

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΚΡΥΣΤΑΛΕΝΙΑ – ΣΩΤΗΡΙΑ ΠΟΥΛΟΥ

Α.Μ.:1932

«Η προστασία της ιδιωτικής σφαίρας των κρατουμένων και ο έλεγχος παραβίασής της από τα Διοικητικά Δικαστήρια, κατά το γαλλικό πρότυπο».

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ, 2022

«Η προστασία της ιδιωτικής σφαίρας των κρατουμένων και ο έλεγχος παραβίασής της από τα Διοικητικά Δικαστήρια, κατά το γαλλικό πρότυπο».

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: Καθηγήτρια ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

- 1) Καθηγήτρια ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ
- 2) Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ
- 3) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΧΡΥΣΑΦΩ ΤΣΟΥΚΑ

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

- 1) Καθηγήτρια ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ
- 2) Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ
- 3) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΧΡΥΣΑΦΩ ΤΣΟΥΚΑ
- 4) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΜΟΥΖΟΥΡΑΚΗ
- 5) Αναπληρωτής Καθηγητής ΠΑΥΛΟΣ-ΜΙΧΑΗΛ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ
- 7) Αναπληρωτής Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
- 6) Επίκουρη Καθηγήτρια ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΗΣΤΟΥ

Copyright © [Κρυσταλένια-Σωτηρία Πούλου, 2022]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή	7
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
A. Η ιδιωτική σφαίρα των κρατουμένων.	
1.Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	11
2. Η αναγνώριση του δικαιώματος της αλληλογραφίας του κρατουμένου.	16
3. Η αναγνώριση του δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και το δικαίωμα στο γάμο των κρατουμένων.	
α) Η προστασία της ιδιωτικής ζωής των κρατουμένων.	24
β) Η προστασία της οικογενειακής ζωής.	32
γ) Η προστασία του δικαιώματος τελέσεως γάμου των κρατουμένων.	38
 B. Οι υποχρεώσεις των δημοσίων αρχών.	
1. Η νομική φύση των υποχρεώσεων.	42
2. Η προσφορότητα των μέτρων.	52
3. Η ελεύθερη επιλογή των μέσων.	54
 Γ. Το νομικό καθεστώς του κρατουμένου.	
1.Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	56
2.Οι σχέσεις εξάρτησης που αναπτύσσονται κατά την διάρκεια του εγκλεισμού και η σωφρονιστική πειθαρχία.	58
3. Η απαγόρευση των «σιωπηρών περιορισμών».	60
4. Οι «εγγενείς περιορισμοί» του λειτουργικού πλαισίου του εγκλεισμού.	63
 Δ. Η αναζήτηση της δίκαιης ισορροπίας.	
1. Η διακριτική ευχέρεια των δημοσίων αρχών.	66
2. Η εξεύρεση της δίκαιης ισορροπίας.	70
3. Η αρχή της νομιμότητας.	73
4. Ο έλεγχος της τήρησης της αρχής αναλογικότητας.	77
5. Η σοβαρότητα της τελεσθείσας παράβασης.	82
 Ε. Η μετάβαση από τον εγκλεισμό στην κοινωνική επανένταξη.	84
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
Η προστασία των διαδικαστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων.	
1.Το νομικό καθεστώς του κρατουμένου ως διαδίκου.	94
α) Το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο.	97
β) Το δικαίωμα ελεύθερης επικοινωνίας του κρατουμένου με τον συνήγορο της επιλογής του.	103

γ) Το προνομιακό καθεστώς της αλληλογραφίας μεταξύ κρατουμένων και δικηγόρων.	
109	
δ) Η δημοσιότητα στο πλαίσιο των σωφρονιστικών διαφορών.	116
3. Οι αυτόνομες έννοιες στις σωφρονιστικές διαφορές.	119
4. Η ποινική φύση των σωφρονιστικών διαφορών.	122
5. Οι διαδικαστικές εγγυήσεις στην εσωτερική τάξη των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.	125
6. Η εφαρμογή των διαδικαστικών εγγυήσεων του άρθρου 6 στα δικαιώματα αστικής φύσης.	128
7. Η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στις σωφρονιστικές διαφορές.	134

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η γαλλική έννομη τάξη στις σωφρονιστικές διαφορές.

1.Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	140
2.Η πορεία της νομολογίας του Conseil d'Etat σχετικά με τα μέτρα εσωτερικής τάξης.	135
3. Η εισαγωγή των διαδικαστικών εγγυήσεων στο σωφρονιστικό περιβάλλον.	148

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ο έλεγχος των πράξεων των σωφρονιστικών αρχών από τα διοικητικά δικαστήρια.

A. Το γαλλικό πρότυπο.

1.Η είσοδος του σωφρονιστικού δικαίου στις γαλλικές φυλακές.	152
2.Η φύση του σωφρονιστικού δικαίου.	156
3. Ειδικές εκφάνσεις των δικαιωμάτων άμυνας.	
Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	157
α) Το μέτρο μεταφοράς του κρατούμενου.	159
β) Η θέση των κρατουμένων σε ειδικό καθεστώς.	163
γ) Το ατομικό μέτρο της έρευνας.	165
4. Οι διοικητικές προσφυγές στο γαλλικό δίκαιο.	171

B. Τα μέσα δικαστικής προστασίας των κρατουμένων.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	173
I. Η αίτηση ακυρώσεως.	
1.Οι προϋποθέσεις παραδεκτού άσκησης της αιτήσεως ακυρώσεως.	174
2. Ο έλεγχος νομιμότητας.	178
3. Η τάση ουσιαστικοποίησης του ελέγχου των σωφρονιστικών πράξεων.	184
4. Η διεύρυνση του ακυρωτικού ελέγχου των σωφρονιστικών πράξεων.	189
II. Τα ασφαλιστικά μέτρα.	
Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	192
1.Ο επείγων χαρακτήρας.	194
2. Η διαδικασία του référé – liberté.	197

3. Η διαδικασία των référé-suspension και référé-mesures-utiles/conservatoire.	201
4. Η απόδειξη της παρανομίας.	207
III. Η αγωγή αποζημίωσης.	
Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	213
1. Η αξίωση προς αποζημίωση κατά την ΕΣΔΑ	216
2. Η παρανομία της σωφρονιστικής διοίκησης.	219
3. Η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς και της επελθούσας ζημίας.	227

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΕΝΝΟΜΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

A. Το ισχύον νομικό πλαίσιο.	
Εισαγωγικές παρατηρήσεις.	232
1. Η εισαγγελική εποπτεία.	236
2. Η είσοδος στην φυλακή του συνηγόρου του πολίτη.	240
3. Η περίπτωση χορήγησης αδειών.	244
4. Ο θεσμός της αποζημίωσης κατά τα άρθρα 533-545 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.	248
5. Η αγωγή αποζημίωση κατά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ.	250
6. Το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και η ελληνική πραγματικότητα.	252

Η προοπτική δικαστικού ελέγχου των σωφρονιστικών πράξεων από τον Διοικητικό Δικαστή.	259
---	------------

Γενικά Συμπεράσματα.	262
-----------------------------	------------

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	271
Ελληνική Βιβλιογραφία	281
Συντομογραφίες	284

Εισαγωγή

Έχοντας πάντα ως πυξίδα την περίφημη ρήση της απόφασης Campbell & Fell κατά Ην. Βασιλείου, εκδοθείσα το 1984, «η δικαιοσύνη δεν πρέπει να σταματά στην πόρτα της φυλακής», δύναται σήμερα, δίχως αμφιβολία, να ειπωθεί ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα δεν σταματούν στην πόρτα της φυλακής. Η φυλακή συνιστά την πλέον οργανωμένη μορφή συλλογικής διαβίωσης αποκομμένη από τον υπόλοιπο κοινωνικό ιστό, ενώ εντός αυτής αναπτύσσονται έντονα εξουσιαστικές σχέσεις. Ως αντίβαρο της ανωτέρω αδιαμφισβήτητης διαπίστωσης προτάσσεται η αναγνώριση και η προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων, τόσο μέσω της αποτύπωσής τους σε θεσμικά κείμενα όσο και η πρόβλεψη θεσμών προστασίας (κοινοβουλευτικός, κοινωνικός, διοικητικός και δικαστικός έλεγχος). Η ανάγκη δημιουργίας εξωτερικών φορέων ελέγχου εκπορεύεται από την σημασία αλλά και συγχρόνως την αναγκαιότητα της ύπαρξης διαφάνειας στους χώρους εγκλεισμού και την αναγνώριση του κρατουμένου ως πολίτη και ως διοικουμένου και επομένως ως φορέα δικαιωμάτων. Η αξίωση λογοδοσίας των σωφρονιστικών οργάνων, στοχεύει όχι μόνον στην περιχαράκωση των δικαιωμάτων των κρατουμένων και την αποτροπή της αυθαιρεσίας, στην οποία ο περικλειστος χώρος της φυλακής παρέχει συχνά πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, αλλά και στην εμπέδωση της δημοκρατίας, ακόμα και σε ένα χώρο ίσως αθέατο στα περισσότερα βλέμματα.

Ο εγκλεισμός μπορεί να νοηθεί ως η ακραία εκδήλωση της λογικής του αποκλεισμού που διέπει μια κοινωνία.¹ Παρά το γεγονός ότι η ποινή κατά της ελευθερίας ως κρατική απάντηση στο έγκλημα εξ ορισμού δεν μπορεί να θίγει κανένα άλλο αγαθό ή δικαίωμα εκτός από την προσωπική ελευθερία (δηλ. την ελευθερία του ατόμου για φυσική μετακίνησή του στο χώρο και στο χρόνο), τελικά, πλειστάκις, καθίσταται δισυπόστατη, εφόσον η φυλακή δεν θεωρείται απλώς τόπος έκτισης της ποινής κατά της ελευθερίας αλλά μεταβάλλεται (αντίθετα προς το Σύνταγμα) ταυτόχρονα σε τόπο τιμωρίας ή ανταπόδοσης του "κακού" της ποινής, δηλ. σε τόπο σωματικής και ψυχικής ταλαιπωρίας μέσα από την οποία ο κατάδικος θα "υποφέρει" το "κακό" που έκανε με το έγκλημά του.² Σε παλαιότερες εποχές οι ποινές κατά της ελευθερίας

¹ Β. Καρύδης – Ε. Φυτράκης, «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. XVIII.

² Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο θεσμός της ίδρυσης και λειτουργίας του "Κέντρου προσανατολισμού και παρατήρησης" των κρατουμένων. Τέτοιου είδους Κέντρα ιδρύθηκαν σε ορισμένες χώρες (π.χ. Βέλγιο 1920, Γαλλία 1950) και άρχισαν να λειτουργούν μετά τη δεκαετία 1920-1930, όταν επικρατούσαν στην Εγκληματολογία οι βιολογικές - ψυχολογικές κατευθύνσεις για την ερμηνεία του εγκλήματος και τη μεταχείριση του εγκληματία. Το θέμα τους απετέλεσε μάλιστα και αντικείμενο συζήτησης στο συνέδριο της Διεθνούς Ποινικής και Σωφρονιστικής Επιτροπείας (της Κ.Τ.Ε.) (Λονδίνο, 1925, τμ. II θέμα 2ο), καθώς και στο 1ο Διεθνές Συνέδριο Εγκληματολογίας (Ρώμη 1938). Αλλά ήδη αμέσως μετά τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο αμφισβητήθηκε η

ήταν πραγματικά "στερητικές", γι' αυτό και εκτελούνταν με αλυσόδεση του καταδίκου στον τοίχο του κελιού του. Στις μέρες μας, η απολύτως στερητική της ελευθερίας ποινή - έστω και χωρίς αλυσόδεση - θεωρείται βάσανος και απάνθρωπη μεταχείριση, των κρατουμένων. Σήμερα επιβάλλεται όχι μόνον η δυνατότητα καθημερινής (περιορισμένης έστω) κυκλοφορίας του κρατούμενου έξω από το κελί του σε φυσικό υπαίθριο περιβάλλον αλλά και το άνοιγμα της πόρτας της φυλακής για κυκλοφορία τούτου στο εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον (με τους θεσμούς των αδειών και της ημι-ελεύθερης διαβίωσης).

Ο μηχανισμός όμως προστασίας των δικαιωμάτων των εγκλειστών, τόσο των ουσιαστικών όσο και των δικονομικών, αποτελεί ακόμα έναν πεδίο υπό εξερεύνηση. Η φυλακή είναι μια πραγματική συνθήκη άσκησης των δικαιωμάτων των υπό εγκλεισμό πολιτών – διοικουμένων, οπότε τυχόν περιορισμοί ή συγκρούσεις δικαιωμάτων αυτών θα πρέπει να υπαχθούν στα ίδια κριτήρια και στις ίδιες τεχνικές στάθμισης (πρακτικής αρμονίας, αναλογικότητας) με τα δικαιώματα κάθε άλλου πολίτη, προς αποφυγή της κρατικής αυθαιρεσίας.³ Το κράτος δικαίου, στο πλαίσιο της ποινικής καταστολής, δοκιμάζει τις αντοχές του καθώς οι θεμελιώδεις αρχές του, στην καθημερινή πρακτική των μηχανισμών καταστολής, τίθενται πολύ συχνά υπό διαπραγμάτευση.⁴ Ο κρατούμενος είναι μεν φορέας των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζονται, τα ασκεί όμως εντός του λειτουργικού πλαισίου στο οποίο ευρίσκεται με αποτέλεσμα να επιδέχονται συχνά υπέρμετρους περιορισμούς που οδηγούν ακόμα και στην κατάλυση του πυρήνα τους. Η εξουσιαστικές σχέσεις που αναπτύσσονται στα σωφρονιστικά ιδρύματα αποτελούν πρόσφορο έδαφος για την δημιουργία μιας πρακτικής καταχρήσεων και

αποτελεσματικότητά τους και ιδιαίτερα στο 8ο Διεθνές Συνέδριο Ποινικού Δικαίου (Λισσαβόνα 1961) προτιμήθηκε το σύστημα του "φακέλου της προσωπικότητας", υπέρ του οποίου είχε ταχθεί και ο καθηγητής Η. Γάφος (Ποιν. Χρον. Ζ', 1957, σ.498). Στη χώρα μας η ίδρυση τέτοιων "Κέντρων παρατήρησης" προβλέφθηκε για πρώτη φορά για τους ανήλικους με το άρθρο 5 του αν.ν. 2724/1940 (αλλά δεν ιδρύθηκε κανένα), επεκτάθηκε για όλους τους καταδικαζόμενους με το άρθρο 7 του αν.ν. 125/1967 (αλλά και πάλι δεν ιδρύθηκε κανένα τέτοιο "Κέντρο") και παρόλα αυτά επαναλήφθηκε στο άρθρο 15 του ν. 1851/1989 (το οποίο βέβαια τέθηκε αμέσως σε αναστολή). Άσχετα από την μεταστροφή των επιστημονικών αντιλήψεων, που εκδηλώνεται και από το γεγονός ότι κανένα από τα διεθνή κείμενα με σωφρονιστικούς κανόνες (Κ.τ.Ε., Ο.Η.Ε., Συμβουλίου της Ευρώπης) δεν το συνιστά, η λειτουργία ενός τέτοιου "Κέντρου" εμφανίζει και αξεπέραστα πρακτικά προβλήματα. Έτσι λ.χ. για τη χώρα μας, η δημιουργία του θα συνεπαγόταν να αποστέλλονται σ' αυτό προς "παρατήρηση" οι καταδικαζόμενοι σε ποινές κατά της ελευθερίας από όλα τα ποινικά δικαστήρια της χώρας, που κυμαίνονται κατ' έτος σε 5.000 με 5.500 άτομα, και να παραμένουν υποχρεωτικά σε αυτό τουλάχιστον για ένα μήνα, πριν αποσταλούν στα κατάλληλα γι' αυτούς καταστήματα. Τούτο όμως θα σήμαινε στελέχωση με το κατάλληλο για την παρατήρηση και επαρκές σε αριθμό επιστημονικό προσωπικό, καθώς και με επιπρόσθετο διοικητικό και φυλακτικό προσωπικό, στο οποίο θα έπρεπε να προστεθεί το επιπλέον απαιτούμενο αστυνομικό προσωπικό για τις συνοδείες των προς "παρατήρηση" από τα κατά τόπους εγκατεσπαρμένα ποινικά δικαστήρια της χώρας προς το "Κέντρο" και κατόπιν από το "Κέντρο" προς τα διάφορα καταστήματα κράτησης.

³ Χρ. Χατζής, «Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίας, δικαιώματα υπό σκιά», Το Σύνταγμα 2/1995, σελ. 299.

⁴ Β. Καρύδης – Ε. Φυτράκης, «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. XX.

αυθαιρεσίας. Η διαπίστωση αυτή ανέδειξε εντονότερα την ανάγκη της εξωτερικής εποπτείας των χώρων εγκλεισμού και προστασίας των εγκλειστών από διοικητικές ή δικαστικές αρχές, ως ελάχιστη εγγύηση διαφύλαξη της νομιμότητας. Η συζήτηση που διεξάγεται στην Ευρώπη γύρω από τις φυλακές και ενίοτε τίθεται ως αντικείμενο διεκδίκησης, συχνά επικεντρώνεται στην δημιουργία διαύλων επικοινωνίας με την κοινωνία.⁵ Όπως υπογραμμίζεται από την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου η «πολιτική επιλογή περιχαράκωσης της φυλακής, ... δημιούργησε συνθήκες άνθησης της αυθαιρεσίας, της διαφθοράς και βέβαια παραβίασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου».⁶ Η επιδίωξη, λοιπόν, που καλείται ένα κράτος δικαίου να επιτύχει είναι η ύπαρξη σφραγιστικών ιδρυμάτων δεκτικών στον έλεγχο.

Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο εκτείνεται σε τρία επίπεδα, σε τρεις έννομες τάξεις, την εθνική, την ενωσιακή και την έννομη τάξη που έχει καταστρώσει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.⁷ Στην παρούσα διατριβή η μελέτη, λόγω οικονομία χώρου, θα περιοριστεί σε εθνικό επίπεδο, φιλοδοξώντας αφενός μεν να μελετήσει την διάπλαση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αφετέρου δε να εξετάσει και εν τέλει να συγκρίνει το γαλλικό και το ελληνικό νομικό σύστημα προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας των κρατουμένων.

Υπογραμμίζοντας ότι το λίκνο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, συναφθείσα την 4^η Νοεμβρίου 1950, βρίσκεται συμβολικά, όχι στη Ρώμη, αλλά σε κάθε τόπο που οι γυναίκες, οι άνδρες και τα παιδιά στερούνται της ελευθερίας τους, βασανιζόμενοι και δολοφονούμενοι, κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, ο A. Spielmann, παλαιός δικαστής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, εξέφρασε τη λύπη του, διότι οι εμπνευστές της Σύμβασης παρέλειψαν να προβλέψουν σε αυτό το εργαλείο μια ειδική διάταξη που να αφορά την μεταχείριση των κρατουμένων.⁸ Ενόψει του ότι κανένα πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης δεν ήλθε να συμπληρώσει αυτό το σημαντικό νομικό κενό, καθίσταται απαραίτητο να δοθεί έμφαση στην τεράστια εξέλιξη της προστασίας των δικαιωμάτων, οφειλόμενη στο Δικαστήριο του Στρασβούργου. Η εν λόγω μελέτη επιδιώκει να καταδείξει πως τα πρωτογενή κενά του κειμένου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης – όπου εκτός από το άρθρο 5 σχετικά με το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια δεν

⁵ Β. Καρύδης – Ε. Φυτράκης, «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. XXIV.

⁶ Δελτίο τύπου από 6-4-2006, www.hlhr.gr.

⁷ Στράγγα – Ηλιοπούλου Τζ., «Γενική Θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο», εκδ. Σάκκουλα, 2018, σελ. XXI.

⁸ A. Spielmann, “La protection des droits de l’homme. Quid des droits des détenus?”, Mélanges G. Wiarda, Protection des droits de l’homme: la dimension européenne, ed. Carl Heymanns Verlag K.G., Cologne, 1988, σελ. 590-591.

περιλαμβάνει καμία διάταξη ειδικά αφιερωμένη στα δικαιώματα των κρατουμένων – συμπληρώνονται από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ανιχνεύει την κανονιστική εξουσία του ευρωπαίου δικαστή, καθώς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποτελεί την πηγή της δημιουργίας ευρωπαϊκών κανόνων προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, το οποίο έχει αφιερώσει το ένα τρίτο των υποθέσεων του στις διαφορές σχετικά με τους κρατουμένους, αποτελεί έναν από τους κύριους παράγοντες της αναγνώρισης αλλά και του εναρμονισμού των δικαιωμάτων των κρατουμένων στις χώρες της Ευρώπης.⁹ Μέσω μιας ίσως πολλές φορές τολμηρής ερμηνείας των δικαιωμάτων που εμπεριέχονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση, ο Ευρωπαίος Δικαστής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατάφερε, πράγματι, να διαπλάσει μια ευρωπαϊκή φόρμα για την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Όμως, αν και υπάρχουν ακόμα κάποια μειονεκτήματα, που πηγάζουν από την απουσία της κατάλληλης νομικής βάσης εντός του συμβατικού κειμένου, η σημασία της ερμηνείας που δόθηκε από τον Ευρωπαίο Δικαστή είναι αδιαμφισβήτητη, ιδίως λόγω των ιδιαιτεροτήτων στην λειτουργία της των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.¹⁰ Τίθεται, επομένως αναπόφευκτα, το ερώτημα εάν ο κρατούμενος αποτελεί ένα ιδιαίτερο άτομο που χρήζει συγκεκριμένης αντιμετώπισης ή εάν αποτελεί ένα πρόσωπο που ομοιάζει με όλα τα υπόλοιπα και πρέπει να αντιμετωπίζεται επί τη βάση των διατάξεων του κοινού δικαίου, λαμβάνοντας όμως υπ' όψιν τις ιδιαιτερότητες του εγκλεισμού.

⁹ J.- M. Sauvé, “Le contrôle de l’administration pénitentiaire par la juge administratif”, Le conseil d’État et la juridiction administrative, σελ. 1, www.conseil-etat.fr

¹⁰ J.- M. Sauvé, όπ.π., σελ.2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Α. Η ιδιωτική σφαίρα των κρατουμένων.

1.Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του κρατουμένου αποτελεί την κύρια κατευθυντήρια γραμμή για την ερμηνευτική δραστηριότητα του Δικαστή του Στρασβούργου. Καταφανώς, η χρήση μιας δυναμικής ερμηνείας, σχετικά με το σεβασμό της φυσικής και ηθικής ακεραιότητας του ατόμου, καθώς και των δικαιωμάτων που σχετίζονται με τις προσωπικές του σχέσεις, καταδεικνύει την ανησυχία του Ευρωπαϊού Δικαστή να αναγνωρίσει και να προστατεύσει με έναν αποτελεσματικό τρόπο την ανθρώπινη αξιοπρέπεια του κρατουμένου. Ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ατόμου είναι, εν τέλει, ο θεμελιώδης σκοπός που ωθεί τον Δικαστή, μέσω μιας δυναμικής ερμηνείας, να χορηγηθεί στους κρατούμενους μίαν ειδικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Πέραν, άλλωστε, από την μελέτη της φύσης των μεθόδων ερμηνείας, αυτή η σκέψη επιβεβαιώνεται αφ'ης στιγμής ο Ευρωπαίος Δικαστής αναφέρεται, είτε με τρόπο άμεσο και ρητό είτε με τρόπο έμμεσο, στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Ο κρατούμενος ως άνθρωπος και ως πολίτης απολαμβάνει αφενός μεν την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που εμπεριέχονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση, αφετέρου δε, λόγω της ιδιαίτερης κατάστασης στην οποία ευρίσκεται σε σχέση με τα πρόσωπα που διαθέτουν την φυσική τους ελευθερία, μίαν ειδική προστασία των προσωπικών του σχέσεων. Πρέπει, ωστόσο, να γίνει αντιληπτό ότι ο κρατούμενος δεν παύει να αποτελεί ένα πρόσωπο εξουσιαζόμενο και εξαρτώμενο, με αποτέλεσμα να υπόκειται σε απαιτήσεις και περιορισμούς σύμφυτους με την νόμιμη στέρηση της ελευθερίας του, η οποία προέρχεται από την πρότερη αντικοινωνική συμπεριφορά του. Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου δεν αφορά αποκλειστικά στην προστασία της φυσικής και πνευματικής ακεραιότητας αυτού, αλλά κατά τρόπο σύμφυτο, στην προστασία των κοινωνικών του σχέσεων. Αφ'ης στιγμής το άτομο είναι μέλος μιας κοινότητας, μπορεί να επωφεληθεί του θεμελιώδους δικαιώματος να δημιουργήσει και να αναπτύξει σχέσεις με τους άλλους.¹¹ Σύμφωνα με τον Ευρωπαίο Δικαστή το δικαίωμα αυτό άπτεται του πεδίου της εφαρμογής του δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου, όπως αυτό αποτυπώνεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, και κατά συνέπεια αποτελεί σύμφυτο δικαίωμα. Επομένως, ενυπάρχει ένας σαφής σύνδεσμος μεταξύ της υποχρέωσης σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του και του σεβασμού των κοινωνικών του σχέσεων. Ο S. Rabiller επισημαίνει εμφατικά ότι ο σύνδεσμος μεταξύ του άρθρου 3 [της Ευρωπαϊκής Σύμβαση] και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου οδηγεί

¹¹ ΕΛΔΑ, Niemietz κατά Γερμανίας (16 Δεκεμβρίου 1992), Α. 251 – Β, §29.

σε μια εγγενή σχέση αξιοπρέπειας – ιδιωτικής ζωής. Πράγματι, όταν η αξιοπρέπεια δεν διασφαλίζεται, η ακεραιότητα της ιδιωτικής ζωής προσβάλλεται ευθέως.¹² Στην ίδια κατεύθυνση, B. Maurer υπογραμμίζει ότι η αρχή της αξιοπρέπειας επιτάσσει να εξεταστεί ο άνθρωπος στην ολότητά του, ως άτομο και ως μέλος της κοινωνίας. Είναι προφανές ότι η αποκοπή του ατόμου από όλες τις κοινωνικές σχέσεις αποτελεί παραβίαση της αξιοπρέπειάς του. Με άλλα λόγια, η προστασία της ιδιωτικής ζωής, αναλυόμενη υπό το πρίσμα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, δεν περιορίζεται στην φυσική και ηθική ακεραιότητα του ατόμου. Η αξιοπρέπεια του ανθρώπου αφορά στο άτομο ως ολότητα, ήτοι τόσο ως μεμονωμένο άτομο όσο και ως μέλος της κοινωνίας.¹³

Η προστασία των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου εμπίπτουν κυρίως στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλογραφίας του. Παρά ταύτα, και άλλες συμβατικές διατάξεις εκφράζουν την αδήριτη ανάγκη προστασίας των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου και της επαφής του με το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο, όπως οι διατάξεις των άρθρων 10 της ΕΣΔΑ για την προστασία της ελευθερίας της έκφρασης, 11 της ΕΣΔΑ για την προστασία της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, 12 της ΕΣΔΑ για την προστασία του δικαιώματος συνάψεως γάμου. Το άρθρο 8 της συμβάσης αποτελεί μια από τις πλέον πολύμορφες εγγυήσεις που περιλαμβάνονται σε αυτήν, καθώς προστατεύει, όπως προελέχθη τέσσερα έννομα συμφέροντα: την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την κατοικία και την αλληλογραφία. Τα συμφέροντα αυτά απαριθμούνται διακριτά όμως στην πράξη συχνά αλληλοκαλύπτονται καθώς άπαντα έχουν ως στόχο την προστασία της ιδιωτικής σφαίρας εν γένει.¹⁴ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν έχει καταλήξει έως σήμερα σε έναν αυστηρό και άκαμπτο κατάλογο συμφερόντων που δύναται να προστατευτούν υπό την σκέπη του άρθρου 8, ούτε δε έχει σχηματίσει έναν εξαντλητικό ορισμό τους. Ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει επιλέξει συνειδητά να υιοθετήσει μια δυναμική ερμηνεία της διάταξης, με αποτέλεσμα την συνεχή διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της.¹⁵

Αφ'ης στιγμής το άτομο στερηθεί την ελευθερία του λογίζεται ως ένα άτομο το οποίο στερείται αποκλειστικά και μόνον του δικαιώματος της φυσικής του ελευθερίας και κατά συνεπεία, όπως και ένας ελεύθερος άνθρωπος, μπορεί να ωφεληθεί της προστασίας των

¹² S. Rabbiller, "Quelle vie privée en détention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne?", σε J.-P. Céré, *Panorama européen de la détention*, L' Harmattan, 2002, σελ.101-102.

¹³ B. Maurer, "Le principe de respect de la dignité humaine et la Convention EDH", *La Documentation Française, Monde européen et international*, 1999, σελ. 427.

¹⁴ Λ.-Α. Σισιλιάνος, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 311-312.

¹⁵ Λ.-Α. Σισιλιάνος, *όπ.π.*, σελ. 312.

κοινωνικών σχέσεων που κατοχυρώνει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Εναπόκειται λοιπόν στις δημόσιες αρχές και ειδικότερα στην σωφρονιστική αρχή να μην παρεμβαίνει αυθαίρετα στην ιδιωτική ζωή του κρατουμένου, *lato sensu*. Η ποινική διαδικασία επιφέρει σοβαρές συνέπειες στην ιδιωτική ζωή ενός προσώπου που έχει διαπράξει έγκλημα και πρέπει να είναι είναι συμβατές με το άρθρο 8 της Σύμβασης στο μέτρο που δεν ξεπερνούν τις αναπόφευκτες συνέπειες αυτού του είδους της συνθήκης.¹⁶ Η ύπαρξη αυτής της προστασίας των κοινωνικών σχέσεων του κρατουμένου έχει πρωταρχική σημασία όσον αφορά στη μελλοντική του επανένταξη στον κοινωνικό ιστό, επιτρέποντας στην ουσία όχι μόνον να διατηρηθούν οι προσωπικοί δεσμοί, αλλά δίνοντας την δυνατότητα να αναδομήσει τις επαγγελματικές και κοινωνικές του σχέσεις και να ενσωματωθεί ευκολότερα, σε έναν μεταγενέστερο χρόνο, στο κοινωνικό σύνολο. Ως εκ τούτου, πέραν της αναγνώρισης των ως άνω δικαιωμάτων, προς όφελος των ατόμων που στερούνται της ελευθερίας τους, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο Ευρωπαίος Δικαστής υιοθέτησε μια προσέγγιση προστατευτική, επιδιώκοντας να επιβάλει στις αρχές θετικές υποχρεώσεις και να προωθήσει μια αποτελεσματική προστασία στις σχέσεις του κρατουμένου με την κοινωνία.

Ο κρατούμενος, μετά την καταδίκη του, διατηρεί τα δικαιώματα που ανήκουν σε αυτόν ως άνθρωπος. Τα δικαιώματα αυτά, λοιπόν, πρέπει να διασφαλίζονται και η άσκησή τους να οργανώνεται σύμφωνα με τις απαιτήσεις της κράτησης.¹⁷ Μεταξύ αυτών των δικαιωμάτων των εγκλειστών συγκαταλέγεται και η δυνατότητα να συνάπτουν σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο, ήτοι τόσο με τους άλλους ανθρώπους ως μεμονωμένα άτομα όσο και με το σύνολο της ελεύθερης κοινωνίας. Η επικοινωνία του κρατουμένου με το κοινωνικό περιβάλλον αλλά και το αντίστροφο αποτελούν ουσιώδεις όρους της καλής λειτουργίας του συστήματος έκτισης των ποινών. Η επικοινωνία πραγματοποιείται με τις επισκέψεις, την ανταλλαγή επιστολών, την τηλεφωνική επικοινωνία, τις άδειες εξόδου από το κατάστημα και τους καθιερωμένους θεσμούς ημι-ελεύθερης διαβίωσης. Ακριβώς, επειδή οι εν λόγω θεσμοί αντιμετωπίζονται όχι ως προνόμια ή χαρίσματα προς τους κρατουμένους αλλ' ως εκφάνσεις ατομικών δικαιωμάτων τους ή ως δικλείδες ομαλής λειτουργίας αυτού τούτου του συστήματος έκτισης των ποινών, γι' αυτό τον λόγο πρέπει η ρύθμισή τους να είναι άρτια χωρίς να διαστρέφεται το περιεχόμενό τους από τον φόβο ότι θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια του σωφρονιστικού καταστήματος.

Τα ανωτέρω δεν ήταν εξαρχής αυτονόητα. Το αρχαίο ρωμαϊκό και ελληνικό δίκαιο όριζε την φυλακή ως τόπο φύλαξης των υποδίκων μέχρι να παραπεμφούν σε δίκη. Το ίδιο ίσχυε

¹⁶ ΕΔΔΑ, Jankauskas κατά Λιθουανίας, 13-11-2017, παρ. 76.

¹⁷ G. Roujou de Boubée, "La protection des droits de l'homme en droit penal", *Revue internationale de droit penal*, 1976, σελ. 108.

και κατά τον Μεσαίωνα. Η καθιέρωση της φυλακής όπως την γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή ως τόπος εκτέλεσης ποινής είναι θεσμός σχετικά πρόσφατος και οφείλεται σε επίδραση του κανονικού δικαίου της καθολικής εκκλησίας. Το κανονικό δίκαιο θεωρούσε την αντικοινωνική συμπεριφορά ως έγκλημα και τον εγκληματία ως αμαρτωλό που έπρεπε να φέρει ξανά στο ίδιο δρόμο με την μόνωση και την τιμωρία. Κατά τις εκκλησιαστικές αντιλήψεις διευκολύνει την περισυλλογή και την επικοινωνία με τον Θεό. Αυτό συντελεί στο να αισθανθεί τύψεις ο αμαρτωλός, να μετανιώσει και να εξιλεωθεί. Έτσι, η σύνοδος της Beziers αποφάσισε το 1266 ότι οι καταδικασμένοι από τις εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες έπρεπε να υποβάλλονται σε απομόνωση την νύχτα και την ημέρα να τηρούν το κανόνα της απόλυτης σιωπής. Οι ιδέες αυτές άρχισαν να έχουν μία ευρύτερη εφαρμογή, από τον 17ο αιώνα και πάνω στους καταδικασμένους από την λαϊκή δικαιοσύνη. Το 1690 ο Γάλλος βενεδεκτινός μοναχός Madillon δημοσίευσε το έργο του «Σκέψεις πάνω στις εκκλησιαστικές φυλακές». Μέσα από αυτό το έργο ο Madillon κατήγγειλε το απομονωτικό σύστημα¹⁸ υποστηρίζοντας ότι η απομόνωση δεν επιφέρει βελτίωση και εισηγείται διάφορες βελτιώσεις στο μέχρι τότε εφαρμοζόμενο τρόπο μεταχείρισης των κρατουμένων, όπως την καθιέρωση της εργασίας των κρατούμενων και των επισκέψεων σ αυτούς, καθώς και την λήψη μέτρων που ν εξασφαλίζουν τους όρους υγιεινής διαβίωσης.¹⁹

Όμως, σταδιακά εισήχθη η αρχή ότι το άτομο που στερείται την ελευθερία του διατηρεί τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ύπαρξης οδηγεί στην παραδοχή ότι υπάρχει αδήριτη αναγκαιότητα να οικοδομηθούν σχέσεις με τους τρίτους και με την κοινωνία. Η νομική αποτύπωση αυτής της αναγκαιότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο απαιτεί την αναγνώριση, προς όφελος του κρατούμενου, σχεδόν του συνόλου των συμβατικών δικαιωμάτων και ειδικότερα της προστασίας των κοινωνικών του σχέσεων. Η κατεύθυνση του Ευρωπαϊού Δικαστή, σχετικά με την αναγνώριση υπέρ των κρατουμένων της διατήρησης των κοινωνικών τους σχέσεων, είναι διπλή. Αφενός μεν, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει επιχειρήσει την ευρύτερη δυνατή

¹⁸ Το απομονωτικό στηρίζεται στην μόνιμη, συνεχή και ολοκληρωτική απομόνωση του κρατουμένου, στον οποίο απαγορεύεται η επικοινωνία (γραφτή, προφορική, με σημεία) με τους συγκατατούμενους του. Οι κρατούμενοι κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, τόσο κατά τις ώρες εργασίας όσο και όταν δεν εργάζονται, υποχρεούνται να βρίσκονται απομονωμένοι στο κελί τους, όπου δέχονται τις επισκέψεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων, των ιερωμένων ή των μελών της Εταιρείας των Φυλακών. Είναι άξιο επισημάνσεως ότι απαγορεύονται οι επισκέψεις συγγενών και φίλων, με την αιτιολογία ότι τέτοιου είδους επαφές δύναται να είναι «επικίνδυνες», γιατί διαταράσσουν την ψυχική ηρεμία του τροφίμου. Η μόνη ευκαιρία για να εξέλθουν οι έγκλειστοι από την απόλυτη απομόνωση δινόταν μόνο όταν έπρεπε να οδηγηθούν στο σχολείο και την εκκλησία της φυλακής ή να βγουν για τον καθιερωμένο περίπατο σε ατομική αυλή. Στην περίπτωση του απομονωτικού σωφρονιστικού συστήματος πρωταρχικός στόχος ήταν η «ηθική» αναμόρφωση των τροφίμων. Γι' αυτό, υποχρεούνταν να παραμένουν διαρκώς κλεισμένοι στο κελί τους, διαβάζοντας τη Βίβλο και άλλα θρησκευτικά βιβλία, μέσω των οποίων θα επανέρχονταν στο «σωστό» δρόμο, μετά την αποφυλάκισή τους.

¹⁹ Οι φυλακές και οι ιστορία τους, http://www.korydallosca.gr/blog-post_475/

κατοχύρωση του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής,²⁰ εντός της φυλακής, αφετέρου δε, προχώρησε στην αναγνώριση υπέρ του κρατουμένου αποτελεσματικών μέσων που ευνοούν την επαφή και επικοινωνία του με τον εξωτερικό κόσμο. Ειδικότερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι αν και ο πρωταρχικός σκοπός του άρθρου 8 είναι η προστασία του ατόμου από αυθαίρετες ενέργειες των δημόσιων αρχών, υπάρχουν, επιπλέον, θετικές υποχρεώσεις συμφυείς με τον αποτελεσματικό σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορούν να περιλαμβάνουν την υιοθέτηση μέτρων που αποσκοπούν στη διασφάλιση του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, συμπεριλαμβανόμενης και της παροχής ενός ρυθμιστικού πλαισίου ενός μηχανισμού εκδίκασης και επιβολής για την προστασία των δικαιωμάτων και της υλοποίησης, ανάλογα με την περίπτωση, συγκεκριμένων βημάτων.²¹

Η έννοια της ιδιωτικότητας δεν θα ήταν δυνατόν να εκφεύγει από την παραδοσιακή μέθοδο έρευνας κάθε είδους αόριστης νομικής, φιλοσοφικής ή θεωρητικής έννοιας, σύμφωνα με την οποία ο εννοιολογικός προσδιορισμός της απαιτεί την συγκεκριμενοποίηση του ιδιαίτερου χαρακτηριστικού της, που είναι σε θέση να την διακρίνει από κάθε άλλην έννοια ή νόημα και που την καθιστά μοναδική. Η ιδιωτικότητα συντίθεται γύρω από έναν πυρήνα, έναν κοινό παρονομαστή ο οποίος την συνέχει λογικά. Ο παρονομαστής αυτός έχει ρόλο διπλό: πρώτον, άλλοτε στοχεύει στην απόλυτη οριοθέτηση της ιδιωτικότητας από το δημόσιο χώρο και, κατά συνέπεια, την πραγματεύεται ως έννοια αρνητική (παραδείγματος χάριν, ως απόκρυψη, μυστικότητα, ανωνυμία ή απομόνωση), και δεύτερον, άλλοτε στοχεύει στην ανάδειξη του ίδιου του ουσιαστικού περιεχομένου της ιδιωτικότητας, όπως συμβαίνει στην εννοιολογική προσέγγιση της οικειότητας, διατηρώντας ως ένα βαθμό ανοιχτά τα όριά της προς την δημόσια σφαίρα.²² Με άλλα λόγια, η ιδιωτικότητα ταυτίζεται με την αυτονομία και με την δυνατότητα του ατόμου να λάβει αποφάσεις ή να αναπτύξει τις δυνατότητες και τις επιλογές του.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» είναι μια ευρεία έννοια, που δεν επιδέχεται εξαντλητικό ορισμό. Η έννοια αυτή καλύπτει την σωματική και ψυχική ακεραιότητα του ατόμου και περιλαμβάνει μερικές φορές εκφάνσεις της φυσικής και κοινωνικής ταυτότητας ενός προσώπου, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα να αναπτύσσει σχέσεις με τους όμοιους του, το δικαίωμα στην «προσωπική ανάπτυξη» ή το ίδιο το δικαίωμα

²⁰ S. Rabbiller, “Quelle vie privée en détention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne?”, σε J.- P. Céré, Panorama européen de la détention, L’Harmattan, 2002, σελ.92.

²¹ ΕΔΔΑ, Nazarenco κατά Ελλάδος, 16-7-2015 (παρ. 61)

²² Χρ. Ακριβοπούλου, «Μια θεωρία για ένα ‘εν εξελίξει’ δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή», Δικαιώματα του Ανθρώπου, Νο 59/2014, σελ. 83.

του αυτοκαθορισμού.²³ Εξάλλου, το δικαίωμα στην προσωπική ανάπτυξη, το οποίο απαντάται είτε με τη μορφή της ανάπτυξης της προσωπικότητας ή υπό το πρίσμα της ατομικής αυτονομίας, ήτοι μιας έννοιας η οποία αντικατοπτρίζει μία σημαντική αρχή στην οποία στηρίζεται η ερμηνεία των εγγυήσεων του άρθρου 8.²⁴ Το Δικαστήριο αναγνωρίζει επίσης ότι αυτές οι πτυχές της έννοιας επεκτείνονται και σε καταστάσεις στέρησης ελευθερίας.²⁵ Το Άρθρο 8 προστατεύει επίσης το δικαίωμα στην προσωπική ανάπτυξη, το δικαίωμα δημιουργίας και ανάπτυξης σχέσεων με τους άλλους ανθρώπους και τον έξω κόσμο. Απαγορεύεται η μεταχείριση ενός ατόμου με τρόπο που να προσβάλλει την αξιοπρέπειά του, καθώς η ουσία της Σύμβασης είναι ο σεβασμός στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ανθρώπινη ελευθερία.²⁶

Ο κρατούμενος, στερούμενος αποκλειστικά και μόνον τη φυσική του ελευθερία, πρέπει να μπορεί να διατηρήσει την επαφή του με τους οικείους του σε έναν περικλειστο χώρο όπως η φυλακή. Αυτό αποτελεί για τον έγκλειστο ένα δικαίωμα σύμφυτο το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ο ευρωπαϊός Δικαστής λοιπόν διέπλασε εντός αυτού του περικλειστού χώρου, προς όφελος των ατόμων που στερούνται την ελευθερία τους, ένα «χώρο» ιδιωτικής ζωής, ένα «παράθυρο στην ιδιωτικότητα». Το δικαίωμα στην επικοινωνία, όπως και το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και το δικαίωμα στο γάμο, αναγνωρισμένα τόσο από το κείμενο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης όσο και ερμηνευμένα από τον Ευρωπαϊκό Δικαστή, αποτελούν θεμελιώδη εργαλεία για να διασφαλιστεί με αποτελεσματικό τρόπο όχι μόνο η επαφή των εγκλειστών με τους οικείους τους αλλά, προεχόντως, να διαφυλαχτεί το θεμελιώδες δικαίωμα του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

2. Η αναγνώριση του δικαιώματος της αλληλογραφίας του κρατουμένου.

Ο κρατούμενος, έγκλειστος, έχει τεθεί μακριά από τον ελεύθερο πληθυσμό, και ως εκ τούτου, έχει αποκοπεί από την οικογένειά του και από τους οικείους του. Η επικοινωνία αποτελεί επομένως ένα εν τοις πράγμασι αποτελεσματικό εργαλείο, για να διατηρήσει ή να δημιουργήσει δεσμούς με τον εξωτερικό κόσμο. Ο J. Pradel υπογραμμίζει ότι ο κρατούμενος, όπως όλα τα άτομα, μπορεί να απευθύνει ή να δέχεται γράμματα. Οι ανάγκες της επανένταξης το επιβάλλουν.²⁷ Δύο είναι, λοιπόν, τα αντιτιθέμενα στοιχεία που πρέπει να εξισορροπηθούν.

²³ ΕΔΔΑ, I.M. κατά Ελλάδος, 3-10-2013 (παρ. 67).

²⁴ ΕΔΔΑ, Ρεκλός & Δαβουρλή κατά Ελλάδος, 15-1-2009 (παρ. 39).

²⁵ ΕΔΔΑ, El – Masri κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, 13-12-2012 (παρ. 248).

²⁶ ΕΔΔΑ, Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 29-7-2002 (παρ. 61). ΕΔΔΑ, El – Masri κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, 13-12-2012 (παρ. 248).

²⁷ J. Pradel, “La correspondance écrite du détenu”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 1987, σελ. 258.

Αφενός μεν, ο έγκλειστος πρέπει να παραμείνει αποκομμένος από την κοινωνία εξαιτίας της ποινικής του καταδίκης, αφετέρου δε, αφ'ης στιγμής του αναγνωρίζονται όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός έλλογου όντος, οφείλει, παρά την καταδίκη και τον επακόλουθο εγκλεισμό του, να ικανοποιήσει την ανάγκη του για κοινωνικές σχέσεις. Η επικοινωνία δια αλληλογραφίας συνιστά επομένως ένα από τα μέσα εξισορρόπησης της κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει, η οποία θα οδηγήσει στην ομαλότερη επανένταξή του.

Το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας αποσκοπεί στην προστασία του εμπιστευτικού και ανεμπόδιστου χαρακτήρα της ιδιωτικής επικοινωνίας. Η έννοια της αλληλογραφίας έχει ερμηνευτεί διασταλτικά από τον Ευρωπαϊό Δικαστή και ως εκ τούτου τυγχάνουν προστασίας οι τηλεφωνικές συνομιλίες²⁸ καθώς και οι πληροφορίες που σχετίζονται με τις συνομιλίες αυτές,²⁹ τα ηλεκτρονικά μηνύματα καθώς και οι πληροφορίες που σχετίζονται με το διαδίκτυο,³⁰ τα ηλεκτρονικά δεδομένα.³¹

Το δικαίωμα σεβασμού της επικοινωνίας διασφαλίζεται, στο πλαίσιο του συμβατικού κειμένου, από το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης και έχει αποτελέσει αντικείμενο μιας δυναμικής νομολογιακής ερμηνείας, λόγω της εξελικτικής του φύσης. Ο αρχικός προβληματισμός που είναι σκόπιμο να τεθεί είναι εάν δύναται να χορηγηθεί στους κρατούμενους η προστασία που παρέχει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ όσον αφορά στην επικοινωνία δια αλληλογραφίας. Θα ήταν, πράγματι, ελάχιστα πιθανό να αρνηθεί ο ευρωπαίος Δικαστής να εντάξει στο προστατευτικό πεδίο της διάταξης τα άτομα που στερούνται την ελευθερία τους. Μια αρνητική απάντηση εκ μέρους του θα έθετε εν αμφιβολία την παραδοσιακή αντίληψη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία προστατεύονται τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των ατόμων. Εντούτοις, η ιδιόμορφη κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο κρατούμενος, η οποία χαρακτηρίζεται από τον εγκλεισμό, την ιδρυματοποίηση και την περιθωριοποίηση, αναδύει απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες ο έγκλειστος δεν μπορεί να τύχει της συνήθους προστασίας όσον αφορά στο δικαίωμα στην επικοινωνία διότι αποτελεί κοινό τόπο ότι το περιβάλλον της φυλακής αποτελεί ένα κατεξοχήν ιδιόμορφο πλαίσιο, το οποίο δομεί μια αρχή διαχωρισμού.³²

Η προστασία που διασφαλίζει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι καθοριστικής σημασίας για τους εγκλείστους λαμβανομένου υπ'όψιν ότι η αλληλογραφία αποτελεί το προσφορότερο μέσο επικοινωνίας αυτών με τον έξω κόσμο. Η Ευρωπαϊκή

²⁸ ΕΔΔΑ, Margareta & Roger Andersson, 25-2-1992, παρ. 72.

²⁹ ΕΔΔΑ, P.G. & J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-9-2001, παρ. 42.

³⁰ ΕΔΔΑ, Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 3-4-2007, παρ. 41.

³¹ ΕΔΔΑ, Wieser & Bicos Beteiligungen GmbH κατά Αυστρίας, 16-10-2007, παρ. 45.

³² ό. π. J. Pradel, σελ. 258.

Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναγνώρισε από πολύ νωρίς ότι ένας κρατούμενος έχει δικαίωμα, όπως και ένας ελεύθερος άνθρωπος, σεβασμού της επικοινωνίας³³, ενώ περαιτέρω υπογράμμισε ότι το άτομο έχει την πρωταρχική ανάγκη να εκφράζει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του, συμπεριλαμβανομένων και των παραπόνων για πραγματικές ή υποθετικές ταλαιπωρίες. Αυτή η ανάγκη είναι ιδιαιτέρως επιτακτική στη φυλακή, διότι οι κρατούμενοι δεν έχουν παρά ελάχιστες επιλογές όσον αφορά στις κοινωνικές τους επαφές, εξ' ου και η σημασία να τους επιτρέπεται η πρόσβαση με τον εξωτερικό κόσμο μέσω της επικοινωνίας δια αλληλογραφίας³⁴. Επομένως, η ιδιόμορφη κατάσταση εντός της οποίας ευρίσκεται ο έγκλειστος, χρησιμοποιήθηκε από την Επιτροπή ως επιχείρημα με σκοπό να ενισχύσει την αρχή σύμφωνα με την οποία αυτός, προσομοιαζόμενος με τον ελεύθερο άνθρωπο απολαμβάνει, το δικαίωμα σεβασμού της επικοινωνίας του δια αλληλογραφίας. Συναφώς, η Επιτροπή διεύρυνε την ως άνω αρχή διευκρινίζοντας ότι το δικαίωμα σεβασμού της επικοινωνίας δια αλληλογραφίας εκτείνεται στην επικοινωνία με τα αστικά και ποινικά δικαστήρια, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο αυτής της επικοινωνίας, καθώς και στην επικοινωνία με τους συνηγόρους ή άλλους συμβούλους τους.³⁵ Εξάλλου, και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει κρίνει ήδη εδώ και πολλά έτη ότι η κράτηση δεν συνιστά επιβαρυντικό παράγοντα ο οποίος να δικαιολογεί την άρση της προστασίας που παρέχεται από την Σύμβαση αναφορικά με το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας.³⁶

Η αλληλογραφία με τον εξωτερικό κόσμο αποτελεί ένα από τα κύρια μέσα που επιτρέπουν στους κρατούμενους να διατηρήσουν ή και να δημιουργήσουν δεσμούς με ελεύθερα πρόσωπα. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επιβεβαίωσε, υπό αυτήν την έννοια, ότι η δυνατότητα να γράφει και να δέχεται γράμματα αποτελεί συχνά για τον κρατούμενο ο μόνος δεσμός με τον εξωτερικό κόσμο.³⁷ Το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, πρέπει ν' αναγνωρίζεται στους κρατούμενους με τέτοιο τρόπο, ώστε οι επιταγές του να καθίστανται αποτελεσματικές. Ο Ευρωπαίος Δικαστής προχώρησε λοιπόν στην «ανακατασκευή» του δικαιώματος και στην απόδοση σε αυτό μιας θετικής διάστασης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην απόφασή της *Grâce κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1988 απεφάνθη ότι το άρθρο 8 προβλέπει όχι μόνον την αρνητική υποχρέωση

³³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Silver* και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 11-10-1980 (σκ. 269), βλ. επίσης *Grâce κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 15-12-1988 (σκ. 70).

³⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Silver* και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 11-10-1980 (σκ. 322).

³⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *David Farrant κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 18-10-1985 (σκ. 50),

³⁶ ΕΔΔΑ, *Silver κ.ά. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 25-3-1983, παρ. 84.

³⁷ ΕΔΔΑ, *Fazil Ahmet Tamer κατά Τουρκίας*, 5-12-2006 (παρ. 49), *Ekinci & Akalin κατά Τουρκίας*, 30-1-2007 (παρ. 44).

να μην παραβιάζει η σωφρονιστική αρχή αναίτια το δικαίωμα των κρατουμένων στο σεβασμό της αλληλογραφίας τους παρακρατώντας τα γράμματά τους, αλλά και την θετική υποχρέωση να τους εφοδιάζει, σε επαρκή βαθμό, με τα κατάλληλα μέσα για την αποτελεσματική διαβίβαση της επιτρεπόμενης αλληλογραφίας (παρ. 97). Επομένως, οι σωφρονιστικές αρχές ευθύνονται για την παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας όχι μόνο όταν παρεμποδίζουν την διακίνηση της αλληλογραφίας, εξαιτίας ενός υπέρμετρου ελέγχου και λογοκρισίας (ενεργητική παραβίαση), αλλά και όταν, όπως στην προκειμένη περίπτωση³⁸, δεν ενημερώνουν τον κρατούμενο για συνθήκες σχετικά με τις ταχυδρομικές υπηρεσίες (παθητική παραβίαση). Εν προκειμένω, η θετική υποχρέωση συνεπαγόταν αποκλειστικά την διακίνηση της αλληλογραφίας των κρατουμένων. Με εξαίρεση την αλληλογραφία η οποία εμπεριέχει απειλές βίας, αναφορές σε ήδη τελεσθέντα εγκλήματα ή θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια της φυλακής και των κρατουμένων της, δεν δικαιολογείται η λογοκρισία των εγκλείστων.³⁹ Εξάλλου, δεν δικαιολογείται η επέμβαση εκ μέρους των αρχών στο περιεχόμενο των επιστολών των εγκλείστων για τον λόγο ότι αυτές εμπεριέχουν υβριστικές εκφράσεις κατά των σωφρονιστικών υπαλλήλων.⁴⁰ Περαιτέρω, παρόμοια θέση υιοθέτησε ο Ευρωπαϊός Δικαστής στην υπόθεση *Schöneberger & Durmaz* κατά Ελβετίας, σχετικά με την παρακράτηση των σωφρονιστικών αρχών επιστολής που απέστειλε σε προσωρινά κρατούμενο ο δικηγόρος του. Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι το περιεχόμενο την επιστολής ήταν παράνομο καθώς προέτρεπε τον κρατούμενο σε παρεμπόδιση της ποινικής διαδικασίας. Όμως, ο Ευρωπαϊός Δικαστής απεφάνθη ότι ο δικηγόρος απλώς προέτρεψε τον κρατούμενο με την επιστολή του να ασκήσει το δικαίωμα στην σιωπή του, με σκοπό να προστατέψει τον εαυτό του από πιθανή καταδίκη, ήτοι τον προέτρεψε στην άσκηση ενός νόμιμου δικαιώματος και ως εκ τούτου δεν συνέτρεχε κανένας επιτακτικός λόγος να παρακρατηθεί η επιστολή από τις σωφρονιστικές αρχές.⁴¹ Συναφώς, ο Ευρωπαϊός Δικαστής έχει κρίνει ότι δεν συντρέχει οποιοσδήποτε λόγος που να δικαιολογεί την λογοκρισία των σωφρονιστικών αρχών στην αλληλογραφία που ανταλλάσσει ένας κρατούμενος με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.⁴² Εξάλλου, έχει κριθεί ότι το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας ενέχει ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της κράτησης λόγω των δυσχερειών που ενδεχομένως αντιμετωπίζουν οι συνήγοροι των εγκλείστων να επικοινωνήσουν με τους πελάτες τους λόγω της μακρινής τοποθεσίας της

³⁸ Οι σωφρονιστικές αρχές παρέβησαν την υποχρέωσή τους να ενημερώσουν τον κρατούμενο ότι ένα γράμμα δεν στάλθηκε από το Ταχυδρομείο επειδή ο προσδιορισμός του παραλήπτη ήταν ελλιπής.

³⁹ ΕΔΔΑ, *Silver* κ.ά. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-3-1983, παρ. 105.

⁴⁰ ΕΔΔΑ, *Pfeifer & Plankl* κατά Αυστρίας, 25-2-1992, παρ. 47.

⁴¹ ΕΔΔΑ, *Schöneberger & Durmaz* κατά Ελβετίας, 20-6-1998, παρ. 28.

⁴² ΕΔΔΑ, *Peers* κατά Ελλάδος, 19-4-2001, παρ. 84.

φυλακής, με συνέπεια ο σκοπός της εμπιστευτικής επικοινωνίας ανάμεσα στον συνήγορο και τον κρατούμενο να μην δύναται να επιτευχθεί εάν υφίσταται αυτόματο έλεγχο. Στις σωφρονιστικές αρχές επιτρέπεται να ανοίξουν τις επιστολές τους συνηγόρου προς τον έγκλειστο πελάτη του μόνον όταν υφίστανται σαφείς ενδείξεις ότι η αλληλογραφία εμπεριέχει παράνομο περιεχόμενο, που δεν εντοπίστηκε από τα υπάρχοντα εργαλεία ανίχνευσης. Σε αυτήν την περίπτωση επιτρέπεται μόνον το άνοιγμα και όχι και η ανάγνωση της αλληλογραφίας. Οι σωφρονιστικές αρχές θα πρέπει να παρέχουν στον έγκλειστο επαρκείς εγγυήσεις ότι η αλληλογραφία του δεν έχει αναγνωστεί από αυτές, λόγω χάριν οφείλουν να ανοίγουν ενώπιον του την επιστολή που απευθύνεται σε αυτόν.⁴³

Οι κρατούμενοι συνήθως εστιάζουν στην νομιμότητα της παρέμβασης της σωφρονιστικής αρχής στην αλληλογραφία τους προβάλλοντας την έλλειψη σαφούς νομοθετικού πλαισίου ή την δυσχέρεια πρόσβασης στον νόμο. Ο Ευρωπαϊός Δικαστής, στην απόφαση Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου απεφάνθη ότι οι περιορισμοί στην διακίνηση των επιστολών προβλεπόταν μεν στην υπάρχουσα εθνική νομοθεσία όμως οι περιορισμοί που εμπεριέχονταν σε διαταγές ή εγκυκλίους του αρμόδιου υπουργού προς τα σωφρονιστικά καταστήματα δεν πληρούσαν το κριτήριο της προσβασιμότητας.⁴⁴ Στην περίπτωση του νόμου που επέτρεπε τον δίχως διαχωρισμό έλεγχο της αλληλογραφίας των εγκλείστων, ο Ευρωπαϊός Δικαστής απεφάνθη ότι ο εν λόγω νόμος έπασχε ως προς την ποιότητά του, καθώς δεν είχε προχωρήσει στον διαχωρισμό των διαφόρων κατηγοριών παραληπτών, ενώ, περαιτέρω, δεν προβλεπόταν η αρμόδια αρχή που θα ήταν επιφορτισμένη με τον σχετικό έλεγχο.⁴⁵ Επιπρόσθετα, στην περίπτωση που ο εθνικός νόμος ορίζει την παρακράτηση της αλληλογραφίας των εγκλείστων όταν αυτή απευθύνεται σε ορισμένους παραλήπτες, πρέπει αφενός μεν οι κατηγορίες αυτών να είναι σαφώς προσδιορισμένες, αφετέρου δε να έχει την δυνατότητα ο έγκλειστος να προσφύγει κατά αυτής της διαδικασίας ελέγχου. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση Ονοφρίου κατά Κύπρου όπου ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι ενόσω βρισκόταν στην απομόνωση, δεν επιτρεπόταν σε αυτόν να έχει επισκέψεις από την οικογένειά του ή να κάνει τηλεφωνήματα. Όσον αφορά στους ισχυρισμούς της Κυβέρνησης ότι δεν είχε ζητήσει να κάνει τηλεφωνήματα, ο προσφεύγων απάντησε ότι δεν ήταν στην πρακτική των αρχών φυλακών να λαμβάνουν επίσημες αποφάσεις που να απορρίπτουν εγγράφως αιτήματα για τηλεφωνικές κλήσεις, ότι δεν υπήρχαν τηλεφωνικοί θάλαμοι στην πτέρυγα υψίστης ασφαλείας και, ότι εν

⁴³ ΕΔΔΑ, Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-3-1992, παρ. 48-52.

⁴⁴ ΕΔΔΑ, Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-3-1983, παρ. 91 επ. .

⁴⁵ ΕΔΔΑ, Salapa κατά Πολωνίας, 19-12-2002, παρ. 97.

γένει, οι κρατούμενοι δεν είχαν τη δυνατότητα να λαμβάνουν κλήσεις από τον έξω κόσμο, ως εκ τούτου δεν είχε καμία επαφή με την οικογένειά του στη φυλακή κατά τη διάρκεια της απομόνωσής του και καμία επαφή δεν ήταν δυνατή κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στο δικαστήριο. Μόνο μετά τη λήξη της απομόνωσής του είχε τη δυνατότητα να βλέπει την οικογένεια και τους φίλους του κατά τις ακροάσεις του δικαστηρίου. Ο Ευρωπαίος Δικαστής, εν προκειμένω, κατ' αρχάς υπογράμμισε ότι οφείλει να εξετάσει κατά πόσον η προσφυγή που ο προσφεύγων κατέθεσε ενώπιον του κυπριακού Ανωτάτου Δικαστηρίου και το παράπονο ενώπιον του Συμβουλίου Φυλακών αποτελούν αποτελεσματικές θεραπείες σε σχέση με τα παράπονά του και κατά πόσον έπρεπε ο αυτός να εξαντλήσει τις εν λόγω θεραπείες πριν από την υποβολή της αίτησής ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Επιπρόσθετα, υπογραμμίζει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 35 της Σύμβασης, ο προσφεύγων έπρεπε να προσφύγει σε θεραπείες, οι οποίες είναι διαθέσιμες και επαρκείς ώστε να επιτρέψουν την αποκατάσταση του σε σχέση με τις επικαλούμενες παραβιάσεις. Στην αξιολόγηση κατά πόσον ένα προτεινόμενο θεραπευτικό μέτρο παρέχει επαρκή αποκατάσταση, η Σύμβαση προβλέπει κατανομή του βάρους της αποδεικτικής αξίας. Εναπόκειται αρχικά στο διάδικο κράτος, επικαλούμενο τη μη εξάντλησή της, να πείσει το Δικαστήριο ότι η εν λόγω επικαλούμενη θεραπεία ήταν αποτελεσματική και η οποία ήταν διαθέσιμη τόσο στη θεωρία όσο στην πράξη, τη δεδομένη στιγμή. Αυτό προϋποθέτει ότι η προτεινόμενη θεραπεία ήταν προσβάσιμη, και ικανή να παράσχει αποκατάσταση σε σχέση με τα παράπονα του προσφεύγοντος και να προσφέρει εύλογες προοπτικές επιτυχίας. Μόνο αφότου ξεκαθαρίσει το βάρος απόδειξης, θα μπορεί ο προσφεύγων να αποδείξει ότι προέκυψαν ειδικές συνθήκες που να τον απαλλάσσουν από την εν λόγω απαίτηση.⁴⁶

Ο Ευρωπαίος Δικαστής, διευρύνοντας το πλαίσιο προστασίας, προχώρησε σε ένα επιπλέον βήμα. Συγκεκριμένα, διευκρίνισε τις απαραίτητες θετικές υποχρεώσεις για να καταστήσει ευχερή την άσκηση του δικαιώματος της αλληλογραφίας κατά τον εγκλεισμό. Στην απόφαση B.A.C. κατά Ελλάδος της 13^{ης} Οκτωβρίου 2016 κατέστησε σαφές ότι βάσει του άρθρου 8 της Σύμβασης η θετική υποχρέωση του Κράτους που είναι σύμφυτη με έναν πραγματικό σεβασμό της ιδιωτικής ζωής μπορεί να περιλαμβάνει την θέσπιση μιας πραγματικής και προσβάσιμης διαδικασίας ενόψει της προστασίας του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, και ειδικότερα την δημιουργία ενός κανονιστικού πλαισίου που εισάγει έναν δικαστικό και εκτελεστικό μηχανισμό προοριζόμενο να προστατεύει τα δικαιώματα των ατόμων και την υιοθέτηση, ανάλογα με την περίπτωση, των καταλλήλων ειδικών μέτρων. Αν

⁴⁶ ΕΛΔΑ, Ονοφρίου κατά Κύπρου, 7-1-2010, παρ. 51 επ.

και το όριο μεταξύ των θετικών και των αρνητικών υποχρεώσεων του Κράτους βάσει της Σύμβασης δεν προσφέρεται για συγκεκριμένο ορισμό, οι εφαρμοστέες αρχές είναι παρά ταύτα συγκρίσιμες (παρ. 36). Περαιτέρω, για να καθορισθεί εάν υφίσταται θετική υποχρέωση πρέπει να υφίσταται δίκαιη ισορροπία μεταξύ του γενικού συμφέροντος και των συμφερόντων του ατόμου. Εξίσου, τόσο για τις θετικές υποχρεώσεις όσο και για τις αρνητικές, το Κράτος επωφελείται κάποιου περιθωρίου εκτίμησης.⁴⁷ Πιο συγκεκριμένα, στην απόφαση Cotlet κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 3^{ης} Ιουνίου 2003 σχετικά με την παρεμπόδιση της αλληλογραφίας του κρατουμένου με τα όργανα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εξήγαγε από το άρθρο 8 μια υποχρέωση των αρχών να προμηθεύουν το απαραίτητο υλικό αλληλογραφίας (χαρτί, φάκελο και γραμματόσημο). Αφού υπενθύμισε την πάγια νομολογία του σύμφωνα με την οποία εάν το άρθρο 8 έχει κατ'ουσίαν ως αντικείμενο να προστατέψει το άτομο από τις αυθαίρετες παραβιάσεις των δημοσίων αρχών, δεν αρκείται στο να επιβάλει στο Κράτος ν' απέχει από παρόμοιες παραβιάσεις: σε αυτή την αρνητική δέσμευση μπορούν να προστεθούν θετικές υποχρεώσεις, σύμφυτες με την αποτελεσματική εφαρμογή των δικαιωμάτων που εγγυάται το άρθρο 8 (παρ. 57), το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι υφίσταται, εν προκειμένω, ένας «άμεσος και επιτακτικός δεσμός» μεταξύ του δικαιώματος του κρατουμένου να του χορηγηθεί το απαραίτητο υλικό αλληλογραφίας και του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας του. Συγκεκριμένα, η πράξη της προμήθειας του απαραίτητου υλικού όπως χαρτί αλληλογραφίας, γραμματόσημο και φάκελοι είναι σύμφυτη με την άσκηση, από τον προσφεύγοντα, του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας του (παρ. 59). Επί τη βάση αυτής της έννοιας του επιθέτου «σύμφυτος» (παρ. 57 και 59), ο Δικαστής επιβεβαιώνει ότι η προαναφερθείσα εγγύηση είναι ομοούσια με το προστατευόμενο δικαίωμα. Χωρίς, συνεπώς, τον κατάλληλο εξοπλισμό αλληλογραφίας, το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας που εγγυάται το άρθρο 8 της Σύμβασης θα στερούταν νοήματος και αποτελέσματος. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο επεδίωξε να καταστήσει σαφές ότι δεν προβαίνει σε μια διασταλτική ερμηνεία της Σύμβασης με σκοπό να επιβάλει στα συμβαλλόμενα Κράτη νέες υποχρεώσεις, αλλά περιορίζεται στον έλεγχο της λογικής ανάπτυξης ενός δικαιώματος που κατοχυρώνεται στην Σύμβαση, προκειμένου να εξασφαλίσει την συγκεκριμενοποίησή του.⁴⁸ Κατά την εξέταση του εάν οι αρχές παρέλειψαν την υποχρέωσή τους, ο Ευρωπαίος Δικαστής φροντίζει, ωστόσο, να οριοθετήσει αυτή τη νέα υποχρέωση. Υπενθύμισε, λοιπόν, ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν εγγυάται στους κρατούμενους «την επιλογή του υλικού αλληλογραφίας και ότι η υποχρέωση

⁴⁷ ΕΔΔΑ, Κωνσταντινίδης Νεκτάριος κατά Ελλάδος, 3-4-2014, παρ. 42.

⁴⁸ F. Sudre, "A propos du dynamisme interprétatif de la Cour EDH", JCP-G, 2001, σελ. 1367.

των κρατουμένων να χρησιμοποιούν για την αλληλογραφία τους το κεκανονισμένο χαρτί της φυλακής δεν συνιστά παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας, υπό την προϋπόθεση ότι το χαρτί αυτό θα είναι άμεσα διαθέσιμο (παρ. 61.).⁴⁹ Μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση δικαιολογείται σαφώς από την συνθήκη στην οποία ευρίσκονται οι κρατούμενοι. Οι προαναφερόμενοι, στερούμενοι την φυσική τους ελευθερία, μπορούν να αντιμετωπίσουν, σε αντίθεση με τα ελεύθερα πρόσωπα, δυσκολίες και εμπόδια να προμηθευτούν τα κατάλληλα υλικά μέσα της συγγραφής και αποστολής της αλληλογραφίας τους, είναι συνεπώς αναγκαίο ο Ευρωπαίος Δικαστής να τους χορηγήσει μια ειδική προστασία, προσαρμοσμένη στην ιδιαίτερη κατάστασή τους. Αυτή η ερμηνεία, η οποία επιτρέπει την ενθάρρυνση των σχέσεων των εγκλειστών με τον εξωτερικό κόσμο, δεν αποτελεί παρά την εκδήλωση της αναγνώρισης της «ανθρώπινης υπόστασης» του κρατουμένου. Με μια τέτοια προσέγγιση, ο Ευρωπαίος Δικαστής εξασφαλίζει την αναγνώριση στον κρατούμενο της ιδιότητάς του να «συνάπτει σχέσεις», με σκοπό τον πλήρη σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Στο ίδιο πνεύμα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε πλείστες αποφάσεις του αναγνώρισε το δικαίωμα του σεβασμού της επικοινωνίας δια αλληλογραφίας στους κρατουμένους.⁵⁰ Συνοψίζοντας, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι το δικαίωμα στην επικοινωνία δεν εξαφανίζεται με τον εγκλεισμό, όμως δεν είναι απεριόριστο. Είναι προφανές ότι δύναται να υπάρξει έλεγχος κατά την άσκηση του εν λόγω δικαιώματος⁵¹, όμως ο έλεγχος θα πρέπει να είναι τέτοιας έκτασης ώστε να μην θίγεται κατάφωρα ο πυρήνας του. Παραδείγματος χάριν, στην απόφαση Peers κατά Ελλάδος της 19^{ης} Απριλίου 2001, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι μια επέμβαση στο δικαίωμα του προσφεύγοντος για σεβασμό της αλληλογραφίας του επί τη βάση του άρθρου 8 της Σύμβασης μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον εάν η επέμβαση αυτή έχει λάβει χώρα σύμφωνα με τον νόμο, επιδιώκει έναν θεμιτό σκοπό και είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η επέμβαση στο δικαίωμα

⁴⁹ Εν προκειμένω, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, αφενός μεν διαπιστώνει την παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, επειδή η Κυβέρνηση δεν απέδειξε ότι ο προσφεύγων είχε αποτελεσματικά επωφεληθεί από το χορηγούμενο υλικό της φυλακής (δύο δωρεάν φακέλους το μήνα) (παρ. 62), αφετέρου δε, επειδή όλα τα προφορικά αιτήματα του προσφεύγοντος για την προμήθεια του κατάλληλου υλικού απορρίφθηκαν με την αιτιολογία ότι μόνον οι γραμματοσημασμένοι φάκελοι για την Ρουμανία ήταν διαθέσιμοι (παρ. 63). Τέλος, το Δικαστήριο δεν έλαβε υπ' όψιν το επιχείρημα της Κυβέρνησης, σύμφωνα με το οποίο ο προσφεύγων παρέλειψε να υποβάλει γραπτώς το αίτημά του «στο βαθμό που ο ενδιαφερόμενος επεδίωξε ακριβώς να αποκτήσει, μεταξύ των άλλων υλικών, χαρτί αλληλογραφίας» (παρ. 64).

⁵⁰ ΕΔΔΑ, Silver και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-3-1983, Boyle & Rice κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 27-4-1988, Demirtepe κατά Γαλλίας, 21-12-1999, Messina κατά Ιταλίας, 28-10-2000, Natoli κατά Ιταλίας, 9-1-2001, Lavents κατά Λετονίας, 22-11-2002, Cotlet κατά Ρουμανίας, 3-6-2003, Ospina Vargas κατά Ιταλίας, 14-10-2004, Leo Zappia κατά Ιταλίας, 29-10-2005, Igors Dmitrijevs κατά Λετονίας, 30-11-2006, Frérot κατά Γαλλίας, 12-6-2007.

⁵¹ A. Gouttenoire, "Les droits de l'homme en prison", Revue pénitentiaire et de droit penal, 2005, σελ. 110-111.

αλληλογραφίας του προσφεύγοντος και συγκεκριμένα το άνοιγμα των επιστολών, αποσταλείσες από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στην διεύθυνση των φυλακών Κορυδαλλού είχε ως νόμιμη βάση το άρθρο 51 παρ. 2 και 3 του Σωφρονιστικού Κώδικα και επεδίωκε τον θεμιτό σκοπό της «πρόληψης της ταραχής ή του εγκλήματος». Περαιτέρω, αναφορικά με την ανάγκη επέμβασης το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε επιτακτικούς λόγους για τον έλεγχο της σχετικής αλληλογραφίας, της οποίας η εμπιστευτικότητα ήταν σημαντικό να γίνει σεβαστή. Αν και η ελληνική κυβέρνηση υπαινίχθηκε την δυνατότητα παραποίησης των φακέλων της Επιτροπής προκειμένου να εισαχθεί λαθραία απαγορευμένο υλικό στην φυλακή, το Δικαστήριο θεώρησε ότι ο κίνδυνος αυτός είναι τόσο αμελητέος που δεν πρέπει να ληφθεί υπόψη και ως εκ τούτου έκρινε ότι η επέμβαση για την οποία παραπονείτο ο προσφεύγων δεν ήταν αναγκαία μέσα μια δημοκρατική κοινωνία.

3. Η αναγνώριση του δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και το δικαίωμα στο γάμο των κρατουμένων.

α) Η προστασία της ιδιωτικής ζωής των κρατουμένων.

Η ιδιωτική ζωή αποτελεί μια ευρεία έννοια η οποία δεν μπορεί να οριστεί εξαντλητικά.⁵² Περιλαμβάνει ποικίλες όψεις της φυσικής και κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου καθώς και το δικαίωμα στην ταυτότητα και την προσωπική ανάπτυξη, είτε με την μορφή της ανάπτυξης της προσωπικότητας ή υπό το πρίσμα της ατομικής αυτονομίας, έννοια η οποία αντικατοπτρίζει μια σημαντική αρχή στην οποία στηρίζεται η ερμηνεία των εγγυήσεων του άρθρου 8.⁵³ Η εννοιολογική προσέγγιση του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής δεν είναι εύκολη γι' αυτό συχνά η ιδιωτική ζωή παρουσιάζεται σε αντιδιαστολή με την δημόσια ζωή, που περιλαμβάνει τις σχέσεις του ατόμου με έναν ευρύτερο κύκλο προσώπων, την ενασχόλησή του με τα δημόσια πράγματα και την οικειοθελή έκθεσή του στον δημόσιο βίο.⁵⁴ Βασική επιδίωξη του άρθρου 8 της Σύμβασης είναι η προστασία από αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική⁵⁵ ζωή. Το πεδίο προστασίας του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής χαρακτηρίζεται κυρίως από την διακινδύνευση έναντι της οποίας καλείται να προστατεύσει ένα πρόσωπο. Συναφώς, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει κρίνει ότι θα ήταν υπέρμετρα στενός ένας ορισμός της έννοιας της

⁵² ΕΔΔΑ, Marper κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 4-12-2008, παρ. 66.

⁵³ ΕΔΔΑ, Reklous & Davourlis κατά Ελλάδος, 15-1-2009, παρ. 39.

⁵⁴ Σπ. Βλαχόπουλος, Θεμελιώδη Δικαιώματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 231 επ.

⁵⁵ ΕΔΔΑ, Libert κατά Γαλλίας, 2-7-2018, παρ. 40-42.

ιδιωτικότητας που θα την περιόριζε σε έναν πυρήνα, εντός του οποίου το άτομο θα δικαιούταν να ζει την ζωή του κατ'επιλογή του, εξαιρώντας από τον πυρήνα αυτόν τον έξω κόσμο, ενώ υπογραμμίζει, περαιτέρω, ότι ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής συμπεριλαμβάνει μέχρι ενός σημείου το δικαίωμα του ατόμου να θεμελιώνει και να αναπτύσσει σχέσεις.⁵⁶ Είναι προφανές ότι ένας άνθρωπος εν ονόματι της ασφάλειας δεν μπορεί να μετατραπεί σε αντικείμενο της κρατικής εξουσίας εντασσόμενο σε ένα καθεστώς καθολικής παρακολούθησης.⁵⁷ Οι τόποι προσβολής του ιδιωτικού βίου των κρατουμένων, που προεχόντως μας ενδιαφέρουν, είναι η παραβίαση της ψυχολογικής και σωματικής ακεραιότητας του κρατουμένου, η αποκάλυψη ιδιωτικών πληροφοριών του κρατουμένου που αντλούνται μέσω παρακολούθησης και η παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών του.

Το δικαίωμα στο σεβασμό της επικοινωνίας δια αλληλογραφίας αποτέλεσε το αρχικό βήμα το οποίο επέτρεψε στον κρατούμενο να έρθει πιο κοντά με την κοινωνία. Η πορεία προσέγγισης του κρατουμένου και της κοινωνίας ενισχύθηκε περισσότερο μέσω της αναγνώρισης του δικαιώματος στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, καθώς και με τον σεβασμό στο δικαίωμα σύναψης γάμου των κρατουμένων. Η εφαρμογή κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, σε συνδυασμό με το άρθρο 12 της Σύμβασης, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στο γάμο, αποτέλεσε πεδίο στο οποίο ο Ευρωπαίος Δικαστής επιχείρησε να καταστρώσει τολμηρές νομολογιακές πρακτικές προκειμένου να ορθώσει ένα προστατευτικό δίκτυο στις κοινωνικές σχέσεις των εγκλειστών. Η επιδίωξη αυτή είναι κατανοητή διότι αποδίδοντας στον κρατούμενο όλα τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται σε έναν άνθρωπο, προκύπτει και η εγγενής ανάγκη αυτός να διατηρήσει όλες τις «ανθρώπινες» σχέσεις του, δικαιολογείται, δε, σε ένα πραγματιστικό επίπεδο, λαμβάνοντας πάντοτε υπ'όψιν την προοπτική της επανένταξης του κρατουμένου στην κοινωνία.⁵⁸ Όπως, άλλωστε, υπογραμμίζει ο P. Darbédà η ανάπτυξη των ικανοτήτων των κρατουμένων να διατηρήσουν τις σχέσεις με τους γονείς και τους φίλους συνεισφέρει στην προετοιμασία της επανένταξής τους.⁵⁹ Η M. Herzog – Evans επισημαίνει, περαιτέρω, ότι η δημιουργία νέων οικογενειακών δεσμών μπορεί να αποδειχθεί κατ'ουσίαν αναγκαία, ιδίως εάν η οικογένεια έχει

⁵⁶ ΕΔΔΑ, Niemietz κατά Γερμανίας, 16-12-1992, παρ. 29.

⁵⁷ Αντωνίου Θεοδ. «Το απόρρητο της επικοινωνίας σε δοκιμασία – η Οδηγία 2006/24/ΕΚ υπό ενσωμάτωση», Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, έτος ΚΑ'2008, τεύχος Ι, σελ. 18.

⁵⁸ B. Belta, “Les droits de l’homme des personnes privées de liberté”, Bruylant, 2010, σελ. 175.

⁵⁹ P. Darbédà, “Le maintien des relations familiales des détenus en Europe”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1998, σελ. 597.

εγκαταλείψει τον κρατούμενο ή εάν είναι εγκληματικής φύσεως.⁶⁰ Περαιτέρω, τονίζει στο ότι πρέπει να ερμηνεύεται η ύπαρξη της ιδιωτικής ζωής ως προϋπόθεση της ύπαρξης της οικογενειακής ζωής.⁶¹ Πράγματι, η δημιουργία μιας οικογένειας συνήθως πηγάζει από σχέσεις διαφορετικής υφής (φιλικές, επαγγελματικές κτλ), συναφείς με την ιδιωτική ζωή.⁶² Συναφώς, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς εάν έγκειται στην διακριτική ευχέρεια του Ευρωπαϊού Δικαστή να χορηγήσει στον έγκλειστο όχι μόνο την ελευθερία μια πραγματικής ιδιωτικής ζωής, ταυτόσημη με αυτήν που απολαμβάνουν τα ελεύθερα άτομα, αλλά επίσης, εντός των πλαισίων αυτής της ελευθερίας, ένα πεδίο οικειότητας ως καταφύγιο του κρατούμενου από την αυστηρή εποπτεία της σωφρονιστικής αρχής, επιτρέποντας παράλληλα την δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για τη βαθμιαία δημιουργία μιας οικογενειακής ζωής.

Φορείς του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή είναι μόνον τα φυσικά πρόσωπα καθώς το εν λόγω δικαίωμα, από την φύση του, δεν προσιδιάζει σε νομικά πρόσωπα. Αποδέκτες της επιταγής του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής είναι οι φορείς της κρατικής εξουσίας οι οποίοι φέρουν την αρνητική υποχρέωση να απέχουν από οποιαδήποτε επέμβαση στο συγκεκριμένο έννομο αγαθό. Ωστόσο, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή καταλαμβάνει και την θετική υποχρέωση των φορέων της κρατικής εξουσίας να λαμβάνουν μέτρα που θα αποσκοπούν στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής ακόμα και στις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους.⁶³ Το απαραβίαστο της ιδιωτικότητας φέρει την έννοια ότι υφίσταται ένας πυρήνας στην ζωή των προσώπων, εντός του οποίου κανένας τρίτος δεν δικαιούται να διεισδύσει, παρά μόνο εάν το πρόσωπο δώσει την ελεύθερη, ρητή και ανενδοίαστη συγκατάθεσή του. Στον εν λόγω πυρήνα θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκει η υγεία του ατόμου, η ερωτική του ζωή, οι οικογενειακές σχέσεις, καθώς και η σωματική και ψυχολογική του ακεραιότητα.⁶⁴ Η προστασία όμως της ιδιωτικής ζωής καταλαμβάνει και εκφάνσεις του δικαιώματος που δεν ανήκουν στον πυρήνα του. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει κρίνει χαρακτηριστικά ότι θα ήταν υπέρμετρα στενός ένας ορισμός της έννοιας της ιδιωτικής ζωής που θα την περιόριζε σε έναν εσωτερικό κύκλο εντός του οποίου το άτομο θα δικαιούταν να ζει την ζωή του κατ'επιλογή του, αφήνοντας έξω από τον κύκλο αυτό τον υπόλοιπο κόσμο. Ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής πρέπει να περιλαμβάνει μέχρις ενός σημείου το δικαίωμα του ατόμου να θεμελιώνει και να αναπτύσσει σχέσεις με άλλα άτομα.⁶⁵

⁶⁰ M. Herzog – Evans, “Droit civil commun, droit européen et incarceration”, in F. Sudre, Le droit au respect de la vie familiale au sens de la Convention EDH, Bruxelles, Bruylant, 2002, coll. Droit et Justice, σελ. 247.

⁶¹ ό.π. M. Herzog – Evans, σελ. 248.

⁶² ό.π. M. Herzog – Evans, σελ. 248.

⁶³ Σπ. Βλαχόπουλος, Θεμελιώδη Δικαιώματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 231 επ.

⁶⁴ ΕΔΔΑ, Storck κατά Γερμανίας, 16-6-2005, παρ. 143.

⁶⁵ ΕΔΔΑ, Botta κατά Ιταλίας, 24-2-1998, παρ. 35.

Ο εγκλεισμός ενός προσώπου έχει ως αναμενόμενο επακόλουθο τον περιορισμό του δικαιώματος της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής. Όμως, ακριβώς εξαιτίας της θέσης ενός προσώπου σε ένα τόσο δυσχερές και περιοριστικό λειτουργικό πλαίσιο, εντείνει την επιτακτικότητα της ανάγκης να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα ούτως ώστε να καταστήσουν δυνατή την θεμελίωση και την διατήρηση των προσωπικών σχέσεων. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει επανειλημμένως αποφανθεί ότι οι κρατούμενοι δικαιούνται, σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής, κατ' εφαρμογή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, κατ' αντιστοιχία με τα ελεύθερα άτομα. Δύο αποφάσεις του Δικαστηρίου μπορούν να αναφερθούν ως χαρακτηριστικό παράδειγμα: η απόφαση P.G. & J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και η απόφαση Perry κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 17^{ης} Ιουλίου 2003. Αυτές οι αποφάσεις – αφενός μεν η πρώτη σχετικά με την θέση σε λειτουργία συσκευής παρακολούθησης της ομιλίας στο κελί κρατουμένων, καθώς τους είχαν απαγγελθεί κατηγορίες και είχαν τεθεί υπό κράτηση, προκειμένου να αποκτήσει η αστυνομία δείγματα της φωνής τους, αφενός δε η δεύτερη σχετικά με την μαγνητοσκόπηση κρατουμένου, δίχως την συναίνεση του εντός του κρατητηρίου, με σκοπό την ταυτοποίησή του – αναγνώρισαν ρητά στα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής στον τόπο κράτησής τους (ήτοι στα αστυνομικά τμήματα και στις δύο αυτές περιπτώσεις). Αφού υπενθύμισε την πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία δεν δύναται να αποκλειστεί η προστασία της ιδιωτικής ζωής σε ένα πρόσωπο που επηρεάζεται από μέτρα που έχουν ληφθεί εκτός της οικίας του ή των ιδιωτικών του χώρων και συναφώς η δημιουργία μιας συστηματικής καταχώρισης ή ενός μόνιμου αρχείου στοιχείων που ανήκουν στο δημόσιο τομέα μπορεί να δώσει αφορμή για σκέψεις σχετιζόμενες με την προστασία της ιδιωτικής ζωής το Δικαστήριο στην απόφαση P.G. & J.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου υπογράμμισε ότι δεν είναι πεπεισμένο ότι οι καταγραφές που προορίζονται να χρησιμεύσουν ως φωνητικά δείγματα δύνανται να παρακάμψουν την προστασία που κατοχυρώνει το άρθρο 8. Η φωνή του ενδιαφερόμενου είχε καταγραφεί σε έναν μόνιμο υλικό φορέα και είχε υποβληθεί σε διαδικασία ανάλυσης ευθέως προοριζόμενη στην ταυτοποίηση αυτού του προσώπου υπό το φως άλλων προσωπικών δεδομένων. Εάν είναι αλήθεια ότι όταν απαγγέλθηκαν κατηγορίες, οι προσφεύγοντες απάντησαν σε επίσημες ερωτήσεις σε έναν τόπο όπου οι αστυνομικοί τους άκουγαν, η καταγραφή και η ανάλυση της φωνής τους, εν προκειμένω, πρέπει ωστόσο να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στα προσωπικά δεδομένα των προσφευγόντων (παρ. 59). Περαιτέρω, στην απόφαση Perry κατά Ηνωμένου Βασιλείου το Δικαστήριο θεώρησε ότι έχει δεν έχει συνειδητοποιήσει ο ενδιαφερόμενος ότι οι κάμερες επιτήρησης λειτουργούν στο κρατητήριο, δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι αναμένεται να μαγνητοσκοπηθεί στο αστυνομικό τμήμα για το σκοπό του βίντεο

ταυτοποίησης, ακόμα και για τη στοιχειοθέτηση πιθανών αποδείξεων, που ενδεχομένως θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια μιας δίκης. Η καταγραφή σε ένα μόνιμο υλικό μέσο και η αποθήκευσή του για μια μεταγενέστερη χρήση μπορούν να θεωρηθούν συνεπώς ως επεξεργασία και συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του προσφεύγοντος (παρ. 41). Υπάρχει επομένως και στις δύο περιπτώσεις παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής (παρ. 60 και 43 αντιστοίχως). Εξάλλου, στην απόφαση Klass κατά Γερμανίας σχετικά με τις κρυφές παρακολουθήσεις συνδιαλέξεων για την προστασία της εθνικής ασφάλειας ο Ευρωπαϊός Δικαστής υπογράμμισε ότι οι δημοκρατικές κοινωνίες βρίσκονται σήμερα αντιμέτωπες με εξαιρετικά εξελιγμένες μορφές κατασκοπείας και τρομοκρατίας και κράτος πρέπει να είναι σε θέση να παρακολουθεί μυστικά όποια επικίνδυνα στοιχεία ενεργούν εντός της δικαιοδοσίας του, με στόχο να αποτρέψει αποτελεσματικά την οποιαδήποτε απειλή.⁶⁶ Στην εν λόγω υπόθεση η προσφυγή αφορούσε στην έλλειψη διαδικαστικών εγγυήσεων στην ισχύουσα εθνική νομοθεσία. Ο Ευρωπαϊός Δικαστής συνέχισε το σκεπτικό του αναφέροντας ότι κάθε σύστημα μυστικής παρακολούθησης εδράζεται στην ανάγκη προστασίας της δημοκρατίας, ενέχει όμως τον κίνδυνο υπόσκαψης και καταστροφής της. Ως εκ τούτου πρέπει να θεσπίζονται επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις κατά της καταχρηστικής άσκησης της εξουσίας. Τέτοιες εγγυήσεις θεωρήθηκε ότι παρείχε η γερμανική νομοθεσία, εφόσον επιτρεπόταν η μυστική παρακολούθηση συνδιαλέξεων μόνο στις περιπτώσεις όπου ανέκυπταν σοβαρές ενδείξεις περί της οργάνωσης ή τέλεσης εγκληματικών πράξεων και για διάστημα που δεν θα ξεπερνούσε τους έξι μήνες. Η σχετική εξουσιοδότηση δινόταν από τον αρμόδιο υπουργό, ενώ η νομιμότητα των μέτρων ελεγχόταν σε τακτά χρονικά διαστήματα αφενός μεν από την αρμόδια επιτροπή του κοινοβουλίου, αφετέρου δε από ειδική ανεξάρτητη επιτροπή επιφορτισμένη με την ορθή εφαρμογή του νόμου. Ο Ευρωπαϊός Δικαστής, εν τέλει, έκρινε ότι οι δικλείδες ασφαλείας που είχαν τεθεί από τις δημόσιες αρχές ήταν επαρκείς, παρά το γεγονός ότι ο νόμος δεν προέβλεπε την δυνατότητα δικαστικού ελέγχου νομιμότητας.⁶⁷ Συνοψίζοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους απολαμβάνουν και αυτά, κατ'αρχάς, του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής στο εσωτερικό του χώρου όπου κρατούνται, όπως, άλλωστε, και τα ελεύθερα άτομα στους ιδιωτικούς τους χώρους.

Πέραν αυτής της αναγνώρισης, τίθεται, περαιτέρω, το ερώτημα εάν οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα σε έναν χώρο ιδιωτικής ζωής, πρόσφορο στην διατήρηση ή στην δημιουργία προσωπικών, «ανθρώπινων» σχέσεων. Η απάντηση έχει δοθεί από το Δικαστήριο με την

⁶⁶ ΕΔΔΑ, Klass κατά Γερμανίας, 6-9-1978, παρ. 48.

⁶⁷ ΕΔΔΑ, Klass κατά Γερμανίας, 6-9-1978, παρ. 51 επ.

απόφαση Wisse κατά Γαλλίας της 20 Δεκεμβρίου 2005, σχετικά με την ιδιωτικότητα της λεκτικής επικοινωνίας.⁶⁸ Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε την τοποθέτηση ενός συστήματος παρακολούθησης συνομιλιών στην αίθουσα της φυλακής που διεξάγεται το επισκεπτήριο των κρατουμένων με τους οικείους τους (επρόκειτο για προφυλάκιση). Οι πληροφορίες που είχαν ληφθεί οδήγησαν τελικά στην ποινική καταδίκη των εν λόγω κρατουμένων. Οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν ότι επρόκειτο για την ψευδαίσθηση μιας δήθεν ιδιωτικής ζωής, μια «εξαπάτηση», που οδήγησε στη συνειδητοποίηση ότι όσον αφορά στην ιδιωτική τους ζωή είχαν τηρηθεί οι επιταγές του κόσμου της φυλακής (παρ. 19). Το Δικαστήριο υπενθύμισε κατ' αρχάς ότι έχει διαπιστωθεί συχνά ότι η μυστική υποκλοπή των συνομιλιών και των εικόνων μέσω συσκευών ηχητικής ή οπτικής καταγραφής άπτεται του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 8 τόσο όσον αφορά στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής όσο και στο δικαίωμα σεβασμού της επικοινωνίας δια αλληλογραφίας και ότι εφάρμοσε αυτή τη νομολογία στην περίπτωση προσώπων υπό επιτήρηση ενώ βρίσκονταν σε χώρους κράτησης, επιβεβαιώνοντας ότι τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους, ακόμα και υπό εγκλεισμό, απολαύουν του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής. Ακολούθως, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι εάν η παρακολούθηση, από τα σωφρονιστικά όργανα, των συζητήσεων που διεξάγονται στην αίθουσα επισκεπτηρίου διεξάγεται για λόγους ασφαλείας της κράτησης, είναι καθόλα νόμιμη, ενώ η συστηματική καταγραφή αυτών για άλλους σκοπούς αναιρεί τον μοναδικό λόγο ύπαρξης της αίθουσας επισκεπτηρίου, ήτοι αυτόν της διασφάλισης της ιδιωτικής ζωής του κρατούμενου, η οποία, συναφώς, περιλαμβάνει την ιδιωτικότητα της λεκτικής επικοινωνίας με τους οικείους του. Οι συζητήσεις που διεξάγονται στην αίθουσα επισκεπτηρίου μιας φυλακής μπορούν συνεπώς να συμπεριληφθούν στις έννοιες της “ιδιωτικότητας” και της “επικοινωνίας” (παρ. 29). Ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής του κρατούμενου, υπό την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης, αναγκαίως λοιπόν συνεπάγεται, για τον Ευρωπαϊό Δικαστή, ενός συγκεκριμένου βαθμού ιδιωτικότητα της λεκτικής επικοινωνίας⁶⁹, η οποία όμως πρέπει προφανώς να συμβιβαστεί με τις απαιτήσεις ασφαλείας που σχετίζονται με την ιδιομορφία του λειτουργικού πλαισίου εγκλεισμού. Η καταγραφή και χρήση των συνομιλιών των προσφευγόντων με τους οικείους τους, στην αίθουσα επισκεπτηρίου, αποτελεί επέμβαση στην ιδιωτική τους ζωή. Ωστόσο, αυτή η παρέμβαση δεν προβλεπόταν από το νόμο υπό την έννοια της παρ. 2 του

⁶⁸ Οι προσφεύγοντες μετά το πέρας της ανάκρισης τον Οκτώβριο του 1998, τέθηκαν υπό κράτηση. Οι τηλεφωνικές τους συνδιαλέξεις με τους οικείους στην αίθουσα επισκεπτηρίου καταγράφονταν από τον Νοέμβριο του 1998 έως το Φεβρουάριο του 1999.

άρθρου 8 ΕΣΔΑ, αφού το γαλλικό δίκαιο δεν προβλέπει με αρκετή σαφήνεια τη δυνατότητα επέμβασης στην ιδιωτική ζωή του κρατουμένου από τις αρχές, καθώς και την έκταση και τους όρους άσκησης του περιθωρίου εκτίμησης σε αυτόν τον τομέα. Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης. Αυτή η λύση δεν φαντάζει ως παράδοξη εάν αναλογιστεί κανείς ότι υφέρπει η παρουσία της αρχής του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του κρατουμένου δύναται επομένως να θεωρηθεί ως η πυξίδα της ερμηνευτικής δραστηριότητας του Δικαστή για την εφαρμογή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ στα άτομα που στερούνται της ελευθερίας τους.

Μια ακόμα πτυχή της ιδιωτικής ζωής του κρατουμένου είναι αυτή της απρόσκοπτης επικοινωνίας του με τον συνήγορο της επιλογής του. Η επανειλημμένη παραδοχή του Ευρωπαϊκού Δικαστή περί της αδήριτης ανάγκης προστασίας του δικαιώματος σεβασμού του συνόλου των πτυχών της ιδιωτικής ζωής, οδηγεί αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι πιθανός περιορισμός του δικαιώματος επιτρέπεται σε άκρως εξαιρετικές περιπτώσεις, ενώ, παράλληλα, πρέπει να εδράζεται σε ένα επαρκές νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο να προβλέπει τις απαραίτητες διαδικαστικές εγγυήσεις.⁷⁰ Επομένως, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου απεφάνθη ότι είναι σύννομος ο περιορισμός στην διακίνηση της αλληλογραφίας κρατουμένου, υπόπτου για την συμμετοχή του σε τρομοκρατική οργάνωση, λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητας και της κοινωνικής απαξίας του αδικήματος, αλλά και λόγω των διαδικαστικών εγγυήσεων που παρείχε η εθνική νομοθεσία.⁷¹ Εξάλλου, ο Ευρωπαίος Δικαστής έκρινε ότι η άρση του απορρήτου της αλληλογραφίας ανάμεσα σε έναν έγκλειστο που έπασχε από σοβαρή ασθένεια με ιατρό της επιλογής του, του οποίου άλλωστε τα ακριβή στοιχεία ήταν στην διάθεση των σωφρονιστικών αρχών, ήταν δυσανάλογη υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης και ως εκ τούτου μη νόμιμη.⁷² Περαιτέρω, η αποκάλυψη ιατρικών δεδομένων από παρόχους υπηρεσιών υγείας σε δημοσιογράφους και εισαγγελικές αρχές και η συλλογή ιατρικών δεδομένων από ίδρυμα υπεύθυνο για την παρακολούθηση της ιατρικής περίθαλψης ασθενή κρίθηκε ότι αποτελεί επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής.⁷³ Ακόμη, η αποθήκευση του προφίλ DNA των καταδικασθέντων παραβατών, χωρίς διακύμανση στην διάρκεια, ανάλογα με την σοβαρότητα του αδικήματος και δίχως να υφίσταται δυνατότητα πρόσβασης σε διαδικασία διαγραφής, κρίθηκε ότι συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης.⁷⁴ Όμως, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 η προληπτική συλλογή και η

⁷⁰ ΕΔΔΑ, Erdem κατά Γερμανίας, 5-7-2001, παρ. 65.

⁷¹ ΕΔΔΑ, Erdem κατά Γερμανίας, 5-7-2001, παρ. 66 επ.

⁷² ΕΔΔΑ, Szuluk κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 2-6-2009, παρ. 53

⁷³ ΕΔΔΑ, Mockute κατά Λιθουανίας, 27-2-2018, παρ. 95.

⁷⁴ ΕΔΔΑ, Aycaguer κατά Γαλλίας, 22-6-2017, παρ. 34,38,44 και 45.

διατήρηση προσωπικών δεδομένων (φωτογραφία, αποτυπώματα, περιγραφή υπόπτου), προκειμένου να διευκολυνθεί η διαδικασία αναγνώρισης ενός ατόμου ως πιθανού δράστη αξιόποινων πράξεων στο μέλλον.⁷⁵

Η αδήριτη ανάγκη προστασίας του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής δεν έχει σε καμία περίπτωση ως αποτέλεσμα την αδυναμία των εθνικών κρατών να θεσπίσουν διαδικασίες ελέγχου για την προάσπιση της ασφάλειας και της ευταξίας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Παραδείγματος χάριν, έχει κριθεί ότι δύναται να θεσπιστούν συγκεκριμένοι κανόνες για τον περιορισμό των δεμάτων που έχουν ως παραλήπτες κρατούμενους με σκοπό την προστασίας της ασφάλειας τόσο των καταστημάτων κράτησης όσο και των ιδίων των κρατουμένων και του προσωπικού. Ειδικότερα, οι διατάξεις της ουκρανικής νομοθεσίας σύμφωνα με την οποία οι έγκλειστοι σε σωφρονιστικό κατάστημα συγκεκριμένης χωρητικότητας δικαιούνται να λαμβάνουν 9 δέματα κατ'έτος, δεν έρχονται αντίθεση στην αρχή της αναλογικότητας. Η θέσπιση διατάξεων οι οποίες θα επέτρεπαν στους κρατούμενους να λαμβάνουν απεριόριστο αριθμό δεμάτων θα είχε ως αποτέλεσμα την υπέρμετρη αύξηση του φόρτου εργασίας των σωφρονιστικών υπαλλήλων, οι οποίοι θα ήταν επιφορτισμένοι με τον ενδελεχή έλεγχο του περιεχομένου κάθε εισερχόμενου δέματος.⁷⁶ Συναφώς, έχει κριθεί ότι η λήψη στοματικού επιχρίσματος δεν απαγορεύεται a priori προκειμένου να συγκεντρωθούν αποδεικτικά στοιχεία αναφορικά με την διάπραξη κάποιου εγκλήματος.⁷⁷ Επιπρόσθετα, ο Ευρωπαϊός Δικαστής κατά σύστημα αρνείται να δεχτεί ότι συντρέχει κάποιος κρίσιμος λόγος, ο οποίος θα μπορούσε να δικαιολογήσει τον έλεγχο της αλληλογραφίας μεταξύ ενός κρατουμένου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ατόμου. Παραδείγματος χάριν, στην απόφαση Peers κατά Ελλάδος, απορρίφθηκε ο ισχυρισμός της ελληνικής κυβέρνησης ότι ο σχετικός έλεγχος αποσκοπούσε στο να αποτρέψει τον κίνδυνο μεταφοράς εντός του σωφρονιστικού καταστήματος παράνομων ουσιών μέσα σε φακέλους των οργάνων της σύμβασης, θεωρώντας ότι ο επικαλούμενος κίνδυνος τυγχάνει μηδαμινός.⁷⁸

⁷⁵ ΕΔΔΑ, P.N. κατά Γερμανίας, 11-6-2020.

⁷⁶ ΕΔΔΑ, Nazarenko κατά Ουκρανίας, 29-4-2003, παρ. 164-165.

⁷⁷ ΕΔΔΑ, Caruana κατά Μάλτας, 15-5-2018, παρ. 32.

⁷⁸ ΕΔΔΑ, Peers κατά Ελλάδος, 19-4-2001, παρ. 84.

β) Η προστασία της οικογενειακής ζωής.

Η έννοια της οικογενειακής ζωής καλύπτει κατά κύριο λόγο την παραδοσιακή μορφή της οικογένειας, ήτοι αυτής που εδράζεται σε γάμο, εντός της οποίας αναπτύσσονται στενοί δεσμοί μεταξύ των κοντινότερων συγγενών.⁷⁹ Τα τέκνα, από την στιγμή της γέννησης, και λόγω αυτής και μόνο, αναπτύσσουν έναν δεσμό με τους γονείς τους, ο οποίος ισοδυναμεί με οικογενειακή ζωή.⁸⁰ Ως οικογενειακή ζωή νοείται σε κάθε περίπτωση ο φυσικός δεσμός μεταξύ της μητέρας, ακόμα και άγαμης, και του τέκνου της, δεν συμβαίνει όμως το ίδιο ως προς την σχέση μεταξύ φυσικού πατέρα και τέκνου γεννημένου εκτός γάμου. Σε αυτήν την περίπτωση, η ύπαρξη οικογενειακής ζωής συνάπτεται με ποικίλες παραμέτρους όπως λόγου χάριν η συγκατοίκηση, η φύση της σχέσης μεταξύ των γονέων και το ενδιαφέρον του πατέρα για το τέκνο του, η ύπαρξη αναγνώρισης του τέκνου του.⁸¹ Η ουσία της προστασίας του δικαιώματος άπτεται ειδικότερα του δικαιώματος των μελών της οικογένειας να συμβιώνουν και να απολαμβάνουν ο ένας την συντροφιά του άλλου, ούτως ώστε να αναπτύσσονται αρμονικά οι οικογενειακές σχέσεις.⁸² Η σχέση ενός ζευγαριού του ιδίου φύλου έχει κριθεί ότι εμπίπτει στην έννοια της «ιδιωτικής ζωής» κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης.⁸³

Η οικογενειακή ζωή εντάσσεται στις αυτόνομες έννοιες η οποία δύναται να ερμηνευθεί με αρκετά διαφορετικό τρόπο από αυτόν που ερμηνεύεται στο εσωτερικό δίκαιο των εθνικών κρατών. Ο Ευρωπαϊός Δικαστής αντιμετωπίζει την οικογένεια ως αυτόνομη έννοια της οποίας το περιεχόμενο προσδιορίζεται κυριαρχικά από αυτόν.⁸⁴ Οι προβλέψεις των εθνικών νομικών συστημάτων λαμβάνονται υπ' όψιν για τον προσδιορισμό της έννοιας της οικογένειας, όμως το περιεχόμενό της δεν εξαντλείται σε αυτές. Το κύριο κριτήριο ύπαρξης της οικογενειακής ζωής εξαρτάται από την ύπαρξη ή μη πραγματικών στενών προσωπικών δεσμών,⁸⁵ γεγονός που οδήγησε στην διεύρυνση της έννοιας, συμπεριλαμβάνοντας δεσμούς που δεν έχουν αναγνωρισθεί νομικά, χαρακτηρίζονται όμως από παράγοντες όπως η σταθερότητα της σχέσης, η πρόθεση των συντρόφων, η ύπαρξη συμβίωσης ή η γέννηση τέκνων.⁸⁶

Η δυνατότητα διασφάλισης μιας πραγματικής ιδιωτικής ζωής για τους κρατούμενους, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες, καθώς όλα είναι αλληλένδετα, να μπορέσουν να διατηρήσουν ή να δημιουργήσουν οικογενειακούς δεσμούς κατά την διάρκεια του εγκλεισμού

⁷⁹ ΕΔΔΑ, Marckx κατά Βελγίου, 13-7-1979, παρ. 45.

⁸⁰ ΕΔΔΑ, Ahmut κατά Ολλανδίας, 28-11-1996, παρ. 60.

⁸¹ ΕΔΔΑ, Lebbink κατά Ολλανδίας 1-6-2004, παρ. 37-40.

⁸² ΕΔΔΑ, Olsson κατά Σουηδίας, 24-3-2008, παρ. 59.

⁸³ ΕΔΔΑ, Orlandi & λοιποί κατά Ιταλίας, 14-12-2017, παρ. 143.

⁸⁴ ΕΔΔΑ, Paradiso & Campanelli κατά Ιταλίας, 24-1-2017, παρ. 159.

⁸⁵ ΕΔΔΑ, K & T κατά Φιλανδίας, 12-7-2001, παρ. 150.

⁸⁶ ΕΔΔΑ, X, Y & Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 22-4-1997, παρ. 36.

τους. Η απόφαση Messina κατά Ιταλίας του 2000⁸⁷ του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου το Δικαστήριο διευκρινίζει χαρακτηριστικά ότι η νόμιμη κράτηση υπό το άρθρο 5 της Σύμβασης επιφέρει από τη φύση της έναν περιορισμό στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ενδιαφερόμενου. Καθίσταται λοιπόν θεμελιώδες για το δικαίωμα του κρατουμένου στο σεβασμό της οικογενειακής του ζωής, ότι οι σωφρονιστικές αρχές διευκολύνουν τον κρατούμενο να διατηρήσει την επαφή με την άμεση οικογένειά του (παρ. 61).⁸⁸ Με την εν λόγω απόφαση ο Ευρωπαίος Δικαστής όχι μόνον αναγνώρισε στους κρατουμένους και τους οικείους τους την προστασία του άρθρου 8 παρ. 1 της Σύμβασης, αλλά επίσης, αναγνώρισε ότι η σωφρονιστική διοίκηση υπέχει θετικές υποχρεώσεις ούτως ώστε να καταστεί αποτελεσματική, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, η προστασία του σεβασμού της οικογενειακής ζωής.⁸⁹ Αποτελεί κατ'αρχήν διατάραξη της οικογενειακής ζωής η κρατική νομοθεσία η οποία περιορίζει το δικαίωμα επικοινωνίας των κρατουμένων με τα εγγύτερα μέλη της οικογένειάς τους.⁹⁰ Τέτοια μέτρα θα μπορούσαν να είναι ο περιορισμός των οικογενειακών επισκέψεων, η συνεχής επιτήρηση των επισκέψεων ή πρόβλεψη ειδικού περιοριστικού καθεστώτος για αυτές.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο είχε αποφανθεί ότι ουσιώδης αποστολή του Άρθρου 8 είναι η προστασία του ατόμου από αυθαίρετη επέμβαση από τις δημόσιες αρχές, ενώ δύναται, επιπροσθέτως να ενυπάρχουν θετικές υποχρεώσεις στον αποτελεσματικό "σεβασμό" της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορεί να συνίστανται στην λήψη μέτρων προοριζόμενων να εξασφαλίσουν τον σεβασμό στην οικογενειακή ζωή περιλαμβάνοντας τόσο την πρόβλεψη ενός κανονιστικού πλαισίου εκδίκασης και εκτέλεσης που θα προστατεύει τα δικαιώματα του ατόμου, όσο και την λήψη κατάλληλων μέτρων όπου

⁸⁷ ΕΔΔΑ, Messina κατά Ιταλίας, 28-9-2000. Ο προσφεύγων επικαλέστηκε, μεταξύ άλλων, παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής του ζωής εξαιτίας των περιορισμών στις επισκέψεις της οικογένειάς του κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του και παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της επικοινωνίας, η οποία παρακολουθείτο από τις σωφρονιστικές αρχές. Συγκεκριμένα, ο προσφεύγων τον Νοέμβριο του 1992 καταδικάστηκε σε πενταετή φυλάκιση για εμπόριο ναρκωτικών και συμμετοχή σε οργάνωση της Μαφίας, ενώ τον Μάιο του 1995 καταδικάστηκε σε δεκαεπτά έτη φυλάκιση για συμμετοχή σε διεθνή διακίνηση ναρκωτικών. Με διάταγμα της 26-11-1993 ο Υπουργός Δικαιοσύνης υπήγαγε τον προσφεύγοντα σε ειδικό καθεστώς κράτησης για ένα έτος, για λόγους δημοσίας τάξης και ασφάλειας, δεδομένης της επικινδυνότητας της Μαφίας και του προσφεύγοντος και λαμβανομένων υπ'όψιν των αστυνομικών εκθέσεων ότι αυτός διατηρούσε ακόμα σχέσεις με κύκλους της Μαφίας. Το ειδικό καθεστώς κράτησης περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, απαγόρευση της πρόσβασης σε τηλέφωνο και περιορισμό των οικογενειακών επισκέψεων σε μία τον μήνα, διάρκειας μίας ώρας, παρατάθηκε δε με διαδοχικά διατάγματα για χρονικό διάστημα για τεσεράμισι περίπου έτη. Τα αιτήματά του προσφεύγοντος για να του επιτραπούν πρόσθετες επισκέψεις και τηλεφωνική επικοινωνία απορρίφθηκαν.

⁸⁸ Βλ. και Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Quinas κατά Γαλλίας, 12-3-1990.

⁸⁹ M. Herzog – Evans, "Droit civil commun, droit européen et incarceration", in F. Sudre, "Le droit au respect de la vie familiale au sens de la Convention EDH", Bruxelles, Bruylant, 2002, coll. Droit et Justice, σελ. 241-242.

⁹⁰ ΕΔΔΑ, Chaldeyev κατά Ρωσσίας, 28-5-2019, παρ. 59.

αυτό απαιτείται.⁹¹ Τα όρια μεταξύ των θετικών και αρνητικών υποχρεώσεων του κράτους βάσει αυτής της διάταξης δεν είναι πάντοτε ευκρινή, όμως, οι εφαρμοστέες αρχές είναι παρόμοιες. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, πρέπει να εξευρίσκεται η δίκαιη ισορροπία μεταξύ των αντιτιθέμενων συμφερόντων του ατόμου και της κοινωνίας ενώ, το κράτος έχει ένα ορισμένο περιθώριο εκτίμησης.⁹² Όσον αφορά την υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει θετικά μέτρα, το Δικαστήριο επανειλημμένως έχει δεχθεί ότι το άρθρο 8 περιλαμβάνει τόσο το δικαίωμα που έχουν οι γονείς να λαμβάνονται μέτρα ώστε να επανασυνδέονται με τα παιδιά τους, όσο και την υποχρέωση των εθνικών αρχών να λαμβάνουν αυτά τα μέτρα. Αυτό ισχύει όχι μόνον στις περιπτώσεις που γίνεται υποχρεωτική ανάθεση της επιμέλειας ενός παιδιού σε δημόσιο όργανο και την εφαρμογή μέτρων φροντίδας, αλλά επίσης και σε περιπτώσεις που υπάρχουν διενέξεις όσον αφορά την επικοινωνία και την κατοικία του παιδιού μεταξύ των γονέων και άλλων μελών της οικογένειας του παιδιού.⁹³ Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει σχετικώς ότι η αμοιβαία απόλαυση της επαφής μεταξύ γονέα και παιδιού είναι θεμελιώδες στοιχείο της οικογενειακής ζωής, έστω και εάν η σχέση μεταξύ των γονέων έχει διακοπεί, και τα εθνικά μέτρα που τυχόν εμποδίζουν αυτή την απόλαυση επαφής, συνιστούν επέμβαση στο δικαίωμα που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Συμβάσεως.⁹⁴ Όμως, η υποχρέωση των εθνικών αρχών να λαμβάνουν μέτρα για να διευκολύνεται η επανασύνδεση δεν είναι απόλυτη, δεδομένου ότι η επανασύνδεση ενός γονέα με παιδιά μπορεί να μην γίνει αμέσως και ίσως και να απαιτηθούν προκαταρκτικά μέτρα. Η φύση και η έκταση αυτών των προκαταρκτικών μέτρων θα εξαρτηθούν από τις περιστάσεις κάθε υπόθεσης, αλλά η κατανόηση και η συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων είναι πάντοτε σημαντικός παράγων. Ενώ οι εθνικές αρχές πρέπει να κάνουν ό,τι μπορούν για να διευκολύνουν αυτή την συνεργασία, κάθε υποχρέωση επιβολής εξαναγκαστικών μέτρων σε μία τέτοια διαδικασία πρέπει να είναι περιορισμένη δεδομένου ότι τα συμφέροντα καθώς και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις όλων των ενδιαφερομένων πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη, και ιδιαιτέρως τα συμφέροντα του παιδιού και τα δικαιώματά του βάσει του Άρθρου 8 της Συμβάσεως.⁹⁵

Η αναγνώριση του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής των κρατουμένων έδωσε την δυνατότητα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο να συνάγει επιμέρους δικαιώματα όπως το

⁹¹ ΕΔΔΑ, Glaser κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 19-9-2000 (παρ. 63), ΕΔΔΑ, Κοσμοπούλου κατά Ελλάδος, 5-2-2004 (παρ. 43).

⁹² ΕΔΔΑ, X, Y and Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 22-4-1997 (παρ. 41), ΕΔΔΑ, Κοσμοπούλου κατά Ελλάδος, 5-2-2004 (παρ. 43).

⁹³ ΕΔΔΑ, Hokkanen κατά Φιλανδίας, 23-9-1994 (παρ. 55).

⁹⁴ ΕΔΔΑ, Johansen κατά Νορβηγίας, 7-8-1996 (παρ. 52), ΕΔΔΑ, Bronda κατά Ιταλίας, 9-8-1998 (παρ. 51).

⁹⁵ Κοσμοπούλου κατά Ελλάδος, 5-2-2004 (παρ. 45).

δικαίωμα συνάψεως γάμου κατά την περίοδο του εγκλεισμού,⁹⁶ το δικαίωμα διατήρησης των προσωπικών σχέσεων του κρατούμενου με την οικογένεια του,⁹⁷ το δικαίωμα να παρίσταται ο κρατούμενος στην κηδεία των γονέων του,⁹⁸ το δικαίωμα αλληλογραφίας,⁹⁹ το δικαίωμα πρόσβασης του κρατουμένου σε διαδικασίες τεχνητής αναπαραγωγής.¹⁰⁰ Η ύπαρξη «οικογενειακής ζωής» στην κράτηση συνεπάγεται αφενός μεν την διατήρηση ή εμβάθυνση των ήδη υπαρχόντων, προ της κράτησης, οικογενειακών δεσμών, αφετέρου δε την πιθανότητα δημιουργίας νέων οικογενειακών δεσμών. Σύμφωνα με τον Ευρωπαϊό Δικαστή η έννοια της “οικογενειακής ζωής” σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στις οικογένειες που έχουν ως βάση το γάμο, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει και *de facto* σχέσεις, οι οποίες δύνανται να καθοριστούν από ένα συγκεκριμένο αριθμό στοιχείων, όπως εάν τα μέλη του ζευγαριού ζουν μαζί και για πόσο χρονικό διάστημα, εάν έχουν αποκτήσει τέκνα μαζί, με φυσικό ή άλλο τρόπο, κτλ.¹⁰¹ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ωστόσο, διευκρινίζει, όσον αφορά στα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους, στην απόφαση *Moisejeus* κατά Λετονίας (2006), ότι μπορεί κάποιες φορές να αποδειχθεί δύσκολο να εφαρμοστούν όλα αυτά τα κριτήρια όσον αφορά στον κρατούμενο, ιδίως όταν έχει ήδη περάσει πολλά χρόνια στη φυλακή.¹⁰² Στην προκειμένη περίπτωση, ο προσφεύγων, ο οποίος είχε προφυλακισθεί, παραπονέθηκε για σχεδόν πλήρη απαγόρευση οικογενειακών επισκέψεων (ιδίως όσον αφορά στην σύντροφό του). Προκειμένου να τύχει εφαρμογής το άρθρο 8 της Σύμβασης στην συγκεκριμένη υπόθεση, μέσω της αναγνώρισης της «οικογενειακής ζωής» κατά την έννοια της συμβατικής διατάξεως, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι αγνοεί τον ακριβή βαθμό της έντασης του δεσμού μεταξύ του προσφεύγοντος και της συντρόφου του, επισημαίνει, ωστόσο, ότι τέσσερις φορές κατ’ επανάληψη, ο δικαστής επέτρεψε στην τελευταία να επισκέπτεται τον προσφεύγοντα. Ο αρμόδιος εθνικός δικαστής εκτιμώντας ότι οι σχέσεις τους ήταν αρκετά δυνατές και σοβαρές για να επιτρέψει τις συναντήσεις τους εν είδη οικογενειακών επισκέψεων, το Δικαστήριο δεν βλέπει το λόγο να κρίνει διαφορετικά (παρ. 152). Μια αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος του κρατουμένου στην οικογενειακή ζωή, προϋποθέτει την ρεαλιστική και ευέλικτη ερμηνεία της έννοιας της οικογενειακής ζωής, ούτως ώστε να διευκολυνθεί η εφαρμογή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ και κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού. Γενικά, ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει δεχθεί ότι σε υποθέσεις όπου διακυβεύονται δικαιώματα

⁹⁶ ΕΔΔΑ, *Frasik* κατά Πολωνίας, 5-1-2010.

⁹⁷ ΕΔΔΑ, *Selmani* κατά Σουηδίας, 28-6-2001.

⁹⁸ ΕΔΔΑ, *Ploski* κατά Πολωνίας, 12-11-2002, *Feldman* κατά Ουκρανίας, 12-1-2012.

⁹⁹ ΕΔΔΑ, *Cotlet* κατά Ρουμανίας, 3-6-2003,

¹⁰⁰ ΕΔΔΑ, *Dickson* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 4-12-2007.

¹⁰¹ ΕΔΔΑ, *X, Y & Z* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 22-4-1997 (παρ. 36).

¹⁰² ΕΔΔΑ, *Moisejeus* κατά Λετονίας, 15-2006 (παρ. 152).

επικοινωνίας γονέων και των τέκνων τους, το περιθώριο εκτίμησης των εθνικών κρατών ποικίλλει ανάλογα με την φύση των υπό στάθμιση συμφερόντων.¹⁰³

Συναφώς, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι, αν και το άρθρο 8 στοχεύει κατά κύριο λόγο να προφυλάξει τον ιδιώτη κατά των αυθαιρέτων παρεμβάσεων των δημοσίων αρχών, δεν αρκείται στο να διατάξει το Κράτος να απέχει από τέτοιες παρεμβάσεις. Στην αρνητική αυτή δέσμευση μπορούν να προστεθούν θετικές υποχρεώσεις σύμφυτες με τον πραγματικό χαρακτήρα του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Αυτές μπορούν να συνεπάγονται την υιοθέτηση μέτρων που στοχεύουν στον σεβασμό της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής μέχρι και τις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους.¹⁰⁴ Το όριο μεταξύ των θετικών υποχρεώσεων και των αρνητικών υποχρεώσεων του Κράτους βάσει του άρθρου 8 δεν προσφέρεται για έναν ακριβή προσδιορισμό, οι εφαρμοστέες αρχές είναι παρά ταύτα συγκρίσιμες. Ειδικότερα, και στις δύο περιπτώσεις, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η δίκαιη ισορροπία που πρέπει να τηρείται μεταξύ των αντιτιθέμενων συμφερόντων, ενόψει, σε κάθε περίπτωση, του ότι το συμφέρον του τέκνου πρέπει να συνιστά τον καθοριστικό παράγοντα. Το συμφέρον των γονέων να απολαμβάνουν τακτικής επικοινωνίας με το τέκνο τους, παραμένει, εν τούτοις, ένας παράγων στην ισορροπία των διαφόρων συμφερόντων που εμπλέκονται.¹⁰⁵ Το άρθρο 8 συνεπάγεται επίσης το δικαίωμα ενός γονέως σε μέτρα κατάλληλα για να τον «επανενώσουν» με το τέκνο του και την υποχρέωση των εθνικών αρχών να τα υιοθετήσουν.¹⁰⁶ Περαιτέρω, το Δικαστήριο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, έχει κρίνει ότι η υποχρέωση των εθνικών αρχών να λαμβάνουν μέτρα προς τον σκοπό αυτό δεν είναι απόλυτη διότι συμβαίνει η επανάληψη των επαφών ενός γονέως με το τέκνο του το οποίο έχει ζήσει κάποιο χρόνο με άλλα πρόσωπα να μην μπορεί να λάβει χώρα αμέσως και να απαιτεί προετοιμασία. Η φύση τους και το εύρος τους εξαρτώνται από τις συνθήκες της κάθε περίπτωσης, αλλά η κατανόηση και η συνεργασία του συνόλου των ενδιαφερομένων προσώπων θα αποτελεί πάντοτε έναν σημαντικό παράγοντα. Αν και οι εθνικές αρχές οφείλουν να προσπαθούν να διευκολύνουν μία τέτοια συνεργασία, η υποχρέωσή τους να καταφύγουν στον σχετικό εξαναγκασμό πρέπει να είναι περιορισμένη: οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τα συμφέροντα και τα δικαιώματα και τις ελευθερίες αυτών των ιδίων προσώπων, και ειδικότερα τα ανώτερα συμφέροντα του τέκνου και τα δικαιώματα που του αναγνωρίζει το άρθρο 8 της Σύμβασης. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι επιβάλλεται η μεγαλύτερη σύνεση

¹⁰³ ΕΔΔΑ, Petron & Χ. Κατά Ρωσίας, 23-10-2018, παρ. 98 επ.

¹⁰⁴ ΕΔΔΑ, Ρεκλός και Δαβουρλή κατά Ελλάδος, 15-1-2009 (παρ. 35). Βλέπε επίσης και ΕΔΔΑ Von Hannover κατά Γερμανίας, 24-6-2004 (παρ. 57)

¹⁰⁵ ΕΔΔΑ, Φουρκιώτης κατά Ελλάδος, 16-6-2016 (παρ. 58).

¹⁰⁶ ΕΔΔΑ, Φουρκιώτης κατά Ελλάδος, 16-6-2016 (παρ. 59).

όταν πρόκειται για προσφυγή σε εξαναγκασμό σε αυτόν τον ευαίσθητο τομέα. Σε περίπτωση κατά την οποία οι επαφές με τον γονέα κινδυνεύουν να απειλήσουν αυτά τα συμφέροντα ή να προσβάλλουν τα δικαιώματα αυτά, οι εθνικές αρχές είναι αρμόδιες να μεριμνήσουν για μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ τους. Το αποφασιστικό σημείο συνίσταται στο κατά πόσον οι εθνικές αρχές έχουν λάβει, προς διευκόλυνση των οικογενειακών επαφών, όλα τα αναγκαία μέτρα που θα μπορούσαν να αναμένονται εύλογα από αυτές στην συγκεκριμένη περίπτωση.¹⁰⁷ Στις υποθέσεις οι οποίες σχετίζονται με την οικογενειακή ζωή, η διάρρηξη της επαφής με ένα πολύ μικρό παιδί μπορεί να οδηγήσει σε μία αυξανόμενη αλλοίωση της σχέσης του με τον γονέα του. Οι προοπτικές μιας οικογενειακής ένωσης θα εξασθενίσουν σταδιακά και θα καταλήξουν στο να εκμηδενιστούν εφόσον δεν επιτραπεί στους βιολογικούς γονείς και στα τέκνα να συναντούνται ή εφόσον συναντούνται τόσο αραιά που κανείς φυσιολογικός δεσμός δεν θα έχει πιθανότητες να δημιουργηθεί μεταξύ τους.¹⁰⁸

Ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει εξετάσει πολλές πτυχές της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, ιδίως αυτές που σχετίζονται με τις σαρκικές σχέσεις. Εμμέσως, είχε αποφανθεί για αυτό το είδος της ιδιωτικότητας όταν ήλθε αντιμέτωπος με το ερώτημα της εφαρμογής του δικαιώματος τεκνοποίησης κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην απόφαση E.L.H. & P.B.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 22 Οκτωβρίου 1997 αναγνώρισε παρέμβαση στο δικαίωμα του σεβασμού της οικογενειακής ζωής εξαιτίας της άρνησης στην σύζυγο που επιθυμούσε να επισκεφτεί τον κρατούμενο σύζυγό της με σκοπό την τεκνοποίηση. Η παρέμβαση ωστόσο κρίθηκε δικαιολογημένη σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 8 διότι η άρνηση να επιτραπεί μια συζυγική επίσκεψη με σκοπό την τεκνοποίηση είναι πράγματι απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία για την πρόληψη της διατάραξης της τάξης και της εγκληματικότητας. Αναγνωρίζοντας το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, η Επιτροπή διευκρίνισε ότι θεωρεί ότι είναι ιδιαίτερος σημαντικό για τους κρατούμενους να διατηρήσουν και να αναπτύξουν τους οικογενειακούς δεσμούς τους για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν καλύτερα τη ζωή στη φυλακή και να προετοιμαστούν για την επανένταξή τους στην κοινωνία. Για αυτό το λόγο αντιμετωπίζονται πολύ θετικά τα μεταρρυθμιστικά βήματα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες όπου επιδιώκουν να βελτιώσουν τις συνθήκες κράτησης διευκολύνοντας τις “συζυγικές επισκέψεις”.

¹⁰⁷ ΕΔΔΑ, Φουρκιώτης κατά Ελλάδος, 16-6-2016 (παρ. 60).

¹⁰⁸ ΕΔΔΑ, Κ.Α. κατά Φινλανδίας, 14-1-2003 (παρ. 139).

Ωστόσο, οι απαιτήσεις ασφαλείας μπορούν να δικαιολογήσουν μια παρέμβαση εκ μέρους των αρχών.¹⁰⁹

γ) Η προστασία του δικαιώματος τέλεσως γάμου των κρατουμένων.

Η πρόταξη της διευκόλυνσης της αλληλεπίδρασης του κοινωνικού ιστού με τους κρατούμενους είναι θεμελιώδους σημασίας.¹¹⁰ Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο για την επίτευξη του ανωτέρω σκοπού είναι η εισαγωγή του συστήματος του επισκεπτηρίου, ο θεσμός της χορήγησης αδειών, η συγκατοίκηση των κρατούμενων μητέρων με τα νεαρά τέκνα τους, ο θεσμός της ημιελεύθερης διαβίωσης αλλά επίσης, και η χορήγηση στους κρατούμενους του δικαιώματος τέλεσης γάμου κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, ο οποίος κατά τα σύγχρονα κοινωνικά πρότυπα θεωρείται ότι συνιστά την ύψιστη στεγανοποίηση, τόσο νομική όσο και συναισθηματική, των οικογενειακών δεσμών.¹¹¹ Ο Ευρωπαϊός Δικαστής αναγνώρισε ρητώς αυτό το δικαίωμα στα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους,¹¹² διακρίνοντας την νομική διάσταση του γάμου από την συναισθηματική διάσταση. Όμως εύλογα δημιουργούνται προβληματισμοί καθώς η αναγνώριση του δικαιώματος τέλεσης γάμου κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού δεν συνεπάγεται αυτόματα και την απρόσκοπτη απόλαυση της συζυγικής ζωής, καθώς ο κρατούμενος ευρίσκεται σε μια ιδιάζουσα κατάσταση κατά τον εγκλεισμό του. Η ιδιάζουσα κατάσταση του κρατουμένου απαιτεί, κατά συνέπεια, μια ειδική ερμηνεία των συνθηκών άσκησης του δικαιώματος συνάψεως γάμου, με στόχο να επιτευχθεί η αποτελεσματική άσκησή του κατά τον εγκλεισμό. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην απόφασή της Hamer κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1979¹¹³ διαχώρισε το δικαίωμα στην τέλεση γάμου (νομική διάσταση) από το δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας (συναισθηματική διάσταση), με σκοπό να αναγνωρίσει το πρώτο στους κρατούμενους. Εν προκειμένω, η Επιτροπή υπενθύμισε αρχικά τις αποφάσεις της X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου και X. κατά Ελβετίας στις οποίες έκρινε ότι η άρνηση να επιτρέπονται οι συζυγικές σχέσεις δεν παραβιάζει το δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας (υπό την έννοια του άρθρου 12 της Σύμβασης),¹¹⁴ και αυτό κατ'ουσίαν για λόγους εδραζόμενους στην ασφάλεια των

¹⁰⁹ Την ίδια λύση υιοθέτησε και το ΕΔΔΑ στην απόφαση Aliev κατά Ουκρανίας, της 29 Απριλίου 2003 και στην απόφαση της Ολομέλειας Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου, της 4 Δεκεμβρίου 2007.

¹¹⁰ P. Darbédà, "Le maintien des relations familiales des détenus en Europe", *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 1998, σελ. 592.

¹¹¹ B. Belta, "Les droits de l'homme des personnes privées de liberté", Bruylant, 2010, σελ. 180.

¹¹² Το δικαίωμα αυτό προβλέπεται και από το άρθρο 12 της ΕΣΔΑ.

¹¹³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Hamer κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 13-12-1979.

¹¹⁴ Η Επιτροπή υπογράμμισε ότι «αν και το δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας αποτελεί ένα απόλυτο δικαίωμα... δεν συνεπάγεται ότι σ' ένα πρόσωπο πρέπει πάντα να δίνεται η δυνατότητα ώστε να αναπαραχθεί...».

σωφρονιστικών ιδρυμάτων και στην επιτακτική ανάγκη για επιτήρηση. Η Επιτροπή εκτίμησε, ωστόσο, όσον αφορά στην σύναψη γάμου, ότι πρόκειται κατ'ουσίαν για τη δημιουργία μιας νομικής σχέσης, για την απόκτηση ενός status. Η άσκηση του (δικαιώματος τέλεσης γάμου) από τον κρατούμενο δεν φέρει, για την ασφάλεια και την εύρυθμη λειτουργία της φυλακής, καμία απειλή, επομένως μια τελετή γάμου μπορεί να λάβει χώρα υπό την επιτήρηση των αρχών.¹¹⁵ Περαιτέρω, σύμφωνα με την Επιτροπή η γενική τάση, που διαπιστώνεται τα τελευταία χρόνια στα ευρωπαϊκά συστήματα καταστολής, είναι η μείωση των διαφορών ανάμεσα στην ζωή στη φυλακή και στην ελεύθερη ζωή και η έμφαση όλο και περισσότερο στην κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου¹¹⁶ καθώς και η παραδοχή σύμφωνα με την οποία «φυσική ελευθερία του ατόμου δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για άσκηση του δικαιώματος σύναψης γάμου¹¹⁷. Επί τη βάση των ανωτέρω διαπιστώσεων η Επιτροπή έκρινε ότι οι κρατούμενοι, όπως και τα ελεύθερα άτομα, επωφελούνται της προστασίας του άρθρου 12 της Σύμβασης. Αυτές οι εξελικτικές προσεγγίσεις συνδυάζονται για την αναγνώριση στους εγκλείστους του δικαιώματος σύναψης γάμου.^{118 119} Η αναγνώριση του δικαιώματος τέλεσης γάμου σε έναν κρατούμενο έχει ποικίλα πλεονεκτήματα καθώς αφενός μεν διατηρεί τους συναισθηματικούς δεσμούς του με τον εξωτερικό χώρο, αφετέρου δε δημιουργεί τα θεμέλια για μια καλύτερη ζωή κατά τον τερματισμό του εγκλεισμού του. Δύναται λοιπόν να οδηγήσει σε σταθερότητα και επανένταξη, υπό την προϋπόθεση ότι η αναστολή της συζυγικής ζωής δεν συνεπάγεται μια συναισθηματική απομόνωση που επιδρά στην ζωή του ζευγαριού.¹²⁰ Εξάλλου,

¹¹⁵ Η Επιτροπή αναφέρθηκε στην καθαρά νομική διάσταση του δικαιώματος τέλεσης γάμου, καθόσον αξιολόγησε την αιτιολογία της παρέμβασης στο αυτό δικαίωμα. Σύμφωνα με την Επιτροπή, δεν είναι βάσιμο το επιχείρημα της Κυβέρνησης ότι ο προσφεύγων δεν θα είχε τη δυνατότητα να συγκατοικεί με τη σύζυγό του κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής του διότι «η έννοια του δικαιώματος σύναψης γάμου αφορά, σύμφωνα με την Επιτροπή, τη δημιουργία μιας νομικής ένωσης αλληλεγγύης ανάμεσα σε έναν άνδρα και σε μια γυναίκα. Εναπόκειται σε αυτούς τους δύο ν' αποφασίσουν εάν επιθυμούν ή όχι να συνάψουν αυτή την ένωση, ακόμα και αν δεν δύνανται να συμβιώσουν».

¹¹⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Hamer κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 13-12-1979 (παρ. 57).

¹¹⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Hamer κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 13-12-1979 (παρ. 67).

¹¹⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Draper κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 10-7-1980 (παρ. 72). Εν προκειμένω, το διάδικο Κράτος υποστήριξε την ύπαρξη ειδικών κατηγοριών κρατουμένων που δικαιολογούν περιορισμό του δικαιώματος σύναψης γάμου (ιδίως αυτοί που έχουν καταδικαστεί για σεξουαλικά εγκλήματα). Η Επιτροπή διευκρίνισε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις παραβάσεων, ο περιορισμός του δικαιώματος συνάψεως γάμου μπορεί να δικαιολογηθεί για λόγους δημοσίου συμφέροντος, όμως ένας γενικός περιορισμός κατά όλων των κρατουμένων δεν δύναται να δικαιολογηθεί (παρ. 62).

¹¹⁹ Στο γαλλικό δίκαιο, το δικαίωμα συνάψεως γάμου αναγνωρίζεται σιωπηρά στους κρατουμένους στο άρθρο 75 του Αστικού Κώδικα, όπου προβλέπεται ότι στις περιπτώσεις που ενυπάρχουν σοβαρά εμπόδια ο Εισαγγελέας ζητεί από τον Γραμματέα Πολιτικής Κατάστασης (Ληξίαρχο) να μεταβεί στην κατοικία ή στον τόπο διαμονής ενός εκ των μερών για την τέλεση του γάμου. Το άρθρο D. 424 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας ορίζει ότι ο γάμος τελείται είτε στο σωφρονιστικό κατάστημα σε εξωτερικό χώρο εφόσον έχει χορηγηθεί άδεια εξόδου στον κρατούμενο.

¹²⁰ S. Rabiller, "Quelle vie privée en detention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne", σε J.-P. CÉRÉ, Panorama européen de la detention, L' Harmattan, 2002, σελ. 95.

στην απόφαση Fransik κατά Πολωνίας της 5^{ης} Ιανουαρίου 2010,¹²¹ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η προσωπική ελευθερία δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος συνάψεως γάμου (παρ. 91), επιβεβαιώνοντας ότι κάθε περιορισμός που επιβάλλεται στους κρατούμενους και αφορά στο δικαίωμα να εγκαθιδρύσουν συζυγικές σχέσεις με το πρόσωπο της επιλογής τους πρέπει να δικαιολογείται από τις αρχές (παρ. 92) και, συγκεκριμένα, πρέπει να εδράζεται σε λόγους ασφαλείας (παρ. 93). Στην εν λόγω περίπτωση, οι αρχές, προκειμένου να αρνηθούν στον προσφεύγοντα το δικαίωμα σύναψης γάμου, προχώρησαν στην εξέταση της φύσης και της ποιότητας των σχέσεών του με την σύντροφό του και τους έκριναν ακατάλληλους να συνάψουν γάμο. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στο Δικαστήριο να προχωρήσει σε μια θεμελιώδη αποσαφήνιση του δικαιώματος και να υπογραμμίσει ότι η επιλογή ενός συντρόφου και η απόφαση σύναψης γάμου με αυτόν ή αυτήν, σε καθεστώς εγκλεισμού όπως και σε καθεστώς ελευθερίας, αποτελεί αυστηρά μια ιδιωτική και προσωπική υπόθεση και δεν υπάρχει κανένα παγκόσμιο μοντέλο, κοινώς αποδεκτό, για αυτόν τον τύπο της επιλογής ή της απόφασης (παρ. 95). Επομένως, ο κρατούμενος, όπως και οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, δεν χρειάζεται να αποδείξει το βάθος και την ποιότητα των συναισθημάτων του για να μπορέσει να συνάψει γάμο (παρ. 96). Η συγκεκριμένη ερμηνεία στοχεύει στην σύγκλιση του καθεστώτος του κρατούμενου με αυτό του ελεύθερου προσώπου.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην απόφαση της Hammer κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1979 έχει διευκρινίσει ότι οι σωφρονιστικές αρχές οφείλουν να λαμβάνουν κάποια διοικητικά μέτρα ούτως ώστε ο κρατούμενος να μπορέσει να συνάψει γάμο. Η αποτελεσματική άσκηση αυτών των δικαιωμάτων απαιτεί μια θετική δράση εκ μέρους των σωφρονιστικών αρχών (παρ. 68). Προϋπόθεση για να είναι πρόσφορα τα διοικητικά μέτρα που θα ληφθούν είναι το καθεστώς στο οποίο βρίσκεται ο κρατούμενος να μην αποτελεί εμπόδιο ούτε για την απόλαυση του δικαιώματος σύναψης γάμου αλλά ούτε για την αποτελεσματική άσκησή του. Άλλως, η αναγνώριση στον έγκλειστο του δικαιώματος σύναψης γάμου θα στερείται πρακτικού αποτελέσματος. Εξάλλου, η Επιτροπή έχει φροντίσει να διευκρινίσει στο θέμα αυτό ότι εφόσον σε έναν κρατούμενο δεν χορηγηθεί η άδεια ή οι απαραίτητες διευκολύνσεις, η αδυναμία του να ασκήσει το επίμαχο δικαίωμα δεν μπορεί να λογίζεται ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι ευρίσκεται στη φυλακή αλλά ούτε ως αποτέλεσμα της δικής του διαγωγής. Πρέπει, προεχόντως, να λογίζεται η άρνηση χορήγησης άδειας και παροχής των απαραίτητων διευκολύνσεων ως μια παρέμβαση, εκ μέρους των αρμοδίων αρχών, του δικαιώματος που εγγυάται η Σύμβαση, παρέμβαση δικαιολογημένη ή όχι σύμφωνα με την

¹²¹ Ομοίως και σε ΕΔΔΑ, Jaremwicz κατά Πολωνίας, 5-1-2010.

Σύμβαση (παρ. 68). Το ειδικό καθεστώς του κρατούμενου, και ιδίως η πραγματική κατάσταση στην οποία βρίσκεται, δικαιολογεί μian ιδιάζουσα δυναμική ερμηνευτική προσέγγιση, της οποίας ο στόχος είναι να διευκολύνει την άσκηση του δικαιώματος κατά τον εγκλεισμό. Τα θετικά μέτρα που πρέπει να αναλάβουν οι αρχές, στο πλαίσιο της άσκησης του δικαιώματος σύναψης γάμου, οφείλουν να είναι αποτελεσματικά.¹²² Συναφώς, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα για τον κρατούμενο να αναπτύξει τις σχέσεις του με την οικογένειά του, προκειμένου να ανακουφιστεί ψυχικά κατά τον εγκλεισμό του και να διευκολύνει την επανένταξή του, αποτυπώνει την γενική ευρωπαϊκή τάση να διευκολύνονται οι συζυγικές συναντήσεις στη φυλακή.¹²³ Ωστόσο, ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν έχει προς το παρόν προχωρήσει στο να επιβάλει στις αρχές κάποια μορφή θετικής υποχρέωσης για την οργάνωση και διευκόλυνση των συζυγικών επισκέψεων, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, ερειδόμενη στο άρθρο 12 της Σύμβασης. Ειδικότερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στην απόφασή του εν Ολομελεία Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4^{ης} Δεκεμβρίου 2007, εκτίμησε, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης, ότι αν και εκφράζει την επιδοκιμασία του για την εξέλιξη που παρατηρείται σε πολλά κράτη της Ευρώπης, που τείνουν να εισάγουν στο νομικό τους σύστημα τις συζυγικές συναντήσεις, δεν έχει φτάσει στο σημείο να ερμηνεύσει τη Σύμβαση με τέτοιο τρόπο, ώστε να απαιτήσει από τα συμβαλλόμενα κράτη να προβλέψουν τέτοιες επισκέψεις (παρ. 81). Σε αυτή την απόφαση πάντως, και αντιθέτως από την απόφαση του Τμήματος,¹²⁴ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, προχωρώντας στην εκτίμηση της πολιτικής του Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με ζητήματα τεχνητής γονιμοποίησης που διατυπώνονται από τους κρατούμενους, αναφέρει ότι αυτή η πολιτική με τον τρόπο που έχει καταστρωθεί, αποκλείει παγίως οποιαδήποτε εξισορρόπηση του δημοσίου συμφέροντος και του ιδιωτικού συμφέροντος, εν προκειμένω, και αποτρέπει την εκτίμηση της αναλογικότητας του περιορισμού στις υπό κρίση περιπτώσεις, όπως απαιτείται από τη Σύμβαση (παρ. 82), και καταλήγει ότι υπάρχει παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (παρ. 85). Αν και, εν προκειμένω, ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν χορηγεί στους κρατούμενους ένα ανεπιφύλακτο δικαίωμα στην τεχνητή αναπαραγωγή, το οποίο σχετίζεται με την δυναμική ερμηνεία του δικαιώματος σύναψης γάμου, υπενθυμίζει, ωστόσο, ότι κάθε περιορισμός, κατά τον εγκλεισμό, ενός

¹²² Στη Γαλλία, εάν ο γάμος συναφθεί εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος (σύμφωνα με το άρθρο 424 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας), οι σωφρονιστικές αρχές οφείλουν να λάβουν μια σειρά «θετικών μέτρων», όπως να επιτρέπουν την πραγματοποίηση της προγαμιαίας εξέτασης (γεγονός που συνεπάγεται την χορήγηση άδειας εισόδου στην φυλακή σε ιατρό) καθώς και να επιτρέπουν στον μελλοντικό σύζυγο, τους μάρτυρες και το, Γραμματέα Πολιτικής Κατάστασης (Ληξίαρχο) να εισέρχονται στο σωφρονιστικό κατάστημα.

¹²³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, E.L.H. & P.B.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 22-10-1997.

¹²⁴ ΕΔΔΑ, Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 18-4-2006.

θεμελιώδους δικαιώματος (στην συγκεκριμένη περίπτωση του δικαιώματος του κρατουμένου και της συζύγου του να τεκνοποιήσουν) πρέπει να εξασφαλίζει μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στο δημόσιο συμφέρον και τα ιδιωτικά συμφέροντα. Εξάλλου, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν το ζήτημα του κατά πόσον η οικογενειακή ζωή άρχισε σε χρόνο κατά τον οποίο τα ενδιαφερόμενα άτομα γνώριζαν ότι η κατάσταση ενός από αυτά ως προς τους νόμους του κράτους ήταν τέτοια που να αποδίδει ευθύς εξαρχής έναν επισφαλή χαρακτήρα στην επιδίωξη αυτής της οικογενειακής ζωής.¹²⁵

B. Οι υποχρεώσεις των δημοσίων αρχών.

1. Η νομική φύση των υποχρεώσεων.

Το άρθρο 46 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο «Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται με τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου για τις διαφορές στις οποίες είναι διάδικου» συνιστά το νομικό θεμέλιο για την δεσμευτική ισχύ των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Οι αποφάσεις αυτές είναι οριστικές, καθώς δεν υφίσταται δυνατότητα περαιτέρω προσβολής τους από ένδικα μέσα από τη στιγμή που συντρέξουν οι προϋποθέσεις το άρθρου 44 παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η δεσμευτικότητα αυτή των αποφάσεων του ΕΔΔΑ ενισχύεται από την παρ. 2 του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με την οποία η οριστική απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου διαβιβάζεται στην Επιτροπή Υπουργών (του Συμβουλίου της Ευρώπης) που εποπτεύει την εκτέλεση της εκάστοτε απόφασης. Η σχετική διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, κατά το άρθρο αυτό, δε συνιστά βεβαίως «εκτέλεση» με την έννοια της πολιτικής ή της διοικητικής δικονομίας, αλλά άσκηση πολιτικής πίεσης από ένα πολιτικό όργανο με όλες τις σκοπιμότητες ή τους περιορισμούς που αυτή η πίεση εμπεριέχει. Η Επιτροπή Υπουργών δεν είναι αρμόδια να εκτελέσει η ίδια την απόφαση, απλώς επιβλέπει την οικειοθελή, και πάντοτε σύμφωνη με τα περιουσιακά δεδομένα κάθε κράτους μέλους, εκτέλεση της απόφασης του ΕΔΔΑ από το ίδιο το κράτος.¹²⁶ Οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου έχουν κυρίως διαπιστωτικό χαρακτήρα, καθώς αυτό ελέγχει εάν συντρέχει περίπτωση παραβίασης κάποιου δικαιώματος και αποφαινεται θετικά ή αρνητικά για την συγκεκριμένη περίπτωση. Η απόφασή

¹²⁵ ΕΔΔΑ, Kolonja Stefan κατά Ελλάδος, 19-5-2016 (παρ. 47).

¹²⁶ Κ. Μιχαλοπούλου, «Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατικών οργάνων. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ελληνικό Σύνταγμα», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, σελ. 29 επ.

του, λοιπόν, δεν μπορεί να διατάξει ακύρωση των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων ή αλλαγή της εθνικής νομοθεσίας, αλλά αφήνει στο κράτος-μέλος την επιλογή των μέσων με τα οποία θα εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που αυτό έχει θέσει. Στην πράξη η υποχρέωση συμμόρφωσης των εθνικών κρατών είναι πιο συγκεκριμένη απ' ό,τι κατ' αρχάς παρουσιάζεται και χαρακτηρίζεται από την δέσμευσή τους να επιλέξουν το μέτρο εκείνο που θα εξασφαλίσει την πληρέστερη συμμόρφωση προς το περιεχόμενο της δικαστικής κρίσης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Η διάταξη του άρθρου 8 της σύμβασης εάν ερμηνευτεί στενά δίνει την εντύπωση ότι θεσπίζει την αρνητική υποχρέωση των εθνικών κρατών να απέχουν από επεμβάσεις στα προστατευτέα από την γραμματική διατύπωσή της έννομα συμφέροντα. Όμως, ο Ευρωπαίος Δικαστής, ακολουθώντας μια δυναμική ερμηνεία, απεφάνθη στην απόφαση X. & Y. κατά Ολλανδίας ότι το ανωτέρω άρθρο δεν υποχρεώνει απλώς και μόνον το κράτος να απέχει από μια επέμβαση, αλλά πέραν αυτής της αρνητικής υποχρέωσης, δύνανται να ανακύψουν και θετικές υποχρεώσεις οι οποίες είναι συνυφασμένες με τον πραγματικό σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Οι υποχρεώσεις αυτές ενδεχομένως απαιτούν την λήψη μέτρων με σκοπό των σεβασμό της ιδιωτικής ζωής ακόμα και στις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους.¹²⁷ Το περιεχόμενο και η διάσταση των θετικών υποχρεώσεων δεν είναι, κατ' αρχάς, καθορισμένο αλλά εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά και τις ειδικότερες συνθήκες τις εκάστοτε περίπτωσης. Ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει ήδη κρίνει σχετικά ότι ως προς τις θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 8 της σύμβασης, η έννοια του σεβασμού δεν είναι πλήρως αποσαφηνισμένη, λαμβάνοντας δε υπ' όψιν ότι η πολυμορφία των πρακτικών που ακολουθούνται στα υπόλοιπα κράτη-μέλη, οι προϋποθέσεις της έννοιας του σεβασμού θα ποικίλουν ανάλογα με την περίπτωση.¹²⁸

Οι κρατούμενοι απολαμβάνουν, όπως και τα ελεύθερα άτομα, του δικαιώματος της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της αλληλογραφίας και της σύναψης γάμου, ήτοι το σύνολο των θεμελιωδών δικαιωμάτων που επιτρέπουν να γεννηθούν και αναπτυχθούν προσωπικές σχέσεις με τρίτα πρόσωπα.¹²⁹ Αυτά τα «τρίτα πρόσωπα» διαθέτουν ωστόσο, αντίθετα με τους κρατούμενους, την φυσική τους ελευθερία, και ακόμα και αν η σύγχρονη τάση αναφορικά με την μεταχείριση των εγκλείστων είναι να προσεγγίζει η διαβίωση στο σωφρονιστικό ίδρυμα την ελεύθερη διαβίωση, αυτή διαφοροποίηση παραμένει αισθητή. Σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι το ειδικό καθεστώς στο οποίο ευρίσκεται ο εγκλειστος

¹²⁷ ΕΔΔΑ, X & Y vs Ολλανδίας, 26-3-1985, παρ. 23.

¹²⁸ ΕΔΔΑ, Abdulaziz, Cabales & Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-8-1985, παρ. 67.

¹²⁹ ΕΔΔΑ, Niemetz κατά Γερμανίας, 16-12-1992 (παρ. 29).

απαιτεί μια ιδιαίτερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που σχετίζονται με τις οικογενειακές και εν γένει προσωπικές σχέσεις. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο συνήγαγε από τα προστατευόμενα στη Σύμβαση δικαιώματα ορισμένες θετικές υποχρεώσεις, θεμελιώδους φύσεως, εκ μέρους των κρατικών αρχών, ιδίως των σωφρονιστικών, ούτως ώστε να επωφελείται ο κρατούμενος μιας αποτελεσματικής προστασίας των οικογενειακών και εν γένει προσωπικών του σχέσεων, η οποία θα του επιτρέπει όχι μόνο να ενδυναμώνει τις ήδη υπάρχουσες, αλλά και να αναπτύσσει νέες. Συγκεκριμένα, ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν διστάζει να αναδομήσει τα δικαιώματα και να επαναπροσδιορίσει τις υποχρεώσεις των Κρατών θέτοντας σε αυτά την υποχρέωση να λάβουν θετικά μέτρα ώστε να διασφαλίσουν την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση.¹³⁰ Περαιτέρω, ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει υπογραμμίσει ότι ουσιώδης αποστολή του άρθρου 8 είναι η προστασία του ατόμου από αυθαίρετη επέμβαση από τις δημόσιες αρχές. Μπορεί επιπροσθέτως να ενυπάρχουν θετικές υποχρεώσεις στον αποτελεσματικό "σεβασμό" της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορεί να συνεπάγονται την λήψη μέτρων προοριζόμενων να εξασφαλίσουν τον σεβασμό στην οικογενειακή ζωή έστω και στην σφαίρα των σχέσεων μεταξύ ατόμων, στα οποία περιλαμβάνονται τόσο η πρόβλεψη ενός κανονιστικού πλαισίου ενός μηχανισμού εκδίκασης και εκτέλεσης που θα προστατεύει τα δικαιώματα του ατόμου, όσο και την λήψη κατάλληλων μέτρων όπου αυτό απαιτείται¹³¹. Τα όρια μεταξύ των θετικών και αρνητικών υποχρεώσεων του Κράτους βάσει αυτής της διάταξης δεν είναι πάντοτε ευκρινή. Και όμως, οι εφαρμοστέες αρχές είναι παρόμοιες. Και στις δύο περιπτώσεις, πρέπει να δίδεται προσοχή στην δίκαιη ισορροπία που πρέπει να επιτυγχάνεται μεταξύ των ανταγωνιστικών συμφερόντων του ατόμου και της κοινωνίας στο σύνολό της, στην οποία περιλαμβάνονται και οι τρίτοι ενδιαφερόμενοι. Και στις δύο περιπτώσεις επίσης, το Κράτος έχει ένα ορισμένο περιθώριο εκτίμησης.¹³²

Ήδη από την δεκαετία του 1980 η αποτυπώθηκε η ευρωπαϊκή τάση της ενίσχυσης των οικογενειακών και εν γένει προσωπικών σχέσεων των κρατουμένων, κατά την διάρκεια του εγκλεισμού τους, με την ανάθεση στις σωφρονιστικές αρχές θετικών υποχρεώσεων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογράμμισε ότι καθίσταται ουσιώδες, αναφορικά με το σεβασμό της οικογενειακής ζωής, η σωφρονιστική διοίκηση να βοηθά τον κρατούμενο να διατηρήσει μια αποτελεσματική επαφή με την άμεση οικογένειά του. Καθίσταται, επίσης, ουσιώδες τόσο για την ιδιωτική ζωή του κρατουμένου, όσο και για την επαναπροσαρμογή του,

¹³⁰ F. Sudre, "A propos du dynamisme interprétatif de la Cour EDH", JCP-G, 2001, σελ. 1367.

¹³¹ ΕΔΔΑ, Glaser κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 19-9-2000, παρ. 63.

¹³² ΕΔΔΑ, Κοσμοπούλου κατά Ελλάδος, 5-2-2004, παρ. 43.

να διατηρήσει, κατά το δυνατόν, τις επαφές του με τον εξωτερικό κόσμο για να διευκολύνει την κοινωνική του επανένταξη κατά την απελευθέρωσή του. Συγκεκριμένα, η διοίκηση μπορεί αυτό να το κατορθώσει επιτρέποντας στους φίλους του κρατούμενου να τον επισκέπτονται και εγκρίνοντας την επικοινωνία του είτε με αυτούς του ίδιους είτε με άλλους.¹³³ Στην ίδια κατεύθυνση, η Επιτροπή διευκρίνισε ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης υποχρεώνει το Κράτος να βοηθά, κατά το μέτρο του δυνατού, τους κρατούμενους να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν δεσμούς με πρόσωπα που βρίσκονται εκτός της φυλακής¹³⁴ προκειμένου να ενθαρρύνουν την επαναπροσαρμογή των κρατουμένων στην κοινωνία. Υπό αυτή την έννοια, ο τόπος κράτησης ενός κρατούμενου έχει τη σημασία του.¹³⁵ Συναφώς, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επίσης διευκρίνισε με την απόφαση Messina κατά Ιταλίας της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 2000 ότι είναι ουσιώδες, όσον αφορά στο σεβασμό της οικογενειακής ζωής, η σωφρονιστική διοίκηση να βοηθά τον κρατούμενο να διατηρήσει την επαφή του με την άμεση οικογένειά του (παρ. 61). Συνεπώς, εάν η διατύπωση του άρθρου 8 της Σύμβασης, σχετικά με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, απαγόρευε στα κράτη μόνον την ευθεία παρέμβαση, η θέση του Δικαστηρίου να αναγνωρίσει την μεγάλη σημασία, για έναν κρατούμενο, να μπορέσει να διατηρήσει τις προσωπικές και συναισθηματικές σχέσεις με την οικογένειά του, ιδίως κατόπιν μιας παρατεταμένης περιόδου εγκλεισμού¹³⁶, οδήγησε στο να αποδοθεί στο άρθρο 8 μια θετική διάσταση. Πράγματι, επιβεβαιώνοντας ότι η σωφρονιστική διοίκηση οφείλει να βοηθά τον κρατούμενο να διατηρεί την επαφή του, το Δικαστήριο διατηρεί προς το παρόν την δυνατότητα να καταδικάσει το κράτος για παραβίαση σε περιπτώσεις που δεν σέβεται αυτή την θετική υποχρέωση του έναντι των κρατουμένων. Εξάλλου, η συγκεκριμένη υποχρέωση των κρατών - μελών δεν περιορίζεται αποκλειστικά και μόνον στις περιπτώσεις μακροχρόνιου εγκλεισμού. Ο Ευρωπαίος Δικαστής αναγνώρισε ότι όταν ένα άτομο έχει συλληφθεί, η δυνατότητα να επικοινωνήσει γρήγορα με την οικογένειά του καθίσταται πρωταρχικής σημασίας. Η ανεξίτηλη εξαφάνιση ενός μέλους της οικογένειας, ακόμα και για μια σύντομη περίοδο, δύναται να προκαλέσει έντονη αγωνία.¹³⁷ Επομένως, δύναται να ευθύνεται και για παραβίαση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, ένα Κράτος στο οποίο δεν υφίσταται καμία νομική πρόβλεψη, αναφορικά με το ζήτημα της επαφής του κρατουμένου με την οικογένειά του.¹³⁸ Συναφώς, το

¹³³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, X κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 8-10-1982.

¹³⁴ Εν προκειμένω, με την αρραβωνιαστικά του προσφεύγοντος.

¹³⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Wakerfield κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 1-10-1990.

¹³⁶ ΕΔΔΑ, Lavents κατά Λετονίας, 28-11-2002 (παρ. 141).

¹³⁷ ΕΔΔΑ, Sari & Çolak κατά Τουρκίας, 4-4-2006 (παρ. 36). Η υπόθεση αφορούσε σε δύο άτομα που είχαν τεθεί υπό κράτηση και είχε διακοπεί κάθε επαφή με την οικογένειά τους. Στο ίδιο πνεύμα, και η Uzar κατά Τουρκίας, 11-4-2006, η οποία αφορούσε την ανεξίτηλη απομάκρυνση του υιού του προσφεύγοντος ο οποίος είχε τεθεί μυστικά υπό κράτηση για εννέα ημέρες.

¹³⁸ ΕΔΔΑ, Sari & Çolak κατά Τουρκίας, 4-4-2006 (παρ. 32 και 37).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στην υπόθεση Cotlet κατά Ρουμανίας της 3^{ης} Ιουνίου 2003 υπογραμμίζοντας την σημασία που έχει κατά την διάρκεια του εγκλεισμού το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας έκρινε ότι για την πραγματική άσκηση του δικαιώματος το κράτος υπέχει την θετική υποχρέωση να προμηθεύει τον κρατούμενο με τα κατάλληλα μέσα, όπως χαρτί και φακέλους αλληλογραφίας, στυλό, γραμματόσημα.

Κατόπιν τούτων, εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος με ποια ακριβώς πρόσωπα πρέπει τελικά η σωφρονιστική διοίκηση να βοηθήσει τον κρατούμενο να διατηρήσει την επαφή. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπογραμμίζει, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις δυσχέρειες που δύναται να κληθεί να αντιμετωπίσει η διοίκηση, ότι δεν μπορούμε να εξαναγκάσουμε τις φυλακές να παρέχουν στους κρατουμένους την δυνατότητα για απεριόριστες επισκέψεις. Θα ήταν λοιπόν εύλογο να περιοριστούν γενικά οι επισκέψεις στους γονείς και στους στενούς φίλους, με ορισμένες εξαιρέσεις.¹³⁹ Σε αυτήν αρκετά ασαφή διατύπωση, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο προτίμησε να εισάγει τον όρο «άμεση οικογένεια», περιορίζοντας την έκταση της υποχρέωσης της διοίκησης, αποκλειστικά στις επισκέψεις εκ μέρους της «άμεσης οικογένειας».¹⁴⁰ Επίσης, εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος πως οροθετείται η έννοια της «άμεσης οικογένειας» και ποια είναι τελικά τα μέλη που την συνιστούν. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν έχει δώσει έναν σαφή ορισμό για αυτή την έννοια¹⁴¹, επιτρέποντας στον κρατούμενο να επωφελείται της προστασίας του άρθρου 8 της Σύμβασης, ανάλογα με την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης που παρουσιάζεται. Η απόφαση του Δικαστηρίου Schemkamper κατά Γαλλίας της 18^{ης} Οκτωβρίου 2005¹⁴² επιτρέπει

¹³⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Χ κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 8-10-1982. Η Επιτροπή έκρινε, εν προκειμένω, ότι η επίδικη επίσκεψη, της οποίας ο σκοπός ήταν να ενημερωθεί ο επισκέπτων για το ιατρικό ιστορικό του προσφεύγοντος, δεν αφορούσε την ενδυνάμωση των προσωπικών σχέσεων αυτού και του επισκέπτοντος, καθώς επρόκειτο για μια απλή γνωριμία. Πράγματι, οι οργανισμοί που διηύθυναν ο προσφεύγων και ο επισκέπτων (επρόκειτο για ενώσεις για το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου), καθώς και ο σκοπός τους (να διεξάγουν μια εκστρατεία για την ιατρική μεταχείριση των κρατουμένων) δεν σχετίζονται με την ιδιωτική ζωή του προσφεύγοντος.

¹⁴⁰ ΕΔΔΑ, Messina κατά Ιταλίας, 28-9-2000 (παρ. 61), Lavents κατά Λετονίας, 28-11-2002 (παρ. 139), Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ.30).

¹⁴¹ Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο παραμένει πιστό στον ευέλικτο ορισμό της έννοιας «οικογένεια» που έδωσε στην απόφαση Marckx κατά Βελγίου της 13^{ης} Ιουνίου 1979. Ειδικότερα, στην παρ. 31 της ανωτέρω απόφασης, το Δικαστήριο δεν διακρίνει μεταξύ «νόμιμης οικογένειας» και «φυσικής οικογένειας», ενώ στην παρ. 45, διευκρινίζει ότι η έννοια της «οικογενειακής ζωής» περιλαμβάνει τις σχέσεις μεταξύ εγγυτέρων συγγενών. Ακολούθως, με την απόφαση Sari & Çolak κατά Τουρκίας της 4^{ης} Απριλίου 2006, το Δικαστήριο εκτίμησε στη παρ. 34 ότι «ο σεβασμός της οικογενειακής ζωής συνεπάγεται για το Κράτος την υποχρέωση να δρα με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπει τη φυσιολογική ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των εγγυτέρων συγγενών».

¹⁴² Εν προκειμένω, ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί το έτος 1997 για ανθρωποκτονία σε είκοσι χρόνια εγκλεισμού. Στους γονείς του προσφεύγοντος είχε χορηγηθεί το δικαίωμα μόνιμων επισκέψεων στο κέντρο κράτησης. Τον Απρίλιο του 2001 ο προσφεύγων ζήτησε από τον Δικαστή εκτέλεσης ποινών την χορήγηση εξαιρετικής άδειας εξόδου, προκειμένου να επισκεφτεί τον πατέρα του ο οποίος υπέφερε από καρδιακά προβλήματα. Ο Δικαστής εκτέλεσης ποινών, αφού έλαβε υπ' όψιν τον σκοπό της μακρόχρονης ποινής του προσφεύγοντος και ότι η αποδοχή του αιτήματός του θα δημιουργούσε ένα προηγούμενο, απέρριψε το αίτημα

να δοθεί μια σαφής εικόνα στους ανωτέρω προβληματισμούς. Επρόκειτο, για την άρνηση του Δικαστή εκτέλεσης ποινών να χορηγήσει άδεια στον προσφεύγοντα, ώστε να εξέλθει του σωφρονιστικού καταστήματος και να επισκεφθεί τον άρρωστο πατέρα του. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εκτιμώντας ότι οι οικογενειακοί δεσμοί εξαρτώνται από την ηλικία και την κατάσταση της υγείας των μελών της οικογενείας (παρ. 35), κατέληξε ότι ούτε η ηλικία ούτε η κατάσταση της υγείας του πατέρα του προσφεύγοντα δεν απαιτούν, εν προκειμένω, μια ειδική προστασία αυτών των δεσμών (παρ. 35). Οι αρχές έλαβαν, επομένως, δεδομένων των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης, τα μέτρα που θα μπορούσαν ευλόγως να απαιτηθούν από αυτές (παρ. 35), ιδίως ένα δικαίωμα μόνιμης επίσκεψης. Η άρνηση να χορηγηθεί άδεια εξόδου στον προσφεύγοντα δεν αποτέλεσε συστατικό στοιχείο μιας ενδεχόμενης παραβίασης του άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 36). Μια τέτοια προσέγγιση των «οικογενειακών δεσμών» επιδέχεται κριτικής διότι αν και αυτή η λύση εμφανίζεται ως περιορισμένη στη συγκεκριμένη περίπτωση και λίγο έως πολύ δικαιολογημένη από τις περιστάσεις (ενόψει του γεγονότος ότι μια άδεια εξόδου δεν χρειαζόταν στην προκειμένη περίπτωση, καθώς η ηλικία και η κατάσταση της υγείας του γονέα δεν την δικαιολογούσε), η λήψη υπ'όψιν της ηλικίας και της υγείας των συγγενών ως στοιχεία εκτίμησης των οικογενειακών δεσμών αποτελούν κριτήριο ρευστό και δυσχερώς εκτιμήσιμο. Η ενθάρρυνση των οικογενειακών σχέσεων του κρατούμενου καθώς και ο βαθμός προστασίας τους οφείλουν να είναι ανεξάρτητοι από τέτοιους παράγοντες, δυσχερώς εκτιμήσιμους, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρόσφορο έδαφος στην αυθαιρεσία των σωφρονιστικών αρχών.

Εφόσον ληφθεί μια απόφαση επί του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο του, το κράτος υπέχει την υποχρέωση να λάβει τα αναγκαία μέτρα για να εφαρμοστεί η απόφαση αυτή.¹⁴³ Η βασική αρχή στις αποφάσεις επικοινωνίας είναι η αρχή της οικογενειακής επανένωσης. Οποιοδήποτε μέτρο, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο του δεν μπορεί παρά να είναι εντελώς προσωρινό και να παύει όταν το επιστρέψουν οι συνθήκες. Οι δε αρχές έχουν την υποχρέωση να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να καταστήσουν δυνατή και ευχερή την οικογενειακή επανένωση. Ειδικότερα, οι σωφρονιστικές αρχές υπέχουν την θετική υποχρέωση να βοηθούν

(παρ. 12). Έφεση του προσφεύγοντος κατά της απορριπτικής απόφασης του Δικαστή εκτέλεσης ποινών απορρίφθηκε ως απαραδέκτως ασκηθείσα, καθώς δεν προβλεπόταν από τη νομοθεσία σχετικό ένδικο μέσο κατ' αυτής (παρ. 13). Σύμφωνα δε με το άρθρο 144 του γαλλικού Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας για σοβαρούς οικογενειακούς λόγους δύναται να χορηγηθεί στον κρατούμενο άδεια εξόδου, μέγιστης χρονικής διάρκειας τριών ημερών εφόσον αυτός έχει καταδικαστεί σε ποινή φυλάκισης έως πέντε έτη ή εφόσον έχει καταδικαστεί σε ποινή στερητική της ελευθερίας πλέον των πέντε ετών και έχει ήδη εκτίσει το ήμισυ της ποινής.

¹⁴³ ΕΔΔΑ, Hokkanen κατά Φιλανδίας, 23-9-1994, (παρ. 55).

τον κρατούμενο να διατηρήσει την επαφή του με την άμεση οικογένειά του.¹⁴⁴ Ο κρατούμενος υπόκειται σε μίαν ειδική προστασία, προσαρμοσμένη στην ιδιότυπη κατάσταση στην οποία έχει υπεισέλθει. Το απώτερο θεμέλιο για αυτήν την ευέλικτη προσέγγιση αναφορικά με την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 8 της Σύμβασης είναι αφενός μεν η διάθεση μιας ανθρωπιστικής προσέγγισης του ζητήματος, αλλά, ιδίως, η διάθεση να δοθεί μια ιδιαίτερη προσοχή στην προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όλων των ατόμων. Επ' αυτού, ο B. Maurer διευκρινίζει ότι η αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας λαμβανομένης υπ' όψιν ως θεμέλιο και σκοπό της διάταξης, σε ένα γενικό πλαίσιο επανακαθορισμού των εννοιών και των αξιών, επιτρέπει να “φωτιστούν εξελικτικά” οι έννοιες της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και να ενδυναμωθεί η έννοια των θετικών υποχρεώσεων.¹⁴⁵ Οι θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 8 της Σύμβασης, προορισμένες να προστατεύουν και να ενθαρρύνουν τις σχέσεις του κρατουμένου με την οικογένειά του, πηγάζουν εμμέσως πλην σαφώς, λαμβανομένου υπ' όψιν και του επιθυμητού αποτελέσματος, από την αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Συνάγοντας ουσιώδεις θετικές υποχρεώσεις για την απρόσκοπτη απόλαυση των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, ο Ευρωπαίος Δικαστής προτίθεται να επιβάλει στα Κράτη, μέσω της ερμηνείας των συμβατικών διατάξεων, την επίτευξη ενός αποτελέσματος, ήτοι την κατάργηση κάθε εμποδίου στην άσκηση ενός δικαιώματος και, σε απουσία εμποδίου, την διευκόλυνση της άσκησης ενός δικαιώματος, ούτως ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων. Ακόμα και αν, θεωρητικά, αυτές οι υποχρεώσεις μπορούσαν να γίνουν κατανοητές ως υποχρεώσεις επίτευξης ενός αποτελέσματος, στην πράξη, οι θετικές υποχρεώσεις ενός κράτους, τίθενται γενικά από τον Ευρωπαίο Δικαστή ως απλές «υποχρεώσεις ενέργειας»¹⁴⁶. Γίνεται, λοιπόν πλέον πάγια δεκτό ότι επέμβαση της

¹⁴⁴ Σύμφωνα με τον D. Roets η απόφαση Wisse κατά Γαλλίας της 20 Δεκεμβρίου 2005 επιφέρει μια εξέλιξη σε αυτό το ζήτημα. Το εγχείρημα του Ευρωπαίου Δικαστή να εξάγει από το «δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής» ένα «δικαίωμα συνομιλιών στην αίθουσα επισκεπτηρίου», διευκρινίζοντας ότι ο λόγος ύπαρξης της αίθουσας επισκεπτηρίου είναι «να διατηρηθεί η ιδιωτική ζωή του κρατούμενου, η οποία περιλαμβάνει την μυστικότητα των συνομιλιών που διεξάγονται με τους οικείους του (παρ. 29)», επιτρέπει, κατά την άποψή του, να θεωρηθεί ότι το «δικαίωμα συνομιλιών στην αίθουσα επισκεπτηρίου» δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην «οικογενειακή ζωή» και οι «οικείοι», πιθανοί επισκέπτες, δεν αφορούν μόνον τα μέλη της οικογένειας. Η εν λόγω απόφαση σημειώνει επίσης εξέλιξη αναφορικά με τις θετικές υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν τα κράτη ούτως ώστε να επιτευχθεί η αποτελεσματική άσκηση του «δικαιώματος συνομιλιών στην αίθουσα επισκεπτηρίου» με τους «οικείους» του κρατουμένου, όπως παραδείγματος χάριν η χορήγηση άδειας επισκεπτηρίου και η οργάνωση συχνών επισκέψεων. D. Roets, «Big brother au parloir», *Dalloz*, 2006, no 11, σελ. 765-766. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν απέδωσε, εν προκειμένω, ούτε ρητώς ούτε σιωπηρώς, στη θεωρία των θετικών υποχρεώσεων, μια τέτοια προσέγγιση ούτως ώστε οι σχέσεις του κρατουμένου με τους οικείους του να αφορούν άλλα πρόσωπα πέραν αυτά της οικογένειάς του.

¹⁴⁵ B. Maurer, “Le principe de respect de la dignité humaine et la Convention EDH”, *Monde Européen et international*, 1999, σελ. 420.

¹⁴⁶ «obligations de moyens».

δημόσιας αρχής μπορεί να συνιστά και η παράλειψη εκ μέρους της να λάβει τα μέτρα εκείνα που είναι αναγκαία για την εξασφάλιση του σεβασμού των προστατευτέων συμφερόντων του άρθρου 8.¹⁴⁷ Όμως, παρά τα θετικά βήματα που έχουν γίνει για την διεύρυνση του πλαισίου προστασίας, οι θετικές υποχρεώσεις στερούνται πολλές φορές ακρίβειας κατά την διατύπωσή τους, οδηγώντας αναμφισβήτητα στην αποδυνάμωση του αποτελέσματος της ευρωπαϊκής προστασίας των κοινωνικών σχέσεων του κρατούμενου.¹⁴⁸

Κατά την ανάγνωση της ευρωπαϊκής νομολογίας σχετικά με τις θετικές υποχρεώσεις, οι οποίες προορίζονται για να διευκολύνουν και να ενθαρρύνουν τις προσωπικές σχέσεις του κρατουμένου, δύναται να εξαχθεί, μια διαπίστωση: αυτή της ασαφούς διατύπωσης των θετικών δεσμεύσεων των Κρατών. Το εγχείρημα να απονεμηθεί στα Κράτη η ελευθερία επιλογής των μέσων που πρόκειται να χρησιμοποιήσουν για ν' ανταποκριθούν στις συμβατικές τους δεσμεύσεις οδηγεί αναπόφευκτα τον Ευρωπαϊό Δικαστή ν' αποφεύγει να προσδιορίσει τα κατάλληλα και εύλογα μέτρα που απαιτούνται για την διευκόλυνση, ή και την ενθάρρυνση, του εγκλείστου να διατηρήσει τις επαφές του με την κοινωνία. Ακόμα όμως και αν τα μέτρα δεν οφείλουν να είναι σαφώς προσδιορισμένα, το αντικείμενο των θετικών υποχρεώσεων πρέπει, αντίθετα, να είναι καθορισμένο με έναν τρόπο σχετικά ακριβή ώστε τα Κράτη να γνωρίζουν σε ποιον τομέα μπορούν να παρέμβουν και, ειδικότερα, ποιον οφείλουν να διευκολύνουν ή να ενθαρρύνουν με αυτά τα θετικά μέτρα. Εξάλλου, οι ασαφείς διατυπώσεις που χρησιμοποιούνται από τον Ευρωπαϊό Δικαστή δεν διευκολύνουν το έργο των εθνικών κρατών, διότι εναπόκειται στο ίδιο το κράτος όχι μόνον να καθορίσει τον επιδιωκόμενο από τον Δικαστή σκοπό, ο οποίος διατυπώνει την δέσμευση, αλλά, επιπρόσθετα, να σταθμίσει και ν' αξιολογήσει προσεκτικά τις επιταγές της απόφασης για να συνάγει το ακριβές περιεχόμενο. Χορηγείται, λοιπόν, στις αρχές η διακριτική ευχέρεια τόσο στην οριοθέτηση της θετικής τους υποχρέωσης όσο και στην επιλογή των μέσων που θα χρησιμοποιήσουν για να ανταποκριθούν σε αυτή.

Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, ο Δικαστής διευκρίνισε λεπτομερώς την δέσμευση των Κρατών, και αυτό συνέβη αναφορικά με το δικαίωμα της αλληλογραφίας. Αφού απαίτησε από τις κρατικές αρχές να παρέχουν σε επαρκή βαθμό τα αναγκαία μέσα για την αποτελεσματική διακίνηση της επιτρεπόμενης αλληλογραφίας¹⁴⁹, ο Ευρωπαίος Δικαστής τους διέταξε να παρέχουν στους κρατούμενους όλο το απαραίτητο υλικό αλληλογραφίας, το γεγονός της διάθεσης με υλικά όπως χαρτί αλληλογραφίας, γραμματόσημα και φακέλους ήταν σύμφυτο

¹⁴⁷ ΕΔΔΑ, Guerra κ.ά κατά Ιταλίας, 19-2-1998, παρ. 57 επ.

¹⁴⁸ B. Belta, "Les droits del'homme des personnes privées de liberté", Bruylant, 2010, σελ. 195.

¹⁴⁹ ΕΔΔΑ, Grâce κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 15-12-1988 (παρ.97).

της άσκησης, από τον προσφεύγοντα, του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας του.¹⁵⁰ Σε αυτή την περίπτωση, τα κράτη δεν αντιμετωπίζουν καμία δυσκολία να διασαφηνίσουν το περιεχόμενο της δέσμευσής τους, αλλά και τα κατάλληλα μέσα για να ανταποκριθούν σε αυτή, καθώς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου τους τα προσδιορίζει με ακρίβεια. Το όριο μεταξύ της ακρίβειας του περιεχομένου της επιταγής και της υπόδειξης των μέσων είναι πλέον ξεκάθαρο. Συναφώς, εάν η εξέλιξη των δυνατοτήτων των κρατουμένων να διατηρήσουν τις σχέσεις τους με τους συγγενείς και τους φίλους τους συμβάλλει στην προετοιμασία της επανένταξής τους¹⁵¹ και αν η ίδρυση μιας οικογένειας αρχίζει συχνότερα από σχέσεις άλλης φύσεως (φιλικές, επαγγελματικές κ.ά.), σχετικές με την ιδιωτική ζωή¹⁵², θα έπρεπε ο Ευρωπαίος Δικαστής να έχει διατυπώσει με ακρίβεια το περιεχόμενο των θετικών υποχρεώσεων που σχετίζονται με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του εγκλείστου.

Η χορήγηση στις αρχές της ελευθερίας επιλογής των μέσων για να τηρήσουν τις θετικές συμβατικές τους υποχρεώσεις, καθώς και η λακωνική διατύπωση του περιεχομένου των τελευταίων, συμβάλλει στη διάπλαση μιας περιορισμένης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους στο πεδίο των προσωπικών τους σχέσεων. Αν και ο Ευρωπαίος Δικαστής παρεμβαίνει για να ελέγξει την τήρηση των θετικών υποχρεώσεων των Κρατών, αυτός ο έλεγχος έρχεται εκ των υστέρων, δεν είναι αυτόματος. Οι αρχές, λοιπόν, διαθέτουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης κατά την εφαρμογή των θετικών υποχρεώσεών τους, και ειδικότερα, αναφορικά με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, ένα περιθώριο εκτίμησης, στο οποίο, αναμφίβολα, το μέλημα για την διατήρηση της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης κυριαρχεί.

Το νομικό καθεστώς στη Γαλλία σχετικά με τις επισκέψεις των τέκνων των κρατουμένων αποτελεί ένα σαφές παράδειγμα αυτής της μινιμαλιστικής προσέγγιση της έννοιας της προστασίας των προσωπικών σχέσεων του κρατουμένου. Θα μπορούσε εύλογα να αναρωτηθεί κάποιος εάν οι επισκέψεις των τέκνων στην φυλακή πρέπει να τύχουν πρόβλεψης ενός ειδικού νομοθετικού καθεστώτος από ότι οι υπόλοιποι οικείοι του κρατουμένου.¹⁵³ Ειδικότερα, υφίσταται προβληματισμός σχετικά με την ηλικία από την οποία ένας ανήλικος θα μπορεί να

¹⁵⁰ ΕΔΔΑ, Cotlet κατά Ρουμανίας, 3-6-2003 (παρ. 59).

¹⁵¹ P. Barbéda, "Le maintien des relations familiales des détenus en Europe" *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 1998, σελ. 597.

¹⁵² M. Herzog – Evans, "Droit civil commun, droit européen et incarceration", *Le droit au respect de la vie familiale au sens de la Convention EDH*, F.Sudre (Dir.), Bruxelles, Bruylant, coll. Droit et Justice, 2002, σελ. 248.

¹⁵³ C. Garcin, "Le maintien des liens familiaux et la detention", *Revue pénitaire et de droit penal*, 2005, σελ. 69, M. Herzog – Evans, "Droit civil commun, droit européen et incarceration", ό.π. σελ. 283.

εισέρχεται μόνος στην αίθουσα του επισκεπτηρίου και ως εκ τούτου μπορεί να χορηγείται αποκλειστικά στο όνομά του άδεια επισκεπτηρίου. Η M. Herzog – Evans διαπιστώνει ότι, στην Γαλλία, αφενός μεν η σωφρονιστική διοίκηση αρκείται στο να ανοίξει τις αίθουσες επισκεπτηρίου στα παιδιά, χωρίς να το κάνει με τέτοιο τρόπο ώστε να μεταβαίνουν εκεί, αφετέρου δε όταν το παιδί μεταβαίνει, ωστόσο, στην αίθουσα επισκεπτηρίου τίθεται το ερώτημα του νομικού καθεστώτος της άδειας εισόδου.¹⁵⁴ Δεν υπάρχει ένα ειδικό κανονιστικό πλαίσιο για αυτές τις περιπτώσεις. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, στην απόφαση Sabou & Pircalab κατά Ρουμανίας της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 2004 διαπίστωσε, άλλωστε, την παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης λόγω του απόλυτου χαρακτήρα της απαγόρευσης άσκησης των γονικών δικαιωμάτων εξαιτίας στερητικής της ελευθερίας ποινής. Το Δικαστήριο εκτίμησε ότι δεν αποδείχθηκε ότι η αφαίρεση, κατ' απόλυτο τρόπο και εκ του νόμου, των γονικών δικαιωμάτων του πρώτου προσφεύγοντος, ανταποκρινόταν σε μια πρωταρχική απαίτηση σχετικά με τα συμφέροντα των τέκνων και ως εκ τούτου επεδίωκε έναν θεμιτό σκοπό. Το ερώτημα που παραμένει σε εκκρεμότητα λόγω της ασάφειας της διατύπωσης των ευρωπαϊκών επιταγών¹⁵⁵ συνίσταται στο εάν απαιτείται από τις αρχές να θεσπίσουν ένα ειδικό καθεστώς για τα τέκνα των γονέων κρατούμενων ούτως ώστε να εναρμονιστούν με την γενικόλογη επιταγή με την οποία «η σωφρονιστική διοίκηση οφείλει να βοηθήσει τον κρατούμενο να διατηρήσει την επαφή του με την άμεση οικογένειά του».¹⁵⁶

¹⁵⁴ M. Herzog – Evans, ό.π. σελ. 283-284.

¹⁵⁵ Η περιορισμένη προστασία των προσωπικών σχέσεων του εγκλείστου (ιδίως των οικογενειακών δεσμών του) διαπιστώνεται και στην Γαλλία με την καθυστέρηση να τεθούν σε εφαρμογή στην φυλακή οι «μονάδες οικογενειακής ζωής (unités de vie familiale)» (πρόκειται για περιοχές εντός των οποίων υπάρχουν οικήματα για κρατούμενους, τα οποία ομοιάζουν με δωμάτια ξενοδοχείου και διευκολύνουν τις οικογένειες να ενώνονται για το χρονικό διάστημα μιας ημέρας ή και περισσότερο). Στην σχετική έκθεσή του [(CommDH)(2006) 2], με θέμα «Αποτελεσματικός σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη Γαλλία», και συγκεκριμένα στο τμήμα που αναφέρεται «στη βοήθεια για τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών», ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, A. Gil – Roblès, επιστά την προσοχή των γαλλικών αρχών για αυτή την καθυστέρηση. Αυτές οι «μονάδες» αποτελούν σύμφωνα με αυτόν «ένα πολύ καλό μέσο να προστατευθούν οι οικογένειες, να αποφευχθεί η διάσπαση τους και να ευνοηθεί η επανένταξη του κρατούμενου, ο οποίος θα γνωρίζει ότι κάποιος τον περιμένει» και χαρακτηρίζονται ως «ένα επικουρικό βήμα στο σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας». Ο Επίτροπος διαπιστώνει ότι στη Γαλλία δεν υπάρχουν παρά μόνο δύο ή τρεις «μονάδες οικογενειακής ζωής» σε πειραματικό επίπεδο. Επομένως, παρακινεί τις γαλλικές αρχές «να καλύψουν αυτή τη καθυστέρηση και να κάνουν σημαντική πρόοδο σε αυτόν τον πολύ σημαντικό τομέα προς όφελος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της επανένταξης».

¹⁵⁶ ΕΔΔΑ, Messina κατά Ιταλίας, 28-9-2000 (παρ. 61), Lavents κατά Λετονίας, 28-11-2002 (παρ. 139), Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ. 30).

2. Η προσφορότητα των μέτρων.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποδέχεται ότι οι εθνικές αρχές και κυρίως τα εθνικά Δικαστήρια είναι πιο κατάλληλα απ' ό,τι ο απομακρυσμένος από την τοπική πραγματικότητα Ευρωπαίος Δικαστής να εκτιμήσουν τα μέτρα πρέπει να ληφθούν στην περίπτωση που ανακύπτει σύγκρουση ανάμεσα σε ατομικό δικαίωμα και στα ευρύτερα συμφέροντα μιας δημοκρατικής κοινωνίας ως αποτέλεσμα των διαφορετικών ηθικών, κοινωνικοπολιτικών, πολιτιστικών και νομικών παραδόσεων των συμβαλλόμενων κρατών.¹⁵⁷ Πρόκειται για τον νομολογιακά διαπλασμένο όρο του «περιθωρίου εκτίμησης» (margin of appreciation), το οποίο πλέον κατοχυρώνεται και στο 15ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ. Με την έννοια αυτή, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει την αρχή της επικουρικότητας του συστήματος της ΕΣΔΑ στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχέση με το εθνικό σύστημα προστασίας τους. Έτσι, το Δικαστήριο αυτοπεριορίζεται δίδοντας κατ' αρχήν στο κράτος τη δυνατότητα να αποφασίσει επί της επίδικης προσβολής ανθρωπίνου δικαιώματος.¹⁵⁸

Τα κράτη, όπως έχει ήδη διευκρινιστεί ανωτέρω, έχουν πράγματι την υποχρέωση να χρησιμοποιήσουν κάθε εύλογο και κατάλληλο μέσο που να διασφαλίζει μια αποτελεσματική προστασία των κοινωνικών σχέσεων του κρατούμενου. Διαθέτουν, λοιπόν, την ελευθερία επιλογής των μέσων που θα χρησιμοποιήσουν. Ο F. Sudre επιβεβαιώνει, σχετικά με τον έλεγχο του σεβασμού των θετικών υποχρεώσεων εν γένει, ότι βαρύνει το κράτος μια απλή υποχρέωση αποτελέσματος: η διασφάλιση της αποτελεσματικότητας του δικαιώματος.¹⁵⁹ Πράγματι, η νομική κατασκευή των θετικών υποχρεώσεων, επιδιώκει έναν συγκεκριμένο σκοπό, ήτοι να διασφαλίσει την πραγματική και αποτελεσματική εφαρμογή των χορηγηθέντων από το συμβατικό κείμενο δικαιωμάτων. Οι απαιτήσεις που ορίζονται από τον Δικαστή εκ μέρους των κρατών αποσκοπούν θεωρητικά στην επίτευξη ενός αποτελέσματος, ήτοι την αποτελεσματική εφαρμογή, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, των άρθρων 8 και 12 της Σύμβασης. Ωστόσο, ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν διαπιστώνει παραβίαση των συμβατικών δικαιωμάτων εφόσον το διάδικο Κράτος έχει χρησιμοποιήσει το σύνολο των εύλογων και κατάλληλων μέσων που έχει στην διάθεσή του για να επιτύχει ένα αποτέλεσμα (ήτοι τη διευκόλυνση της αποτελεσματικής άσκησης των δικαιωμάτων), και αυτό ακόμα και εάν επήλθε προσβολή του δικαιώματος ή αποτελεσματική του άσκηση δεν διασφαλίστηκε. Εφόσον, λοιπόν, το κράτος, λόγου χάριν,

¹⁵⁷ E. Benvenisti, «Margin of Appreciation, Consensus and Universal Standards», New York Journal International Law & Politics, 31 (1999), σελ. 843.

¹⁵⁸ Κ. Μιχαλοπούλου, «Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατικών οργάνων. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ελληνικό Σύνταγμα», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, σελ. 29 επ.

¹⁵⁹ F. Sudre, «Les obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme», RTDH, 1995, σελ. 375.

έλαβε τα κατάλληλα μέτρα «για να βοηθήσει τον κρατούμενο να διατηρήσει την επαφή του με την άμεση οικογένειά του»¹⁶⁰, η διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ αποκλείεται. Πρόκειται, συνεπώς, στην πράξη, όπως ήδη προαναφέρθηκε, για απλές υποχρεώσεις ενέργειας. Ειδικότερα, στην απόφαση του Δικαστηρίου Schemkamper κατά Γαλλίας της 18^{ης} Οκτωβρίου 2005 σχετικά με την άρνηση του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών να χορηγήσει στον προσφεύγοντα άδεια εξόδου ώστε να συναντήσει τον άρρωστο πατέρα του, λαμβανομένου υπ'όψιν του σκοπού της μακρόχρονης ποινής και του «προηγούμενου που θα δημιουργείτο κατά τον εγκλεισμό» (παρ. 34), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών της 19^{ης} Απριλίου 2001 δεν ήταν δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό και ότι οι αρμόδιες αρχές έλαβαν, ενόψει των ειδικών συνθηκών της υπόθεσης, τα μέτρα που εύλογα μπορούσαν να απαιτηθούν από αυτές, και συγκεκριμένα το δικαίωμα σε τακτικές επισκέψεις (παρ. 35). Προχωρά, λοιπόν, ο Ευρωπαίος Δικαστής σε έναν έλεγχο αναλογικότητας¹⁶¹ μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και του περιεχομένου των ληφθέντων μέτρων από τις δημόσιες αρχές προκειμένου να διασφαλίσουν ένα ελάχιστο επίπεδο σεβασμού των σχέσεων του προσφεύγοντος με την οικογένειά του. Ένα άλλο παράδειγμα ελέγχου της αναλογικότητας από τον Ευρωπαϊκό Δικαστή, υπό το πρίσμα των περιορισμών στην άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής του κρατουμένου, αποτελεί η απόφαση Messina κατά Ιταλίας της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 2000. Ο προσφεύγων παραπονείτο για την εφαρμογή της προβλεπόμενης διάταξης στο άρθρο 41 του νόμου για τη σωφρονιστική διοίκηση της 26^{ης} Ιουλίου 1975 που είχε ως αποτέλεσμα την αναστολή της εφαρμογής του κανονικού σωφρονιστικού καθεστώτος για λόγους τάξεως και δημόσιας ασφάλειας, και έχοντας, ιδίως, ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του αριθμού των οικογενειακών επισκέψεων και την τροποποίηση των όρων αυτών των επισκέψεων. Το Δικαστήριο κατέληξε στην προκειμένη περίπτωση ότι οι αποφάσεις που πάρθηκαν από τις αρχές δείχνουν την ανησυχία των ιταλικών αρχών να βοηθήσουν τον κρατούμενο να διατηρήσει, στο μέτρο του δυνατού, μια επαφή με την άμεση οικογένειά του και παράλληλα να βρουν μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος και των επιδιωκόμενων σκοπών του ειδικού καθεστώτος (παρ. 73). Όπως υπογραμμίζει ο F. Sudre το Δικαστήριο φαίνεται να προσανατολίζεται σε έναν έλεγχο περί της αναγκαιότητας των μέτρων¹⁶². Στον έλεγχο της αναλογικότητας έρχεται να προστεθεί η θεωρία

¹⁶⁰ ΕΔΔΑ, Messina κατά Ιταλίας, 28-9-2000 (παρ. 61).

¹⁶¹ Ο έλεγχος της αναλογικότητας εισήχθη το πρώτον από το ΕΔΔΑ με την απόφαση Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 17^{ης} Οκτωβρίου 1986. Ειδικότερα, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι «για να καθοριστεί εάν υπάρχει θετική υποχρέωση, πρέπει να ληφθεί υπ'όψιν, μέλημα που αφορά το σύνολο της Σύμβασης, η δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος και των συμφερόντων του ατόμου» (παρ. 37).

¹⁶² F. Sudre, “Les obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l’homme”, RTDH, 1995, σελ. 378.

του περιθωρίου εκτίμησης¹⁶³ - στοιχείο σύμφυτο με τον επικουρικό χαρακτήρα του συμβατικού συστήματος της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων – επιτρέποντας στον Ευρωπαϊό Δικαστή να διαμορφώνει το επίπεδο του ελέγχου ανάλογα με το περιθώριο ευελιξίας που έχουν οι αρχές (υπό του πρίσματος του λειτουργικού πλαισίου εφαρμογής της Σύμβασης) να καθορίζουν τα καταλληλότερα μέτρα. Τα κράτη διαθέτουν, λοιπόν, την ελευθερία επιλογής των μέσων για να εκπληρώσουν τις θετικές τους υποχρεώσεις. Ωστόσο, αυτό το εθνικό περιθώριο εκτίμησης επιβεβαιώνει την ικανότητα του Δικαστηρίου να ελέγχει αυτή τη διακριτική ευχέρεια.¹⁶⁴

3. Η ελεύθερη επιλογή των μέσων.

Η έννοια των θετικών υποχρεώσεων, έτσι όπως έχει διαπλαστεί από τον Ευρωπαϊό Δικαστή, εδράζεται επί της αρχής της αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων, η οποία διαπνέει την ευρωπαϊκή σύμβαση. Όλες οι θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διατάξεις των άρθρων της σύμβασης έχουν ως σκοπό την αποτελεσματική εφαρμογή αυτής ούτως ώστε να επιτυγχάνεται το καλύτερο ωφέλιμο αποτέλεσμα. Το ακριβές περιεχόμενο των θετικών μέτρων που θα πρέπει να λαμβάνονται από τις δημόσιες αρχές για την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων της σύμβασης ανήκει στο περιθώριο εκτίμησης κάθε εθνικού κράτους υπό την έννοια της επιλογής των μέτρων, καθώς και της εφαρμογής τους από τις ανωτέρω αρχές. Ειδικότερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εστίασε στην “ελευθερία επιλογής των μέσων” που διαθέτει το κράτος για να εκπληρώσει την θετική υποχρέωση που το βαρύνει.¹⁶⁵ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διευκρίνισε ότι έχοντας υπ’όψιν τα καθήκοντα που της έχουν ανατεθεί από τη Σύμβαση, δεν έχει ως ρόλο να κρίνει με ποιον τρόπο τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη οφείλουν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις που τους επιβάλλει η Σύμβαση, αλλά μόνο να ερευνήσουν εάν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης που έχουν τεθεί υπ’όψιν της αποδεικνύουν ότι

¹⁶³ Σχετικά με αυτή τη θεωρία: P. Lambert, “Marge nationale d’appréciation et contrôle de proportionnalité”, L’interpretation de la Convention EDH, F. Sudre (Dir.), Bruxelles, Bruylant, coll. Droit et Justice, 1998, σελ. 63-89, A.D. Oligna et C. Picheral, “La théorie de la marge d’appréciation dans la jurisprudence récente de la Cour EDH”, RTDH, 1995, σελ. 567-604, F. Tulkens et L. Donnay, “L’usage de la marge d’appréciation par le Cour européenne des droits de l’homme. Paravent juridique superflu ou mécanisme indispensable par nature?”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 2006, σελ. 3-23.

¹⁶⁴ F. Sudre, “Les obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l’homme”, RTDH, 1995, σελ. 376.

¹⁶⁵ F. Sudre, ό.π. σελ. 375.

αυτό πραγματώθηκε.¹⁶⁶ Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε, επίσης, στην απόφαση *Airey* κατά Ιρλανδίας της 9^{ης} Οκτωβρίου 1979 ότι δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητά του να υπαγορεύσει τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν, ούτε και να τα καταδείξει. Η Σύμβαση αρκείται στην απαίτηση να απολαμβάνει το άτομο του δικαιώματος της αποτελεσματικής πρόσβασης στην δικαιοσύνη (παρ. 26). Ωστόσο, εάν το Δικαστήριο χορήγησε στις προγενέστερες αποφάσεις του την ελευθερία της επιλογής των μέσων στα κράτη για την εκπλήρωση των θετικών υποχρεώσεων, πρέπει να καταστεί σαφές ότι ο έλεγχος θα πραγματοποιείται εφεξής με την τεχνική του περιθωρίου εκτίμησης, του οποίου η έκταση ποικίλει ανάλογα τις συνθήκες του χρόνου και του τόπου, την φύση του επίδικου δικαιώματος ή τις εμπλεκόμενες δράσεις, το σκοπό της παραβίασης του δικαιώματος, την ύπαρξη ή όχι ενός “κοινού παρονομαστή” στα δικαιοδικά συστήματα των συμβαλλόμενων Κρατών.¹⁶⁷ Περαιτέρω, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπενθυμίζει στην απόφαση *Lavents* κατά Λετονίας της 28^{ης} Νοεμβρίου 2002 ότι για να καθοριστούν οι υποχρεώσεις που φέρουν τα Συμβαλλόμενα Κράτη σύμφωνα με το άρθρο 8 αναφορικά με τις επισκέψεις στην φυλακή, πρέπει να ληφθούν υπ’όψιν οι εύλογες απαιτήσεις της φυλάκισης και η έκταση του περιθωρίου εκτίμησης που συνακόλουθα επιφυλάσσεται για τις εθνικές αρχές (παρ. 141). Εδώ τίθεται εύλογα ο προβληματισμός σχετικά με την έκταση του περιθωρίου εκτίμησης των αρχών εντός του πλαισίου της στέρησης της ελευθερίας και συγκεκριμένα υπό το πρίσμα της άσκησης του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής. Λαμβάνοντας υπ’όψιν τις εγγενείς απαιτήσεις ασφαλείας του σωφρονιστικού πλαισίου, οι οποίες γενικά πρέπει να υπερισχύουν της αναγκαιότητας για τον έγκλειστο να διατηρεί σχέσεις με τους οικείους του ή με τον εξωτερικό κόσμο, καθίσταται εύλογο να υποτεθεί ότι οι αρχές διαθέτουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης για να καθορίσουν τα κατάλληλα μέτρα, αφενός μεν προοριζόμενα να βοηθήσουν τον κρατούμενο να διατηρήσει τις επαφές του, αφετέρου δε, προοριζόμενα να διατηρήσουν την τάξη και την ασφάλεια. Ανεξαρτήτως από το λειτουργικό πλαίσιο εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, το Δικαστήριο εκτιμά ότι τα κράτη χαίρουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης για να καθορίσουν, ανάλογα με τις ανάγκες και τους πόρους του συνόλου και των ατόμων, τα μέτρα που θα ληφθούν ώστε να διασφαλιστεί η τήρηση της Συνθήκης.¹⁶⁸ Η διακριτική ευχέρεια στο πεδίο των θετικών υποχρεώσεων σημαίνει ότι το κράτος όχι μόνο οφείλει να ασκεί δημόσια πολιτική αλλά και να υλοποιεί τις πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνει, ελέγχοντας τις συνέπειές του μέσω των επίσημων φορέων άσκησης

¹⁶⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *T* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 12-10-1983 (σκ. 70).

¹⁶⁷ D. Spielmann, “Obligations positives et effet horizontal des dispositions de la Convention”, *L’interpretation de la Convention EDH*, F.Sudre (Dir.), Bruxelles, Bruylant, coll. Droit et Justice, 1998, σελ. 141.

¹⁶⁸ ΕΔΔΑ, *Sari & Çolak* κατά Τουρκίας, 4-4-2006 (παρ. 35). Πρόκειται για δύο άτομα που τέθηκαν υπό κράτηση και διακόπηκε κάθε επαφή με την οικογένειά τους.

εξουσίας.¹⁶⁹ Στην απόφαση Lavents κατά Λετονίας, για παράδειγμα, ο προσφεύγων (ο οποίος είχε προφυλακιστεί) παραπονέθηκε για την πλήρη απαγόρευση των επισκέψεων της γυναίκας και της κόρης του. Το Δικαστήριο εκτιμά, κατόπιν εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών, ότι δεν πείσθηκε ότι η εφαρμογή ενός τόσο αυστηρού μέτρου ήταν πραγματικά απαραίτητη για την επίτευξη των θεμιτών σκοπών που μπορούσαν να επιδιωχθούν (την αποφυγή, ιδίως, να εκμεταλλευτεί ο προσφεύγων τις επαφές με την οικογένειά του για να οργανώσει μια συμπαιγνία ή για να εμποδίσει την έρευνα της υπόθεσής του) (παρ. 142). Η δυσαναλογία, εν προκειμένω, ήταν έκδηλη σύμφωνα με το Δικαστήριο, το δε διάδικο Κράτος υπερέβη το περιθώριό εκτίμησής του. Αντιθέτως, στην απόφαση Schemkamper κατά Γαλλίας της 18^{ης} Οκτωβρίου 2005, το Δικαστήριο, αφού ανέφερε ότι έλαβε υπ' όψιν την έκταση του περιθωρίου εκτίμησης (παρ. 33), έκρινε ότι τα ληφθέντα από τις αρχές μέτρα να βοηθήσουν τον προσφεύγοντα να έλθει σε επαφή με τον άρρωστο πατέρα του (συγκεκριμένα το δικαίωμα τακτικών επισκέψεων) είναι εύλογα (παρ. 35) και συνεπώς η άρνηση του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών να χορηγήσει στον προσφεύγοντα άδεια εξόδου δεν υπερέβη το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει το Κράτος.

Γ. Το νομικό καθεστώς του κρατούμενου.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Η διαβίωση του κρατούμενου, εξαρτάται από τις επιδιώξεις και οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος, την εκ του νόμου αναγνώριση ή στέρηση δικαιωμάτων στους εγκλείστους ήτοι στην νομική κατάστασή τους, τους σωφρονιστικούς πειθαρχικούς κανόνες, την ύπαρξη θεσμών επικοινωνίας των εγκλείστων με την κοινωνία, με σκοπό την προετοιμασία της κοινωνικής τους επανένταξης, ενώ η ρεαλιστική υλοποίηση των ανωτέρω έχει άμεση σχέση με τις συνθήκες που επικρατούν στα σωφρονιστικά ιδρύματα και το κατά πόσο αυτές επιτρέπουν την ουσιαστική απόλαυση των δικαιωμάτων των εγκλείστων.¹⁷⁰ Το νομικό καθεστώς των κρατούμενων στα σωφρονιστικά ιδρύματα, από την άποψη της νομικής τους θέσης μέσα στο περιβάλλον του εγκλεισμού, έχει μεταβληθεί: από τα προνόμια στα

¹⁶⁹ Κ. Μιχαλοπούλου, «Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατικών οργάνων. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ελληνικό Σύνταγμα», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, σελ. 101.

¹⁷⁰ Ν. Κουλούρης . «Υποδειγματικοί» κρατούμενοι σε ιδανικές «ανθρωπαποθήκες»: Αναζητώντας θέση για τα δικαιώματα του ανθρώπου σε συνθήκες ακραίου συνωστισμού (Ζητούμενα και δεδομένα στο πλαίσιο της έρευνας «Κρατούμενοι και ανθρώπινα δικαιώματα στις φυλακές»). Στο Πιτσελά, Α. (επ.). Ο δρόμος προς τη δικαιοσύνη- Συνέδριο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη. Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012.

ευεργετήματα, και έπειτα στα δικαιώματα. Η νομική φύση της κατάστασης του κρατούμενου διευκολύνει την ευχερέστερη κατανόηση του κανονιστικού πλαισίου λειτουργίας του θεσμού του εγκλεισμού και οδηγεί στην ευχερέστερη προσέγγιση του θεσμού της πειθαρχίας και των ειδικών σχέσεων εξουσίασης, ενώ, περαιτέρω καταδεικνύει πως, όσο και αν κατοχυρώνονται τα δικαιώματα των κρατουμένων, βασικό και θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της φυλακής είναι η πειθαρχία, η οποία αποτελεί καταστατική αρχή οργάνωσής της και κυρίαρχο στοιχείο της λειτουργίας της, και ρυθμίζει τις κεντρικές πτυχές του σωφρονιστικού χρόνου, με δυνατότητες επηρεασμού του επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων.¹⁷¹ Η συζήτηση για τα δικαιώματα των κρατουμένων, η οποία συνέχεται με την νομική φύση του εγκλεισμού, οδηγεί μοιραία στην έρευνα επί του ερωτήματος αν οι έγκλειστοι αποτελούν μια «ειδική νομική κατηγορία» ή όχι.

Επιδιώκοντας να ικανοποιήσει τον πρωταρχικό σκοπό του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του κρατουμένου, ο Ευρωπαϊός Δικαστής αναγνώρισε, κατά πρώτον, στα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους την απόλαυση του συνόλου των συμβατικών δικαιωμάτων που αφορούν στην επαφή τους με τους οικείους τους αλλά και με την κοινωνία εν γένει και, κατά δεύτερον, υιοθέτησε μια δυναμική ερμηνευτική προσέγγιση φιλοδοξώντας να εμπλουτίσει το περιεχόμενο των προστατευόμενων δικαιωμάτων και να αντισταθμίσει την επαχθή κατάσταση στην οποία ευρίσκεται ο κρατούμενος, βαρύνοντας τα Κράτη με την εκπλήρωση θετικών υποχρεώσεων ουσιώδους χαρακτήρα. Όπως εύστοχα υπογραμμίζει ο V. Tchen εκτός από τη φυσική ελευθερία, ο κρατούμενος διαθέτει σχεδόν όλα τα δικαιώματα που διαθέτουν και οι ελεύθεροι πολίτες, ενώ κατά τον εγκλεισμό, δεν αποδίδονται παρά μόνον λίγες δυσχέρειες που αφορούν στην απόλαυση ή στην άσκηση των δικαιωμάτων.¹⁷² Ο Ευρωπαϊός Δικαστής δεν μπορεί να αγνοήσει το ιδιαίτερο και πολύπλοκο καθεστώς του εγκλείστου, το κυρίαρχο γνώρισμα του οποίου είναι οι σχέσεις εξάρτησης που αναπτύσσονται. Ο S. Rabiller αν και υπενθυμίζει κατ'αρχάς ότι ο εγκλεισμός δεν στερεί τους κρατούμενους από την εγγύηση συγκεκριμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων, αναρωτιέται, ωστόσο, εάν η ζωή στη φυλακή μπορεί να συμβιβαστεί εύκολα με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.¹⁷³ Η μελέτη της ευρωπαϊκής νομολογίας καταδεικνύει ότι ο Ευρωπαϊός Δικαστής επιδιώκει κατά συστηματικό τρόπο την εξεύρεση της δίκαιης

¹⁷¹ Δ. -Α. Κόρος, «Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: Ζητήματα και προοπτικές», διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Κομοτηνή, 2016, σελ. 90.

¹⁷² V.Tchen, "Les droits fondamentaux du détenu à l'épreuve des exigences du service public pénitentiaire", RDFA, 1997, σελ. 600.

¹⁷³ S. Rabiller, "Quelle vie privée en détention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne?", σε J.-P. Céré, Panorama européen de la detention, L' Harmattan, 2002, σελ.75.

ισορροπίας μεταξύ της προστασίας της κοινωνίας και του σεβασμού των προσωπικών σχέσεων του κρατουμένου. Στην προσπάθεια, λοιπόν, εξισορρόπησης των αντιτιθέμενων συμφερόντων ο καθορισμός του νομικού καθεστώτος του κρατουμένου, με τις αδιαμφισβήτητες σχέσεις εξάρτησης που προκύπτουν κατά τον εγκλεισμό, αποτελεί κατ'ουσίαν τον ρυθμιστή της ερμηνευτικής δραστηριότητας και συμβάλλει στην σταδιακή ανάδειξη ενός ευρωπαϊκού μοντέλου αναγκαστικού συμβιβασμού ανάμεσα στο γενικό συμφέρον και των εξανθρωπισμό των φυλακών.

2.Οι σχέσεις εξάρτησης που αναπτύσσονται κατά την διάρκεια του εγκλεισμού και η σωφρονιστική πειθαρχία.

Η δημόσια εξουσία διακρίνεται σε δύο κατηγορίες, τη γενική, στην οποία υπάγονται όλοι οι διοικούμενοι, και την ειδική, στην οποία μπορούν να υπαχθούν επιμέρους κατηγορίες διοικουμένων, μεταξύ των οποίων και οι έγκλειστοι. Η ειδική σχέση εξουσίας, που αντλεί την καταγωγή της από τη γερμανική συνταγματική μοναρχία εισάγει εξ ορισμού μια κατάσταση εξαίρεσης από την κατοχύρωση και προστασία δικαιωμάτων. Η σχέση αυτή, σε όλες εκτός από τον εγκλεισμό καταστάσεις (στρατιωτικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, μαθητές) , χαρακτηρίζεται ως εκούσια, αιτιολογώντας με αυτόν τον τρόπο, λόγω της συναίνεσης και της επιλογής αυτής, την στέρηση ή άμβλυνση συγκεκριμένων δικαιωμάτων, κάτι που στην περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων και των στρατιωτικών είναι λογικό και συνεπές - σε κάθε περίπτωση δε, δεν νοείται νομικά πλήρης στέρηση δικαιωμάτων είτε με τη μορφή της αφαίρεσης είτε με τη μορφή της παραίτησης από αυτά-, αναφορικά όμως με τους κρατούμενους, εφόσον η φυλάκιση είναι προφανώς εξ ορισμού μια ακούσια κατάσταση (μια σχέση νομικού εξαναγκασμού), χρειάζεται ένα «λογικό άλμα» το οποίο εδράζεται στην κατασκευή της ελεύθερης βούλησης του ατόμου που επιλέγει την παράνομη και, κατ'επέκταση, αντικοινωνική συμπεριφορά, αποδεχόμενο ως πιθανή συνέπεια την στέρηση της ελευθερίας του, και στην συνεπαγόμενη στέρηση ή άμβλυνση κατοχύρωσης, κάποιων θεμελιωδών δικαιωμάτων.¹⁷⁴

Η εύρυθμη λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και η προάσπιση τόσο της ευταξίας, όσο και της ασφάλειας των κρατουμένων και του σωφρονιστικού προσωπικού, εδράζονται στην πειθαρχημένη διαβίωση. Επιπλέον, η επίτευξη των σκοπών του σωφρονιστικού

¹⁷⁴ Δ. -Λ. Κόρος, «Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: Ζητήματα και προοπτικές», διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Κομοτηνή, 2016, σελ. 92-93.

συστήματος συνδέεται με την εύρυθμη λειτουργία και την ευταξία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, κάτι που αποτελεί τον στόχο των πειθαρχικών κανόνων.¹⁷⁵ Η ομαλή λειτουργία των καταστημάτων εγκλεισμού εδράζεται σε ένα σύστημα εξαναγκασμού και κυρώσεων κατ'αντιστοιχία με τις απαιτήσεις υπακοής από του εγκλείστους, με αποτέλεσμα η σωφρονιστική εξουσία που ασκούν οι σωφρονιστικές αρχές να εντείνει την ανισότιμη, ούτως ή άλλως σχέση τους με τους κρατούμενους. Η πειθαρχία αποτελεί επακόλουθο της “στερητικής της ελευθερίας” ποινής, και ο πειθαρχημένος κρατούμενος το “μοντέλο” του επιτυχώς επανακοινωνικοποιηθέντος.¹⁷⁶

Ως πειθαρχικό σύστημα, νοούνται οι κανόνες εκείνοι που προβλέπουν τα πειθαρχικά παραπτώματα και τις αξιέπαινες πράξεις των εγκλείστων, τις ποινές που επιβάλλονται για τα παραπτώματα και τις αμοιβές στις αξιέπαινες πράξεις τους, ρυθμίζουν τη διαδικασία και τα αρμόδια όργανα επιβολής και απονομής τους, και προβλέπουν τις συνέπειες των αποφάσεων αυτών.¹⁷⁷ Οι Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του ΟΗΕ (1955) ορίζουν στο άρθρο 57 ότι «με την επιφύλαξη μέτρων μιας δικαιολογημένης απομόνωσης ή διατήρησης της πειθαρχίας, το σωφρονιστικό σύστημα δεν πρέπει να επιτείνει τις καταθλίψεις τις συνυφασμένες με μια τέτοια κατάσταση». Ο βαθμός αυστηρότητας ενός σωφρονιστικού συστήματος άπτεται του βαθμού αυστηρότητας των διατάξεων του πειθαρχικού συστήματος που εφαρμόζεται.

Το νομικό status του προσώπου που στερείται της ελευθερίας του κρατουμένου χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα. Ο κρατούμενος στερείται της φυσικής του ελευθερίας, δίχως να χρειάζεται η συναίνεσή του, και υπόκειται σε ειδικούς όρους και περιορισμούς, οι οποίοι επιδιώκουν να εγγυηθούν την ασφάλεια της κοινωνίας και το δημόσιο συμφέρον. Επομένως, στον Ευρωπαϊό Δικαστή, κατά την κατάστρωση της ερμηνευτικής του προσέγγισης, εναπόκειται το μέλημα να λάβει υπ'όψιν αυτή την μη οικειοθελή στέρηση της φυσικής ελευθερίας. Αυτοί οι προβληματισμοί σχετικά με το καθεστώς εξάρτησης του κρατουμένου και των λόγων που εκπορεύονται από αυτό αποτελούν την πυξίδα της ερμηνευτικής προσέγγισης του Ευρωπαϊού Δικαστή, οδηγώντας τον τελευταίο να επιδείξει μια σχετική

¹⁷⁵ E. Dauber. And d. Shichor, “A Comparative Exploration of Prison Discipline”. Journal of 661 Criminal Justice, Vol. 7, 1979, σελ. 22.

¹⁷⁶ Γ. Πανούσης (1991), «Το Πειθαρχικό Δίκαιο των κρατουμένων (με ευκαιρία το Σχέδιο του Νέου 665 Σωφρονιστικού Κώδικα)», Χρονικά Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής, Τμήματος Νομικής, Πανεπιστημίου Θράκης, τ. 3, σελ. 33.

¹⁷⁷ Δ. -Λ. Κόρος, «Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: Ζητήματα και προοπτικές», διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Κομοτηνή, 2016, σελ. 159.

μετριοπάθεια. Η μελέτη της ευρωπαϊκής νομολογίας σχετικά με τις προσωπικές σχέσεις του κρατουμένου επιβεβαιώνει παγίως την ύπαρξη αυτής της μετριοπάθειας, την οποία πρέπει να επιδείξει ο Δικαστής λαμβανομένου υπ'όψιν του λειτουργικού πλαισίου της ερμηνείας.

3. Η απαγόρευση των «σιωπηρών περιορισμών».

Κατ'αρχάς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η σχέση ανάμεσα στο άτομο και τις δημόσιες αρχές διέπεται από την αρχή *in dubio pro libertate* (εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας), με αποτέλεσμα μόνο ρητοί και συγκεκριμένοι περιορισμοί δικαιωμάτων να γίνονται δεκτοί. Προτού αναλογιστούμε την έννοια των «φυσιολογικών και εύλογων απαιτήσεων του εγκλεισμού», που λαμβάνονται υπ'όψιν ρητώς από τον Ευρωπαϊό Δικαστή κατά την εκτίμηση της παραβίασης ή μη ενός δικαιώματος της Σύμβασης που αφορά στις προσωπικές σχέσεις του κρατουμένου, είναι απαραίτητο να διακρίνουμε την έννοια των «σιωπηρών περιορισμών» από την έννοια των «εγγενών περιορισμών» στο καθεστώς του κρατουμένου. Η μελέτη της ευρωπαϊκής νομολογίας σχετικά με την εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων, αποκαλύπτει ότι ο Ευρωπαίος Δικαστής απαγορεύει τους «σιωπηρούς περιορισμούς», επιτρέποντας να λαμβάνονται υπ'όψιν οι «εγγενείς περιορισμοί» της στέρησης της ελευθερίας.¹⁷⁸

Το ιδιότυπο καθεστώς των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους, και ιδίως η εξάρτηση και η υποταγή τους σε εντολές και περιορισμούς εκ μέρους των οργάνων της Διοίκησης, οδήγησε αναπόφευκτα το Δικαστή του Στρασβούργου, κατά πρώτον, να χρησιμοποιήσει τη θεωρία των σιωπηρών περιορισμών κατά την εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο των σχέσεων του εγκλειστού με τον εξωτερικό κόσμο, και ειδικότερα, κατά την εφαρμογή του άρθρου 8 της Σύμβασης σχετικά με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, καθώς και της αλληλογραφίας. Οι σιωπηροί περιορισμοί λογίζονταν ως εμπεριεχόμενοι στα δικαιώματα που προβλέπονται από την παράγραφο 1 του άρθρου 8 της Σύμβασης, δίχως να εκφράζονται επισήμως. Αυτός ο συλλογισμός, που χρησιμοποιήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁷⁹, κρίθηκε

¹⁷⁸ B. Belta, “Les droits del’homme des personnes privées de liberté”, Bruylant, 2010, σελ. 196.

¹⁷⁹ Παραδείγματος χάριν, ως προς το δικαίωμα της αλληλογραφίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με δύο αποφάσεις της, της 7^{ης} Φεβρουαρίου 1967 και της 5^{ης} Οκτωβρίου 1970, θεώρησε ότι ο έλεγχος της αλληλογραφίας που διεξάγεται από τις αρχές είναι εγγενής και επακόλουθος του εγκλεισμού. Συνεπώς, κανένας έλεγχος της παραβίασης του δικαιώματος που εγγυάται το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στην προκειμένη περίπτωση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ο S. Rabiller υπογραμμίζει ορθώς ότι «σύμφωνα με την αρχή αυτή, οι εθνικές αρχές δεν ήταν αναγκασμένες να δικαιολογήσουν τους

από το Δικαστήριο του Στρασβούργου ότι δεν είναι συμβατός με την Σύμβαση, στην απόφαση Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975. Το Δικαστήριο καταδίκασε ρητώς τη χρήση των σιωπηρών περιορισμών. Ο Golder, ο οποίος είχε καταδικαστεί σε έντεκα χρόνια κάθειρξη για την διάπραξη ένοπλης ληστείας, κατηγορήθηκε από έναν σωφρονιστικό φύλακα για την διάπραξη σοβαρών ταραχών σε ένα χώρο που διατίθετο για ψυχαγωγία και αποφάσισε να προσφύγει εναντίον του δικαστικά για συκοφαντική δυσφήμιση. Ο Υπουργός Εσωτερικών, ωστόσο, του αρνήθηκε κάθε επαφή με δικηγόρο. Υπό το πεδίο του άρθρου 8 της Σύμβασης¹⁸⁰, ο προσφεύγων προέβαλε ότι η αρνητική απάντηση του Υπουργού είχε ως άμεση συνέπεια να εμποδίζεται να έλθει σε επικοινωνία με κάποιο δικηγόρο. Στην επιχειρηματολογία της Κυβέρνησης σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα στην αλληλογραφία υπόκειται, εκτός των περιορισμών που προβλέπονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 8, σε σιωπηρούς περιορισμούς που απορρέουν, μεταξύ άλλων, από τα οριζόμενα στην παράγραφο 1 του άρθρου 5, α) μια ποινή στερητική της ελευθερίας που έχει απαγγελθεί από το αρμόδιο Δικαστήριο κατά ενός προσώπου που έχει κριθεί ένοχο, συνεπάγεται αναπόφευκτα συνέπειες διαχεόμενες στην επενέργεια άλλων άρθρων της Σύμβασης, όπως το άρθρο 8 (παρ. 44), το Δικαστήριο απάντησε χωρίς περιστροφές ότι η περιοριστική διατύπωση που χρησιμοποιεί η παράγραφος 2 δεν αφήνει χώρο στην ιδέα των σιωπηρών περιορισμών (παρ. 44). Η αρχή είναι σαφής: οι μόνοι επιτρεπόμενοι περιορισμοί είναι αυτοί που απαντούν στην επιφύλαξη της δημόσιας τάξης.¹⁸¹ Πράγματι, οι ρητοί περιορισμοί που προβλέπονται στην παράγραφο 2 έχουν διατυπωθεί υπό τέτοιους όρους ώστε να αποκλείουν κάθε σιωπηρό περιορισμό.¹⁸²

Αν και οι σιωπηροί περιορισμοί απαγορεύτηκαν ρητώς από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αμφίσημες λύσεις ή διατυπώσεις σε κάποιες αποφάσεις των οργάνων του Στρασβούργου μπορούν, ωστόσο, να δημιουργήσουν την αντίθετη εντύπωση. Στην απόφαση X κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 8^{ης} Οκτωβρίου 1982, υπογραμμίζοντας ότι για τις σωφρονιστικές

περιορισμούς σε αυτό το δικαίωμα». S. Rabbiller, “Quelle vie privée en détention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne?”, σε J.- P. Céré, Panorama européen de la detention, L’ Harmattan, 2002, σελ.88-89.

¹⁸⁰ Ο προσφεύγων προέβαλε, προεχόντως, μια παραβίαση του άρθρου 6 της Σύμβασης σχετικά με το δικαίωμα σε μια δίκαιη διαδικασία, επικαλούμενος την απουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, που απέρree από την άρνηση του Υπουργού να του επιτρέψει την επικοινωνία με κάποιον δικηγόρο.

¹⁸¹ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην έκθεσή της Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 11^{ης} Οκτωβρίου 1980 (σελ. 72-74) διευκρινίζει ότι «ένας κρατούμενος έχει τα ίδια δικαιώματα με ένα ελεύθερο πρόσωπο σχετικά με την αλληλογραφία του, οι φυσιολογικές και εύλογες απαιτήσεις του εγκλεισμού ήταν προθήκουσες για να εκτιμηθεί η αιτιολογία κάθε παραβίασης... Το δικαίωμα που εγγυάται η παράγραφος 1 του άρθρου 8 σχετικά με τον σεβασμό της αλληλογραφίας συνεπάγεται μια ελευθερία επικοινωνίας αυτής της φύσεως, υπό την επιφύλαξη των μόνων περιορισμών που περιγράφονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 8». Υπό το ίδιο σκεπτικό: Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έκθεση David Farrant κατά Ην. Βασιλείου της 18^{ης} Οκτωβρίου 1985 (σελ. 21), έκθεση Grâce κατά Ην. Βασιλείου της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1988 (σελ. 70).

¹⁸² P. Pelloux, “L’ affaire Golder devant la Cour EDH”, AFDI, 1975, σελ. 337.

αρχές οι επισκέψεις στην φυλακή είναι ένα βαρύ φορτίο διττής όψης, τόσο αναφορικά με την διοίκηση, όσο και αναφορικά με την ασφάλεια και φαίνεται, εξάλλου, εύλογο να περιοριστούν, εν γένει, οι επισκέψεις των κοντινών συγγενών και φίλων, σε κάποιες εξαιρέσεις, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκτίμησε ότι, εν προκειμένω, καμία παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντος δεν μπορεί να διαπιστωθεί εκ του γεγονότος της άρνησης να δεχθεί αυτός μια επίσκεψη. Επρόκειτο, σύμφωνα με την Επιτροπή, για μια «απλή γνωριμία» και η επίσκεψη δεν είχε ως σκοπό «την ενδυνάμωση των προσωπικών σχέσεων του κρατούμενου». Επομένως, στην προκειμένη περίπτωση, διαφαίνεται μια έμμεση αλλά σαφής εκδήλωση της θεωρίας των σιωπηρών περιορισμών που απορρέουν από το ιδιότυπο status του κρατούμενου. Μια τέτοια λύση αποστερεί καταφανώς από τον προσφεύγοντα της προστασίας που προσφέρεται από το συμβατικό κείμενο λόγω της σχέσης εξάρτησης στην οποία διατελεί και του ιδιότυπου καθεστώτος στο οποίο ευρίσκεται.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο χρησιμοποιεί, ομοίως, σε συγκεκριμένες αποφάσεις του μια τέτοια διατύπωση, η οποία μπορεί να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η θεωρία των σιωπηρών περιορισμών δεν έχει εξολοκλήρου εξαφανιστεί. Κατ' επανάληψη, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι ένας συγκεκριμένος έλεγχος της αλληλογραφίας των κρατουμένων συνιστάται και δεν προσκρούει στη Σύμβαση¹⁸³ και ότι ένας συγκεκριμένος έλεγχος των επαφών του κρατούμενου με τον εξωτερικό κόσμο συνιστάται και δεν προσκρούει στη Σύμβαση¹⁸⁴. Εντούτοις, δεν φαίνεται η αντίληψη του Δικαστή να είναι ακριβώς αυτή, εφόσον αυτός εκτιμά ευθύς αμέσως ότι οφείλει να προχωρήσει σε έναν έλεγχο αναλογικότητας, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 8, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η επικαλούμενη παραβίαση δικαιολογείται.¹⁸⁵ Δεν πρόκειται, επομένως για πραγματική εφαρμογή της θεωρίας των σιωπηρών περιορισμών. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου απλώς επισημαίνει, ίσως κάπως άστοχα, ότι επιτρέπεται ο έλεγχος των επαφών και της αλληλογραφίας του εγκλείστου υπό επιφύλαξη, συνιστάμενη στη εξέταση του σεβασμού των προϋποθέσεων που εμπεριέχει η ρήτρα της δημόσιας τάξης.

Είναι αναπόφευκτο ότι κατά τη νόμιμη κράτηση υπό το άρθρο 5 της Σύμβασης συνεπάγεται ως εκ της φύσεως της περιορισμό στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του

¹⁸³ ΕΔΔΑ, Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου, της 25-3-1983 (παρ. 98), Boyle & Rice κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 27-4-1988 (παρ. 62), Pfeifer & Plankl κατά Αυστρίας, 25-2-1992 (παρ. 46).

¹⁸⁴ ΕΔΔΑ, Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ. 30), Fazil Ahmet Tamer κατά Τουρκίας, 5-12-2006 (παρ. 49).

¹⁸⁵ ΕΔΔΑ, Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου, της 25-3-1983 (παρ. 98), Pfeifer & Plankl κατά Αυστρίας, 25-2-1992 (παρ. 46), Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ. 32).

ενδιαφερόμενου.¹⁸⁶ Τα όργανα εφαρμογής της Σύμβασης δεν μπορούν να αγνοήσουν ούτε το λειτουργικό πλαίσιο της ερμηνείας (την στέρηση της φυσικής ελευθερίας και τους εγγενείς περιορισμούς), ούτε το συστημικό πλαίσιο της ερμηνείας (το σεβασμό των επιταγών και των εγγυήσεων που εμπεριέχονται στο άρθρο 5 της Σύμβασης σχετικά με το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια). Δεν πρόκειται μολαταύτα για την αναγνώριση της ύπαρξης σιωπηρών περιορισμών και συνεπώς της απαλλαγής από τον έλεγχο της παραβίασης ενός δικαιώματος, αλλά πρόκειται για την αναγνώριση που εμπεριέχεται στο λειτουργικό πλαίσιο της ερμηνείας των «εγγενών συνθηκών» της στέρησης της ελευθερίας (της ασφάλειας, της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος) που πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν κατά την εκτίμηση του σεβασμού από τις αρχές της επιφύλαξης της δημόσιας τάξης, όταν προβάλλεται μια παραβίαση.

4. Οι «εγγενείς περιορισμοί» του λειτουργικού πλαισίου του εγκλεισμού.

Η φυλακή, ανεξάρτητα από το ιδιαίτερο καθεστώς που διέπει τα διαφορετικά σωφρονιστικά συστήματα, και ανεξάρτητα από την κατοχύρωση της θέσης του κρατουμένου ως υποκειμένου δικαιωμάτων, ακόμη και μέσα στο περιβάλλον του εγκλεισμού, είναι ένας μηχανισμός εξ' ορισμού επικίνδυνος για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα, αφού η προσβολή των δικαιωμάτων είναι η «ουσία» της φυλακής, δημιουργώντας μια «αντιφατική σχέση» μεταξύ κράτους και κρατουμένου, καθώς το κράτος, από εγγυητής των δικαιωμάτων του πολίτη, μετατρέπεται σε προστάτη της τάξης και τιμωρό.¹⁸⁷ Η ευάλωτη θέση στην οποία έχει υπεισέλθει ο έγκλειστος λόγω της πραγματικής κατάστασης του εγκλεισμού του, και η οποία, άλλωστε, εκ της φύσης της επηρεάζει την από αυτόν δυνατότητα απόλαυσης δικαιωμάτων τα οποία όμως δεν μπορεί νομίμως να στερηθεί, δημιουργεί την υποχρέωση στις δημόσιες αρχές της διευκόλυνσης άσκησής τους.

Αφενός μεν, τα δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση ισχύουν για όλους και συνεπώς και για τους κρατούμενους. Η στέρηση της ελευθερίας δεν συνεπάγεται, κατ' αρχάς, τον περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αφετέρου δε, οι περιορισμοί των δικαιωμάτων που

¹⁸⁶ Στο ίδιο πνεύμα ΕΔΔΑ, Lavents κατά Λετονίας, 28-10-2005 (παρ. 139), Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ. 30).

¹⁸⁷ Δ. -Λ. Κόρος, «Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: Ζητήματα και προοπτικές», διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Κομοτηνή, 2016, σελ. 92-93.

προβλέπονται από την ίδια την Σύμβαση (ιδίως αυτά που προβλέπονται στα άρθρα από 8 έως 11) εφαρμόζονται στους κρατούμενους όπως σε όλους τους άλλους διαδίκους.¹⁸⁸ Εάν από αυτήν την διαπίστωση του δικαστή Tulkens απορρέει η αρχή σύμφωνα με την οποία ο κρατούμενος είναι ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος, έχοντας επομένως το δικαίωμα, όπως, άλλωστε, ο καθένας, να επωφελείται από τις εγγυήσεις που περιέχονται στην Σύμβαση, δεν πρέπει να αμεληθεί το γεγονός ότι ο έγκλειστος επωφελείται της προστασίας των συμβατικών δικαιωμάτων και υπόκειται σε περιορισμούς, ως ένα πρόσωπο, όμως, στερούμενο της φυσικής του ελευθερίας. Πράγματι, το ιδιότυπο καθεστώς του κρατούμενου, που υπόκειται σε περιορισμούς και επιταγές, επηρεάζει την ερμηνευτική δραστηριότητα του Ευρωπαϊού Δικαστή όταν εφαρμόζει τα συμβατικά δικαιώματα και, συγκεκριμένα, όταν εξετάζει την συμφωνία του συμβατικού κειμένου με μια παραβίαση στο δικαίωμα του κρατούμενου να διατηρήσει της προσωπικές του σχέσεις. Αυτός ο ερμηνευτικός περιορισμός εκδηλώνεται καταφανώς από τις εγγενείς συνθήκες της στέρησης της ελευθερίας, όπως οι απαιτήσεις ασφαλείας στα αστυνομικά καταστήματα και τα σωφρονιστικά ιδρύματα ή όπως η προστασία της δημόσιας τάξης και του δημοσίου συμφέροντος. Αυτές οι παραδοχές θα ληφθούν υπ'όψιν από τον Ευρωπαϊό Δικαστή όταν θα εξετάσει εάν μια ενεργητική παραβίαση προβλέπεται από το νόμο, εάν επιδιώκει ένα θεμιτό σκοπό και εάν είναι απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία. Ομοίως, αυτές τις παραδοχές θα αναλογιστεί ο Ευρωπαίος Δικαστής όταν ασχοληθεί με την εκτίμηση του σεβασμού των θετικών υποχρεώσεων εκ μέρους του Κράτους (στην περίπτωση μιας παθητικής παραβίασης). Το σωφρονιστικό πλαίσιο και, πιο ευρέως, το πλαίσιο που περικλείει την στέρηση της ελευθερίας εν γένει (όπως την προφυλάκιση ή την κράτηση για σύντομο χρονικό διάστημα), αποτελεί συνακόλουθα ένα στοιχείο που επιβάλλεται να αναλογισθεί ο Δικαστής κατά την εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων.

Ο Ευρωπαίος Δικαστής, αναγνώρισε ρητώς την ύπαρξη αυτών των «εγγενών περιορισμών» της στέρησης της ελευθερίας, καθώς και την αναπόφευκτη συνεκτίμησή τους κατά την εφαρμογή των προαναφερθέντων δικαιωμάτων. Στην απόφαση Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975, το Δικαστήριο του Στρασβούργου διευκρίνισε ότι η αναγκαιότητα της παρέμβασης κατά την άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας ενός καταδικασμένου κρατούμενου πρέπει να εκτιμάται από την άποψη των εύλογων απαιτήσεων της κράτησης. Το «δίκαιο της άμυνας» και η «πρόληψη αξιόποινων πράξεων», παραδείγματος χάριν, μπορούν να δικαιολογήσουν πιο ευρείες παρεμβάσεις σε έναν

¹⁸⁸ F. Tulkens, “Droit de l’homme et prison: jurisprudence de la nouvelle Cour EDH”, σε O. de Schutter & D. Kaminski (dir.), *L’ institution du droit pénitentiaire, Enjeux de la reconnaissance des droits aux détenus*, Bruylant, LGDJ, 2002, σελ. 254.

κρατούμενο σε σχέση με ένα ελεύθερο πρόσωπο. Σε αυτό το βαθμό, όμως, και μόνον σε αυτό το βαθμό, μια νόμιμη στέρηση της ελευθερίας, σύμφωνα με την έννοια του άρθρου 5, μπορεί να έχει συνέπειες στην εφαρμογή του άρθρου (παρ. 45).¹⁸⁹ Πρόκειται για τη λήψη υπ' όψιν των «εγγενών περιορισμών» του λειτουργικού πλαισίου ερμηνείας κατά την εφαρμογή των δικαιωμάτων, καλούμενα «σχετικά», δηλαδή κατά την εκτίμηση του σεβασμού της επιφύλαξης της δημοσίας τάξης από τις κρατικές αρχές όταν προβάλλεται μια ενεργητική ή παθητική παραβίαση. Αυτοί οι «εγγενείς περιορισμοί» κατά τον εγκλεισμό επιτάσσουν τον Δικαστή του Στρασβούργου, κατά την ερμηνευτική του δραστηριότητα, να αξιολογεί πιο ευέλικτα τους όρους που προβλέπονται στην ρήτρα της δημοσίας τάξης, προκειμένου να διαπιστώσει μια δικαιολογημένη ενεργητική παραβίαση ή προκειμένου να εξετάσει το σεβασμό των θετικών υποχρεώσεων. Παραδείγματος χάριν, στην υπόθεση Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 25^{ης} Μαρτίου 1983, στην οποία ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης, για την υποκλοπή και την καθυστέρηση παράδοσης της αλληλογραφίας του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο παραδέχθηκε, λαμβάνοντας υπ' όψιν «το ιδιότυπο πλαίσιο της φυλάκισης» (παρ. 88), μια χαλάρωση της απαίτησης της «σαφήνειας» του νόμου (υπό τον όρο που προβλέπεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 8 σύμφωνα με την οποία η παραβίαση πρέπει να προβλέπεται από το νόμο). Αυτές οι «εύλογες απαιτήσεις της φυλάκισης», που λαμβάνονται υπ' όψιν στην ευρωπαϊκή νομολογία, υπάρχουν ομοίως και στην νομολογία του Conseil d' Etat. Στην απόφαση της 27^{ης} Μαΐου 2005, το Conseil d' Etat,¹⁹⁰ έπρεπε να αποφανθεί, επί τη βάση του άρθρου L.521-1 («ασφαλιστικά μέτρα – ελευθερία»¹⁹¹) του Κώδικα Διοικητικής Δικαιοσύνης (Code de justice administrative), για την σιωπηρή άρνηση του Υπουργού Δικαιοσύνης να επιτρέψει στους βουλευτές να οργανώσουν συζητήσεις για την «Συνθήκη θέσπισης Ευρωπαϊκού Συντάγματος» μέσα στα σωφρονιστικά ιδρύματα. Το Ανώτατο Γαλλικό

¹⁸⁹ Στο ίδιο πνεύμα ΕΔΔΑ, Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-5-1983 (παρ. 98), Schönenberger & Durmaz κατά Σουηδίας, 20-6-1988 (παρ. 25), Fazil Ahmet Tamer κατά Τουρκίας, 5-12-2006 (παρ. 49), Ekinci & Akalin κατά Τουρκίας, 30-1-2007 (παρ. 44). Ο Ευρωπαίος Δικαστής υπογραμμίζει σε κάποιες από τις συναφείς αποφάσεις του ότι «για να διευκρινιστούν οι υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 8 και βαρύνουν να συμβαλλόμενα Κράτη αναφορικά με τις επισκέψεις στην φυλακή, πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν οι εύλογες απαιτήσεις του εγκλεισμού». Μια τέτοια διατύπωση («οι υποχρεώσεις») επιτρέπει να συμπεριλάβει στον συλλογισμό του τόσο τις αρνητικές υποχρεώσεις των Κρατών (την απαγόρευση να προβούν σε ενεργητική παραβίαση των συμβατικών δικαιωμάτων) όσο και τις θετικές τους υποχρεώσεις (την απαγόρευση να προβούν σε παθητική παραβίαση των συμβατικών δικαιωμάτων). Στο ίδιο πνεύμα ΕΔΔΑ Boyle & Rice κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 27-4-1988 (παρ. 74), Dikme κατά Τουρκίας, 11-7-2000 (παρ. 117), Lavents κατά Λετονίας, 28-11-2002 (παρ. 141), Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ. 33).

¹⁹⁰ Section française de l' observatoire international des prisons, req. no 280866 (αναφερόμενη σε A. Rainaud, «La liberté de reunion n'a pas, en detention, la même portée qu' à l' extérieur», AJDA, 2005, σελ. 1579 -1582, chron. «Droit de l' exécution des peines: panorama 2005», J-P Céré, M. Herzog – Evans, E. Péchillon, Dalloz, 2006, no 16, σελ. 1080.

¹⁹¹ Πρόκειται για τη διαδικασία διαφύλαξης των ατομικών ελευθεριών προσωρινώς κρατούμενου λόγω σοβαρής και προδήλως παράνομης προσβολής τους από πράξη της Διοίκησης, με την υποβολή αιτήσεως αναστολής εκτέλεσης του εντάλματος προσωρινής κράτησης.

Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι εφόσον τα κρατούμενα πρόσωπα στα σωφρονιστικά ιδρύματα δεν στερούνται μόνον για αυτό το λόγο το δικαίωμα να ασκήσουν τις θεμελιώδεις ελευθερίες, η άσκηση των ελευθεριών αυτών υπόκειται σε εγγενείς με την κράτησή τους περιορισμούς. Από την άποψη αυτή δεν μπορούν να επωφεληθούν των διατάξεων των νόμων σχετικά με την ελευθερία της συνάθροισης και ειδικότερα ότι κανένας νόμος και καμία γενική αρχή δεν χορηγεί το δικαίωμα οργάνωσης τέτοιων συζητήσεων. Ο Α. Rainaud υπογραμμίζει, ομοίως, ότι η θέση του Δικαστή είναι ξεκάθαρη: η ελευθερία της συνάθροισης δεν έχει, κατά τον εγκλεισμό, το ίδιο πεδίο εφαρμογής όπως στον εξωτερικό κόσμο.¹⁹² Αυτά τα νομολογιακά παραδείγματα, ανεξαρτήτως της λύσης στην οποία τελικά κατέληξαν, αποκαλύπτουν καταφανώς ότι ο Δικαστής, προκειμένου να εξετάσει την νομιμότητα της παραβίασης ενός θεμελιώδους δικαιώματος, λαμβάνει υπ' όψιν το καθεστώς του εγκλεισμού και εξαιτίας αυτού, προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στις απαιτήσεις και τους περιορισμούς της στέρησης της φυσικής ελευθερίας.

Δ. Η αναζήτηση της δίκαιης ισορροπίας.

1. Η διακριτική ευχέρεια των δημοσίων αρχών.

Η αναζήτηση μιας δίκαιης ισορροπίας, που επιβάλλεται από το λειτουργικό πλαίσιο της ερμηνείας, μεταξύ του ατομικού συμφέροντος του κρατουμένου και του δημοσίου συμφέροντος, πρέπει λογικά να απολήγει σε μια μετριοπαθή προστασία των κρατουμένων, και συγκεκριμένα σε μια μετριοπαθή προστασία του δικαιώματος σεβασμού των προσωπικών σχέσεων των κρατουμένων. Πράγματι, εάν η εφαρμογή της αρχής της «υπεροχής του δικαίου» αποτελεί πυξίδα για την αποτελεσματική προστασία των προσωπικών σχέσεων του εγκλειστού, η συνακόλουθη εκτίμηση της αναγκαιότητας της παρέμβασης σε μιας δημοκρατική κοινωνία, δηλαδή η άσκηση του ελέγχου της τήρησης της αναλογικότητας, αποτελεί, ομοίως πυξίδα, για μια μετριοπαθή προστασία των προαναφερόμενων προσωπικών σχέσεων.

Η διακριτική ευχέρεια αποτελεί ένα ιδιαίτερο φαινόμενο του δημοσίου δικαίου, για την ακρίβεια μια μορφή διοικητικής αρμοδιότητας. Κατά τον κλασικό ορισμό, διακριτική ευχέρεια υπάρχει όταν ο νόμος επιτρέπει στη Διοίκηση να επιλέξει.¹⁹³ Η προσέγγιση αυτή περιγράφει

¹⁹² Α. Rainaud, “La liberté de reunion n’a pas, en detention, la même portée qu’ à l’extérieur”, AJDA, 2005, σελ. 1582.

¹⁹³ Ε. Πρεβεδούρου, εις Θ. Αντωνίου, Γενικές αρχές δημοσίου δικαίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 181.

ένα αποτέλεσμα, ήτοι δημιουργείται από την οικεία διάταξη μια νόμιμη δυνατότητα επιλογής για το αποφασίζον όργανο, επιλογή η οποία είναι στον πυρήνα της ελεύθερης και ανέλεγκτης, κινούμενης εντός ενός πλαισίου διοικητικής σκοπιμότητας. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο ορισμός αυτός εντοπίζει την διακριτική ευχέρεια στην έννομη συνέπεια του κανόνα δίκαιου¹⁹⁴, ανάλογα με όσα γίνονται δεκτά στο γερμανικό διοικητικό δίκαιο. Το γερμανικό δίκαιο διακρίνει μεταξύ διακριτικής ευχέρειας, η οποία αφορά αμιγώς την έννομη συνέπεια του κανόνα δικαίου, και αόριστων νομικών εννοιών, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στο πραγματικό του κανόνα. Εξάλλου, κατά την χρήση της διακριτικής ευχέρειας καταλείπονται στις δημόσιες αρχές μεγαλύτερα περιθώρια διαμόρφωσης του περιεχομένου της πράξης, που τους επιτρέπουν να αποφασίσουν σε κάθε περίπτωση υπό την έννοια όχι συμφωνίας με τον ανώτερο κανόνα, αλλά κατά τρόπο συμβατό προς αυτόν. Δεν υπάρχει, κατ'ακρίβεια, σχέση «υποταγής» μεταξύ της διοικητικής ρύθμισης και του κανόνα δικαίου που την προβλέπει, αλλά σχέση αρμονικής «συνύπαρξης».¹⁹⁵ Η ανάθεση από τον νόμο διακριτικής εξουσίας στα όργανα της Διοίκησης πραγματοποιείται με την χρήση αόριστων εννοιών ή γενικών ρητρών χρηζουσών προσδιορισμού δια της συμπληρώσεως.¹⁹⁶ Στην κατηγορία των αόριστων εννοιών υπάγονται έννοιες όπως «δημόσιο συμφέρον», «σπουδαίος λόγος», «σοβαρός κίνδυνος», «αναγκαία μέτρα», «επείγουσα και απρόβλεπτη ανάγκη», «εύλογος χρόνος».

Η στέρηση της φυσικής ελευθερίας, η οποία μπορεί να είναι μικρής χρονικής διάρκειας (κράτηση σε αστυνομικό κατάστημα) ή μακράς χρονικής διάρκειας (εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα) συνεπάγεται συνέπειες, οι οποίες απολήγουν σε ένα σύνολο επιταγών σχετικών με την δημόσια τάξη, την ασφάλεια και την προστασία του δημοσίου συμφέροντος. Στην απόφαση X & Y κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 3^{ης} Οκτωβρίου 1978, σχετικά με την άρνηση των σωφρονιστικών αρχών να χορηγήσουν άδεια σε ένα κρατούμενο και στην σύζυγό του να έχουν σεξουαλικές σχέσεις κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του (η διαμαρτυρία του εξετάστηκε υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε ότι αυτό δικαιολογείται, για να αποφευχθεί οποιαδήποτε αναταραχή μέσα στις φυλακές. Η Επιτροπή παραδέχτηκε ότι, πράγματι, η ασφάλεια και η ευταξία θα συμβιβάζονταν εάν επιτρεπόταν σε όλους τους έγγαμους κρατούμενους να επιδιώξουν την συζυγική τους ζωή στην φυλακή. Σε αυτή την περίπτωση, ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής θα απαιτούσε από τις σωφρονιστικές αρχές να

¹⁹⁴ Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο, εκδ. Σάκουλα, 1997 σελ. 29 επ.

¹⁹⁵ Ε. Πρεβεδούρου, Δέσμια αρμοδιότητα και διακριτική ευχέρεια της Διοίκησης, <https://www.prevedourou.gr>

¹⁹⁶ ΣτΕ 2313/1976.

παραιτηθούν του δικαιώματος τους της συνεχούς επιτήρησης. Όσο δε αφορά συγκεκριμένα τα πρόσωπα που κρατούνται προληπτικά, ο σκοπός της κράτησής τους απαιτεί αυστηρή παρακολούθηση των επαφών τους με τους επισκέπτες τους ή τους συγκατηγορούμενούς τους. Ομοίως, στην έκθεση της Τ κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 12^{ης} Οκτωβρίου 1983, σχετικά με την άρνηση των σωφρονιστικών αρχών να διαθέσουν σε έναν κρατούμενο χαρτί αλληλογραφίας εξαιτίας της πειθαρχικής του συμπεριφοράς, ευρισκόμενος υπό την απειλή των αρχών να ελέγχουν την αλληλογραφία (οι διαμαρτυρίες του εξετάστηκαν υπό το πρίσμα υπό το άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης), η Επιτροπή διευκρίνισε ότι οι νόμιμοι περιορισμοί αναφορικά με την προμήθεια και την χρήση χαρτιού αλληλογραφίας μπορούν να δικαιολογηθούν για πειθαρχικούς λόγους στην φυλακή όταν το υλικό χρησιμοποιήθηκε καταχρηστικά. Εκτίμησε, εξάλλου, ότι στο σωφρονιστικό περιβάλλον, ο περιορισμένος βαθμός ελέγχου όπως η ενδεχόμενη εξέταση της αλληλογραφίας, αποτέλεσε για τον κρατούμενο μια προϋπόθεση άσκησης της ελευθερίας της έκφρασης, που ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία, για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας. Συναφώς, στην απόφαση Bollan κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4^{ης} Μαΐου 2000, το Δικαστήριο του Στρασβούργου υπογράμμισε ότι στο πλαίσιο των φυλακών, το άρθρο 11 (σχετικά με την ελευθερία της συνένωσης) δεν απονέμει το δικαίωμα να διάγουν μια κοινωνική ζωή με τους άλλους κρατούμενους σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και σε έναν δεδομένο τόπο. Το πλαίσιο που περιβάλλει την στέρηση της ελευθερίας συμβαδίζει, συνεπώς, με τη λήψη υπ'όψιν από τον Ευρωπαϊό Δικαστή του συνόλου των απαιτήσεων κατά την εξέταση μιας παραβίασης (της ασφάλειας και της ευταξίας ειδικότερα), ειδικών απαιτήσεων που χαρακτηρίζονται «εύλογες» από τον Δικαστή.

Τα πρόσωπα που στερούνται την φυσική τους ελευθερία υπόκεινται, στον πλήρη έλεγχο των δημοσίων αρχών, η δε υποταγή των κρατουμένων στις αρχές ενισχύει την θέση υπεροχής των τελευταίων κατά την λήψη αποφάσεων και μέτρων. Η στέρηση της φυσικής ελευθερίας και οι «εύλογες απαιτήσεις», σε αυτό το λειτουργικό πλαίσιο ερμηνείας, συνεπάγονται, αναγκαίως, την απονομή στις δημόσιες αρχές μιας κάποιας διακριτικής ευχέρειας εκτίμησης των συνθηκών της κράτησης, καθώς αυτές βρίσκονται, πράγματι, σε καταλληλότερη θέση για να εκτιμήσουν την νομιμότητα και την αναγκαιότητα τους περιορισμού ενός δικαιώματος και ενδεχομένως την παρέμβαση στην άσκησή του. Ο S. Rabiller υπογραμμίζει, στο ίδιο πνεύμα, αναφορικά με τον ευρωπαϊκό έλεγχο του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των εγκλειστών, ότι εναπόκειται στις κρατικές αρχές το μέλημα να αποφανθούν για το περιεχόμενο και την αναγκαιότητα του περιορισμού ή για την ύπαρξη και την έκταση της ανάγκης ούτως ώστε να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός, διότι είναι συχνά σε καταλληλότερη θέση από τα

ευρωπαϊκά όργανα για να κρίνουν την αναγκαιότητα μιας παραβίασης.¹⁹⁷ Ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει, συνακόλουθα, ρητώς αναγνωρίσει στις κρατικές αρχές ένα περιθώριο εκτίμησης κατά την εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα κατά τον έλεγχο της παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων σχετικά με τις επαφές των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους με τον εξωτερικό κόσμο. Στην απόφαση Boyle & Rice κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 27^{ης} Απριλίου 1988, το Δικαστήριο του Στρασβούργου διευκρίνισε εκ των προτέρων ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν απαιτεί να χορηγούν οι φυλακές στους κρατούμενους απεριόριστες δυνατότητες επισκέψεων (παρ. 69), ενώ περαιτέρω υπογράμμισε ότι για να διευκρινιστούν οι υποχρεώσεις που βαρύνουν τα συμβαλλόμενα κράτη δυνάμει του άρθρου 8 αναφορικά με τις επισκέψεις στην φυλακή, πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν οι εύλογες απαιτήσεις του εγκλεισμού και η έκταση του περιθωρίου εκτίμησης που επιφυλάσσεται, κατά συνέπεια, για τις εθνικές αρχές (παρ. 74).¹⁹⁸ Το εθνικό περιθώριο εκτίμησης, που έχει αναγνωριστεί στις αρχές, έχει εύλογα τεθεί από τον Ευρωπαίο Δικαστή ως επιστέγασμα των «εύλογων απαιτήσεων του εγκλεισμού». Αυτές απαιτούν, αναπόφευκτα, την χορήγηση στις αρχές μιας κάποιας ελευθερίας δράσης κατά την εξέταση του περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων που σχετίζονται με την άσκηση των προσωπικών τους σχέσεων. Η ιδιομορφία και η πολυπλοκότητα του λειτουργικού πλαισίου – κατά την διάρκεια του εγκλεισμού αναδύονται αντικρουόμενα συμφέροντα και ιδίως αυτά της προστασίας της κοινωνίας και της επανένταξης – αποτελούν έναν περιορισμό στο ερμηνευτικό έργο του Δικαστή και απαιτούν να διαθέτουν οι εθνικές αρχές ένα συγκεκριμένο περιθώριο ευελιξίας κατά την εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, εάν αυτό το εθνικό περιθώριο εκτίμησης των αρχών λογίζεται ως μια λογική συνέπεια της ύπαρξης των επιταγών που συνδέονται με την στέρηση της ελευθερίας, υπόκειται προφανώς στον ευρωπαϊκό έλεγχο. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπενθυμίζει, κατά τρόπο γενικό, ότι το εθνικό περιθώριο εκτίμησης συμβαδίζει με τον ευρωπαϊκό έλεγχο. Αυτό αφορά τον τελικό σκοπό του επίδικου μέτρου και την “αναγκαιότητά” του.¹⁹⁹ Στο πλαίσιο εφαρμογής του δικαιώματος σεβασμού των προσωπικών σχέσεων του κρατουμένου κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, αυτός ο έλεγχος του εθνικού περιθωρίου εκτίμησης αποκαλύπτεται μέσω της έννοια, η οποία έχει οριοθετηθεί από τον Ευρωπαίο Δικαστή, των «εύλογων απαιτήσεων του εγκλεισμού», και λαμβάνει παγίως τη

¹⁹⁷ S. Rabbiller, “Quelle vie privée en détention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne?”, σε J.-P. Céré, Panorama européen de la detention, L’Harmattan, 2002, σελ.79.

¹⁹⁸ Στο ίδιο πνεύμα ΕΔΔΑ Dikme κατά Τουρκίας, 11-7-2000 (παρ. 117), σχετικά με το δικαίωμα επίσκεψης, Lavents κατά Λετονίας, 28-11-2002 (παρ. 141), σχετικά με το δικαίωμα επίσκεψης, Schemkamper κατά Γαλλίας, 18-10-2005 (παρ. 33), σχετικά με την άδεια εξόδου.

¹⁹⁹ Στο ίδιο πνεύμα ΕΔΔΑ Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 7-12-1976 (παρ. 76).

μορφή ενός ελέγχου αναλογικότητας, ο οποίος συνίσταται στην εξέταση της δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του σεβασμού των δικαιωμάτων του ατόμου και την προστασία των συμφερόντων της κοινωνίας.²⁰⁰

2. Η εξεύρεση της δίκαιης ισορροπίας.

Η δίκαιη ισορροπία είναι η αρχή με βάση την οποία ρυθμίζονται, κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, οι συγκρούσεις μεταξύ συμφερόντων τα οποία υπάγονται στον μηχανισμό προστασίας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών. Η αρχή της δίκαιης ισορροπίας αναφέρεται στους περιορισμούς των δικαιωμάτων και επιβάλλει όπως οι εν λόγω περιορισμοί χαρακτηρίζονται από το αναγκαίο μέτρο έτσι ώστε να καταδεικνύεται, εκ μέρους της κρατικής αρχής που επιχείρησε την αμφισβητούμενη επέμβαση, ο σεβασμός προς το προστατευόμενο από τη Σύμβαση δικαίωμα.²⁰¹

Τα σχετικά δικαιώματα της Σύμβασης επιδέχονται εξαιρέσεων και περιορισμών. Αναφορικά με τα άρθρα 8 έως 11 της Σύμβασης, οι περιορισμοί οφείλουν, για να κριθούν συμβατοί με την Σύμβαση από τον Δικαστή του Στρασβούργου, να πληρούν τις τρεις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην παράγραφο 2 των συμβατικών διατάξεων, ήτοι πρέπει να προβλέπονται από το νόμο, να επιδιώκουν έναν θεμιτό σκοπό και να είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία. Τις περισσότερες φορές, ο περιορισμός κρίνεται σύμφωνος με την Σύμβαση εφόσον δεν θίγεται ο πυρήνας του συμβατικού δικαιώματος και εφόσον υφίσταται μια σχέση αναλογικότητας μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και του σεβασμού του δικαιώματος. Η άσκηση του ελέγχου της αναλογικότητας οδηγεί τον Δικαστή του Στρασβούργου στο να εξισορροπήσει το ατομικό συμφέρον με τα συμφέροντα της κοινωνίας, όπως παραδείγματος χάριν την δημόσια ασφάλεια και την πρόληψη τέλεσης εγκλημάτων και, συνακόλουθα, να περιστείλει την αποτελεσματικότητα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Ένας τέτοιος έλεγχος εκτίμησης της αναγκαιότητας της παρέμβασης σε ένα δικαίωμα μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία, επιτρέπει την αποτελεσματική προστασία των

²⁰⁰ Οι F. Tulkens & L. Donnay, υπογραμμίζουν ότι «εάν μπορεί ... θεωρητικά, να διακριθεί η ένταση του ελέγχου (περιθώριο εκτίμησης) αυτού του αντικειμένου (αναλογικότητα), πρέπει να αναγνωριστεί ότι στην πράξη, στο βαθμό όπου διάφοροι παράγοντες τους είναι γνωστοί, η διάκριση δεν είναι πάντα προφανής». Επίσης, επισημαίνουν ότι «οι πλειοψηφία των παραγόντων που μπορούν να επηρεάσουν το εύρος του περιθωρίου εκτίμησης είναι παράγοντες που επηρεάζουν τον έλεγχο της αναλογικότητας». F. Tulkens & L. Donnay, "L'usage de la marge d'appréciation par le Cour européenne des droits de l'homme. Paravent juridique superflu ou mécanisme indispensable par nature?", *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 2006, σελ. 23.

²⁰¹ Ι. Σαρμάς, «Η δίκαιη ισορροπία κατά την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», <https://www.constitutionalism.gr>

ατόμων έναντι των αυθαίρετων παραβιάσεων των αρχών. Πράγματι, η εξέταση μιας σχέσης αναλογικότητας εξασφαλίζει στο άτομο την βεβαιότητα ότι η παρέμβαση σε ένα δικαίωμα που εγγυάται η Σύμβαση δεν θα υπερβεί το «αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία». Ο G. Roujou de Boudée επισημαίνει, στο ίδιο πνεύμα, ήδη από το 1978, ότι η πιο αξιοσημείωτη εξέλιξη του ποινικού δικαίου ήταν ακριβώς η εξέταση και/ή ανακάλυψη της ισορροπίας μεταξύ των αναγκών της καταστολής και της προστασίας των φυσικών δικαιωμάτων του ατόμου,²⁰² ενώ ο P. Lambert υπογραμμίζει, ομοίως, ότι όποια και αν είναι τα παραπτώματα ή ακόμα και τα εγκλήματα που αποδίδονται στους κρατούμενους και για τα οποία έχουν ενδεχομένως καταδικαστεί, παραμένουν ανθρώπινα όντα, συνεπώς μια ισορροπία πρέπει να αναζητηθεί μεταξύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζονται και τις αναγκαιότητες της καταπολέμησης της εγκληματικότητας και της τρομοκρατίας.²⁰³ Προκειμένου για τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους, για να πληρωθούν οι απαιτήσεις μιας δημοκρατικής κοινωνίας, πρέπει ν' αναζητηθεί μια ισορροπία μεταξύ των νόμιμων συμφερόντων της δημόσιας τάξης και της ασφάλειας και αυτών της επανένταξης των κρατουμένων.²⁰⁴

Αναφορικά με την προστασία των επαφών του κρατούμενου με τον εξωτερικό κόσμο, αυτή η απαίτηση της εξεύρεσης της δίκαιης ισορροπίας διαφαίνεται καταφανώς διαμέσου της νομολογιακά διαπλασθείσας έννοιας των «εύλογων απαιτήσεων του εγκλεισμού».²⁰⁵ Ο Δικαστής του Στρασβούργου εξετάζει, συνακόλουθα, εξονυχιστικά, εάν η επικαλούμενη επέμβαση σε ένα δικαίωμα που εγγυάται η Σύμβαση, εξισορροπεί αφενός μεν την προστασία της κοινωνίας, αφετέρου δε, το σεβασμό του θεμελιώδους δικαιώματος του εγκλειστού. Στην απόφαση Malcolm Lowes κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1988, σχετικά με την άρνηση της σωφρονιστικής διοίκησης σε έναν κρατούμενο να λάβει ένα τεύχος περιοδικού, εμπεριέχον αντισημιτικά σχόλια, ενώ του επιτράπη να λάβει άλλα τεύχη του ίδιου περιοδικού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διευκρίνισε ότι το γεγονός ότι η διοίκηση δεν απαγόρευσε κατά γενικό και απόλυτο τρόπο την λήψη αυτού του εντύπου αλλά ότι εξέτασε ξεχωριστά κάθε τεύχος αποτελεί την απόδειξη μιας αξιέπαινης σύνεσης και ότι κινείται, απόλυτα, εντός του πλαισίου του περιθωρίου εκτίμησης που έχει απονεμηθεί στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη από το άρθρο 10 της Σύμβασης, προκειμένου να επιτευχθεί η αναγκαία ισορροπία μεταξύ της ελευθερίας της έκφρασης του ατόμου και των νόμιμων

²⁰² G. Roujou de Boudée, "La protection des droits de l'homme dans la procedure pénale", *Revue internationale de droit penal*, 1978, σελ. 502.

²⁰³ P. Lambert, "Le sort des détenus au regard des droits de l'homme et du droit supranational", *RTDH*, 1998, σελ. 302.

²⁰⁴ L.-E. Pettiti, "Les droits du détenu et la Convention EDH", *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 1981, σελ. 320.

²⁰⁵ ΕΔΔΑ, Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 21-2-1975 (παρ. 45).

συμφερόντων των άλλων, την διατήρηση της τάξεως και την πρόληψη των εγκλημάτων. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η απόφαση Υankou κατά Βουλγαρίας της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2003, όπου το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε όχι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία και συνεπώς δυσανάλογη, την πειθαρχική ποινή ενός κρατουμένου (συνιστάμενη σε επτά ημέρες στην απομόνωση) διότι έγραψε ένα χειρόγραφο που περιείχε προσβλητικές εκφράσεις για τις κρατικές αρχές στο μέτρο όπου η κριτική ήταν μετριοπαθής και το χειρόγραφο δεν κυκλοφόρησε ούτε δημοσιεύτηκε (παρ. 141 -145). Αναφορικά με το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας, επί τη βάσει του άρθρου 8 της Σύμβασης, σχετικά με τον έλεγχο της αλληλογραφίας που ανταλλάσσόταν μεταξύ ενός μέλους του Ρ.Κ.Κ. (κουρδική τρομοκρατική οργάνωση), που είχε προφυλακιστεί και του δικηγόρου του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, στην απόφαση Erdem κατά Γερμανίας της 5^{ης} Ιουλίου 2001, υπενθυμίζοντας την απόφαση Klass κατά Γερμανίας,²⁰⁶ επεσήμανε ότι το απόρρητο της επικοινωνίας μεταξύ του κρατουμένου και του συνηγόρου του αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα για ένα άτομο και άπτεται ευθέως των δικαιωμάτων της υπεράσπισης. Γι' αυτό το λόγο, μια εξαίρεση σε αυτήν την αρχή δεν είναι επιτρεπτή παρά μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις και οφείλει να διαθέτει τις κατάλληλες και επαρκείς εγγυήσεις κατά των καταχρήσεων (παρ. 65). Το Δικαστήριο προσέθεσε, άλλωστε, ότι κάποια μορφή συμβιβασμού μεταξύ των επιταγών της άμυνας σε μια δημοκρατική κοινωνία και αυτών της διασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων είναι εγγενής στο σύστημα της Σύμβασης (παρ. 68). Εν προκειμένω, ο Δικαστής εκτίμησε ότι λαμβανομένης υπ' όψιν της παρούσας απειλής της τρομοκρατίας και των εγγυήσεων που περιβάλλουν τον έλεγχο της επικοινωνίας, η παρέμβαση στο προαναφερόμενο δικαίωμα δεν ήταν δυσανάλογη (παρ. 69). Αναφορικά με το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής στη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, ο Α. Gouttenoire υπογραμμίζει ότι οι προσβολές της οικογενειακής ζωής στο σωφρονιστικό πλαίσιο πρέπει να απαντούν σε μια αδήριτη κοινωνική ανάγκη και να παραμένουν ανάλογες με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ο οποίος είναι, προεχόντως, η ασφάλεια. Ομοίως, η απαγόρευση όλων των επαφών με τα μέλη της οικογενείας του κρατουμένου δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις.²⁰⁷ Συναφώς, στην απόφαση Baginski κατά Πολωνίας της 11^{ης} Οκτωβρίου 2005 επί της αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία της άρνησης στον κρατούμενο να δεχθεί επισκέψεις από την μητέρα του, η οποία είχε κλητευθεί ως μάρτυρας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, αναζητώντας την εξεύρεση της δίκαιης ισορροπίας, απεφάνθη ότι εν απουσία μιας εναλλακτικής λύσης (παρ. 97)

²⁰⁶ ΕΔΔΑ, Klass κατά Γερμανίας, 18-11-1978.

²⁰⁷ Α. Gouttenoire, "Les droits de l'homme en prison", Revue pénitentiaire et de droit penal, 2005, σελ.112.

και λαμβάνοντας υπ' όψιν την διάρκεια των περιορισμών (παρ. 98), οι αρχές δεν σεβάστηκαν την αρχή της αναλογικότητας, ενώ κατέληξε στην διαπίστωση ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 98).

Οι «εύλογες απαιτήσεις του εγκλεισμού» που επικαλείται ο Δικαστής, επιτρέπουν, κατά συνέπεια, αφενός μεν να ληφθεί υπ' όψιν το λειτουργικό πλαίσιο της άσκησης των συμβατικών δικαιωμάτων, το οποίο δεν μπορεί, άλλωστε, να αγνοήσει ο Δικαστής, αφετέρου δε να εγγυηθεί στους κρατούμενους ότι θα τηρηθεί απαραιτήτως μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ του σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων τους και της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος.²⁰⁸ Η αναζήτηση μιας δίκαιης ισορροπίας, ενόψει των εγγενών απαιτήσεων της στέρησης της ελευθερίας (ασφάλεια, προστασία της κοινωνίας κ.ά), οδηγεί αναπόφευκτα σε μια αντίληψη της προστασίας, σε κάθε περίπτωση πραγματικής αλλά μετριοπαθούς, του δικαιώματος σεβασμού των προσωπικών σχέσεων του κρατούμενου.

3. Η αρχή της νομιμότητας.

Η γενική έννοια του κράτους δικαίου συνίσταται στην πραγμάτωση του δικαίου από τις κρατικές αρχές, το οποίο προεχόντως επιτυγχάνεται με την διαφύλαξη του κύρους του νόμου, η οποία συντελείται, μεταξύ άλλων, με την θέσπιση διατάξεων που ρυθμίζουν την ατομική και κοινωνική δραστηριότητα των διοικουμένων. Οι διοικούμενοι ασκούν την δραστηριότητά τους επί τη βάση των διατάξεων αυτών στο πλαίσιο των ρυθμίσεων των κατοχυρωμένων ατομικών και κοινωνικών τους δικαιωμάτων. Η αρχή του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου επιβάλλει στις δημόσιες αρχές την υποχρέωση να εξασφαλίζουν υπέρ των διοικουμένων των πιστή εφαρμογή των νόμων, καθώς και τον σεβασμό και την προαγωγή με κάθε πρόσφορο μέσο της εμπιστοσύνης των διοικουμένων στον νόμο και έννομη τάξη εν γένει, την ύπαρξη της οποίας εγγυάται η αποτελεσματική λειτουργία των δημοσίων αρχών επιβολής

²⁰⁸ Αξίζει να αναφερθεί ότι αυτήν την αντίληψη που επιδιώκει την εξεύρεση μιας αναλογικής σχέσης μεταξύ της προσβολής του δικαιώματος του κρατούμενου και της προστασίας της κοινωνίας την συμμερίζεται και η νομολογία των γαλλικών διοικητικών δικαστηρίων. Παραδείγματος χάριν, το Διοικητικό Πρωτοδικείο των Βερσαλλιών στην απόφαση της 24^{ης} Μαρτίου 2005 (req. No 0406598), σχετικά με έναν κρατούμενο που διαμαρτυρόταν για μια πειθαρχική ποινή διότι είχε οργανώσει μια ομαδική προσευχή κατά την διάρκεια ενός περιπάτου, δεν απεφάνθη τελικώς επί της τήρησης αυτής της λεπτής ισορροπίας ή επί της αρχής του κοσμικού κράτους, αλλά αποφάσισε να ακυρώσει την ποινή λόγω έλλειψης σοβαρών αποδείξεων ότι ο εν λόγω κρατούμενος ηγήθηκε της προαναφερθείσας πράξεως. Η M. Herzog – Evans αναφέρει ότι «η χώρα μας οφείλει να τηρεί μια ισορροπία μεταξύ της θρησκευτικής ελευθερίας και της εσωτερικής τάξης, όπως και της εξωτερικής, αυτό όμως μπορεί κάποιες φορές να είναι δύσκολο». J.P. Céré, M. Herzog – Evans, E. Péchillon, “Droit de l'exécution des peines: panorama 2005”, Dalloz, 2006, σελ. 1050.

και εφαρμογής του νόμου. Σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας, η οποία είναι ειδικότερη εφαρμογή της αρχής του κράτους δικαίου, η δράση της δημόσιας διοίκησης ρυθμίζεται από τους κανόνες που ισχύουν στην εκάστοτε έννομη τάξη, τις γενικές αρχές και την νομολογία.²⁰⁹

Μια παρέμβαση σε ένα συμβατικό δικαίωμα, που εμπεριέχει την επιφύλαξη της δημόσιας τάξης, θα κριθεί νόμιμη από τον Ευρωπαϊό Δικαστή, εφόσον τηρείται η πρώτη προϋπόθεση από τις τρεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά, ήτοι η παρέμβαση να προβλέπεται από το νόμο. Αυτή η διατύπωση, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊό Δικαστή δεν αποτελεί μόνον μια αναφορά στον επίμαχο εσωτερικό νόμο του Κράτους, αλλά, επίσης, μια αναφορά στην υπεροχή του δικαίου ή στην αρχή της νομιμότητας, η οποία είναι κοινή στις δημοκρατικές κοινωνίες και αποτελεί την κληρονομιά των Κρατών – Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης.²¹⁰ Προκειμένου να ικανοποιηθεί αυτή η απαίτηση της υπεροχής του δικαίου, ο Δικαστής προσπάθησε να προσδώσει στην έννοια του νόμου ένα ευρύτερο νόημα. Έλαβε, επομένως, υπ’όψιν, όχι μόνο τους νομοθετικούς κανόνες, αλλά και τις κανονιστικές πράξεις καθώς και τη νομολογία των εθνικών Δικαστηρίων.²¹¹ Συναφώς, ο Ευρωπαϊός Δικαστής απαίτησε ο νόμος, ήτοι η ύπαρξη μιας νομικής βάσης στο εσωτερικό δίκαιο, να είναι επαρκώς «προσβάσιμος» και «προβλέψιμος».²¹² Όσον αφορά σε αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό, ο Δικαστής του Στρασβούργου επεσήμανε ότι μια “πάγια νομολογία”, δημοσιευμένη, ήτοι προσβάσιμη, ακολουθούμενη από τα κατώτερα δικαστήρια, ικανή σε ορισμένες περιπτώσεις να συμπληρώσει μια νομοθετική διάταξη και να τη διασαφηνίσει σε σημείο που να την καταστήσει προβλέψιμη.²¹³ Αυτές οι απαιτήσεις σχετικά με την έννοια του νόμου που διατυπώνονται από τον Ευρωπαϊό Δικαστή και αφορούν όλα τα είδη των διαφορών, υφίστανται και στις περιπτώσεις στέρησης της φυσικής ελευθερίας. Είναι, επομένως, λογικό και αναμενόμενο να εφαρμόζεται η αρχή της υπεροχής του δικαίου και οι απαιτήσεις που απορρέουν από αυτήν, σε χώρους όπου ασκούνται κυριαρχικά οι εξουσίες των κρατικών αρχών (αστυνομικές και σωφρονιστικές αρχές) και οι κρατούμενοι αποτελούν πρόσωπα που έχουν παραβιάσει το νόμο.

²⁰⁹ Ε. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος 1, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 87 επ.

²¹⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έκθεση Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 11-10-1980, έκθεση David Farrant κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 18-10-1985.

²¹¹ ΕΔΔΑ, Silver κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-3-1983 (παρ. 85-90).

²¹² ΕΔΔΑ, Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 26-4-1979 (παρ. 49). Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι «πρέπει, κατ’αρχήν, ο νόμος να είναι επαρκώς προσβάσιμος. Οι πολίτες πρέπει να μπορούν να διαθέτουν επαρκείς πληροφορίες, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, για τους κανόνες δικαίου που εφαρμόζονται σε μια δεδομένη περίπτωση. Δεύτερον, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ως «νόμο» παρά έναν κανόνα που είναι διατυπωμένος με αρκετή ακρίβεια ώστε να επιτρέπει στον πολίτη να ρυθμίσει την συμπεριφορά του..., πρέπει να είναι ο ίδιος σε θέση να προβλέψει, σε έναν εύλογο βαθμό υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, την φύση των συνεπειών που απορρέουν από μια συγκεκριμένη πράξη».

²¹³ ΕΔΔΑ, Müller και λοιποί κατά Σουηδίας, 24-5-1988 (παρ. 29), Ali Κορ κατά Τουρκίας, 5-6-2007 (παρ. 31), Tan κατά Τουρκίας, 3-7-2007 (παρ. 23).

Ο Δικαστής του Στρασβούργου είναι πολύ προσεκτικός κατά την εφαρμογή της αρχή της υπεροχής του δικαίου, κατά τον εγκλεισμό, αναφορικά με την προσβασιμότητα και την προβλεψιμότητα του νόμου και αυτό «για να μην αφήσει περιθώριο στην αυθαιρεσία».²¹⁴ Παραδείγματος χάριν, στην απόφαση Lavents κατά Λετονίας της 28^{ης} Οκτωβρίου 2002, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι η παρέμβαση (κατάσχεση και έρευνα της αλληλογραφίας του προσφεύγοντα που ήταν προφυλακισμένος) δεν προβλέπεται από το νόμο κατά την έννοια της παραγράφου 2 του άρθρου 8 της Σύμβασης διότι ο νόμος δεν καταδεικνύει με αρκετή σαφήνεια το πεδίο εφαρμογής και τους όρους άσκησης της εξουσίας εκτίμησης των αρχών στον επίμαχο τομέα και ότι ο προσφεύγων δεν απήλαυσε στον ελάχιστο βαθμό την προστασία που απαιτείται από την υπεροχή του δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία (παρ. 136).²¹⁵ Εν προκειμένω, δόθηκε «ένα εξαιρετικά μεγάλο πεδίο δράσης» στις εθνικές αρχές παρά το γεγονός ότι ούτε η διάρκεια του μέτρου ούτε οι λόγοι που μπορούσαν να το δικαιολογήσουν καταδεικνύονταν (παρ. 136). Το Δικαστήριο του Στρασβούργου ασχολήθηκε κατ'επανάληψη με το ζήτημα της ιταλικής νομοθεσίας κατά την εφαρμογή του ειδικού καθεστώτος της κράτησης που προβλεπόταν από το άρθρο 41 του νόμου περί της σωφρονιστικής διοίκησης του 1975.²¹⁶ Το Δικαστήριο, λοιπόν, έκρινε ότι το άρθρο 18 του νόμου για την σωφρονιστική διοίκηση, επί του οποίου εδράζεται ο έλεγχος της αλληλογραφίας των κρατουμένων που υπόκειται σε αυτό το καθεστώς δεν ορίζει ούτε την διάρκεια των μέτρων του ελέγχου της αλληλογραφίας των κρατουμένων, ούτε τους λόγους που θα μπορούσαν να τα δικαιολογήσουν και δεν καταδεικνύει με αρκετή σαφήνεια το πεδίο εφαρμογής και τους όρους άσκησης της εξουσίας εκτίμησης των αρχών.²¹⁷ Το Δικαστήριο επέμεινε στο ότι δεν βλέπει κανέναν λόγο ν' αποκλίνει, εν προκειμένω, από μια νομολογία που στοχεύει να επιτρέψει σε κάθε κρατούμενο να απολαύσει έναν ελάχιστο βαθμό προστασίας, η οποία επιδιώκεται από την υπεροχή του δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία.²¹⁸

²¹⁴ J.-C. Soyer, "La condition du détenu par rapport à la Convention EDH", σε J. Pradel (dir.), *La condition juridique du détenu*, Travaux de l' Institut de science criminelle de Poitiers, éd. Cujas, 1994, σελ.82.

²¹⁵ ΕΔΔΑ, Cistiakon κατά Λετονίας, 8-2-2007 (παρ. 87), Ali Κοç κατά Τουρκίας, 5-6-2007 (παρ. 32).

²¹⁶ Πρόκειται για διάταξη του ιταλικού σωφρονιστικού κώδικα σύμφωνα με την οποία ο κρατούμενος μπορεί να τεθεί υπό περιοριστικό καθεστώς για λόγους δημοσίας τάξης και ασφάλειας και να περιορισθεί ακόμα και ολικά η άσκηση δικαιωμάτων όπως η επικοινωνία με άλλους κρατούμενους, η χρήση τηλεφώνου, οι επισκέψεις τρίτων, η διοργάνωση ψυχαγωγικών και αθλητικών δραστηριοτήτων, ακόμα και ο προαυλισμός πέραν των δύο ωρών ημερησίως.

²¹⁷ ΕΔΔΑ, Calogero Diana κατά Ιταλίας, 15-11-1996 (παρ. 29-33), Domenichini κατά Ιταλίας, 15-11-1996 (παρ. 29-33), Labita κατά Ιταλίας, 6-4-2000 (παρ. 175-184), Messina κατά Ιταλίας, 28-9-2000 (παρ. 81), Ospina Vargas κατά Ιταλίας, 14-10-2004 (παρ. 38), Argenti κατά Ιταλίας, 10-11-2005 (παρ. 37).

²¹⁸ ΕΔΔΑ, Ospina Vargas κατά Ιταλίας, 14-10-2004 (παρ. 38), Argenti κατά Ιταλίας, 10-11-2005 (παρ. 37), Viola κατά Ιταλίας, 29-6-2006 (παρ. 45), Campisi κατά Ιταλίας, 11-7-2006 (παρ. 50).

Ο σχολαστικός έλεγχος από τον Ευρωπαϊό Δικαστή της πρώτης προϋπόθεσης που τίθεται στην παράγραφο 2 των άρθρων 8 έως 11 της Σύμβασης, σύμφωνα με την οποία μια παρέμβαση πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο, ακόμα και κατά τον εγκλεισμό τους, καταδεικνύει ότι οι χώροι κράτησης δεν πρέπει να προσομοιάζουν με «ζώνες ανομίας» όπου η νομιμότητα δεν μπορεί να παρεισφρήσει.²¹⁹ Παραδείγματος χάριν, το Δικαστήριο του Στρασβούργου καταδίκασε το πολωνικό Κράτος, στην απόφαση *Andrzejewicz κατά Πολωνίας* της 3^{ης} Απριλίου 2007, λαμβάνοντας υπ'όψιν το γεγονός ότι οι σωφρονιστικές αρχές παρέκαμψαν τις επιταγές του νόμου σχετικά με την λογοκρισία της αλληλογραφίας των υποδίκων. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο πολωνικός νόμος προέβλεπε ότι η αλληλογραφία ενός υποδίκου με τον συνήγορό του δεν υπόκειται σε λογοκρισία μετά την λήξη μιας προθεσμίας 14 ημερών, αρχόμενης από την ημέρα της σύλληψής του, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το γεγονός ότι παρακρατήθηκε το γράμμα του προσφεύγοντος μετά την λήξη της σχετικής προθεσμίας, επέφερε την πρόδηλη παραβίαση του νόμου (παρ. 21). Το Δικαστήριο κατέληξε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης καθώς η παρέμβαση στο δικαίωμα δεν προβλεπόταν από τον νόμο (παρ. 21-22). Ο J.-C. Froment υπογραμμίζει ότι μέχρι πρόσφατα η φυλακή προσομοίαζε συχνά, τόσο από άποψη κοινωνιολογική, όσο και από άποψη νομική, με ένα ολοκληρωτικό σύμπαν, όπου οι μηχανισμοί λειτουργίας διέφευγαν της επιρροής του δικαίου. Κράτος μέσα στο κράτος, η φυλακή [ήταν] ένας από αυτούς τους περικλειστούς χώρους, όπου, από την απαρχή τους, απαλλασσόταν από τους νόμους της κοινωνίας για να επιβάλλουν την τάξη που τους ήταν κατάλληλη και να αρνηθούν τα ατομικά δικαιώματα.²²⁰ Επιθυμώντας να καταδικάσει αυτή την «αποδέσμευση» από τον νόμο, που ήταν συνήθης στις σωφρονιστικές αρχές, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, στην απόφαση *Frérot κατά Γαλλίας* της 12 Ιουνίου 2007, δεν δίστασε να καταδείξει ως αντίθετη στην παράγραφο 2 του άρθρου 8 της Σύμβασης, την πρακτική των σωφρονιστικών αρχών που επιχειρούσαν, στηριζόμενοι σε μια απλή εγκύκλιο, να περιορίσουν ένα δικαίωμα που προβλεπόταν στον Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας.²²¹ Διευκρινίζοντας ορθά ότι οι εγκύκλιοι δεν αποτελούν τίποτα περισσότερο από οδηγίες λειτουργίας, απευθυνόμενες, δυνάμει της

²²⁰ J.-C. Froment, “Vers une prison de droit?”, *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 1997, σελ. 537.

²²¹ Εν προκειμένω, επρόκειτο για μια απόφαση του Διευθυντή του Ιδρύματος να μην αποστέλει την αλληλογραφία του προσφεύγοντος, παρότι το δικαίωμα της αλληλογραφίας είχε αναγνωριστεί από το άρθρο D.414 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας. Η επίδικη απόφαση εδράστηκε στην εγκύκλιο no A.P.86-29.GI της 29^{ης} Δεκεμβρίου 1986 σχετικά με την «γραπτή και τηλεγραφική αλληλογραφία των κρατουμένων», η οποία διευκρίνιζε ότι «η αλληλογραφία αποτελεί μια γραπτή σχέση μεταξύ δύο προσώπων ειδικά προσδιορισμένων ονομαστικά και διακρίνεται από τα δελτία ανακοινώσεων, τα γράμματα, τις εγκυκλίους, τα προπαγανδιστικά φυλλάδια, τα οποία διατυπώνουν ένα περιεχόμενο που δεν αφορά ειδικά και αποκλειστικά τον παραλήπτη.

ιεραρχικής της εξουσίας, από μια ανώτερη αρχή στους υφιστάμενους φορείς. Στερούνται, κατ'αρχήν, δεσμευτικής ισχύς έναντι των διοικουμένων (παρ. 59), ο Ευρωπαϊός Δικαστής συμπέρανε, εν προκειμένω, ότι η επίδικη παρέμβαση στο δικαίωμα της αλληλογραφίας του προσφεύγοντος στερούταν νομικής βάσης στο εθνικό δίκαιο και, κατά συνέπεια, δεν υπήρχε πρόβλεψη νόμου σύμφωνα με τις επιταγές της παραγράφου 2 του άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 59-60).

4. Ο έλεγχος της τήρησης της αρχής αναλογικότητας.

Η διατύπωση μίας καθολικής και συνεκτικής θεωρίας για την αναλογικότητα, η οποία να καλύπτει όλες τις εκφάνσεις και εφαρμογές της δεν φαίνεται έως τώρα να έχει προκύψει. Γενική αρχή του δικαίου, ανοικτή αρχή, διαδικαστικός κανόνας, κανόνας ουσιαστικού δικαίου δικαιοσύνη σταθερά (standard) ή ερμηνευτικό κριτήριο αποτελούν νομικές κατηγορίες που διεκδικούν να εντάξουν την αναλογικότητα στο εννοιολογικό τους πεδίο.²²² Η αναλογικότητα ταυτίζεται ιδεολογικά με τις έννοιες του μέτρου, του ορθολογισμού και της ισορροπίας και δύναται να εξειδικευθεί ως μία επιταγή για λελογισμένη χρήση κάθε εξουσίας. Η τήρηση του μέτρου και της ισορροπίας δεν εμφανίζονται ως αξιολογικά ουδέτερες, εγγενείς απαιτήσεις κάθε λογικού συστήματος, όπως και αυτού της έννομης τάξης αλλά αναπαριστούν μία θεμελιώδη επιδίωξη της οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης για ουσιαστική δικαιοσύνη.²²³

Η αρχή της αναλογικότητας έχει αποκτήσει κεντρική σημασία στο σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και διατρέχει την νομολογία τόσο των Δικαστηρίων των εθνικών κρατών όσο και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Υπό το πρίσμα του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί ένα νομικό εργαλείο που απαντάει στο ερώτημα αναφορικά με το πότε μία διάταξη νόμου ή πράξη της διοίκησης είναι σύμφωνη ή όχι με μια διάταξη υπέρτερης νομοθετικής ισχύος.²²⁴ Η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί περιορισμό των νομοθετικών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που επιτάσσει ότι μεταξύ του νόμιμου σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός του δικαιώματος και του συγκεκριμένου περιορισμού πρέπει να υπάρχει εύλογη

²²² Κ. Μανωλάκογλου, «Η αρχή της αναλογικότητας ως τεχνική του δικαστικού ελέγχου των πράξεων διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης», www.constitutionalism.gr.

²²³ Α. Μανιτάκη, Κράτος Δικαίου και έλεγχος Συνταγματικότητας των Νόμων, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 288.

²²⁴ Α. Ανδρέου, «Αρχή της αναλογικότητας, ένα νομικό εργαλείο για όλους», www.skai.gr.

σχέση.²²⁵ Η άσκηση του ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας δίνει την εγγύηση στα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους ότι θα επιτευχθεί μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην προσβολή των δικαιωμάτων που σχετίζονται με τις προσωπικές τους σχέσεις και την προστασία του δημοσίου συμφέροντος, ενώ, περαιτέρω, τους εγγυάται μια αποτελεσματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων τους έναντι των αυθαίρετων παρεμβάσεων. Ωστόσο, ένας τέτοιος έλεγχος οδηγεί τον Ευρωπαϊό Δικαστή στο να μετριάσει την προστασία των προσωπικών σχέσεων του κρατούμενου, δηλαδή να περιορίσει την αποτελεσματική άσκησης του δικαιώματος επαφής με τρίτους, προστατεύοντας τους κρατούμενους μόνον όταν η παρέμβαση βαίνει πέραν του αναγκαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία. Στην γνωμοδότηση της υπόθεσης McCallum κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4^{ης} Μαΐου 1989, σχετικά με τον περιορισμό του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας του προσφεύγοντος που οδήγησε στην τοποθέτησή του σε χώρο πειθαρχίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του ανθρώπου επεσήμανε ότι όσον αφορά το δεύτερο στοιχείο της παραγράφου 2 του άρθρου 8 “αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία”, οι περιορισμοί που βαρύνουν το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας ενός κρατούμενου οφείλουν, αφενός μεν, να είναι αναγκαίοι για να επιτευχθεί ο νόμιμος σκοπός από την Κυβέρνηση, αφετέρου δε, ανάλογες με τον σκοπό αυτό. Μια ισορροπία πρέπει, λοιπόν, να τηρηθεί, παραδείγματος χάριν, ανάμεσα στην ανάγκη της επανένταξης του κρατούμενου και των απαιτήσεων της δημόσιας τάξης και της ασφάλειας (παρ. 46).²²⁶ Συνεπώς, εάν η δίκαιη ισορροπία δεν επιτευχθεί, η παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού των προσωπικών σχέσεων του κρατούμενου θα αποτελέσει μια παραβίαση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους επωφελούνται της προστασίας που εγγυάται η Σύμβαση, πρόκειται δηλαδή για μια πραγματική και αποτελεσματική προστασία, όμως αυτή η προστασία καθίσταται μετριοπαθής από τις εγγενείς απαιτήσεις της στέρησης της ελευθερίας, πρόκειται δηλαδή για μια προστασία της οποίας η αποτελεσματικότητα είναι ελαττωμένη. Ο Ευρωπαίος Δικαστής καταδικάζει μόνον τις παρεμβάσεις που είναι προδήλως δυσανάλογες ή ανεπαρκώς δικαιολογημένες.

Ο έλεγχος της τήρησης της αρχής αναλογικότητας από τον Ευρωπαϊό Δικαστή άπτεται, αφενός μεν, στην καταδίκη των προδήλως δυσανάλογων παρεμβάσεων, ήτοι εντελώς αναιτιολόγητων, αφετέρου δε, στην καταδίκη των ανεπαρκώς αιτιολογημένων παρεμβάσεων, ήτοι αυτών που δεν προτάχθηκε μια εναλλακτική λύση για την πληρέστερη προστασία των

²²⁵ Γ. Βασιλακάκης, «Η αρχή της αναλογικότητας. Ο αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της από τον Άρειο Πάγο επί χρηματικής ικανοποιήσεως λόγω ηθικής βλάβης», Νομικά Χρονικά, τευχ. 50, Ιούλιος – Αύγουστος 2008, εκδ. Σάκουλα.

²²⁶ Η γνωμοδότηση αυτή δόθηκε κατά την εκδίκαση της υπόθεσης από το ΕΔΔΑ που οδήγησε στην έκδοση της απόφασης McCallum κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 30-8-1990.

δικαιωμάτων του εγκλείστου. Στην απόφαση Ploski κατά Πολωνίας της 12^{ης} Νοεμβρίου 2002, σχετικά με δύο αρνήσεις χορήγησης άδειας εξόδου σε κρατούμενο που είχε προφυλακισθεί για να παραστεί στην κηδεία του πατέρα και της μητέρας του παρά τις δηλώσεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων φύλαξης περί της κοσμίας συμπεριφοράς του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι η δικαιολόγηση των αρχών – ο κίνδυνος να δραπετεύσει ο προσφεύγων και συνακόλουθα ο αξιοσημείωτος κίνδυνος της κοινωνίας – δεν ήταν η προσήκουσα καθώς μια συνοδεία του προσφεύγοντας θα μπορούσε να εξαλείψει τον κίνδυνο. Αν και το Δικαστήριο έλαβε υπ' όψιν την οικονομική επιβάρυνση που επιφέρει η συνοδεία του προσφεύγοντος καθώς και την έλλειψη σωφρονιστικών υπαλλήλων φύλαξης, η σημασία του διακυβεύματος υποχρέωνε τις αρχές να δικαιολογήσουν την επέμβαση με κάποιον επιτακτικό λόγο (παρ. 36-38). Εν προκειμένω, όμως, αυτός ο επιτακτικός λόγος δεν υφίστατο και η παρέμβαση δεν ήταν, κατά συνέπεια, αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία (παρ. 39). Συναφώς, στην απόφαση Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 6^{ης} Οκτωβρίου 2005, το Δικαστήριο του Στρασβούργου καλείται να αποφασίσει εάν υφίσταται παραβίαση του άρθρου 3 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης σχετικά με το δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές. Ο προσφεύγων, ο οποίος είχε καταδικαστεί για ανθρωποκτονία με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης, είχε στερηθεί, λόγω της καταδίκης του, του δικαιώματος να ψηφίζει στις βουλευτικές και δημοτικές εκλογές. Κατά τον έλεγχο της αναλογικότητας μιας τέτοιας παρέμβασης, ο Δικαστής διευκρίνισε ότι η επίδικη διάταξη επί της οποίας εδράστηκε η παρέμβαση επιβάλλει έναν γενικό περιορισμό σε όλους τους καταδικασθέντες κρατούμενους που εκτίουν την ποινή τους και εφαρμόζεται αυτόματα σε αυτούς, ανεξαρτήτως από τη διάρκεια της ποινής τους ή την φύση και τη σοβαρότητα της παράβασης που έχουν διαπράξει και της προσωπικής τους κατάστασης. Καθίσταται αναγκαίο να ληφθεί υπ' όψιν ότι ένας τέτοιος γενικός περιορισμός, αυτόματος και αδιάφορος ως προς ένα δικαίωμα που κατοχυρώνεται από την Σύμβαση και είναι κρίσιμης σημασίας, βαίνει πέραν του αποδεκτού περιθωρίου εκτίμησης, όσο ευρύ και να είναι, και είναι ασύμβατος με το άρθρο 3 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (παρ. 82). Τέλος, στην απόφαση Moisejevs κατά Λετονίας της 15^{ης} Ιουνίου 2006, όπου ο προσφεύγων, ο οποίος είχε προφυλακιστεί για ένοπλη ληστεία, παραπονέθηκε για την σχεδόν απόλυτη απαγόρευση των οικογενειακών επισκέψεων, ενώ η Κυβέρνηση απέδιδε, αντιθέτως, στον προσφεύγοντα ότι ήταν αδρανής ως προς την άσκηση του δικαιώματος των επισκέψεων, το Δικαστήριο του Στρασβούργου διαπίστωσε, κατά πρώτον, την ύπαρξη επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής του άρθρου 8 της Σύμβασης, υπογραμμίζοντας στο σκεπτικό της απόφασης ότι οφείλει να αποφύγει κάθε υπερβολικό φορμαλισμό, ιδίως όταν πρόκειται για έναν κρατούμενο όπου τα μέσα δράσης είναι, εξ ορισμού, περιορισμένα (παρ.

153). Κατά δεύτερον, επισημαίνοντας ότι μόνον ειδικές περιστάσεις μπορούν να δικαιολογήσουν την απόλυτη άρνηση των οικογενειακών επισκέψεων μετά από τέτοιες περιόδους απομόνωσης (πεντέμιση έτη), το Δικαστήριο, αφενός μεν, τονίζει ότι, εν προκειμένω, κανένα πραγματικό στοιχείο δεν προσκομίστηκε από τις αρχές που να δικαιολογεί την απαγόρευση των επισκέψεων, αφετέρου δε, δεν πείσθηκε ότι η εφαρμογή ενός μέτρου τόσο αυστηρού ήταν πραγματικά αναγκαία για να επιτύχει τους νόμιμους σκοπούς που επεδίωκε. Η επίδικη παρέμβαση δεν ήταν, επομένως, αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, όπως απαιτεί η παράγραφος 2 του άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 155).

Η άσκηση του ελέγχου της αναλογικότητας από τον Ευρωπαϊό Δικαστή, επιτρέπει, κατά συνέπεια, να προστατευθούν αποτελεσματικά οι προσωπικές σχέσεις των εγκλείστων, είτε κατά των κρατικών παρεμβάσεων που είναι προδήλως δυσανάλογες όπως στις αποφάσεις Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου και Moisejevs κατά Λετονία²²⁷, είτε κατά των παρεμβάσεων που κρίνονται δυσανάλογες διότι δεν επιλέχθηκε από τις αρχές μια εναλλακτική λύση, προσφορότερη και λιγότερη περιοριστική του δικαιώματος σεβασμού των επαφών του κρατουμένου με τον εξωτερικό κόσμο, όπως στην απόφαση Ploski κατά Πολωνίας. Πέραν αυτών των δύο περιπτώσεων, και αυτό δικαιολογείται από την αναζήτηση της δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα στα δικαιώματα του ατόμου και την προστασία της κοινωνίας – ιδίως στο ειδικό πλαίσιο εγκλεισμού εντός του οποίου οι απαιτήσεις της ασφάλειας είναι πιο επιτακτικές από οπουδήποτε αλλού – η προστασία των προσωπικών σχέσεων του κρατουμένου είναι για τον τελευταίο λιγότερο αποτελεσματική, λόγω του μετριασμού της από άλλες υπέρτερες απαιτήσεις. Στην απόφαση Schemkamper κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 18^{ης} Οκτωβρίου 2005 στην οποία ετέθη το ζήτημα της άρνησης του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών να χορηγήσει σε έναν κρατούμενο, ο οποίος είχε καταδικαστεί σε εικοσαετή κάθειρξη, άδεια εξόδου για να επισκεφτεί τον άρρωστο πατέρα του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε την επέμβαση στο δικαίωμα αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, λαμβάνοντας υπ'όψιν την κατάσταση της υγείας του πατέρα και τις συναντήσεις που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί μεταξύ των γονέων του προσφεύγοντος και αυτού του τελευταίου. Το Δικαστήριο απεφάνθη, εν προκειμένω, ότι ούτε

²²⁷ Ένα άλλο παράδειγμα προδήλως δυσανάλογης παρέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής και οικογενειακής ζωής αποτυπώνεται στην απόφαση του ΕΔΔΑ Ciorar κατά Μολδαβίας της 19^{ης} Ιουνίου 2007. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε για την απουσία αποδεκτών συνθηκών για να δέχεται τους επισκέπτες του και, συγκεκριμένα, το φυσικό εμπόδιο, το οποίο συνίστατο σε ένα γυάλινο χώρισμα, για μια ελεύθερη συζήτηση. Εν απουσία λόγων που να δικαιολογούν την επιβολή τόσο ευρέων περιορισμών στα δικαιώματα του προσφεύγοντος, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για απάτη και δεν παρουσίαζε κανέναν περαιτέρω κίνδυνο για την κοινωνία, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι οι αρχές δεν κατάφεραν να εξεύρουν μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των επιδιωκόμενων σκοπών και των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος (παρ. 117-118).

η ηλικία ούτε η κατάσταση του πατέρα του προσφεύγοντος επέβαλαν στην προκειμένη περίπτωση μια εξαιρετική προστασία [των οικογενειακών δεσμών] (παρ.35).

Κοινό τόπο αποτελεί η παραδοχή της ενεργοποίησης της αρχής για την εξισορρόπηση συγκρούσεων που εκδηλώνονται μεταξύ εννόμων αγαθών που χαίρουν ευρωπαϊκής προστασίας. Με δεδομένη εξάλλου την αντικειμενικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων δηλαδή την πρόσληψη αυτών όχι αποκλειστικά ως δικαιωμάτων του υποκειμένου αλλά και ως κανόνων του αντικειμενικού δικαίου και ως θεμελιωδών αρχών, που συγκροτούν, μαζί με τα κοινωνικά δικαιώματα, ένα σύστημα σκοπών που καθοδηγεί κάθε κρατική δράση, αναανομηματοδοτώντας την έννοια του δημοσίου συμφέροντος, είναι λογικό μεγάλος αριθμός διοικητικών διαφορών να επιλύονται με αναγωγή στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.²²⁸ Η κατοχύρωση της αρχής της αναλογικότητας από τον Ευρωπαϊό Δικαστή πιθανότατα να προκάλεσε την απαρχή μιας μεγάλης ερμηνευτικής περιπέτειας τόσο για την νομολογία όσο και για την θεωρία. Η εξεύρεση του τελούντος σε εύλογη σχέση αναλογίας μέτρου απαιτεί την αξιολόγηση και ενδελεχή εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών εκάστης περίπτωσης και όχι απλώς την διαπίστωση και την υπαγωγή στον ισχύοντα κανόνα δικαίου. Ο έλεγχος της αναλογικότητας επιμερίζεται στον έλεγχο της καταλληλότητας, της αναγκαιότητας και της εν στενή έννοια αναλογικότητας, νοείται δε ως έλεγχος των ακραίων ορίων, άλλως ως έλεγχος ενός καταφανούς δυσανάλογου μέτρου. Συναφώς, μόνον η κρίση που αφορά την υπερβολή, το υπέρμετρο, το εκδήλως δυσανάλογο κάθε απόφασης είναι δυνατόν να θεωρείται ως αντίθετη στην αρχή της αναλογικότητας. Η αρχή της αναλογικότητας προϋποθέτει αναμφίβολα μίαν αξιακή κατεύθυνση της εκάστοτε έννομης τάξης και δη της ευρωπαϊκής έννομης τάξης προς την ιδέα της ουσιαστικής δικαιοσύνης²²⁹ με συνέπεια να συμπυκνώνει τις σύγχρονες απαιτήσεις για ορθολογική και αποτελεσματική διευθέτηση των έννομων σχέσεων, για εξισορρόπηση και ορθή στάθμιση των αντιμαχόμενων κοινωνικών συμφερόντων.²³⁰

²²⁸ Κ. Μανωλάκογλου, «Η αρχή της αναλογικότητας ως τεχνική του δικαστικού ελέγχου των πράξεων διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης», www.constitutionalism.gr.

²²⁹ Δημ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, Η αρχή της αναλογικότητας στο δημόσιο δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 11.

²³⁰ Α. Μανιτάκη, Η πολυσήμαντη επιστροφή του Κράτους Δικαίου σε Όψεις του Κράτους Δικαίου, 1990, σελ. 58,

5. Η σοβαρότητα της τελεσθείσας παράβασης.

Πέραν αυτής της μετριοπάθειας που επέδειξε ο Δικαστής, η οποία απορρέει από την άσκηση του ελέγχου της αναλογικότητας και από το λειτουργικό πλαίσιο του εγκλεισμού, η ευρωπαϊκή νομολογία κατέδειξε, σε αρκετές περιπτώσεις, ότι ο Δικαστής, όταν διαπιστώνει την σοβαρότητα μιας παράβασης που έχει διαπραχθεί από τον προσφεύγοντα, κρίνει αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία την επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού των επαφών του κρατουμένου με τον εξωτερικό κόσμο. Η άσκηση του ελέγχου της αναλογικότητας δικαιολογείται αφ'ής στιγμής διακυβεύονται δικαιώματα, καλούμενα ως σχετικά, ήτοι δικαιώματα που επιδέχονται περιορισμούς υπό κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις που εξειδικεύονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Εναπόκειται στον Ευρωπαϊό Δικαστή να εξετάσει ενδελεχώς εάν η κρατική παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού των προσωπικών σχέσεων του κρατουμένου τηρεί την δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην προστασία της κοινωνίας και το σεβασμό του δικαιώματος του εγκλειστού. Λαμβάνονται, επομένως, υπ'όψιν οι «εύλογες απαιτήσεις του εγκλεισμού», ήτοι οι επιταγές που απορρέουν από τη νόμιμη στέρηση της ελευθερίας (ιδίως η προστασία της δημόσιας τάξης και της δημόσιας ασφάλειας). Η σοβαρότητα της παράβασης του κρατουμένου, η οποία εκφράζει την επικινδυνότητα αυτού, οφείλει σαφώς να αποτελέσει στοιχείο που επιτάσσει την ενίσχυση της προστασίας της κοινωνίας και λαμβάνεται υπ'όψιν κατά την εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων. Η ευρωπαϊκή νομολογία καταδεικνύει την τάση του Δικαστή να μειώσει την προστασία των προσωπικών σχέσεων του εγκλειστού επικαλούμενη αποκλειστικά την σοβαρότητα της παράβασης δυνάμει της οποίας ο τελευταίος συνελήφθη και καταδικάστηκε. Στην απόφαση Gallico κατά Ιταλίας της 28^{ης} Ιουνίου 2005, στην οποία τέθηκε το ερώτημα της συμφωνίας του άρθρου 8 της Σύμβασης περί της προστασίας της οικογενειακής ζωής με την εφαρμογή κατά τα δώδεκα έτη του ειδικού καθεστώτος κράτησης του άρθρου 41 του νόμου για την σωφρονιστική διοίκηση, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι πρέπει να γίνει επίκληση των λόγων που το οδήγησαν, στην προκείμενη περίπτωση, να συνάγει ότι η μακροχρόνια εφαρμογή των περιορισμών δεν έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 3 (παρ. 29), δηλαδή τα πραγματικά περιστατικά που αποδόθηκαν προηγουμένως στον προσφεύγοντα, ο οποίος είχε καταδικαστεί σε βαριές ποινές λόγω των σοβαρών αυτών περιστατικών (παρ. 22). Ο Δικαστής υπογράμμισε, εν συντομία, ότι το Υπουργείο Δικαιοσύνης, σε κάθε απόφαση, πάντα κάνει αναφορά για να δικαιολογήσει την διατήρηση των περιορισμών στην προσωπική κατάσταση του προσφεύγοντα, όπως αυτή εξελίχθηκε μετά την υιοθέτηση της προηγούμενης απόφασης (παρ. 28). Στο ίδιο πλαίσιο και σε πανομοιότυπα πραγματικά περιστατικά το Δικαστήριο του Στρασβούργου επανέλαβε τον συλλογισμό του στην απόφαση Argenti κατά Ιταλίας της 10^{ης}

Νοεμβρίου 2005 (παρ.29-30) και στην απόφαση Viola κατά Ιταλίας της 29^{ης} Ιουνίου 2006 (παρ. 35-36). Ένα άλλο ακόμα παράδειγμα αποτελεί η απόφαση Kwiek κατά Πολωνίας της 30^{ης} Μαΐου 2006, σχετικά, μεταξύ άλλων, με την λογοκρισία των σωφρονιστικών αρχών στην αλληλογραφία που αντάλλασσε ένας κρατούμενος με την κουνιάδα του, στην οποία το Δικαστήριο έκρινε την παρέμβαση αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, λαμβάνοντας υπ' όψιν αποκλειστικά την σοβαρότητα των παραβάσεων (ένοπλη ληστεία και ανθρωποκτονία) που διαπράχθηκαν από τον προσφεύγοντα (παρ. 48-49).

Είναι σαφώς απαραίτητο η σοβαρότητα της παράβασης που έχει διαπραχθεί εξ αρχής από το πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του να αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο που λαμβάνεται υπ' όψιν από τον Ευρωπαϊό Δικαστή όταν εκτιμά την αναγκαιότητα της επέμβασης σε δικαίωμα σε μια δημοκρατική κοινωνία, αναλογιζόμενος την σημασία της διατήρησης της δημόσιας τάξης και της προστασίας της ευταξίας. Ωστόσο, η αναγκαιότητα της παρέμβασης δεν πρέπει να εδράζεται αποκλειστικά και μόνον σε αυτό το κριτήριο αλλά θα πρέπει να εξετάζονται και άλλα κριτήρια από τον Δικαστή όταν ερευνά την τήρηση της δίκαιης ισορροπίας. Πράγματι, η σοβαρότητα της παράβασης αντανακλά, αφενός μεν, την προσωπικότητα του κρατούμενου πριν από τον εγκλεισμό του, αφετέρου δε, το άμεσο πλαίσιο που περιβάλλει την παρέμβαση. Στην απόφαση Wakerfield κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 1^{ης} Οκτωβρίου 1990, σχετικά με ένα κρατούμενο ο οποίος είχε τεθεί υπό αυστηρή επιτήρηση και ο οποίος επιθυμούσε να τον επισκεφθεί η αρραβωνιαστικιά του, παραπονούμενος για την απόρριψη του αιτήματός του να μεταφερθεί μόνιμα σε σκωτσέζικη φυλακή, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων Ανθρώπου έκρινε την επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής του προσφεύγοντος αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη σοβαρότητα των παραβάσεων οι οποίες οδήγησαν στην καταδίκη του προσφεύγοντος και στην κατάταξή του στην κατηγορία Α καθώς και την σχέση του προσφεύγοντος με την αρραβωνιαστικιά του και την επίκαιρη πρόταση της Κυβέρνησης να μεταφέρει προσωρινά τον κρατούμενο σε μια σκωτσέζικη φυλακή, υπό αυστηρές συνθήκες ασφαλείας, για να διευκολυνθούν οι επισκέψεις της αρραβωνιαστικιάς του. Αυτή η πρόταση της Κυβέρνησης, ήταν, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «ανάλογη με τον προαναφερόμενο σκοπό», δηλαδή με την προστασία της δημόσιας τάξης και την αποτροπή τέλεσης εγκλημάτων. Σχετικά πρόσφατα, ένα σημαντικό βήμα σε αυτό το ζήτημα έγινε από το Δικαστήριο του Στρασβούργου. Στην απόφαση της Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4^{ης} Δεκεμβρίου 2007, σχετικά με την άρνηση του Υπουργού να επιτρέψει σε έναν κρατούμενο να τεκνοποιήσει και στην σύζυγό του να υποβληθεί σε τεχνητή γονιμοποίηση, το Δικαστήριο του Στρασβούργου σε ευρεία σύνθεση παρέκαμψε το επιχείρημα της Κυβέρνησης σχετικά με

την σοβαρότητα της διαπραχθείσας παράβασης. Παρά το γεγονός ότι το Τμήμα²³¹ εκτίμησε ότι αυτή η παρέμβαση (στα δικαιώματα που εγγυώνται τα άρθρα 8 και 12 της Σύμβασης) δεν ήταν ούτε παράλογη ούτε αυθαίρετη ενόψει του εγκλήματος για το οποίο ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί (δολοφονία) και του συμφέροντος του τέκνου το οποίο θα συλλαμβανόταν (θα μπορούσε να υποφέρει από την μακρόχρονη απουσία του πατέρα και την έλλειψη υλικής βοήθειας), η Ευρεία Σύνθεση του Δικαστηρίου παρέκαμψε αυτές τις δύο αιτιολογίες και προτίμησε να κρίνει ότι η πολιτική του Ηνωμένου Βασιλείου, αναφορικά με τα αιτήματα τεχνητής αναπαραγωγής του διατυπώνονται από τους κρατούμενους, αποκλείει στην πράξη την πραγματική εξισορρόπηση των ιδιωτικών συμφέροντων και του δημοσίου συμφέροντος και συνακόλουθα δεν επιτρέπει τον απαιτούμενο έλεγχο αναλογικότητας μιας δεδομένης υπόθεσης (παρ. 82-84). Ο Δικαστής προτίμησε, κατά συνέπεια, να επικεντρώσει τον έλεγχό του, όχι επί της αναλογικότητας της παρέμβασης υπό το πρίσμα των αντιτιθέμενων συμφερόντων (αφενός μεν του δικαιώματος του εγκλειστού να γίνει βιολογικός γονέας, αφετέρου δε το συμφέρον του τέκνου και την βαρύτητα του αδικήματος που διαπράχθηκε από τον κρατούμενο), αλλά επί της πολιτικής που υιοθέτησε το Ηνωμένο Βασίλειο σε αυτό το ζήτημα και, συγκεκριμένα, επί της πραγματικής άσκησης του ελέγχου της αναλογικότητας από της εσωτερικές αρχές.

Ε. Η μετάβαση από τον εγκλεισμό στην κοινωνική επανένταξη.

Η αναζήτηση της δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα στις απαιτήσεις της ασφάλειας και του εξανθρωπισμού των φυλακών, αποτελεί ένα δύσκολο διακύβευμα. Η διείσδυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στους χώρους στέρησης της ελευθερίας και ο δικαστικός έλεγχος σεβασμού τους φανερώνει, κατ'αρχάς, την τάση του νομικού πολιτισμού να σεβαστεί την ανθρώπινη αξία ακόμα και μέσα στο σωφρονιστικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τον O. de Schutter είναι δυνατόν να διασφαλιστεί η δίκαιη ισορροπία μεταξύ της υποχρέωσης της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της κοινωνίας και της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσώπων που έχουν καταδικαστεί για τρομοκρατικές πράξεις. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει, άλλωστε, ότι «είναι παραπλανητικό να επικαλείται κάποιος την ανάγκη έρευνας μιας ισορροπίας ανάμεσα σε αυτές τις δύο επίμαχες αξίες. Η έννοια της ισορροπίας επιτρέπει να υποτεθεί ότι υπάρχει μια ισοδυναμία μεταξύ αυτών των εννοιών. Αλλά σε ένα νομικό πλαίσιο, αυτή η ισοδυναμία δεν έχει χώρο. Η υποχρέωση της προστασίας δεν

²³¹ ΕΔΔΑ (σε Τμήμα), Dickson κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 18-4-2006 (παρ. 37-39).

επεκτείνεται μέχρι του σημείου του εξαναγκασμού του Κράτους να παραβιάσει την υποχρέωσή του περί του σεβασμού των δικαιωμάτων αυτών των προσώπων, καθόσον η πρώτη υποχρέωση ευρίσκει στην δεύτερη υποχρέωση το όριό της. Το Κράτος οφείλει να σέβεται τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που η Ευρωπαϊκή Σύμβαση αναγνωρίζει, και είναι μόνον επικουρικός, στο μέτρο όπου αυτό παραμένει σύμφωνο με την αυτή την υποχρέωση σεβασμού, ότι υποχρεούται περαιτέρω να προστατεύσει τα πρόσωπα υπό την δικαιοδοσία του από τις προσβολές των δικαιωμάτων τους που θα μπορούσαν να θελήσουν να προκαλέσουν άλλα πρόσωπα.²³² Είναι αναπόφευκτο ότι ο σεβασμός στα θεμελιώδη δικαιώματα, που σχετίζονται ιδίως με την ανθρώπινη αξία, πρέπει να προτάσσεται σε σχέση με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων της κοινωνίας, προεχόντως λόγω του απόλυτου χαρακτήρα τους, εν αντιθέσει, με τα δικαιώματα που σχετίζονται με τις προσωπικές σχέσεις του ατόμου με τους άλλους, ένας συμβιβασμός είναι όχι μόνον επιβεβλημένος από το συμβατικό κείμενο, αλλά επίσης δικαιολογημένος από το λειτουργικό πλαίσιο, ήτοι την στέρηση της ελευθερίας. Αυτή η αναζήτηση της δίκαιης ισορροπίας, αυτή η συμφιλίωση των διαφόρων επιταγών, επιφέρουν την εξέλιξη της αντίληψης του ρόλου και της λειτουργίας της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Από μια λειτουργία της τιμωρίας, έχει εξελιχθεί σε μια λειτουργία της επανένταξης.

Το κράτος έχει την υποχρέωση, αφ'ης στιγμής πρόκειται για κράτος δικαίου, να εξασφαλίζει στους κρατούμενους και τους αποφυλακισμένους, τις συνθήκες αυτές οι οποίες θα επιτρέπουν την ομαλή τους επανένταξη στην κοινωνία, αλλά και την αφομοίωσή τους από αυτή. Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κοινωνική επανένταξη ως την υποχρέωση του Κράτους να υποβοηθά τον πρώην φυλακισμένο να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τους οικογενειακούς, επαγγελματικούς και κοινωνικούς του δεσμούς, με ίσες ευκαιρίες με τον μη εγκληματήσαντα. Παράλληλα, το Κράτος έχει την υποχρέωση να «εκπαιδεύσει» τους κρατούμενους για το πως να επανενταχθούν στην κοινωνία, δηλαδή, να τους παρέχει τα κατάλληλα εφόδια, ώστε να μπορέσουν, μετά την απόλυσή τους, να επανενταχθούν στην κοινωνία και να συνεχίσουν κανονικά τη ζωή τους.²³³ Εξάλλου, έχει εκφραστεί και η άποψη ότι υφίσταται ένα διακριτό δικαίωμα του κρατουμένου στην αναμόρφωση. Ειδικότερα, ο κρατούμενος, ο οποίος είναι φορέα δικαιωμάτων, διαθέτει “μία βάσιμη και αξιόπιστη ευκαιρία για επάνοδο στην κοινωνία”. Το δικαίωμα της αναμόρφωσης του καταδικασθέντος ορίζεται ως δικαίωμα για μία ευκαιρία επιστροφής του στην κοινωνία με βελτιωμένη την πιθανότητα να γίνει χρήσιμος πολίτης και να παραμείνει

²³² O. de Schutter, “La Convention EDH à l’ épreuve de la lutte contre la terrorisme”, RUDH, 2001, σελ. 187.

²³³ Α. Κωνσταντόπουλος, «Η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και αποφυλακισμένων», www.offlinepost.gr.

εκτός φυλακής.²³⁴ Αποτελεί δε το αποκορύφωμα ενός “συνεχούς” δικαιωμάτων που εγγυώνται την αξία των ανθρώπων, οι οποίοι αντιμετωπίζουν καταδικαστικές αποφάσεις. Η αναγνώρισή του συνεπάγεται ειδικότερα: α) στο επίπεδο της επιβολής της ποινής την καταφυγή στο μέτρο του δυνατού σε εναλλακτικές ποινές ή λιγότερο περιοριστικά της ελευθερίας μέτρα, β) στο στάδιο της έκτισης της ποινής τη διαμόρφωση ενός μη-εξοντωτικού φυλακτικού περιβάλλοντος, το οποίο να προσεγγίζει το μέτρο του δυνατού τις συνθήκες του έξω κόσμου και τέλος, σε σχέση με τον μετά την απόλυση χρόνο που απασχολεί την παρούσα εργασία, γ) την εκστρατεία για την πλήρη αποκατάσταση του τέως κρατουμένου μετά την απόλυσή του στα αστικά και πολιτικά δικαιώματα που συμπυκνώνει η ιδιότητα του πολίτη.²³⁵

Εάν όπως επισημαίνει ο M. Lorcy σε μια ιστορική ανασκόπηση, οι τρεις σκοποί της στερητικής της ελευθερίας ποινή, η πρόληψη, η τιμωρία, η θεραπεία, δεν υποκαθιστούν η μία την άλλη, αλλά συντρέχουν σωρευτικά,²³⁶ πρέπει, ομοίως, να διευκρινιστεί ότι η ανατιθέμενη λειτουργία στην στερητική της ελευθερίας ποινή έχει εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου και ένας από αυτούς τους τρεις σκοπούς έχει σήμερα πάρει το προβάδισμα έναντι των άλλων δύο. Ο G. Lemire αναφέρει ότι για σχεδόν 150 χρόνια [από το 1800 έως το 1950] είχε τεθεί μια σταθερά: η φυλακή ήταν αυτάρκης, δεν λογοδοτούσε στην κοινωνία όχι μόνον ο κρατούμενος δεν είχε ατομικά δικαιώματα, αλλά με την φυλάκισή του, έχανε και τα πολιτικά του δικαιώματα. Είναι η ιδέα της επανεκπαίδευσης, της αποκατάστασης που απετέλεσε το πρώτο ρήγμα στο φρούριο. Αυτή η φιλοσοφία, είναι εμπνευσμένη ειδικά από το νέο κίνημα της κοινωνικής άμυνας, το οποίο αναπτύχθηκε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.²³⁷ Στον εκφοβισμό και στην τιμωρία προστέθηκε σιγά – σιγά, περί της δεκαετίας του 1950, μια αντίληψη πιο ορθολογική, η οποία εστιάζει στην επανένταξη στην κοινωνία ενός στοιχείου που αποδείχθηκε αντικοινωνικό.²³⁸ Προοδευτικά, όπως υπογραμμίζει ο S. Plawsky, στο σύγχρονο δίκαιο, η τιμωρητική ποινή μεταλλάσσεται σε σωφρονιστική μεταχείριση και η ταλαιπωρία που προκαλείται από την ποινή οφείλει να περιοριστεί, ακόμα και να εξαφανιστεί αυτή η διαδικασία της μετάλλαξης ενός παραβάτη σε έντιμο άνθρωπο.²³⁹ Συναφώς, ο M. Maliverni επισημαίνει

²³⁴ Σ. Γιοβανόγλου, «Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζομένων», διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 37.

²³⁵ Σ. Γιοβανόγλου, ό.π.

²³⁶ M. Lorcy, “L’évolution des conceptions de la peine privative de liberté”, Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux, no 3, 2004, σελ. 11.

²³⁷ G. Lemire, “Grandeurs et limites des droits des détenus”, σε J. Pradel (dir.), La condition juridique du détenu, Travaux de l’Institut de science criminelle de Poitiers, éd. Cujas, 1994, σελ. 62.

²³⁸ P. Vermeylen, “Droits de l’homme et detention: à propos du 25e anniversaire de la Déclaration universelle des Droits de l’homme”, Revue internationale de criminology et de police technique, 1973, σελ. 290.

²³⁹ S. Plawsky, “Les droits de l’homme dans le procès et l’exécution des peines”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 1978, σελ. 223.

ρητώς, ήδη από το 1975, ότι παρακολουθούμε μια μετάβαση από την θεωρία της δικαιολογημένης ποινής που πηγάζει από την ιδέα της ανταπόδοσης, σε μια μεταβαλλόμενη ποινή ανάλογα με την εξέλιξη της προσωπικότητας, υπό το πρίσμα της ιδέας της επανένταξης.²⁴⁰

Τα διεθνή αλλά και τα ευρωπαϊκά όργανα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν έμειναν αδιάφορα με αυτή την εξέλιξη της αντίληψης της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Η έννοια της «μεταχείρισης» του κρατουμένου αξιοποιήθηκε, παραδείγματος χάριν, από το Συμβούλιο της Ευρώπης περί το έτος 1973 μέσω του συνόλου των «Ελάχιστων Κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων»²⁴¹, το οποίο όμως περιείχε μη δεσμευτικές διατάξεις για τα Κράτη – μέλη και του οποίου ο σκοπός ήταν η διευκόλυνση της επανένταξης των κρατουμένων στην ελεύθερη κοινωνία. Εμπλουτισμένοι με το πέρασμα του χρόνου,²⁴² αυτοί κανόνες διατηρήθηκαν σε ισχύ έως και την 11^η Ιανουαρίου 2006, οπότε και αναθεωρήθηκαν εκ νέου.²⁴³ Το Συμβούλιο της Ευρώπης εκδήλωσε, επομένως, για μια ακόμη φορά την επιθυμία του να προάγει την «όψη» της επανένταξης σχετικά με την στερητική της ελευθερίας ποινή. Το προοίμιο των «Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων» του 2006 διευκρινίζει ότι «η εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας ποινών ... καθιστούν αναγκαίο ... να διασφαλίζονται οι συνθήκες οι οποίες δεν προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και οι οποίες προσφέρουν εποικοδομητική απασχόληση και εξασφαλίζουν ανάληψη ευθύνης των κρατουμένων τέτοια που να επιτρέπει την προετοιμασία για την επανένταξή τους στην κοινωνία». Το Διαμερικανικό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ένα άλλο περιφερειακό όργανο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου, είχε την ευκαιρία, με την απόφαση *Garcia Asto y Ramirez Rojas κατά Περου* της 25^{ης} Νοεμβρίου 2005, να υπενθυμίσει τους σκοπούς μιας ποινικής καταδίκης. Όποια και αν ήταν η παραβίαση που διέπραξε ο προσφεύγων (στην προκειμένη περίπτωση επρόκειτο για τρομοκρατικές πράξεις), η ποινή δεν μπορούσε ποτέ να έχει άλλον σκοπό από την αναπροσαρμογή, σύμφωνα με την παράγραφο 6 του άρθρου 5 της Διαμερικανικής Σύμβασης που απαγορεύει την κακομεταχείριση.

²⁴⁰ M. Maliverni, “L’exécution de la peine privative de liberté et les droits de l’individu”, colloque franco – allemande des 26-28 février 1975 à Paris, *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 1975, σελ. 743.

²⁴¹ «Το σύνολο των ελάχιστων κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων» υιοθετήθηκε από των Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης την 19^η Ιανουαρίου 1973 (73) 5).

²⁴² Το σύνολο των «Ελάχιστων Κανόνων» του 1973 αναθεωρήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1987 από τους «Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες» (Rec. (87) 3). Βλ. και P. Couvrat, “Les règles pénitentiaires du Conseil de l’Europe”, *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 1988, σελ. 132-135, J. Pradel, “Les nouvelles règles pénitentiaires européennes”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 1988, σελ. 218-222.

²⁴³ Σύσταση no R (2006) 2, η οποία υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών αναφορικά με τους «Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες».

Αναφορικά με την εθνική νομοθεσία, οι προγενέστεροι Σωφρονιστικοί Κώδικες του 1967 (α.ν. 125/1967 «Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και μέτρων ασφαλείας») και του 1989 (ν. 1851/1989 «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων») έθεταν ως τελικό σκοπό του εγκλεισμού ο μεν πρώτος «την κοινωνικήν αναπροσαρμογήν των κρατουμένων δια της αγωγής και βελτιώσεως αυτών» (άρ.1) και ο δεύτερος «την αγωγή ... και την κοινωνική επανένταξη» (άρ.1), αντίθετα, ο ισχύων (ν. 2776/1999 «Σωφρονιστικός Κώδικας») φαίνεται να ακολουθεί μια ουδέτερη στάση απέναντι στην εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας ποινών και μέτρων ασφαλείας, αρκούμενος σε μια τυπική στοχοθεσία σχετικά με τη νομιμότητα των όρων έκτισης της ποινής και αποφεύγοντας να θέσει ουσιαστικούς στόχους όπως η βελτίωση, η κοινωνική αναπροσαρμογή ή η κοινωνική επανένταξη. Εντούτοις, παρά τις αρχικές προθέσεις τυπικής στοχοθεσίας και ουδετερότητας συναντάμε διάσπαρτες, σε επιμέρους διατάξεις του, αναφορές στο στόχο της «προσαρμογής στην κοινωνική ζωή μετά την απόλυση» (π.χ. άρ. 51 παρ.1) με εμβληματικό, βέβαια, το 12ο κεφάλαιο με τίτλο «Μετασωφρονιστική μέριμνα», όπου προβλέπεται ρητά στο άρ. 81§1 ότι «η Πολιτεία οφείλει να μεριμνά έγκαιρα για την ομαλή επάνοδο και προσαρμογή του κρατουμένου, που πρόκειται να απολυθεί οριστικά, στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό του περιβάλλον». Μεταξύ των διεθνών συμβάσεων, στις οποίες αναφέρεται το άρ. 1 του ΣωφρΚ του 1999, περιλαμβάνεται και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του Ο.Η.Ε., που κυρώθηκε από το ν.2462/1997, και προβλέπει ότι ουσιαστικός σκοπός της μεταχείρισης των κρατουμένων είναι η 7 «βελτίωση» («reformation») και η «κοινωνική επανένταξη» τους («social rehabilitation»).

Η εξέλιξη της αντίληψης της στέρησης της ελευθερίας και του σκοπού της οδήγησε στην αναδιαμόρφωση της έννοιας της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Παραδείγματος χάριν, στην Γαλλία, ο νόμος της 22 Ιουνίου 1987,²⁴⁴ σχετικά με τις σωφρονιστικές δημόσιες υπηρεσίες, προβλέπει στο άρθρο 1 ότι «η δημόσια σωφρονιστική υπηρεσία ευνοεί την κοινωνική επανένταξη των προσώπων που της ανατίθενται από την δικαστική αρχή». Το Conseil Constitutionnel διευκρίνισε, ομοίως, στην απόφαση της 20ης Ιανουαρίου 1994 ότι «η εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας ποινών σε σωφρονιστικές και ποινικές υποθέσεις έχει σχεδιαστεί, όχι μόνον για να προστατεύει την κοινωνία και να διασφαλίζει την τιμωρία του καταδικασθέντος, αλλά και για να ευνοεί την βελτίωση αυτού και να προετοιμάζει την ενδεχόμενη επανένταξή του». ²⁴⁵ Η έμφαση του κοινωνικού χαρακτήρα της στερητικής της

²⁴⁴ Loi no 87-432.

²⁴⁵ Conseil Constitutionnel, 20-1-1994, απόφαση no 93-334 DC.

ελευθερίας ποινής αφενός μεν αντικατέστησε αυτήν της καταστολής, αφετέρου δε μετέβαλε την λειτουργία της πρόληψης. Αναδύεται, λοιπόν, εν προκειμένω, ο προβληματισμός σχετικά με το πόσο αποτελεσματική θα μπορούσε να είναι η πραγμάτωση του σκοπού της επανένταξης δεδομένης της δυσκολίας των σωφρονιστικών αρχών να παραμερίσουν την παλαιότερη οπτική του ρόλου τους και να αναγνωρίσουν την νέα. Ο P. Remillieux, παραδείγματος χάριν, διαπιστώνει ότι στην Γαλλία η φυλακή δεν διασφαλίζει την επανένταξη του κρατουμένου και περαιτέρω ότι «το μόνο πράγμα για το οποίο είμαστε σίγουροι είναι, ακριβώς, ότι ο σκοπός και το άμεσο αποτέλεσμα της φυλακής είναι να εκβάλλει από το σώμα της κοινωνίας τον καταδικασθέντα ή τον κατηγορούμενο, η επανένταξη πραγματοποιείται στον εξωτερικό κόσμο, όχι στον εγκλεισμό». ²⁴⁶ Ομοίως, στην σχετική έκθεσή του αναφορικά με στον αποτελεσματικό σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Γαλλία, ²⁴⁷ ο Επίτροπος των δικαιωμάτων του ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης, A. Gil – Roblès, κρίνει απαραίτητο να αφιερώσει ένα τμήμα της έκθεσής του στην «αναγκαιότητα να θεσπισθεί μια πολιτική επανένταξης» και να επιμείνει στο γεγονός ότι οι δημόσιες αρχές έχουν την ειδική ευθύνη να εξετάσουν την επαύριο κάθε νέου φυλακισμένου καθορίζοντας επαρκώς την πρωταρχική λειτουργία της φυλάκισης και υιοθετώντας την κατά τρόπον ώστε όλα να εκτελούνται για να κατευθύνεται κάθε νεοεισερχόμενος προς μια επιτυχή επανένταξη.

Για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο κατ' ανάγκην εξατομικευμένος σχεδιασμός της προετοιμασίας για την αποφυλάκιση, απαιτείται η συνδρομή ενός πρόσφορου θεσμικού πλαισίου έκτισης των ποινών στέρησης της ελευθερίας, που θα προωθεί το στόχο της επανένταξης, ξεκινώντας από τη συστηματική ενεργοποίηση όλων εκείνων των εναλλακτικών μορφών έκτισης της ποινής, όπως η ημιελεύθερη διαβίωση, η τμηματική έκτιση της ποινής και η δυνατότητα παροχής κοινωνωφελούς εργασίας, φτάνοντας μέχρι την άρση των θεσμικής φύσεως διακρίσεων, που δυσχεραίνουν την ομαλή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων, όπως μια σειρά ειδικών ποινικών νόμων και διατάξεων, που απαγορεύουν την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή την κατάληψη δημόσιας θέσης. ²⁴⁸ Εν πασει περιτπώσει, η κατάτρωση πολιτικών για την κοινωνική επανένταξη των εγκλείστων δεν πρέπει να αποβλέπει, στενά, στην προσδοκία ύφεσης της εγκληματικότητας μέσω του ελέγχου της υποτροπής, αντιθέτως οφείλει να εμπίπτει στη γενικότερη υποχρέωση

²⁴⁶ P. Remillieux, “Une loi pénitentiaire comme unique réponse au problème carcéral? Quelques constats pour agir sans attendre la ‘grande loi’...”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 2005, σελ. 165.

²⁴⁷ A. Gil – Roblès, Commissaire aux droits de l’homme du Conseil de l’Europe, Rapport du Conseil de l’Europe sur le respect effectif des droits de l’homme en France, 15-2-2006, (CommDH) (2006) 2.

²⁴⁸ Γ. Νικολόπουλος, «Ποινική μεταχείριση και κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων: μια προβληματική σχέση», <https://criminology.panteion.gr>.

κάθε δημοκρατικού κράτους να ενσωματώνει όλα τα μέλη της ως ισότιμους πολίτες, δίνοντας την δυνατότητα της απόλαυσης του συνόλου των δικαιωμάτων. Η υποχρέωση αυτή έχει αναγνωρισθεί και από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 2006 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που ορίζουν στο άρθρο 33 παρ. 3 ότι «Όλοι οι κρατούμενοι πρέπει να επωφελούνται από τις ρυθμίσεις που θεσπίστηκαν για να υποστηρίξουν την επάνοδό τους στην ελεύθερη κοινωνία μετά την απόλυση». Στο επίπεδο του ελληνικού δικαίου, η ίδια υποχρέωση τεκμαίρεται με βάση τις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος σχετικά με το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, της προστασίας του δικαιώματος στην εργασία χωρίς διακρίσεις, καθώς και από τη γενική ρήτρα για την κατοχύρωση του κοινωνικού κράτους και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου (άρ. 25).²⁴⁹

Τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους επωφελούνται, χάριν στον Ευρωπαϊό Δικαστή, μιας ειδικής εφαρμογής των συμβατικών τους δικαιωμάτων, που ευνοούν την αποτελεσματική ανάπτυξη των σχέσεων τους με τον έξω κόσμο. Η εν λόγω ανθρωπιστική ερμηνεία απηχεί τον σκοπό της επανένταξης που επιδιώκει η σύγχρονη αντίληψη της επιβολής της στερητικής της ελευθερίας ποινή. Ωστόσο, όσον αφορά στα δικαιώματα που καλούνται ως «σχετικά», ο Ευρωπαίος Δικαστής οφείλει αναπόφευκτα να εξετάσει, εφόσον προβλήθηκε ότι υπήρξε περιορισμός, την αναγκαιότητα αυτού του περιορισμού σε μια δημοκρατική κοινωνία και, επομένως, να προχωρήσει σε έναν έλεγχο αναλογικότητας εξισορροπώντας το συμφέρον του κρατουμένου να έλθει σε επαφή με κάποιο άλλο πρόσωπο και τα συμφέροντα που άπτονται της προστασίας της κοινωνίας. Αυτή η έρευνα της δίκαιης ισορροπίας από τον Ευρωπαϊό Δικαστή του επιτρέπει, εν πάση περιπτώσει, να διευθετήσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα και να αποδώσει, τελικά, στην κοινωνία μια λύση τόσο πρόληψης όσο και προστασία ενάντια στην εγκληματικότητα και στην υποτροπή. Η διεύθυνση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο εσωτερικό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και η αποτελεσματική εφαρμογή τους συνιστά τον προσφορότερο τρόπο επίτευξης του σκοπού της επανένταξης. Πράγματι, ενθαρρύνοντας τις σχέσεις του εγκλείστου με τα ελεύθερα πρόσωπα και την κοινωνία, παραδείγματος χάριν μέσω της ελευθερίας της έκφρασης, της άσκησης των πολιτικών δικαιωμάτων ή του σεβασμού του δικαιώματος στην αλληλογραφία, αυτός ο τελευταίος, σταδιακά επανεκπαιδεύεται να ζει σε μια κοινότητα που σέβεται τους κανόνες που

²⁴⁹ Αξίζει να αναφερθεί ότι η σύσταση του μοναδικού μέχρι σήμερα επίσημου φορέα στη χώρα για την παροχή βοήθειας σε κρατούμενους και αποφυλακιζομένους προβλέπεται, για πρώτη φορά, στο ΣωφρΚ του 1999 (άρ. 81§1, ν. 2776/1999), που προβλέπει την ίδρυση ενός Ν.Π.Ι.Δ., μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με την επωνυμία «Επάνοδος» και σκοπό την «επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση, οικονομική συμπαράσταση και σταδιακή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων».

έχουν τεθεί. Ο P. Vermeylen υπογραμμίζει ότι για να διασφαλιστεί η επανένταξη του κρατουμένου δεν πρέπει όχι μόνον να μην καταστήσουμε τον εγκλεισμό όσο πιο δυσάρεστο γίνεται και να διαφοροποιήσουμε στο έπακρο τις συνθήκες της καθημερινής ζωής, αλλά αντίθετα να ταυτίσουμε στο μέτρο του δυνατού την ατμόσφαιρα των φυλακών και το εξωτερικό περιβάλλον.²⁵⁰ Οι γενικές συνθήκες διαβίωσης του κρατουμένου πρέπει να προσεγγίσουν αυτές που χαρακτηρίζουν την ελεύθερη διαβίωση για να επιτευχθεί μια εξομάλυνση της ζωής στην φυλακή.²⁵¹ Συνακόλουθα, η διαφύλαξη των δικαιωμάτων του καταδικασθέντος αποτελεί την επιταγή της σύγχρονης σωφρονιστικής πολιτικής. Και επαφίεται στον Δικαστή να προστατεύσει αυτά τα δικαιώματα.²⁵² Οι αυθαίρετοι περιορισμοί αντικαθίστανται, επομένως, από τον σεβασμό, υπό τον έλεγχο του Ευρωπαϊού Δικαστή, των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατούμενου, μέσα στα όρια, σαφώς, των «εύλογων απαιτήσεων του εγκλεισμού».²⁵³ Ο J. Favard διευκρίνισε ότι ο εξανθρωπισμός των φυλακών δύναται αυτός ο ίδιος να αποτελέσει παράγοντα ισορροπίας ούτως ώστε να εξασφαλίσει, σε τελευταία ανάλυση, την ασφάλειά τους.²⁵⁴ Συναφώς, ο J. Détienne, εν τω μεταξύ, επιμένοντας στο γεγονός ότι η μοίρα του κρατούμενου είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή του κοινωνικού σώματος στο οποίο ξαναπαίρνει την θέση του μετά το πέρας της ποινής του, αναγνώρισε τις αρετές του περάσματος από μια δικαιοσύνη που επιδιώκει αποκλειστικά την ασφάλεια σε μια δικαιοσύνη που αποσκοπεί στην επανόρθωση, ενώ διευκρίνισε ότι ο Δικαστής οφείλει να θέτει το ερώτημα εάν η ποινή που ορίζει δεν θα προκαλέσει στον κατηγορούμενο – και την κοινωνία – περισσότερο κακό από ότι καλό, λαμβανομένων υπ'όψιν των συνθηκών εντός των οποίων αυτή θα εκτελεστεί.²⁵⁵ Συνεπώς, ο σεβασμός της ασφάλειας δεν είναι ασυμβίβαστος με τις απαιτήσεις του ανθρωπισμού.²⁵⁶ Πρόκειται απλά για αλλαγή της προοπτικής. Η ασφάλεια, καθώς και η προστασία της κοινωνίας, δεν πρέπει πια να αντιμετωπίζεται ως σκοπός, αλλά ως ένα εκ των μέσων, όπως επίσης και ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου, που επιτρέπουν την επίτευξη του στόχου της επανένταξης του τελευταίου. Ο R. Gassin στην

²⁵⁰ P. Vermeylen, “Droits de l’homme et detention: à propos du 25o anniversaire de la Déclaration universelle des Droits de l’homme”, *Revue international de criminology et de police technique*, 1973, σελ. 290.

²⁵¹ J. Détienne, “Les droits fondamentaux des détenus et le droit belge”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 2003, σελ.544.

²⁵² S. Plawsky, “Les droits de l’homme dans le process et l’exécution des peines”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 1978, σελ.223.

²⁵³ ΕΔΔΑ, Golder κατά Hv. Βασιλείου, 21-2-1975 (παρ. 45).

²⁵⁴ J. Favard, “Le détenu citoyen”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 1989, σελ.261.

²⁵⁵ J. Détienne, “Des faveurs aux droits: l’avant projet de loi pénitentiaire belge”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 1999, σελ.533.

²⁵⁶ J. Détienne, “Les droits fondamentaux des détenus et le droit belge”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 2003, σελ.543.

υποστήριξη της διδακτορικής διατριβής της M. Herzog – Evans²⁵⁷, κατά πρώτον, επιμένει στην τρέχουσα «αντίφαση μεταξύ, αφενός μεν, των απαιτήσεων της διατήρησης της τάξης και της ασφάλειας εντός της φυλακής, αφετέρου δε του σκοπού της επανένταξης. Αυτός ο τελευταίος και τα δικαιώματα που τον επιβάλλουν οριοθετούνται αναπόφευκτα, κάποιες φορές παραμερίζονται ακόμα, προς όφελος της αναγκαιότητας της διατήρησης της τάξης που κυριαρχείται από τον φόβο της απόδρασης και των ταραχών. Ο κρατούμενος βρίσκεται σε μια θέση εξουσίασης, σύμφυτη με το status του. Αυτή η αντίφαση επιλύεται τελικά με την κυριαρχία της τάξης επί της επανένταξης». Κατά δεύτερον, υπογραμμίζει ότι «είναι σφάλμα να αντιπαραβάλει κανείς την διατήρηση της τάξης και την επανένταξη... Η επανένταξη είναι ο σκοπός της ποινής ..., η διατήρηση της τάξης όχι. Δεν αποτελεί παρά ένα μέσο – απαραίτητο βεβαίως – αλλά ένα μέσο μόνον που εντάσσεται στο πλαίσιο της επίτευξης του σκοπού που χαρακτηρίζει την ποινή».²⁵⁸ Η Δικαστής F. Tulkens αναρωτώμενη επί της έννοιας των «νόμιμων απαιτήσεων της ποινής» διευκρινίζει ότι από την απόφαση Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975, όλοι οι περιορισμοί στα θεμελιώδη δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων και αυτών του κρατουμένου, πρέπει αυστηρώς να νομιμοποιούνται σύμφωνα με τα κριτήρια της Σύμβασης. Αλλά, αντιστρόφως, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η φυλάκιση η οποία θέτει σε κίνδυνο τους ίδιους τους σκοπούς του εγκλεισμού, δηλαδή την πρόληψη και την επανένταξη, είναι ευεπίφορη στο να προκαλέσει η ίδια μια απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση.²⁵⁹

Ειδικότερα, επί του θέματος της εφαρμογής του προγράμματος τοποθέτησης των κρατουμένων υπό ηλεκτρονική επιτήρηση στην Γαλλία, σύμφωνα με το διάταγμα no 2002-479 της 3^{ης} Απριλίου 2002, ο Ch. Cardet υπογραμμίζει ότι αυτό το σύστημα επιτρέπει να αποφευχθούν τα ολέθρια και αντικοινωνικά αποτελέσματα της φυλάκισης και να διευκολυνθεί η διατήρηση των οικογενειακών δεσμών και η άσκηση της επαγγελματικής δραστηριότητας.²⁶⁰ Αναφορικά με το ζήτημα της οργάνωσης της σεξουαλικότητας στην φυλακή ο C. Cardon παρατηρεί ότι η διαχείριση των συνθηκών στην αίθουσα επισκεπτηρίου έγινε, στα ιδρύματα ασφαλείας, ένα θεμελιώδες στοιχείο του ελέγχου των ποινικών κρατουμένων. Η τάξη δεν μπορεί να εξασφαλιστεί παρά μόνον με την συνεργασία των τελευταίων, η διατήρησή της περνά, λοιπόν, από ένα σύνολο πρακτικών οι οποίες “έγκεινται στην μείωση των εντάσεων,

²⁵⁷ M. Herzog – Evans, *La gestion du comportement du détenu*, Essai de droit pénitentiaire, L’Harmattan, 1998.

²⁵⁸ R. Gassin, “Remarques sur la sanction du droit pénitentiaire”, σε *Mélanges en hommage à P. Couvrat*, La sanction du droit, PUF, 2001, σελ. 466.

²⁵⁹ F. Tulkens, “L’interdit de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants. Les développements récents de la jurisprudence de la Cour EDH”, σε *Mélanges en hommage à P. Couvrat*, La sanction du droit, PUF, 2001, σελ. 319.

²⁶⁰ Ch. Cardet, “La mise en oeuvre du placement sous surveillance électronique”, *Dalloz*, 2003, σελ. 1782.

στην εμπόδιση των κρατουμένων να εκραγούν μεμονωμένα ή συλλογικά και στην βοήθεια να αντέξουν την φυλακή και στην αναβολή ή στο κέρδος χρόνου στην ηθική φθορά του εγκλεισμού”.²⁶¹ Ο C. Cardon διαπιστώνει ότι, προκειμένου της διατήρησης των οικογενειακών δεσμών κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, αυτοί είναι «διτώς απαραίτητοι». Επιτρέπουν, αφενός, στους κρατουμένους κατά τον εγκλεισμό τους «να διατηρήσουν μια ψυχολογική και συναισθηματική ισορροπία, αφετέρου, τους διασφαλίζει μια υποστήριξη όταν ξαναβρίσκουν την ελευθερία. Το γεγονός της διατήρησης των δεσμών με την οικογένεια αναγνωρίζεται ως παράγοντας της επανένταξης, μείζων στόχος που τακτικά λαμβάνεται υπ’ όψιν από τον νομοθέτη.²⁶²

Η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα κάθε ολοκληρωμένου και συνεκτικού συστήματος σωφρονιστικής πολιτικής καλύπτοντας το πεδίο της λεγόμενης «μετασωφρονιστικής μέριμνας» («after care»). Αφορά στην απάλειψη των συνεπειών του εγκλεισμού και την επανασύνδεση του/της κρατουμένου/ης με περιβάλλοντα της ελεύθερης κοινωνικής ζωής, από τα οποία είχε αποκοπεί (όπως το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, την αγορά εργασίας, την εκπαίδευση κλπ) ή με τα οποία δεν είχε έρθει καθόλου σε επαφή λόγω διακρίσεων, αποκλεισμών ή διαφορετικού κοινωνικού και πολιτισμικού προσανατολισμού (όπως π.χ στην περίπτωση της ανεργίας, της σχολικής διαρροής, της μη ύπαρξης σταθερής οικογενειακής δομής κλπ).²⁶³ Παρά ταύτα η εφαρμογή πραγματικά αποτελεσματικών πολιτικών και προγραμμάτων επανένταξης ακροβατεί πολλές φορές στην σφαίρα του ιδεατού ή άλλως είναι βέβαιο ότι η επανένταξη, χωρίς να αποτελεί απλή ουτοπία, απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Εμφανίζεται μάλλον σαν τη γραμμή του ορίζοντα προς την οποία πρέπει να τείνουμε.²⁶⁴ Η εξομοίωση του εγκλείστου με έναν ελεύθερο πολίτη, χάριν του σεβασμού κατά την διάρκεια του εγκλεισμού των σχέσεών του με τον ελεύθερο κόσμο, μέσω ενός δίκαιου και εξονυχιστικού ελέγχου της αναλογικότητας των περιορισμών στα ατομικά δικαιώματα, συμβάλλει, κατά πρώτον, στην επανένταξη των προσώπων που στερούνται την φυσική τους ελευθερία και, κατά δεύτερον, προάγει την προληπτική προστασία της κοινωνίας έναντι της υποτροπής. Η προοπτική της επανένταξης αποτελεί τη μοναδική αξιοποιήσιμη θέση και εάν αυτή η προοπτική δεν συνυπολογιστεί σοβαρά κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής, τότε θα

²⁶¹ C. Cardon, “L’organisation de la sexualité en prison comme instrument de gestion des longues peines”, *Revue internationale de criminology*, 1999, σελ. 318.

²⁶² C. Garcin, “Le maintien des liens familiaux et la detention”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 2005, σελ.67.

²⁶³ Γ. Νικολόπουλος, «Ποινική μεταχείριση και κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων: μια προβληματική σχέση», <https://criminology.panteion.gr>.

²⁶⁴ Ch. Lagerges, *Le défi de la réinsertion*, Archives de Politique Criminelle, 2000, σελ. 93.

παραμένει κενό το διάστημα ανάμεσα στη φυλακή και την κοινωνία, οπότε θα έχουμε να αντιμετωπίσουμε, αναπόφευκτα, πλέον, εκ νέου τον αποκλεισμό και την καταστολή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η προστασία των διαδικαστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων.

1. Το νομικό καθεστώς του κρατουμένου ως διαδίκου.

Τα πρόσωπα που στερούνται της φυσικής τους ελευθερίας επωφελούνται από το σύνολο των ουσιαστικών δικαιωμάτων, κατά έναν ειδικό τρόπο, χάριν στην εφαρμογή από τον Ευρωπαϊό Δικαστή ερμηνευτικών μεθόδων οι οποίες είναι προσαρμοσμένες στο ιδιότυπο και περίπλοκο status του κρατούμενου. Η αποτελεσματική άσκηση των ουσιαστικών δικαιωμάτων από το άτομο συνάπτεται άρρηκτα από την ικανότητά απόλαυσης και άσκησης των διαδικαστικών δικαιωμάτων. Οι W. Baranès και M. – A. Frison – Roche διευκρινίζουν ότι αν θεωρήσουμε ότι το δικαίωμα δεν παίρνει ζωή, δηλαδή δεν υπάρχει, παρά μέσω της εφαρμογής του, το δικαστικό σύστημα οφείλει να υποστηρίξει αυτό το μέλημα της αποτελεσματικότητας του δικαιώματος.²⁶⁵ Οι ίδιοι ως άνω συγγραφείς επιμένουν στο ότι αυτό που μετράει, είναι τα δικαιώματα. Και τα δικαιώματα δεν υφίστανται παρά μόνον εάν είναι αποτελεσματικά.²⁶⁶ Η J. – P. Céré επισημαίνει στο ίδιο πνεύμα ότι η απουσία δικαίου που χαρακτήριζε για μακρύ χρονικό διάστημα αυτό το ζήτημα επηρεάζει ακόμα τις πιο πρόσφατες μεταρρυθμίσεις. Μένει ακόμα να διανυθεί δρόμος για να μπορέσουν τα δικαιώματα των κρατουμένων να διασφαλιστούν. Δεν θα είχαν λόγο ύπαρξης αφ'ης στιγμής ο ενδιαφερόμενος δεν θα μπορούσε να επωφεληθεί του στοιχειώδους δικαιώματος να προσφύγει στο δικαστήριο προκειμένου να ελεγχθεί η αποτελεσματική εφαρμογή των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζονται.²⁶⁷ Το πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του, δικαιούμενο συγκεκριμένα δικαιώματα, πρέπει, συνακόλουθα, να επωφελείται μιας προστασίας διαδικαστικής φύσης, υπό τον σκοπό να προωθηθεί η αποτελεσματικότητα των ουσιαστικών δικαιωμάτων. Ένας τέτοιος συλλογισμός οδηγεί στην ανάδυση μια νέας ιδιότητας του κρατουμένου, συστατικής του νομικού του

²⁶⁵ W. Baranès & M.-A. Frison – Roche, “Le souci de l’effectivité du droit”, Dalloz, 1996, σελ.301.

²⁶⁶ W. Baranès & M.-A. Frison – Roche, ό.π. σελ.302.

²⁶⁷ J. –P. Céré, “Les droits des détenus sous la Ve République: de reels progress?”, Revue française d’administration publique, no 99, juillet –septembre 2001, σελ.426.

καθεστώτος. Όπως ήδη προελέχθη, ο κρατούμενος, ο οποίος είναι παράλληλα και εξουσιαζόμενος, διατηρεί την ιδιότητα του ανθρώπου και του πολίτη, ανεξαρτήτως της στέρησης της φυσικής ελευθερίας. Το αίτημα της αποτελεσματικότητας των ουσιαστικών δικαιωμάτων μέσω της απόλαυσης και της άσκησης των διαδικαστικών δικαιωμάτων οδηγεί στο να προστεθεί σε αυτές τις ιδιότητες αυτή του «διάδικου». Καταμετρώντας τις «τέσσερις διαστάσεις του νομικού status του κρατουμένου» («άνθρωπος», «πολίτης», «διάδικος» και «χρήστης»), ο E. Pécillon, αναφέρει ότι ένα κρατούμενο πρόσωπο καθίσταται “διάδικος” επωφελούμενο των διαδικαστικών δικαιωμάτων. Ο κατηγορούμενος όπως και ο καταδικασθείς βρίσκονται πράγματι πάντα σε μια ιδιόμορφη σχέση με την δημόσια υπηρεσία της δικαιοσύνης της οποία η δραστηριότητα δεν περιορίζεται στην καταδικαστική δικαστική απόφαση. Από την ιδιόρρυθμη θέση του εντός του θεσμικού οργανισμού, το δίκαιο της φυλακής, έχει να αντιμετωπίσει ερωτήματα μικτής νομικής φύσης, τα οποία αφορούν ταυτόχρονα το διοικητικό δίκαιο, το ποινικό δίκαιο, το αστικό δίκαιο και το εργατικό δίκαιο. Οι εγγυήσεις που παρέχονται από αυτούς τους κλάδους του δικαίου πρέπει να εφαρμόζονται κατά τρόπο συνεκτικό προς τον κρατούμενο.²⁶⁸ Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα τα προκαταρκτικά στάδια της εγγύησης του δικαίου στην φυλακή, καθώς και η αποτελεσματική προστασία των ουσιαστικών δικαιωμάτων του κρατούμενου, είναι, αφενός μεν, η βελτίωση της πρόσβασης στο δίκαιο, αφετέρου δε το δίκαιο της δικαστικής προσφυγής. Τα δικαιώματα ουσιαστικής φύσης των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους αξιώνουν προστασίας κατά τρόπον αποτελεσματικό, τόσο κατά την δικαστική περίοδο όσο και κατά την περίοδο εκτέλεσης της ποινής. Είναι, λοιπόν, αναγκαίο ο Ευρωπαϊός Δικαστής, κατά πρώτον, να αναγνωρίσει και να εφαρμόσει κατά τρόπο αποτελεσματικό τα δικαιώματα του κρατούμενου (ο οποίος μπορεί να καταστεί διάδικος) που εμπεριέχονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση και, κατά δεύτερον, κατά τρόπο επικουρικό, να εγκαθιδρύσει μια σχέση αιτίου και αποτελέσματος ανάμεσα στην προστασία των διαδικαστικών δικαιωμάτων του κρατουμένου και την αποτελεσματικότητα των ουσιαστικών δικαιωμάτων που απονέμονται σε αυτόν.

Το αρχικό συμβατικό κείμενο εμπεριέχει μόνο τρία δικαιώματα διαδικαστικής φύσης: «το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια» που εμπεριέχονται στις παραγράφους 2 έως 4 του άρθρου 5 της Σύμβασης, αντιμετωπίζοντας με ειδικό τρόπο τα πρόσωπα που στερούνται της φυσικής τους ελευθερίας, «το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη» και «το δικαίωμα σε αποτελεσματική προσφυγή» που εμπεριέχονται στα άρθρα 6 και 13 της Σύμβασης, δικαιώματα

²⁶⁸ E. Pécillon, “L’ accès au droit et le droit au recours”, Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux, no3, 2004, σελ. 51.

που απολαμβάνουν όλοι οι διάδικοι ανεξαρτήτως του status τους. Όπως στο εγχείρημα σχετικά με την εφαρμογή των ουσιαστικών θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της στέρησης της ελευθερίας, η μελέτη της ευρωπαϊκής νομολογίας επιτρέπει να επισημανθεί ότι ο Ευρωπαίος Δικαστής ερμηνεύει το περιεχόμενο αυτών των δικαιωμάτων της διαδικαστικής φύσης, χρησιμοποιώντας διάφορες κατευθύνσεις και μεθόδους ερμηνείας, των οποίων η φύση ποικίλει, αφενός μεν ανάλογα με τον σκοπό που επιδιώκει ο ερμηνευτής, αφετέρου δε ανάλογα με το πλαίσιο της ερμηνείας. Η ιδιαιτερότητα του σωφρονιστικού πλαισίου και των περιορισμών στους οποίους υπόκεινται τα έγκλειστα πρόσωπα συνιστούν την αιτιολογία σε μια ερμηνεία, ευνοϊκή ως προς την ανάπτυξη των διαδικαστικών δικαιωμάτων.

Το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης αναφορικά με το «δικαίωμα σε δίκαιη δίκη» συνιστά την διαδικαστική διάταξη «φάρο» του συμβατικού κειμένου. Διευκρινίζοντας στην πρώτη παράγραφο ότι «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίο θα αποφασίσει είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως...», αυτό το διαδικαστικό δικαίωμα θεωρείται σήμερα ως το κλειδί της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Λόγω, κυρίως, της εξέλιξης των δημοκρατιών και της ανάγκης για δικαιοσύνη, το άρθρο 6 καταλαμβάνει σημαντική και συνεχώς διευρυνόμενη θέση στις εσωτερικές έννομες τάξεις, σηματοδοτώντας με πανηγυρικό τρόπο την θέση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στα εθνικά νομικά συστήματα. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, υπό το ίδιο πνεύμα, θεώρησε ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία υπό την έννοια της Σύμβασης, το δικαίωμα της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης καταλαμβάνει μια θέση τόσο δεσπόζουσα όπου μια περιοριστική ερμηνεία της παραγράφου 1 του άρθρου 6 δεν θα ανταποκρινόταν στον σκοπό και το αντικείμενο της διάταξης.²⁶⁹ Στην ειδική περίπτωση των διαφορών που προκύπτουν κατά την στέρηση της ελευθερίας, το άρθρο 6 της Σύμβασης είναι αυτό που επικαλούνται συχνότερα τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους επ'ευκαιρία των πειθαρχικών διαδικασιών που επιβάλλονται σε αυτά, όταν παραβιάζουν τις διατάξεις του εσωτερικού κανονισμού του σωφρονιστικού ιδρύματος και τους επιβάλλεται πειθαρχική ποινή ή όταν εκδίδονται πράξεις των σωφρονιστικών αρχών που πλήττουν τα συμφέροντά τους. Εν προκειμένω, τίθενται δυο σημαντικοί προβληματισμοί σχετικά, κατά πρώτον, με το εάν ο κρατούμενος επωφελείται των διαδικαστικών εγγυήσεων που περιέχονται στο άρθρο 6 κατά την εκτέλεση αυτού του τύπου της διαδικασίας και, κατά δεύτερον, εάν το άρθρο 6 μπορεί να

²⁶⁹ ΕΔΔΑ, Delcourt κατά Βελγίου, 17-1-1970 (παρ. 25).

εφαρμοστεί σε αυτήν την διαδικασία εάν χαρακτηριστεί ως «ποινικής φύσης». Αφομοιώνοντας το γεγονός ότι η δικαιοσύνη δεν θα έπρεπε να σταματά στην πόρτα των φυλακών,²⁷⁰ το Δικαστήριο του Στρασβούργου απάντησε καταφατικά στους ανωτέρω προβληματισμούς.²⁷¹ Υπερβαίνοντας τον χαρακτήρα των σωφρονιστικών διαφορών καθώς και το πρίσμα των φυλακών, ο Δικαστής, με την βοήθεια της ερμηνευτικής τεχνικής των «αυτόνομων εννοιών»²⁷², πέτυχε την διείσδυση των εγγυήσεων της δίκαιης δίκης εντός των φυλακών.

α) Το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο.

Το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του ανθρώπου ενσωματώνει την αρχή του κράτους δικαίου με σκοπό να διασφαλίσει την ομαλότητα της λειτουργίας του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Ο πυρήνας του δικαιώματος πρόσβασης σε Δικαστήριο συνίσταται στο δικαίωμα υποβολής μιας αξίωσης ενώπιον Δικαστηρίου, το οποίο να έχει δικαιοδοσία να επιληφθεί, καθώς και αρμοδιότητα να εξετάσει την νομική και ουσιαστική βασιμότητα της αξίωσης, με αποτέλεσμα να καταλήξει σε μια δεσμευτική απόφαση.²⁷³ Εντούτοις, το άρθρο 6 δεν δημιουργεί ουσιαστικά δικαιώματα, η δε ένδικη αξίωση θα πρέπει να εδράζεται στην εθνική νομοθεσία.²⁷⁴ Ο παραπονούμενος θα πρέπει να έχει την δυνατότητα να παρουσιάσει την υπόθεσή του κατά τρόπο ικανοποιητικό, ούτως ώστε το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο να καθίσταται αποτελεσματικό.²⁷⁵

Το «δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο» αναγνωρίστηκε επίσημα με την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων προσέφυγε κατά της άρνησης εκ μέρους του Υπουργού Εσωτερικών να του επιτρέψει να συμβουλευτεί δικηγόρο προκειμένου να εγείρει αγωγή αποζημίωσης κατά ενός φύλακα με την κατηγορία της δυσφήμισης. Συναφώς «απαγορεύοντας στον Golder μια τέτοια επαφή, ο Υπουργός Εσωτερικών στην πραγματικότητα εμπόδισε την

²⁷⁰ ΕΔΔΑ, Campbell & Fell κατά Ην. Βασιλείου, 28-6-1984 (παρ. 69).

²⁷¹ Ο Ευρωπαίος Δικαστής, κατά τρόπο γενικό, διεύρυνε την δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 6 της Σύμβασης στο σύνολο των εθνικών πειθαρχικών διαδικασιών. Βλ. σχετ. J. Pralus – Dupuy, “L’article 6 de la Convention EDH et les contentieux de la repression disciplinaire” Revue de science criminelle et de droit pénal compare, 1995, σελ. 723-749.

²⁷² Σχετικά με αυτή την ερμηνευτική τεχνική του Ευρωπαϊού Δικαστή βλ. F. Sudre, “Le recours aux notions autonomes”, σε L’interprétation de la Convention EDH, Bruylant, collec. Droit et Justice, 1998, σελ. 93-131 και W. – J. Ganshop Van Der Meersch, “Le caractère ‘autonome’ des termes et la marge d’appréciation des gouvernements dans l’interprétation de la Convention EDH” σε Mélanges en hommage à G.- J. Wiarda, Protection des droits de l’homme: la dimension européenne, Carl Heymanns Verlag K.G., 1988, σελ. 201-220.

²⁷³ ΕΔΔΑ, Ganci κατά Ιταλίας, 30-10-2003, παρ. 24.

²⁷⁴ ΕΔΔΑ, Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 10-5-2001, παρ. 98.

²⁷⁵ ΕΔΔΑ, Kutic κατά Κροατίας, 1-3-2002, παρ. 58 επ.

έγερση της αγωγής. Δίχως να αρνείται επισήμως στον Golder του δικαιώματός του να προσφύγει ενώπιον δικαστηρίου, ο Υπουργός Εσωτερικών στην ουσία τον εμπόδισε να εγείρει την αγωγή εκείνον τον χρόνο (1970). Ένα τοις πράγμασι εμπόδιο μπορεί να παραβιάσει την Σύμβαση όπως ακριβώς και νομικό κώλυμα» (παρ. 26). Αναφορικά με ένα πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του, «το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο» επέτρεψε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο να εμπλουτίσει το περιεχόμενο του «δικαιώματος σε δίκαιη δίκη». Το λειτουργικό πλαίσιο εγκλεισμού και οι ιδιαιτερότητές του (εν προκειμένω η ανάγκη για ένα πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του, ευρισκόμενο σε θέση ειδικής εξουσίασης, να ζητήσει την άδεια να έλθει σε επαφή με δικηγόρο) έδωσε την ευκαιρία στον Ευρωπαϊό Δικαστή να υιοθετήσει μια δυναμική ερμηνεία. Υπογραμμίζοντας ότι «όπως αναφέρεται στο άρθρο 31 παρ. 2 της Σύμβασης της Βιέννης, το προοίμιο μιας συνθήκης αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του περιεχομένου της. Επιπρόσθετα, το προοίμιο είναι πολύ χρήσιμο για τον καθορισμό του “αντικειμένου” και του “σκοπού” του εργαλείου που πρέπει να ερμηνευθεί», το Δικαστήριο, κατά πρώτον, απέδωσε ιδιαίτερη σημασία κατά την ερμηνευτική διαδικασία στην αρχή του κράτους δικαίου που αποτυπώνεται τόσο στο προοίμιο της ΕΣΔΑ όσο και στο Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης (παρ. 34). Κατά δεύτερον, αναφερόμενο στο άρθρο 31 παρ. 3 της Σύμβασης της Βιέννης, το Δικαστήριο έλαβε υπ’ όψιν «κάθε σχετικό κανόνα του διεθνούς δικαίου που τυγχάνει εφαρμογής στις σχέσεις μεταξύ των μερών» (παρ. 35), όπως την αρχή ότι μια αστική αξίωση πρέπει να μπορεί να διεκδικηθεί ενώπιον δικαστηρίου και την αρχή της απαγόρευσης της αρνησιδικίας. Ακολούθως, το Δικαστήριο έκρινε ότι «λαμβάνοντας υπ’ όψιν τις ανωτέρω παραδοχές, προκύπτει ότι το δικαίωμα της πρόσβασης αποτελεί ένα εγγενές στοιχείο του δικαιώματος που το άρθρο 6 παρ. 1. Αυτό δεν αποτελεί μια διασταλτική ερμηνεία που οδηγεί στην δημιουργία νέων υποχρεώσεων για τα Κράτη – μέλη: βασίζεται στους ίδιους όρους του πρώτου εδαφίου του άρθρου 6 παρ. 1, ... υπό το πρίσμα του αντικειμένου και του σκοπού μιας κανονιστικής σύμβασης όπως αυτή, καθώς και τις γενικές αρχές του δικαίου» (παρ. 36). Ο R. Pelloux αναφέρει ότι με μεγάλη προσοχή το Δικαστήριο επέλεξε τις λέξεις για να χαρακτηρίσει το δικαίωμα πρόσβασης που απορρέει από το άρθρο 6 χωρίς να αναφέρεται ρητώς σε αυτό το τελευταίο. Πρόκειται για ένα «εγγενές στοιχείο» του δικαιώματος που κατοχυρώνει το άρθρο 6 παρ. 1.²⁷⁶ Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, κατά τον F. Sudre, αναδομήθηκε από τον Ευρωπαϊό Δικαστή, ένα νέο δικαίωμα προστέθηκε, αυτό της πρόσβασης σε Δικαστήριο.²⁷⁷ Συναφώς, το Δικαστήριο αναφορικά με το δικαίωμα πρόσβασης διευκρινίζει

²⁷⁶ R. Pelloux, “L’affaire Golder devant la Cour EDH”, AFDI, 1975, σελ. 336

²⁷⁷ F. Sudre, “A propos du dynamisme interprétatif de la Cour EDH”, JCP-G, 2001, I-335, σελ. 1367.

ότι καθώς πρόκειται για ένα δικαίωμα που αναγνωρίζεται από την Σύμβαση χωρίς να ορίζεται με την στενή έννοια του όρου, υπάρχει έδαφος, έξω από τα όρια που οριοθετούν το περιεχόμενο του αυτού δικαιώματος, για παραδεκτούς σιωπηρούς περιορισμούς (παρ. 38). Ωστόσο, ο ευρωπαίος Δικαστής αρνείται εν προκειμένω να αναπτύξει «μια γενική θεωρία αποδεκτών περιορισμών στην περίπτωση των καταδικασθέντων κρατουμένων» (παρ. 39).

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει υπογραμμίσει, ήδη από πολύ νωρίς, ότι η συστατική ερμηνεία του άρθρου 6 δεν θα ήταν σύμφωνη με τον σκοπό και το αντικείμενο της προαναφερόμενης διάταξης, καθώς και με την ίδια την Σύμβαση.²⁷⁸ Ακολουθώντας την αυτή γραμμή, ο Ευρωπαίος Δικαστής προσπαθεί πάντοτε να προσδώσει ένα χρήσιμο αποτέλεσμα στην διάταξη του άρθρου 6, προασπίζοντας δικαιώματα τα οποία είναι πρακτικά και αποτελεσματικά και όχι θεωρητικά και απατηλά.²⁷⁹ Συναφώς, μια ακόμα προϋπόθεση άσκησης του «δικαιώματος δίκαιης δίκης» αφορά στις θετικές υποχρεώσεις των κρατών μελών καθώς αυτές πρέπει να εγγυώνται στους διαδίκους την πραγματική και αποτελεσματική πρόσβαση σε Δικαστήριο. Αυτή η προϋπόθεση άσκησης του άρθρου 6 πολύ πρόσφατα εισήχθη και στο πλαίσιο του εγκλεισμού με την απόφαση Barbier κατά Γαλλίας της 17^{ης} Ιανουαρίου 2006. Ο προσφεύγων, καταδικασθείς σε ποινή φυλάκισης από το Κακουργιοδικείο, αμφισβήτησε μια απορριπτική απόφαση λόγω απαραδέκτου εξαιτίας υπέρβασης μιας προθεσμίας, καθώς η επιστολή που περιείχε το αίτημά του διαβιβάστηκε πολύ αργά στην Γραμματεία του Δικαστηρίου λόγω έλλειψης προσωπικού και φόρτου εργασίας των σωφρονιστικών υπαλλήλων (παρ. 16). Το Δικαστήριο υπενθύμισε αρχικά ότι το “δικαίωμα σε Δικαστήριο”, του οποίου το “δικαίωμα πρόσβασης” συνιστά μια πλευρά, δεν είναι απόλυτο και επιδέχεται σιωπηρά περιορισμούς. Ωστόσο, οι εφαρμοζόμενοι περιορισμοί δεν πρέπει να περιορίζουν την πρόσβαση του ατόμου κατά τέτοιον τρόπον ή κατά τέτοιον βαθμό ώστε το δικαίωμα να πλήττεται στην ουσία του. Επίσης είναι συμβατοί με το άρθρο 6 παρ. 1 εάν επιδιώκουν έναν νόμιμο σκοπό και εάν υπάρχει μια εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στα χρησιμοποιούμενα μέσα και τον επιδιωκόμενο σκοπό (παρ. 25). Επομένως, εκτιμώντας ότι τα πραγματικά προβλήματα που προκύπτουν και που προβάλλονται από την Κυβέρνηση, δεν μπορούν να αποδοθούν στον προσφεύγοντα (παρ. 28), το Δικαστήριο κατέληξε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 με την αιτιολογία ότι στον προσφεύγοντα δεν δόθηκε η δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο (παρ. 32). Λαμβανομένου υπ’ όψιν του λειτουργικού πλαισίου, ο Ευρωπαίος Δικαστής εμμένει στο ότι δεν επρόκειτο για

²⁷⁸ ΕΔΔΑ, Delcourt κατά Βελγίου, 17-1-1970, παρ. 25.

²⁷⁹ ΕΔΔΑ, Sakhnovskiy κατά Ρωσίας, 2-11-2010, παρ. 99 επ.

αλληλογραφία με έναν εξωτερικό παραλήπτη, αλλά για έναν ένδικο βοήθημα που απευθυνόταν ειδικώς στην Γραμματεία του Δικαστηρίου, υπηρεσία που είναι αρμόδια για τα διαδικαστικά ζητήματα και της οποίας η ειδική αποστολή δικαιολογεί μια προσαρμοσμένη εσωτερική λειτουργία (παρ. 30). Η παραβίαση του «δικαιώματος πρόσβασης σε Δικαστήριο» εκτιμάται *in concreto*, αφενός μεν ενόψει των επιταγών που επιβάλλει η ιδιαιτερότητα της αποστολής που έχει επιφορτιστεί η Γραμματεία του Δικαστηρίου, αφετέρου δε, ενόψει των εγγενών περιορισμών του λειτουργικού πλαισίου (ο χώρος του εγκλεισμού), εναποθέτοντας στην σωφρονιστική διοίκηση να εξασφαλίσει να καταστεί λειτουργικό αυτό το δικαίωμα.²⁸⁰

Το ειδικό καθεστώς των κρατουμένων που προβλεπόταν στο άρθρο 41bis του ιταλικού νόμου περί της σωφρονιστικής διοίκησης του 1975 έδωσε αφορμή στην έκδοση μιας σειράς αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου αναφορικά με την εφαρμογή του «δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο». Στην απόφαση *Ganci* κατά Ιταλίας της 30^{ης} Οκτωβρίου 2003, παραδείγματος χάριν, ο προσφεύγων²⁸¹ παραπονέθηκε για μεγάλες καθυστερήσεις, από το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, στην εξέταση των προσφυγών του κατά των αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης, λαμβανομένων επί τη βάση του άρθρου 41bis. Ειδικότερα, προέβαλε ότι ένας κρατούμενος πρέπει να επωφελείται αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και όχι απλώς τυπικής και επομένως το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών οφείλει να αποφαινείται εντός της περιόδου που μια διοικητική απόφαση βρίσκεται σε ισχύ και συγκεκριμένα εντός προθεσμίας δέκα ημερών (παρ. 27). Το αρμόδιο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, σε τέσσερις περιπτώσεις, απέρριψε τις προσφυγές του προσφεύγοντος ως απαράδεκτες με την αιτιολογία ότι ο τελευταίος δεν είχε πλέον έννομο συμφέρον για την εξέτασή τους αφού είχε λήξει η ισχύς του εξαιτίας της καθυστέρησης εξέτασής τους. Εναπόκειτο, λοιπόν, στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο να κρίνει εάν υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος του προσφεύγοντος στην πρόσβαση σε δικαστήριο. Σημειώνοντας κατ'αρχάς ότι η απουσία επί της ουσίας απόφασης επί των προσφυγών ακύρωσε το αποτέλεσμα της εξέτασης που ασκούν τα δικαστήρια επί των αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης και, υπογραμμίζοντας, συνακόλουθα, ότι η

²⁸⁰ F. Defferrard & V. Durtette, "L'appel, le contradictoire et le prisonniers, Dalloz, 2006, no 18. σελ. 1210.

²⁸¹ Ο προσφεύγων είχε εμπλακεί στον φόνο του Δικαστή Falcone και της συνοδού του στις 26-10-1997. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης, εξέδωσε εννέα διατάγματα, κατά την διάρκεια του εγκλεισμού του, με τα οποία του επέβαλε τους εξής περιορισμούς: 1) περιορισμούς στα οικογενειακά επισκεπτήρια, με ανώτατο όριο την επίσκεψη μίας ώρας κάθε μήνα, 2) αποκλεισμό επαφών με τρίτα πρόσωπα, 3) απαγόρευση στην χρήση τηλεφώνου, πέραν από ένα τηλεφώνημα κάθε μήνα στην οικογένειά του, το οποίο θα καταγραφόταν, και εφόσον δεν είχε γίνει χρήση του δικαιώματος επίσκεψης, 4) απαγόρευση στο να δέχεται ή να αποστέλλει χρήματα πέραν ενός συγκεκριμένου ορίου, 5) χρήση μόνον δύο πακέτων άπλυτων ρούχων κάθε μήνα, 6) απαγόρευση οργάνωσης πολιτιστικών, ψυχαγωγικών ή αθλητικών δραστηριοτήτων, 7) απαγόρευση ψήφου για εκλογή των εκπροσώπων των κρατουμένων και θέση υποψηφιότητας, 8) απαγόρευση χειροτεχνίας και 9) προαυλισμός έως και δύο ώρες την ημέρα.

εφαρμοστέα νομοθεσία θέτει ένα χρονικό όριο μόνον δέκα ημερών για τον προσφεύγοντα λόγω της σοβαρότητας των συνεπειών του ειδικού καθεστώτος στα δικαιώματα του κρατουμένου και κυρίως επειδή η επιβαλλόμενη απόφαση παραμένει σε ισχύ για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα (έξι μήνες), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι η απουσία απόφασης από το αρμόδιο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών επί των προσφυγών που υποβλήθηκαν κατά των διαταγμάτων του Υπουργού Δικαιοσύνης παραβίασαν το δικαίωμα του προσφεύγοντος να ακουστεί ενώπιον Δικαστηρίου. (παρ. 31).²⁸² Εφόσον, λοιπόν, ο διάδικος έχει αποκτήσει πρόσβαση σε Δικαστήριο, εναπόκειται, έπειτα, στα Κράτη να εγγυηθούν την αποτελεσματική άσκησή του. Εν προκειμένω, η εφαρμογή του δικαιώματος πρόσβασης σε Δικαστήριο δεν υπήρξε αποτελεσματική, καθώς η απουσία απόφασης επί της ουσίας εξαιτίας καθυστερήσεων απόφασης του αρμόδιου Δικαστηρίου, ακύρωσε την επίδραση του δικαστικού ελέγχου επί των προσβαλλόμενων αποφάσεων. Η εφαρμογή του ειδικού καθεστώτος κατά την κράτηση, σύμφωνα με το άρθρο 41bis, επέβαλε μια σειρά περιορισμών στην άσκηση των ουσιαστικών δικαιωμάτων του κρατουμένου και, ιδίως, στον τομέα των σχέσεων αυτού του τελευταίου με τον εξωτερικό κόσμο, και ως εκ τούτου είναι θεμελιώδες ο κρατούμενος να μπορεί να επιτύχει τον έλεγχο της νομιμότητας των υπουργικών αποφάσεων πριν από την λήξη της ισχύος τους προκειμένου να αποφευχθούν αδικαιολόγητες προσβολές στα ουσιαστικά δικαιώματα.²⁸³

Η δυνατότητα προσφυγής τουλάχιστον σε έναν βαθμό δικαιοδοσίας συνιστά θεμελιώδη απαίτηση του άρθρου 6. Δεν επιβάλλει, όμως, την ύπαρξη δευτέρου βαθμού δικαιοδοσίας. Εντούτοις, αφ'ης στιγμής το εθνικό δίκαιο προβλέπει ότι υφίσταται δυνατότητα άσκησης ένδικων μέσων, οι εγγυήσεις του εν λόγω άρθρου εφαρμόζονται και για τις διαδικασίες αυτές. Η έννοια της δίκαιης δίκης κατά το εν λόγω άρθρο αφορά κυρίως το θεσμικό και δικονομικό πλαίσιο λειτουργίας του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης και όχι την ουσία των υποθέσεων που έχουν ήδη κριθεί από τα εθνικά Δικαστήρια.²⁸⁴ Ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν καταπιάνεται με πιθανά σφάλματα των εθνικών Δικαστηρίων σχετικά με την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών ή την ερμηνεία του εθνικού δικαίου, παρά μόνο όταν προκύπτει ότι τα σφάλματα παραβιάζουν δικαιώματα και ελευθερίες που κατοχυρώνονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.²⁸⁵ Το κάθε κράτος – μέλος διαθέτει ένα ευρύ

²⁸² Στο ίδιο πνεύμα: ΕΔΔΑ, Musumeci κατά Ιταλίας, 11-1-2005, Gallico κατά Ιταλίας, 28-6-2005, Argenti κατά Ιταλίας, 10-11-2005, Salvatore κατά Ιταλίας, 6-12-2005, Viola κατά Ιταλίας 29-6-2006.

²⁸³ Το ΕΔΔΑ, στην απόφαση Salvatore κατά Ιταλίας της 6-12-2005, υπογραμμίζει παρά ταύτα την εξέλιξη της νομολογίας του Ιταλικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου το οποίο έκρινε ότι ένας κρατούμενος έχει έννομο συμφέρον να λάβει απόφαση, ακόμα και αν η ισχύς της προσβαλλόμενης πράξης έχει λήξει και αυτό λόγω των ευθέων αποτελεσμάτων της απόφασης επί των μεταγενέστερων της προσβαλλόμενης πράξεων.

²⁸⁴ Λ.-Α. Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013,σελ. 192.

²⁸⁵ ΕΔΔΑ, Garcia Ruiz κατά Ισπανίας, 21-1-1999, παρ. 28.

περιθώριο εκτίμησης σχετικά με τον τρόπο που οργανώνει την λειτουργία των Δικαστηρίων του επειδή αυτό που ενδιαφέρει προεχόντως είναι να εξασφαλισθεί ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης κατά τις απαιτήσεις του άρθρου 6.²⁸⁶ Το «δικαίωμα σε δικαστήριο», του οποίου ιδιαίτερη πτυχή αποτελεί το δικαίωμα πρόσβασης, δεν είναι απόλυτο και υπόκειται σε έμμεσους περιορισμούς, κυρίως ως προς τις προϋποθέσεις παραδεκτού μιας προσφυγής, διότι προαπαιτεί λόγω της ίδιας του της φύσης μία ρύθμιση από το Κράτος, το οποίο διαθέτει ως προς αυτό το σημείο ένα περιθώριο ελεύθερης εκτίμησης. Πάντως, αυτοί οι περιορισμοί δεν μπορούν να παρεμποδίζουν την ελευθερία πρόσβασης ενός αιτούντος κατά τέτοιο τρόπο ή σε τέτοιο βαθμό ώστε το δικαίωμα σε δικαστήριο να βλάπτεται ουσιωδώς. Οι περιορισμοί δεν είναι σύμφωνοι με το άρθρο 6 παρά μόνο εάν εξυπηρετούν δικαιολογημένο σκοπό και αν υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στα χρησιμοποιούμενα μέσα και τον επιδιωκόμενο σκοπό.²⁸⁷ Περαιτέρω, το αρμόδιο εθνικό Δικαστήριο θα πρέπει, κατ'αρχήν, να δικάζει κατά πλήρη δικαιοδοσία, ήτοι να διαθέτει την ευχέρεια να εξετάζει τόσο τα πραγματικά περιστατικά όσο και τα νομικά ζητήματα της υπόθεσης. Εντούτοις, σε ορισμένες υποθέσεις που αφορούν αμιγώς σε διοικητικές διαδικασίες, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει αποφανθεί ότι, όταν έχει προηγηθεί έλεγχος των πραγματικών περιστατικών από την αρμόδια διοικητική αρχή, δύναται να περιοριστεί η αρμοδιότητα των δικαστικών αρχών, χωρίς να παραβιάζονται οι απαιτήσεις του άρθρου 6.²⁸⁸

Η προστασία των δικαιωμάτων που συνδέονται άμεσα με την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας δικαιολογεί τον αυστηρό έλεγχο του βαθμού αποτελεσματικότητας του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο αναφορικά με τα πρόσωπα που στερούνται της φυσικής τους ελευθερίας. Αυτή η προστασία πάντως μπορεί να πραγματοποιηθεί δυνάμει του άρθρου 13 της Σύμβασης όπου κατοχυρώνεται το «δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή». Η υπόθεση Gebremedhin κατά Γαλλίας της 26^{ης} Απριλίου 2007, σχετικά με ένα πρόσωπο που είχε τοποθετηθεί σε χώρο αναμονής στο αεροδρόμιο του Roissy, έχοντας υποβάλλει αίτημα χορήγησης ασύλου στο γαλλικό έδαφος προκειμένου να μην εκτίθεται πλέον στην εξευτελιστική μεταχείριση των αρχών της Ερυθραίας, μπορεί να αποτελέσει σχετικό παράδειγμα. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η έννοια της αποτελεσματικής προσφυγής σύμφωνα με το άρθρο 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 απαιτεί έναν ανεξάρτητο και αυστηρό έλεγχο κάθε παραπόνου και, από την άλλη, τη δυνατότητα να ανασταλεί η εκτέλεση του επίδικου μέτρου (παρ. 58). Υπό το πρίσμα αυτής της τελευταίας απαίτησης, διαπιστώνοντας

²⁸⁶ ΕΔΔΑ, Schenk κατά Ελβετίας, 12-7-1988, παρ. 256.

²⁸⁷ ΕΔΔΑ, Λούλη – Γεωργοπούλου κατά Ελλάδος, 16-3-2017.

²⁸⁸ ΕΔΔΑ, Jane Smith κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 18-1-2011, παρ. 133.

ότι η διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων («référé – liberté») – όπως προβλέπεται στο άρθρο L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικαιοσύνης και μπορεί να εφαρμοστεί μετά από την άρνηση της διοίκησης στον αιτούντα άσυλο - δεν έχει αυτοδικαίως ανασταλτικό αποτέλεσμα, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, εν προκειμένω, ο προσφεύγων δεν είχε στην διάθεσή του μίαν αποτελεσματική προσφυγή σύμφωνα με το άρθρο 13, ούτως ώστε να εξετασθεί η αιτίασή του που απέρρεε από το άρθρο 3 της Σύμβασης. Η σπουδαιότητα που αποδίδεται στο κράτος δικαίου καθώς και στην προστασία της φυσικής ακεραιότητας δικαιολογεί την καταδίκη από τον Ευρωπαϊό Δικαστή καθώς δεν υπήρχε πρόβλεψη ενός ένδικου βοηθήματος με αυτόματο ανασταλτικό αποτέλεσμα (παρ. 66).

β) Το δικαίωμα ελεύθερης επικοινωνίας του κρατουμένου με τον συνήγορο της επιλογής του.

Το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης εμπεριέχει μια σειρά εγγυήσεων διαδικαστικής φύσεως που προορίζονται να εξασφαλίσουν μια δίκαιη δίκη (ανεξαρτησία και αμεροληψία του Δικαστηρίου, δημοσιότητα των συνεδριάσεων, απόφαση εντός μιας εύλογης προθεσμίας, τεκμήριο αθωότητας και δικαίωμα άμυνας) και, συνακόλουθα, προορίζονται να ικανοποιήσουν την αρχή της υπεροχής του δικαίου, μια αρχή θεμελιώδους σημασίας εντός μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Προκειμένου, κατ'αρχάς, ένα πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του να έχει την δυνατότητα να επωφεληθεί του δικαιώματος σε μια δίκαιη δίκη, πρέπει να έχει πρόσβαση σε έναν δικηγόρο ούτως ώστε να λάβει συμβουλές επί της νομικής διαδικασίας που θα ακολουθηθεί, καθώς και επί της προετοιμασίας της άμυνάς του.

Ο ρόλος του συνηγόρου υπεράσπισης, όπως έχει λεχθεί εύγλωττα, γίνεται αντιληπτός «ως μοναδικός κοινωνικός θεσμός που εκφράζει με άμεσο τρόπο την ιδιοτυπία του πολιτισμού μας και την αγωνιώδη προσπάθεια του ανθρώπου να επιτελέσει κατά συνείδηση το φοβερό και για κείνον που κρίνει έργο της απονομής ποινικής δικαιοσύνης»²⁸⁹ Στο δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο περιλαμβάνεται το δικαίωμα επικοινωνίας και κατ' ιδίαν συνάντησης με αυτόν σε οποιοδήποτε διαδικαστικό στάδιο. Για να έχει πρακτικό αντίκρισμα η επικοινωνία αυτή, πρέπει ασφαλώς να παρέχεται επαρκής χρόνος ενόσω λαμβάνει χώρα. Υπέρ του υπόπτου/κατηγορουμένου διασφαλίζεται και το απόρρητο της επικοινωνίας του με τον

²⁸⁹ Γ.-Α. Μαγκάκης, Ο συνήγορος: μια παράδοση κατάκτηση του πολιτισμού, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σελ. 76.

συνήγορό του. Η επικοινωνία αυτή περιλαμβάνει τις συναντήσεις, την αλληλογραφία, τις τηλεφωνικές συνομιλίες και άλλες μορφές που επιτρέπονται βάσει του εθνικού δικαίου.

Ο Ευρωπαϊός Δικαστής έχει χορηγήσει στους κρατούμενους μια ειδική προστασία των επαφών τους με τον συνήγορό τους, προστασία προσαρμοσμένη στο λειτουργικό πλαίσιο του εγκλεισμού και προορισμένη να υπερπηδήσει όλα τα προσκόμματα που εμποδίζουν την επικοινωνία τους. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου προστατεύει αυτές τις σχέσεις επί τη βάση δύο συμβατικών διατάξεων: της παραγράφου 3 εδ. γ' του άρθρου 6 σχετικά με το δικαίωμα των κατηγορουμένων να υπερασπίζεται τα δικαιώματά τους δικηγόρος και το άρθρο 8 σχετικά με το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα του περιορισμού της ελεύθερης επικοινωνίας των κρατουμένων με τους συνηγόρους τους, ενόψει του γεγονότος ότι οι περισσότερες έννομες τάξεις το υποβάλλουν σε σοβαρούς περιορισμούς. Ο εγκλεισμός, όμως, περιορίζει μόνον την φυσική ελευθερία του κρατούμενου, ο οποίος εξακολουθεί να είναι φορέας όλων των αμυντικών δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει το δίκαιο. «Το δικαίωμα για τον κατηγορούμενο να συνομιλεί με τον συνήγορό του αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της προετοιμασίας της άμυνάς του»,²⁹⁰ ως εκ τούτου οι συνέπειες της εξέλιξης των επαφών μεταξύ του κρατουμένου και του δικηγόρου του αναφορικά με την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων της άμυνας, και πιο γενικά με το δικαίωμα δίκαιης δίκης, οδήγησαν τον Ευρωπαϊό Δικαστή να συνάγει από την παράγραφο 3 εδ. γ' του άρθρου 6, προς όφελος των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους, το δικαίωμα να επικοινωνούν ανεμπόδιστα με τον δικηγόρο τους και, συγκεκριμένα, μακριά από τρίτους. Ο σκοπός είναι να αποδοθεί ένα χρήσιμο αποτέλεσμα, κατά την διάρκεια του εγκλεισμού, στο συμβατικό δικαίωμα ώστε κάθε κατηγορούμενος να επωφελείται της υπεράσπισης του από έναν συνήγορο της επιλογής του. Η απόφαση S. κατά Σουηδίας της 28^{ης} Νοεμβρίου 1991 αποτελεί την απόφαση πυξίδα του Δικαστηρίου του Στρασβούργου σε αυτόν τον τομέα. Ο προσφεύγων, ο οποίος είχε προφυλακισθεί, παραπονέθηκε για την παρακολούθηση εκ μέρους των σωφρονιστικών αρχών των συναντήσεών του με τον δικηγόρο του. Αφού υπογράμμισε ότι «σε αντίθεση με πολλές εθνικές νομοθεσίες και το άρθρο 8 § 2 d. της Αμερικανικής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν απονέμει ρητώς το δικαίωμα, στον κατηγορούμενο, να επικοινωνεί ανεμπόδιστα με τον συνήγορό του», ο Δικαστής του Στρασβούργου διαπιστώνει, ωστόσο, ότι το εν λόγω δικαίωμα ενυπάρχει στους Ελάχιστους Κανόνες για την μεταχείριση των κρατουμένων²⁹¹ καθώς και στην

²⁹⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Bonzi κατά Σουηδίας, 12-7-1978.

²⁹¹ Το σύνολο των Ελάχιστων Κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 19^{ης} Ιανουαρίου 1973 [Ψήφισμα (73) 5].

Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τα άτομα που συμμετέχουν σε διαδικασίες ενώπιον της Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (παρ. 48). Συνεπώς, ερμηνεύοντας το άρθρο 6 της Σύμβασης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επιβεβαίωσε, εν προκειμένω, ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου να επικοινωνεί ελεύθερα με τον δικηγόρο του πέραν της εμβέλειας ακοής ενός τρίτου εμφανίζεται μεταξύ των στοιχειωδών απαιτήσεων της δίκαιης δίκης σε μία δημοκρατική κοινωνία και απορρέει από την παράγραφο 3 εδ. γ' του άρθρου 6 της Σύμβασης (παρ. 48). Η χρήση του ρήματος «απορρέει» εκδηλώνει, εν προκειμένω, την επιθυμία του Δικαστή να καταστήσει πλήρως αποτελεσματικό το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη που εγγυάται το άρθρο 6. Υπό αυτήν την έννοια, άλλωστε, ο Δικαστής διευκρίνισε, ότι εάν ένας δικηγόρος δεν μπορούσε να συνομιλήσει με τον πελάτη του δίχως μια τέτοια παρακολούθηση, δεχόμενος εμπιστευτικές οδηγίες, η βοήθειά του θα έχανε μεγάλο μέρος της χρησιμότητάς της, καθώς ο σκοπός της Σύμβασης συνεπάγεται την πραγματική και αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων (παρ. 48). Στην σύμφωνη γνώμη του, ο Δικαστής De Meyer επέμεινε στο γεγονός ότι η ελευθερία και το απαραβίαστο των επικοινωνιών ενός κατηγορούμενου με τον δικηγόρο του ενυπάρχουν μεταξύ των θεμελιωδών απαιτήσεων μιας δίκαιης δίκης: είναι σύμφυτα του δικαιώματος σε συνήγορο και αναγκαία για την αποτελεσματική άσκησή του. Λόγω του ότι ο έγκλειστος βρίσκεται σε μια ευεπίφορη κατάσταση για παρακολούθηση από τις αρχές, ο Ευρωπαίος Δικαστής κρίνει σκόπιμο να διευκολύνει την άσκηση του δικαιώματος που εγγυάται η παράγραφος 3 εδ. γ' του άρθρου 6. Αυτή την λύση, την οποία είχε προτείνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην γνώμη της Can κατά Αυστρίας της 12^{ης} Ιουλίου 1984,²⁹² ²⁹³ υπενθυμίζεται συνεχώς από το Δικαστήριο του Στρασβούργου.²⁹⁴ Παραταύτα, αν και στην απόφαση S. κατά Σουηδίας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σιώπησε στην ερώτηση της άσκησης του προαναφερθέντος δικαιώματος εντός του σωφρονιστικού πλαισίου²⁹⁵ – κενό που ανέδειξε ο Δικαστής Matscher²⁹⁶ - σε μεταγενέστερες υποθέσεις του το Δικαστήριο διευκρινίζει ρητώς ότι το δικαίωμα να συμβουλευέσαι δικηγόρο υπόκειται σε περιορισμούς για θεμιτό σκοπό και ότι,

²⁹² Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνώρισε τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των συνομιλιών μεταξύ κρατουμένου και δικηγόρου.

²⁹³ Βλ. σχετ. και ΕΔΔΑ, Can κατά Αυστρίας της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1985.

²⁹⁴ Βλ. σχετ. ΕΔΔΑ, Brennan κατά Ην. Βασιλείου, 16-10-2001 (παρ. 58), Öcalan κατά Τουρκίας, 12-5-2005 (παρ. 133), Marcello Viola κατά Ιταλίας 5-10-2006 (παρ. 61).

²⁹⁵ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν έκανε αναφορά κατά ρητό τρόπο σε μια πιθανή εξαίρεση, ωστόσο εξέτασε εάν ο κίνδυνος μιας συμπαιγνίας που προέβαλε η Κυβέρνηση μπορούσε ή όχι να δικαιολογήσει τον επίδικο περιορισμό (παρ. 49).

²⁹⁶ Σύμφωνα με την γνώμη του Δικαστή Matscher στην απόφαση S. Κατά Σουηδίας «αυτό που επικρίνω στο σκεπτικό της παρούσας απόφασης είναι ότι ορθώς επισημαίνει την αρχή, όμως εσφαλμένως δεν αναφέρει κατά ρητό τρόπο την δυνατότητα εξαιρέσεων, η οποία, κατά την γνώμη μου, είναι θεμελιώδης απόρροια της αρχής ...».

σε κάθε περίπτωση, το ερώτημα είναι εάν, καθ'όλη την διαδικασία, ο περιορισμός στέρησε από τον κατηγορούμενο μια δίκαιη δίκη.²⁹⁷ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην γνώμη της Can κατά Αυστρίας υπογράμμισε ότι ελλείψει ρητής διατάξεως, δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι το δικαίωμα συνομιλίας με δικηγόρο και η ανταλλαγή με αυτόν συμβουλών και εμπιστευτικών πληροφοριών, το οποίο σιωπηρά εγγυάται η παράγραφος 3 εδ. γ' του άρθρου 6, δεν υπόκειται σε κανέναν περιορισμό (παρ. 52). Ομοίως στην απόφαση Imbrioscia κατά Σουηδίας της 24^{ης} Νοεμβρίου 1993, σχετικά με την εκτίμηση του σεβασμού των δικαιωμάτων άμυνας (παράγραφος 3 εδ. γ' του άρθρου 6) κατά την φάση προκαταρκτικής έρευνας, ο Ευρωπαίος Δικαστής εξέτασε το κατά πόσο ήταν συμβατή με την Σύμβαση η επέμβαση στο δικαίωμα ελεύθερης επικοινωνίας με δικηγόρο, λαμβάνοντας υπ'όψιν το σύνολο της διαδικασίας, δηλαδή εκτιμώντας τις επιπτώσεις του επίδικου περιορισμού επί της δίκαιης δίκης από την φάση της έρευνας έως και την φάση της κρίσης. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου φροντίζει να διευκρινίσει επί του θέματος, προς όφελος του κρατουμένου ότι αν και δεν είναι αναγκαίο να αποδείξει ο προσφεύγων ότι ο περιορισμός είχε αρνητικές συνέπειες στην πορεία της δίκης, αυτός πρέπει να μπορεί να επιβεβαιώσει ότι ο περιορισμός απτόταν άμεσα της άσκησης των δικαιωμάτων άμυνας.²⁹⁸ Συναφώς, στην απόφαση Brennan κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αφού υπογράμμισε ότι ο προσφεύγων ομολόγησε ενώπιον του δικαστικού συμβουλίου και ομολόγησε, περαιτέρω, και κατόπιν αυτού. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι εκείνη τη στιγμή χρειαζόταν νομικές συμβουλές και οι απαντήσεις του κατά τις μεταγενέστερες ανακρίσεις, που διεξήχθησαν χωρίς την παρουσία συνηγόρου, ήταν ενδεχομένως σχετικές στο πλαίσιο της δίκης και μπορούσαν να βλάψουν ανεπανόρθωτα την υπεράσπισή του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι η παρουσία ενός αστυνομικού σε εμβέλεια ακοής κατά την πρώτη συνομιλία ανάμεσα στον προσφεύγοντα και τον συνήγορό του προσέβαλε το δικαίωμα του ενδιαφερόμενου να ασκήσει κατά αποτελεσματικό τρόπο τα δικαιώματά της άμυνας (παρ. 62-63).

Σε μια αρκετά πρόσφατη υπόθεση, την Altay κατά Τουρκίας, όπου αφορά την απόφαση των σωφρονιστικών αρχών και των δικαστηρίων να παρίστανται υπάλληλοι, όταν ο κρατούμενος προσφεύγων συνομιλεί και συμβουλευέται τον δικηγόρο του, ο Ευρωπαίος Δικαστής απεφάνθη ότι όσον αφορά το περιεχόμενο της επικοινωνίας και το προνόμιο που παρέχεται στη σχέση δικηγόρου-πελάτη στο πλαίσιο των ατόμων που στερούνται της ελευθερίας τους, δεν υπάρχει λόγος να γίνει διάκριση μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών

²⁹⁷ ΕΔΔΑ, Brennan κατά Ην. Βασιλείου, 16-10-2001 (παρ. 58), Öcalan κατά Τουρκίας, 12-5-2005 (παρ. 133).

²⁹⁸ ΕΔΔΑ, Brennan κατά Ην. Βασιλείου, 16-10-2001 (παρ. 58), Öcalan κατά Τουρκίας, 12-5-2005 (παρ. 133).

αλληλογραφίας με δικηγόρους που, ανεξάρτητα από τον σκοπό τους, αφορούν θέματα ιδιωτικού και εμπιστευτικού χαρακτήρα. Συναφώς, επισήμανε ότι η σύνδεση της αλληλογραφίας με την εκδίκαση της διαφοράς, είναι ιδιαίτερα δύσκολη και η αλληλογραφία με τον δικηγόρο μπορεί να αφορά θέματα που έχουν ελάχιστη ή καθόλου σχέση με την εκδίκαση της δίκης. Εξάλλου, θεώρησε ότι η αρχή αυτή ισχύει κατά μείζονα λόγο στην προφορική και στη κατά πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία με το δικηγόρο. Επομένως, η προφορική συνομιλία, καθώς και η αλληλογραφία μεταξύ δικηγόρου και πελάτη του, προστατεύονται προνομιακά βάσει του άρθρου 8 της Σύμβασης. Ωστόσο, αναγνωρίστηκε ότι, παρά τη σπουδαιότητά του, το δικαίωμα της εμπιστευτικής επικοινωνίας με δικηγόρο δεν είναι απόλυτο, αλλά μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς. Αναμφίβολα πρέπει να διασφαλιστεί ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται δεν περιορίζουν το εν λόγω δικαίωμα σε βαθμό που να βλάπτει τον πυρήνα του και να του στερεί την αποτελεσματικότητά του. Ο περιορισμός πρέπει είναι προβλέψιμος για τους ενδιαφερομένους και επιδιώκει θεμιτό σκοπό στο πλαίσιο της παραγράφου 2 του άρθρου 8 και είναι «απαραίτητος σε μια δημοκρατική κοινωνία», με την έννοια ότι είναι ανάλογος προς τους επιδιωκόμενους στόχους. Περαιτέρω, το περιθώριο εκτίμησης του κράτους στην εκτίμηση των επιτρεπόμενων ορίων παρέμβασης στην ιδιωτική ζωή των διαβουλευσέων και της επικοινωνίας με δικηγόρο είναι περιορισμένο, δεδομένου ότι μόνο εξαιρετικές περιστάσεις, όπως η αποφυγή της διάπραξης σοβαρών εγκλημάτων ή σημαντικές παραβιάσεις της ασφάλειας των φυλακών, θα μπορούσε να δικαιολογήσει την ανάγκη περιορισμού αυτών των δικαιωμάτων. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο των προσώπων που στερούνται την ελευθερία τους για τρομοκρατικές ενέργειες, ο Ευρωπαϊός Δικαστής έχει κρίνει ότι δεν μπορούν να αποκλειστούν από το πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης και δεν πρέπει να παραβιάζεται η ουσία των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται από αυτές.²⁹⁹

Η άσκηση του δικαιώματος της ανεμπόδιστης επικοινωνίας με δικηγόρο επιτρέπει να επιτευχθεί μια αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Επιτρέπει, υπό το πρίσμα μιας αυστηρά διαδικαστικής αντίληψης, την πραγματική προστασία των δικαιωμάτων ουσιαστικής φύσης που ενδεχομένως παραβιάζονται κατά την διάρκεια του εγκλεισμού από τις σωφρονιστικές αρχές (προσβολές φυσικές ή ηθικές, απαράδεκτες συνθήκες κράτησης κτλ). Οι σχέσεις κρατουμένου – δικηγόρου απολαμβάνουν μιας προστασίας επί τη βάση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης και, συγκεκριμένα, μέσω του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας. Ο Ευρωπαϊός Δικαστής έχει επισημάνει ο ίδιος ότι το απόρρητο της

²⁹⁹ ΕΔΔΑ, Aktay κατά Τουρκίας, 9-4-2019.

αλληλογραφίας μεταξύ του κρατούμενου και του συνηγόρου του άπτεται ευθέως των δικαιωμάτων της άμυνας.³⁰⁰ Αφ'ης στιγμής το αντικείμενο των επαφών μεταξύ κρατουμένου και συνηγόρου του εδράζεται σε μια δικαστική διαδικασία σε εξέλιξη ή υπό εξέταση, οι εγγυήσεις που εμπεριέχονται στο δικαίωμα δίκαιης δίκης (οι οποίες εγγυήσεις προκύπτουν άμεσα από το συμβατικό κείμενο ή έχουν συναχθεί μέσω της πραιτορικής ερμηνείας του Δικαστή), μοιάζουν περισσότερο κατάλληλες να επιταχύνουν τον σκοπό της προστασίας αυτών των σχέσεων, είτε αυτές είναι άμεσες (με φυσική παρουσία) είτε μέσω αλληλογραφίας. Αυτό αιτιολογείται από το γεγονός ότι οι σχέσεις κρατούμενου – δικηγόρου κατά την δικαστική διαδικασία άπτονται συνεπειών αναφορικά με το δικαίωμα σε δίκη, η οποία έρχεται, αυτό δικαιολογεί την εξέταση της επέμβασης επί τη βάση του άρθρου 6. Όμως, αν και η προστασία που ανέπτυξε ο Ευρωπαϊός Δικαστής υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης, προστασία αποτελεσματική λαμβάνοντας υπ'όψιν την πληθώρα των διακυβεύσεων (διασφάλιση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, προστασία του τεκμηρίου αθωότητας και διατήρηση της ελευθερίας του κρατουμένου να εγείρει αιτιάσεις εξαιτίας κάποιας παραβίασης εκ μέρους των σωφρονιστικών αρχών στα ουσιαστικής φύσεως δικαιώματά του), μοιάζει κατάλληλη αναφορικά με τις σχέσεις κρατουμένου – δικηγόρου, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε χρήσιμο να αναπτύξει παράλληλα μια προστασία επί τη βάση του άρθρου 8, η οποία αφορά ειδικότερα την αλληλογραφία που ανταλλάσσεται μεταξύ του κρατουμένου και του συνηγόρου του.

Στην ελληνική έννομη τάξη, σύμφωνα με το άρθρο 53 παρ.2 και 4 του Σωφρονιστικού Κώδικα «2. Κάθε υπόδικος δικαιούται να επικοινωνεί τηλεφωνικά με το δικηγόρο του χωρίς αριθμητικό περιορισμό, 3..., 4. Το περιεχόμενο των επιστολών και της τηλεφωνικής και κάθε άλλης μορφής τηλεπικοινωνιακής ανταπόκρισης ή επικοινωνίας κατά το άρθρο 19 του Συντάγματος δεν ελέγχεται. Σε περίπτωση που το επιβάλλουν λόγοι εθνικής ασφάλειας ή προς διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, το περιεχόμενο αυτό μπορεί να ελεγχθεί υπό τις εγγυήσεις που ορίζει ο νόμος, 5...». Περαιτέρω, το άρθρο 23 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης ορίζει ότι «1. Η επικοινωνία των κρατουμένων με αλληλογραφία πραγματοποιείται με τα άτομα του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντός τους κατά την έννοια του άρθρου 51 Σωφρονιστικού Κώδικα καθώς και με συνηγόρους, δημόσιες εθνικές αρχές, διεθνείς οργανισμούς και οργανώσεις και διπλωματικούς και προξενικούς εκπροσώπους που έχουν αναλάβει ή υπερασπίζονται τα συμφέροντα των

³⁰⁰ ΕΔΔΑ, Erdem κατά Γερμανίας, 5-7-2001 (παρ.65). Στην προκειμένη περίπτωση ο Ευρωπαϊός Δικαστής απεφάνθη επί τη βάση του άρθρου 8 της Σύμβασης.

κρατουμένων, 2. Ο ταχυδρόμος υπάλληλος του καταστήματος διεκπεραιώνει την υπηρεσιακή αλληλογραφία, διακινεί επιστολές και επιταγές που προορίζονται για τους κρατουμένους και φροντίζει ώστε αυτά να παραδίδονται αυθημερόν στους παραλήπτες, 3..., 4..., 5. Όλες οι επιστολές ελέγχονται από ειδικό μηχανήμα ανίχνευσης και στη συνέχεια ανοίγονται και ελέγχονται χωρίς μηχανήμα παρουσία του παραλήπτη. Το κείμενο των επιστολών δεν ελέγχεται με την επιφύλαξη του δεύτερου εδαφίου της παραγράφου 4 του άρθρου 53 Σωφρονιστικού Κώδικα, 6...», ενώ το άρθρο 31 προβλέπει ότι οι κρατούμενοι δικαιούνται «31. Να επικοινωνούν με τηλέφωνο που βρίσκεται σε κοινόχρηστο χώρο του καταστήματος, όπως ορίζει το Συμβούλιο Φυλακής και ο παρών Εσωτερικός Κανονισμός καθώς και να στέλνουν γράμματα ή τηλεγραφήματα, όπως ορίζει ο Σωφρονιστικός Κώδικας και ο παρών εσωτερικός κανονισμός, χωρίς να ελέγχεται το περιεχόμενο οποιασδήποτε επικοινωνίας, εκτός αν ο έλεγχος γίνεται για λόγους ασφάλειας ή διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων». Εξάλλου, στο άρθρο 100 παρ. 4 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ορίζεται ότι «4. Σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να απαγορευθεί η επικοινωνία του κατηγορουμένου με το συνήγορό του».

Το προαναφερθέν νομικό πλαίσιο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υφίσταται απόλυτη προστασία της επικοινωνίας του κρατουμένου με τον συνήγορό του. Η επικοινωνία αυτή, είτε είναι προφορική είτε είναι γραπτή, δεν μπορεί να υποβληθεί σε κανενός είδους έλεγχο του περιεχομένου της, διότι διαφορετικά θα καταλύοταν κάθε έννοια εμπιστευτικότητας μεταξύ του συνηγόρου και του εντολέα του. Η διασφάλιση του δικαιώματος επικοινωνίας του κρατουμένου με το συνήγορο της επιλογής του συνεπάγεται αφενός μεν την απαγόρευση παρεμπόδισης της επικοινωνίας τους, αφετέρου δε την απαγόρευση παρακολούθησης της επικοινωνίας αυτής και την ενδεχόμενη αξιοποίησή της. Η ελληνική έννομη τάξη δεν επιτρέπει την αποστέρηση του δικαιώματος του απορρήτου της επικοινωνίας από τον κρατούμενο, κατ' επίκληση της ειδικής νομικής κατάστασής του.³⁰¹ Η σωφρονιστική αρχή, ως δημόσια υπηρεσία δεσμεύεται από την συνταγματική και ευρωπαϊκή προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας και επομένως λόγοι δημοσίου συμφέροντος, όπως η εύρυθμη λειτουργία του σωφρονιστικού ιδρύματος, δεν αποτελούν επαρκές νομικό έρεισμα για τον, κατά παράβαση του απορρήτου, έλεγχο της επικοινωνίας αυτής.³⁰²

Ο έλεγχος της αλληλογραφίας κρατουμένου με τα δικαιοδοτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης από την Διεύθυνση των Φυλακών Κορυδαλλού, οδήγησε στην καταδίκη της χώρας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, η δε υπόθεση αυτή είναι και η μοναδική υπόθεση

³⁰¹ Ν. Παπαδόπουλος, «Η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας», Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 336.

³⁰² Ευτ. Φυτράκης, «Επικοινωνία κρατουμένου με το συνήγορό του», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 112-113.

καταδίκης της χώρας για παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών κάποιου εγκλείστου.³⁰³ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπογράμμισε ότι μολονότι το άνοιγμα της αλληλογραφίας του προσφεύγοντος κρατούμενου με τα δικαιοδοτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης προβλεπόταν από τον νόμο και εξυπηρετούσε νόμιμο σκοπό (πρόληψη τέλεσης εγκλημάτων), δεν ήταν, σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, ένα αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία, αφού ο κίνδυνος παραχάραξης των ταχυδρομικών φακέλων για την λαθραία εισαγωγή παράνομων ουσιών στην φυλακή ήταν αμελητέος.

γ) Το προνομιακό καθεστώς της αλληλογραφίας μεταξύ κρατουμένων και δικηγόρων.

Στην διάσημη απόφαση *Golder* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975, στην οποία ο προσφεύγων, κατηγορούμενος για σοβαρές αναταραχές κατά τον εγκλεισμό του από έναν φύλακα και επιθυμών να προσφύγει σε αστικό δικαστήριο κατ'αυτού για δυσφήμιση, αντιμετώπισε την άρνηση του Υπουργού να έλθει σε επαφή με δικηγόρο, το δε Δικαστήριο του Στρασβούργου εκτιμώντας ότι μια τέτοια άρνηση συνιστά «ένα εμπόδιο... στην δυνατότητα αλληλογραφίας» και επέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης (παρ. 43), υπογράμμισε συμπεραίνοντας παραβίαση του εν λόγω άρθρου ότι «η απόφαση του υπουργού αποδεικνύεται ότι δεν είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, ότι η αλληλογραφία του ενδιαφερόμενου συνιστούσε ένα προπαρασκευαστικό μέτρο της παραπομπής σε δικαστήριο για μια διαφορά αστικού χαρακτήρα και, συνεπώς, στην άσκηση ενός δικαιώματος που κατοχυρώνεται σε ένα άλλο άρθρο της Σύμβασης, το άρθρο 6».³⁰⁴ Ο Ευρωπαίος Δικαστής προβαίνει, επομένως σε μια ερμηνεία συστηματικής φύσης του άρθρου 8 της Σύμβασης. Το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας του κρατούμενου με τον δικηγόρο του συμβάλλει στην αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και, ειδικότερα, στην προκειμένη περίπτωση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο.³⁰⁵³⁰⁶ Είναι τελείως λογικό να αναλογιστεί κανείς ότι ο σεβασμός του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο προϋποθέτει ότι ο διάδικος έχει την δυνατότητα να έλθει σε επαφή με δικηγόρο και αυτό μέσω της άσκησης του δικαιώματος σεβασμού της

³⁰³ ΕΔΔΑ, *Peers* κατά Ελλάδος, 19-4-2001.

³⁰⁴ Στο ίδιο πνεύμα βλ. σχετ. ΕΔΔΑ, *Schönenberger & Durmaz* κατά Σουηδίας, 20-6-1988 (παρ. 29).

³⁰⁵ Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο είχε συναχθεί από το άρθρο 6 της Σύμβασης από τον Ευρωπαίο Δικαστή στην απόφαση *Golder* κατά Ην. Βασιλείου της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975 (παρ. 36).

³⁰⁶ ΕΔΔΑ, *Garamukanwa* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 14-5-2019, παρ. 22-23.

αλληλογραφίας όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπογράμμισε επί τη βάσει του άρθρου 8, προκειμένου για «τον κανόνα της προηγούμενης εξέτασης της αλληλογραφίας με νομικές συμβουλές», ότι «είναι θεμελιώδες μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία να μπορεί ο καθένας να ζητά μια υπεύθυνη νομική συμβουλή σε κάθε ζήτημα προκειμένου να προστατεύσει τα δικαιώματά του ή για να τα κάνει σεβαστά ή απλώς για να ενημερωθεί». ³⁰⁷ Όταν καταγγέλλεται άσχημη μεταχείριση των εγκλείστων εκ μέρους των κρατικών αρχών αναφορικά με την αλληλογραφία τους, ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν διστάζει να επιβεβαιώσει ότι η αλληλογραφία με έναν δικηγόρο, όποια και αν είναι η σκοπιμότητα, απολαμβάνει ένα προνομιακό καθεστώς δυνάμει του άρθρου 8 της Σύμβασης, πολλώ δε μάλλον όταν αυτή η αλληλογραφία αποτελεί το πρόκριμα της άσκησης του δικαιώματος προσφυγής για την καταγγελία των μεταχειρίσεων που υφίσταται ο κρατούμενος κατά την διάρκεια της κράτησης.³⁰⁸

Το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας που εμπεριέχεται εντός του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης αφορά, κατά συνέπεια, την αλληλογραφία που ανταλλάσσεται μεταξύ ενός διαδίκου και του συνηγόρου του, δηλαδή την αλληλογραφία που εμπεριέχει χρήσιμες νομικές συμβουλές για την προετοιμασία μια διαδικασίας και, προκειμένου για έναν κατηγορούμενο, χρήσιμες για την προετοιμασία της άμυνάς του. Επομένως, πέραν από την ανησυχία να ξεπεραστεί κάθε εμπόδιο στην ανταλλαγή αλληλογραφίας ανάμεσα στον κρατούμενο και τον συνήγορό του, πρέπει να εξασφαλιστεί η διατήρηση του απορρήτου των επιστολών που αφορούν στην προετοιμασία της άμυνας και υπό τον σκοπό της εξασφάλισης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Συναφώς στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Erdem κατά Γερμανίας της 5^{ης} Ιουλίου 2001, όπου ο προσφεύγων είχε παραπονεθεί υπό το πρίσμα του άρθρου 8 για έλεγχο της αλληλογραφίας του με τον δικηγόρο του (έλεγχο, που στην προκειμένη περίπτωση, δικαιολογείτο σύμφωνα με τις κρατικές αρχές λόγω της συμμετοχής του σε τρομοκρατική οργάνωση), ο Δικαστής επεσήμανε ότι το απόρρητο της αλληλογραφίας μεταξύ κρατουμένου και του συνηγόρου του αποτελεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα για ένα άτομο και άπτεται ευθέως των δικαιωμάτων της άμυνας (παρ. 65). Εγκαθιδρύοντας έναν δεσμό μεταξύ

³⁰⁷ Βλ. σχετ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έκθεση Silver κατά Ην. Βασιλείου, 11-10-1980, έκθεση Grâce κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 15-10-1988. Η Επιτροπή διευκρίνισε στην τελευταία αυτή έκθεση ότι «αναγνωρίζοντας την σημασία ενός εσωτερικού συστήματος διερεύνησης των καταγγελιών που αφορούν την μεταχείριση που τους έχει επιβληθεί ή της συνθήκης κράτησής τους, η Επιτροπή διατηρεί την άποψη που είχε εκφράσει στην απόφαση Silver, σύμφωνα με την οποία η αλληλογραφία μεταξύ των κρατουμένων και των δικηγόρων τους έχει έναν προνομιακό χαρακτήρα και δεν πρέπει κατ'αρχήν να παρεμποδίζεται... Αναφορικά σε ότι άπτεται της αλληλογραφίας με τους δικηγόρους, η παρακολούθηση των γραμμάτων των κρατουμένων για τον λόγο ότι εμπεριέχουν καταγγελίες τις οποίες δεν ήγειραν προηγουμένως σύμφωνα με τις εσωτερικές σωφρονιστικές διαδικασίες, αποτελεί μια δυσανάλογη ποινή» (παρ. 94).

³⁰⁸ ΕΔΔΑ, Ekinci & Akalin κατά Τουρκίας, 30-1-2007 (παρ. 47).

του απορρήτου της επικοινωνίας και της άσκησης των δικαιωμάτων της άμυνας, ο Δικαστής του Στρασβούργου προχωρά για ακόμα μια φορά στην συστηματική ερμηνεία του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας, ερμηνεία που αποκαλύπτει κατά αξιοσημείωτο τρόπο την συμπληρωματικότητα που υπάρχει μεταξύ, αφενός μεν του σεβασμού από τις σωφρονιστικές αρχές του δικαιώματος αλληλογραφίας του κρατουμένου με τον δικηγόρο του, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 8, αφετέρου δε την εξασφάλιση μιας δίκης που διεξάγεται από τον «κρατούμενο – διάδικο», μέσω της αποτελεσματικής άσκησης των δικαιωμάτων της άμυνας, που κατοχυρώνονται στην παράγραφο 3 του άρθρου 6 της Σύμβασης. Αυτή η συμπληρωματικότητα που υπάρχει μεταξύ των δύο αυτών εγγυήσεων που εμπεριέχονται στο συμβατικό κείμενο και η σημασία που δίδεται στο δικαίωμα δίκαιης δίκης οδήγησαν τον Ευρωπαϊκό Δικαστή να εκτιμήσει ότι η παρέκκλιση από την αρχή αυτή του απορρήτου είναι νόμιμη μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις και πρέπει να περιβάλλεται από κατάλληλες και επαρκείς εγγυήσεις εναντίον της κατάχρησης.³⁰⁹

Το σωφρονιστικό πλαίσιο, γεμάτο περιορισμούς για τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους, δικαιολογεί το γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ κρατουμένου και του συνηγόρου του αποτελούν αντικείμενο προσοχής και ειδικής προστασίας εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Δικαστή και αυτό υπό τον σκοπό να εγγυηθεί στον «κρατούμενο – διάδικο» μια δίκαιη δίκη. Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου³¹⁰ της 25^{ης} Μαρτίου 1992 καθιερώνει μια ειδική προστασία υπό το πρίσμα του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας που εγγυάται το άρθρο 8 της Σύμβασης. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων κατήγγειλε επί τη βάση του άρθρου 8 το άνοιγμα και την ανάγνωση από τις σωφρονιστικές αρχές της αλληλογραφίας του με τον συνήγορό του, αλληλογραφία σχετική με δικαστικές διαδικασίες εν αρχή ή εν εξελίξει. Αφού, λοιπόν, υπογράμμισε ότι είναι σαφώς προς το δημόσιο συμφέρον ένα πρόσωπο που επιθυμεί να συμβουλευτεί έναν νομικό να μπορεί να το πράξει σε ευνοϊκές συνθήκες πλήρους και ελεύθερης συζήτησης. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, η σχέση δικηγόρου πελάτη επωφελείται ενός προνομιακού καθεστώτος (παρ. 46) και αφού υπενθύμισε την προστασία που επιφυλάσσει το άρθρο 6 της Σύμβασης περί του απορρήτου των συζητήσεων μεταξύ του κρατουμένου και του συνηγόρου του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

³⁰⁹ ΕΔΔΑ, Erdem κατά Γερμανίας, 5-7-2001 (παρ. 65).

³¹⁰ Ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί σε ισόβια κάθειρξη για επίθεση και φόνο από το Ανώτατο Δικαστήριο της Γλασκόβης. Αρχικά είχε χαρακτηριστεί ως κρατούμενος κατηγορίας Β, όμως μετά από επιθέσεις χαρακτηρίστηκε κρατούμενος κατηγορίας Α και τέθηκε υπό αυστηρότερη επιτήρηση, ήταν δε έγκλειστος στις φυλακές Perth και Peterhead όπου ευρίσκονταν σε αξιοσημείωτη απόσταση από τα γραφεία του δικηγόρου του στην Γλασκόβη. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι η αλληλογραφία του τόσο προς και από τον δικηγόρο του όσο και προς και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ανοίγεται και διαβάζεται από τις σωφρονιστικές αρχές κατά παράβαση του άρθρου 8 της Σύμβασης.

έκρινε ότι ανάλογες θεωρήσεις εφαρμόζονται στην αλληλογραφία που ανταλλάσσει ο κρατούμενος με τον δικηγόρο του αναφορικά με μια διαδικασία εν αρχή ή εν εξελίξει, όπου η ανάγκη για το απόρρητο έχει την ίδια ένταση, ιδίως όταν η αλληλογραφία σχετίζεται, όπως εν προκειμένω, με παράπονα και καταγγελίες στρεφόμενων κατά των σωφρονιστικών αρχών. Ένας τέτοιος συστηματικός έλεγχος αυτής της αλληλογραφίας είναι ασυμβίβαστος με την αρχή του απορρήτου των σχέσεων δικηγόρου και πελάτη, ιδίως εάν εναπόκειται σε άτομα ή όργανα που ενδιαφέρονται ευθέως για το περιεχόμενο της αλληλογραφίας (παρ. 47). Εξάλλου, υπογραμμίζει ότι το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία εντός του πλαισίου της φυλακής, όπου ένας νομικός σύμβουλος δυσκολεύεται να επισκεφτεί τον πελάτη του εξαιτίας, όπως εν προκειμένω, της απομακρυσμένης θέσης του σωφρονιστικού ιδρύματος (παρ. 50). Ο Δικαστής του Στρασβούργου λαμβάνει, επομένως, υπ' όψιν του την ιδιομορφία του σωφρονιστικού περιβάλλοντος (παρ. 47 και 50) για να χορηγήσει στον κρατούμενο μια προνομιακή μεταχείριση της αλληλογραφίας που ανταλλάσσει με τον δικηγόρο του. Όποιος και αν είναι ο σκοπός της αλληλογραφίας (είτε δηλαδή αφορά μια νομική διαδικασία εν εξελίξει είτε έχει γενικό χαρακτήρα) εμπίπτει στην πληροφόρηση «εμπιστευτικής και ιδιωτικής φύσεως» και, επομένως, σύμφωνα με τον Δικαστή, «τέτοιες επιστολές απολαμβάνουν ένα προνομιακό καθεστώς δυνάμει του άρθρου 8» (παρ. 48).³¹¹

Το απόρρητο των σχέσεων δικηγόρου – πελάτη οριοθετεί, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊό Δικαστή, τον συστηματικό έλεγχο της αλληλογραφίας τους. Στις περιπτώσεις προσφυγών εξαιτίας της λήψης στοχευμένων μέτρων παρακολούθησης των επικοινωνιών σε βάρος συγκεκριμένου ατόμου, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εξετάζει αν η εν λόγω επέμβαση προβλεπόταν από την εθνική νομοθεσία και αν οι διατάξεις της ερμηνεύτηκαν και εφαρμόστηκαν κατά το πνεύμα του άρθρου 8 και ιδίως σε σχέση με την ύπαρξη επαρκών εγγυήσεων έναντι τυχόν καταχρηστικής λήψης μέτρων.³¹² Ο Δικαστής, εν προκειμένω, καλείται να εκτιμήσει με πιο αυστηρό τρόπο την συμβατότητα μιας επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας. Συναφώς, εκτιμά ότι «οι σωφρονιστικές αρχές μπορούν να ανοίξουν μια επιστολή από έναν δικηγόρο προς τον πελάτη του όταν έχουν μια εύλογη αιτία να πιστεύουν ότι εμπεριέχει παράνομο περιεχόμενο όπου τα συνήθη μέτρα ανίχνευσης απέτυχαν να εντοπίσουν. Η επιστολή πρέπει, ωστόσο, μόνο να ανοίγεται και να μη διαβάζεται. Πρέπει να υπάρχουν κατάλληλες εγγυήσεις που αποτρέπουν την ανάγνωση της επιστολής όπως παραδείγματος χάριν το άνοιγμα της επιστολής παρουσία του κρατουμένου. Η ανάγνωση της

³¹¹ Στο ίδιο πνεύμα, ΕΔΔΑ, Fazil Ahmet Tamer κατά Τουρκίας, 5-12-2006 (παρ. 50), Ekinici & Akalin κατά Τουρκίας 30-1-2007 (παρ. 47).

³¹² ΕΔΔΑ, Ο, παρ. 63.

αλληλογραφίας του κρατουμένου προς και από τον δικηγόρο του πρέπει να επιτρέπεται μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου οι αρχές έχουν εύλογη αιτία να πιστεύουν ότι υπάρχει κατάχρηση του εν λόγω προνομίου υπό την έννοια ότι το περιεχόμενο της επιστολής θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια της φυλακής ή την ασφάλεια τρίτων ή άλλως είναι εγκληματικού χαρακτήρα. Τι θα θεωρηθεί ως “εύλογη αιτία” θα εξαρτηθεί από το σύνολο των συνθηκών αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη γεγονότων ή πληροφοριών που θα πείσουν έναν αντικειμενικό παρατηρητή ότι το προνομιακό καθεστώς επικοινωνίας έχει καταχραστεί». ³¹³ Ο Δικαστής οριοθετεί αυστηρά τον έλεγχο των σωφρονιστικών αρχών επιβάλλοντας στους τελευταίους ένα ακριβές πλαίσιο που οφείλουν να ακολουθήσουν. Ο M. Levinet προβληματίζεται επί του θέματος για το εάν η ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας των κρατουμένων δεν καθιστά δίχως νόημα την αρχή της αναλογικότητας που προϋποθέτει την επίτευξη μιας δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα αφενός μεν στα συμφέροντα του κρατουμένου, αφετέρου δε σε αυτά της σωφρονιστικής διοίκησης. ³¹⁴ Αν και είναι αξιοπρόσεκτο ότι ο ευρωπαϊός Δικαστής αφενός μεν χορηγεί στον κρατούμενο, δυνάμει αυτής της νομολογίας, μια ειδική προνομιακή προστασία του «δικαιώματος σεβασμού της επικοινωνίας» λαμβάνοντας υπ’ όψιν στο ιδιαίτερο πλαίσιο και τα διακυβευόμενα διαδικαστικά συμφέροντα, αφετέρου δε, επιχειρεί έναν πιο αυστηρό έλεγχο της συμφωνίας της παρέμβασης με τις επιταγές της ΕΣΔΑ, πρέπει να μην αμεληθεί ότι ο Δικαστής κατά τον έλεγχο της αναλογικότητας ενσωματώνει «τις συνήθειες και εύλογες απαιτήσεις του εγκλεισμού» ³¹⁵ και ότι «για να ελεγχθεί ο ανεκτός βαθμός ενός τέτοιου ελέγχου κατά γενικό τρόπο, δεν πρέπει να αμελείται ότι η δυνατότητα να γράφει και να λαμβάνει γράμματα συνιστά, κάποιες φορές, τον μοναδικό σύνδεσμο με τον εξωτερικό κόσμο». ³¹⁶ Συναφώς, λαμβάνοντας υπ’ όψιν, το σημαντικό ζήτημα σχετικά με τις σχέσεις κρατουμένου – δικηγόρου, ο ευρωπαϊός Δικαστής εκτιμά κατά τον έλεγχό του τα αντικρουόμενα συμφέροντα και επιχειρεί να εξεύρει μια δίκαιη ισορροπία. Στην απόφαση Erdem κατά Γερμανίας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διευκρινίζει δικαίως ότι «μια μορφή συμβιβασμού ανάμεσα στις απαιτήσεις άμυνας μιας δημοκρατικής κοινωνίας και στις απαιτήσεις της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων είναι σύμφυτη με το σύστημα της Σύμβασης». ³¹⁷ Εν προκειμένω, ο Δικαστής επιβεβαίωσε εκ νέου το ειδικό προνομιακό καθεστώς της επικοινωνίας μεταξύ κρατουμένου και του δικηγόρου του, ωστόσο,

³¹³ Στο ίδιο πνεύμα ΕΔΔΑ, Fazil Ahmet Tamer κατά Τουρκίας, 5-12-2006 (παρ. 50), Karpeneklioglu κατά Τουρκίας, 23-1-2006 (παρ. 31).

³¹⁴ M. Levinet, RUDH, 1993, p. 13.

³¹⁵ ΕΔΔΑ, Ekkinci & Akalin κατά Τουρκίας, 30-1-2007 (παρ. 44).

³¹⁶ ΕΔΔΑ, Campbell κατά Hv. Βασιλείου, 25-3-1992 (παρ. 48), Ekkinci & Akalin κατά Τουρκίας, 30-1-2007 (παρ. 44).

³¹⁷ ΕΔΔΑ, Erdem κατά Γερμανίας, 5-7-2001 (παρ. 68).

λαμβάνοντας υπ' όψιν την απειλή που θέτει η τρομοκρατία σε όλες της τις μορφές, τις διασφαλίσεις που συνδέονται με την παρακολούθηση της αλληλογραφίας στην συγκεκριμένη υπόθεση και το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει το Κράτος, το Δικαστήριο κρίνει ότι η επίδικη παρέμβαση δεν ήταν δυσανάλογη με τους επιδιωκόμενους νόμιμους σκοπούς.³¹⁸ Η απόφαση Sarban κατά Μολδαβίας αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα της αναζήτησης του δικαστή μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε επί τη βάση του άρθρου 8 της Σύμβασης ότι το γυάλινο διαχωριστικό (τζαμαρία) συνιστούσε εμπόδιο στην προετοιμασία της άμυνάς του με τον δικηγόρο του. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, μολονότι, το διαχωριστικό μπορούσε να δημιουργήσει κάποια εμπόδια στην αποτελεσματική επικοινωνία με τον δικηγόρο του ..., φαίνεται ότι οι αυτές οι δυσκολίες, στην συγκεκριμένη περίπτωση, δεν εμπόδισαν τον προσφεύγοντα να αμυνθεί αποτελεσματικά ενώπιων των εθνικών αρχών και συνεπώς δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.³¹⁹ Εξάλλου, το Δικαστήριο προκειμένου να καταλήξει στην διαπίστωση της ύπαρξης παραβίασης, αναφέρει τα πραγματικά περιστατικά επί τη βάση των οποίων δέχεται ότι υπάγονται στην έννοια της αλληλογραφίας και εν συνεχεία διαπιστώνει την επέμβαση όπως για παράδειγμα το άνοιγμα μιας επιστολής, ακόμα και το ξεδίπλωμα ενός σημειώματος στο οποίο ο δικηγόρος έγραψε ένα μήνυμα και το παρέδωσε στους εντολείς του.³²⁰

Προκειμένου να αποτρέψει μια πιθανή ανισορροπία στην προστασία των αντιτιθέμενων επίδικων συμφερόντων (ήτοι αυτών της σωφρονιστικής διοίκησης και αυτών του κρατουμένου), ο Δικαστής J. Freeland πρότεινε, στην εν μέρει μειωψηφούσα άποψή του αναφορικά με την λύση που υιοθετήθηκε στην υπόθεση Campbell κατά Ην. Βασιλείου, να ακολουθηθεί μια διάκριση ανάμεσα, αφενός, στην επικοινωνία με έναν συνήγορο σχετικά με μια προβλεπόμενη ή εκκρεμούσα νομική διαδικασία, αφετέρου δε, στην επικοινωνία γενικώς με έναν συνήγορο. Η πρώτη περίπτωση, λαμβανομένου υπ' όψιν και του συνδέσμου με την αρχή της αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο που εγγυάται το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, θα πρέπει να υπαχθεί σε ένα προνομιακό προστατευτικό καθεστώς, ενώ αντιθέτως η δεύτερη περίπτωση δεν θα τύχει του ιδίου καθεστώτος καθώς η ανάγκη της εμπιστευτικότητας είναι λιγότερο επιτακτική. Συνακόλουθα, σύμφωνα με τον Δικαστή «η απαίτηση τα μέτρα ελέγχου που εφαρμόζονται σε μια φυλακή ... να μην αντιμετωπίζουν διαφορετικά την γενική

³¹⁸ ΕΔΔΑ, Erdem κατά Γερμανίας, 5-7-2001 (παρ. 69).

³¹⁹ ΕΔΔΑ, Sarban κατά Μολδαβίας, 4-10-2005 (παρ. 130-131). Το δωμάτιο συνάντησης των κρατουμένων με τους συνηγόρους τους στο κέντρο προφυλάκισης είχε ένα διαχωριστικό από διπλό γυαλί με τρύπες. Σύμφωνα με τον προσφεύγοντα έπρεπε να φωνάζουν με τον συνήγορό του για να ακουστούν, ενώ περαιτέρω ο συνήγορός του δεν μπορούσε να του δώσει έγγραφα προς υπογραφή.

³²⁰ ΕΔΔΑ, Laurent κατά Γαλλίας, 24-5-2018, παρ. 36.

επικοινωνία με έναν συνήγορο ... από την επικοινωνία που σχετίζεται με μια επιδιωκόμενη ή εκκρεμούσα διαδικασία, μου δίνουν την εντύπωση ότι γέρνουν την ζυγαριά ανάμεσα στην προστασία της ασφάλειας της φυλακής και του σεβασμού της εμπιστευτικότητας, κατά πολύ υπέρ του τελευταίου».³²¹

δ) Η δημοσιότητα στο πλαίσιο των σωφρονιστικών διαφορών.

Δημοσιότητα των συνεδριάσεων των Δικαστηρίων υφίσταται αφενός μεν όταν επιτρέπεται σε κάθε πρόσωπο, χωρίς διάκριση, η προσέλευση στο ακροατήριο, όταν καθίσταται δυνατή η δημοσίευση μέσω του τύπου των πρακτικών της δικασίμου και η λήψη από κάθε ενδιαφερόμενο αντιγράφου της απόφασης, αφετέρου δε το περιεχόμενό της έγκειται κατά την νομολογία και στην δημόσια ανάπτυξη της δίκης και των επιχειρημάτων των μελών και στην δημόσια αναγγελία της απόφασης.³²² Η αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων αποτελεί θεμελιώδη δικονομική αρχή και εγγύηση για την ανεπηρέαστη απονομή της δικαιοσύνης, ενισχύοντας το αίσθημα ευθύνης των δικαστικών λειτουργών και αυξάνοντας την εμπιστοσύνη των πολιτών. Οι πολιτειακές διαδικασίες και η δικαστική λειτουργία χαρακτηρίζονται από διαφάνεια, που εδραιώνεται ως αρχή του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού.

Προκειμένου να αποτυπωθεί η ακριβής αξία της αρχής της δημοσιότητας της δίκης, θα ήταν χρήσιμο να γίνει μια μικρή ιστορική αναδρομή στην εποχή του εξεταστή – Δικαστή. Εκείνη την εποχή κανένας από το κοινό δεν λάμβανε γνώση της πορείας της δίκης και των όσων διαδραματίζονταν σε αυτήν μέχρι την έκδοση της απόφασης. Ούτε καν ο ίδιος ο κατηγορούμενος είχε πλήρη πρόσβαση στα στοιχεία που υπήρχαν εις βάρος του, ούτως ώστε να καταστρώσει αποτελεσματικά την υπεράσπισή του. Ενάντια σε αυτήν την μυστικότητα και την αδιαφάνεια, οι αρχές του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης ανέδειξαν ένα νέο σύστημα δικονομικών κανόνων, στα πλαίσια του οποίου καθιερώθηκε θεσμικά και η δημοσιότητα των συνεδριάσεων των Δικαστηρίων, ο κοινωνικός έλεγχος της δικαστικής εξουσίας, ως αντίδραση στην κατάχρηση εξουσίας της εξεταστικής δίκης.³²³

Η παράγραφος 1 του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης αναφορικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη απαιτεί «όπως η υπόθεσις του να δικασθεί δικαίως, δημοσία...». Αυτή η πρόβλεψη, πέραν από την δημόσια έκδοση της απόφασης, αφορά και στις συνεδριάσεις των Δικαστηρίων. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπενθύμισε πολλές φορές ότι «η δημοσιότητα της διαδικασίας των

³²¹ ΕΔΔΑ, Campbell κατά Ην. Βασιλείου, 25-3-1992, εν μέρει μειωσιφούσα γνώμη του Δικαστή Sir John Freeland.

³²² Γ. Σγουρίτσας, «Τίνα περί δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων», Νομικό Βήμα, 1957, σελ. 439.

³²³ Γ.Ν. Δημητράτος, «Προβλήματα δημοσιότητας στην ποινική δίκη», Νομικό Βήμα, 1991, σελ. 342.

δικαιοδοτικών οργάνων που προβλέπεται στην παράγραφο 1 του άρθρου 6 προστατεύει τους διαδίκους έναντι μιας μυστικής δικαιοσύνης που διαφεύγει τον δημόσιο έλεγχο. Συνιστά, επίσης, ένα από τα μέσα που συμβάλλουν στην διατήρηση της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια. Με την διαφάνεια που δίνει στην διοίκηση της δικαιοσύνης, βοηθά στην πραγμάτωση του σκοπού της παραγράφου 1 του άρθρου 6: την δίκαιη δίκη, της οποίας η εγγύηση συγκαταλέγεται μεταξύ των αρχών όλων των δημοκρατικών κοινωνιών κατά την έννοια της Σύμβασης». ³²⁴ Ωστόσο, το άρθρο 6 διευκρινίζει ότι η πρόσβαση στην αίθουσα συνεδριάσεων μπορεί να απαγορευτεί: «όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπό του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρω, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότητα θα ηδύνατο να παραβλάβη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης». Το Συμβατικό κείμενο προβλέπει, λοιπόν, το ίδιο μια εξαίρεση στον κανόνα της δημοσιότητας, ωστόσο, η εξαίρεση αφορά αποκλειστικά στην δημοσιότητα των συνεδριάσεων, η δημοσιότητα της έκδοσης της απόφασης έχει, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊό Δικαστή, έναν απόλυτο χαρακτήρα. ³²⁵

Ο Ευρωπαϊός Δικαστής ελέγχει τον σεβασμό αυτών των συμβατικών απαιτήσεων ανεξαρτήτως του εάν η δικαιοδοτική διαδικασία λαμβάνει χώρα σε ελεύθερο περιβάλλον ή στο εσωτερικό ενός σωφρονιστικού ιδρύματος. Στην απόφαση *Cambell & Fell* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 28^{ης} Ιουνίου 1984 έχοντας επισημάνει «την σημασία της αρχής της δημοσιότητας» και έχοντας αποκλείσει την ιδέα ενός «σιωπηρού περιορισμού» της δημοσιότητας έκδοσης της απόφασης (παρ. 90), ο Δικαστής του Στρασβούργου καταδίκασε το Ηνωμένο Βασίλειο διότι δεν είχε λάβει κανένα μέτρο ώστε να απαγγέλλεται δημόσια η απόφαση της Επιτροπής των Ελεγκτών, ενός σωφρονιστικού πειθαρχικού οργάνου (παρ. 92). Η απόφαση *Riepan* κατά Αυστρίας της 14^{ης} Νοεμβρίου 2000 αξίζει ιδιαίτερης προσοχής διότι αφορά σε έναν κρατούμενο ο οποίος εδιώκετο ποινικά για επικίνδυνες απειλές κατά των φυλάκων, ενώ η πρωτόδικη διαδικασία είχε καθορισθεί να διεξαχθεί σε κλειστό τμήμα της φυλακής. Ο προσφεύγων, συνακόλουθα, παραπονέθηκε για μη διεξαγωγή της συνεδρίασης δημόσια. Αφού υπενθύμισε τον θεμελιώδη χαρακτήρα της απαίτησης της δημοσιότητας υπό το πρίσμα της εγγύησης της δίκαιης δίκης (παρ. 27), το Δικαστήριο εφάρμοσε την απαίτηση της δημοσιότητας στις σωφρονιστικές διαφορές και διευκρίνισε ότι «η δημοσιότητα της διαδικασίας έχει μια ιδιαίτερη σημασία σε περιπτώσεις όπως η προκειμένη, όπου ο κατηγορούμενος ήταν κρατούμενος, όπου οι κατηγορίες θεμελιώνονταν στις απειλές εναντίον

³²⁴ ΕΔΔΑ, *Sutter* κατά Σουηδίας, 22-2-1984 (παρ. 26).

³²⁵ ΕΔΔΑ, *Campbell & Fell* κατά Ην. Βασιλείου, 28-6-1984 (παρ. 90).

των σωφρονιστικών υπαλλήλων και όπου οι μάρτυρες ήταν υπάλληλοι της φυλακής όπου ο κατηγορούμενος βρισκόταν *έγκλειστος*» (παρ. 27). Η ανησυχία της διατήρησης της εμπιστοσύνης των πολιτών μέσα στα δικαστήρια, μέσω της απαίτησης για διαφάνεια και δημοσιότητα, δικαιολογείται ακόμα περισσότερο όταν η επίδικη διαδικασία διεξάγεται σε έναν περικλειστο χώρο και ο κατηγορούμενος – κρατούμενος βρίσκεται πραγματικά και νομικά υπό τον έλεγχο του αντιδίκου του (της σωφρονιστικής διοίκησης) στο εσωτερικό αυτού του περικλειστού χώρου. Έχοντας υπ'όψιν ότι «ένα πραγματικό εμπόδιο μπορεί να παραβιάσει την Σύμβαση όπως και ένα νομικό εμπόδιο»³²⁶ το Δικαστήριο του Στρασβούργου παρατηρεί ότι «η διεξαγωγή της δίκης εκτός μιας συνήθους δικαστικής αίθουσας και, ιδίως, σε ένα χώρο όπως η φυλακή, στον οποίο κατ'αρχήν οι πολίτες γενικώς δεν έχουν πρόσβαση, αποτελεί ένα σοβαρό εμπόδιο στην δημοσιότητα των συζητήσεων» (παρ. 29). Λαμβάνοντας υπ'όψιν αφενός μεν ότι κανένα αντισταθμιστικό μέτρο δεν ελήφθη από το Κράτος προκειμένου να εγγυηθεί ότι οι πολίτες και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης θα μπορούσαν να ενημερωθούν για τον τόπο διεξαγωγής της δίκης και θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε αυτή (παρ. 30-31), αφετέρου δε ότι το έλλειμα δημοσιότητας δεν δικαιολογείτο από κανέναν από τους απαριθμούμενους σκοπούς στην παράγραφο 1 του άρθρου 6 και, συγκεκριμένα, ότι τα «προβλήματα ασφάλειας» δεν ήταν επαρκώς σοβαρά στην προκειμένη περίπτωση (παρ. 34), και, εν τέλει, ότι η διεξαγωγή μιας δημόσιας συζήτησης ενώπιον του Εφετείου δεν αντισταθμισε την απουσία δημόσιας συζήτησης στον πρώτο βαθμό λόγω της περιορισμένης έκτασης του ελέγχου του (παρ. 41), ο Ευρωπαίος Δικαστής διαπίστωσε την παραβίαση της παραγράφου 1 του άρθρου 6 της Σύμβασης (παρ. 42). Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εφάρμοσε, επομένως, στην προκειμένη περίπτωση, την απαίτηση της δημοσιότητας έχοντας υπ'όψιν την ιδιαιτερότητα του λειτουργικού πλαισίου (του σωφρονιστικού πλαισίου), υπογραμμίζοντάς το δε ρητώς. Η ιδιαιτερότητα του λειτουργικού πλαισίου εγκλεισμού (ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζεται όλο και περισσότερο από το γεγονός ότι ο κρατούμενος υπόκειται κατά το δίκαιο και τα πράγματα στην εξουσία της σωφρονιστικής διοίκησης, η οποία είναι αντίδικός του) δικαιολογεί το ότι η απαίτηση της δημοσιότητας θα εφαρμόζεται και στις δικαστικές διαδικασίες που διεξάγονται στην φυλακή.

Η επιταγή για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, το δημοκρατικό δικαίωμα των πολιτών για πληροφόρηση, η σύγχρονη δικαιοκρατική αντίληψη για την αποστολή των Δικαστηρίων προς την αγαθή και αμερόληπτη απονομή της δικαιοσύνης και η εδραίωση της κοινωνικής ασφάλειας, οριοθετούν το πλαίσιο λειτουργίας της αρχής της δημοσιότητας των

³²⁶ ΕΔΔΑ, Airey κατά Ιρλανδίας, 9-10-1979 (παρ.25).

συνεδριάσεων. Η δημοσιότητα οφείλει λειτουργικά να οργανωθεί αλλά δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αποκλειστεί διότι, κατά τον Feuerbach: «Η εντύπωση ότι η Αλήθεια και το Δίκαιο είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την δημοσιότητα είναι βαθιά ριζωμένη, όχι μόνον με τα αισθήματα των ανθρώπων αλλά και την ίδια την φύση των πραγμάτων».³²⁷

3. Οι αυτόνομες έννοιες στις σωφρονιστικές διαφορές.

Η αρχή της ενιαίας εφαρμογής του ευρωπαϊκού δικαίου σε συνδυασμό με την αρχή της ισότητας επιβάλλουν να δίδεται στις έννοιες του ευρωπαϊκού δικαίου αυτόνομη από τα εθνικά δίκαια και ενιαία ερμηνεία, η οποία προσδιορίζεται με την βοήθεια του συστήματος στο οποίο είναι ενταγμένη η ρύθμιση.³²⁸ Η ανάγκη προσφυγής του ευρωπαίου δικαστή στην αυτόνομη ερμηνευτική μέθοδο οφείλεται, κατ'αρχάς στην προσπάθειά του να αποτρέψει τον κίνδυνο σύγκρουσης με το εσωτερικό δίκαιο και την ανεξάρτητη ερμηνευτική προσέγγιση του εθνικού δικαστή. Σε ένα επόμενο στάδιο η αυτονόμηση των εννοιών της Συμβάσεως από το δικαστή του Στρασβούργου συνάδει προς τη δημιουργία και την καθιέρωση κοινών κανόνων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα εθνικά συστήματα των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Το ζήτημα της «αυτονομήσεως» των εννοιών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης ανακύπτει όταν το Κράτος, κατά του οποίου στρέφεται εκκρεμής προσφυγή ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων του Στρασβούργου αντιτάσσει, στις απόψεις του, το περιεχόμενο που το εσωτερικό δίκαιο αυτού του κράτους προσδίδει στην επίμαχη έννοια. Η πρωτοτυπία της εννοιολογικής αυτής αντίθεσης δεν βρίσκεται στην ερμηνευτική ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει μια συγκεκριμένη έννοια της Συμβάσεως. Στην πραγματικότητα, το Δικαστήριο, σ'αυτές τις περιπτώσεις, αρνείται να θεωρήσει ως αποκλειστικό το νομικό χαρακτηρισμό της έννοιας που υιοθετεί η εθνική έννομη τάξη. Υπό την αντίθετη, άλλωστε, εκδοχή, της δεσμεύσεως του Δικαστηρίου από την ερμηνεία του εθνικού δικαστή, η επίμαχη έννοια της Συμβάσεως θα εξέφευγε από τον αποτελεσματικό έλεγχο των οργάνων του Στρασβούργου.

Όταν το Δικαστήριο του Στρασβούργου προσφεύγει στις αυτόνομες έννοιες δεν αρνείται τον επικουρικό χαρακτήρα του ελέγχου του, ενόψει του ότι ο κύριος ρόλος εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στο εσωτερικό δίκαιο ανήκει τον εθνικό δικαστή. Αυτή, όμως, η αυτόνομη ερμηνευτική προσέγγιση οδηγεί τον ευρωπαίο δικαστή σε επαναοριοθέτηση εννοιών

³²⁷ Γ.Ν. Δημητράτος, «Προβλήματα δημοσιότητας στην ποινική δίκη», Νομικό Βήμα, 1991, σελ. 345.

³²⁸ Λαζαράτος Π., «Η γραμματική ερμηνεία στο ευρωπαϊκό Δίκαιο», Διοικητική Δίκη 18 (2006), σελ. 1445.

της εθνικής εννόμου τάξεως, υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.³²⁹ Το κοινό χαρακτηριστικό που παρουσιάζουν οι «αυτόνομες» έννοιες είναι ότι ο προσδιορισμός τους προϋποτίθεται για την εφαρμογή ενός δικαιώματος προστατευόμενου από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Δεν χρήζει ιδιαίτερης αποδείξεως ότι, στην κατηγορία αυτή, εμπίπτουν η έννοια της «ιδιωτικής ζωής», οι έννοιες των «δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως» και της «κατηγορίας ποινικής φύσεως».

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ερμηνεύει ευρύτατα την έννοια της ιδιωτικής ζωής, υπό το πνεύμα του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει οδηγηθεί στην κρίση ότι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Συμβάσεως δεν περιλαμβάνει μόνον, όπως νοείται από την εθνική νομοθεσία, τον εν στενή έννοια ιδιωτικό βίο, αλλά και την «κοινωνική ιδιωτική ζωή». Εξάλλου, η ασάφεια των όρων της Συμβάσεως που περιορίζουν το πεδίο εφαρμογής των εγγυήσεων του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στις αμφισβητήσιμες δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως και σε ποινικές κατηγορίες, οδήγησε το Δικαστήριο του Στρασβούργου σε μια «λειτουργική» ερμηνευτική μέθοδο, μέσα από μία αυτόνομη ερμηνεία αυτών των όρων. Προκειμένου να προσδώσει ένα αυτόνομο εννοιολογικό περιεχόμενο στους περιοριστικούς αυτούς όρους, το Δικαστήριο στηρίζεται στη λειτουργία και σημασία του άρθρου 6 στο πλαίσιο της Συμβάσεως ως συνόλου.

Παράλληλα, οι αυτόνομες έννοιες είναι συγχρόνως και λειτουργικές. Συναφώς, συμβάλλουν στον ενοποιητικό ρόλο που επιτελεί, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το Δικαστήριο του Στρασβούργου. Η αυτονόμηση των εννοιών της Συμβάσεως οριοθετεί, κατά κύριο λόγο, το ρόλο του Ευρωπαίου Δικαστή απέναντι στην κυρίαρχη βούληση των Κρατών. Περαιτέρω, η λειτουργική ερμηνευτική προσέγγιση επιτρέπει στο δικαστή του Στρασβούργου να αποκλίνει από το εννοιολογικό περιεχόμενο που τα εθνικά δίκαια αποδίδουν σε ορισμένους δυσερμηνευτούς όρους. Πέραν, όμως, της αυτοτέλειας που παρουσιάζει μια τέτοια, επικεντρωμένη στο πνεύμα της Συμβάσεως, ερμηνεία, αυτή έχει ως συνέπεια και την επέκταση του προστατευτικού πεδίου αυτής. Στην πραγματικότητα, αυτή η ερμηνευτική μέθοδος βρίσκεται στον αντίποδα μιας άλλης μεθόδου, στην οποία προσφεύγει ο ερμηνευτής της Συμβάσεως, δηλαδή το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας (*marge d'appréciation*) που αφήνεται στα εθνικά κράτη για να οριοθετήσουν το περιεχόμενο αμφισβητούμενων εννοιών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Με άλλα λόγια,

³²⁹ F. Sudre: Le recours aux « notions autonomes », εις Fr. Sudre (dir.), "L'interprétation de la Convention Européenne des Droits de l'Homme", Bruylant, Bruxelles, 1998, σελ. 102επ.

υπάρχουν αόριστες έννοιες, υπό το πνεύμα της Συμβάσεως, στις οποίες το Δικαστήριο αποφεύγει να προσδώσει αυτόνομο περιεχόμενο. Πρόκειται λόγου χάριν για την «προστασία της ηθικής», την «προστασία των δικαιωμάτων των τρίτων», την «δημόσια ασφάλεια» που αποτελούν θεμιτούς λόγους κρατικής επεμβάσεως στα δικαιώματα των προσώπων.

Ο κρατούμενος στερείται της φυσικής του ελευθερίας λόγω της αντίθεσης της συμπεριφοράς του με τις εθνικές ποινικές διατάξεις και λόγω της επικινδυνότητάς του για την κοινωνία και την ευταξία. Κατά την κράτησή του (προφυλάκιση ή φυλάκιση κατόπιν οριστικής αποφάσεως), ο κρατούμενος ενδέχεται να παραβεί τις διατάξεις του πειθαρχικού κανονισμού και συγχρόνως να θέσει σε κίνδυνο την τάξη εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος. Σε αυτήν την περίπτωση, ο κρατούμενος, ήδη στερούμενος την φυσική του ελευθερία, θα μπορούσε να τιμωρηθεί με μια επιπρόσθετη ποινή επί τη βάση του εθνικού σωφρονιστικού δικαίου και η οποία θα επιβληθεί κατόπιν μια πειθαρχικής διαδικασίας η οποία θα διεξαχθεί στο εσωτερικό της φυλακής. Συναφώς, η σωφρονιστική αρχή δύναται να λαμβάνει αποφάσεις που επιδρούν στα έννομα συμφέροντα του κρατουμένου. Η σωφρονιστική διαφορά και διαδικασία που σχετίζεται με αυτήν πρέπει να συμβιβάζει, αφενός μεν τα συμφέροντα των σωφρονιστικών αρχών (το σεβασμό των επιταγών που συνδέονται με την καταστολή των ανυπότακτων κρατούμενων προκειμένου να διαφυλαχθεί η ασφάλεια και η ευταξία εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων), αφετέρου δε τα συμφέροντα των κρατουμένων (τον σεβασμό των θεμελιωδών διαδικαστικών εγγυήσεων και των ουσιαστικών δικαιωμάτων). Συνεπώς, κατά την ερμηνευτική δραστηριότητα, και συγκεκριμένα κατά την εξέταση της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 6 της Σύμβασης στις σωφρονιστικές διαφορές, ο Ευρωπαϊός Δικαστής οφείλει να λάβει υπ' όψιν και να εξισορροπήσει τις απαιτήσεις που συνδέονται με την προστασία της εσωτερικής τάξης των φυλακών και, επικουρικά, τον ενισχυμένο ρόλο των σωφρονιστικών αρχών επ' ευκαιρία αυτής της διαδικασίας με τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων διαδικαστικής φύσης των κρατουμένων. Υπό αυτήν την οπτική της εξισορρόπησης, ο Ευρωπαϊός Δικαστής χορήγησε στον κρατούμενο το προνόμιο των διαδικαστικών εγγυήσεων που προβλέπονται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ κατά την εκτέλεση μιας πειθαρχικής διαδικασίας που διεξάγεται εναντίον του.

Η νομολογιακή κατασκευή των «αυτόνομων εννοιών» βοηθά, κατά τρόπον γενικό, τον Δικαστή να προσδώσει ένα νόημα καθαρά ευρωπαϊκό σε μια έννοια που εμπεριέχεται στην Σύμβαση, προκειμένου όχι μόνον να ξεπεράσει τις εθνικές ιδιαιτερότητες σε αυτό το πολύ ειδικό ζήτημα καθώς και να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, αλλά, μακροπρόθεσμα, να διαπλάσσει προοδευτικά έναν «κοινό πυρήνα ενός μελλοντικού

συνταγματικού δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου».³³⁰ Αναφορικά με τις σωφρονιστικές διαφορές, η τεχνική των «αυτόνομων εννοιών» επέτρεψε στον Δικαστή να υπερβεί την πειθαρχική κυρίως πλευρά αυτών των διαφορών προκειμένου να αποκαλύψει την ποινική τους υφή.

4. Η ποινική φύση των σωφρονιστικών διαφορών.

Το όριο που θα θέσει ένα κράτος – μέλος του ανάμεσα στο σωφρονιστικό δίκαιο και το ποινικό δίκαιο, δεν επιφέρει, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊό Δικαστή και δυνάμει της ερμηνευτικής τεχνικής των «αυτόνομων εννοιών» καμία αποφασιστική επίπτωση κατά την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Ο M. Delmas – Marty αποκαλύπτει τον ρόλο του «δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» και την τεχνική των «αυτόνομων εννοιών» σε μια «ανασύνθεση του πειθαρχικού [σωφρονιστικού] δικαίου..., ανασύνθεση που δεν είναι μια απλή αναδιανομή των εξουσιών αλλά μια αναδιοργάνωση αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, η οποία συνεπάγεται άμεσα την υπέρβαση των παραδοσιακών νομικών κατηγοριών... και την ανάδυση νέων κατηγοριών που καθορίζονται από τα δικαιώματα, τα οποία περιορίζουν την εξουσία».³³¹ Νέα όρια, συνακόλουθα, τίθενται στις κρατικές αρχές, όρια που έχουν ως σκοπό να περιορίσουν τις πρακτικές της διακριτικής ευχέρειας και να ενισχύσουν τις διαδικαστικές εγγυήσεις μιας «δίκαιης δίκης» υπό τις προβλέψεις του άρθρου 6 της Σύμβασης. Αυτή η ερμηνευτική τεχνική των «αυτόνομων εννοιών» θα επιτρέψει, επομένως, να διευρυνθεί το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 και, συγκεκριμένα, να εφαρμοστούν οι εγγυήσεις που εμπεριέχονται σε αυτό κατά την άσκηση της πειθαρχικής εξουσίας ενός διοικητικού οργάνου.

Αναφορικά με την σωφρονιστική πειθαρχική διαδικασία, αν και από το γαλλικό, για παράδειγμα, δίκαιο ρητώς ορίζεται ως πειθαρχική,³³² αναδύεται κατ'αρχάς ο προβληματισμός αν προσιδιάζει στην ποινική διαδικασία. Πράγματι, αν και ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει ήδη κρίνει ότι η αποτυχία μείωσης της ποινής θα μπορούσε να εξομοιωθεί με στέρηση της ελευθερίας που δικαιολογεί την εφαρμογή των εγγυήσεων που εμπεριέχονται

³³⁰ O. Jacot – Guillarmod, “Règles, methods et principes d’interprétation dans la jurisprudence de la Cour EDH”, σε L.-E. Pettiti, E. Decaux, P.-H. Imbert, La Convention EDH, commentaire article par article, Economica, 1995, σελ.50.

³³¹ M. Delmas –Marty, “Réflexions sur le pouvoir disciplinaire”, RTDH, 1995, σελ.156-158.

³³² Άρθρο D. 250-1 επ. CPP.

στο άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης,³³³ η εκτέλεση της πειθαρχικής διαδικασίας μπορεί να συνεπάγεται για τον έγκλειστο κάτι περισσότερο από μια πειθαρχική τιμωρία *stricto sensu*, συγκεκριμένα δε την ανάκληση από τον Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών της μείωσης της ποινής που έχει προηγουμένως χορηγηθεί.³³⁴ Η σοβαρότητα της ποινής που επιβάλλεται στον κρατούμενο (αποτελεί το τρίτο κριτήριο χαρακτηρισμού της φύσης μιας υπόθεσης ως ποινικής σύμφωνα με την νομολογία Engels³³⁵) θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόδοση ενός κριτηρίου «ποινικής φύσης» στην πειθαρχική διαδικασία. Ένα τέτοιο συμπέρασμα προϋποθέτει, ωστόσο, να μην περιορίζεται ο συλλογισμός μόνον στην ποινή που έχει επιβληθεί από την Πειθαρχική Επιτροπή, αλλά να λαμβάνονται υπ' όψιν όλες οι συνέπειες που συνεπάγεται η πειθαρχική διαδικασία για τα δικαιώματα του κρατουμένου και, συγκεκριμένα, για τα δικαιώματα που αφορούν στην εξαστομίκευση της ποινής. Ο J. P Céré ορθώς παρατηρεί ότι η δυνατότητα εφαρμογής των εγγυήσεων του άρθρου 6 της Σύμβασης στην σωφρονιστική πειθαρχική διαδικασία πρέπει να καθοδηγείται από μια περισσότερο σφαιρική οπτική των συνεπειών των σωφρονιστικών διαφορών. Σύμφωνα με αυτόν είναι αναγκαίο να εκτιμώνται σφαιρικά οι συνέπειες μιας απόφασης πειθαρχικής τιμωρίας. Από αυτή την άποψη, πρέπει να υπολογισθούν τα επακόλουθα στο πεδίο της εφαρμογής των ποινών. Επομένως, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αλυσιδωτές επιπτώσεις μιας πειθαρχικής καταδίκης – προεχόντως στο πεδίο της μείωσης των ποινών – οδηγούμαστε ορθά στο συμπέρασμα της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 6 της Σύμβασης.³³⁶ Ο δεσμός που δημιουργείται ανάμεσα στην πειθαρχική διαδικασία και την εφαρμογή και εξαστομίκευση των ποινών πρέπει να οδηγήσει στην υπέρβαση του αμιγώς πειθαρχικού χαρακτήρα της διαδικασίας και να αναγνωριστεί κατ' αρχάς η ποινική της φύση.

Ξεκινώντας από την διαπίστωση σύμφωνα με την οποία η πειθαρχική καταστολή μπορεί να έχει την ίδια βαρύτητα και ένταση με την ποινική καταστολή και προκειμένου για την καταστολή στο περιβάλλον της φυλακής, ο κρατούμενος πρέπει να έχει την δυνατότητα να επωφελείται από το διαδικαστικό καθεστώς του κοινού δικαίου και, ιδίως, να επωφελείται από τις εγγυήσεις που αναγνωρίζονται στον διάδικο κατά την εκτέλεση μιας ποινικής διαδικασίας.

³³³ ΕΔΔΑ, Campbell & Fell κατά Ην. Βασιλείου, 28-6-1984, Ezech & Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 9-10-2003.

³³⁴ Ο γαλλικός Κώδικας Ποινικής Διαδικασίας προβλέπει την χορήγηση της μείωσης της ποινής ανάλογα με την καλή συμπεριφορά που έχει επιδείξει ο κρατούμενος κατά την εκτέλεση της ποινής του (βλ. άρθρα 707, 721 και D. 252 CPP). Στην πράξη, ωστόσο, η απουσία της άσχημη συμπεριφοράς θα οδηγήσει στην μείωση της ποινής του κρατούμενου, ήτοι η μείωση της ποινής αποκτά τον χαρακτήρα κερκτημένου για τον κρατούμενο. Επομένως, αφ' ης στιγμής που μια πειθαρχική ποινή θα επιβληθεί από την Πειθαρχική Επιτροπή σε βάρος του εγκλείστου, ο Δικαστής Εκτέλεσης Ποινών μπορεί ν' ανακαλέσει το ευεργέτημα της μείωσης της ποινής (βλ. άρθρο 721 CPP).

³³⁵ ΕΔΔΑ, Engels κατά Ολλανδίας, 8-6-1976.

³³⁶ J. -P. Céré, “Le droit disciplinaire pénitentiaire entre jurisprudence interne et européenne”, *Actualité Juridique Pénale*, 2005, σελ.396.

Συνακόλουθα, ο έγκλειστος πρέπει να μπορεί να επωφελείται από τις διαδικαστικές εγγυήσεις που εμπεριέχονται στο άρθρο 6 της Σύμβασης κατά την εκτέλεση της πειθαρχικής διαδικασίας. Από την δυνατότητα εφαρμογής του προαναφερόμενου άρθρου στην πειθαρχική διαδικασία απορρέει επίσης το δικαίωμα του κρατούμενου σε ανεξάρτητο δικαστήριο, καθώς και το δικαίωμα σε μια δίκαιη διαδικασία, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας. Αναφορικά με την γαλλική σωφρονιστική πειθαρχική διαδικασία, ο Επίτροπος των δικαιωμάτων του ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης A. Gil – Roblès στο τμήμα με θέμα «Πειθαρχική διαδικασία και θέση στην απομόνωση» στην έκθεσή του τον Φεβρουάριο 2006 για τον αποτελεσματικό σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Γαλλία³³⁷, υπογραμμίζει ότι παρά τις θετικές εξελίξεις του γαλλικού δικαίου σε αυτόν τον τομέα (τον έλεγχο της πειθαρχικής ποινής από τον διοικητικό δικαστή ήδη από το έτος 1995³³⁸, τον ακριβή ορισμό των παραβάσεων και των πειθαρχικών ποινών ήδη από το έτος 1996³³⁹ καθώς και την είσοδο των δικηγόρων στην φυλακή από το 2000³⁴⁰) κάποιες δυσλειτουργίες παραμένουν. Σύμφωνα με αυτόν «οι διατάξεις που τέθηκαν σε ισχύ με την αναμόρφωση (του 2000) παραμένουν ακόμα ανεπαρκείς αναφορικά με τις αρχές της δίκαιης δίκης», διότι αφενός μεν «η αδυναμία για τον κρατούμενο να καλέσει μάρτυρες, ο συχνά περιορισμένος χρόνος προετοιμασίας της άμυνας και η απουσία εκπαίδευσης των δικηγόρων στο πειθαρχικό δίκαιο, καταδεικνύουν περισσότερες ατέλειες παρά εγγυήσεις για τον κατηγορούμενο», αφετέρου δε «[η πειθαρχική επιτροπή] δεν παρουσιάζει καμία εγγύηση ανεξαρτησίας καθώς τα μέλη της είναι υπάλληλοι που υπόκεινται στην ιεραρχική εξουσία της κεντρικής διοίκησης». Αυτά τα σημαντικά κενά στο ζήτημα της πειθαρχικής διαδικασίας είναι, δυστυχώς, αποκαλυπτικά της απουσίας της λήψης υπ'όψιν, εκ μέρους των κρατικών αρχών, του ποινικού χαρακτήρα της πειθαρχικής διαδικασίας στην φυλακή.

Το πειθαρχικό σωφρονιστικό δίκαιο, μέσα στα πλαίσια ενός σύγχρονου σωφρονιστικού συστήματος, οφείλει να διαπνέεται από την αρχή της νομιμότητας και τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η εκ των προτέρων πρόβλεψη των πειθαρχικών παραπτώματων και ο καθορισμός των αντίστοιχων πειθαρχικών ποινών συγκροτούν την

³³⁷ Rapport du Conseil de l'Europe sur le respect effectif des droits de l'homme en France, 15-2-2006, (CommDH)(2006) 2.

³³⁸ Βλ. σχετ. M. Herzog – Evans, “Droit commun pour les détenus”, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1995, σελ. 621-638, F. Moderne & J.-P. Céré, “A propos du contrôle des punitions en milieu carcéral”, RFDA, 1995, σελ. 822-833, A. Otekro, “La jurisprudence sur les mesures d'ordre intérieur: retours à la raison”, Les Petites Affiches, 4-8-1995, no 93, σελ. 28-32, P. Courvat, “Le contrôle du juge sur les sanctions disciplinaires du milieu pénitentiaire” Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1995, σελ. 381-384.

³³⁹ Διάταγμα no 96-287 της 2^{ης} Απριλίου 1996.

³⁴⁰ Άρθρο 24 του νόμου no 2000-321 της 12^{ης} Απριλίου 2000 σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών κατά την συνδιαλλαγή τους με την διοίκηση.

έννοια του πειθαρχικού δικαίου των εγκλείστων. Ο ισχύων Σωφρονιστικός Κώδικας στην ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία, περιέχει ως αναπόσπαστο τμήμα του το πειθαρχικό δίκαιο, οι διατάξεις του οποίου ανταποκρίνονται σε επαρκή βαθμό στις ως άνω απαιτήσεις. Η μη εξασφάλιση ενός πλαισίου αρχών και εγγυήσεων, όταν η απόλυση υπό όρους εξαρτάται από την διαγωγή του κρατουμένου, κλονίζει την εγγυητική λειτουργία του δικαίου. Είναι, συνεπώς, αναγκαίο να υφίσταται ένα πειθαρχικό καθεστώς συμβατό προς τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ούτως ώστε όχι μόνο να διαφυλάσσεται αλλά και να ενισχύεται η άσκηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων.³⁴¹

5. Οι διαδικαστικές εγγυήσεις στην εσωτερική τάξη των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.

Τα πρόσωπα που έχουν φυλακιστεί βρίσκονται σε ευάλωτη θέση και οι αρχές έχουν καθήκον να τα προστατεύουν, το κράτος δε είναι υπεύθυνο για κάθε πρόσωπο που τελεί υπό κράτηση, διότι το τελευταίο βρίσκεται απόλυτα στα χέρια των αρχών.³⁴² Το πρόσωπο που στερείται της φυσικής του ελευθερίας, εκτίοντας την ποινή του στο σωφρονιστικό ίδρυμα (ανεξάρτητα εάν αυτή η ποινή έχει καταστεί αμετάκλητη ή όχι), δεν πρέπει εξαιτίας αυτής της κατάστασης να στερείται των στοιχειωδών διαδικαστικών εγγυήσεων, ιδίως δε του δικαιώματος πρόσβασης στην δικαιοσύνη. Επομένως, προκειμένου να προστατευθεί κατά τρόπο απτό το σύνολο των θεμελιωδών δικαιωμάτων ουσιαστικής φύσης (ιδίως το δικαίωμα σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και το δικαίωμα να διατηρεί προσωπικές σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο), ο κρατούμενος πρέπει να μπορεί να έχει πρόσβαση και να κινητοποιήσει τους μηχανισμούς των οποίων ο σκοπός είναι η καταδίκη των προσβολών των εν λόγω δικαιωμάτων. Ο Ευρωπαίος Δικαστής, υπό αυτήν την λογική, εκδήλωσε ρητώς την θέλησή του να διεισδύσει η διαδικαστική νομιμότητα του κοινού δικαίου εντός της φυλακής και ν' αναγνωρίσει την δυνατότητα εφαρμογής των δικαιωμάτων διαδικαστικής φύσης που εμπεριέχονται στο συμβατικό κείμενο σε τομείς που είχαν a priori αποκλεισθεί από το πεδίο εφαρμογής του εσωτερικού δικαίου διότι θεωρούνταν ως σύμφυτοι με την εσωτερική τάξη³⁴³ των φυλακών. Συνακόλουθα, σταδιακά και υπό την ευρωπαϊκή πίεση, οι φυλακές

³⁴¹ Ε. Παπαθανασόπουλος, Τα πειθαρχικά παραπτώματα των κρατουμένων – Ο έλεγχος τους εργαλείο ανατομίας στη φυλακή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 49.

³⁴² ΕΔΔΑ, Καραγιαννόπουλος κατά Ελλάδος, 21-6-2007 (παρ. 59). Στην προκειμένη περίπτωση, ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι η αστυνομία χρησιμοποίησε εναντίον του υπερβολική δύναμη πυρός, ικανή να θέσει την ζωή του σε κίνδυνο, κατά την διάρκεια που αυτός τελούσε υπό κράτηση.

³⁴³ «Η εσωτερική τάξη, εντός των δημοσίων υπηρεσιών, ανταποκρίνεται κατά τρόπο αναντίλεκτο στην αυτοοργάνωση που είναι απαραίτητη σε κάθε φορέα για την επιδίωξη της πραγμάτωσης του σκοπού του παρά τις αναγκαίες ανεπάρκειες ενός αυστηρού κανονισμού και για να καταστήσει αποτελεσματική την ευθύνη αυτών που κατέχουν την διεύθυνση». M. Hecquard – Théron, “De la mesure d’ordre intérieur”, AJDA, σελ. 235.

επηρεάστηκαν από τις διαδικαστικές εγγυήσεις από τις οποίες επωφελούνται τα ελεύθερα άτομα.

Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης και το δικαίωμα σε μια αποτελεσματική προσφυγή του άρθρου 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης συνθέτουν την διαδικαστική νομιμότητα του συμβατικού κειμένου. Ο Ευρωπαίος Δικαστής συνέβαλε στο να επωφεληθεί ο κρατούμενος από αυτές τις διατάξεις και διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής τους. Η νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ενέπνευσε την εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου. Τα ευρωπαϊκά κράτη, ιδίως δε η Γαλλία, η Αγγλία, η Γερμανία, το Βέλγιο και η Ισπανία, έθεσαν σταδιακά μηχανισμούς ελέγχου των αποφάσεων που αφορούσαν στους κρατούμενους.³⁴⁴

Ορισμένα πρόσωπα που έχουν καταδικασθεί και στερούνται της φυσικής τους ελευθερίας αποτελούν αντικείμενο ενός ειδικού καθεστώτος επιτήρησης εξαιτίας του εγκλήματος το οποίο τέλεσαν και του επικίνδυνου χαρακτήρα τους που απειλεί την δημόσια τάξη και ασφάλεια. Περιορίζοντας με αξιοσημείωτο τρόπο την άσκηση κάποιων ουσιαστικών δικαιωμάτων τους (ιδίως αυτών που αφορούν την επαφή τους με τον εξωτερικό κόσμο), είναι θεμελιώδες να υπόκειται ο κρατούμενος σε ένα τέτοιο καθεστώς που θα μπορεί κατά τρόπο αποτελεσματικό να έχει πρόσβαση σε δικαστήριο προκειμένου αυτό να ελέγξει την νομιμότητα των περιορισμών. Παραδείγματος χάριν, το άρθρο 41bis ιταλικού νόμου για την σωφρονιστική διοίκηση της 26^{ης} Ιουλίου 1975 εγκαθιστά ένα τέτοιο καθεστώς επιτήρησης και επιφέρει έναν μεγάλο αριθμό παρεμβάσεων στα θεμελιώδη ουσιαστικά δικαιώματα του εγκλείστου. Επ' ευκαιρία της εξέτασης της συμβατότητας των επιπτώσεων αυτού του καθεστώτος με την Σύμβαση, ο Ευρωπαίος Δικαστής, επιθυμώντας να προτάξει την εφαρμογή της νομιμότητας του κοινού δικαίου στην εσωτερική τάξη των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, αναγνώρισε την δυνατότητα εφαρμογής των εγγυήσεων που εμπεριέχονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 6 της Σύμβασης και συνέβαλε στο να επωφελείται ο κρατούμενος που υπόκειται σε ένα τέτοιο καθεστώς κράτησης του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Το άρθρο 41bis ιταλικού νόμου no 354 της 26^{ης} Ιουλίου 1975 σχεδιάστηκε για επείγουσες συνθήκες και αφορούσε σε πρόσωπα που εμπλέκονταν σε ανατρεπτικές, τρομοκρατικές ή εγκληματικές οργανώσεις, καθίσταται δε την 7^η Αυγούστου 1992 (δυνάμει του Διατάγματος Νόμου no 306 της 8^{ης} Ιουνίου 1992) ένας νόμος (no 356) που επιτρέπει «στον Υπουργό Δικαιοσύνης, κατόπιν πρωτοβουλίας του ή ερώτησης του Υπουργού Εσωτερικών, και για σοβαρούς λόγους τάξης και δημόσιας

³⁴⁴ J.- M. Sauvé, “Le contrôle de l’administration pénitentiaire par la juge administratif”, Le conseil d’État et la juridiction administrative, p. 3, www.conseil-etat.fr

ασφάλειας, ν' αναστείλει την εφαρμογή των κοινών διατάξεων της μεταχείρισης των κρατουμένων που εκτίουν την ποινή τους ή που αποτελούν αντικείμενο ανάκρισης ή κατηγορούνται και αναμένουν να δικαστούν για τα εγκλήματα που απαριθμούνται στην παράγραφο 1 του άρθρου 4 του Σωφρονιστικού Διατάγματος». ³⁴⁵ Ο νόμος no 279 της 23^{ης} Δεκεμβρίου 2002 θα καταστήσει, εν συνεχεία, το σωφρονιστικό σύστημα που εμπεριέχεται στο προαναφερθέν άρθρο 41bis αναπόσπαστο τμήμα του Σωφρονιστικού Διατάγματος και όχι πλέον ένα σύστημα παροδικό και εξαιρετικό. Η υπαγωγή σε ένα τέτοιο σύστημα επιφέρει στον έγκλειστο έναν μεγάλο αριθμό περιορισμών των δικαιωμάτων του και, συγκεκριμένα, στο θεμελιώδες δικαίωμα της οικοδόμησης των προσωπικών σχέσεων που εγγυάται το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Ο M. Colitti διευκρινίζει ότι στο ιταλικό σωφρονιστικό σύστημα η «σκληρή φυλάκιση» και το καθεστώς που προβλέπει το άρθρο 41bis είναι κατ'ουσίαν συνώνυμα. Συγκεκριμένα, ο κρατούμενος δικαιούται μιας και μόνης επίσκεψης ανά μήνα από την οικογένειά του ή τον/την σύντροφό του (οι επισκέψεις λαμβάνουν χώρα κυρίως σε μια γυάλινη αίθουσα επισκεπτηρίου, εκτός και αν πρόκειται για τέκνα κάτω των δώδεκα ετών, και οι συζητήσεις διεξάγονται γενικά μέσω τηλεφώνου) ή άλλως ένα τηλεφώνημα, και η επικοινωνία σαφώς λογοκρίνεται. Παράλληλα με τους περιορισμούς στα θεμελιώδη δικαιώματα ουσιαστικής φύσης, συνυπάρχουν οι περιορισμοί στα δικαιώματα διαδικαστικής φύσης. Ο M. Colitti υπογραμμίζει ότι οι κρατούμενοι που υπόκεινται στο άρθρο 41bis δεν μπορούν να παραστούν στην δίκη τους παρά μόνον μέσω τηλεδιάσκεψης προκειμένου να αποφευχθούν οι μεταφορές των προσώπων που κατηγορούνται για συμμετοχή σε μαφιόζικες οργανώσεις και να τους αποτρέψουν να επανασυνάψουν επαφές με τους άλλους κρατούμενους. ³⁴⁶ Αυτές οι δίκες από απόσταση επιφέρουν δυσμενείς συνέπειες στα δικαιώματα άμυνας και, ιδίως, εφόσον συμμετέχουν στην δίκη αρκετοί κατηγορούμενοι κρατούμενοι από διαφορετικούς τόπους. Η χρήση τεχνικών μέσων που αποβλέπουν στο να επιτραπεί να μεταδοθεί ο ήχος και η εικόνα αποτελεί μια φωτεινή αχτίδα για τους δικηγόρους, οι οποίοι παρίστανται στην αίθουσα του ακροατηρίου κατά την άσκηση του δικαιώματος υπεράσπισης των πελατών τους, εφόσον δεν υπάρχει καμία πιθανότητα να συμβουλευτούν κατ'ιδίαν τους πελάτες τους. Αυτό το σύστημα, συνεπάγεται προδήλως μια προσβολή στις γενικές αρχές που παραδοσιακά διέπουν την πρόοδο της δίκης. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη επί του ζητήματος στην απόφαση Marcello Viola κατά Ιταλίας της 5^{ης} Οκτωβρίου 2006. Υποκείμενος

³⁴⁵ M. Colitti, "41Bis: le régime de detention special en Italie", σε N. Zignoni – Fernandez & N. Giovannini, *La detention en isolement dans les prisons européennes*, Bruxelles, Bruylant, 2004, σελ. 5.

³⁴⁶ M. Colitti, "41Bis: le régime de detention special en Italie", σε N. Zignoni – Fernandez & N. Giovannini, *La detention en isolement dans les prisons européennes*, Bruxelles, Bruylant, 2004, σελ. 11-13.

στο ειδικό καθεστώς κράτησης του άρθρου 41bis, ο προσφεύγων, κατά την ακροαματική διαδικασία της έφεσης (το Εφετείο εξέταζε την υπόθεση τόσο κατά το πραγματικό μέρος όσο και κατά το νομικό μέρος, παρ. 63 και 68), έπρεπε να παρακολουθήσει την ποινική διαδικασία με το σύστημα της τηλεδιάσκεψης. Πρόεβαλε, υπ' αυτήν την άποψη, παραβίαση των παραγράφων 1 και 3 του άρθρου 6 της Σύμβασης (παρ. 26). Αφού συνήγαγε από το άρθρο 6 της Σύμβασης, δυνάμει μιας τεολογικής ερμηνείας, το δικαίωμα του κατηγορούμενου να «λαμβάνει μέρος στην ακροαματική διαδικασία» και να «συμμετέχει πραγματικά στην δίκη του», δηλαδή να «παρίσταται, καθώς επίσης και ν' ακούει και να παρακολουθεί την συζήτηση» (παρ. 52-53), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, αφενός μεν διευκρίνισε ότι η «η συμμετοχή του κατηγορούμενου στην συζήτηση με τηλεδιάσκεψη δεν είναι, αφ' εαυτής, αντίθετη στην Σύμβαση» (παρ. 67), αφετέρου δε, συνακόλουθα, εξέτασε δύο σημεία: εάν το σύστημα της τηλεδιάσκεψης ακολούθησε, εν προκειμένω, έναν θεμιτό σκοπό και σε καταφατική περίπτωση, εάν αυτό το σύστημα προσέβαλε τα δικαιώματα υπεράσπισης του προσφεύγοντος, συγκεκριμένα δε το δικαίωμα να «επικοινωνεί με τον δικηγόρο του εκτός της εμβέλειας ακοής ενός τρίτου» (παρ. 61). Απαντώντας θετικά στην πρώτη ερώτηση και αφού έλαβε υπ' όψιν ότι ο προσφεύγων είχε κατηγορηθεί για σοβαρά αδικήματα που συνδέονταν με δραστηριότητές του με την μαφία (παρ. 71-72), ο Δικαστής του Στρασβούργου επεσήμανε ότι «ο συνήγορος του προσφεύγοντος είχε το δικαίωμα να είναι παρών στον χώρο όπου βρισκόταν ο πελάτης του και να συνομιλεί μαζί του κατά τρόπο εμπιστευτικό. Αυτή η δυνατότητα αναγνωρίστηκε στον παρόντα συνήγορο στην αίθουσα του ακροατηρίου... Τίποτα δεν αποδεικνύει ότι, εν προκειμένω, το δικαίωμα του προσφεύγοντος να επικοινωνεί με τον δικηγόρο του εκτός της εμβέλειας ακοής ενός τρίτου αγνοήθηκε» (παρ. 75). Αν και στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο δεν συμπέρανε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6, θεωρώντας ότι ο προσφεύγων είχε την δυνατότητα να ασκήσει τα σύμφωνα στην έννοια της δίκαιης δίκης δικαιώματα (παρ. 76-77), δεν απέκλεισε όμως ότι έναν τέτοιο σύστημα θα μπορούσε να θεμελιώσει προσβολή των στοιχειωδών διαδικαστικών εγγυήσεων.

6. Η εφαρμογή των διαδικαστικών εγγυήσεων του άρθρου 6 στα δικαιώματα αστικής φύσης.

Η έννοια των «δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως» δεν μπορεί να ερμηνευθεί με απλή αναφορά στο εσωτερικό δίκαιο του εναγόμενου Κράτους. Πρόκειται για μία «αυτόνομη» έννοια η οποία απορρέει από τη Σύμβαση. Το άρθρο 6 της Σύμβασης

εφαρμόζεται ανεξαρτήτως της ιδιότητας των διαδίκων όπως και της φύσεως του νόμου που διέπει την «αμφισβήτηση» και της αρχής που είναι αρμόδια να αποφανθεί. Εν τούτοις, η αρχή σύμφωνα με την οποία οι αυτόνομες έννοιες που περιέχονται στη Σύμβαση πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως των παρουσών συνθηκών ζωής δεν επιτρέπει στο Δικαστήριο να ερμηνεύει το άρθρο 6 § 1 όπως εάν το επίθετο «αστικής», με τα όρια που αναγκαία το εν λόγω επίθετο θέτει στην κατηγορία των «δικαιωμάτων και υποχρεώσεων» επί της οποίας εφαρμόζεται αυτό το άρθρο, δεν περιλαμβανόταν στο κείμενο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Η εφαρμογή του άρθρου 6 επί αστικών υποθέσεων υπόκειται καταρχάς στην ύπαρξη μίας αμφισβήτησης. Εν συνεχεία, αυτή πρέπει να σχετίζεται με «δικαιώματα και υποχρεώσεις» για τα οποία μπορεί να λεχθεί, τουλάχιστον με υποστηρίξιμο τρόπο, ότι αναγνωρίζονται στο εθνικό δίκαιο. Τέλος, τα εν λόγω «δικαιώματα και υποχρεώσεις» πρέπει να είναι «αστικής φύσεως» υπό την έννοια της Σύμβασης, ακόμη κι αν το άρθρο 6 δεν τους εξασφαλίζει το ίδιο κανένα συγκεκριμένο περιεχόμενο εντός της έννομης τάξης των συμβαλλομένων Κρατών. Η «αμφισβήτηση» πρέπει να είναι πραγματική και σοβαρή. Η προϋπόθεση αυτή αποκλείει για παράδειγμα μία αστική αγωγή στρεφόμενη κατά της σωφρονιστικής διεύθυνσης λόγω της απλής παρουσίας στη φυλακή κρατουμένων μολυσμένων με τον ιό του HIV.³⁴⁷ Το άρθρο 6 δεν εξασφαλίζει σε ένα «δικαίωμα» ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο μέσα στην έννομη τάξη των συμβαλλομένων Κρατών και, κατ'αρχήν, το Δικαστήριο οφείλει να αναφέρεται στο εθνικό δίκαιο προκειμένου να στοιχειοθετήσει την ύπαρξη ενός δικαιώματος. Εξάλλου, το κατά πόσον οι αρχές διέθεταν ή όχι την διακριτική ευχέρεια η οποία τους επέτρεπε να παράσχουν το αιτούμενο από έναν προσφεύγοντα μέτρο μπορεί να ληφθεί υπόψη ή ακόμη και να είναι καθοριστικό. Εν τούτοις, μόνο το γεγονός ότι η διατύπωση μιας νομικής διάταξης περιέχει κάποιο στοιχείο διακριτικής ευχέρειας δεν αποκλείει την ύπαρξη ενός δικαιώματος. Μεταξύ των άλλων κριτηρίων τα οποία το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη είναι η αναγνώριση από τα εθνικά δικαστήρια, υπό παρόμοιες συνθήκες, του επικαλούμενου δικαιώματος ή η εξέταση από αυτά του βασίμου του αιτήματος του προσφεύγοντος. Το εν λόγω δικαίωμα πρέπει να έχει μία νομική βάση στην εσωτερική έννομη τάξη. Εν τούτοις, πρέπει να τονιστεί ότι το εάν ένα πρόσωπο έχει, σε εθνικό επίπεδο, μία αξίωση η οποία θα μπορούσε να διεκδικηθεί δικαστικά μπορεί να εξαρτάται όχι μόνο από το πραγματικό περιεχόμενο του επίμαχου δικαιώματος αστικής φύσης, όπως το ορίζει το εθνικό δίκαιο, αλλά και από την ύπαρξη δικονομικών φραγμών («procedural bars») που εμποδίζουν ή περιορίζουν τις δυνατότητες προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου για πιθανά παράπονα. Επί αυτής της τελευταίας

³⁴⁷ ΕΔΔΑ, Skorobogatykh κατά Ρωσίας, 28-6-2010 (τελική).

κατηγορίας υποθέσεων, το άρθρο 6 § 1 της Σύμβασης μπορεί να εφαρμοστεί. Όμως, το άρθρο 6 δεν μπορεί, καταρχήν, να εφαρμοστεί στους ουσιαστικούς περιορισμούς ενός δικαιώματος καθιερωθέντος από την εσωτερική νομοθεσία, αφού τα όργανα της Σύμβασης δεν μπορούν να δημιουργήσουν μέσω της ερμηνείας του εν λόγω άρθρου ένα ουσιαστικό δικαίωμα αστικής φύσεως το οποίο δεν έχει νομική βάση μέσα στο ενδιαφερόμενο Κράτος. Προκειμένου να αξιολογηθεί αν υφίσταται ένα «δικαίωμα» αστικής φύσης και να καθορισθεί ποιος είναι ο χαρακτηρισμός –ουσιαστικός ή δικονομικός – που πρέπει να δοθεί σε έναν περιορισμό, πρέπει καταρχάς να λαμβάνεται υπόψη η διατύπωση των διατάξεων του εθνικού δικαίου και ο τρόπος με τον οποίο αυτές έχουν ερμηνευθεί από τα εθνικά δικαστήρια

Το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης αναφορικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αναγνωρίστηκε ότι εφαρμόζεται στις σωφρονιστικές υποθέσεις, διότι ο Ευρωπαίος Δικαστής θεώρησε ότι αυτές είναι σύμφυτες με την ποινική διαδικασία. Παραδείγματος χάριν, ο Δικαστής του Στρασβούργου αποφάσισε να εφαρμόσει τις εγγυήσεις του άρθρου 6 στις σωφρονιστικές πειθαρχικές διαφορές θεωρώντας ότι αυτές αποτελούν διαφορές ποινικής φύσης. Όμως, εκτός αυτού, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αναγνώρισε την δυνατότητα εφαρμογής των διαδικαστικών εγγυήσεων του άρθρου 6 αναφορικά με τις υποθέσεις που άγονται ενώπιου του Δικαστηρίου Παρακολούθησης και έχουν ως αντικείμενο τον έλεγχο της νομιμότητας των αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης, ληφθείσες δυνάμει του άρθρου 41bis του νόμου για την ιταλική σωφρονιστική διοίκηση, θεωρώντας αυτές τις υποθέσεις ως αστικής φύσεως υποθέσεις.³⁴⁸ Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ganci κατά Ιταλίας της 30^{ης} Οκτωβρίου 2003³⁴⁹ αποτελεί μια απόφαση πυξίδα. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων, έχοντας

³⁴⁸ Ο Δικαστής του Στρασβούργου θα εφαρμόσει το άρθρο 6 της Σύμβασης όταν πρόκειται για υποθέσεις που άγονται ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών με σκοπό να εξεταστούν επεμβάσεις στα ουσιαστικά δικαιώματα του κρατούμενου που απορρέουν από την εφαρμογή του καθεστώτος του άρθρου 41bis (όπως, παραδείγματος χάριν, σε επεμβάσεις στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής). Αντιθέτως, κατά την εφαρμογή του ειδικού καθεστώτος του άρθρου 41bis σε επεμβάσεις διαδικαστικής φύσης κατά την ποινική δικαστική διαδικασία που διεξάγεται εναντίον του κρατουμένου, όπως μια επέμβαση στα δικαιώματα υπεράσπισης που απορρέει από την διαδικασία διεξαγωγής μιας δίκης με την παρουσία του κρατουμένου με το σύστημα της τηλεδιάσκεψης, ο Δικαστής θα εφαρμόσει λογικά το άρθρο 6 θεωρώντας αυτές τις διαφορές ως ποινικής φύσεως διαφορές.

³⁴⁹ Ο προσφεύγων είχε εμπλακεί σε οργανώσεις τις μαφίας και είχε καταδικαστεί, μεταξύ άλλων, για τον φόνο του Δικαστή Falcone. Κατά την διάρκεια του εγκλεισμού του εξεδόθησαν εννέα αποφάσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης εις βάρος του με τους ακόλουθους περιορισμούς: 1) περιορισμός των οικογενειακών επισκέψεων, με δυνατότητα μόνον μιας επίσκεψης, διάρκειας μιας ώρας, το μήνα, 2) καμία συνάντηση με τρίτους, 3) απαγόρευσης χρήσης του τηλεφώνου, με δυνατότητα ενός τηλεφωνήματος το μήνα (το οποίο θα καταγραφόταν) στην οικογένειά του, εφόσον δεν είχε πραγματοποιηθεί επίσκεψη, 4) απαγόρευση να δέχεται ή να αποστέλλει χρηματικά ποσά πέραν ενός συγκεκριμένου ορίου, με εξαίρεση τα δικαστικά του έξοδα, 5) απαγόρευση να δέχεται πάνω από δύο πακέτα ρούχων κάθε μήνα, 6) καμία δυνατότητα για πολιτιστικές, δημιουργικές ή αθλητικές δραστηριότητες, 7) απαγόρευση χειροτεχνιών, 8) προαυλισμός κατά μέγιστον δύο ώρες την ημέρα. Σύμφωνα με τον ιταλικό νόμο και συγκεκριμένα με το άρθρο 14ter του Σωφρονιστικού Νόμου (no 354 της 26^{ης} Ιουλίου 1975) ο κρατούμενος μπορεί να προσφύγει κατά των αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης στο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, εντός προθεσμίας δέκα ημερών αφ'ης στιγμής τεθεί υπό το ως

προσφύγει αρχικά ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών κατά των τεσσάρων αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης που τον υπήγαγαν στο καθεστώς του άρθρου 41bis, αντιτίθεται στην άρνηση της εκδίκασης λαμβανομένης υπ'όψιν της περιορισμένης χρονικής ισχύος τους. Κατά αυτής της έλλειψης ενδιαφέροντος προς ενέργεια η οποία κατέληξε στην καθυστέρηση του ιταλικού Δικαστηρίου να αποφανθεί επί της νομιμότητας των προσβαλλόμενων αποφάσεων, ο προσφεύγων αποφάσισε να προσφύγει ενώπιον του Ευρωπαϊού Δικαστή επί τη βάση του άρθρου 6 της Σύμβασης και, συγκεκριμένα, επί τη βάση του δικαιώματος να ακουστεί από δικαστήριο. Απομακρυνόμενο από την δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 6 της Σύμβασης θεωρώντας την εν λόγω διαφορά ως ποινικής φύσεως εξαιτίας του ότι «οι επίδικες διαδικασίες δεν αφορούσαν την βασιμότητα μιας ποινικής κατηγορίας κατά του προσφεύγοντος» (παρ. 22), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εγκύπτει στην εξέταση της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 6 θεωρώντας την εν λόγω διαφορά ως αστικής φύσης διαφορά. Τίθεται, όμως, εν προκειμένω το ερώτημα για το εάν πρόκειται για «αμφισβήτηση επί ενός δικαιώματος αστικής φύσεως». Λαμβάνοντας υπ'όψιν τις δύο προϋποθέσεις για να εκτιμηθεί η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 6, ήτοι εάν πρόκειται για διαφορά επί ενός δικαιώματος αναγνωρισμένου από το εθνικό δίκαιο και εάν αυτό το δικαίωμα είναι «αστικής φύσεως» (παρ. 23), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διαπίστωσε, στην προκειμένη περίπτωση, αφενός μεν την ύπαρξη μιας «αμφισβήτησης επί ενός δικαιώματος»³⁵⁰ λόγω του γεγονότος ότι οι εθνικές δικαστικές αποφάσεις έκαναν εν μέρει δεκτά τα αιτήματα του προσφεύγοντος και ότι ο ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο απεφάνθη υπέρ μιας δικαστικής προστασίας ενάντια στους περιορισμούς που υφίστανται οι κρατούμενοι, αφετέρου δε την ύπαρξη «δικαιωμάτων αστικής φύσης» λόγω του γεγονότος ότι οι επίδικοι περιορισμοί, ιδίως αυτοί σχετικά με την επαφή του κρατουμένου με την οικογένειά του ή αυτοί που σχετίζονταν με τα περιουσιακά του δικαιώματα ενέπιπταν στην σφαίρα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δημιουργούσαν διαφορές «αστικής φύσεως» (παρ. 25), καταλήγοντας ότι το άρθρο 6 της Σύμβασης τυγχάνει εφαρμογής στην προκειμένη περίπτωση. Συναφώς, το Ευρωπαϊκό

άνω ειδικό περιοριστικό καθεστώς. Το ένδικο βοήθημα δεν έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα. Το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών πρέπει να αποφασίσει εντός προθεσμίας δέκα ημερών, ενώ κατ'αυτής της απόφασης χωρεί έφεση ενώπιον του Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Ο προσφεύγων ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου προέβαλε ότι το αρμόδιο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών καθυστέρησε να εξετάσει τα ένδικα βοηθήματα κατά των αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης που προσέβαλε. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου διεπίστωσε ότι σε τέσσερεις περιπτώσεις τα ένδικα βοηθήματα που είχαν κατατεθεί απορρίφθηκαν από το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών ως απαράδεκτα διότι ο διάδικος δεν είχε πλέον έννομο συμφέρον εφόσον οι ισχύς των προσβαλλόμενων αποφάσεων είχε ήδη λήξει, εξαιτίας της καθυστέρησης εξέτασης των ένδικων βοηθημάτων του.

³⁵⁰ Η διαφορά μπορεί να αναφορά όχι μόνον την ύπαρξη ενός δικαιώματος αλλά και τον σκοπό και τον τρόπο που ασκείται (παρ. 24).

Δικαστήριο προχώρησε στην εξέταση του εάν παραβιάστηκε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο του προσφεύγοντος. Επ' αυτού παρατήρησε ότι υπήρξε απουσία οποιασδήποτε δικαστικής απόφασης η οποία θα έκρινε στην ουσία τα ένδικα βοηθήματα του προσφεύγοντος κατά των αποφάσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης, επεσήμανε δε ότι η δεκαήμερη προθεσμία έκδοσης της δικαστικής κρίσης είναι συμβατή με την σοβαρότητα των αποτελεσμάτων που υφίσταται ο κρατούμενος που έχει τεθεί υπό το προαναφερθέν ειδικό περιοριστικό καθεστώς και, εν τέλει, έκρινε ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα του προσφεύγοντος να εξεταστεί η υπόθεσή του από δικαστήριο, κατά παραβίαση του άρθρου 6 της Σύμβασης. Οι διαδικαστικές εγγυήσεις και, συγκεκριμένα το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο, μπορούν, κατά συνέπεια, να εφαρμοστούν στην δικαστική διαδικασία του κρατουμένου σχετικά με την υπαγωγή του σε ειδικό καθεστώς εγκλεισμού και την εκτέλεσή του. Πράγματι, παρά τους ισχυρισμούς της Κυβέρνησης που επιδιώκει να προφυλάξει την εσωτερική τάξη των φυλακών αφού έχει επισημάνει ότι το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών τέμνει τις διαφορές που αφορούν «την εκτέλεση της ποινής που έχει ήδη επιβληθεί με δικαστική απόφαση η οποία έκρινε για την βασιμότητα της ποινικής κατηγορίας», επιμένει στο γεγονός ότι «το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 41bis του νόμου no 354 του 1975 επιτρέπει στην σωφρονιστική διοίκηση, σε περίπτωση σοβαρών λόγων τάξης και δημοσίας ασφάλειας..., να αποφασίζει ότι οι καταδικασθέντες κρατούμενοι για τα αδικήματα που προβλέπονται στο άρθρο 4bis του προλεχθέντος νόμου υπόκεινται σε ένα ειδικό σωφρονιστικό καθεστώς» (παρ. 20) – ο Δικαστής, χάριν σε μια δυναμική ερμηνεία, ενισχύει την διαδικαστική προστασία του κρατουμένου. Αυτό το ειδικό καθεστώς εγκλεισμού σχετικά με την εκτέλεση των ποινών και η εκτέλεση των ποινών *stricto sensu* σχετικά με την εξουσία της σωφρονιστικής διοίκησης και την εσωτερική τάξη των φυλακών, στην απόφαση *Ganci* του Δικαστηρίου του Στρασβούργου αποκαλύπτει την επιθυμία του Δικαστή να ενισχύσει την διαδικαστική νομιμότητα εντός της φυλακής προκειμένου να προστατευθούν κατά τρόπο αποτελεσματικό τα ουσιαστικά δικαιώματα των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους.

Αυτή η ανησυχία του Δικαστή του Στρασβούργου φαίνεται καθαρότερα στην απόφαση *Musumeci* κατά Ιταλίας της 11^{ης} Ιανουαρίου 2005.³⁵¹ Ο προσφεύγων παραπονέθηκε, στην προκειμένη περίπτωση, εκτός από την απουσία αποτελεσματικής προσφυγής κατά της εφαρμογής του καθεστώτος του άρθρου 41bis του νόμου του 1975 (παρ. 32), για την απουσία της δυνατότητας να αμφισβητήσει ενώπιον του δικαστή το καθεστώς «επιπέδου υψίστης

³⁵¹ Υπό την ίδια προβληματική βλ. σχετ. ΕΔΔΑ, *Argenti* κατά Ιταλίας, 10-12-2005, *Salvatore* κατά Ιταλίας 6-12-2005, *Campisi* κατά Ιταλίας 11-7-2006.

ασφαλείας» λόγω του ότι η εφαρμογή του δεν του γνωστοποιήθηκε (παρ. 44). Αν και αυτό το καθεστώς, σύμφωνα με την Κυβέρνηση, ήταν «η έκφραση την εξουσίας οργάνωσης της σωφρονιστικής διοίκησης..., που εφαρμόζεται στους κρατούμενους επί τη βάση της αρχής της εξατομίκευσης της σωφρονιστικής μεταχείρισης» και δεν άπτεται «των δικαιωμάτων του ανθρώπου που εγγυάται το Σύνταγμα», εφόσον «δεν έχει ως συνέπεια τον περιορισμό της χορήγησης των ωφελημάτων που προβλέπονται από τον σωφρονιστικό νόμο. Απαιτεί μόνον την τοποθέτηση του κρατούμενου στον οποίο αφορά σε ξεχωριστά τμήματα των σωφρονιστικών ιδρυμάτων» (παρ. 46-47), το Δικαστήριο αναγνώρισε τη δυνατότητα εφαρμογής των διαδικαστικών εγγυήσεων της παραγράφου 1 του άρθρου 6, λαμβάνοντας υπόψη την ύπαρξη μιας «αμφισβήτησης επί ενός δικαιώματος αστικής φύσης» και κατέληξε στην διαπίστωση ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 λόγω της απουσίας της δυνατότητας του κρατούμενου να αμφισβητήσει την υπαγωγή του σε αυτό το καθεστώς (παρ. 50).³⁵² Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, εν προκειμένω, αναπτύσσει ενός είδους προληπτικής προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων που υπόκεινται σε αυτό το ειδικό καθεστώς. Στην συγκεκριμένη υπόθεση υπήρξε και μειοψηφούσα άποψη σύμφωνα με την οποία η λύση που υιοθετήθηκε από την πλειοψηφία «απαιτούσε, πριν από όλα, μια πολύ καθαρή ένδειξη των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος που παραβιάστηκαν καθώς και μια προσεκτική εξέταση για να εκτιμηθεί η αστική φύση». Λαμβάνοντας υπόψη ότι το εν λόγω καθεστώς δεν τροποποιεί το σύνηθες καθεστώς εγκλεισμού, δεν συνεπάγεται κανέναν περιορισμό των δικαιωμάτων του

³⁵² Ο προσφεύγων είχε εμπλακεί σε οργανώσεις τις μαφίας και κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του ο Υπουργός Δικαιοσύνης αποφάσισε να τεθεί σε καθεστώς «επιπέδου υψίστης ασφαλείας» στο οποίο του είχαν τεθεί οι εξής περιορισμοί: α) απαγόρευση κάθε τηλεφωνικής επικοινωνίας, β) απαγόρευση κάθε μορφής αλληλογραφίας με άλλο κρατούμενο, ακόμα και αν επρόκειτο για μέλος της οικογένειας ή την σύντροφο, γ) οποιαδήποτε αλληλογραφία δεχόταν ή απέστελλε υπόκειτο σε έλεγχο, δ) απαγόρευση επαφών με τρίτα πρόσωπα, ε) περιορισμός των επαφών με τα μέλη της οικογένειας σε μια τον μήνα, διάρκειας μίας ώρας, στ) απαγόρευση να δέχεται ή να αποστέλλει χρήματα άνω ενός συγκεκριμένου ποσού, ζ) απαγόρευση να δέχεται πακέτα, εκτός αυτών που περιέχουν ρούχα, η) απαγόρευση να οργανώνει πολιτιστικές, ψυχαγωγικές ή αθλητικές δραστηριότητες, θ) απαγόρευση να συμμετέχει σε δραστηριότητες αντιπροσώπευσης των κρατουμένων, ι) απαγόρευση να ασκεί καλλιτεχνικές δραστηριότητες, ια) απαγόρευση να αγοράζει τρόφιμα που χρειάζονται ψήσιμο, ιβ) περιορισμός του προαυλισμού κατά μέγιστον δύο ώρες την ημέρα. Στην προκειμένη περίπτωση, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών δεν αποφάσισε εντός της δεκαήμερης ταχθείσης εκ του νόμου προθεσμίας επί των ένδικων βοηθημάτων του προσφεύγοντος και αναγνώρισε ότι αυτή η καθυστέρηση μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την αποτελεσματικότητα των ένδικων βοηθημάτων. Επιπρόσθετα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επεσήμανε δύο σημεία, ήτοι, πρώτον, ότι οι προσβαλλόμενες αποφάσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης είχαν περιορισμένη χρονική διάρκεια έξι μηνών και, δεύτερον, μετά την παύση της ισχύος τους ο Υπουργός μπορούσε να εκδώσει νέες αποφάσεις όμοιου περιεχομένου. Περαιτέρω, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο απαιτεί το άτομο να απολαμβάνει της δυνατότητας να αμφισβητεί μια πράξη που προσβάλλει τα δικαιώματά του, εν προκειμένω δε παρατήρησε ότι ο προσφεύγων είχε ήδη προσφύγει στο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών με αίτημα να εκτίσει την ποινή του υπό τις συνθήκες συνθήκες εγκλεισμού, το οποίο απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι η υπαγωγή σε καθεστώς εγκλεισμού υψίστης ασφαλείας αποτελεί εκδήλωση της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης υπό το πλαίσιο της οργάνωσης της ζωής στα σωφρονιστικά καταστήματα, καταλήγοντας ότι, υπό αυτές τις συνθήκες, ο προσφεύγων δεν είχε την δυνατότητα να αμφισβητήσει την υπαγωγή του σε καθεστώς εγκλεισμού υψίστης ασφαλείας, πράξη που έπληττε τα αστικής φύσεως δικαιώματά του, κατά παραβίαση της παραγράφου 1 του άρθρου 6 της Σύμβασης.

κρατούμενου και αποτελεί μόνον έναν κανονισμό που αποβλέπει στην προάσπιση της ασφάλειας κατά την εκτέλεση της ποινής, η μειοψηφούσα άποψη υπογραμμίζει περαιτέρω ότι «μια νομολογία όπως αυτή που απορρέει από την παρούσα απόφαση συνεπάγεται την υποβολή σε δικαστικό έλεγχο όλων των αποφάσεων που σχετίζονται με την οργάνωση του εσωτερικού των φυλακών και κάθε πρωτοβουλία της διοίκησης στο πλαίσιο της μεταχείρισης των κρατούμενων... Πρόκειται για μια προσέγγιση που στερείται βασιμότητας υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης και συνεπάγεται ιδιαίτερες σοβαρές συνέπειες στον τομέα της εκτέλεσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών».³⁵³ Συνακόλουθα, εάν και η εισαγωγή της διαδικαστικής νομιμότητας στην εσωτερική τάξη των φυλακών αποτελεί έναν τρόπο να προστατευθούν πραγματικά και αποτελεσματικά τα δικαιώματα των εγκλείστων, δεν πρέπει, ωστόσο, να αποτελεί εμπόδιο στην άσκηση της αποστολής των σωφρονιστικών αρχών, συμπεριλαμβανομένου του περιθωρίου δράσης τους, πολλών δε μάλλον όταν, διακυβεύονται, όπως εν προκειμένω συμφέροντα που άπτονται της εσωτερικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης.

7. Η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στις σωφρονιστικές διαφορές.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει επαναλάβει ότι η Σύμβαση είναι ένα μέσο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ότι είναι πολύ σημαντικό να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται με τρόπο που να καθιστά τα εν λόγω δικαιώματα πρακτικά και αποτελεσματικά, και όχι θεωρητικά. Αυτό ισχύει όχι μόνο για την ερμηνεία των βασικών διατάξεων της Σύμβασης, αλλά και διατάξεων που αφορούν διαδικασίες, οι οποίες σχετίζονται με τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται στις Κυβερνήσεις και επηρεάζουν την θέση των προσφευγόντων.³⁵⁴

Το άρθρο 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης το οποίο προβλέπει ότι «Παν πρόσωπο του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη Παρούση Συμβάσεις δικαιώματα και ελευθερία παραβιάστηκαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής (αποτελεσματικής) προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής...», εκφράζει όχι μόνον την σύμφυτη διαδικαστική επιταγή της πραγματικής προστασίας των ουσιαστικών δικαιωμάτων, αλλά συγχρόνως, την απαίτηση της επικουρικότητας που εμπεριέχεται στο συμβατικό σύστημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τα νομολογικά παραδείγματα δείχνουν ότι ο Ευρωπαίος Δικαστής απένειμε στους κρατούμενους

³⁵³ Μειοψηφούσα άποψη του Δικαστή Zagrebelsky, στην οποία προσχώρησε ο Δικαστής Borrego.

³⁵⁴ ΕΔΔΑ, Βαρνάβας και λοιποί κατά Τουρκίας, 18-9-2009 (παρ. 160), ΕΔΔΑ, El – Masri κατά πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, 13-12-2012 (παρ. 134).

την δυνατότητα να απολαμβάνουν το δικαίωμα σε μια αποτελεσματική προσφυγή επ' ευκαιρία των διαφορών που προκύπτουν κατά την εκτέλεση ή την εξατομίκευση των ποινών τους, αφ' ης στιγμής ένα προσωπικό μέτρο θα προσέβαλε τα ουσιαστικά συμβατικά δικαιώματα. Μια τέτοια λύση η οποία προάγει την αναγνώριση της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 13 οδηγεί στην ενίσχυση του βαθμού προστασίας των ουσιαστικών δικαιωμάτων του εγκλείστου, χάριν μιας έμμεσης εφαρμογής της αρχής της επικουρικότητας.

Προκειμένου να αναγνωριστεί η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 13, ο Ευρωπαίος Δικαστής απαιτεί παραδοσιακά να προβάλλει ο προσφεύγων έναν «βάσιμο ισχυρισμό». Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η εκτίμηση αυτής της έννοιας αποτέλεσε αντικείμενο μιας νομολογιακής εξέλιξης. Αυτός ο «βάσιμος ισχυρισμός», προηγουμένως συνώνυμος με την παραβίαση ενός συμβατικού δικαιώματος είναι τώρα συνώνυμος με την επέμβαση σε ένα δικαίωμα. Αυτή η απαίτηση που έχει τεθεί από τον Δικαστή³⁵⁵ και αποτελεί προϋπόθεση της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 13 είχε συνδεθεί με την διαπίστωση της παραβίασης μιας άλλης συμβατικής διάταξης από τις εθνικές αρχές, την οποία επικαλούνταν ο προσφεύγων ως έρεισμα για την προσφυγή του. Πράγματι, το γράμμα του άρθρου 13 αναφέρεται σε «δικαιώματα και ελευθερίες που παρεβιάσθησαν», ωστόσο αυτός ο συλλογισμός οδηγούσε σε μια παράλογη κατάσταση και υπέστη σφοδρή κριτική. Ο D. de Bruyn υπογράμμισε σε αυτό το πνεύμα ότι η απαίτηση της διαπίστωσης της παραβίασης μιας συμβατικής διάταξης εντός της εθνικής έννομης τάξης προϋποθέτει ότι ο προσφεύγων έχει την δυνατότητα να προσφύγει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και ότι απολαμβάνει ενώπιον αυτών μιας αποτελεσματικής προσφυγής.³⁵⁶ Η επίκληση του άρθρου 13 δεν παρουσίαζε, κατά συνέπεια, ενδιαφέρον για τους προσφεύγοντες και το χρήσιμο αποτέλεσμα της Σύμβασης είχε τεθεί στην άκρη. Η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου Camenzid κατά Σουηδίας της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1997 διαρρηγνύει την παλαιότερη αποδοχή της έννοιας του «βάσιμου ισχυρισμού» και αναγνωρίζει την δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 13 αφ' ης στιγμής υφίσταται μια απλή επέμβαση στην άσκηση ενός δικαιώματος που εγγύαται η Σύμβαση. Το άρθρο 13, παρά την απουσία ανεξαρτησίας, διαθέτει μια συγκεκριμένη αυτονομία, εφόσον η δυνατότητα εφαρμογής του δεν συνδέεται πλέον με την διαπίστωση της παραβίασης μιας άλλης συμβατικής διάταξης. Η εφαρμογή αυτής της νομολογίας στις σωφρονιστικές διαφορές οδηγεί στο να επωφελούνται οι κρατούμενοι του δικαιώματος σε αποτελεσματική προσφυγή και, συνακόλουθα, της διαδικαστικής νομιμότητας του κοινού δικαίου, εφόσον αυτοί επικαλούνται

³⁵⁵ ΕΛΔΑ, Boyle & Rice κατά Hv. Βασιλείου, 27-4-1988 (παρ. 52).

³⁵⁶ D. de Bruyn, "Le droit à un recours effectif" σε Mélanges en hommage à P. Lambert, Les droits de l'homme au seuil du troisième millénaire, Bruyant, Bruxelles, 2000, σελ.190.

μια επέμβαση στα δικαιώματα που εγγυάται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Τα ατομικά μέτρα, των οποίων οι έγκλειστοι αποτελούν αντικείμενο, συνδεόμενα με την εκτέλεση της ποινής τους ή με την εξατομίκευσή της, μπορούν να επιφέρουν περιορισμούς στα θεμελιώδη ουσιαστικά τους δικαιώματα (παραδείγματος χάριν στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που εμπεριέχεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης). Επομένως, οι κρατούμενοι πρέπει να απολαμβάνουν του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής προκειμένου να τιμωρηθούν ενδεχόμενες αδικαιολόγητες παρεμβάσεις κατά την άσκηση των δικαιωμάτων τους. Ο Ευρωπαίος Δικαστής αναγνώρισε πολλές φορές την δυνατότητα εφαρμογής αυτής της διάταξης, και αυτό, συχνότατα, στο πλαίσιο μέτρων σχετικών με την εκτέλεση της ποινής *stricto sensu*. Στην απόφαση Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου³⁵⁷ της 3^{ης} Απριλίου 2001, το Δικαστήριο του Στρασβούργου απάντησε στην ερώτηση εάν ο κρατούμενος, ο οποίος είχε αυτοκτονήσει κατά την τοποθέτησή του σε ένα κελί απομόνωσης, διέθετε το δικαίωμα αποτελεσματική προσφυγής στο εσωτερικό δίκαιο για να αμφισβητήσει μια τέτοια τοποθέτηση (παρ. 125). Αφού κατέληξε, στην προκειμένη περίπτωση, στην ύπαρξη ενός «βάσιμου ισχυρισμού» (παρ. 124) – το Δικαστήριο, ειδικότερα, εκτίμησε ότι το διάδικο Κράτος ήταν υπεύθυνο υπό το πρίσμα του άρθρου 3 για απάνθρωπες και εξευτελιστικές ποινές και μεταχειρίσεις που είχαν επιβληθεί στον κρατούμενο, ο οποίος ήταν ψυχικά άρρωστος, εκ του γεγονότος της πειθαρχικής του τιμωρίας – και επεσήμανε την απουσία μιας ταχείας διαδικασίας για τους κρατούμενους που χρειάζονταν μια επανόρθωση σε σύντομη προθεσμία (παρ. 126). Περαιτέρω, ο Ευρωπαίος Δικαστής έκρινε ότι ο κρατούμενος «τιμωρήθηκε σε συνθήκες που καταδείκνυαν μια παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης...είχε το δικαίωμα, εκ του άρθρου 13 της Σύμβασης, να διαθέτει μια προσφυγή που θα απέβλεπε στην ακύρωση αυτής της τιμωρίας πριν αυτή να εκτελεστεί ή πριν να φτάσει στο τέλος της. Υπήρξε, συνεπώς, παραβίαση του άρθρου 13 από αυτήν την άποψη» (παρ. 127). Στο ίδιο πνεύμα, στην απόφαση Ramirez – Sanchez κατά Γαλλίας της 4^{ης} Ιουλίου 2006, η Ευρεία Σύνθεση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου διαπίστωσε την παραβίαση του άρθρου 13 εξαιτίας της απουσίας μιας προσφυγής κατά το εθνικό δίκαιο, η οποία θα επέτρεπε στον προσφεύγοντα να αμφισβητήσει

³⁵⁷ Στην εν λόγω υπόθεση, η προσφεύγουσα προέβαλε ότι ο γιός της είχε αυτοκτονήσει στην φυλακή εξαιτίας της ανικανότητας των σωφρονιστικών αρχών να προστατεύσουν την ζωή του, ενώ είχε υποστεί απάνθρωπη και εξευτελιστική συμπεριφορά. Σύμφωνα με τον αγγλικό νόμο εάν ένας κρατούμενος έχει παράπονα από τον εγκλεισμό του μπορεί να υποβάλει αίτημα το οποίο θα συζητηθεί εντός δύο ημερών από έναν κατώτερο σωφρονιστικό υπάλληλο. Εάν το κρατούμενος δεν ικανοποιηθεί δύναται να υποβάλει αίτημα στον Κυβερνήτη, ο οποίος επιλαμβάνεται εντός επτά ημερών και εάν ο κρατούμενος εξακολουθεί να μην είναι ικανοποιημένος μπορεί να προσφύγει στον Διευθυντή της περιοχής της υπηρεσίας φυλακής. Εάν ο κρατούμενος εξακολουθεί να αμφισβητεί τις αποφάσεις τους μπορεί να ζητήσει δικαστική εξέταση ή να προσφύγει στον Συνήγορο της Φυλακής (Prison Ombudsman).

τα μέτρα της επιμήκυνσης τους χρόνου τοποθέτησής του στην απομόνωση (παρ. 166).^{358 359} Ομοίως, στην απόφαση Frérot κατά Γαλλίας της 12^{ης} Ιουνίου 2007, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διεπίστωσε την παραβίαση του άρθρου 13 λαμβάνοντας υπ'όψιν το γεγονός ότι το Conseil d'Etat έκρινε απαράδεκτο το αίτημα του προσφεύγοντος να ακυρωθεί η απόφαση της άρνησης του διευθυντή του σωφρονιστικού ιδρύματος να αποστείλει ένα γράμμα, για τον μόνον λόγο ότι επρόκειτο για μέτρο εσωτερικής τάξης που δεν υπέκειτο σε δικαστικό έλεγχο για υπέρβασης εξουσίας (παρ. 66). Αναφορικά με το ειδικότερο ζήτημα της εξατομίκευσης ή της εκτέλεσης των ποινών, πρέπει να αναφερθεί η απόφαση Schemkaper κατά Γαλλίας της 18^{ης} Οκτωβρίου 2005. Αντιμέτωπος με την άρνηση του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών να του χορηγήσει άδεια εξόδου προκειμένου να επισκεφτεί τον άρρωστο πατέρα του, ο προσφεύγων παραπονέθηκε τόσο για την παραβίαση του δικαιώματός του στην οικογενειακή ζωή (άρθρο 8 της Σύμβασης), όσο και για την απουσία προσφυγής στο εσωτερικό δίκαιο κατά αυτής της άρνησης (παρ. 37). Διευκρινίζοντας ότι πριν τον νόμο της 9^{ης} Μαρτίου 2004 ο οποίος «δικαστικοποίησε» πλήρως τις αποφάσεις του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών,³⁶⁰ οι αποφάσεις του τελευταίου σχετικά με την χορήγηση άδειας εξόδου αποτελούσαν «μέτρα της δικαστικής διοίκησης» και δεν μπορούσαν να προσβληθούν δικαστικά παρά μόνο από τον Εισαγγελέα (παρ. 43), το Δικαστήριο κατέληξε, εν προκειμένω, στην παραβίαση του άρθρου 13 (παρ. 44). Το σύνολο αυτών των νομολογιακών παραδειγμάτων καταδεικνύει, αφενός μεν την επιθυμία του Ευρωπαίου Δικαστή να απονείμει στους κρατούμενους το δικαίωμα σε μια αποτελεσματική προσφυγή υπό το πρίσμα και τις εγγυήσεις του άρθρου 13 της Σύμβασης, αφετέρου δε την ανησυχία του να διεισδύσει η διαδικαστική νομιμότητα στο εσωτερικό των φυλακών. Το πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του πρέπει να δύναται να απολαμβάνει, όπως ακριβώς και τα ελεύθερα πρόσωπα, του δικαιώματος άσκησης αποτελεσματικής προσφυγής, μια στοιχειώδης εγγύηση που αποτελεί προϋπόθεση της πραγματικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφ'ης στιγμής ένα μέτρο προσβάλλει αυτά τα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Η προστασία που προσφέρεται από το άρθρο 13 παρουσιάζει, επιπρόσθετα, μια θεμελιώδη σημασία για τον κρατούμενο εφόσον αυτός δεν μπορεί να επωφεληθεί των εγγυήσεων που εμπεριέχονται στο άρθρο 6 της Σύμβασης αναφορικά με το δικαίωμα σε μια δίκαιη δίκη, ιδίως, εφόσον ούτε η έννοια της ποινικής φύσης, αλλά ούτε η

³⁵⁸ Η απόφαση του Conseil d'Etat της 30^{ης} Ιουλίου 2003 δίνει τέλος σε αυτό το κενό εφόσον το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο αναγνώρισε, εν προκειμένω, ότι ένα μέτρο τοποθέτησης στην απομόνωση μπορεί να αχθεί ενώπιον του Διοικητικού Δικαστή και να ακυρωθεί στο πλαίσιο της αίτησης ακύρωσης για υπέρβαση εξουσίας. Δεν πρόκειται, κατά συνέπεια, πλέον για ένα μέτρο εσωτερικής τάξης που δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο.

³⁵⁹ Βλ. επίσης ΕΛΔΑ, Khider κατά Γαλλίας, 9-8-2009 (απομόνωση, επαναλαμβανόμενες μεταγωγές και έρευνες)

³⁶⁰ Νόμος no2004-204 της 9^{ης} Μαρτίου 2004.

έννοια της αστικής φύσης μπορούν να εφαρμοστούν. Άλλωστε, η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 13 συμβάλλει, άλλωστε, να εδραιωθεί η προστασία των ουσιαστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων, χάριν σε μια έμμεση εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας που εμπεριέχεται σε αυτό το άρθρο.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δύναται να απορρίψει την ύπαρξη παραβίασης ενός ουσιαστικού δικαιώματος, αναγνωρισμένου από την Σύμβαση, ενώ παράλληλα να κρίνει υπέρ της παραβίασης του άρθρου 13, εάν διαπιστώσει ότι το διάδικο κράτος δεν έχει εξασφαλίσει στον προσφεύγοντα αποτελεσματική προσφυγή για την αμφισβήτηση ενός τέτοιου ισχυρισμού. Υπό αυτό το πρίσμα, το συγκεκριμένο άρθρο, κατοχυρώνει ένα αυτόνομο δικαίωμα, ακόμα και εάν η επίκλησή του λαμβάνει χώρα συνδυαστικά με τα υπόλοιπα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνει η Σύμβαση. Ο αυτόνομος αυτός χαρακτήρας του άρθρου 13 συνδέεται στενά με την ύπαρξη θετικών υποχρεώσεων εκ μέρους των συμβαλλομένων κρατών, ιδίως όταν το εν λόγω άρθρο εξετάζεται συνδυαστικά με τα λοιπά ουσιαστικά δικαιώματα, όπως η απαγόρευση της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και η προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Η εκπλήρωση των θετικών υποχρεώσεων του κράτους σηματοδοτεί τον χαρακτηρισμό της προσφυγής ως αποτελεσματικής στο πλαίσιο του άρθρου 13 και καταδεικνύει την στενή σχέση της ανωτέρω ρύθμισης και της υποχρέωσης εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων.

Το άρθρο 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης αντανακλά τον επικουρικό χαρακτήρα του ευρωπαϊκού συστήματος ελέγχου των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ο Δικαστής του δικαίου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης είναι ο εθνικός Δικαστής, εναπόκειται, εξάλλου, σε αυτόν, κατά πρώτον, να επανορθώσει μια συμβατική παραβίαση. Κατόπιν, άλλωστε, της εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων βοηθημάτων και μέσων (παράγραφος 1 του άρθρου 35 της Σύμβασης), ο διάδικος μπορεί να προσφύγει στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Το ενδιαφέρον να αναγνωριστεί ως εφαρμόσιμο το άρθρο 13 περιλαμβάνει, επίσης, την διασφάλιση του διαδίκου ότι οι ισχυρισμοί του περί παραβιάσεως των συμβατικών του δικαιωμάτων θα κριθούν αρχικά σε εθνικό επίπεδο και εν τέλει από τον Ευρωπαίο Δικαστή. Αυτό αυξάνει τον βαθμό προστασίας των ουσιαστικών δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση. Αυτό το «ωφέλιμο αποτέλεσμα» του άρθρου 13 εκφράστηκε ρητώς από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με την γνώμη στην υπόθεση McCallum κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 4^{ης} Μαΐου 1989.³⁶¹ Ο προσφεύγων, στην προκειμένη περίπτωση, παραπονείται, μεταξύ άλλων, για την απουσία αποτελεσματικής προσφυγής σχετικής με την καταγγελία του που εδραζόταν στο άρθρο 3 της

³⁶¹ Βλ. σχετ. και ΕΔΔΑ, απόφαση McCallum κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 30-8-1990.

Σύμβασης αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης κατά την τοποθέτησή του στην απομόνωση λόγω πειθαρχικής τιμωρίας (παρ. 75-76). Υπογραμμίζοντας ότι έχοντας ήδη εκτιμήσει κατά το στάδιο του παραδεκτού ότι οι καταγγελλόμενες συνθήκες εγκλεισμού δεν αποτελούν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, εμπίπτουσα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αφενός μεν θεωρεί ότι παρά το γεγονός ότι αυτό το καθεστώς είναι «υπερβολικά αυστηρό», αφετέρου δε εκτιμά ότι «τα όρια ανάμεσα στην αυστηρή μεταχείριση ... και την παραβίαση του άρθρου 3 ... είναι κάποιες φορές δύσκολο να οριστούν», «είναι όλως ειδικώς σε τέτοιες συνθήκες όπου οι εγγυήσεις του άρθρου 13 περιβάλλονται όλη τους την σημασία προκειμένου να διασφαλίσουν ότι οι παραβιάσεις του άρθρου 3 θα μπορούν να εξεταστούν σε εθνικό επίπεδο» (παρ. 77).³⁶² Η ύπαρξη σε εθνικό επίπεδο μια αποτελεσματικής προσφυγής τίθεται ως προϋπόθεση της πραγματικής εφαρμογής των ουσιαστικών δικαιωμάτων. Πρόκειται, κατά συνέπεια, για μια πρόσθετη εγγύηση για το πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του, ότι, δηλαδή, οι ισχυρισμοί του για την παραβίαση της Σύμβασης θα εξεταστούν κατά τρόπον αποτελεσματικό και αυτό από του εθνικούς Δικαστές που βρίσκονται εγγύτερα με την πραγματικότητα της φυλακής που βιώνει ο έγκλειστος. Ο D. Costa αναφέρει επί του θέματος ότι «μια αποκέντρωση της ανθρωπιστικής δικαιοσύνης» εξικνύεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο προς τους εθνικούς Δικαστές.³⁶³

Μέσω του ερμηνευτικού εγχειρήματος που υιοθετήθηκε στις ευρωπαϊκές διαφορές της στέρησης της ελευθερίας σχετικές με τα διαδικαστικά συμβατικά δικαιώματα, ο Ευρωπαίος Δικαστής εκδήλωσε την ανησυχία του να προωθήσει την αποτελεσματικότητα των διαδικαστικών χαρακτηριστικών σχετικά με το status του διαδίκου διευρύνοντας την δυνατότητα εφαρμογής των διαδικαστικών διατάξεων που εμπεριέχονται στην Σύμβαση (άρθρα 6 και 13) σε τομείς που είχαν a priori αποκλειστεί λόγω των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών της εσωτερικής τάξης των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Αυτή η δυναμική ευρωπαϊκή νομολογία η οποία επιχειρεί να συγκλίνει το status του κρατούμενου με αυτό του ελεύθερου διαδίκου, επέφερε μια τάση υιοθέτησής της και συμμόρφωσης προς αυτήν από το εθνικό δίκαιο.

³⁶² Στην προκειμένη περίπτωση, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αφενός μεν εκτιμά ότι οι καταγγελίες του προσφεύγοντα μπορούν να θεωρηθούν ως «εύλογες αξιώσεις» αναφορικά με το άρθρο 13 (παρ. 78) – αυτό προϋποθέτει την δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 13 – αφετέρου δε καταλήγει στην παραβίαση του άρθρου 13 (παρ. 79-83).

³⁶³ D. Costa, “La condamnation retrospective de la France à raison de la qualification de l’isolement carcéral en mesure d’ordre intérieur” (παρατηρήσεις στην απόφαση της Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας της 27^{ης} Ιανουαρίου 2005), AJDA, 2005, σελ. 1393.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η γαλλική έννομη τάξη στις σωφρονιστικές διαφορές.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Το πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του, ως διάδικος, διαθέτει την ικανότητα απόλαυσης των δικαιωμάτων διαδικαστικής φύσης που εμπεριέχονται στο συμβατικό κείμενο. Μπορεί, λοιπόν, στην περίπτωση που θα προκύψει κάποια διαφορά σχετικά με τον εγκλεισμό του, να απαιτήσει τον σεβασμό του συνόλου αυτών των δικαιωμάτων. Αν και ο κρατούμενος επωφελείται όπως και ένας ελεύθερος διάδικος της απόλαυσης των συμβατικών διαδικαστικών εγγυήσεων, η στέρηση της φυσικής ελευθερίας επιφέρει αδιαμφισβήτητα συνέπειες στην ικανότητα άσκησης των διαδικαστικών του δικαιωμάτων. Η υποταγή του κρατουμένου στις σωφρονιστικές αρχές, η επιτήρηση στην οποία υπόκειται, καθώς και ο εγκλεισμός του συνιστούν εμπόδια στην αποτελεσματική άσκηση κατά τον εγκλεισμό αυτών των διαδικαστικών δικαιωμάτων. Αναφορικά με την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Barbier κατά Γαλλίας της 17^{ης} Ιανουαρίου 2006³⁶⁴, όπου ο προσφεύγων είχε παραπονεθεί για δυσλειτουργία των σωφρονιστικών υπηρεσιών του σωφρονιστικού ιδρύματος όπου κρατείτο, η οποία οδήγησε στην απόρριψη της έφεσής του ως απαραδέκτως ασκηθείσα, οι F. Defferrard και V. Durtette υπογράμμισαν αφενός μεν ότι «δεν είναι πάντα απλό να ασκεί κανείς ένα δικαίωμα εντός ενός ιδρύματος που στερεί την φυσική ελευθερία», αφετέρου δε, που εναπόκειται «στην σωφρονιστική διοίκηση να εξασφαλίσει ότι αυτό το δικαίωμα θα καταστεί λειτουργικό στο χρόνο».³⁶⁵

Δύο σημαντικά σημεία εκφράζουν την διαπερατότητα του τομέα της εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής στην διαδικαστική νομιμότητα του κοινού δικαίου, αφενός μεν η μεταβολή της νομολογίας του Conseil d'Etat σχετικά με τα μέτρα εσωτερικής τάξης, αφετέρου δε η εισαγωγή των διαδικαστικών εγγυήσεων του κοινού δικαίου εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.

³⁶⁴ Ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί σε οχτώ χρόνια κάθειρξη για ένοπλες ληστείες με απόφαση του Κακουργιοδικείου της Περιφέρειας της Marne. Το πρωί της 5^{ης} Φεβρουαρίου ενημερώνει τον σωφρονιστικό υπάλληλο – φύλακα του ορόφου του ότι επιθυμεί να ασκήσει έφεση κατά της πρωτόδικης απόφασης και αυτός του συνιστά να υποβάλει εγγράφως το αίτημά του. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, ο προσφεύγων, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του υποβάλει γραπτώς το αίτημά του να ασκήσει έφεση στο φύλακα του ορόφου του, ο οποίος τον ενημέρωσε ότι έπρεπε να υποβάλει το αίτημά στην γραμματεία του Δικαστηρίου, αλλά κανείς φύλακας δεν μπορούσε να τον συνοδεύσει έως αυτή, καθώς ήταν όλοι απασχολημένοι. Με την απόφαση της 5^{ης} Απριλίου 2001, το Ακυρωτικό Δικαστήριο απέρριψε την έφεση ως απαραδέκτως ασκηθείσα με την αιτιολογία ότι υπεβλήθη την 6^η Φεβρουαρίου 2001, πέραν της προθεσμίας των δέκα ημερών από την έκδοση της πρωτόδικης καταδικαστικής απόφασης.

³⁶⁵ F. Defferrard & V. Durtette, “L’appel, le contradictoire et le prisonnier”, Dollaz, 2006, no 18, σελ. 1210.

2. Η πορεία της νομολογίας του Conseil d'Etat σχετικά με τα μέτρα εσωτερικής τάξης.

Ο εγκλεισμός αντιμετωπίζεται ως ειδική σχέση εξουσίασης στην φιλελεύθερη έννομη τάξη. Η ιστορική καταγωγή της έννοιας της ειδικής σχέσης εξουσίασης από την γερμανική συνταγματική μοναρχία και η έως σήμερα επικράτησή της σε λειτουργικούς τομείς του κρατικού μηχανισμού (σχολεία, στρατός, σωφρονιστικά καταστήματα, αστυνομία) καταδεικνύει ότι αποτελεί μια νομική κατασκευή που προϋποθέτει την γενική σχέση εξουσίασης, όπου επικρατεί η άμβλυνση της κρατικής εξουσίας και η κατοχύρωση δικαιωμάτων υπέρ του πολίτη.³⁶⁶ Η ειδική σχέση εξουσίασης εισάγει εξαίρεση στην καθολικότητα εφαρμογής των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων. Συνακόλουθα, ο εγκλεισμός αν γίνει δεκτό ότι στηρίζεται στην ελεύθερη επιλογή διακινδύνευσης της προσωπικής ελευθερίας, δεν διαφοροποιείται από τις εκούσιες ειδικές σχέσεις εξουσίας.³⁶⁷

«Μέτρα εσωτερικής τάξης, ο Δικαστής και οι νομικοί θεωρητικοί αποκαλούν το σύνολο των μέτρων που επιβάλλονται εντός μιας διοικητικής αρχής... Το περιεχόμενο αυτής της κατηγορίας ποικίλει εξαιρετικά ανάλογα με τους συγγραφείς. Κάποιοι συμπεριλαμβάνουν τις εγκυκλίους, τις οδηγίες και άλλα, περιορίζοντας την μελέτη σε εκείνους που αποτελούν την εσωτερική αστυνομία της υπηρεσίας».³⁶⁸ Η έννοια του μέτρου εσωτερικής τάξης μοιάζει να καλύπτει όλες τις πράξεις που αφορούν την εσωτερική ζωή των διοικητικών υπηρεσιών και, κατά συνέπεια, χορηγείται υπέρ της διοίκησης μια δικαστική ασυλία καθώς ο Διοικητικός Δικαστής, απορρίπτει, κατά γενικό τρόπο, τα ένδικα βοηθήματα κατά την λήψη αυτών των μέτρων. Ο R. Odent διευκρινίζει, άλλωστε, ότι « η νομολογία χαρακτηρίζει ως “μέτρα εσωτερικής τάξης” που δεν επιδέχονται αμέσως ή εμμέσως δικαστικού ελέγχου, έναν συγκεκριμένο αριθμό γενικώς ατομικών μέτρων που έχουν ληφθεί εις βάρος των διοικουμένων και τα οποία, λόγω της μικρής τους σημασίας, λογίζονται ότι δεν έχουν έννομες συνέπειες...τα ατομικά μέτρα της εσωτερικής τάξης, ανεπίδεκτα προσφυγής, είναι αυτά που, αφενός μεν έχουν χαρακτήρα αποκλειστικά εσωτερικό, συνυφασμένο με την διοίκηση που τα λαμβάνει, αφετέρου δε δεν έχουν κανένα αποτέλεσμα στην έννομη κατάσταση αυτών που τα υφίστανται και, εν τέλει, είναι προδήλως διακριτικά... τα μέτρα εσωτερικής τάξης δύνανται να αφορούν τους λειτουργούς ή τους χρήστες συγκεκριμένων δημοσίων υπηρεσιών».³⁶⁹ Η αυστηρή εφαρμογή αυτού του ορισμού στην σωφρονιστική διοίκηση οδήγησε στην αμφισβήτηση της διοικητικής νομολογίας, σύμφωνα με την απορρίπτονταν οι αιτήσεις ακυρώσεως που υποβάλλονταν από

³⁶⁶ Χρ, Χατζή, «Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίασης, δικαιώματα υπό σκιά», Το Σύνταγμα 2/1995, σελ. 288.

³⁶⁷ Χρ. Χατζή, ό.π.

³⁶⁸ M. Hecquard – Théron, “De la mesure d’ordre intérieur”, AJDA, 1981, σελ. 235.

³⁶⁹ R. Odent, Contentieux administrative, Les Cours de droit, IEP Paris, 1970-1971, fascicule no 3, σελ. 982.

τους κρατούμενους για υπέρβαση εξουσίας, δημιουργώντας υποχρεώσεις όπου αποδυνάμωναν τα δικαιώματα. Η ορθότητα μιας τέτοιας νομολογίας αμφισβητείται, επίσης, λαμβάνοντας υπ'όψιν τις ελάχιστες διαδικαστικές απαιτήσεις που εμπεριέχονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση και είναι σύμφυτες του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6) και του δικαιώματος σε αποτελεσματική προσφυγή (άρθρο 13).

Η κριτική αυτής της νομικής αντίληψης τίθεται, κατ'αρχάς, επί του θέματος της απόρριψης των αιτήσεων ακυρώσεως κατά των πειθαρχικών μέτρων για υπέρβαση εξουσίας. Ληφθέντα εις βάρος των κρατουμένων προκειμένου να διατηρηθεί η εσωτερική τάξη, αυτά τα μέτρα είναι αναγκαία για την πραγμάτωση της λειτουργίας της σωφρονιστικής αρχής, ήτοι της επανένταξης του κρατουμένου στην κοινωνία. Παρά ταύτα, αυτά τα πειθαρχικά μέτρα μπορούν να επιφέρουν δυσμενείς συνέπειες στο νομικό status του κρατούμενου καθώς και στις συνθήκες του εγκλεισμού και εξαιτίας αυτών δικαιολογείται ένας δικαστικός έλεγχος. Η νομιμότητα του κοινού δικαίου και, ιδίως, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, πρέπει να μπορεί να εισχωρεί στην εσωτερική τάξη των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ο D. Boujou θεωρεί, επί του θέματος, ότι «η εξέλιξη τείνει... να ενσωματώσει την φυλακή στο κοινό δίκαιο. Η ύπαρξη μιας σωφρονιστικής εσωτερικής τάξης είναι μια νομική πραγματικότητα που δεν διαφεύγει της νομιμότητας στην οποία πρέπει να υπόκειται η σωφρονιστική δραστηριότητα, όπως και κάθε διοικητική δραστηριότητα».³⁷⁰ Η νομολογία του Conseil d'Etat τείνει να περιστέλλει το πεδίο εφαρμογής των μέτρων εσωτερικής τάξης στο περιβάλλον του εγκλεισμού δυνάμει αυτής της εξέλιξης. Η απόφαση – ορόσημο ήταν η απόφαση της Ολομέλειας του Conseil d'Etat, «Marie», της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1995³⁷¹ σχετικά με μια πειθαρχική τιμωρία που επιβλήθηκε σε ένα κρατούμενο (τιμωρία περιορισμού σε κελί). Ο Διοικητικός Δικαστής, υιοθετώντας μια πραγματιστική προσέγγιση, έκρινε, εν προκειμένω, ότι «λαμβάνοντας υπ'όψιν την φύση και την σοβαρότητα αυτού του μέτρου, η τιμωρία περιορισμού σε κελί αποτελεί μια δυσμενή απόφαση που μπορεί να αχθεί ενώπιον του Δικαστή για υπέρβαση εξουσίας». Ο Κυβερνητικός Επίτροπος Frydman,³⁷² στα συμπεράσματά του, ενθάρρυνε αυτή την μεταβολή της νομολογίας λαμβάνοντας υπ'όψιν τέσσερα σημεία: στις «νομικές και πραγματικές συνέπειες» που επιφέρουν οι ποινές που επιβάλλονται στον κρατούμενο (επιδείνωση των συνθηκών του

³⁷⁰ D. Boujou, “Le détenu face aux mesures d'ordre intérieur”, RDP, 2005, σελ. 601-602.

³⁷¹ Βλ. σχετ. P. Frydman, Conclusions, “Le contrôle juridictionnel des mesures disciplinaires dans les institutions fermées”, RFDA, 1995, σελ. 353-370, M. Herzog –Evans, :Droit commun pour les détenus”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1995, σελ. 621-638, F. Moderne & J.-P. Céré, “A propos du contrôle des punitions en milieu carcéral”, RFDA, 1995, σελ. 822-833. Α. Otekpo, “La jurisprudence sur les mesures d'ordre intérieur: retours à la raison”, Les Petites Affiches, 4-8-1995, no 93, σελ. 28-32.

³⁷² P. Frydman, Conclusions, “Le contrôle juridictionnel des mesures disciplinaires dans les institutions fermées”, RFDA, 1995, σελ. 353-370.

εγκλεισμού, μείωση των πιθανοτήτων χορήγησης μιας απόλυσης υπ'όρους κτλ), στην «πρόσφατη εξέλιξη που γνώρισε το δίκαιο προς την κατεύθυνση της συστολής του τομέα των μέτρων εσωτερικής τάξης»³⁷³, στις «υποχρεώσεις από τις οποίες απορρέουν συγκεκριμένες διεθνείς δεσμεύσεις που έχει αναλάβει η Γαλλία και, ιδίως, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση» (άρθρα 6 και 13)» και, τέλος, στην τάση της αναγνώρισης προς όφελος των κρατουμένων των ατομικών δικαιωμάτων, εξέλιξη άλλωστε η οποία «σήμερα κινητοποιείται από του ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες». Χάριν σε αυτήν την απόφαση της Ολομέλειας, ο Διοικητικός Δικαστής ανοίγει τον δρόμο για την συστολή του πεδίου εφαρμογής των μέτρων εσωτερικής τάξης στο σωφρονιστικό περιβάλλον και ενισχύει την διαπερατότητα του στην διαδικαστική νομιμότητα του κοινού δικαίου, και ιδίως στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Την ως άνω απόφαση, άλλωστε, ακολούθησε το Διάταγμα no 96-287 της 2ας Απριλίου 1996 ενισχύοντας την πειθαρχική διαδικασία, της οποίας οι κανόνες «καθιερώνουν την υπεροχή των αρχών της νομιμότητας, της αντιμωλίας, της αναλογικότητας».³⁷⁴ Η νομολογία Marie δεν έθεσε, ωστόσο, ένα τελικό σημείο εφαρμογής της θεωρίας των μέτρων εσωτερικής τάξης στο πεδίο του σωφρονιστικού πειθαρχικού δικαίου, εναπόκειται λοιπόν στον Διοικητικό Δικαστή να προσδιορίσει τις ποινές για τις οποίες ένα ένδικο βοήθημα για υπέρβαση εξουσίας είναι παραδεκτό. Παραδείγματος χάριν, το Διοικητικό Δικαστήριο της Dijon, με την απόφαση της 28^{ης} Δεκεμβρίου 2004, έκρινε ότι εξήλθε του πεδίου εφαρμογής των μέτρων εσωτερικής τάξης μια απόφαση στέρησης δραστηριοτήτων πληροφορικής.³⁷⁵ Το Διοικητικό Δικαστήριο της Grenoble έκρινε ομοίως με την από 13^η Απριλίου 2005 απόφασή του αναφορικά με μια εργασιακή υποβάθμιση.³⁷⁶

Αυτή η εξέλιξη της διαδικαστικής νομιμότητας του κοινού δικαίου, η οποία ξεκίνησε από τις πειθαρχικές διαφορές, ενθάρρυνε τον Διοικητικό Δικαστή να εξέλθει αυτού του συγκεκριμένου πλαισίου. Παραδείγματος χάριν, στην απόφαση Druelle της 18 Μαρτίου 1998, το Conseil d'Etat έκρινε εμμέσως (αναπέμποντας ενώπιον του Διοικητικού Δικαστηρίου της Lille την υπόθεση με το επίδικο μέτρο) ότι μια εντολή του διευθυντή του σωφρονιστικού ιδρύματος που ρυθμίζει τους όρους της αγοράς και χρήσης ηλεκτρονικού εξοπλισμού δύναται να συνιστά μια δυσμενή απόφαση. Στις μη πειθαρχικές διαφορές, αλλά σε κάθε περίπτωση

³⁷³ Ειδικότερα, μπορεί να παρατεθεί και η απόφαση του Conseil d'Etat, Cherbonnel, της 15^{ης} Ιανουαρίου 1992, στην οποία ο Διοικητικός Δικαστής επισημαίνει ότι μια προφορική και όχι γραπτή απόφαση του διευθυντή του ιδρύματος σχετικά με την πρόσβαση στην καντίνα και στην οργάνωση των γευμάτων συνιστά μια δυσμενή απόφαση που μπορεί να αχθεί ενώπιον του για υπέρβαση εξουσίας.

³⁷⁴ J.-P. Céré, «Le décret du 2 avril 1996 et le nouveau régime disciplinaire applicable aux détenus», RFDA, 1997, σελ.622.

³⁷⁵ Tribunal de Dijon, 28-12-2004, req. no 030463.

³⁷⁶ Tribunal de Grenoble, 13-4-2005, req. no 0304812.

διαφορές που εμπεριέχουν τον εξαναγκασμό, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο στην απόφαση Remli της 30^{ης} Ιουλίου 2003 έκρινε ότι η απομόνωση (όχι ως απόρροια πειθαρχικής ποινής) ενός κρατουμένου παρά την θέλησή του δεν αποτελεί μέτρο της εσωτερικής τάξης.³⁷⁷ Ομοίως, στις διαφορές σχετικά με τον έλεγχο της αλληλογραφίας των κρατουμένων, το Διοικητικό Δικαστήριο της Lille έκρινε, με την απόφαση της 30^{ης} Νοεμβρίου 2006, ότι το άνοιγμα της αλληλογραφίας του προσφεύγοντος από την Γενική Επιθεώρηση Κοινωνικών Υποθέσεων, μιας αλληλογραφίας η οποία έφερε τη σήμανση «Εμπιστευτικό – άρθρα D. 262, A. 40, A.41 CPP», συνιστά μια απόφαση η οποία υπόκειται σε προσφυγή.³⁷⁸ Στο πλαίσιο, επομένως, αυτής της τάσης συστολής του πεδίου εφαρμογής των μέτρων εσωτερικής τάξης, αξιοσημείωτη είναι η συμβολή των αποφάσεων της Ολομέλειας του Conseil d'Etat της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2007.³⁷⁹ Το Conseil d'Etat αποφασίζει να υιοθετήσει μια νέα αντίληψη, η οποία προορίζεται να βελτιώσει την προβλεψιμότητα της πρόσβασης των κρατουμένων σε δικαστήριο εγκαθιδρύοντας κατηγορίες μέτρων που υπόκεινται ή όχι σε προσφυγή. Στην απόφαση M. Boussouar, το Conseil d'Etat ακολουθώντας την πρόταση του Κυβερνητικού Επιτρόπου, προκειμένου για μια απόφαση μεταγωγής από ένα σωφρονιστικό ίδρυμα σε κρατητήριο, θέτει ένα «αμάχητο τεκμήριο αρμοδιότητας»³⁸⁰ και αυτό «λαμβάνοντας υπ' όψιν την φύση και την σημασία των συνεπειών στην κατάσταση των κρατουμένων...». Ένα τέτοιο μέτρο κρίνεται αυτεπαγγέλτως ως μια δυσμενής διοικητική πράξη και όχι ως ένα απλό μέτρο εσωτερικής τάξης. Αντιθέτως, αναφορικά με άλλες αποφάσεις μεταγωγής (απόφαση διαδοχικών μεταγωγών, μεταγωγή από ένα κρατητήριο σε σωφρονιστικό κατάστημα, μεταγωγή σε ιδρύματα της ίδιας φύσης), ο Διοικητικός Δικαστής εφαρμόζει την παραδοσιακή νομολογία, σύμφωνα με την οποία πρόκειται a priori για μέτρα εσωτερικής τάξης, εκτός και αν προσβάλλουν ένα θεμελιώδες δικαίωμα.³⁸¹ Στο ίδιο πνεύμα, το Conseil d'Etat, με την απόφαση

³⁷⁷ Η απόφαση του Conseil d'Etat επιβεβαίωσε την απόφαση του Διοικητικού Εφετείου των Παρισίων της 5^{ης} Νοεμβρίου 2002 και επέφερε μεταστροφή της νομολογίας.

³⁷⁸ Tribunal de Lille, 30-11-2006, req. no 0401488. Στα συμπεράσματά του, ο Κυβερνητικός Επίτροπος J.-F. Baffray, διακρίνει, αφενός μεν την αλληλογραφία για την οποία μια παρέμβαση είναι επιτρεπτή από την εθνική νομοθεσία (σε αυτήν την περίπτωση η απόφαση ανοίγματος της αλληλογραφίας συνιστά ένα μέτρο εσωτερικής τάξης που δεν υπόκειται σε προσφυγή), αφετέρου δε την αλληλογραφία που πρέπει να παραδοθεί σε σφραγισμένους φακέλους δυνάμει του άρθρου D. 262 TOY C.P.P. (σε αυτήν την περίπτωση μια αίτηση ακύρωσης της απόφασης ανοίγματος της αλληλογραφίας είναι παραδεκτή). Μια τέτοια διάκριση μοιάζει περισσότερο σύμφωνη στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Απαιτείται, κατά συνέπεια, ένας έλεγχος νομιμότητας, αναγκαιότητας και αναλογικότητας όταν ο διάδικος επικαλείται επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας του και αυτό, ανεξαρτήτως της φύσης της επίδικης αλληλογραφίας.

³⁷⁹ Conseil d'Etat, 14-12-2007, Ministre de la justice, Garde de Sceaux c/ M. Boussouar & M. Planchenault.

³⁸⁰ D. Costa, "La nouvelle frontière entre mesure d'ordre intérieur et acte administratif susceptible de recours en matière pénitentiaire", Rogier, AJDA, 2008, 1829.

³⁸¹ Ομοίως, στην απόφαση Rogier της 9^{ης} Απριλίου 2008, το Conseil d'Etat, επιβεβαιώνοντας την προηγούμενη νομολογία του στην απόφαση Boussouar, έκρινε ότι η απόφαση μεταγωγής από το κρατητήριο σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα παραμένει ένα μέτρο εσωτερικής τάξης, λαμβανομένου δε υπ' όψιν του γεγονότος ότι

της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2007, έκρινε ότι μια απόφαση εργασιακής υποβάθμισης αποτελεί μια διοικητική πράξη επιδεκτική προσφυγής, λαμβανομένων υπ'όψιν των συνεπειών της. Συγκεκριμένα, «η εργασία στην οποία οι κρατούμενοι δύναται να απασχοληθούν αποτελεί για αυτούς όχι μόνον μια πηγή εισοδήματος αλλά και έναν τρόπο για την καλύτερη ένταξη στην συλλογική ζωή του ιδρύματος, επιτρέποντάς τους να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες επανένταξης».³⁸²

Ομοίως με την ερμηνευτική αντίληψη του Ευρωπαϊού Δικαστή – αντίληψη πραγματιστική που επιδιώκει να ξεπεράσει τα κακώς κείμενα των σωφρονιστικών διαφορών, μέσω μιας αυτόνομης ερμηνείας των συμβατικών εννοιών προκειμένου να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής των διαδικαστικών δικαιωμάτων και να προάγει την διαδικαστική νομιμότητα του κοινού δικαίου – ο Γάλλος Διοικητικός Δικαστής επιχειρεί να επικεντρωθεί στην πραγματικότητα και να αναλύσει τις συνέπειες (νομικές και πραγματικές) που επιφέρει μια απόφαση που λαμβάνουν οι σωφρονιστικές αρχές σε βάρος του κρατουμένου, ακόμα και αν το επίμαχο μέτρο περιλαμβάνεται στην εσωτερική τάξη της υπηρεσίας, δηλαδή στον «σκληρό πυρήνα της αυτοοργάνωσης που είναι απαραίτητο σε κάθε φορέα που επιδιώκει την πραγμάτωση του σκοπού του».³⁸³ Πράγματι, στην προαναφερθείσα απόφαση Marie, λήφθηκε υπ'όψιν η σοβαρότητα της τιμωρίας και οι νομικές και πραγματικές της συνέπειες, για να αποφασίσει το Conseil d'Etat να χορηγήσει στον προσφεύγοντα το δικαίωμα άσκησης προσφυγής για υπέρβαση εξουσίας. Στην προαναφερθείσα απόφαση Remli το Conseil d'Etat διευκρινίζει στο ίδιο πνεύμα ότι «ακόμα και αν το άρθρο D. 283-2 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας προβλέπει ότι “η θέση σε απομόνωση δεν αποτελεί πειθαρχικό μέτρο. Οι κρατούμενοι που την υφίστανται, υπόκεινται στο σύνηθες καθεστώς της κράτησης”, η θέση σε απομόνωση ενός κρατουμένου, παρά την θέλησή του, συνιστά, λαμβάνοντας υπ'όψιν την σημασία των συνεπειών στις συνθήκες της κράτησης, μια απόφαση που υπόκειται σε αίτηση ακύρωσης για υπέρβαση εξουσίας». Ο εθνικός Δικαστής σημειώνει, επομένως την απόκλιση ανάμεσα στο δίκαιο και την πραγματικότητα και, συνακόλουθα, απονέμει στον «κρατούμενο – διάδικο» τις διαδικαστικές εγγυήσεις του κοινού δικαίου, συγκεκριμένα δε του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Ο Ch. Reiplinger σημειώνει, προκειμένου για την απόφαση Rempli, ότι «αφενός μεν, επιτρέπει την εκτίμηση, εν τέλει, της νομιμότητας ενός μέτρου αξιοσημείωτα δυσμενούς... Αφετέρου δε δίνει τέλος στην παράδοξη κατάσταση που δημιούργησε η απόφαση

δεν αποδείχθηκε ότι αυτή η αλλαγή είχε ως συνέπεια να στερηθεί ο κρατούμενος την πρόσβαση στην αναγκαία για την κατάσταση της υγείας του φαρμακευτική αγωγή.

³⁸² Conseil d'Etat, 14-12-2007, M. Planchenault.

³⁸³ M. Hecquart – Théron, “De la mesure d'ordre intérieur” AJDA, 1981, σελ. 235.

Marie, η οποία επέτρεπε μόνον στους κρατούμενους που είχαν τιμωρηθεί πειθαρχικά να προσφύγουν δικαστικά, όταν οι άλλοι όφειλαν να περιορίζονται στην απόρριψη της αίτησής τους».³⁸⁴ Ο Γάλλος Διοικητικός Δικαστής συμμορφώνεται πλήρως με την ευρωπαϊκή νομολογία της διεύρυνσης της δυνατότητας εφαρμογής των διαδικαστικών συμβατικών εγγυήσεων στις σωφρονιστικές διαφορές, και ειδικότερα, υιοθετεί, προκειμένου να δικαιολογήσει αυτήν την μεταστροφή στην νομολογία του, την ίδια συλλογιστική λογική που χρησιμοποιεί ο Δικαστής του Στρασβούργου. Ο Ευρωπαϊός Δικαστής αποδίδει, πράγματι, σε αυτές τις διαφορές, μια ιδιάζουσα σημασία σχετική με «την φύση και την σοβαρότητα της τιμωρίας, το τρίτο κριτήριο Engel, συστατικό της ποινική φύσης». Εξάλλου, λαμβάνοντας υπόψιν την «σημασία των συνεπειών [ενός μέτρου θέσης στην απομόνωση] στις συνθήκες κράτησης»,³⁸⁵ ο Γάλλος Διοικητικός Δικαστής δανείζεται τον συλλογισμό που ανέπτυξε το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην απόφαση Kudla κατά Πολωνίας της 26^{ης} Οκτωβρίου 2000, στην οποία εμπλούτισε το περιεχόμενο του άρθρου 3 της Σύμβασης με το δικαίωμα σε συνθήκες εγκλεισμού σύμφωνες με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Εναπόκειται τόσο στον Ευρωπαϊό Δικαστή όσο και στον εθνικό Δικαστή να εξομαλύνουν τις συνθήκες εγκλεισμού ούτως ώστε να μην επιδεινώνεται το επίπεδο ταλαιπωρίας, σύμφυτο με όλες τις στερητικές της ελευθερίας ποινές. Συναφώς, ο κρατούμενος, ο οποίος διατηρεί την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του, δεν πρέπει να υποφέρει συνθήκες διαβίωσης που υπερβαίνουν ότι είναι σύμφυτο με την στέρηση της ελευθερίας. Επομένως, ο εγκλειστος πρέπει, όπως και τα ελεύθερα πρόσωπα, να μπορεί να προσφύγει σε δικαστήριο που θα αποφανθεί επί της επίδικης πράξης που είναι η πηγή της ταλαιπωρίας του. Κρίνεται σκόπιμο, λαμβάνοντας υπ'οψιν την συρρίκνωση του πεδίου εφαρμογής των μέτρων εσωτερικής τάξης, ν' αναρωτηθούμε για τους όρους και τις προϋποθέσεις εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομολογίας. Αυτή η πραγματιστική προσέγγιση που επιχειρείται από το Ανώτατο Γαλλικό Διοικητικό Δικαστήριο, προς όφελος των κρατουμένων, αποτελεί τον καρπό του «διαλόγου μεταξύ των Δικαστών»,³⁸⁶ δηλαδή «ενός ειλικρινούς, ανοιχτού, ισορροπημένου, χωρίς πάθος, στερούμενου ηγεμονικές βλέψεις διαλόγου»³⁸⁷ που έχει διανοιχθεί ανάμεσα στον εθνικό Δικαστή και τον Ευρωπαϊό Δικαστή, του οποίου ο στόχος είναι να εξευρεθεί μια συμβιβαστική ή κοινή λύση. Η μήπως αυτή η αντίληψη επιβάλλεται στον

³⁸⁴ Ch. Reiplinger, “Les évolutions récentes du droit au recours des personnes détenues”, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, no 3, juillet – septembre 2006, σελ. 557.

³⁸⁵ Conseil d’Etat, 30-7-2003, Remli.

³⁸⁶ Βλ. σχετ. J. – C. Bonichot, “Le juge administrative et l’Europe, σε *Justice et cassation*, *Revue annuelle des avocats au Conseil d’Etat et à la Cour de cassation*, Dalloz, 2005, σελ. 121-126. F. Sudre, “A propos du dialogue des juges et du contrôle de conventionnalité”, σε *Etudes en l’honneur de J. – C. Gautron*, *Les dynamiques du droit européen en début de siècle*, éd. Pedone, Paris, 2004, σελ. 207-224.

³⁸⁷ J. – C. Bonichot, *ό.π.*, σελ. 124.

εθνικό Δικαστή από τον Ευρωπαϊό Δικαστή μέσω της εξουσίας ερμηνείας που διαθέτει ο τελευταίος; Δεν είναι εύκολο να δοθεί μια σαφής απάντηση σε αυτήν την ερώτηση, οι πραγματικές προθέσεις και τα ειλικρινή κίνητρα των εθνικών και ευρωπαϊών Δικαστών είναι δύσκολο να εξακριβωθούν. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν πρόκειται για την εκδήλωση της εξουσίας ερμηνείας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ή του ειλικρινούς διαλόγου μεταξύ των εθνικών και Ευρωπαϊών Δικαστών που επιδιώκει μια συμβιβαστική λύση, η προσέγγιση του status του κρατούμενου προς αυτό των ελευθέρων προσώπων, μέσω των προαναφερθεισών αποφάσεων Marie και Rempli, είναι αδιαμφισβήτητη. Η διαδικαστική νομιμότητα του κοινού δικαίου διεισδύει με αξιοσημείωτο τρόπο στην εσωτερική τάξη των γαλλικών φυλακών. Αυτή η διείσδυση και, ιδίως η προσπάθεια που καταβάλλει το εθνικός Δικαστής για να την επιτύχει (προσπάθεια που εδράζεται στον συλλογισμό του Ευρωπαϊού Δικαστή), εκφράζει αδιαμφισβήτητα την ανησυχία του Conseil d'Etat να βελτιώσει το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων που απολαμβάνουν οι έγκλειστοι και αυτό, δεχόμενο να ελεγχθούν οι σχετικές παραβιάσεις. Η νομική κατάσταση του κρατουμένου έχει πλήρως αναγνωριστεί.³⁸⁸

Όμως, αυτή η εξέλιξη αναφορικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη στο γαλλικό σωφρονιστικό δίκαιο δεν έχει ακόμα παγιωθεί. Τα νομολογιακά παραδείγματα αποκαλύπτουν τον δισταγμό του Διοικητικού Δικαστή να ανοίξει οριστικά και στο σύνολό του το εσωτερικό της φυλακής στην διαδικαστική νομιμότητα του κοινού δικαίου. Παραδείγματος χάριν, στην απόφαση Frérot της 12^{ης} Μαρτίου του 2003, το Conseil d'Etat έκρινε το μέτρο να μεταφερθεί ο κρατούμενος για προληπτικούς λόγους σε ένα πειθαρχικό κελί «προοριζόταν, κατ'εφαρμογή του άρθρου D. 250-3 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, στο να διατηρηθεί η εσωτερική τάξη

³⁸⁸ Η Juliette Birnbaum αναλύει την μεταστροφή της νομολογίας «Marie», αφενός μεν ως την επιθυμία του Conseil d'Etat να λάβει υπ'όψιν την ύπαρξη των διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας που οργανώνουν τις συνθήκες εγκλεισμού καθώς και να διασφαλίσει τον σεβασμό τους (υπό αυτήν την οπτική, μόνο έναν διοικητικό μέτρο καθαρά διακριτικής ευχέρειας συνιστά μέτρο εσωτερικής τάξης που δεν υπόκειται σε προσφυγή), αφετέρου δε, ως επιθυμία του Conseil d'Etat (υπό την επιρροή της ευρωπαϊκής νομολογίας) να προστατευθούν αποτελεσματικότερα τα δικαιώματα των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους. Η συγγραφέας παραθέτει δυο σημαντικές αποφάσεις Διοικητικών Εφετείων. Η απόφαση του Διοικητικού Εφετείου του Nancy (Cour Administrative d' Appel de Nancy) Garde de Sceaux, Ministre de la justice c/ M. Michel Lajoie της 24^{ης} Μαρτίου 2005 στην οποία ο Δικαστής έκρινε ότι η άρνηση να παραδοθεί η αλληλογραφία σε κρατούμενο, δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι επέφερε προσβολή στην ελευθερία της αλληλογραφίας των κρατουμένων και κατά συνέπεια συνιστά ένα μέτρο εσωτερικής τάξης. Έπειτα, η απόφαση του Διοικητικού Εφετείου της Lyon (Cour Administrative d' Appel de Lyon) Ministre de la justice c/ Henaf της 30^{ης} Ιουνίου 2005 στην οποία ο Δικαστής προχώρησε στον έλεγχο της νομιμότητας της άρνησης σε κρατούμενο να του χορηγηθεί άδεια να εκδώσει ένα βιβλίο και, συνακόλουθα να ερευνήσει τους λόγους για τους οποίους η δημόσια αρχή μπορεί να περιορίσει την άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης στο περιβάλλον της φυλακής. Αυτά τα δύο νομολογιακά παραδείγματα καταδεικνύουν, κατά την συγγραφέα, ότι αυτές οι προσφυγές είναι παραδεκτές εφόσον υπάρχει βάσιμος ισχυρισμός προσβολής μιας θεμελιώδους ελευθερίας. Εμμέσως, λοιπόν, ο Διοικητικός Δικαστής αναγνωρίζει την νομική κατάσταση του κρατουμένου (ο οποίος είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων). Juliette Birnbaum, "La Condition juridique des personnes en situation de subordination au regard des libertés", Thèse, Strasbourg, 2006, σελ. 276-280.

εντός του ιδρύματος εγκλεισμού... ένα μέτρο αυτής της φύσης, που δεν είναι συστατικό μιας πειθαρχικής ποινής, παρουσιάζει, λαμβανομένης υπ' όψιν της διάρκειάς του καθώς και του προληπτικού και συντηρητικού χαρακτήρα του, τον χαρακτήρα ενός μέτρου εσωτερικής τάξης». Ομοίως δε ο Κυβερνητικός Επίτροπος T. Olson δήλωσε για την τοποθέτηση του κρατούμενου σε πειθαρχικό κελί για προληπτικούς λόγους ότι «ενσωματώνεται στην τιμωρία η διάρκεια της προληπτικής τοποθέτησης που θα του καταλογιστεί με την διάρκεια της τιμωρίας που τελικά θα του επιβληθεί... Ο πειθαρχικός χαρακτήρας [του μέτρου] μοιάζει ελάχιστα αμφίβολος». Θα ήταν, συνεπώς, επιθυμητό να γενικεύσει ο Διοικητικός Δικαστής την ρεαλιστική του προσέγγιση προκειμένου, αφενός μεν να ανακόψει τις αυθαιρεσίες εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, αφετέρου δε να προωθήσει μια πραγματική και αποτελεσματική προστασία των ουσιαστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων και, εν τέλει, ενσωματώσει τις διαδικαστικές απαιτήσεις που εμπεριέχονται στα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

3. Η εισαγωγή των διαδικαστικών εγγυήσεων στο σωφρονιστικό περιβάλλον.

Η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο συνεπάγεται την απονομή διαδικαστικών εγγυήσεων όπως το δικαίωμα δικαστικής παράστασης με δικηγόρο προκειμένου ο διάδικος να επιτύχει μια ουσιαστική υπεράσπιση των συμφερόντων του. Ξεκινώντας από αυτήν την παραδοχή, ότι ο κρατούμενος, επιθυμώντας να ασκήσει μιας δικαστική προσφυγή κατά ενός δυσμενούς μέτρου, πρέπει αναμφίβολα να μπορεί να απολαύσει, όπως και τα ελεύθερα πρόσωπα, το σύνολο των θεμελιωδών δικαιωμάτων άμυνας. Ο νομοθέτης και ο Διοικητικός Δικαστής απένειμαν, συνακόλουθα, στους κρατουμένους συγκεκριμένες διαδικαστικές εγγυήσεις, οι οποίες διεισδύοντας εντός του σωφρονιστικού περιβάλλοντος, αποκαλύπτουν την πρόοδο της διαδικαστικής νομιμότητας του κοινού δικαίου στις φυλακές. Τρία κυρίαρχα παραδείγματα εκφράζουν αυτήν την πρόοδο και πρέπει να αξιολογηθούν.

Αρχικά, το Διάταγμα της 2^{ης} Απριλίου 1996,³⁸⁹ το οποίο ακολούθησε την απόφαση Marie,³⁹⁰ απονέμοντας στους κρατουμένους το δικαίωμα άσκησης αιτήσεως ακυρώσεως κατά ενός πειθαρχικού μέτρου, οδήγησε στην «προσέγγιση του σωφρονιστικού πειθαρχικού δικαίου

³⁸⁹ Διάταγμα No 96-287 της 2ης Απριλίου 1996 που ενίσχυσε την πειθαρχική διαδικασία.

³⁹⁰ Conseil d'Etat, 17-2-1995, Marie.

με το ποινικό δίκαιο».³⁹¹ Πειπρισμένος ότι «ο σεβασμός της νομιμότητας στις καθημερινές πρακτικές της φυλακής συμβάλλει ... στην εξέλιξη του κράτους δικαίου»,³⁹² η J. – P Céré αποκαλύπτει ότι αυτό το διάταγμα εδραιώνει τα δικαιώματα άμυνας του κρατούμενου κατά την πειθαρχική διαδικασία, όχι μόνον εγκαθιδρύοντας μια προπαρασκευαστική προδικασία (η έναρξη της διαδικασίας προϋποθέτει μια πραγματική έρευνα με σκοπό να συγκεκριμενοποιήσει τις κατηγορίες που βαρύνουν τον κρατούμενο), αλλά εγκαθιδρύοντας μια τυπική διαδικασία αναφορικά με την προσφυγή κατά των πειθαρχικών ποινών.

Εν συνεχεία, ο νόμος της 12^{ης} Απριλίου 2000³⁹³ αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της εισαγωγής στις γαλλικές φυλακές της διαδικαστικής νομιμότητας του κοινού δικαίου. Αφορώντας το σύνολο των διοικητικών φορέων του κράτους και, ομοίως, τα σωφρονιστικά ιδρύματα (τα οποία συνιστούν ιδρύματα με διοικητικό χαρακτήρα ήδη με τον νόμο της 22ας Ιουνίου 1987) και η σωφρονιστική διοίκηση (η οποία αποτελεί δημόσια υπηρεσία σύμφωνα με το άρθρο D. 188 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας), αυτός ο νόμος (συγκεκριμένα στο άρθρο 24) εγκαθιστά μια πραγματική κατ' άντιμωλίαν διαδικασία προς όφελος των χρηστών της δημόσιας υπηρεσίας. Οι ατομικές αποφάσεις δεν μπορούν να λαμβάνονται παρά μόνον μετά από την ακρόαση των απόψεων του «κρατούμενου – χρήστη» (γραπτές, και εφόσον συντρέχει περίπτωση, κατόπιν αιτήματός του, προφορικές), αυτός δε μπορεί να παρίσταται με δικηγόρο της επιλογής τους. Ο νόμος της 12^{ης} Απριλίου 2000 επιτρέπει, επομένως, στον κρατούμενο να επιδιώξει στις πειθαρχικές διαφορές να παρίσταται με δικηγόρο κατά την εμφάνισή του ενώπιον την πειθαρχικής επιτροπής. Ο Γάλλος νομοθέτης συνέβαλε, συνακόλουθα, στην διείσδυση στο σωφρονιστικό περιβάλλον του δικαιώματος παράστασης με δικηγόρο, όπως αυτό προβλέπεται στην παράγραφο 3 εδ. γ' του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, θεμελιώδες διαδικαστικό δικαίωμα μια δίκαιης διαδικασίας, του οποίου πρέπει να επωφελούνται όλοι οι διάδικοι, ανεξαρτήτως του status τους. «Οι πρόσφατες εξελίξεις του πειθαρχικού δικαίου δίνουν την εντύπωση της υποταγής στην αρχή της νομιμότητας και την λήψη υπ' όψιν των δικαιωμάτων άμυνας στα πλαίσια μιας δικαιοδοτικής διαδικασίας».³⁹⁴ Η εντύπωση, δυστυχώς όμως, δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην

³⁹¹ M. Herzog – Evans & J. – P. Céré, “La discipline pénitentiaire: naissance d’une jurisprudence”, Dalloz, 1999, σελ. 509.

³⁹² J. – P. Céré, “Le décret du 2 avril 1996 et le nouveau régime disciplinaire applicable aux détenus”, RFDA, 1997, σελ. 614.

³⁹³ Νόμος no 2000-321 της 12^{ης} Απριλίου 2000, σχετικά με τα δικαιώματα του πολίτη κατά την συνδιαλλαγή του με την διοίκηση.

³⁹⁴ J. – P. Céré, “Etat actuel de l’application du droit pénitentiaire”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 2005, σελ. 31.

πραγματικότητα, καθώς η εγκύκλιος εφαρμογής της 31^{ης} Οκτωβρίου 2000³⁹⁵ συνεπάγεται την συρρίκνωση του πεδίου εφαρμογής αυτής της διαδικαστικής εγγύησης. Ειδικότερα, αποκλείει την παράσταση διότι η σύγκληση της πειθαρχική επιτροπής μπορεί να αναβληθεί, αποκλείει την παρουσία δικηγόρου όταν κάποιος τίθεται στην απομόνωση για προληπτικούς λόγους καθώς και στις περιπτώσεις πολύ σοβαρών περιστατικών.

Με την είσοδο των δικηγόρων στην φυλακή, πρέπει να προστεθεί ως διαδικαστική εγγύηση σύμφυτη με την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, η εφαρμογή των ασφαλιστικών μέτρων όπως διατυπώθηκε στην απόφαση του Conseil d'Etat, Soltani, της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2004. Έχοντας τοποθετηθεί προληπτικά σε πειθαρχικό κελί, ο προσφεύγων επικαλέστηκε τρεις λόγους προκειμένου να επιτύχει την αναστολή της πειθαρχικής ποινής κατά το άρθρο L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικαιοσύνης³⁹⁶: αφενός μεν την προσβολή της αξιοπρέπειάς του που απορρέει από τις συνθήκες τοποθέτησής του σε πειθαρχικό κελί, αφετέρου δε την προσβολή των δικαιωμάτων άμυνας (ο δικηγόρος του δεν μπόρεσε να έχει πρόσβαση στα στοιχεία του φακέλου της υπόθεσης πριν από την επίδικη απόφαση και η αρχή της αμεροληψίας δεν έγινε σεβαστή ενώπιον της πειθαρχικής επιτροπής) και, εν τέλει, την ανεπαρκή αιτιολόγηση της ποινής. Κατά γενικό τρόπο, ο Διοικητικός Δικαστής εξέτασε αυστηρά τις δύο προϋποθέσεις σχετικά με την χορήγηση «προσωρινής διαταγής» (την προϋπόθεση του επείγοντος και την προϋπόθεση της σοβαρής και προδήλως παράνομης προσβολής σε μια θεμελιώδη ελευθερία). Στην προκειμένη περίπτωση, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι «η προσωρινή μεταβολή του καθεστώτος εγκλεισμού που συνεπάγεται για τον ενδιαφερόμενο την τοποθέτησή του σε πειθαρχικό κελί... δεν μπορεί, εν απουσία εξαιρετικών συνθηκών, να θεωρούνται αφ'εαυτά ότι επιφέρουν μια σοβαρή προσβολή σε μια θεμελιώδη ελευθερία» και ότι «αν και το σεβασμός των δικαιωμάτων άμυνας πριν από την επιβολή μιας κύρωσης συνιστά γενική αρχή του δικαίου, η παραγνώριση της δεν καταδεικνύει αναγκαστικά μια σοβαρή και προδήλως παράνομη προσβολή σε μια θεμελιώδη ελευθερία». Ωστόσο, αν και αρνούμενη να αναστείλει την πειθαρχική κύρωση της τοποθέτησης του κρατουμένου σε πειθαρχικό κελί με το προαναφερθέν αιτιολογικό, η επίμαχη απόφαση

³⁹⁵ Εγκύκλιος του Υπουργού Δικαιοσύνης της 31^{ης} Οκτωβρίου 2000 (NOR: JUSE0040087C) σχετικά με την πειθαρχική διαδικασία των κρατουμένων και την εφαρμογή του άρθρου 24 του νόμου no 2000-321 της 12^{ης} Απριλίου 2000, σχετικά με τα δικαιώματα του πολίτη κατά την συνδιαλλαγή του με την διοίκηση.

³⁹⁶ Το άρθρο L. 521-2 προβλέπει ότι: «Επιλαμβανόμενος ενός αιτήματος με επείγοντα χαρακτήρα, ο Δικαστής των ασφαλιστικών μέτρων μπορεί να διατάξει κάθε αναγκαίο μέτρο για την διασφάλιση μιας θεμελιώδους ελευθερίας, στην οποία ένα νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου ή ένας οργανισμός ιδιωτικού δικαίου που παρέχει δημόσια υπηρεσία, κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, επιφέρει μια σοβαρή και προδήλως παράνομη προσβολή. Ο Δικαστής των ασφαλιστικών μέτρων αποφαινεται εντός προθεσμίας σαράντα οχτώ ωρών». Άρθρο που εμπεριέχεται στον νόμο no 2000-597 της 30^{ης} Ιουνίου 2000 σχετικά με την διαδικασία εκδίκασης των ασφαλιστικών μέτρων ενώπιον των Διοικητικών Δικαστηρίων.

επιβεβαιώνει το παραδεκτό της υποβολής ενός τέτοιου αιτήματος για τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων εκ μέρους του κρατούμενου και ανοίγει τον δρόμο σε μια επείγουσα προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην φυλακή. Παραλείποντας να διαταράξει το σωφρονιστικό σύμπαν, η απόφαση Soltani προμηνύει μια μελλοντική βελτίωση της κατάστασης των κρατουμένων,³⁹⁷ καθώς συμβάλλει στην διείσδυση των ασφαλιστικών μέτρων εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Παρά ταύτα, αυτή η διείσδυση της νομιμότητας στην φυλακή δεν πρέπει να μείνει θεωρητική. Οι κρατούμενοι πρέπει να μπορούν να επωφεληθούν πραγματικά της αναστολής των διοικητικών εις βάρος τους μέτρων, εφόσον ο χαρακτήρας του επείγοντος είναι πραγματικός, δηλαδή το μέτρο αποδεικνύεται πραγματικά επιζήμιο για τον κρατούμενο. Φαίνεται ότι ο Διοικητικός Δικαστής και, συγκεκριμένα το Conseil d'Etat, στις σωφρονιστικές διαφορές, κρίνει με αυστηρότητα την προϋπόθεση του επείγοντος. Αυτό ήταν και το αντικείμενο της υπόθεσης, παραδείγματος χάριν, στην απόφαση του Conseil d'Etat της 29^{ης} Δεκεμβρίου 2004.³⁹⁸ Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, επί τη βάσει του άρθρου L. 521-1 του Κώδικα Διοικητικής Δικαιοσύνης απέρριψε το αίτημα για αναστολή του μέτρου της συνέχισης της απομόνωσης του κρατούμενου³⁹⁹ για τον λόγο ότι η επιμήκυνση του μέτρου της απομόνωσης για χρονικό διάστημα τριών μηνών πέραν του χρονικού διαστήματος του ενός έτους δεν συνιστούσε αυτή καθ'αυτή μιας κατάσταση με επείγοντα χαρακτήρα.⁴⁰⁰ Αυτή η νομολογιακή λύση, τείνουν να επιβεβαιώσει ότι δεν υπάρχει επείγοντας χαρακτήρας στο να δοθεί τέλος σε ένα μέτρο τοποθέτησης στην απομόνωση – αυτό είναι ήδη αμφισβητήσιμο δεδομένων των επιζήμιων συνεπειών που συνεπάγεται η απομόνωση – ακυρώνει τα οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσουν οι κρατούμενοι από την απόφαση του Conseil d'Etat, Remli, της 30^{ης} Ιουλίου 2003, η οποία επέτρεψε να αμφισβητηθεί ένα μη πειθαρχικό μέτρο απομόνωσης ενώπιον του Διοικητικού Δικαστή. Πράγματι, λαμβάνοντας υπ'όψιν τις προθεσμίες εντός των οποίων ο Δικαστής πρέπει να αποφανθεί επί της ουσίας και το γεγονός ότι η άρνηση αναστολής ενός μέτρου επιμήκυνσης του χρόνου απομόνωσης στερεί αναμφίβολα τον κρατούμενο από μια

³⁹⁷ E. Massat, “Vers l'introduction du référé – liberté en prison?”, JCP-G, 2004, II-10125, σελ. 1436.

³⁹⁸ Conseil d'Etat, 29-12-2004, Garde de Sceaux, Ministre de la justice, c/ M. Houai X.

³⁹⁹ Το Conseil d'Etat ανέτρεψε την διαταγή του Δικαστή των Ασφαλιστικών μέτρων του Δικαστηρίου του Montpellier (Tribunal de Montpellier, 27-5-2004, req. no 04-2409).

⁴⁰⁰ Στο ίδιο πνεύμα, το Conseil d'Etat με την απόφαση Μ.Κ. της 26^{ης} Ιανουαρίου 2007 (req. no 299267) έκρινε ότι «ο Δικαστής των Ασφαλιστικών Μέτρων, δεν διέπραξε, απορρίπτοντας το αίτημα, κανένα νομικό σφάλμα, η επιμήκυνση της τοποθέτησης ενός κρατουμένου στην απομόνωση υπό τις συνθήκες που προβλέπει το άρθρο D. 283-1-7 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας δεν συνιστά, αυτή καθ'εαυτή, μια επείγουσα κατάσταση σύμφωνα με την έννοια του άρθρου L. 521 του Κώδικα Διοικητικής Δικαιοσύνης». Στην προκειμένη υπόθεση, ο προσφεύγων είχε προσφύγει στο Conseil d'Etat για την ακύρωση της διαταγής του Δικαστή Ασφαλιστικών Μέτρων του Δικαστηρίου του Παρισιού, η οποία απέρριψε το αίτημά του για αναστολή της εκτέλεσης της απόφασης του Υπουργού Δικαιοσύνης για επιμήκυνση του χρονικού διαστήματος παραμονής του στην απομόνωση.

αποτελεσματική προσφυγή, καθώς, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων το επίδικο μέτρο θα έχει ήδη εκτελεστεί.⁴⁰¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ο έλεγχος των πράξεων των σωφρονιστικών αρχών από τα διοικητικά δικαστήρια.

A. Το γαλλικό πρότυπο.

1. Η είσοδος του σωφρονιστικού δικαίου στις γαλλικές φυλακές.

Ο κρατούμενος, όπως έχει ήδη λεχθεί, μπορεί να καταστεί διάδικος καθώς διαθέτει το νομικό εκείνο status που συνεπάγεται δικαιώματα και υποχρεώσεις. Το δίκαιο στην φυλακή, όπως το γνωρίζουμε σήμερα είναι σχετικά πρόσφατο. Το σωφρονιστικό δίκαιο χαρακτηρίστηκε από την έναρξη ισχύος του σωφρονιστικού νόμου της 24^{ης} Νοεμβρίου 2009, το οποίο με την σειρά του ευνόησε τον πολλαπλασιασμό των διαταγμάτων, των εγκυκλίων, καθώς και των εσωτερικών κανονισμών που προέρχονται από την σωφρονιστική διοίκηση και εφαρμόζονται στο εσωτερικό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ακόμα όμως και ελλείψει νομοθετικού πλαισίου, κατά τον προγενέστερο χρόνο, η σωφρονιστική διοίκηση κατέστρωνε το δικό της σωφρονιστικό δίκαιο και εξακολουθεί, σίγουρα με λιγότερο κραυγαλέο τρόπο, αυτήν την πρακτική. Υπήρχαν αρκετοί ειδικοί νόμοι που αφορούσαν την διοίκηση ενός σωφρονιστικού ιδρύματος αλλά αυτές οι διατάξεις δεν ήταν πάντα γνωστές στους κρατούμενους και δεν εφαρμόζονταν από την διοίκηση. Οι φυλακές ήταν περικλειστοί χώροι με συγκεκριμένη εσωτερική λειτουργία όπου η επιταγή της ασφάλειας επέτρεπε μιαν αδιαφανή και μυστική διαχείριση. Το γενικό συμφέρον της φυλακής, του οποίου η προστασία προτάσσεται από την διοίκηση, οδήγησε πολλές φορές στον συστηματικό παραγκωνισμό των ατομικών συμφερόντων των εγκλειστών. Με το πρόσχημα των ιδιαιτεροτήτων της φυλακής, η διοίκηση μπορούσε να ασκεί μια ακατάσχετη διακριτική εξουσία, αποφεύγοντας εντελώς των δικαστικό έλεγχο, επικαλούμενη ιδίως ότι λαμβάνει μέτρα εσωτερικής τάξεως. Ο πολλαπλασιασμός αυτού του είδους των κανόνων

⁴⁰¹ Σημειώνεται, ωστόσο, η ύπαρξη προόδου σε αυτό το ζήτημα καθώς το Tribunal de Melun, με την διαταγή της 1^{ης} Απριλίου 2008, Khider (req. no 0802164/6) διευκρίνισε, προκειμένου για το επείγον ότι «θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν η βαρύτητα των συνεπειών της θέσης σε πειθαρχικό κελί για την χρονική διάρκεια τριάντα ημερών στην φυσική και ψυχική υγεία ενός προσώπου που υφίσταται αυτήν την μεταχείριση». Μια τέτοια διευκρίνηση αποκάλυπτει την χαλάρωση κατά την εκτίμηση της προϋπόθεσης του επείγοντος από τον Δικαστή των Ασφαλιστικών Μέτρων. Βλ. σχετ. και Ch. Reiplinger, “Les évolutions récentes du droit au recours des personnes détenues”, Revue pénitentiaire et de droit penal, no 3, juillet – septembre 2006, σελ. 555-560.

αναπόφευκτα ενδυνάμωσε «την αναποτελεσματικότητα του δικαίου στην φυλακή», στο μέτρο όπου το σωφρονιστικό δίκαιο χαρακτηριζόταν από αδύναμα νομικά θεμέλια.⁴⁰² Το Conseil Constitutionnel έκρινε, ωστόσο, μη σύμφωνο με το Σύνταγμα το άρθρο 728 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, κατά την διατύπωσή του με τον νόμο της 22^{ης} Ιουνίου 1987 και πριν την αντικατάστασή του με τον σωφρονιστικό νόμο του 2009.⁴⁰³ Το άρθρο προέβλεπε ότι «με διάταγμα ορίζεται η οργάνωση και το εσωτερικό καθεστώς των σωφρονιστικών ιδρυμάτων», καθώς και ότι «εναπόκειται στον νομοθέτη να καθορίσει τους κανόνες που αφορούν τις θεμελιώδεις εγγυήσεις που χορηγούνται στους κρατούμενους, αυτοί απολαμβάνουν των συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών εντός των εγγενών ορίων του εγκλεισμού». Αυτή η διάταξη, βάση της κανονιστικής σωφρονιστικής εξουσίας και της ανάπτυξης της κατά τον εγκλεισμό, της οποίας η παρανομία αναγνωρίστηκε καθυστερημένα, καταδεικνύει την ιδιαιτερότητα του δικαίου της φυλακής⁴⁰⁴, με συνέπεια το σωφρονιστικό δίκαιο να είναι οργανωμένο, για ένα χρονικό διάστημα 22 ετών, επί τη βάση μιας αντισυνταγματικής διάταξης. Από την δεκαετία του 1970 έως και το μέσον της δεκαετίας του 1990, η φυλακή υπόκειτο σε κανόνες δικαίου, όμως οι κανόνες αυτοί, εκδίδονταν κυρίως από την διοίκηση, αποφεύγοντας σχεδόν ολοκληρωτικά τον δικαστικό έλεγχο.

Τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και των αρχών της δεκαετίας του 2000 χαρακτηρίστηκαν από την καθυστερημένη ανάμειξη του διοικητικού Δικαστή στο σωφρονιστικό περιβάλλον. Στην πραγματικότητα, ο διοικητικός Δικαστής ορίστηκε ως αρμόδιος να ελέγξει την νομιμότητα της σωφρονιστικής δραστηριότητας το 1960.⁴⁰⁵ Οι διαφορές σχετικά με την φύση

⁴⁰² M. Herzog -Evans, "Les particularités du droit pénitentiaire", Les Cahiers de la sécurité intérieure, 31, 1er trimestre 1998, σελ. 19.

⁴⁰³ Conseil Constitutionnel, 25-4-2014, no 2014-393.

⁴⁰⁴ A. Deflou, "Le droit des détenus, sécurité ou réinsertion?", coll. Thèmes et Commentaires, Dalloz, 2010.

⁴⁰⁵ Tribunal des Conflits, 22-2- 1960, arrêt Dame Fargeaud d'Epied. Το Δικαστήριο προέβη σε μια διάκριση ανάμεσα σε αποφάσεις σχετικά με την λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας, για τον έλεγχο των οποίων είναι αρμόδια τα διοικητικά Δικαστήρια και σε αποφάσεις σχετικά με την φύση και το όριο της επιβαλλόμενης ποινής από δικαστικό όργανο. Περαιτέρω, τα μέτρα εξατομίκευσης της ποινής, όπως το καθεστώς της ημιελεύθερης διαβίωσης ή η υφ' όρων απόλυση, αποτελούν μέτρα που μεταβάλλουν την αρχική απόφαση επί της ποινής και ως εκ τούτου εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των ποινικών δικαστηρίων. Αντίθετα, «οι αποφάσεις του Δικαστή που λαμβάνονται για την εκτέλεση της σωφρονιστικής υπηρεσίας αποτελούν διοικητικές αποφάσεις, εμπίπτουν στην δικαιοδοσία της διοικητικής δικαιοσύνης» (βλ. Conseil d' État, 5-2-1971, no 74850, arrêt Dame veuve Picard). Επιπρόσθετα, εάν η απόφαση του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών καθορίζει την διάρκεια της τοποθέτησης υπό ηλεκτρονική επιτήρηση, τροποποιεί, συμπληρώνει ή καταργεί τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτό το μέτρο, είναι σχετική με το περιεχόμενο και τα όρια της ποινής, ενώ τα μέτρα που λαμβάνονται από τις υπηρεσίες της σωφρονιστικής διοίκησης για να διασφαλιστεί η ορθή επιτήρηση σχετίζονται με την λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας της διοίκησης των φυλακών (βλ. Conseil d' État, 26-10-2011, no 350081, arrêt Beaumont). Συναφώς, δεν εμπίπτει στην δικαιοδοσία της διοικητικής δικαιοσύνης ο έλεγχος των διαφορών σχετικά με τη φύση και τα όρια της επιβαλλόμενης ποινής από το ποινικό Δικαστήριο, η δε απόφαση με την οποία ο Δικαστής Εκτέλεσης Ποινών χορηγεί ή απορρίπτει σε καταδικασθέντα την άδεια εξόδου δεν εμπίπτει στους όρους της σωφρονιστικής μεταχείρισης αλλά αποτελεί μέτρο που τροποποιεί τους όρους της ποινής και, επομένως, ο διοικητικός Δικαστής δεν είναι αρμόδιος να εξετάσει αίτημα ακύρωσης μιας τέτοιας απόφασης για υπέρβαση εξουσίας (βλ. Conseil d' État, 9-2-2001, no 215405).

και τα όρια των ποινών εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των ποινικών δικαστηρίων, ενώ στην αρμοδιότητα του διοικητικού Δικαστή εμπίπτουν οι διαφορές σχετικά με την διοικητική λειτουργία της σωφρονιστικής υπηρεσίας.⁴⁰⁶ Ειδικότερα, σύμφωνα με πάγια πλέον νομολογία, εφόσον στον διοικητικό Δικαστή δεν έχει απονεμηθεί η αρμοδιότητα να ελέγξει πράξεις σχετικές με την φύση και τα όρια της ποινής που έχει επιβληθεί, είναι αρμόδιος να ελέγξει ότι συνάπτεται με την διοικητική λειτουργία της σωφρονιστικής υπηρεσίας.⁴⁰⁷ Παρά ταύτα, δεν είναι παρά από την απόφαση Marie⁴⁰⁸ όπου ο διοικητικός δικαστής θα αναλάβει την αρμοδιότητα του σωφρονιστικού δικαστή⁴⁰⁹. Ο δικαστικός έλεγχος έδωσε αρχικά έδαφος σε μια νομολογία που μπορεί κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως ευκαιριακή. Η εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων της σωφρονιστικής διοίκησης και των εγκλείστων οδήγησε τον Δικαστή να εξελίξει νομολογιακά το δίκαιο. Προοδευτικά, αναδύθηκε μια πιο προστατευτική με τα δικαιώματα νομολογία,⁴¹⁰ χάρις τον πραγματιστικό έλεγχο που άσκησε ο Δικαστής. Ειδικότερα, η νομολογία θα περάσει από μια αντίληψη που πρότασσε την ασφάλεια σε μια αντίληψη πιο ρεαλιστική, η οποία θα επιφέρει την αναγνώριση και την διευρυμένη προστασία των δικαιωμάτων.⁴¹¹ Η συμβολή, λοιπόν, του Δικαστή ήταν ουσιώδης στην διάπλαση του σωφρονιστικού δικαίου κατά το μέτρο όπου οι αποφάσεις του σταδιακά αντικατέστησαν την απύσχα νομοθετική εξουσία. Η διάπλαση μιας νομολογιακής σωφρονιστικής νόρμας αναδύθηκε, καθιστώντας δυνατή την διάπλαση μιας σωφρονιστικής έννομης τάξης. Η προσέγγιση του Γάλλου Δικαστή θα επηρεαστεί από το ευρωπαϊκό δίκαιο και συγκεκριμένα τόσο από τα ευρωπαϊκά συμβατικά κείμενα όσο και από την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το δίκαιο που διαπλάστηκε από τον Ευρωπαϊκό Δικαστή θα επιβάλλει στον διοικητικό Δικαστή να το δεχτεί και να το ενσωματώσει στο εθνικό δίκαιο. Συνακόλουθα, η προσέγγιση του εσωτερικού Δικαστή που προτάσσει την ασφάλεια θα επηρεαστεί από την προσέγγιση του ευρωπαϊκού Δικαστή που χαρακτηρίζεται από την επιθυμία του για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Αυτή η μετατόπιση της

⁴⁰⁶ J.- M. Sauvé, “Le contrôle de l’administration pénitentiaire par la juge administratif”, Le conseil d’État et la juridiction administrative, p. 1, www.conseil-etat.fr

⁴⁰⁷ Tribunal des Conflits, 4-7-1983, arrêt Caillol. Εν προκειμένω, κρίθηκε ότι η διαφορά που προέκυψε από την απόφαση του Διευθυντή σωφρονιστικού καταστήματος να τοποθετήσει έναν κρατούμενο σε θάλαμο υψίστης ασφαλείας αφορά σε μέτρο ληφθέν από μια διοικητική αρχή και εμπίπτει στην αρμοδιότητα ελέγχου του διοικητικού Δικαστή.

⁴⁰⁸ Conseil d’État, 17-2-1995, no 97754, arrêt Marie.

⁴⁰⁹ H. Belrhli – Bernard, “Le juge administrative et le contrôle de l’administration pénitentiaire”, σε J.-C. Froment, M. Kaluszynsky, L’administration pénitentiaire face aux principes de la nouvelle gestion publique, PUG, 2011, σελ. 175-186.

⁴¹⁰ M. Guyomar, “La progressive consecration d’un droit pénitentiaire; l’apport des jurisprudences”, Les cahiers de la fonction publique 2010, σελ. 10.

⁴¹¹ D. Costa, “La juridictionnalisation des mesures de l’administration pénitentiaire”, σε Les droits de la personne détenue, Dalloz, coll. Thèmes et Commentaires, Paris, 2013, σελ. 281.

εκτίμησης μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι ο διοικητικός Δικαστής, αντιμετωπίζει καθημερινά το ζήτημα της εξισορρόπησης των αντιτιθέμενων συμφερόντων, ενώ ο ευρωπαϊός Δικαστής έχει, εκ των πραγμάτων, μια πιο θεωρητική προσέγγιση. Ο ευρωπαϊός Δικαστής εφαρμόζει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση σε ένα βάθος χρόνου, ενώ ο διοικητικός Δικαστής έρχεται ευθέως αντιμέτωπος με τις απαιτήσεις της ασφάλειας, πολύ συχνά επείγουσες και επιτακτικές.

Το σωφρονιστικό σύστημα δεν διαφεύγει πλέον του δικαστικού ελέγχου. Ο Νόμος της 22ας Ιουνίου 1987 κατέστησε την σωφρονιστική διοίκηση δημόσια υπηρεσία που ασκεί συγκεκριμένη αποστολή. Ο διοικητικός Δικαστής πέρασε τις πόρτες της φυλακής για να διαπλάσει τον νόμο που την διέπει. Ο νόμος της 12^{ης} Απριλίου 2000 σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών κατά την συναναστροφή τους με την διοίκηση επέτρεψε στους κρατούμενους την ομαλοποίηση των σχέσεων τους με την σωφρονιστική διοίκηση. Ο νόμος προέβλεπε πολυάριθμα δικαιώματα, προέβλεπε δε και την ύπαρξη ενός συμβουλίου εντός της φυλακής. Ο νόμος της 30^{ης} Οκτωβρίου 2007 που προέβλεπε την δημιουργία μια ανεξάρτητης διοικητικής αρχής, του Γενικού Ελεγκτή των χώρων στέρησης της ελευθερίας, επιβεβαίωσε ότι ελήφθη υπ' όψιν ο προβληματισμός που συνδέεται με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατούμενων κατά την διάρκεια του εγκλεισμού τους. Τέλος, ο σωφρονιστικός νόμος της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 2009 έθεσε τις νομοθετικές βάσεις για την εξειδίκευση του σωφρονιστικού δικαίου. Είναι, πλέον, δυνατή η δημιουργία του νομικού status του κρατούμενου, με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται, ικανό να συνδυάσει ποικίλα στοιχεία, όπως αυτό του ανθρώπου, του πολίτη, του διαδίκου, του χρήστη δημόσιας υπηρεσίας και του αναγκαστικώς εγκλεισμένου. Ο κρατούμενος, εκτός από δικαιούχος απονομής δικαιωμάτων, γίνεται αποδέκτης υπηρεσιών που παρέχονται από μια δημόσια υπηρεσία, διαθέτει δε ένδικα βοηθήματα για να προστατευθεί από τυχόν παραβιάσεις της αρχής.

Η αρνητική, αλλά ταυτόχρονα λογική, συνέπεια την διάπλασης του νομικού status του κρατούμενου οδήγησε στην δημιουργία ενός δικαίου αρκετά περίπλοκου, ήτοι ενός «μικτού» δικαίου, τόσο ποινικού όσο και διοικητικού, προερχόμενο από ποικίλες πηγές, νομοθετικές, κανονιστικές και νομολογιακές. Το σωφρονιστικό δίκαιο μετατράπηκε σε ένα ψηφιδωτό από διάφορες νόρμες σε μια αέναη κίνηση, όντας λοιπόν δύσκολο να αποκτήσει μια συμπαγή και ξεκάθαρη μορφή, αποτέλεσε σε ένα αμφιλεγόμενο όπλο.⁴¹²

⁴¹² J. Chevalier, "Preface", σε Les droits de la personne détenue, Dalloz, coll. Thèmes et Commentaires, Paris, 2013, σελ. 3.

2.Η φύση του σωφρονιστικού δικαίου.

Η εφαρμογή του σωφρονιστικού δικαίου εμφανίζει δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση αφορά την ρύθμιση της λειτουργίας της φυλακής και η δεύτερη διάσταση το ποινικό δίκαιο σχετικά με την ποινή. Η πρώτη διάσταση αφορά σε διατάξεις που επιτρέπουν στα σωφρονιστικά ιδρύματα και στην σωφρονιστική διοίκηση να λειτουργούν ορθά. Αυτές οι διατάξεις αφορούν τις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και διέπουν την ζωή των εγκλείστων. Η προαναφερθείσα ρύθμιση της λειτουργίας της φυλακής άπτεται του δημοσίου σωφρονιστικού δικαίου και εμπίπτει στην αρμοδιότητα ελέγχου του διοικητικού Δικαστή. Η δεύτερη διάσταση αφορά την εφαρμογή της ποινής, εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών και τελικώς στον έλεγχο του ποινικού Δικαστή. Το σωφρονιστικό δίκαιο ορίζεται σύμφωνα με την M. Jerzog – Evans ως «η νομική πειθαρχία που πραγματεύεται της εξατομίκευσης των ποινών στο περιβάλλον του εγκλεισμού, το status και την λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, το status του προσωπικού τους, τις συνθήκες της κράτησης, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατουμένων, την διατήρηση των οικογενειακών σχέσεων των τελευταίων, την διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας καθώς και του καθεστώτος του εξαναγκασμού και των ποινών που εφαρμόζονται στους εγκλείστους».⁴¹³ Πρόκειται για ένα «μεικτό» δίκαιο κατά το μέτρο όπου άλλες φορές άπτεται του δημοσίου δικαίου και άλλες φορές του ποινικού δικαίου.

Η δημόσια διάσταση του σωφρονιστικού δικαίου βρίσκεται σε μια συνεχή εξέλιξη και, επομένως, το ρίσκο να είναι ακόμα ανολοκλήρωτη, είναι μεγάλο, υλοποιείται δε από την διαδρομή που διανύσει ο κρατούμενος, από την αρχική υποβολή του αιτήματός του ενώπιον της σωφρονιστικής διοίκησης, έως την προσφυγή του ενώπιον του διοικητικού Δικαστή. Το σωφρονιστικό δίκαιο, λοιπόν, αποτυπώνει δύο φάσεις, η πρώτη, μη δικαστική, καθώς το αίτημα απευθύνεται ενώπιον της διοίκησης και η δεύτερη, δικαστική, καθώς το αίτημα απευθύνεται ενώπιον του Δικαστή. Αυτές οι δύο φάσεις είναι μεν διακριτές, αλλά παράλληλα και αδιαχώριστες, κατά το μέτρο που η δεύτερη, συνιστά, συνήθως, την προέκταση της πρώτης.

Η φυλακή, όπως ο στρατός και το σχολείο, αποτελεί χώρο όπου υφίσταται μια ειδική εσωτερική τάξη. Το σωφρονιστικό ίδρυμα οφείλει, για να καταφέρει να λειτουργήσει απρόσκοπτα, να χρησιμοποιεί εργαλεία προσαρμοσμένα στον σκοπό του, να προσφέρει δημόσια υπηρεσία επιφορτισμένη με την φύλαξη και την επανένταξη των κρατουμένων προσώπων. Η νομική κατασκευή των μέτρων της εσωτερικής τάξης συνιστά ένα ειδικό

⁴¹³ M. Herzog – Evans, *Droit Pénitentiaire*, 2ème éd. Dalloz, 2012-2013, σελ. 7.

εργαλείο για την καλή λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ωστόσο, το πεδίο ακτινοβολίας του μειώνεται υπό την επίδραση της νομολογίας.⁴¹⁴ Η πρόσβαση του κρατουμένου σε ένδικα βοηθήματα δηλώνει την δυνατότητα της χρήσης των νομικών μέσων του δημοσίου δικαίου, την πρόσβαση στο δίκαιο με την χρήση διοικητικών αρχικώς προσφυγών και κατόπιν δικαστικών προσφυγών.

3. Ειδικές εκφάνσεις των δικαιωμάτων άμυνας.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Η εξέλιξη του νομικού status του κρατουμένου δεν χαρακτηρίζεται και από την άμεση βελτίωση των απονεμόμενων δικαιωμάτων, κατά το μέτρο όπου η αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων του προσφεύγοντα δεν ακολουθεί πάντα την αναγνώρισή τους. Η πρόσβαση στο δίκαιο προϋποθέτει ότι τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα, εν προκειμένω οι κρατούμενοι, το γνωρίζουν, παρά το γεγονός του εγκλεισμού τους. Χάριν σε αυτή την γνώση του δικαίου που εφαρμόζεται, ο κρατούμενος είναι καλύτερα οπλισμένος για να προασπίσει το σύνολο των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζονται κατά την διάρκεια της εκτέλεσης της ποινής του. Ωστόσο, η πρόσβαση στο δίκαιο δεν είναι αρκεί. Τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους πρέπει να επωφελούνται των ένδικων βοηθημάτων που επωφελούνται όλοι οι διάδικοι για την προστασία των δικαιωμάτων τους.

Αφ'ης στιγμής η σωφρονιστική διοίκηση αποφασίσει να εκδώσει μια δυσμενή ατομική πράξη, οφείλει να σέβεται τους απαραίτητους τύπους που αφορούν τα δικαιώματα της άμυνας. Αυτή η αρχή αποτυπώνεται στο άρθρο 24 του νόμου της 12ης Απριλίου 2000 (2000-321) σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών κατά την συναναστροφή τους με την διοίκηση, του οποίου η εφαρμογή είναι συνδεδεμένη με τον νόμο της 11^{ης} Ιουλίου 1979 (79-587) σχετικά με την αιτιολογία των διοικητικών πράξεων. Το άρθρο 24 του προαναφερόμενου νόμου ορίζει ότι πριν από την έκδοση των ατομικών, δυσμενών, διοικητικών πράξεων, οι οποίες υποχρεωτικά πρέπει αιτιολογούνται δυνάμει του νόμου της 11^{ης} Ιουλίου 1979, πρέπει να προηγείται ακρόαση του διοικουμένου. Επιπλέον, το ανωτέρω άρθρο διευκρινίζει ότι το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί να επικουρείται από κάποιον σύμβουλο. Επομένως, η άσκηση των δικαιωμάτων άμυνας σε αυτήν την προδικαστική φάση συνδέεται με την φύση της πράξης,

⁴¹⁴ Ο κατάλογος των μέτρων εσωτερικής τάξης μειώνεται σταδιακά από την νομολογία. Μπορούν, συνεπώς, να προσβληθούν δικαστικά ιδίως: η τοποθέτηση πύλης ασφαλείας στην είσοδο της φυλακής (CE, 21-10-1988, Syndicat des Avocats de France), η απόφαση που λαμβάνεται από τον διευθυντή του σωφρονιστικού ιδρύματος σχετικά με το διάστημα μεταξύ των γευμάτων και την κατανάλωση μύρας ή μηλίτη (CE, 15-1-1992, Cherbonnel), η απόφαση τιμωρίας σε απομόνωση (CE, 17-2-1995, Marie), η απόφαση μη εγγραφής κρατουμένου στο δεύτερο έτος της εκπαίδευσης ξυλουργικής (TA de Dijon, 3-6-2003, no 012876/PM), τα μέτρα απομόνωσης που επιβάλλονται στον κρατούμενο (CE, 30-7-2003, Rempli).

καθώς από αυτήν εξαρτάται η εφαρμογή των ανωτέρω τύπων. Ο διοικητικός Δικαστής, λοιπόν, μέσω της εξέτασης των συνεπειών του εκάστοτε ληφθέντος μέτρου, ελέγχει εάν τα δικαιώματα της άμυνας εφαρμόστηκαν πριν από την έκδοση τους επίδικου μέτρου, αφού έχει ήδη προχωρήσει στην διάκριση για το εάν πρόκειται για ένα μέτρο εσωτερικής τάξης, που δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, ή για μια δυσμενή διοικητική πράξη, που μπορεί να προσβληθεί δικαστικά. Παραδείγματος χάριν, στην απόφαση Bompard⁴¹⁵ του Conseil d'État κρίθηκε ότι η απόφαση με την οποία ο διευθυντής του σωφρονιστικού ιδρύματος ορίζει τις βασικές προϋποθέσεις οργάνωσης των επισκέψεων των κρατουμένων και ιδίως τον αριθμό των επισκεπτών που μπορούν αυτοί να δεχθούν, ενόψει της φύσεως της και των συνεπειών της επί της διατήρησης των δεσμών του κρατουμένου με το εξωτερικό περιβάλλον, δεν δύναται να χαρακτηριστεί ως μέτρο εσωτερικής τάξης και αποτελεί πάντα μια πράξη επιδεκτική προσφυγής. Εν προκειμένω, ο αιτών, κρατούμενος στο σωφρονιστικό κατάστημα Varennes le Grand είχε ζητήσει από το Διοικητικό Πρωτοδικείο της Λυών την ακύρωση της απόφασης του Διευθυντή του εν λόγω καταστήματος σχετικά με τον περιορισμό των ατόμων που μπορούσαν να βρίσκονται ταυτόχρονα στην αίθουσα επισκέψεων σε τρεις. Κατά της απορριπτικής απόφασης του Διοικητικού Πρωτοδικείου ασκήθηκε έφεση ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου της Λυών, η οποία την έκανε δεκτή. Κατά της απόφασης αυτής, ο Υπουργός Δικαιοσύνης προσέφυγε στο Conseil d'État το οποίο, επικυρώνοντας την εφετειακή απόφαση, έκρινε ότι «... η απόφαση με την οποία ο Διευθυντής ενός σωφρονιστικού καταστήματος καθορίζει τους απαραίτητους όρους οργάνωσης των επισκέψεων των κρατουμένων, ιδίως δε το αριθμό των επισκεπτών που γίνονται ταυτοχρόνως δεκτοί για να συναντήσουν έναν κρατούμενο, είναι αδιάσπαστη με την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας. Εκ της φύσεως της, αυτή η απόφαση που λαμβάνεται για την εφαρμογή των διατάξεων που αναφέρθηκαν ανωτέρω επηρεάζει άμεσα την διατήρηση των σχέσεων των κρατουμένων με το εξωτερικό περιβάλλον. Λαμβάνοντας υπ' όψιν των πιθανών συνεπειών επί της κατάστασης των κρατουμένων και, ιδίως, στην ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή, ..., είναι αδύνατον να θεωρηθεί ως μέτρο εσωτερικής τάξης...».

Ο Υπουργός Δικαιοσύνης αξιώνει, αρχικά, να μην εφαρμόζεται ο νόμος σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών κατά την συναναστροφή τους με την διοίκηση στο περιβάλλον των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, αλλά το Conseil d'État επιβεβαίωσε με την υπ' αριθ. 365 342/ 3-10-2000 γνώμη ότι τα σωφρονιστικά ιδρύματα δεν μπορούν να διαφύγουν την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων. Η εγκύκλιος της 30^{ης} Ιουνίου 2003 ήλθε να προσδιορίσει τους όρους

⁴¹⁵ Conseil d'État, 26-11-2010, no 329564, arrêt Bompard..

εφαρμογής εκ μέρους της σωφρονιστικής διοίκησης του άρθρου 24 του νόμου της 12ης Απριλίου 2000, απαριθμεί δε τις μη πειθαρχικές αποφάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του. Επιπρόσθετα, η εγκύκλιος περιορίζει το πεδίο εφαρμογής των υποχρεώσεων που προβλέπονται από τον επίμαχο νόμο, καθώς, σύμφωνα με αυτήν, οι αποφάσεις που λαμβάνονται από την διοίκηση δεν υπόκεινται στις απαιτήσεις του άρθρου 24, μόνον δε αυτές οι αποφάσεις που απαριθμούνται ως εξαίρεση, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του νόμου. Ο διοικητικός Δικαστής, προκειμένου να διευρύνει την εφαρμογή των δικαιωμάτων της άμυνας, επέκτεινε το πεδίο εφαρμογής της τήρησης των σχετικών τύπων έκδοσης διοικητικών πράξεων εντός του σωφρονιστικού περιβάλλοντος.

Οι δυσμενείς αποφάσεις που λαμβάνονται από την σωφρονιστική διοίκηση και αφορούν τους κρατούμενους μπορούν να είναι πολυάριθμες και πολυποίκιλες και είναι, επομένως, δύσκολο να αποτυπωθεί μιας εξαντλητική λίστα. Μπορεί όμως να γίνει μια ομαδοποίηση σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, κατά πρώτον στα μέτρα μεταφοράς του κρατούμενου, στα μέτρα τοποθέτησης του κρατούμενου σε ειδικό καθεστώς και μέτρα ατομικής έρευνας του κρατούμενου.

α) Το μέτρο μεταφοράς του κρατούμενου.

Η εγκύκλιος της 30^{ης} Ιουνίου 2003 απέκλεισε από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 24 του νόμου της 12ης Απριλίου 2000 το μέτρο της μεταφοράς μεταξύ των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Με την απόφαση Boussouar⁴¹⁶, το Conseil d'État έκρινε, αφού πρώτα έλαβε υπ' όψιν την φύση και την σημασία των συνεπειών επί της κατάστασης των κρατούμενων, ότι μια απόφαση μεταφοράς από ένα σωφρονιστικό ίδρυμα υψίστης ασφαλείας (maison centrale)⁴¹⁷ σε ένα κατάστημα κράτησης (maison d'arrêt)⁴¹⁸ συνιστά διοικητική πράξη επιδεκτική αιτήσεως ακυρώσεως και όχι ένα μέτρο εσωτερικής τάξης. Οι συνθήκες εγκλεισμού και οι όροι πρόσβασης σε δραστηριότητες και σε μέτρα επανένταξης, πολύ περισσότερο ευέλικτα στα σωφρονιστικά ιδρύματα από τα καταστήματα κράτησης, δικαιολογούν αυτόν τον χαρακτηρισμό της πράξης και, κατά συνέπεια, την εφαρμογή των δικαιωμάτων άμυνας. Η

⁴¹⁶ Conseil d'État, 14-12-2007, no 290730, arrêt Boussouar.

⁴¹⁷ Στα ιδρύματα υψίστης ασφαλείας (maison centrale) βρίσκονται κρατούμενοι που έχουν καταδικαστεί σε μακροχρόνιες ποινές ή έχουν κριθεί ως ιδιαίτερα επικίνδυνοι. Το καθεστώς κράτησης εστιάζει κυρίως στην τήρηση της τάξης και της ασφάλειας.

⁴¹⁸ Στα καταστήματα κράτησης (maison d'arrêt) βρίσκονται κρατούμενοι που έχουν προφυλακιστεί και αναμένουν την εκδίκαση της υπόθεσής τους ή κρατούμενοι που έχουν καταδικαστεί σε ποινή που δεν υπερβαίνει τα δύο έτη.

εκτίμηση των συνεπειών του μέτρου στην οποία προβαίνει ο Δικαστής, επιτρέπουν τον χαρακτηρισμό του αυτού μέτρου ως δυσμενές ή ευμενές. Τα σωφρονιστικά ιδρύματα οργανώνονται και προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση της επανένταξης των κρατουμένων, σε αντίθεση με τα καταστήματα κράτησης. Συνακόλουθα, οι συνθήκες της κράτησης και η πρόσβαση σε μέτρα επανένταξης δικαιολογούν αυτήν την προσέγγιση του Δικαστή. Ωστόσο, η απόφαση που απορρίπτει αίτημα μεταφοράς από ένα σωφρονιστικό ίδρυμα σε ένα άλλο παρεμφερές, δεν αποτελεί, κατ'αρχήν, μια διοικητική πράξη που δύναται να προσβληθεί δικαστικά⁴¹⁹, παρά το γεγονός ότι μια τέτοια άρνηση μπορεί να θίξει έντονα τα συμφέροντα του κρατουμένου, μην συνιστώντας μέτρο εσωτερικής τάξης. Σε αυτή λοιπόν την περίπτωση, θα ήταν χρήσιμο πριν η σωφρονιστική διοίκηση λάβει απόφαση επί του αιτήματος να προηγείται η ακρόαση του εγκλείστου. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται η ευκαιρία στον εγκλειστο να εκθέσει τους λόγους που τον οδήγησαν να υποβάλει το σχετικό αίτημα, όπως παραδείγματος χάριν, η διατήρηση των οικογενειακών του σχέσεων και η επιθυμία του για ομαλότερη επανένταξη. Τούτο δε διότι η τοπική εγγύτητα με τα μέλη του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος του κρατουμένου παίζει καθοριστικό ρόλο στην διατήρηση των προσωπικών του σχέσεων και στην ενδυνάμωση του υποστηρικτικού δικτύου που θα οδηγήσει στην ευκολότερη κοινωνική προσαρμογή μετά την αποφυλάκιση.

Στην απόφαση Boussouar, το Conseil d'État υπογραμμίζει, εκτός των άλλων, ότι δύναται να εξετάσει τις αποφάσεις περί αλλαγής σωφρονιστικού ιδρύματος της ίδιας φύσης, υπό την επιφύλαξη ότι διακυβεύονται θεμελιώδη δικαιώματα του κρατουμένου. Χάριν σε αυτό το νομολογιακό κριτήριο⁴²⁰, του οποίου η αιτιολογία στηρίζεται στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο Δικαστής επαναπροσδιορίζει την νομική φύση των ατομικών σωφρονιστικών μέτρων, τα οποία άλλοτε αποκλείονταν από κάθε έλεγχο. Συνακόλουθα, εφόσον ο Δικαστής θεωρεί ότι υπάρχει έντονη παρέμβαση σε ένα θεμελιώδες δικαίωμα, αναφορικά με την κατηγορία των αποφάσεων περί μεταφοράς, μπορεί να αποχαρακτηρίσει την απόφαση από μέτρο εσωτερικής τάξης σε δυσμενή διοικητική πράξη, προσβλητή δικαστικά. Στην απόφαση Puci⁴²¹, το Conseil d'État υπογράμμισε την διαφορά αλλαγής περιβάλλοντος όταν αυτή συνοδεύεται από την μεταβολή του καθεστώτος εγκλεισμού οδηγώντας σε επιδείνωση στις συνθήκες εγκλεισμού. Στην προκειμένη περίπτωση, το σωφρονιστικό ίδρυμα που θα άφηνε ο κρατούμενος ήταν το μοναδικό στην Γαλλία που εφάρμοζε ένα είδος ανοιχτής κράτησης. Στην

⁴¹⁹ Conseil d'État, 13-11-2013, no 338720,

⁴²⁰ Βλ. στο ίδιο πνεύμα Conseil d'État, 14-12-2007, no 290420, arrêt Planchenault, και Conseil d'État, 14-12-2007, no 306432, arrêt Payet.

⁴²¹ Conseil d'État, 13-11-2013, no 355742, arrêt Puci.

απόφαση αυτή, ο Δικαστής για να χαρακτηρίσει το επίδικο μέτρο ως δικαστικώς προσβλητό, αναλύει τις συνέπειες αυτού επί των συνθηκών της κράτησης, και καταλήγει στο συμπέρασμα της επιδείνωσης των συνθηκών κράτησης.

Όλα τα μέτρα που λαμβάνονται κατά την διάρκεια του εγκλεισμού δύνανται να υπόκεινται στον έλεγχο του Δικαστή, είτε λόγω της φύσης και της σοβαρότητας των συνεπειών τους, λαμβανομένης υπ'όψιν της νομικής και πραγματικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο κρατούμενος, είτε επειδή η σωφρονιστική διοίκηση προσβάλλει έντονα ένα θεμελιώδες δικαίωμα κατά την λήψη και εκτέλεση ενός μέτρου. Σύμφωνα με τον καθηγητή P. Poncela «το περιεχόμενο της κατηγορίας “δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες” απορρέει άμεσα από την νομολογία των Διοικητικών Δικαστηρίων... , την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς και την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».⁴²² Ο Δικαστής, παραδείγματος χάριν, εκτιμά ότι «ο σκοπός της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων δεν υπάγεται μεταξύ των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των κρατουμένων».⁴²³ Αντίθετα, το δικαίωμα διατήρησης των οικογενειακών δεσμών ανήκει στα θεμελιώδη δικαιώματα που δύνανται να αλλάξουν το νομικό χαρακτηρισμό της απόφασης μεταφοράς. Συναφώς, κρίθηκε⁴²⁴ ότι το μέτρο μεταφοράς κρατουμένου από την φυλακή υψίστης ασφαλείας (maison centrale) του Saint-Maur προς το σωφρονιστικό ίδρυμα του Lannemezan, όπου ευρίσκετο σε απόσταση 800 χλμ από τον τόπο κατοικίας της συντρόφου και των δύο θυγατέρων του, οι οποίες είχαν πενιχρά οικονομικά μέσα για να χρηματοδοτούν τα έξοδα μετακίνησης για να τον επισκεφθούν, θίγει καταφανώς το δικαίωμά του να διατηρήσει τους οικογενειακούς δεσμούς του. Αντιθέτως, κρίθηκε ότι ένας εργένης κρατούμενος, ο οποίος δεν έχει μέλη οικογένειας που να εξαρτώνται από αυτόν, δεν μπορεί να επικαλεστεί δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμά του στην διατήρηση των οικογενειακών του δεσμών κατά την άρνηση της διοίκησης να μεταφερθεί σε άλλο σωφρονιστικό ίδρυμα, ευρισκόμενο στην περιοχή της καταγωγής του όπου κατοικούσε η οικογένειά του.⁴²⁵ Το Διοικητικό Πρωτοδικείο του Στρασβούργου έκρινε ότι τα δικαιώματα της άμυνας κατατάσσονται στις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στους εγκλείστους.⁴²⁶ Στην προκειμένη περίπτωση, η διάδικος αμφισβήτησε το μέτρο της μεταφοράς της από το κατάστημα κράτησης του Mulhouse σε αντίστοιχο του Nancy προβάλλοντας ότι αυτό ήταν πιθανόν να βλάψει την

⁴²² P. Poncela, “Chroniques de l’exécution des peines”, RSC 2008, σελ. 404. Ο καθηγητής θεωρεί ως θεμελιώδη δικαιώματα, μεταξύ άλλων, αυτά της οικογενειακής ζωής, της εκπαίδευσης, της υγείας.

⁴²³ Conseil d’État, 13-11-2013, no 338720.

⁴²⁴ Conseil d’État, 27-5-2009, no 322148, arrêt Miloudi.

⁴²⁵ Cour administrative d’appel de Douai, 2-7-2009, no 08DA001179.

⁴²⁶ Tribunal Administrative de Strasbourg, 3-6-2008, no 14.

προετοιμασία της άμυνάς της για μια επόμενη διαδικασία, καθώς το εν λόγω μέτρο θα οδηγούσε στην απομάκρυνσή της σε απόσταση 180 χλμ από τον τόπο όπου θα εκδικαζόταν η υπόθεσή της. Το Δικαστήριο, αφού έλαβε υπ' όψιν τις συνέπειες του μέτρου στα δικαιώματα της άμυνας της προσφεύγουσας, απεφάνθη ότι το επίδικο μέτρο αποτελεί διοικητική πράξη, προσβλητή δικαστικά.

Στην ελληνική έννομη τάξη, το άρθρο 72 του Σωφρονιστικού Κώδικα προβλέπει ότι η μεταγωγή κρατουμένων παραγγέλλεται για λόγους: α) προσωπικούς, οικογενειακούς, εκπαιδευτικούς και για τοποθέτηση σε εργασία, β) υγείας, γ) δικονομικούς ή συναφείς και δ) σχετικούς με την ομαλή λειτουργία του καταστήματος κράτησης. Οι μεταγωγές παραγγέλλονται από την Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών⁴²⁷ (άρθρα 9 του Σωφρονιστικού Κώδικα και 30 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης), η οποία επιλαμβάνεται αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν αιτήματος του κρατούμενου. Η Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών λειτουργεί ως συλλογικό όργανο της διοίκησης, εκδίδει δε ατομικές διοικητικές πράξεις εγκρίνοντας ή απορρίπτοντας το υποβληθέν αίτημα μεταγωγής του κρατούμενου. Για τις πράξεις αυτές, εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά, ισχύουν οι γενικές διατάξεις του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας.⁴²⁸ Ειδικότερα, κατά το άρθρο 17 του αυτού Κώδικα οι διοικητικές πράξεις, ιδίως δε οι δυσμενείς οφείλουν να είναι επαρκώς αιτιολογημένες, περιλαμβάνοντας την διαπίστωση της συνδρομής των κατά νόμο προϋποθέσεων. Σε σχετική καταγγελία κρατουμένου ενώπιον του Συνηγόρου του Πολίτη περί της επαναλαμβανόμενη απόρριψης αιτημάτων περί μεταγωγής του και την ανακοίνωση των απορριπτικών αποφάσεων σε αυτόν προφορικά, η ανεξάρτητη αρχή απεφάνθη ότι «οι αναφορές στους λόγους απόρριψης, κατά την προφορική ανακοίνωσή τους, είναι λακωνικές και υπέρμετρα γενικές και ασαφείς (κακή διαγωγή, λόγοι υγείας) χωρίς να προκύπτουν συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, τα αποδεικτικά επ' αυτών στοιχεία καθώς και η υπαγωγή σε συγκεκριμένο κανόνα δικαίου. Εμφανίζονται έτσι αποφάσεις να μην διαθέτουν την αναγκαία πλήρη και εμπεριστατωμένη αιτιολογία...».⁴²⁹

⁴²⁷ Βλ. άρθρο 9 παρ.1 του Σωφρονιστικού Κώδικα σύμφωνα με το οποίο ««1. Στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων συνιστάται Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών (ΚΕΜ). Η Επιτροπή αυτή συγκροτείται με απόφαση του Υπουργού, είναι τριμελής και αποτελείται από τον Γενικό Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου, ως πρόεδρο, τον επόπτη του συγκροτήματος Φυλακών Κορυδαλλού αντεισαγγελέα εφετών ή τον αναπληρωτή του και τον πρόεδρο του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου Φυλακών (ΚΕΣΦ) ή τον νόμιμο αναπληρωτή του ή άλλο μέλος του, που ορίζεται με απόφαση του ανωτέρω Υπουργού, ως μέλη...»».

⁴²⁸ Ευτ. Φυτράκης, «Μεταγωγή κρατουμένου σε αγροτική φυλακή», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 38.

⁴²⁹ Ευτ. Φυτράκης, «Μεταγωγή κρατουμένου σε αγροτική φυλακή», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 39.

β) Η θέση των κρατουμένων σε ειδικό καθεστώς.

Το Cour administrative d'appel de Bourdeaux έκρινε το 2008 ότι η θέση ενός κρατουμένου σε ειδικό καθεστώς, παρά την θέλησή του, και η διατήρηση αυτού του καθεστώτος λαμβανομένης υπ' όψιν της σημασίας των συνεπειών επί των συνθηκών κράτησης του κρατουμένου, συνιστά μέτρο επιδεκτικό αιτήσεως ακυρώσεως.⁴³⁰ Την ίδια χρονιά, το Cour administrative d'appel de Nantes έκρινε ότι μια απόφαση τοποθέτησης σε ειδικό καθεστώς αποτελεί μονομερή διοικητική πράξη, επιδεκτική αιτήσεως ακυρώσεως.⁴³¹ Συνακόλουθα, ακύρωσε την επίδικη απόφαση με την αιτιολογία ότι κατά την έκδοση της δεν εφαρμόστηκαν οι διατάξεις του άρθρου 24 του νόμου της 12ης Απριλίου 2000. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το δικαστήριο, επρόκειτο για ένα δυσμενές μέτρο υπό την έννοια του νόμου της 11^{ης} Ιουλίου 1979. Όμως, το Conseil d'État ήταν το Δικαστήριο που έθεσε τα θεμέλια της νομικής φύσης αυτών των μέτρων. Με την απόφαση Bennay⁴³² διευκρίνισε ότι λόγω της φύσης και των συνεπειών επί των συνθηκών κράτησης, κυρίως ενόψει του σκοπού της κοινωνικής επανένταξης, η απόφαση με την οποία ένας κρατούμενος τίθεται σε ειδικό καθεστώς υψηλής ασφαλείας καλούμενο «portes fermées», ακόμα και αν δεν επηρεάζει τα δικαιώματα πρόσβασης σε επαγγελματική κατάρτιση, σε αμειβόμενη εργασία, σε φυσικές και αθλητικές δραστηριότητες και σε προαυλισμό, αποτελεί μια απόφαση επιδεκτική αιτήσεως ακυρώσεως. Συνακόλουθα, με αυτήν την απόφαση έγινε δεκτό ότι αυτή η κατηγορία μέτρων μπορεί να προσβληθεί ενώπιον Δικαστηρίου και, συναφώς, ήταν υποχρεωτικό για την σωφρονιστική διοίκηση να εφαρμόζει τις διατάξεις σχετικά με τα δικαιώματα της άμυνας και συγκεκριμένα το άρθρο 24 του νόμου της 12ης Απριλίου 2000. Εν συνεχεία, με μια λακωνική αιτιολόγηση, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι, λαμβάνοντας υπόψιν την φύση και τις συνέπειες, η απόφαση με την οποία ο διευθυντής του κέντρου κράτησης θέτει προσωρινά έναν κρατούμενο σε ειδικό καθεστώς σε έναν τομέα κράτησης, καλούμενο «portes fermées» δεν εμπίπτει σε καμία από τις κατηγορίες αποφάσεων που πρέπει να αιτιολογούνται κατ'εφαρμογή του άρθρου 1 του νόμου της 11^{ης} Ιουλίου 1979. Το μέτρο, λοιπόν, τοποθέτησης σε αυστηρό καθεστώς, μπορεί να προσβληθεί δικαστικά, ενόψει των συνεπειών του αναφορικά με τον σκοπό της κοινωνικής επανένταξης, αλλά δεν θεωρήθηκε δυσμενές υπό την έννοια του νόμου της 11^{ης} Ιουλίου 1979 σχετικά με την αιτιολογία των διοικητικών πράξεων. Η συγκεκριμένη αποτέλεσε έκπληξη καθώς οδηγεί σε οπισθοδρόμηση της έως τότε δυναμικής νομολογιακής πορείας που είχε ακολουθήσει το Δικαστήριο και οδήγησε στην περιστολή των

⁴³⁰ Cour administrative d'appel de Bourdeaux, 18-11-2008, no 07BX01485.

⁴³¹ Cour administrative d'appel de Nantes, 21-2-2008, no 07NT02832.

⁴³² Conseil d'État, 28-5-2011, no 316977, arrêt Bennay.

διαδικαστικών δικαιωμάτων των εγκλειστών. Εύλογα, λοιπόν, αναδύεται ο προβληματισμός σχετικά με το ποια κριτήρια μπορούν να χρησιμοποιηθούν ούτως ώστε να χαρακτηριστεί ένα ληφθέν μέτρο δυσμενές και, συνακόλουθα, να κρίνεται απαραίτητη η αιτιολόγησή του από την σωφρονιστική διοίκηση. Κατ'αρχάς, η τοποθέτηση σε ειδικό καθεστώς αποτελεί ένα εργαλείο διαχείρισης του εγκλεισμού, το οποίο εδράζεται τόσο στην προσωπικότητα όσο και στην συμπεριφορά που επιδεικνύει ο έγκλειστος. Συναφώς, εναπόκειται στην διακριτική ευχέρεια της σωφρονιστικής διοίκησης να επιλέξει ποιο επίπεδο ασφαλείας θα διαφυλάξει την ευταξία στο σωφρονιστικό ίδρυμα. Όμως, το μέτρο τοποθέτησης σε ειδικό καθεστώς επιβάλλει μια σειρά περιορισμών, όπως η μείωση της ελευθερίας κίνησης και ο περιορισμός της επικοινωνίας του κρατουμένου με τρίτους. Εφόσον, λοιπόν, το ληφθέν μέτρο επιβάλλει, κατά παρέκκλιση του συνήθους καθεστώτος κράτησης, πρόσθετους περιορισμούς στην άσκηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων, θα πρέπει, εύλογα, να χαρακτηρίζεται ως δυσμενές και να τύχουν εφαρμογής οι διατάξεις του νόμου του 1979 περί αιτιολόγησης των διοικητικών δυσμενών πράξεων.

Ομοίως, στην απόφαση της 6^{ης} Δεκεμβρίου 2012 το Conseil d'État⁴³³ απεφάνθη ότι αν και η απόφαση τοποθέτησης ενός κρατουμένου σε ειδικό καθεστώς, συνεπάγεται επιδείνωση των συνθηκών κράτησης, και η απόφαση διατήρησης του κρατουμένου σε αυτό το καθεστώς, του επιβάλλει τους αυτούς περιορισμούς, πρόκειται για αποφάσεις επιδεκτικές δικαστικού ελέγχου, δεν εμπίπτουν ωστόσο σε καμία κατηγορία αποφάσεων που πρέπει να αιτιολογούνται κατ'εφαρμογή του άρθρου 1 του νόμου της 11^{ης} Ιουλίου 1979 σχετικά με την αιτιολογία των διοικητικών πράξεων. Το Δικαστήριο, για ακόμα μία φορά, αποδέχτηκε τους ισχυρισμούς της σωφρονιστικής διοίκησης, η οποία σαφώς επιθυμούσε να έχει ευρεία διακριτική ευχέρεια και να μην είναι υποχρεωμένη να αιτιολογήσει το επίμαχο μέτρο ούτως ώστε να επιτυγχάνεται ευκολότερα ο σκοπός αυτού, ήτοι η εσωτερική διαχείριση του τρόπου έκτισης της ποινής των κρατουμένων. Βέβαια, αυτό το επιχείρημα δύσκολα μπορεί να γίνει κατανοητό και, εν τέλει, αποδεκτό ενόψει των σημαντικών συνεπειών που επιφέρει το μέτρο στους εγκλείστους και στην περιστολή της άσκησης των δικαιωμάτων τους. Επί τη βάση των ανωτέρω διαπιστώσεων, δεν μένει πλέον παρά να περιμένουμε την μεταστροφή της γαλλικής νομολογίας υπό την πίεση και της ερμηνείας τόσο για τα διαδικαστικά όσο και για τα ουσιαστικά δικαιώματα των κρατουμένων εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Δικαστή.

⁴³³ Conseil d'État, 6-12-2012, no 344995.

γ) Το ατομικό μέτρο της έρευνας.

Η πρακτική των ερευνών κατά την κράτηση επιδιώκει να εναρμονίσει δύο αντίρροπες δυνάμεις. Αφενός μεν, την επιδίωξη της σωφρονιστικής διοίκησης για την τήρηση της τάξης και της ασφάλειας, αφετέρου δε του κρατουμένου για τον σεβασμό της αξιοπρέπειάς του και της ιδιωτικότητας του. Ειδικότερα, οι γενικευμένες έρευνες δίχως ρούχα, είτε συστηματικά είτε τυχαία, απαγορεύονται εντός των γαλλικών σωφρονιστικών ιδρυμάτων.⁴³⁴ ⁴³⁵ Οι έρευνες πρέπει να εξατομικεύονται και να πληρούν τα κριτήρια της αναγκαιότητας, της αναλογικότητας και της επικουρικότητας. Η διεύθυνση του σωφρονιστικού ιδρύματος πρέπει να ενημερώνει ατομικά τον κρατούμενο – αποδέκτη της έρευνας για την απόφαση να υπαχθεί σε έρευνα δίχως ρούχα. Η διοίκηση θα πρέπει να αιτιολογήσει την σχετική απόφαση λαμβάνοντας υπ' όψιν το ποινικό προφίλ του κρατουμένου, τις προγενέστερες καταδίκες και τα περιστατικά που έχουν καταγραφεί στο παρελθόν κατά την διάρκεια των επισκεπτηρίων.

Η φύση και η σημασία των αποτελεσμάτων του ατομικού μέτρου της έρευνας επί της καταστάσεως του κρατουμένου δικαιολογεί το ότι αυτή θεωρείται διοικητική πράξη και όχι μέτρο εσωτερικής τάξης, μη δυνάμενο να προσβληθεί δικαστικώς⁴³⁶. Το μέτρο της έρευνας μπορεί να χαρακτηριστεί ως δυσμενές εάν πληροί ένα από τα κριτήρια που θέτει ο νόμος του 1979. Κατά πρώτον, ένα τέτοιο ατομικό μέτρο περιορίζει «την άσκηση των δημοσίων ελευθεριών ή, κατά γενικό τρόπο, συνιστά ένα διοικητικό αστυνομικό μέτρο». Πράγματι, το μέτρο της έρευνας έχει ως σκοπό την πρόληψη διάπραξης αξιόποινων πράξεων και την διατήρηση της ευταξίας εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος. Παράλληλα, υπεισέρχεται στην ιδιωτική σφαίρα του εγκλείστου, ενώ δύναται να προσβάλλει την αξιοπρέπειά του και να χαρακτηριστεί ως απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, κατ' απαγόρευση του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Κατά δεύτερον, ο Δικαστής μπορεί να διαπιστώσει ότι το ατομικό μέτρο της έρευνας επιβάλλει περιορισμούς. Σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να εκφέρει κρίση για τις συνέπειες του μέτρου επί της νομικής και πραγματικής καταστάσεως του εγκλείστου.

⁴³⁴ Υπάρχουν τρία είδη ερευνών: οι έρευνες με ψηλάφηση, δίχως την αφαίρεση των ρούχων, οι έρευνες δίχως ρούχα (ο κρατούμενος είναι γυμνός, μπορεί να του ζητηθεί να απομακρύνει τα πόδια για να ελεγχθεί εάν μεταφέρει κάποιο αντικείμενο ή απαγορευμένη ουσία. Δεν υπάρχει φυσική επαφή με τον ελεγκτή, ο οποίος μπορεί να ζητήσει από τον ελεγχόμενο να περάσει τα χέρια του στα μαλλιά ή πίσω από τα αυτιά) και τέλος οι ενδοσωματικές έρευνες που πραγματοποιούνται από ιατρό εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος. Αυτές οι μορφές έρευνας προβλέπονται από τα άρθρα R. 57-7-79 έως 57-7-82 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας. Βλ. επίσης και το ενημερωτικό σημείωμα της 15^{ης} Νοεμβρίου 2013 και την εγκύκλιο της 14-4-2011 σχετικά με τα μέσα ελέγχου των κρατουμένων.

⁴³⁵ Το άρθρο 57 του σωφρονιστικού νόμου της 24^{ης} Νοεμβρίου 2009 (2009-1436) ορίζει ότι «Οι έρευνες πρέπει να δικαιολογούνται από το τεκμήριο μιας αξιόποινης πράξης ή από τους κινδύνους που εγκυμονεί η συμπεριφορά των κρατουμένων για την ασφάλεια των άλλων προσώπων και την διατήρηση της ευταξίας εντός του ιδρύματος. Η φύση και η συχνότητά τους προσαρμόζονται στις ανάγκες και την προσωπικότητα των κρατουμένων».

⁴³⁶ Conseil d'État, 30-11-2009, no 318589, arrêt Kelbi.

Και είναι, πράγματι, δύσκολο να θεωρήσει κάποιος ότι το μέτρο της έρευνας, ιδίως του γυμνού σώματος, δεν επιφέρει περιορισμούς, πέραν από τους συνήθεις που συνεπάγεται ο εγκλεισμός. Ωστόσο, με το ενημερωτικό σημείωμα του Υπουργού Δικαιοσύνης⁴³⁷, με το οποίο διευκρίνισε το νομικό πλαίσιο της υλοποίησης των μέτρων έρευνας, αναφέρεται ότι η απόφαση έρευνας δεν συνεπάγεται την υποχρέωση τήρησης της αρχής της προηγούμενης ακρόασης αφού εντάσσεται μεταξύ των περιπτώσεων αποκλεισμού της εφαρμογής του νόμου της 12ης Απριλίου 2000, δεδομένου ότι μια τέτοια εφαρμογή θα μπορούσε να πλήξει την ομαλή λειτουργία και την ευταξία του σωφρονιστικού ιδρύματος.

Στην ελληνική έννομη τάξη, το ρυθμιστικό πλαίσιο διαδικασίας ελέγχων και εντοπισμού κυρίως ναρκωτικών ουσιών στα καταστήματα κράτησης καταγράφεται στον Σωφρονιστικό Κώδικα και τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης. Οι ρυθμίσεις αυτές δεν αποβλέπουν μόνον στην ομαλή εκτέλεση της ποινής και την εύρυθμη λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, αλλά και στην διασφάλιση του σεβασμού της αξιοπρέπειας των κρατουμένων. Κατά την διάρκεια του εγκλεισμού τους, η μεταχείριση των κρατουμένων δεν μπορεί να πλήττει άλλου δικαιώματος πλην της προσωπικής τους ελευθερίας και αυτό μόνον στον βαθμό που είναι απολύτως αναγκαίο για την υπαγωγή τους σε καθεστώς ειδικής εξουσίασης, ήτοι στον σωφρονιστικό εγκλεισμό, που συνεπάγεται η στέρηση της ελευθερίας.⁴³⁸ Ο σεβασμός τόσο της αξιοπρέπειας του εγκλείστου όσο και της ιδιωτικής του σφαίρας απαγορεύει τον υποβιβασμό του σε αντικείμενο ή σε ένα απλό εργαλείο επίτευξης των σωφρονιστικών σκοπών.

Οι μέθοδοι που, προς το παρόν, ακολουθούνται αποτροπή εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών στα σωφρονιστικά είναι οι εξής: αφαίρεση ενδυμάτων και προσωπικών αντικειμένων κατά την είσοδο στο σωφρονιστικό κατάστημα, εξονυχιστικός σωματικός και ενδοσωματικός έλεγχος (κολποσκόπηση, πρωκτοσκόπηση), κράτηση σε ειδικό χώρο, χορήγηση καθαρτικών ουσιών, παρακολούθηση με κάμερα της χρήσης της τουαλέτας, ανεπαρκής προαυλισμός των υπό καθεστώς ειδικού ελέγχου κρατουμένων. Η πρώτη εντύπωση που προκαλεί η απαρίθμηση των ανωτέρω μεθόδων πρόληψης είναι πως πρόκειται για παρωχημένες μεθόδους που δεν συνάδουν σε καμία περίπτωση τόσο με το συμβατικό γράμμα όσο και με νομολογιακώς διαπλασθέντα από τον Ευρωπαϊκό Δικαστή. Βέβαια, δεν μπορεί να παραγνωρισθεί το γεγονός ότι η αποτροπή εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών στα σωφρονιστικά ιδρύματα απαιτεί την

⁴³⁷ Βλ. το ενημερωτικό σημείωμα της 15^{ης} Νοεμβρίου 2013 σχετικά με τα μέσα ελέγχου των κρατουμένων.

⁴³⁸ Μ. Βουτσινού – Φ. Παντελίδου, «Ενδοσωματικός έλεγχος κρατουμένων», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 27.

ιδιαίτερη μέριμνα της σωφρονιστικής διοίκησης γιατί το ενδεχόμενο εισαγωγής παράνομων ουσιών θα διατάρασσε σοβαρά τον δημόσιο σκοπό της στερητικής της ελευθερίας ποινής και θα έθετε σε κίνδυνο τα έννομα αγαθά των ίδιων των κρατουμένων. Όμως, εν προκειμένω, αναδύεται ο προβληματισμός, εάν τεχνολογικώς προηγμένα μηχανήματα ανίχνευσης θα μπορούσαν να τεθούν προς χρήση στα σωφρονιστικά ιδρύματα ούτως ώστε ο περιορισμός του δικαιώματος της ιδιωτικότητας των κρατουμένων να είναι αφενός μεν όσο το δυνατόν ηπιότερος, αφετέρου δε συντομότερης χρονικής διάρκειας. Προς το παρόν, όμως, το άρθρο 35 παρ. 15 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β' προβλέπει ακόμα και την δυνατότητα λήψης ειδικών μέτρων ελέγχου και συγκεκριμένα την δυνατότητα να υποχρεωθεί κάποιος κρατούμενος να εγκατασταθεί σε ειδικό χώρο προς ολιγοήμερη παρακολούθηση. Ωστόσο, η επιβολή του ειδικού αυτού ελεγκτικού μέτρου είναι δυνατή μόνον ύστερη από έγκριση του Εισαγγελέα που εποπτεύει την φυλακή και υπό την προϋπόθεση ότι υφίστανται συγκεκριμένα στοιχεία ότι ο εισερχόμενος κρατούμενος θα επιχειρήσει να εισάγει απαγορευμένες ουσίες, τις οποίες έχει αποκρύψει στο σώμα του κατά τρόπον ώστε να μην καθίσταται δυνατή η ανίχνευσή τους με σωματική έρευνα ή με ακτινολογικό έλεγχο. Επιπρόσθετα, προβλέπεται ότι κατά την διάρκεια παραμονής των κρατουμένων στους ειδικούς χώρους κράτησης λαμβάνεται μέριμνα για την χρήση ειδικής τουαλέτας.

Όπως έχει ήδη γίνει πλειστάκις δεκτό ανωτέρω, οι περιορισμοί που τίθενται στα δικαιώματα των κρατουμένων πρέπει να μην αφίστανται της αρχής της αναλογικότητας. Από την ως άνω παραδοχή έπεται ότι ειδικά μέτρα ελεγκτικού χαρακτήρα πρέπει να λαμβάνονται μόνο όταν συντρέχουν εξαιρετικές περιστάσεις. Τούτο δε διότι η λήψη ιδιαίζόντως επαχθών ελεγκτικών μέτρων, τα οποία περιορίζουν δραστικά την άσκηση των δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου, προϋποθέτουν, ως αναγκαία συνδρομή, την ύπαρξη στοιχείων που τα δικαιολογούν. Η αμιγώς προληπτική συλλήβδην εφαρμογή τέτοιων μέτρων σε όλους όσους κρατούνται για αδικήματα σχετικά με ναρκωτικές ουσίες ή σε όλους ανεξαιρέτως τους κρατούμενους που εισέρχονται το πρώτον ή επιστρέφουν κατόπιν άδειας στο σωφρονιστικό κατάστημα, θα παραβίαζε τον εξαιρετικό χαρακτήρα των μέτρων και την απαίτηση ειδικής αιτιολόγησής τους, απορρέουσα από τον σεβασμό της προσωπικότητας των κρατουμένων.⁴³⁹ Οι όποιες ανάγκες λειτουργικότητας ενόψει του ειδικού σκοπού της αποτροπής της εισαγωγής ναρκωτικών ουσιών πρέπει να σταθμίζονται με τις βασικές πτυχές της προσωπικής

⁴³⁹ Μ. Βουτσινού – Φ. Παντελίδου, «Ενδοσωματικός έλεγχος κρατουμένων», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 28.

αξιοπρέπειας που ο νόμος εγγυάται για τους κρατούμενους, μεταξύ δε αυτών πρέπει να γίνει δεκτό ότι περιλαμβάνεται και η διασφάλιση της στοιχειώδους ιδιωτικότητας και η αποφυγή της ακραίας ταπείνωσης που συνεπάγεται η υποχρεωτική χρήση της τουαλέτας ενώπιον τρίτων.⁴⁴⁰

441

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η υποβολή κρατουμένων χωρίς την θέλησή τους σε ιατρικές εξετάσεις εκ μέρους των σωφρονιστικών οργάνων δύναται να συνιστά απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) καθώς και προσβολή της ιδιωτικότητας (άρθρο 8 ΕΣΔΑ), εφόσον έναν τέτοιο μέτρο δεν προβλέπεται από διάταξη νόμου, καθώς και στην περίπτωση όπου, αν και υφίσταται σχετική νομοθετική πρόβλεψη, τέτοιο μέτρο δεν κρίνεται πρόσφορο και αναγκαίο ή ο σκοπός που επιδιώκει θα μπορούσε να επιτευχθεί με άλλα ηπιότερα μέσα.⁴⁴² Ειδικότερα, στην απόφαση Juhnke κατά Τουρκίας, η οποία αφορούσε στα παράπονα της προσφεύγουσας για τον τρόπο διεξαγωγής αναγκαστικής γυναικολογικής εξέτασης εντός του σωφρονιστικού καταστήματος που αυτή κρατείτο λόγω κατηγοριών εναντίον της για συμμετοχή στην ένοπλη οργάνωση του PKK, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει δεχτεί ότι ακόμα και στις περιπτώσεις που απαιτείται η συναίνεση της κρατούμενης για την υποβολή σε τέτοιου είδους εξετάσεις, δεδομένων των συνθηκών εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, τα πρόσωπα αυτά δεν μπορούσαν να αντισταθούν ή να συνεχίζουν να αντιστέκονται επί μακρόν σε τέτοια εξέταση λόγω του εγκλεισμού τους.⁴⁴³ Περαιτέρω, το Δικαστήριο θεώρησε ότι τέτοιου είδους ιατρική επέμβαση, χωρίς την συναίνεση της κρατούμενης ή δίχως την ελεύθερη βούλησή της, η οποία θα προκύπτει κατόπιν ενδελεχούς ενημέρωσής της, δύναται να συνιστά παραβίαση της ιδιωτικής της ζωής, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, αν αυτή δεν μπορεί να αιτιολογηθεί κατά τα οριζόμενα στην δεύτερη παράγραφο του αυτού άρθρου, και συγκεκριμένα ως «σύμφωνη με το νόμο» και

⁴⁴⁰ Βλ. σχετ. το από 18-2-2009 υπόμνημα του Συνηγόρου του Πολίτη προς την Διακομματική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για την εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων, σχετικά με την εξέταση των υπ' αριθμ. πρωτ. 12568/2008 και 9991/2008 αναφορών για τις πρακτικές ελέγχου των γυναικών κρατουμένων για παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, που εισέρχονται το πρώτον η επανακάμπουν στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού και στις γυναικείες φυλακές Διαβατών Θεσσαλονίκης.

⁴⁴¹ Ήδη έχει εκδοθεί σχετική απόφαση του Υφυπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (αρ. πρωτ. 89126/2-9-2010) σύμφωνα με την οποία «εφεξής η ενδοσωματική εξέταση των γυναικών κρατουμένων θα γίνεται αποκλειστικά και μόνο σύμφωνα με την διάταξη του αρ. 23 παρ. 6 ΣΚ. Σύμφωνα με την ανωτέρω διάταξη, ο νεοεισαγόμενος υποβάλλεται σε έρευνα σωματική και των ατομικών ειδών του, η οποία διεξάγεται σε ιδιαίτερο χώρο και κατά τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπειά του. Η έρευνα διενεργείται από δύο τουλάχιστον υπαλλήλους του ιδίου φύλλου με τον κρατούμενο. Αν υπάρχει εύλογη αιτία που να δικαιολογεί ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, αυτή διενεργείται μόνο από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού. Πρακτικές που δεν συμφωνούν με την ανωτέρω διάταξη του νόμου και που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια απαγορεύονται ρητά».

⁴⁴² ΕΔΔΑ, Herczegfalvy κατά Αυστρίας, 24-9-1992 ΕΔΔΑ, Jalloh κατά Γερμανίας, 11-7-2006,

⁴⁴³ ΕΔΔΑ, Juhnke κατά Τουρκίας, 13-8-2008.

«αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία» για έναν ή περισσότερους νόμιμους σκοπούς (παρ. 76). Στην προκειμένη περίπτωση, η σωφρονιστική διοίκηση επεδίωκε την γυναικολογική εξέταση της προσφεύγουσας ούτως ώστε να διακριβωθεί ένα αυτή είχε υποστεί σεξουαλική επίθεση από τα μέλη των αστυνομικών δυνάμεων που την συνέλαβαν και, κατ'επέκταση, να διαπιστωθεί εάν τα μέλη αυτά ήταν υπόλογα αξιόποινων πράξεων. Όμως, το Δικαστήριο έκρινε ότι η συμπεριφορά των σωφρονιστικών αρχών συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, δεδομένου ότι η προσφεύγουσα ωθήθηκε στην ως άνω γυναικολογική εξέταση δίχως η ίδια να έχει παραπονεθεί για σεξουαλική κακοποίηση.

Επιπρόσθετα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι όταν πρόκειται για την σωματική έρευνα των κρατουμένων, δεν έχει καμία δυσκολία να αντιληφθεί ότι ένα άτομο το οποίο αναγκάζεται να υποβληθεί σε μεταχείριση αυτής της φύσεως αισθάνεται από το μόνο γεγονός αυτό προσβεβλημένος στην ιδιωτικότητα και στην αξιοπρέπεια, ιδιαίτερα όταν τούτο συνεπάγεται το να αφαιρέσει τα ρούχα του μπροστά σε άλλους και ακόμη περισσότερο όταν αυτός πρέπει να λάβει ντροπιαστικές στάσεις. Εν τούτοις, μία τέτοια μεταχείριση δεν είναι αθέμιτη αφ' εαυτής: οι σωματικές έρευνες, ακόμη και οι ολοκληρωτικές, μπορούν να αποδεικνύονται μερικές φορές αναγκαίες για την εξασφάλιση της ασφαλείας σε μία φυλακή – συμπεριλαμβανομένης κι εκείνης του ιδίου του κρατούμενου -, την προστασία της τάξης ή της πρόληψης ποινικών αδικημάτων. Παραμένει όμως γεγονός ότι οι σωματικές έρευνες οφείλουν, εκτός από το να είναι «αναγκαίες» για την επίτευξη ενός από τους πιο πάνω αναφερόμενους στόχους, να διεξάγονται σύμφωνα με τον «κατάλληλο τρόπο», κατά τρόπο ώστε ο βαθμός του πόνου ή της ταπείνωσης που υφίστανται οι κρατούμενοι δεν υπερβαίνει εκείνον τον οποίο εμπεριέχει αναπόφευκτα αυτή η μορφή θεμιτής μεταχείρισης. Επίσης, είναι αυτονόητο ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εισβολή στην ιδιωτικότητα του κρατούμενου ο οποίος υφίσταται σωματική έρευνα (ιδίως όταν ο τρόπος περιλαμβάνει την αφαίρεση των ρούχων ενώπιον άλλων και ο ενδιαφερόμενος πρέπει να λάβει επιπλέον ντροπιαστικές στάσεις), τόσο μεγαλύτερη είναι η επαγρύπνηση που επιβάλλεται.⁴⁴⁴

Η Επιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων (European Committee for the prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment -CPT),⁴⁴⁵ σε έκθεση της που

⁴⁴⁴ ΕΔΔΑ, Συριανός κατά Ελλάδος, 7-10-2021, παρ. 79 επ.

⁴⁴⁵ Η Επιτροπή (CPT) οργανώνει επισκέψεις σε χώρους κράτησης για να εκτιμήσει την μεταχείριση των ατόμων που στερούνται της ελευθερίας τους. Αυτοί οι χώροι περιλαμβάνουν φυλακές, σωφρονιστικά καταστήματα κράτησης νέων, αστυνομικά τμήματα, κέντρα κράτησης μεταναστών, ψυχιατρικά νοσοκομεία, οίκους κοινωνικής φροντίδας κλπ. Οι αντιπροσωπείες της Επιτροπής έχουν απεριόριστη πρόσβαση στους χώρους κράτησης και το δικαίωμα να κινούνται μέσα σ'αυτούς τους χώρους χωρίς περιορισμό. Συνομιλούν με άτομα που στερούνται της ελευθερίας τους κατ' ιδίαν και επικοινωνούν ελεύθερα με οποιονδήποτε μπορεί να παρέχει

δημοσιεύτηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2006 [CPT/Inf(2006)41], κατόπιν επίσκεψης στις γυναικείες φυλακές του Κορυδαλλού, υπογράμμισε ότι η πρακτική των ενδοσωματικών ελέγχων θεωρείται δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και συνιστά ταπεινωτική μεταχείριση. Ειδικότερα, ανέφερε ότι τόσο αυστηρός έλεγχος είναι επιτρεπτός μόνον όταν διενεργείται κατ'εξαιρεση και λαμβάνοντας υπ'όψιν το επίπεδο επικινδυνότητας της κάθε περίπτωσης, όχι δε συστηματικά ως πάγιο μέτρο ελέγχου κάθε φορά που οι κρατούμενες επανέρχονται στο σωφρονιστικό ίδρυμα, παραδείγματος χάριν, μετά από νοσηλεία σε νοσοκομείο ή μετά από την παράστασή τους σε δικαστήριο. Επιπρόσθετα, η Επιτροπή εξέφρασε της αντιρρήσεις της σχετικά με την πάγια τακτική χορήγησης καθαρτικών ουσιών στις νεοεισαχθείσες κρατούμενες και την παραμονή αυτών σε ειδικό χώρο απομόνωσης για χρονικό διάστημα πέντε ημερών και την παρακολούθηση της χρήσης της τουαλέτας μέσω κάμερας, συνέστησε δε την άμεση διακοπή της εν λόγω πρακτικής.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η λήψη ειδικών μέτρων ελέγχου των νεοεισερχομένων και των επανακαμπτόντων κρατουμένων μετά από νοσηλεία, άδεια εξόδου, παράσταση σε δικαστήριο, είναι αναγκαία για την αποτροπή της εισόδου ναρκωτικών και άλλων παράνομων ουσιών στο σωφρονιστικό περιβάλλον και για την τήρηση της ασφάλειας και της ευταξίας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Η πιθανολόγηση ενός τέτοιου κινδύνου δικαιολογεί την λήψη εξαιρετικών μέτρων ελέγχου, τα οποία όμως δεν θα λαμβάνονται ασύδοτα αλλά θα εναρμονίζονται με την αρχή της αναλογικότητας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, θα πρέπει να περιοριστεί πραγματικά στο ελάχιστο αναγκαίο η διεξαγωγή ενδοσωματικών ελέγχων ή άλλων συναφών ελέγχων που σχετίζονται με ενέργειες επί του σώματος των κρατουμένων, ενώ παράλληλα θα πρέπει να εγκατασταθούν κατάλληλα μηχανήματα ανίχνευσης ναρκωτικών ουσιών, τα οποία αφενός μεν θα μειώσουν σημαντικά τον κίνδυνο εισόδου παράνομων ουσιών, αφετέρου δε θα επιφέρουν την ελάχιστη δυνατή ταλαιπωρία στους κρατούμενους.

σχετικές πληροφορίες. Μετά από κάθε επίσκεψη, η Επιτροπή αποστέλλει στο ενδιαφερόμενο Κράτος λεπτομερή έκθεση. Η έκθεση αυτή περιλαμβάνει τα ευρήματα της Επιτροπής και τις συστάσεις, τα σχόλια και αιτήματα της για πληροφορίες. Η Επιτροπή επίσης ζητεί λεπτομερή απάντηση για τα ζητήματα που εγείρονται στην έκθεσή της. Οι εκθέσεις και οι απαντήσεις σε αυτές συναποτελούν μέρος ενός συνεχή διαλόγου ανάμεσα στην Επιτροπή και τα Κράτη. Ο πλήρης τίτλος της Επιτροπής είναι «Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας». Περιέχει δύο σημαντικά χαρακτηριστικά: Πρώτον, ότι η αρμοδιότητα της καλύπτει τον ευρωπαϊκό χώρο και δεύτερον ότι δεν περιορίζεται μόνον στα «βασανιστήρια», αλλά επίσης σε μια ποικιλία καταστάσεων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία».

4. Οι διοικητικές προσφυγές στο γαλλικό δίκαιο.

Η στέρηση της ελευθερίας δεν καταργεί την δυνατότητα αμφισβήτησης μιας απόφασης που λαμβάνεται από την σωφρονιστική διοίκηση. Το άρθρο 70.1 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων προβλέπει ότι: «οι κρατούμενοι, ατομικά ή ομαδικά, είναι ελεύθεροι να υποβάλουν αιτήματα ή παράπονα στον διευθυντή της φυλακής ή σε κάθε άλλη αρμόδια αρχή».⁴⁴⁶ Ο γαλλικός Κώδικας Ποινικής Διαδικασίας προβλέπει εσωτερικούς μηχανισμούς προσφυγής στην Διοίκηση, προκειμένου αφενός μεν να διευκολυνθεί η επικοινωνία των κρατουμένων με αυτήν, αφετέρου δε να προστατευθούν άμεσα τα δικαιώματά τους. Το άρθρο D. 258-1 του προαναφερθέντος Κώδικα προβλέπει την δυνατότητα των εγκλείστων να διατυπώνουν προτάσεις και παρατηρήσεις τόσο προς τον Διευθυντή του σωφρονιστικού ιδρύματος όσο και προς το προσωπικό.⁴⁴⁷ Αυτό το δικαίωμα έκφρασης προσφέρει την δυνατότητα στους κρατουμένους να ανοίξουν διάλογο με την σωφρονιστική διοίκηση και συμβάλλει στην άμεση, δίχως χρονοτριβή, επίλυση των προβλημάτων που ενδεχομένως θα προκύψουν.

Οι εγκλείστοι μπορούν να ασκήσουν διοικητικές προσφυγές τόσο ενώπιον του Διευθυντή όσο και ενώπιον άλλων οργάνων του σωφρονιστικού ιδρύματος. Στο άρθρο R. 57-6-18 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας προβλέπεται ότι «κάθε κρατούμενος μπορεί να υποβάλει αιτήματα ή παράπονα στον διευθυντή του ιδρύματος και να ακουστεί εάν προβάλλει έναν επαρκή λόγο». Οι απλές διοικητικές προσφυγές ορίζονται αυτές στις οποίες εμπεριέχεται αίτημα ακύρωσης ή τροποποίησης και απευθύνονται απευθείας στον εκδότη της προσβαλλόμενης πράξης. Η άσκηση της απλής διοικητικής προσφυγής, επί τη βάση του άρθρου R. 57-6-18 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, διακόπτει την προθεσμία άσκηση των ένδικων βοηθημάτων, οι οποίες συνεχίζουν να τρέχουν από την στιγμή της κοινοποίησης της απάντησης επί της διοικητικής προσφυγής ή από την παρέλευση προθεσμίας δύο μηνών από την άσκηση της διοικητικής προσφυγής, στην περίπτωση της σιωπηρής απόρριψής της. Η σιωπηρή απόρριψη της διοικητικής προσφυγής έχει ως αποτέλεσμα, να αρχίσει να τρέχει εκ νέου η δίμηνη προθεσμία άσκησης ένδικου βοηθήματος. Ωστόσο, δεν υφίσταται καμία αναφορά εκ του νόμου στην φύση των πράξεων ως προϋπόθεση άσκησης της απλής διοικητικής προσφυγής. Θα μπορούσε, λοιπόν, να διατυπωθεί ο προβληματισμός εάν μια απλή διοικητική προσφυγή δύναται να ασκηθεί τόσο κατά πράξεων που έχουν νομολογιακά κριθεί ως εκτελεστές

⁴⁴⁶ Σύσταση REC (2006) 2 της Επιτροπής των Υπουργών των κρατών – μελών σχετική με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες (υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών στις 11 Ιανουαρίου 2006 κατά την 952^η συνάντηση των Εκπροσώπων των Υπουργών).

⁴⁴⁷ Το άρθρο D. 258-1 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας ορίζει ότι: «Ο διευθυντής του ιδρύματος και το προσωπικό οφείλουν να διασφαλίζουν τα κατάλληλα μέσα για την πληροφόρηση των κρατουμένων και να δέχονται τις παρατηρήσεις και τις προτάσεις που αυτοί παρουσιάζουν».

διοικητικές πράξεις, επιδεκτικές δικαστικής προσφυγής ή εάν μπορεί να ασκηθεί και κατά μέτρων, τα οποία έχουν νομολογιακώς χαρακτηριστεί ως μέτρα εσωτερικής τάξης και συνεπώς ανεπίδεκτα δικαστικής προσφυγής. Είναι σαφώς δύσκολο να δοθεί νομολογιακώς απάντηση σε αυτόν τον προβληματισμό αλλά ακόμα και σε μια καταφατική απάντηση η αποτελεσματικότητα αυτής της διαδικασίας θα εναπόκειται αποκλειστικά στην ευρεία διακριτική ευχέρεια της σωφρονιστικής διοίκησης, οι αποφάσεις της οποίας θα διέφευγαν, εν προκειμένω, τον σωφρονιστικό έλεγχο. Περαιτέρω, ο Κώδικας Ποινικής Διαδικασίας δεν προβλέπει την δυνατότητα άσκησης από τον κρατούμενο κάποιου ένδικου βοηθήματος κατά της απόφασης που εκδόθηκε κατόπιν της διοικητικής του προσφυγής. Ωστόσο, είναι δυνατόν να ασκηθεί προσφυγή ενώπιον του διοικητικού Δικαστή, εφόσον πρόκειται για μια απορριπτική, ρητώς ή σιωπηρώς, απόφαση. Εξάλλου, στο άρθρο R. 57-6-18 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, το οποίο έχει ενσωματώσει τον εσωτερικό κανονισμό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και μεταξύ άλλων, το άρθρο 34 εδ. 3 αυτού, ορίζει, εξάλλου, ότι: «ο κρατούμενος δύναται να ασκήσει ιεραρχική προσφυγή κατά μιας διοικητικής απόφασης, επιδεκτικής δικαστικής προσφυγής, ενώπιον του διαπεριφερειακού διευθυντή ή του Υπουργού Δικαιοσύνης, ανάλογα με το εάν η απόφαση εκδόθηκε από τον διευθυντή του ιδρύματος ή τον διαπεριφερειακό διευθυντή. Η προσφυγή δεν έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα». Η ιεραρχική προσφυγή αποτελεί μια διοικητική προσφυγή με την οποία επιδιώκεται η ακύρωση ή τροποποίηση της προσβαλλόμενης πράξης, απευθυνόμενη σε όργανο ιεραρχικά ανώτερο του εκδότη της. Ο προαναφερθέν Κώδικας διευκρινίζει ότι αυτή η διοικητική προσφυγή δεν μπορεί να ασκηθεί παρά μόνον κατά διοικητικών αποφάσεων επιδεκτικών δικαστικής προσφυγής.

Ο τρόπος που έχει καταστρωθεί η διαδικασία των διοικητικών προσφυγών στον γαλλικό Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας ομοιάζει σαφώς με την διαδικασία των διοικητικών προσφυγών που έχει καταστρωθεί στον ελληνικό Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας. Για ακόμα μια φορά η πρόβλεψη της διαδικασίας των διοικητικών προσφυγών εντός του σωφρονιστικού περιβάλλοντος μας υπενθυμίζουν την πλήρη αφομοίωση της θεωρίας ότι η φυλακή αποτελεί δημόσια υπηρεσία και οι έγκλειστοι αποτελούν χρήστες αυτής της δημόσιας υπηρεσίας. Οι διοικούμενοι, λοιπόν, ακόμα και εντός του σωφρονιστικού πλαισίου δεν χάνουν το δικαίωμα να αναφέρονται προς τις δημόσιες αρχές με την υποβολή έγγραφων αναφορών που περιέχουν συγκεκριμένες αιτιάσεις κατά ενεργειών ή παραλείψεων τους και αποσκοπούν στην επανόρθωση ή την αποτροπή της ηθικής ή υλικής τους βλάβης.

B. Τα μέσα δικαστικής προστασίας των κρατουμένων.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

«Ο διοικητικός Δικαστής εισήλθε στην φυλακή για να διασφαλίσει κατά τρόπον σταθερό αλλά και εξισορροπητικό την καλή λειτουργία μιας δημόσιας υπηρεσίας... Επιβεβαιώνει ότι οι λέξεις δεν πρέπει διαστρέφονται και ότι ένα δικαίωμα παραμένει ένα δικαίωμα όπου και αν τελειώνει η άκρη του τοίχου εντός του οποίου βρίσκεται.»⁴⁴⁸ Όπως, έχει ήδη γίνει δεκτό ανωτέρω, ο κρατούμενος είναι ταυτόχρονα και χρήστης δημόσιας υπηρεσίας και ειδικότερα της σωφρονιστικής υπηρεσίας. Όμως, ο κρατούμενος μπορεί, να αποτελέσει και διάδικο. Αυτό ίσως είναι σήμερα αυτονόητο, αλλά δεν ήταν πάντα προφανές. Οι έγκλειστοι για αρκετό καιρό υπάγονταν στην εσωτερική σωφρονιστική τάξη, χωρίς να επωφελούνται της προστασίας που παρείχε ο διοικητικός Δικαστής, καθώς αυτός ήταν επιφυλακτικός να διεισδύσει στα άδυτά της τα οποία αποτελούσαν έναν σκοτεινό άγνωστο κόσμο. Η σταδιακή είσοδος του δικαίου στην φυλακή οδήγησε στον έλεγχο της νομιμότητας της λειτουργίας της σωφρονιστικής δημόσιας υπηρεσίας. Ο διοικητικός Δικαστής κατέστη, λοιπόν, το έσχατο καταφύγιο του κρατουμένου προκειμένου να ανορθωθεί το επίπεδο της προστασίας των δικαιωμάτων του. Ο κρατούμενος, ο οποίος φέρει παράλληλα και την ιδιότητα του διοικουμένου, έχει στην φαρέτρα του τα ένδικα βοηθήματα που δύνανται να ασκήσουν όλοι οι διάδικοι και συγκεκριμένα την αίτηση ακύρωσης, την αγωγή αποζημίωσης και τα ασφαλιστικά μέτρα. Τα ένδικα βοηθήματα που ασκούνται ενώπιον του διοικητικού Δικαστή επιδιώκουν είτε τον έλεγχο νομιμότητας μιας απόφασης της σωφρονιστικής διοίκησης είτε την επιδίκαση αποζημίωσης λόγω της διάπραξης μιας παράνομης πράξης ή παράλειψης εκ μέρους των οργάνων της σωφρονιστικής διοίκησης. Για ακόμα μια φορά, ο τρόπος που καταστρώνεται η δικαστική προστασία του κρατουμένου στην Γαλλία μας θυμίζει έντονα τα εργαλεία προστασίας του διοικουμένου στην Ελλάδα όταν τα έννομα συμφέροντά του βλάπτονται από πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης. Όμως, όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα στην συνέχεια, ο τρόπος που εκτελούνται οι ποινές στα σωφρονιστικά ιδρύματα στην Ελλάδα άπτονται κατά κύριο λόγο της αρμοδιότητας του ποινικού Δικαστή και όχι του διοικητικού Δικαστή, πλην της εξαίρεσης της δυνατότητας άσκησης αγωγής αποζημίωσης σε διοικητικό Δικαστήριο για παράνομη ζημιόγono πράξη ή παράληψη που καταλογίζεται στα σωφρονιστικά όργανα.

⁴⁴⁸ C. Vigouroux, “La valeur de la justice en detention”, AJDA 2009, σελ. 403.

I. Η αίτηση ακυρώσεως.

1. Οι προϋποθέσεις παραδεκτού άσκησης της αιτήσεως ακυρώσεως.

Για την άσκηση της αίτησης ακύρωσης κατά μιας πράξης σωφρονιστικού οργάνου θα πρέπει να πληρούνται οι προϋποθέσεις του παραδεκτού, διαφορετικά η αίτηση θα απορριφθεί ως απαράδεκτως ασκηθείσα, δίχως να εξετασθεί η βασιμότητά της. Κατ'αρχάς, η νομική φύση της προσβαλλόμενης πράξης αποτελεί προϋπόθεση της παραδεκτής άσκησης της αίτησης ακύρωσης. Η προσβαλλόμενη πράξη πρέπει να είναι διοικητική εκτελεστή πράξη, ήτοι μια πράξη η οποία παράγει έννομα αποτελέσματα. Στην απόφαση *Rempli* το Conseil d'État έκρινε ότι η θέση ενός κρατουμένου σε απομόνωση, «ενόψει της σημασίας των αποτελεσμάτων επί των συνθηκών κράτησης»⁴⁴⁹, μπορεί να υπαχθεί στον έλεγχο νομιμότητας του διοικητικού Δικαστή. Περαιτέρω, πέραν «της φύσης και των εννόμων συνεπειών»⁴⁵⁰ ενός μέτρου επί της καταστάσεως του κρατουμένου, ο Δικαστής λαμβάνει υπ'όψιν τις υλικές επιπτώσεις του ληφθέντος μέτρου. Αυτές οι συνέπειες μπορεί να αφορούν την στέρηση της πρόσβασης σε αθλητικές, πολιτιστικές ή εκπαιδευτικές δραστηριότητες, ή ακόμα και τον περιορισμό της χορήγησης αδειών εξόδου ή τον περιορισμό της επικοινωνίας με τον εξωτερικό κόσμο. Ο Δικαστής εξήγαγε δύο κριτήρια, τα οποία δρουν συμπληρωματικά μεταξύ τους, την φύση της προσβαλλόμενης πράξης και την σοβαρότητα των συνεπειών της. Με άλλα λόγια, ο αιτών για να επιτύχει την εξέταση της νομιμότητας της προσβαλλόμενης πρέπει να επικαλεστεί είτε ότι αυτή αποτελεί διοικητική εκτελεστή πράξη, και όχι μέτρο εσωτερικής τάξης, ανεπίδεκτο δικαστικού ελέγχου, είτε ότι οι συνέπειες, επί της νομικής ή υλικής κατάστασής του, δικαιολογούν έναν τέτοιο έλεγχο. Συνακόλουθα, οι αποφάσεις *Boussouar*, *Planchenault* και *Payet* επιβεβαίωσαν την συμπληρωματικότητα των κριτηρίων της φύσης και των αποτελεσμάτων της προσβαλλόμενης πράξης. Ειδικότερα, στην ήδη αναφερθείσα και ανωτέρω απόφαση *Boussouar*, η οποία αφορά σε μια απόφαση μεταφοράς από ένα σωφρονιστικό ίδρυμα υψίστης ασφαλείας (*maison centrale*)⁴⁵¹ σε ένα κατάστημα κράτησης (*maison d'arrêt*)⁴⁵², κρίθηκε ότι η προσβαλλόμενη συνιστά διοικητική πράξη επιδεκτική αίτησης ακυρώσεως. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι οι συνθήκες κράτησης σε ένα κατάστημα κράτησης (*maison d'arrêt*)

⁴⁴⁹ Conseil d'État, 30-7-2003, no 252712, arrêt *Rempli*.

⁴⁵⁰ Conseil d'État, 17-2-1995, no 107766, arrêt *Marie*.

⁴⁵¹ Στα ιδρύματα υψίστης ασφαλείας (*maison centrale*) βρίσκονται κρατούμενοι που έχουν καταδικαστεί σε μακροχρόνιες ποινές ή έχουν κριθεί ως ιδιαίτερα επικίνδυνοι. Το καθεστώς κράτησης εστιάζει κυρίως στην τήρηση της τάξης και της ασφάλειας.

⁴⁵² Στα καταστήματα κράτησης (*maison d'arrêt*) βρίσκονται κρατούμενοι που έχουν προφυλακιστεί και αναμένουν την εκδίκαση της υπόθεσής τους ή κρατούμενοι που έχουν καταδικαστεί σε ποινή που δεν υπερβαίνει τα δύο έτη.

είναι περισσότερο περιοριστικές από ότι σε ένα σωφρονιστικό ίδρυμα υψίστης ασφαλείας (maison centrale), υπό την έννοια ότι εντός του πρώτου οι κρατούμενοι υπόκεινται σε ένα αυστηρό καθεστώς όπου οι πόρτες των κελιών είναι πάντα κλειστές και αυτοί πρέπει να ζητήσουν την άδεια από κάποιον σωφρονιστικό υπάλληλο για να μετακινηθούν, ενώ, αντίθετα, η λειτουργία του δευτέρου προσανατολίζεται προς την επανένταξη των κρατουμένων, με αποτέλεσμα αυτοί να έχουν την δυνατότητα να συμμετέχουν σε δραστηριότητες και να μετακινούνται μόνοι τους εντός του ιδρύματος. Το Conseil d'État διευκρίνισε ότι δέχτηκε να εξετάσει την νομιμότητα των αποφάσεων αλλαγής σωφρονιστικού ιδρύματος, ακόμα και αν πρόκειται για σωφρονιστικά ιδρύματα της ίδιας φύσης, υπό την επιφύλαξη της προστασίας των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων. Στην υπόθεση Planchenault ένας κρατούμενος ζήτησε την ακύρωση της πράξης στέρησης της απασχόλησής του εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος που είχε εγκλειστεί, η οποία παραδοσιακά εθεωρείτο ως ένα μέτρο εσωτερική τάξης⁴⁵³. Το Conseil d'État έκρινε ότι η εργασία στην οποία μπορούν να επιδίδονται οι κρατούμενοι δεν αποτελεί μόνο πηγή εισοδήματος αλλά και έναν τρόπο καλύτερης ένταξης στην συλλογική ζωή του ιδρύματος, επιτρέποντάς τους να επωφεληθούν των ευκαιριών της επανένταξης. Μια πράξη, λοιπόν, που στερεί την δυνατότητα εργασίας επιφέρει συνέπειες στην έννομη κατάσταση του κρατουμένου. Το νομικό status του κρατουμένου εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος θα τροποποιηθεί και οι υλικές συνθήκες κράτησης θα μεταβληθούν με την παύση της απασχόλησής του. Επιπρόσθετα, μια τέτοια πράξη έχει επιπτώσεις στην διάρκεια του εγκλεισμού του και, συνακόλουθα, στην επανένταξή του, αφ' ης στιγμής η εργασία κατά την διάρκεια του εγκλεισμού επιτρέπει να υπολογιστεί ευεργετικά η διάρκεια της ποινής. Επομένως, «μια απόφαση εργασιακής υποβάθμισης αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη, υποκείμενη σε αίτηση ακυρώσεως για υπέρβαση εξουσίας». Το Δικαστήριο, προκειμένου να εξασφαλίσει την πληρέστερη προστασία των δικαιωμάτων του κρατουμένου διευκρινίζει ότι στις περιπτώσεις άρνησης ενός αιτήματος για εργασία καθώς και στις αποφάσεις που επιτρέπουν την εργασία, πρέπει να μην διακυβεύονται οι ελευθερίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων. Στην υπόθεση Payet ο αιτών είχε ζητήσει την αναστολή της απόφασης με την οποία ο εισαγγελέας αποφάσισε να εφαρμοστεί σε αυτόν έναν καθεστώς «κυκλικής ασφάλειας», το οποίο συνίσταται στην συχνή αλλαγή σωφρονιστικών ιδρυμάτων εγκλεισμού προκειμένου να αποτραπεί μια απόπειρα απόδρασής τους. Το Conseil d'État απεφάνθη ότι αυτού του είδους οι αποφάσεις, ενόψει της φύσης και της βαρύτητάς τους,

⁴⁵³ Ο διευθυντής ενός σωφρονιστικού ιδρύματος μπορεί με απόφασή του να επιτρέψει σε έναν κρατούμενο να εργάζεται ή να τον παύσει από την εργασία του.

έχουν συνέπειες στην έννομη κατάσταση των κρατουμένων, ήτοι επιφέρουν σοβαρές συνέπειες επί των δικαιωμάτων τους. Τα εν λόγω δικαιώματα μπορούν να χαρακτηριστούν ως θεμελιώδη εφόσον αφορούν, όπως στην προκειμένη περίπτωση, το δικαίωμα διατήρησης των οικογενειακών δεσμών. Ενόψει, λοιπόν, της θεμελιώδους φύσης τους, δεν είναι αναγκαίο αυτά να πλήττονται κατά τρόπο υπερβολικό. Εάν ληφθεί από την σωφρονιστική διοίκηση ένα μέτρο τέτοιου είδους πάντα υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο νομιμότητας από τον διοικητικό Δικαστή.⁴⁵⁴ Συναφώς, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι «μια τέτοια απόφαση, η οποία εγκαθιδρύει ένα ειδικό καθεστώς εγκλεισμού, δεν συνιστά μέτρο εσωτερικής τάξης, αλλά διοικητική πράξη, υποκείμενη σε αίτησης ακύρωσης». Στην υπόθεση Rogier⁴⁵⁵ σχετικά με την σωφρονιστική απόφαση μεταφοράς ενός κρατουμένου από ένα κατάστημα κράτησης (maison d'arrêt) σε ένα κέντρο εγκλεισμού (centre de detention)⁴⁵⁶ το Conseil d'État έκρινε, αναφορικά με ένα διακυβευόμενο δικαίωμα, ότι «πρέπει η επίδικη απόφαση να επιφέρει τέτοια προσβολή που να υπερβαίνει ότι αναγκαστικώς συνεπάγεται η κατάσταση του κρατουμένου». Αυτό σημαίνει ότι το προσβαλλόμενο μέτρο πρέπει να επιφέρει στο διακυβευόμενο δικαίωμα του κρατουμένου τέτοιας έντασης προσβολή που να υπερβαίνει τους συνήθεις περιορισμούς του δικαιώματος που προκύπτουν από το καθεστώς εγκλεισμού, για να δικαιολογηθεί η δυνατότητα προσβολής του.

Με τις προαναφερόμενες αποφάσεις τέθηκε το βασικό πλαίσιο του παραδεκτού της άσκησης της αίτησης ακυρώσεως. Τα κριτήρια της φύσης της πράξης, της βαρύτητας των συνεπειών της στην νομική και υλική κατάσταση του κρατουμένου διασφαλίζουν μια κάποια προβλεψιμότητα της δικαστικής λύσης που θα δοθεί επί του παραδεκτού, ήτοι διασφαλίζουν μια ασφάλεια δικαίου. Όλα αυτά τα κριτήρια εξασφαλίζουν στον κρατούμενο την δυνατότητα να προστατεύσει το σύνολο των δικαιωμάτων του εάν αποδείξει ότι η σωφρονιστική διοίκηση τα έχει προσβάλλει κατά τρόπο υπερβολικό.⁴⁵⁷ Υφίστανται όμως και άλλες προϋποθέσεις

⁴⁵⁴ Η υπόθεση αφορούσε μια αίτηση αναστολής εκτέλεσης απόφασης (référé – suspension), σύμφωνα με το άρθρο L.521-1 του γαλλικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας. Η αίτηση απερρίφθη διότι κρίθηκε ότι δεν είχε επείγοντα χαρακτήρα και συγκεκριμένα «ακόμα και αν η προσβαλλόμενη απόφαση ... μεταβάλλει επί τα χείρω τις συνθήκες κράτησης του ενδιαφερόμενου, ανταποκρίνεται, λαμβανομένων υπ' όψιν των επανειλημμένων προσπαθειών δραπετεύσης του ενδιαφερόμενου, στην επικινδυνότητά του και στην ποινικής κατηγορία που έχει καταταγεί, στις απαιτήσεις της δημόσιας ασφάλειας, επομένως η προϋπόθεση του επείγοντος χαρακτήρα που τίθεται από το άρθρο L.521-1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας δεν θεωρείται ότι έχει πληρωθεί».

⁴⁵⁵ Conseil d'État, 9-4-2008, no 308221, arrêt Rogier.

⁴⁵⁶ Σε κέντρα εγκλεισμού (centre de detention) κρατούνται τα άτομα που έχουν καταδικασθεί σε ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο ετών, είναι δε προσανατολισμένα προς την ομαλή επανένταξη του κρατουμένου.

⁴⁵⁷ Το Διοικητικό Εφετείο της Lyon (Cour Administrative d'Appel de Lyon, 19-5-2011, no 10LY00334) έκρινε ότι σωφρονιστική πράξη που αφορούσε σε μια ποινή στέρησης της τηλεόρασης για δέκα ημέρες δεν μπορούσε να υπαχθεί σε δικαστικό έλεγχο διότι δεν επηρέαζε παρά ελάχιστα της συνθήκης διαβίωσης του διάδικου κρατουμένου και δεν επέφερε προσβολή σε μια δικαστικώς προστατευτέα κατάσταση. Επιπρόσθετα, έκρινε ότι ένα τέτοιο μέτρο δεν θίγει κάποιο θεμελιώδες δικαίωμα αφ' ης στιγμής ανήκει στους συνήθεις περιορισμούς που υφίστανται τα δικαιώματα των κρατουμένων κατά την κράτηση.

παραδεκτού για την άσκηση της αίτησης ακυρώσεως. Ο αιτών θα πρέπει να έχει έννομο συμφέρον προσβολής της πράξης κατά της οποίας στρέφεται. Ένας κρατούμενος, έχει πάντα έννομο συμφέρον να προσβάλει ένα μέτρο που τον αφορά προσωπικά ή που τροποποιεί τις συνθήκες κράτησης των κρατουμένων, περιλαμβανομένου και αυτού του ιδίου. Αντίθετα, τα πρόσωπα που βρίσκονται εκτός του σωφρονιστικού ιδρύματος δεν μπορούν να προσβάλουν τα μέτρα που δεν τα πλήττουν άμεσα, ήτοι δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τον κρατούμενο. Περαιτέρω, ο αιτών πρέπει να έχει ικανότητα διαδίκου και δικανική ικανότητα, ήτοι ικανότητα να αποφασίζει για την διενέργεια διαδικαστικών πράξεων. Οι ανήλικοι και οι ενήλικες που έχουν περιορισμένοι δικαιωπρακτική ικανότητα εκπροσωπούνται από τους νόμιμους εκπροσώπους τους ενώπιον των Δικαστηρίων. Έπειτα, ο αιτών, πρέπει να εκπροσωπείται από δικηγόρο.⁴⁵⁸ Επιπρόσθετα, ο κρατούμενος οφείλει να ασκήσει το ένδικο βοήθημα εντός συγκεκριμένης προθεσμίας, η οποία συνίσταται σε δύο μήνες από την κοινοποίηση ή την δημοσίευση της προσβαλλομένης πράξης. Η έναρξη της προθεσμίας προσβολής μιας διοικητικής απόφασης εξαρτάται από την φύση της προσβαλλόμενης απόφασης. Εάν πρόκειται για ατομική διοικητική πράξη, τότε η έναρξη της προθεσμίας προσβολής της άρχεται από την κοινοποίησή της στον αποδέκτη της, ενώ εάν πρόκειται για κανονιστική διοικητική πράξη, τότε η έναρξη της προθεσμίας προσβολής της άρχεται από την δημοσίευσή της ή την τοιχοκόλλησή της. Αναφορικά με τις ατομικές διοικητικές πράξεις, η προθεσμία δεν ξεκινά να τρέχει εάν στην κοινοποίησή της δεν αναφέρεται το ένδικο βοήθημα και η προθεσμία εντός της οποίας πρέπει να ασκηθεί. Σε περίπτωση άσκησης διοικητικής προσφυγής, είτε αίτησης θεραπείας είτε ιεραρχικής προσφυγής, τότε με την άπρακτη πάροδο προθεσμίας δύο μηνών, τεκμαίρεται η σιωπηρή απόρριψη της προσφυγής, η οποία μπορεί να προσβληθεί εντός προθεσμίας δύο μηνών. Η προθεσμία αυτή δεν αρχίζει να τρέχει εάν δεν δοθεί απόδειξη παραλαβής εκ μέρους της σωφρονιστικής διοίκησης, στην οποία θα αναφέρεται η δυνατότητα άσκησης αίτησης ακύρωσης, καθώς και η προθεσμία εντός της οποίας μπορεί αυτή να ασκηθεί.

⁴⁵⁸ Αντίθετα, στις αγωγές αποζημίωσης η εκπροσώπηση από δικηγόρο δεν αποτελεί προϋπόθεση του παραδεκτού του ένδικου βοηθήματος.

2. Ο έλεγχος νομιμότητας.

Όπως έχει ήδη λεχθεί, η αίτηση ακύρωσης αποτελεί ένα ένδικο βοήθημα που μπορεί να στραφεί τόσο κατά ατομικών πράξεων όσο και κατά κανονιστικών πράξεων. Κατ'αρχάς, ο σκοπός του συγκεκριμένου ένδικου βοηθήματος είναι να ελεγχθεί η νομιμότητα της πράξης και σε περίπτωση που αυτή κριθεί ως παράνομη να ακυρωθεί. Μπορεί, επίσης, ν'ασκηθεί κατά όλων των διοικητικών εκτελεστών πράξεων (οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται ως μέτρα εσωτερικής τάξης), δίχως να χρειάζεται ειδική πρόβλεψη νόμου.⁴⁵⁹ Όμως, με την απόφαση Angélo R. από το Διοικητικό Πρωτοδικείο του Στρασβούργου επήλθε ρήγμα σε αυτόν τον γενικό κανόνα. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο, με μια καινοφανή απόφαση, προχώρησε στην τροποποίηση της προσβαλλόμενης πράξης, ήτοι αποφάσισε να μειώσει την πειθαρχική ποινή ενός κρατουμένου, ο οποίος προσέφυγε κατ'αυτής, από 45 ημέρες σε τριάντα ημέρες.⁴⁶⁰ Η τροποποίηση μιας διοικητικής πράξης από τον ακυρωτικό Δικαστή κατεδείκνυε το πέρασμα από τον ακυρωτικό έλεγχο στον έλεγχο της ουσίας και στην πληρέστερη προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων από τις αυθαιρεσίες της σωφρονιστικής διοίκησης. Η νομολογία, όμως αυτή δεν παγιώθηκε. Λίγο χρονικό διάστημα αργότερα, το Διοικητικό Εφετείο του Nancy απεφάνθη ότι οι σωφρονιστικές πράξεις υπόκεινται σε ακυρωτικό έλεγχο και προσβάλλονται με αίτηση ακυρώσεως και εσφαλμένως το Πρωτοδικείο προχώρησε σε έλεγχο ουσίας της προσβαλλόμενης πράξης. Συναφώς, με την απόφαση Letona Biteri, το Conseil d'État επιβεβαίωσε ότι ο έλεγχος των σωφρονιστικών πράξεων αφορά σε έλεγχο νομιμότητας κατόπιν άσκησης αίτησης ακυρώσεως.⁴⁶¹ Για να απορρίψει το Δικαστήριο το αίτημα της εφαρμογής ελέγχου ουσίας, προχώρησε στην ανάλυση του status του κρατουμένου και μάλιστα στην εξής διάκριση: εάν ο κρατούμενος μπορεί να θεωρηθεί ως ένας συνηθισμένος διοικούμενος και να του απονεμηθούν όλα τα σχετικά διαδικαστικά δικαιώματα ή ως ένας χρήστης της διοίκησης και δη της σωφρονιστικής διοίκησης.⁴⁶² Οι κρατούμενοι, σύμφωνα με την κρατούσα θεωρεία στην Γαλλία, θεωρούνται ως χρήστες της σωφρονιστικής δημόσιας

⁴⁵⁹ Τα διοικητικά Δικαστήρια είναι αρμόδια για όλες τις πράξεις που εκδίδονται σε τοπικό επίπεδο, ενώ το Conseil d'État είναι αρμόδιο για την εξέταση της νομιμότητας των κανονιστικών πράξεων που εκδίδονται σε εθνικό επίπεδο (διατάγματα, κανονιστικές εγκύκλιοι). Η εκπροσώπηση από δικηγόρο κρίνεται απαραίτητη κατά την άσκηση ένδικων βοηθημάτων και μέσων ενώπιον των διοικητικών Εφετείων και του Conseil d'État.

⁴⁶⁰ Tribunal Administratif de Strasbourg, 25-6-2009, no 0803184, arrêt Angélo R.

⁴⁶¹ Conseil d'État, 20-5-2011, no 326084, arrêt Letona Biteri.

⁴⁶² Με την απόφαση Société ATOM, το Conseil d'État εν Ολομελεία έκρινε ότι ο δικαστικός έλεγχος που διενεργείται κατά των ποινών που επιβάλλονται από την διοίκηση σε έναν διοικούμενο είναι έλεγχος ουσίας και όχι απλώς έλεγχος νομιμότητας, μεταβάλλοντας την έως τότε νομολογία του. [Conseil d'État, 16-2-2009, no 274000, arrêt Société ATOM]. Αυτή η αλλαγή επέτρεψε στο Δικαστήριο να υποκαταστήσει την Διοίκηση και να διαμορφώσει το ίδιο το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης πράξης. Στην προκειμένη περίπτωση, επρόκειτο για μια ποινή που είχε επιβληθεί από την φορολογική διοίκηση σε μια εταιρεία εμπορίας φρούτων και λαχανικών και το Δικαστήριο προέβη σε έλεγχο ουσίας προκειμένου να εφαρμόσει μεταγενέστερο και ευμενέστερο νόμο και να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη.

υπηρεσίας. Ωστόσο, οι ανάγκες ασφαλείας της φυλακής προϋποθέτουν ένα ιδιάζον καθεστώς για τον χρήστη, από το οποίο φυσικά και θα ωφελείται, θα είναι όμως παράλληλα και περιοριστικό για αυτόν. Τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους δεν αποτελούν διοικούμενους με την συνήθη έννοια του όρου, λαμβανομένων υπ'οψιν των σχέσεων ειδικής εξουσίας που υφίστανται μεταξύ αυτών και της σωφρονιστικής διοίκησης⁴⁶³ και αυτό δικαιολογεί την άρνηση του Δικαστή να αναγνωρίσει στον εαυτό του την δυνατότητα ελέγχου ουσίας μιας σωφρονιστικής πράξης. Τροποποιώντας όμως την φύση του ελέγχου, παρέχεται η δυνατότητα το Δικαστήριο να υποκαταστήσει την Διοίκηση και να διαμορφώσει αυτό το ίδιο το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης πράξης. Αυτό όμως συνεπάγεται και μια τεράστια ευθύνη για τον διοικητικό Δικαστή, ο οποίος, κατά την κοινή πείρα και λογική, δεν είναι άμεσος γνώστης του τρόπου λειτουργίας του σωφρονιστικού περιβάλλοντος και των αναγκών του. ούτως ώστε να αντιληφθεί ευχερώς τις ιδιάζουσες συνθήκες του εγκλεισμού. Η ανωτέρω παραδοχή μπορεί να οδηγήσει περαιτέρω στην διαπίστωση ότι θα ήταν αποτελεσματικότερη η λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων εάν η σωφρονιστική διοίκηση διαθέτει ένα περιθώριο ευχέρειας ούτως ώστε να αποφασίζει για την σκοπιμότητα της λήψης σωφρονιστικών μέτρων, συμπεριλαμβανομένης και της σωφρονιστικής καταστολής. Τα σωφρονιστικά ιδρύματα οφείλουν να λειτουργούν σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες ασφαλείας, που δεν ομοιάζουν με τους κανόνες λειτουργίας των υπόλοιπων δημοσίων υπηρεσιών. Επομένως, η δυνατότητα προσβολής μιας σωφρονιστικής πράξης με ένα ένδικο βοήθημα που θα συνεπαγόταν έλεγχο ουσίας θα οδηγούσε στην πιθανή διατάραξη της ομαλής λειτουργίας του σωφρονιστικού ιδρύματος. Με άλλα λόγια ο ουσιαστικός, και εξ αυτού του λόγου πληρέστερος, έλεγχος των σωφρονιστικών πράξεων συγκρούεται με την πραγματικότητα της φυλακής. Στο ίδιο πνεύμα, στην απόφαση M. Ikemba⁴⁶⁴, το Conseil d'État, μη αποκλίνοντας από την πρότερη νομολογία που αποτυπώθηκε στην απόφαση Letona Biteri, θεώρησε ότι κατά των σωφρονιστικών πράξεων μπορεί να ασκηθεί μόνο αίτηση ακυρώσεως. Το Δικαστήριο δεν το διατύπωσε μεν ρητώς, αλλά θεώρησε το ένδικο βοήθημα που ασκήθηκε ως αίτηση ακυρώσεως. Ο βαθμός ελέγχου του ακυρωτικού Δικαστή έχει διαφορετικά επίπεδα έντασης εξαρτώμενα από το εάν η προσβαλλόμενη πράξη εξεδόθη κατά δέσμια αρμοδιότητα ή κατά διακριτική ευχέρεια. Στην περίπτωση της διακριτικής ευχέρειας, εάν συντρέχουν ορισμένα πραγματικά περιστατικά, η διοίκηση είναι ελεύθερη να αποφασίσει το κατάλληλο

⁴⁶³ M. Wallerich, "Pouvoirs du juge en matière de sanction disciplinaire infligée à un détenu", AJDA 2010, σελ. 1480.

⁴⁶⁴ Conseil d'État, 4-2-2013, no 344266, arrêt M. Ikemba.

μέτρο που θα λάβει καθώς αυτή η διακριτική ευχέρεια δικαιολογείται από την δυνατότητα εκτίμησης της σκοπιμότητας λήψης μιας συγκεκριμένης διοικητικής απόφασης.

Κατ' αρχάς, ο Δικαστής κατά τον έλεγχο της προσβαλλόμενης πράξης, πρέπει να προβεί στον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών που επικαλείται η προσβαλλόμενη. Εφόσον η έκδοση της πράξης δικαιολογείται από την ύπαρξη συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών, με αποτέλεσμα να πληρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις του νόμου, τότε ο Δικαστής θα προχωρήσει στον έλεγχο της πιθανής ύπαρξης πρόδηλου σφάλματος εκτίμησης, ήτοι ενός σφάλματος «πασιφανούς και σοβαρού».⁴⁶⁵ Κατά την εφαρμογή του σωφρονιστικού δικαίου, ο διοικητικός Δικαστής πρέπει να εξετάσει εάν η σωφρονιστική διοίκηση, διαθέτουσα διακριτική ευχέρεια, υπέπεσε σε πρόδηλο σφάλμα εκτίμησης κατά την έκδοση μιας σωφρονιστικής πράξης. Με άλλα λόγια ο Δικαστής καλείται να απαντήσει στο ένα είναι η ληφθείσα σωφρονιστική απόφαση προδήλως δυσανάλογη σε σχέση με τον σκοπό που επιδιώκει να εξυπηρετήσει. Το Conseil d'État, στην απόφαση Letona Biteri⁴⁶⁶ απεφάνθη ότι «σε περίπτωση ανυπακοής κρατουμένου σε διαταγή ενός μέλους του προσωπικού του ιδρύματος, εναπόκειται στην πειθαρχική επιτροπή του ιδρύματος να επιβάλει, υπό τον έλεγχο του ακυρωτικού δικαστή για υπέρβαση εξουσίας, μια ποινή κατάλληλη, της οποίας η φύση και η αναλογία δεν θα πρέπει να είναι προδήλως δυσανάλογες με την φύση και την σοβαρότητα του διαπραχθέντος πειθαρχικού σφάλματος». Η απόφαση Ikemba⁴⁶⁷ της 4^{ης} Φεβρουαρίου 2013 επιβεβαιώνει αυτήν την λύση. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο, κατά τον έλεγχό του, προχώρησε στον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών, με αποτέλεσμα να αποφανθεί ότι η κατοχή κινητού τηλεφώνου κατά τον εγκλεισμό συνιστά σφάλμα πρώτου βαθμού⁴⁶⁸. Επομένως, έκρινε σε ποιο βαθμό σφάλματος αντιστοιχεί η συμπεριφορά του αιτούντος – κρατούμενου. Συναφώς, μέσω του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών, το Δικαστήριο, διευκρινίζει και καθοδηγεί την σωφρονιστική διοίκηση εντός του νομικού πλαισίου όπου μπορεί να εφαρμόσει αυτόν τον χαρακτηρισμό. Στην προκειμένη περίπτωση, η κατοχή κινητού τηλεφώνου χαρακτηρίστηκε σφάλμα πρώτου βαθμού και ως εκ τούτου εάν

⁴⁶⁵ G. Braibant, Conseil d'État, 2-11-1973, arrêt Librairie François Maspéro, JCP 1974, σελ. 611.

⁴⁶⁶ Conseil d'État, 20-5-2011, no 326084, arrêt Letona Biteri.

⁴⁶⁷ Conseil d'État, 4-2-2013, no 344266, arrêt Ikemba.

⁴⁶⁸ Υπάρχουν τρεις βαθμοί πειθαρχικών σφαλμάτων που επισύρουν την ποινή της απομόνωσης του κρατουμένου σε ξεχωριστό κελί. Ο πρώτος βαθμός επισύρει την ποινή της απομόνωσης έως και 20 ημέρες, εκτός εάν πρόκειται για σωματική επίθεση και βιαιοπραγία όπου η ποινή αυξάνεται στις 30 ημέρες (άρθρο R.57-7-1 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας). Ο δεύτερος βαθμός επισύρει την ποινή της απομόνωσης έως 14 ημέρες (άρθρο R.57-7-2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας) και ο τρίτος βαθμός έως 7 ημέρες (άρθρο R.57-7-3 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας).

επιβληθεί στον κρατούμενο ποινή της απομόνωσης σε ξεχωριστό κελί⁴⁶⁹, η δε παραμονή του σε αυτό δεν μπορεί να ξεπεράσει τις είκοσι ημέρες. Το ίδιο συμπέρασμα μπορεί να εξαχθεί και από την απόφαση Letona Biteri. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η άρνηση του κρατουμένου να υπακούσει σε ένα μέλος του προσωπικού του σωφρονιστικού ιδρύματος συνιστά άρνηση να συμμορφωθεί σε οδηγίες και όχι άρνηση να υπαχθεί σε ένα μέτρο ασφαλείας. Μια τέτοια συμπεριφορά αντιστοιχεί σε σφάλμα τρίτου βαθμού ή άλλως ο νομικός χαρακτηρισμός των συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο καταστολής. Δεν δύναται, ως εκ τούτου, η σωφρονιστική διοίκηση να επιβάλλει την ποινή της απομόνωσης σε ξεχωριστό κελί, για χρονικό διάστημα πέραν των 7 ημερών.

Χαρακτηρίζοντας νομικά συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, ο Δικαστής οριοθετεί το περιεχόμενο της σωφρονιστικής πράξης που πρόκειται να εκδώσει η σωφρονιστική διοίκηση. Ο έλεγχος των λόγων έκδοσης μιας σωφρονιστικής πράξης προϋποθέτει ότι η σωφρονιστική διοίκηση διαθέτει δέσμια αρμοδιότητα. Αυτό σημαίνει, ότι υπό συγκεκριμένες συνθήκες, είναι υποχρεωμένη να εκδώσει πράξεις με συγκεκριμένο περιεχόμενο. Αντιθέτως, όταν η διοίκηση διαθέτει διακριτική ευχέρεια να επιλέξει την δράση της, τότε ο δικαστικός έλεγχος είναι περιορισμένος, καθώς αυτή διαθέτει ένα περιθώριο εκτίμησης να επιλέξει μεταξύ διάφορων λύσεων που θα ακολουθήσει. Αναφορικά με την σημαντική αλλά όχι απόλυτη εξουσία που έχει απονεμηθεί στην σωφρονιστική διοίκηση θα πρέπει να επισημανθεί ότι η διακριτική ευχέρεια με την οποία εξοπλίζεται η διοίκηση κάποιες φορές εκ του νόμου δεν αντιστοιχεί σε μια αυθαίρετη εξουσία. Οι ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος του εγκλεισμού δικαιολογούσαν για αρκετό καιρό την απονομή ευρείας διακριτικής ευχέρειας δράσης στα σωφρονιστικά όργανα. Εφεξής, ο διοικητικός Δικαστής, ο οποίος φαίνεται να αναλαμβάνει το ρόλο του σωφρονιστικού Δικαστή, φέρεται να επιδιώκει να διεισδύει και να ελέγχει επισταμένως αυτόν τον ιδιαίτερο χώρο του εγκλεισμού. Αναδύεται, λοιπόν, ο προβληματισμός σχετικά με την αποτελεσματικότητα του ακυρωτικού ελέγχου επί των πράξεων της σωφρονιστικής αρχής και προχωρώντας το αυτό σκεπτικό ένα βήμα παραπέρα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς εάν θα ήταν εύλογη η τροποποίηση της φύσης του ένδικου βοηθήματος που δύναται να ασκήσει ο έγκλειστος κατά των σωφρονιστικών πράξεων. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η δυνατότητα προσβολής αυτών των πράξεων με προσφυγή ουσίας θα είχε ως αποτέλεσμα τον πληρέστερο έλεγχό τους και την αντικατάσταση του ενδεχομένως εσφαλμένου περιεχομένου τους από τον Δικαστή. Όμως, αυτή η λύση δύναται να παρουσιάσει ένα ανυπέρβλητο μειονέκτημα: ο ρόλος

⁴⁶⁹ Κατά την διάρκεια της απομόνωσης σε ξεχωριστό κελί ο κρατούμενος μπορεί να δέχεται μόνο μια επίσκεψη και μία τηλεφωνική κλήση την εβδομάδα.

του Δικαστή της ουσίας πολύ δύσκολα μπορεί να προσαρμοστεί με τις ιδιαιτερότητες της λειτουργίας μια φυλακής. Μια δεύτερη σκέψη, ίσως πιο προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της φυλακής και ως εκ τούτου πιο εφικτή, είναι να αλλάξει, όχι η φύση του ένδικου βοηθήματος, αλλά η ένταση του δικαστικού ελέγχου που ασκείται επί των σωφρονιστικών πράξεων, με την διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του ακυρωτικού Δικαστή. Το ένδικο βοήθημα της αίτησης ακυρώσεως διαθέτει μεγαλύτερη ευελιξία από το ένδικο βοήθημα της προσφυγής ουσίας αναφορικά με την δυνατότητα άσκησής του. Αυτή η δυνατότητα ευκολότερης άσκησης της αίτησης ακυρώσεως δικαιολογείται διότι πρόκειται για ένα ένδικο βοήθημα που μπορεί να ασκηθεί κατά μιας διοικητικής εκτελεστής πράξης, δίχως να χρειάζεται η ειδική πρόβλεψη νόμου. Το συγκεκριμένο ένδικο βοήθημα προσέφερε σταδιακά την δυνατότητα στα πρόσωπα που στερούνταν της ελευθερίας τους να προσβάλουν τις διοικητικές σωφρονιστικές πράξεις που τους αφορούσαν. Η διεύρυνση της νομιμότητας εντός του χώρου της φυλακής επέτρεψε την πληρέστερη προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων έναντι της αυθαιρεσίας της διοίκησης, ή, ακόμα πιο συγκεκριμένα, έναντι της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που αυτή διαθέτει. Ένα ακόμα πλεονέκτημα της αίτηση ακυρώσεως στο γαλλικό νομικό σύστημα είναι ότι η για την άσκησή του δεν χρειάζεται δικηγόρος. Το άρθρο R. 431-2 του γαλλικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας ορίζει ότι ενώπιον των Διοικητικών Δικαστηρίων: «οι προσφυγές και τα υπομνήματα πρέπει, επί ποινή απαραδέκτου, να υπογράφονται από δικηγόρο...». Επομένως, η άσκηση της αιτήσεως ακυρώσεως είναι προσιτή προς τους ενδιαφερόμενους καθώς υπάρχει μεγάλη ευκολία πρόσβασης στο Δικαστήριο, με ελάχιστα έξοδα.

Δύο είναι οι κύριες κατηγορίες σφαλμάτων που μπορούν να επηρεάσουν την νομιμότητα μιας διοικητικής πράξης και να οδηγήσουν στην ακύρωσή της. Η πρώτη κατηγορία αφορά στα σφάλματα που πλήττουν την εξωτερική νομιμότητα μιας διοικητικής πράξης και η δεύτερη κατηγορία αφορά στα σφάλματα που πλήττουν την εσωτερική της νομιμότητα. Οι λόγοι που μπορούν να οδηγήσουν στην ακύρωση μιας πράξης λόγω ελαττώματος της εξωτερικής νομιμότητάς της είναι τρεις. Κατά πρώτον, η αναρμοδιότητα του οργάνου που εξέδωσε την πράξη, όπως παραδείγματος χάριν η έκδοση ενός περιοριστικού της επικοινωνίας του κρατουμένου μέτρου από τον υποδιευθυντή του σωφρονιστικού ιδρύματος, ενώ αρμόδιος για την έκδοση της σχετικής πράξης είναι ο διευθυντής. Κατά δεύτερον, η ύπαρξη ελαττώματος κατά την διαδικασία έκδοσης της επίμαχης πράξης. Πρόκειται για την περίπτωση όπου η διαδικασία έκδοσης μιας απόφασης, διαδικασία προορισμένη να προστατεύει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα του εγκλείστου, δεν γίνεται σεβαστή. Παραδείγματος χάριν, αποτελεί ελάττωμα στην διαδικασία έκδοσης μιας διοικητικής πράξης η παράλειψη λήψης υπ' όψιν γνώμης (όπως η απόφαση συνέχισης της απομόνωσης πέραν του ενός έτους που ελήφθη δίχως

ιατρική γνώμη) ή μια διοικητικής πράξης η οποία εξεδόθη ελλείψει πρότασης από άλλη διοικητική αρχή, παρά το γεγονός ότι προβλεπόταν στον νόμο ως υποχρεωτική (παράταση της απομόνωσης δίχως αιτιολογημένη πρόταση του περιφερειακού διευθυντή). Κατά τρίτον, η ύπαρξη ελαττώματος στον εξωτερικό τύπο της επίμαχης πράξης, όπως παραδείγματος χάριν, η έλλειψη υπογραφής του εκδότη, η έλλειψη αιτιολογίας (οι διαπιστώσεις περί το νόμο και τα πράγματα επί τη βάσει των οποίων στηρίχθηκε η διοίκηση για την έκδοση της πράξης). Περαιτέρω, οι λόγοι που μπορούν να οδηγήσουν στην ακύρωση μιας πράξης λόγω ελαττώματος της εσωτερικής νομιμότητάς της είναι δύο. Τον πρώτο λόγο συνιστά η παράβαση νόμου, ήτοι η παράβαση εκ μέρους του σωφρονιστικού οργάνου των διατάξεων εκείνων που είναι σχετικές με το περιεχόμενο της εκδοθείσας πράξης. Τον δεύτερο λόγο συνιστά η κατάχρηση εξουσίας. Υφίσταται κατάχρηση εξουσίας όταν η διοικητική αρχή εκδίδει μια πράξη που εμπίπτει στην αρμοδιότητά της αλλά για άλλον σκοπό από αυτόν για τον οποίο έπρεπε να εκδοθεί η πράξη. Ο συγκεκριμένος λόγος ακύρωσης μιας σωφρονιστικής απόφασης, αν και προβάλλεται πολύ συχνά από τον κρατούμενο, δύσκολο γίνεται δεκτός από τον Δικαστή καθώς είναι δύσκολο να αποδειχθεί ότι η διοίκηση εν γνώσει της άσκησε την εξουσία της για να επιτύχει σκοπό άλλον από αυτόν που ορίζουν οι κείμενες διατάξεις. Η ακύρωση της πράξης από τον Δικαστή για ελαττώματα αναφορικά με την εξωτερική της νομιμότητα δεν αποκλείει την πιθανότητα η διοίκηση να επανέλθει και να εκδώσει πράξη ιδίου περιεχομένου, απαλλαγμένη από τα σφάλματα που είχαν υπεισέλθει στην αρχική. Αντιθέτως, η σωφρονιστική διοίκηση δεν μπορεί να εκδώσει πράξη με ίδιο περιεχόμενο με την ακυρωθείσα, αφ'ής στιγμής αυτή ακυρώθηκε για ελαττώματα αναφορικά με την εσωτερική της νομιμότητα.

Το περιεχόμενο της ακυρωτικής απόφασης χαρακτηρίζεται από απλότητα καθώς δύο είναι οι δυνατές λύσεις που μπορούν να δοθούν, είτε να απορριφθεί η ασκηθείσα αίτηση ακύρωσης, είτε να γίνει δεκτή και να ακυρωθεί η προσβαλλόμενη πράξη. Στην περίπτωση της ακύρωσης της προσβαλλόμενης πράξης, ο Δικαστής αναγνωρίζει ότι η σωφρονιστική διοίκηση υπέπεσε σε σφάλμα κατά την λήψη της απόφασής της, δικαιολογώντας την αναδρομική εξαφάνιση της πράξης. Αντιθέτως, ο ακυρωτικός Δικαστής δεν διαθέτει την εξουσία να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη, όπως ο Δικαστής της ουσίας. Όμως, με μια σχετικά νέα νομοθετική ρύθμιση, ήτοι από την έναρξη της ισχύος του νόμου της 8^{ης} Φεβρουαρίου 1995,⁴⁷⁰ ο ακυρωτικός Δικαστής δεν αρκείται όμως πλέον στην ακύρωση της προσβαλλόμενης απόφαση αλλά μπορεί να ορίσει συγκεκριμένες επιταγές προς την Διοίκηση.⁴⁷¹ Συγκεκριμένα, του επιτρέπει να

⁴⁷⁰ Loi no 95-125/8-2-1995.

⁴⁷¹ Άρθρα L.911-1 και L.911-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.

συνοδεύει την απόφασή του με μια διαταγή ή με χρηματική ποινή σε περίπτωση που δεν εφαρμοστεί η δικαστική απόφαση.⁴⁷² Ο ακυρωτικός Δικαστής έχει και άλλες δυνατότητες πέραν της απλής ακύρωσης μια παράνομης σωφρονιστικής πράξης. Συγκεκριμένα, δύναται να υποκαταστήσει την αιτιολογία, της προσβαλλόμενης απόφασης εφόσον αυτή είναι εσφαλμένη.⁴⁷³ Τίθεται, όμως, εν προκειμένω, εύλογα το ερώτημα κατά πόσον αυτό δρα προς όφελος του κρατουμένου καθώς η διοίκηση φαίνεται ουσιαστικά να ευνοείται κατά το μέτρον που μια πράξη της διοίκησης, με παράνομη αιτιολογία, απλώς διορθώνεται και δεν ακυρώνεται. Επιπρόσθετα, ο Δικαστής μπορεί να διαμορφώσει στον χρόνο τα αποτελέσματα της ακύρωσης της προσβαλλόμενης που διατάσσει⁴⁷⁴ ή να διαμορφώσει το πεδίο εφαρμογής και τις συνέπειές του.⁴⁷⁵

Συνοψίζοντας θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο ακυρωτικός έλεγχος επί των σωφρονιστικών πράξεων έχει ως στόχο να αφήσει ένα περιθώριο εκτίμησης στην σωφρονιστική διοίκηση, περιθώριο σημαντικό αλλά όχι απόλυτο. Με άλλα λόγια, η εξουσία της διοίκησης δεν πρέπει να ρέπει προς την αυθαιρεσία.⁴⁷⁶ Όταν ο Δικαστής ακυρώνει μια σωφρονιστική πράξη ως προδήλως δυσανάλογη, στην ουσία υποκινεί την διοίκηση, κατευθύνοντας και οριοθετώντας την, να επιλέξει συγκεκριμένες λύσεις. Η παρανομία ενός ληφθέντος μέτρου προδήλως δυσανάλογου οδηγεί στην λύση της λήψης μέτρων καλύτερα προσαρμοσμένων στα δεδομένα πραγματικά περιστατικά σε συνάρτηση με ορισμένες συμπεριφορές των κρατουμένων.

3. Η τάση ουσιαστικοποίησης του ελέγχου των σωφρονιστικών πράξεων.

Η εξουσία ακύρωσης ή απόρριψης που διαθέτει ο ακυρωτικός Δικαστής δεν του επιτρέπει να τροποποιήσει το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης πράξης. Ο F. Blanco έχει ήδη υπογραμμίσει ότι η αίτηση ακυρώσεως επιτρέπει να απαγγελθεί η παρανομία μιας πράξης αλλά δεν επιτρέπει την αποκατάσταση της νομιμότητας.⁴⁷⁷ Ωστόσο, ο Δικαστής ακυρώνοντας την προσβαλλόμενη πράξη μπορεί να διατάξει την διοίκηση να δράσει εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου. Παραδείγματος χάριν, ο ακυρωτικός Δικαστής, στην περίπτωση υποβάθμισης της απασχόλησης ενός κρατουμένου για πειθαρχικό λόγο, δεν εμποδίζεται να διατάξει την

⁴⁷² Άρθρα L.911-3 και L.911-4 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.

⁴⁷³ Conseil d'État, 3-12-2003, no 240267, arrêt El Bahi.

⁴⁷⁴ Conseil d'État, 11-5-2004, no 255886, arrêt Association AC, Conseil d'État, 23-7-2014, no 349717, arrêt Société Octopharma France.

⁴⁷⁵ Conseil d'État, 29-6-2001, no 213229, arrêt Vassilikiotis.

⁴⁷⁶ D. Boujou, "Le détenu face aux mesures d'ordre intérieur", RDP 2005, σελ. 597.

⁴⁷⁷ F. Blanco, "Pouvoirs du juge et contentieux administratif de légalité, Contribution à l'étude de l'évolution et du renouveau des techniques juridictionnelles dans le contentieux de l'excès de pouvoir", coll. du centre de recherches administratives, Presses universitaires d'Aix-Marseille, Paris, 2010, σελ. 693.

σωφρονιστική διοίκηση να τον επαναφέρει στην θέση απασχόλησης που είχε ή σε μια άλλη αντίστοιχη, ή τουλάχιστον να επανεξετάσει την υπόθεσή του.⁴⁷⁸

Συναφώς, τίθεται το ερώτημα κατά πόσον το ένδικο βοήθημα της αίτησης ακυρώσεως κατά των σωφρονιστικών πράξεων και δη των πειθαρχικών ποινών που επιδρούν στην άσκηση πολλών ουσιαστικών δικαιωμάτων του κρατούμενου είναι σύμφωνο με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει αποφανθεί αναφορικά με τις πειθαρχικές ποινές του επιβάλλει η σωφρονιστική διοίκηση εμπίπτουν στην κατηγορία των ποινών ποινικής φύσεως και πρέπει να υπόκεινται σε ένα έλεγχο «πλήρους δικαιοδοσίας».⁴⁷⁹ Ειδικότερα, ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει επισημάνει ότι αφ'ης η στιγμή τα διοικητικά όργανα και δη τα σωφρονιστικά όργανα δεν φέρουν τις εγγυήσεις της παρ. 1 του άρθρου 6 της Σύμβασης, οι διοικητικές πράξεις που εκδίδουν, των οποίων η φύση είναι κατ'ουσίας ποινική, πρέπει να εξετάζονται από Δικαστήρια πλήρους δικαιοδοσίας, τα οποία διαθέτουν την εξουσία να τροποποιούν σε κάθε σημείο, τόσο περί το δίκαιο όσο και περί τα πράγματα την προσβαλλόμενη απόφαση.⁴⁸⁰ Ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει προχωρήσει έως του σημείου να κρίνει ότι σε αυτού του είδους τις περιπτώσεις ένα διοικητικό Δικαστήριο που δεν διαθέτει την εξουσία να προβεί σε ουσιαστικό έλεγχο αλλά περιορίζεται μόνον σε ακυρωτικό έλεγχο τότε δεν δύναται να χαρακτηρίζεται ως Δικαστήριο.⁴⁸¹ Πάρα ταύτα, σε νεότερη νομολογία του το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, διευκρίνισε ότι αφ'ης στιγμής ασκείται πλήρης έλεγχος επί της νομιμότητας του επίδικου μέτρου, οι συμβατικές διατάξεις θεωρούνται ότι έχουν γίνει σεβαστές.⁴⁸² Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν επιβάλλει την άσκηση ενός ένδικου βοηθήματος ουσίας κατά των πειθαρχικών σωφρονιστικών ποινών όμως εξετάζει εάν ο εθνικός Δικαστής «ήλεγξε την καταλληλότητα της ποινής σε σχέση με την διαπραχθείσα παράβαση και αν συντρέχει περίπτωση αντικατάστασης της ποινής».⁴⁸³ Στο γαλλικό, όμως, νομικό σύστημα, όπως και στο ελληνικό, μόνον η προσφυγή ουσίας φαίνεται να ανταποκρίνεται πλήρως σε αυτές τις απαιτήσεις καθώς οι εξουσίες που διαθέτει ο ακυρωτικός Δικαστής δεν ανταποκρίνονται επακριβώς στις απαιτήσεις που έχει θέσει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.

Αν και η τάση των τελευταίων χρόνων είναι να εξελιχθεί η φύση της αίτησης ακυρώσεως κατά των σωφρονιστικών πράξεων προς έναν πληρέστερο έλεγχο⁴⁸⁴, πρέπει να σημειωθεί ότι

⁴⁷⁸ Conseil d'État, 14-12-2007, no 290420,

⁴⁷⁹ ΕΔΔΑ, Albert et le Compte κατά Βελγίου, 10-2-1983 (παρ. 29).

⁴⁸⁰ ΕΔΔΑ, Schmutz κατά Αυστρίας, 23-10-1995 (παρ. 36).

⁴⁸¹ ΕΔΔΑ, Schmutz κατά Αυστρίας, 23-10-1995 (παρ. 34-37).

⁴⁸² ΕΔΔΑ, Chaudet κατά Γαλλίας, 29-10-2009.

⁴⁸³ ΕΔΔΑ, Albert et le Compte κατά Βελγίου, 10-2-1983.

⁴⁸⁴ J. – M. Woehrling, «Vers la fin du recours pour excès de pouvoir », Mélanges en l'honneur de Guy BRAIBANT, Dalloz 1996, σελ. 777.

αυτό φαντάζει αρκετά ριζοσπαστικό για τις σωφρονιστικές διαφορές που δημιουργούνται κατά την διάρκεια του εγκλεισμού. Ο Δικαστής της ουσίας διαθέτει ευρύτερες εξουσίες από τον ομόλογό του ακυρωτικό Δικαστή. Μπορεί να προσχωρήσει πέραν από την ακύρωση της πράξης λόγω παρανομίας της κατά το μέτρον που διαθέτει την εξουσία να αποκαταστήσει την νομιμότητα τροποποιώντας το περιεχόμενο της πράξης. Η αποτελεσματικότητα, λοιπόν, της προσφυγής ουσίας συνέβαλε στην ενίσχυση της τάσης επικράτησης του εν λόγω ένδικου βοηθήματος. Ωστόσο, η εξέλιξη προς έναν έλεγχο ουσίας δεν πρέπει να οδηγήσει στην διατάραξη της εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ της εύρυθμης λειτουργίας που εδράζεται επί της εσωτερικής τάξης και ασφάλειας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και υλοποιείται με την χορήγηση αρμοδιοτήτων διακριτικής ευχέρειας στην σωφρονιστική διοίκηση και των δικαιωμάτων των εγκλείστων. Οι ιδιαιτερότητες του λειτουργικού πλαισίου που ανακύπτουν στις σωφρονιστικές διαφορές αποτελούν το μεγαλύτερο εμπόδιο της επικράτησης του ένδικου βοηθήματος της προσφυγής ουσίας έναντι της αίτησης ακυρώσεως. Εξάλλου, οι εξουσίες του Δικαστής της ουσίας είναι ευρύτερες από αυτές του ακυρωτικού Δικαστή και μάλιστα προσομοιάζουν με τις εξουσίες της Διοίκησης όταν ενεργεί κατά διακριτική ευχέρεια.⁴⁸⁵ Ο Δικαστής της ουσίας μπορεί να υποκαταστήσει την Διοίκηση και να δράσει στην θέση της, με αποτέλεσμα να ικανοποιούνται πληρέστερα οι προσδοκίες του διαδίκου – κρατουμένου. Τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους έχουν την δυνατότητα να εξεταστεί η προσφυγή τους από έναν Δικαστή που οι εξουσίες ελέγχου της προσβαλλόμενης είναι τόσο ευρείες όσο και της διοίκησης και, επομένως, μπορεί να αποκαταστήσει την προσβολή των δικαιωμάτων τους. Αυτές οι εξουσίες εξασφαλίζουν την εξισορρόπηση των μέσων άμυνας του κρατουμένου και της διακριτικής ευχέρειας που έχει απονεμηθεί στην σωφρονιστική διοίκηση. Ο Δικαστής της ουσίας τέμνει την διαφορά σύμφωνα με το δίκαιο και τα πράγματα που ισχύει κατά την ημέρα που ασκεί τον έλεγχο του.⁴⁸⁶ Αυτό του επιτρέπει να λάβει υπ' όψιν νέα στοιχεία που προέκυψαν μετά την έκδοση της προσβαλλόμενης απόφασης. Συναφώς, ο Δικαστής έχει την δυνατότητα να εκτιμήσει την προσπάθεια που καταβάλλει ο κρατούμενος για την ευχερέστερη επανένταξή του, την επιθυμία του να επανορθώσει το σφάλμα του και να εκτελέσει ομαλά την ποινή που του έχει επιβληθεί. Όλα τα παραπάνω συντείνουν στο να έχει την δυνατότητα ο Δικαστής να τροποποιήσει το προσβαλλόμενο μέτρο, εξατομικεύοντάς τόσο σύμφωνα με τις ανάγκες της εύρυθμης λειτουργίας του σωφρονιστικού ιδρύματος, όσο και σύμφωνα με τις ανάγκες του διαδίκου – κρατουμένου. Συνακόλουθα, η δυνατότητα του Δικαστή της ουσίας να

⁴⁸⁵ D. Bailleuil, «Les sanctions administratives relèvent du plein contentieux », JCP A n° 16, 13 avril 2009, σελ. 28.

⁴⁸⁶ Conseil d'État, 8-1-1982, no 24948, arrêt Aldana Barrena.

δικάζει σύμφωνα με τις συνθήκες που υπάρχουν κατά την ημέρα της εκδίκασης του επιτρέπει να λάβει υπ'όψιν τις νέες, ηπιότερες διατάξεις, που τυχόν έχουν τεθεί σε ισχύ. Αυτό συνέβη στην απόφαση Société Atom όπου το Conseil d'État επέλεξε να τροποποιήσει την φύση του ένδικου βοηθήματος και να δεχτεί την εφαρμογή του νεότερου και ηπιότερου νόμου σε μια υπόθεση επιβολής φορολογικού προστίμου.⁴⁸⁷ Η αρχή της νομιμότητας των ποινών που εφαρμόζεται στο πεδίο του πειθαρχικού δικαίου γενικά και του σωφρονιστικού πειθαρχικού δικαίου ειδικά, θα γινόταν ευχερέστερα σεβαστή όταν ο Δικαστής θα είχε την δυνατότητα να εξετάσει, εν πλήρη δικαιοδοσία, την καταλληλότητα της ποινής ανάλογα με το διαπραχθέν σφάλμα. Για την τροποποίηση ενός σωφρονιστικού μέτρου, ο Δικαστής της ουσίας λαμβάνει υπ'όψιν τα πραγματικά περιστατικά, προχωρά στον νομικό χαρακτηρισμό και τέλος επιλέγει το κατάλληλο μέτρο που πρέπει να ληφθεί.

Έχοντας την εξουσία να τροποποιεί τις σωφρονιστικές πράξεις, καθ' υποκατάσταση της σωφρονιστικής διοίκησης, ο Δικαστής της ουσίας βρίσκεται στην ίδια θέση και έχει τις ίδιες δυνατότητες με την σωφρονιστική διοίκηση. Τίθεται, λοιπόν το ερώτημα, ποιος είναι τελικά ο ρόλος του Δικαστή στις σωφρονιστικές διαφορές, αυτός του φύλακα της νομιμότητας ή μήπως είναι κάτι περισσότερο από αυτό. Η ακύρωση μιας σωφρονιστικής πράξης χρησιμεύει περισσότερο στην καθοδήγηση της διοίκησης να δρα εντός των ορίων της νομιμότητας παρά στην δράση του ίδιου του Δικαστή. Όμως, προσφέροντας στον Δικαστή την ευκαιρία να δράσει στην θέση και καθ' υποκατάσταση της διοίκησης, είναι δύσκολο για αυτόν να ορίσει το περιεχόμενο των σωφρονιστικών πράξεων λαμβάνοντας υπ'όψιν όλες τις παραμέτρους και τις ιδιάζουσες συνθήκες του λειτουργικού πλαισίου εντός του οποίου θα εφαρμοστούν. Σημαντική παράμετρος του δικαστικού ελέγχου αποτελεί η εξέταση του προδήλως δυσανάλογου της επιλογής του σωφρονιστικού μέτρου. Στην περίπτωση αυτή, εφόσον ο ακυρωτικός Δικαστής ακυρώνει ένα σωφρονιστικό μέτρο για αυτόν τον λόγο, ήτοι διότι κρίθηκε ότι είναι υπερβολικό και ακατάλληλο σε σχέση με τον σκοπό που επιδιώκει, υποκινεί την Διοίκηση να δράσει με ηπιότερο τρόπο. Της υποδεικνύει, λοιπόν, την ανάγκη να λάβει ένα λιγότερο αυστηρό μέτρο, ή άλλως ένα αναλογικότερο μέτρο. Αντίθετα, κατά την άσκηση της προσφυγής ουσίας, η διοίκηση παρακολουθεί την ακύρωση του μέτρου που έχει λάβει και την αυτόματη αντικατάστασή του από ένα άλλο, σύμφωνα με την κρίση του Δικαστή. Ο έλεγχος της ουσίας μιας προσβαλλόμενης πράξης επιτρέπει, βέβαια, να αποκατασταθεί η νομιμότητα, επισκιάζει

⁴⁸⁷ Conseil d'État, 16-2-2009, no 274000, arrêt Société Atom, βλ. επίσης και Conseil d'État, 6-6-2014, no 361582, arrêt FCPE.

όμως την ανάγκη να εκπαιδευτεί η σωφρονιστική διοίκηση ώστε να δρα με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγει την επιλογή προδήλως δυσανάλογων λύσεων.

Η διοίκηση απολαμβάνει της εξουσίας να διαθέτει ένα περιθώριο, λιγότερο ή περισσότερο ευρύ, εκτιμήσεως αναφορικά με την διαχείριση και την λειτουργία της υπηρεσίας που διοικεί. Αυτή η εξουσία είναι ακόμα σπουδαιότερη κατά τον εγκλεισμό κατά το μέτρο όπου η σωφρονιστική καταστολή έχει από την φύση της ιδιάζοντα χαρακτήρα. Τα μέτρα που λαμβάνει η σωφρονιστική διοίκηση απαιτούν την απονομή σε αυτήν ενός επαρκούς περιθωρίου εκτίμησης ούτως ώστε να επιτυγχάνει την απαραίτητη σωφρονιστική πειθαρχία. Αυτή η ελευθερία είναι απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων λαμβανομένου υπ'όψιν ότι πρόκειται για περικλειστούς χώρους, που υποδέχονται αναγκαστικούς χρήστες, οι οποίοι υπόκεινται σε μια ειδική πειθαρχία. Αυτή, επομένως, η σημαντική εξουσία εκτίμησης θα μπορούσε ενδεχομένως δύσκολα να συμφιλιωθεί με τις εξουσίες του Δικαστή της ουσίας. Συναφώς, υφέρπει η πιθανότητα ο έλεγχος ουσίας μιας σωφρονιστικής πράξης από τον Δικαστή να οδηγήσει στην αποδυνάμωση της πειθαρχίας και υπακοής στην οποία υπόκεινται οι κρατούμενοι. Ειδικότερα, οι τελευταίοι πρέπει να υπακούουν στις διαταγές του σωφρονιστικού προσωπικού εκτός αν η εντολή προσβάλλει την αξιοπρέπειά τους. Αυτή η μοναδική εξαίρεση στην υποχρέωση υπακοής των κρατουμένων είναι ιδιαιτέρως περιοριστική, καταδεικνύοντας την ιδιαιτερότητα της εφαρμογής της πειθαρχίας εντός ενός σωφρονιστικού ιδρύματος καθώς μόνον η σωφρονιστική διαταγή που προσβάλλει την αξιοπρέπεια του εγκλείστου μπορεί να δικαιολογήσει την ανυπακοή. Περαιτέρω, όπως έχει ήδη αναπτυχθεί, η υποχρέωση υπακοής απορρέει από την ιδιαιτερότητα της δημόσιας σωφρονιστικής υπηρεσίας και το καθεστώς στο οποίο βρίσκονται τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους. Επομένως, η ροπή προς την ουσιαστικοποίηση των σωφρονιστικών διαφορών θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια την απώλεια της εξουσίας της διοίκησης κατά το μέτρο που οι αποφάσεις της θα μπορούσαν όχι μόνον να ακυρωθούν αλλά να τροποποιηθεί το περιεχόμενό τους κατά την κρίση του Δικαστή. Επιπρόσθετα, ο δικαστικός έλεγχος ουσίας μπορεί να δημιουργήσει στον κρατούμενο την εντύπωση ότι δεν ελέγχεται ούτε τιμωρείται πλέον από την διοίκηση αλλά από τον Δικαστή, γεγονός που θα οδηγούσε στην αποδυνάμωση της εξουσίας της διοίκησης. Στην περίπτωση όπου οι σωφρονιστικές διαφορές υπαχθούν σε ουσιαστικό δικαστικό έλεγχο ο Δικαστής της ουσίας θα μετατραπεί πλήρως σε σωφρονιστικό Δικαστή. Με άλλα λόγια, για να καταστεί χρήσιμη και αποτελεσματική η εξουσία που θα του απονεμηθεί, πρέπει να διαθέτει μια ακριβή γνώση του νομικού πλαισίου όμως, προπάντων, μια γνώση για την ζωή κατά τον εγκλεισμό και την καθημερινή λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ο Δικαστής πρέπει να διαθέτει πραγματική γνώση της «κοινωνίας της φυλακής»

κατά την λήψη της απόφασής του, στον βαθμό που διαθέτει και η σωφρονιστική διοίκηση. Αναδύεται, λοιπόν, εν προκειμένω, ο προβληματισμός εάν ο διοικητικός Δικαστής, πέραν του ρόλου του θεματοφύλακα της νομιμότητας εν γένει, θα ήταν επαρκής κατά τον έλεγχο ουσίας των σωφρονιστικών πράξεων. Όμως, η γνώση της «κοινωνίας της φυλακής» και συνακόλουθα η επάρκεια του Δικαστή θα μπορούσε να επιτευχθεί με τα νομικά εργαλεία που έχει στην διάθεση του και που τον βοηθούν στην εκφορά της κρίσης του όπως η πραγματογνωμοσύνη, η αυτοψία, οι μάρτυρες. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν επιβάλλει, όπως ήδη προελέχθη, αναφορικά με τις διαφορές σωφρονιστικού δικαίου, να ασκεί ο Δικαστής ουσιαστικό έλεγχο. Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι ο εθνικός Δικαστής πρέπει να έχει την δυνατότητα να ελέγχει την καταλληλότητα της σωφρονιστικής ποινής ανάλογα με το διαπραχθέν σφάλμα.⁴⁸⁸ Επιπρόσθετα, ο Ευρωπαίος Δικαστής έχει επισημάνει ο έλεγχος της νομιμότητας μιας πράξης, καθώς και ο έλεγχος του εάν αυτή έχει εκδοθεί σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, αρκούν για να χαρακτηρίσουν μια δικαστική αρχή ως Δικαστήριο. Όμως, φαίνεται ότι το ένδικο βοήθημα που ανταποκρίνεται επαρκέστερα στις ανωτέρω απαιτήσεις είναι η προσφυγή ουσίας.⁴⁸⁹ Σε κάθε περίπτωση, εναπόκειται στον Δικαστή, ελλείψει ρητής νομοθετικής πρόβλεψης, να καθορίσει την φύση του ελέγχου που θα ασκηθεί και την φύση του ένδικου βοηθήματος στο οποίο υπόκεινται οι σωφρονιστικές πράξεις.

4. Η διεύρυνση του ακυρωτικού ελέγχου των σωφρονιστικών πράξεων.

Εάν απορριφθεί η λύση του ουσιαστικού ελέγχου, καθίσταται αναγκαίο να βρεθεί μια ενδιάμεση λύση ανάμεσα στις περιορισμένες προοπτικές της αίτησης ακύρωσης και τον πλήρη έλεγχο της προσφυγής ουσίας. Την ενδιάμεση αυτή λύση προσφέρει ο έλεγχος της αναλογικότητας. Ο έλεγχος της αιτιολογίας των σωφρονιστικών πράξεων είναι συνήθης κατά το μέτρο όπου ο Δικαστής ελέγχει τον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών, όπως έχει αποτυπωθεί από την Διοίκηση. Ωστόσο, ο έλεγχος του διατακτικού των σωφρονιστικών πράξεων αφορά σε έναν περιορισμένο έλεγχο αναλογικότητας, ήτοι περιορισμένο στην εξέταση μιας πρόδηλης δυσαναλογίας.⁴⁹⁰ Ο έλεγχος της αναλογικότητας⁴⁹¹

⁴⁸⁸ ΕΔΔΑ, Albert et le Compte κατά Βελγίου, 10-2-1983.

⁴⁸⁹ ΕΔΔΑ, A. Menarini Diagnostics SRL κατά Ιταλίας, 27-12-2011 (παρ. 57-67).

⁴⁹⁰ Η νομολογία εξέλιξε σταδιακά τον όρο για να κρίνει ως παράνομα τα σοβαρά σφάλματα που διαπράττει η διοίκηση, περνώντας από τον έλεγχο του πρόδηλου σφάλματος εκτίμησης στον έλεγχο της πρόδηλης δυσαναλογίας. Ωστόσο, οι δύο αυτοί όροι αφορούν στον ίδιο τύπο σφάλματος.

⁴⁹¹ M. Fromont, "Le principe de proportionnalité", AJDA 1995, p. 156.

οδηγεί τον Δικαστή στο να εξισορροπήσει δύο στοιχεία: τα χρησιμοποιούμενα από την διοίκηση μέσα, για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Πρόκειται, κατά κάποιον τρόπο, για τον έλεγχο της «κοινή λογικής» κατά την εκτίμηση της διοίκησης.⁴⁹² Ο δικαστικός έλεγχος, λοιπόν, του διατακτικού των αποφάσεων των σωφρονιστικών οργάνων συνίσταται στην εξέταση του εάν η σωφρονιστική διοίκηση οδηγήθηκε στην απόφασή της, λαμβάνοντας υπ'όψιν τα πραγματικά περιστατικά, σε συμφωνία με τον σκοπό που επιδιώκει να επιτύχει. Για αυτόν τον λόγο, ο Δικαστής εκτιμά το σύνολο των συστατικών στοιχείων της κάθε περίπτωσης για να εκτιμήσει τελικώς εάν η λύση που προκρίθηκε ήταν η κατάλληλη.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, ο έλεγχος επί του διατακτικού των σωφρονιστικών αποφάσεων είναι περιορισμένος. Η θεωρία χρησιμοποιεί αυτόν τον όρο αναφερόμενη στον έλεγχο του πρόδηλου σφάλματος εκτίμησης και ήδη στον έλεγχο της πρόδηλης δυσαναλογίας.⁴⁹³ Ωστόσο, σύμφωνα με την άποψη του F. Melleray ο εν λόγω έλεγχος είναι ή τουλάχιστον θα έπρεπε να είναι πλήρης.⁴⁹⁴ Η έννοια αυτή του πλήρους ελέγχου ταυτίζεται με την έννοια του πλήρους ελέγχου της αναλογικότητας.⁴⁹⁵ Πρόκειται, δηλαδή, για την δυσαναλογία του χρησιμοποιούμενου μέσου σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, και όχι πλέον μόνο για την πρόδηλη δυσαναλογία, την εξέταση της οποίας, άλλωστε επέβαλε ο περιορισμένος έλεγχος. Ο περιορισμένος έλεγχος νομιμότητας των σωφρονιστικών μέτρων είχε ως θεμέλιο την ανάγκη να χορηγηθεί ένα περιθώριο επαρκούς εκτίμησης και δράσης στην σωφρονιστική διοίκηση για να επιτυγχάνει την επιβολή της πειθαρχίας εντός των φυλακών, με αποτέλεσμα ο Δικαστής να έχει την ευχέρεια μόνο να ακυρώνει τα προσβαλλόμενα μέτρα εφόσον κρίνονταν ως προδήλως δυσανάλογα. Οι ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού δικαίου, το οποίο επιβάλλει την υπακοή των κρατουμένων και χορηγεί σημαντικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στα σωφρονιστικά όργανα κατά την επιλογή των σωφρονιστικών μέτρων, συνέβαλε εν τέλει στην διατήρηση του περιορισμένου ελέγχου της νομιμότητας.⁴⁹⁶

⁴⁹² G. Kalfflèche, “Le contrôle de proportionnalité exercé par les juridictions administratives”, LPA 2009, no 46, σελ. 46.

⁴⁹³ P. Poncela, “Discipline pénitentiaire un droit en mouvement”, RSC 2012, p. 216. Η μεταβολή της νομολογίας και η χρήση του όρου της πρόδηλης δυσαναλογίας επήλθε με την απόφαση Conseil d’État, 1-2-2006, no 271676, arrêt Touzard.

⁴⁹⁴ F. Melleray, “De l’erreur manifeste d’appréciation au contrôle entire en matière de contentieux des sanctions”, DA 2010, no 5, comm. 82.

⁴⁹⁵ R. Keller, « L’aboutissement de l’arrêt Lebon : le choix de la sanction disciplinaire fait l’objet d’un contrôle plein du juge administratif », concl. sur, CE, Ass., 13 novembre 2013, Dahan, req. n° 347704, AJFP 2014, σελ. 5, H. Pauliat, « Chronique de jurisprudence administrative 2013 », RDP 2014, n° 2, σελ. 546.

⁴⁹⁶ Βλ. περισσότερα για την ιδιαιτερότητα των σχέσεων ως λόγο της ιδιαιτερότητας του νομικού πλαισίου σε F. Moderne, « La sanction administrative, (éléments d’analyse comparative) », RFDA 2002, σελ. 483.

Το Conseil d'État με την απόφαση El Shennawy et OIP⁴⁹⁷, σχετικά με τις σωματικές έρευνες που υπέκειντο ο διάδικος – κρατούμενος⁴⁹⁸, αφού διαπίστωσε ότι «... οι αποφάσεις με τις οποίες οι σωφρονιστικές αρχές, προκειμένου να εξασφαλίσουν την γενική ασφάλεια των ιδρυμάτων..., αποφασίζουν να υπαγάγουν έναν κρατούμενο σε πλήρεις σωματικές έρευνες, υπό τον σκοπό να αποτρέψουν κάθε προσβολή προς την δημόσια τάξη, σχετίζονται με την εκτέλεση διοικητικής σωφρονιστικής δημόσιας υπηρεσίας και υπάγονται στην αρμοδιότητα της διοικητικής δικαιοσύνης...», απεφάνθη ότι «...εάν οι ανάγκες της δημόσιας τάξης και οι περιορισμοί της δημόσιας σωφρονιστικής υπηρεσίας μπορούν να νομιμοποιήσουν την εφαρμογή σε έναν κρατούμενο ενός καθεστώτος επαναλαμβανόμενων πλήρων σωματικών ερευνών, αυτό συμβαίνει υπό μια διττή προϋπόθεση, αφενός μεν ότι η προσφυγή στις έρευνες δικαιολογείται, ιδίως, από την ύπαρξη βάσιμων υποψιών εξαιτίας της συμπεριφοράς του κρατούμενου, των προηγούμενων πράξεων του ή των επαφών του με τρίτους, αφετέρου δε ότι λαμβάνουν χώρα υπό συνθήκες και με τρόπο απόλυτα και αποκλειστικά προσαρμοσμένο σε αυτές τις ανάγκες και αυτούς τους περιορισμούς. Εναπόκειται δε στην διοίκηση να δικαιολογήσει την ανάγκη διεξαγωγής έρευνας και την αναλογικότητα των διαδικασιών που εφαρμόζονται». Συναφώς, το Δικαστήριο με την απόφαση Section française de l'OIP⁴⁹⁹, σχετικά με την επιβολή του μέτρου της απομόνωσης, έκρινε ότι «Στην περίπτωση που ο κρατούμενος πρέπει να τοποθετηθεί επειγόντως στην απομόνωση, ο διευθυντής του ιδρύματος μπορεί να αποφασίσει την προληπτική τοποθέτηση σε απομόνωση ενός κρατουμένου, εάν αυτό το μέτρο είναι το μοναδικό μέτρο για να εξασφαλίσει την ασφάλεια του ιδρύματος ή των προσώπων. Η προληπτική τοποθέτηση σε απομόνωση δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 5 ημέρες. Σε περίπτωση πειθαρχικού σφάλματος που διαπράχθηκε από τον κρατούμενο, ο διευθυντής του ιδρύματος..., μπορεί να αποφασίσει την τοποθέτηση του κρατούμενου σε πειθαρχικό κελί εάν αυτό το μέτρο είναι το μοναδικό μέσο για να θέσει τέρμα στην διάπραξη του σφάλματος ή να διατηρήσει την τάξη στο εσωτερικό του ιδρύματος».

Αν ληφθεί υπ'όψιν ο βαρυσήμαντος ρόλος του Δικαστή στην εξέλιξη του σωφρονιστικού δικαίου, τότε θα καταστεί σαφές γιατί οφείλει να ελέγχει όλο και περισσότερο το σύνολο της σωφρονιστικής δραστηριότητας και τις συνέπειες της παράβασης του. Ο M. Guyomar παρουσιάζει στα συμπεράσματά του στην απόφαση Léona Biteri το επιχείρημα του «τρωτού» των κρατουμένων. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτόν, η κατάσταση του ιδιαιτέρως τρωτού

⁴⁹⁷ Conseil d'État, 14-11-2008, no 315622, arrêt El Shennawy et OIP.

⁴⁹⁸ Εν προκειμένω, ο διάδικος – κρατούμενος είχε υπαχθεί σε ειδικό καθεστώς το οποίο περιελάμβανε την διεξαγωγή σωματικών ερευνών, τέσσερις με οχτώ φορές την ημέρα, από σωφρονιστικά όργανα.

⁴⁹⁹ Conseil d'État, 17-12-2008, no 293786, arrêt Section française de l'OIP.

των κρατουμένων απαιτεί τον πλήρη έλεγχο, συμπεριλαμβανομένης της επιλογής της τιμωρίας. Υπογραμμίζει, περαιτέρω, ότι αυτή η εξέλιξη αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορέσει ο Δικαστής να εγγυηθεί την ισορροπία που ορίζεται από το άρθρο 22 του σωφρονιστικού νόμου, το οποίο προβλέπει ότι η άσκηση των δικαιωμάτων του κρατουμένου δεν μπορούν να υπαχθούν σε άλλους περιορισμούς πέραν αυτών που είναι εγγενείς της κράτησης, της διατήρησης της ασφάλειας και τη ευταξίας των ιδρυμάτων.⁵⁰⁰

II. Τα ασφαλιστικά μέτρα.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Ο νόμος της 30^{ης} Ιουνίου 2000 έθεσε τις προϋποθέσεις για την άμεση παρέμβαση του Δικαστή, εάν το απαιτούν οι περιστάσεις να ληφθούν ασφαλιστικά μέτρα.⁵⁰¹ Υπάρχουν τρεις διαδικασίες άμεσης παρέμβασης του Δικαστή που προβλέπονται από τον γαλλικό Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας. Η πρώτη (référé – suspension) προβλέπεται στο άρθρο L. 521-1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας και αφορά, σε περίπτωση ύπαρξης αμφιβολιών για την νομιμότητα, στην αίτηση αναστολής εκτέλεσης μιας ατομικής ή κανονιστικής απόφασης που έχει εκδοθεί από την σωφρονιστική διοίκηση.⁵⁰² Η δεύτερη (référé – liberté) προβλέπεται στο άρθρο L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας και αφορά στην αίτηση αναστολής εκτέλεσης απόφασης με σκοπό την διαφύλαξη των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων του κρατουμένου λόγω σοβαρής και προδήλως παράνομης προσβολής τους. Η τελευταία (référé – mesures-utiles/conservatoire) προβλέπεται στο άρθρο L. 521-3 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας και επιτρέπει στον Δικαστή να διατάξει την λήψη κάθε άλλου πρόσφορου μέτρου, δίχως να εμποδίσει την εκτέλεση οποιασδήποτε διοικητικής πράξης. Αυτές οι τρεις διαδικασίες υπόκεινται στην προϋπόθεση του επείγοντος και εναπόκειται στον διάδικο να επικαλεστεί και να αποδείξει το επείγον της λήψης ασφαλιστικών μέτρων σχετικά με την υπόθεσή του. Ο Δικαστής έχει την δυνατότητα, μέσω ενός συστήματος φιλτραρίσματος, να απορρίπτει τέτοιες αιτήσεις δίχως ακρόαση, είτε εάν κρίνει ότι αυτές δεν έχουν επείγοντα χαρακτήρα, είτε εάν κρίνει ότι η αίτηση δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα των διοικητικών Δικαστηρίων ή ότι είναι

⁵⁰⁰ M. Guyomar, concl. sur, CE, 20 mai 2011, Letona Biteri et OIP, req. n° 326084, Gaz. Pal. 2011, n° 146, p. 14.

⁵⁰¹ R. Vandermeeren, « Commentaire de la loi n° 2000-597 du 30 juin 2000 relative aux référés devant les juridictions administratives », AJDA 2000, σελ. 706, P. Cassia, Les référés administratifs d'urgence, LDGJ, 2003, A. Bourrel, Les référés d'urgence devant le juge administratif, L'Harmattan, coll. La justice au quotidien, 2003, F. Donnat, « L'office du juge administratif dans la jurisprudence récente du Conseil d'État », DA 2004, n° 5, étude n° 9, Etude du Conseil d'État, « Les procédures d'urgence en droit administratif », conseil-etat.fr ; C. Morlot-Dehan, « La réforme des procédures d'urgence devant le juge administratif », LPA 2000, n° 176, σελ. 4.

⁵⁰² Το εν λόγω ένδικο βοήθημα μπορεί να ασκηθεί πριν ή και παράλληλα με την αίτηση ακυρώσεως.

απαράδεκτη ή προδήλως αβάσιμη. Ωστόσο, παρά το θεσμικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί για την άμεση προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων, δεν έχουν εκδοθεί αρκετές αποφάσεις με την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων αναφορικά με τις σωφρονιστικές διαφορές, γεγονός που δεν επιτρέπει να ειπωθεί με βεβαιότητα εάν ο διοικητικός Δικαστής δέχεται εν γένει ότι τα μέτρα που λαμβάνονται εις βάρος των κρατουμένων (όπως, παραδείγματος χάριν, η απαγόρευση επισκέψεων) έχουν επείγοντα χαρακτήρα που δικαιολογεί την παρέμβασή του.

Τα ασφαλιστικά μέτρα, ως αντίβαρο στην άμεση αποτελεσματικότητά τους,⁵⁰³ υπόκεινται σε αυστηρές προϋποθέσεις άσκησης.⁵⁰⁴ Ο επείγοντας χαρακτήρας του ένδικου βοηθήματος, όπως προελέχθη, πρέπει να αποδεικνύεται από τον αιτούντα. Ωστόσο, το λειτουργικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκονται τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους, μοιάζει να δημιουργεί εμπόδια στην απόδειξη αυτής της προϋπόθεσης. Βέβαια, οι όροι άσκησης ενός ένδικου βοηθήματος δεν μπορούν να θεωρηθούν ως εμπόδιο στην άσκησή του, όμως ο εγκλεισμός φαίνεται να δικαιολογεί την έλλειψη προσβασιμότητας και αποτελεσματικότητας των ασφαλιστικών μέτρων για τους κρατούμενους. Η νομολογία που έχει προκύψει από την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, παρά το γεγονός ότι είναι αρκετά περιορισμένη, καταδεικνύει ότι το σχετικό ένδικο βοήθημα δεν προτιμάται από τους κρατουμένους. Επιπρόσθετα, η ισορροπία ανάμεσα στην προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων και στις απαιτήσεις ασφάλειας, η οποία αναζητείται διαρκώς από τον Δικαστή, μπορεί να οδηγήσει σε ένα συναίσθημα ανισορροπίας εις βάρος του κρατουμένου καθώς υπάρχει δυσχέρεια να προσκομιστούν τα αποδεικτικά στοιχεία εκ του γεγονότος ότι διαβιούν σε συνθήκες εγκλεισμού. Ο Δικαστής τείνει σταδιακά να διευκολύνει την πρόσβαση στο ένδικο βοήθημα των ασφαλιστικών μέτρων, διαπλάθοντας επί τα βελτίω τις προϋποθέσεις πρόσβασης. Πρόκειται όμως για ένα νέο αντικείμενο που δεν έχει ακόμα αποκαλύψει όλες του τις δυνατότητες και προοπτικές.

⁵⁰³ D. Bailleul, L'efficacité comparée des recours pour excès de pouvoir et de plein contentieux objectif en droit public français, préc., σελ. 170, n° 159.

⁵⁰⁴ P.-O. Caille, Le contentieux administratif. 1. Le juge administratif et les recours, La documentation française, 2014, n° 209, σελ. 43

1.Ο επείγων χαρακτήρας.

Το μεγαλύτερο εμπόδιο στην άσκηση των ασφαλιστικών μέτρων στις σωφρονιστικές διαφορές εναπόκειται στην δυσκολία που έχουν τα πρόσωπα που κρατούνται να αποδείξουν τον επείγοντα χαρακτήρα αναστολής μιας πράξης ή ενός μέτρου στο οποίο έχουν υπαχθεί. Εάν η άσκηση των δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους επιδέχεται περιορισμούς λόγω των εγγενών επιταγών τους εγκλεισμού, σε καμία περίπτωση δεν καταστέλλεται. Η πρόσβαση στην διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων επιβεβαιώνει αυτήν την παραδοχή κατά το μέτρο όπου η προϋπόθεση του επείγοντος, κοινή και για τις τρεις επιμέρους διαδικασίες, εκτιμάται ειδικώς από τον Δικαστή, καθώς είναι δύσκολο να αποδειχθεί. Αυτή η δυσχέρεια οδηγεί σε δύο διαπιστώσεις. Ο χαρακτήρας του επείγοντος στις σωφρονιστικές διαφορές δεν ορίζεται ούτε νομοθετικά ούτε νομολογιακά, ούτως ώστε να διευκολυνθεί η απόδειξη αυτού. Εναπόκειται, λοιπόν στον Δικαστή να ορίσει το περιεχόμενο, ανάλογα με τις αιτιάσεις και τα πραγματικά περιστατικά κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης που άγεται ενώπιον του. Ο J.-M. Sauvé εύστοχα παρατηρεί ότι το περιεχόμενο του εγκλεισμού οδηγεί τον επείγοντα χαρακτήρα, εφόσον αποτελεί μια προϋπόθεση, να γίνει δεχτός λίγο πιο δύσκολα από ότι υπό άλλες συνθήκες όπου ο χρόνος είναι λιγότερο ακίνητος.⁵⁰⁵

Ο επείγων χαρακτήρας που δύναται να οδηγήσει σε αναστολή μιας διοικητικής πράξης σύμφωνα με το άρθρο L. 521-1 του γαλλικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας πληρούται εφόσον η διοικητική απόφαση βλάπτει κατά τρόπον επαρκώς σοβαρό και άμεσο το δημόσιο συμφέρον, την κατάσταση του αιτούντος ή τα συμφέροντα που επιδιώκει να υπερασπίσει.⁵⁰⁶ Συναφώς, ο Δικαστής εξισορροπεί την ανάγκη διατήρησης της ισχύος της επίδικης πράξης μέσα στην νομική τάξη ενόψει του γενικού συμφέροντος του σωφρονιστικού ιδρύματος με την ενδεχόμενη προσβολή των δικαιωμάτων των κρατουμένων που θα επιφέρει η εφαρμογή της επίδικης απόφασης. Με άλλα λόγια, ο Δικαστής εξετάζει το συμφέρον του εγκλειστού να ανασταλεί επειγόντως μια σωφρονιστική διοικητική απόφαση και την αναγκαιότητα για την σωφρονιστική διοίκηση να διατηρηθεί και να εφαρμοστεί η απόφαση που έχει λάβει. Επιπρόσθετα, ο κρατούμενος φέρει το βάρος να αποδείξει την ύπαρξη του επείγοντος χαρακτήρα αναφορικά με την αναστολή της επίδικης πράξης, η οποία θα του επιφέρει σοβαρή και άμεση βλάβη στα συμφέροντά του και η οποία έχει ληφθεί για λόγους διατήρησης της ασφάλειας και της ευταξίας του σωφρονιστικού ιδρύματος.

⁵⁰⁵ J.-M. Sauvé, « Le contrôle de l'administration pénitentiaire par le juge administratif », 24 février 2009, in, J.-B. Auby, Le juge administratif, juge pénitentiaire, DA 2014, n° 3.

⁵⁰⁶ Conseil d'État, 19-1-2001, no 228815, arrêt Confédération nationale des radios libres. M. Guyomar, P. Collin, « Les conditions de mise en œuvre du référé-suspension », AJDA 2001, σελ. 150.

Τα αντικρουόμενα συμφέροντα των εγκλειστών και της σωφρονιστικής διοίκησης, που προσπαθεί να εξισορροπήσει ο Δικαστής, δεν έχουν την ίδια βαρύτητα. Ο περιορισμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων ενισχύει την εντύπωση ότι προτιμάται η προστασία της δημόσιας τάξης εντός του σωφρονιστικού περιβάλλοντος. Ο Δικαστής, επίσης, τείνει να προκρίνει το δημόσιο σωφρονιστικό συμφέρον έναντι των προσωπικών συμφερόντων των εγκλειστών. Προκειμένου να μετριαστούν τα ανεπιεική αποτελέσματα της δυσκολίας απόδειξης του επείγοντος χαρακτήρα, άρχισε να αναπτύσσεται η ιδέα να εισαχθεί ένα τεκμήριο σχετικά με το επείγον σε ορισμένους τομείς του εγκλεισμού που χαρακτηρίζονται από έντονες απαιτήσεις ασφάλειας. Το 2004, το Conseil d'État απέρριψε αυτήν την ιδέα ενόψει ενός μέτρου παράτασης της χρονικής διάρκειας παραμονής σε απομόνωση ενός κρατουμένου, θεωρώντας ότι ένα τέτοιο μέτρο δεν δημιουργεί προς όφελος του τελευταίου ένα τεκμήριο επείγοντος χαρακτήρα προκειμένου να ανασταλεί το επίδικο δυσμενές μέτρο.⁵⁰⁷ Αυτή η απόφαση προκαλεί έκπληξη καθώς το επίδικο μέτρο είχε υπερβεί τον μέγιστο χρόνο εκτέλεσης του ενός έτους, προϋποθέτοντας την ύπαρξη του επείγοντος χαρακτήρα.⁵⁰⁸ Αυτή η άρνηση ύπαρξης ενός τεκμηρίου επείγοντος οδήγησε στην κατάφαση της αδυναμίας πρόσβασης των κρατουμένων στις διαδικασίες των ασφαλιστικών μέτρων και, επομένως, στην προστασία των δικαιωμάτων τους, κατά το μέτρο όπου η απόφαση για θέση στην απομόνωση, παρά τον καταναγκαστικό της χαρακτήρα, δεν δημιούργησε μια επείγουσα κατάσταση κατά την άποψη του Δικαστηρίου. Το Conseil d'État ενέμεινε και μεταγενέστερα στην αυτή νομολογία.⁵⁰⁹

Η θέση σε ισχύ του σωφρονιστικού νόμου της 24^{ης} Νοεμβρίου 2009 αποτύπωσε σε γραπτό νομοθετικό κείμενο την δυνατότητα πρόσβασης των κρατουμένων στην διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, αλλά δεν κατάφερε να διευκολύνει την άσκηση των σχετικών ένδικων βοηθημάτων. Το άρθρο 726 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, μετά την τροποποίησή του από το άρθρο 91 του σωφρονιστικού νόμου, ορίζει ότι εφόσον ένα κρατούμενο πρόσωπο τοποθετείται στον πειθαρχικό τομέα ή υπό περιορισμό, μπορεί να προσφύγει στο Δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων κατ' εφαρμογή του άρθρου L.521-2 του Κώδικα της Διοικητικής Δικονομίας. Το άρθρο 726-1 του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας, το οποίο εισήχθη με το άρθρο 92 του σωφρονιστικού νόμου, ορίζει ότι εφόσον ένα κρατούμενο πρόσωπο τίθεται σε απομόνωση, μπορεί να προσφύγει στον Δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων κατ' εφαρμογή του άρθρου L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας. Επομένως, οι κρατούμενοι έχουν πλέον

⁵⁰⁷ Conseil d'État, 29-12-2004, no 268826, arrêt Houari.

⁵⁰⁸ C. Reiplinger, « Les évolutions récentes du droit au recours des personnes détenues », RPDP 2006, n° 3, σελ. 557, P. Poncela, « Chronique de l'exécution des peines », RSC 2006, σελ. 426 ; BAJDP 2005, n° 4.

⁵⁰⁹ Conseil d'État, 26-1-2007, no 299267, arrêt Khider.

την δυνατότητα να ασκήσουν ένδικα βοηθήματα κατά την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων δυνάμει όχι μόνον των διατάξεων του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας αλλά και δυνάμει των διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Διαδικασίας. Ουσιαστικά, ο σωφρονιστικός νόμος παραπέμπει στις δυνατότητες που ορίζουν οι διατάξεις του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας σχετικά με τις διαδικασίες των ασφαλιστικών μέτρων, δίχως να τροποποιεί την φύση ή το περιεχόμενό τους.

Κατά την διάρκεια των συζητήσεων επί του σχεδίου του σωφρονιστικού νόμου, ο επείγων χαρακτήρας των ασφαλιστικών μέτρων αποτέλεσε αιτία πολύ έντονων συζητήσεων. Η Επιτροπή των νόμων της Γερουσίας πρότεινε την δημιουργία ενός τεκμηρίου του επείγοντος χαρακτήρα σε περίπτωση που κάποιος κρατούμενος έχει τεθεί στον πειθαρχικό τομέα ή σε ένα κελί απομόνωσης. Κατά την διάρκεια των συζητήσεων στην Γενική Συνέλευση, αυτό το τεκμήριο παραλήφθηκε για τον λόγο ότι αυτό θα ήταν σφετερισμός των εξουσιών του Δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων⁵¹⁰, ενώ ο διοικητικός Δικαστής θα ήταν υποχρεωμένος να λάβει υπ'όψιν το προαναφερθέν τεκμήριο, αποστερούμενος «ένα ουσιώδες στοιχείο του αξιώματός του».⁵¹¹ Το Conseil d'État πλειστάκις έχει αρνηθεί να τεκμαίρει τον επείγοντα χαρακτήρα στις σωφρονιστικές διαφορές. Στην περίπτωση του μέτρου θέσης σε πειθαρχικό τομέα, το Conseil d'État θεώρησε το 2010 με την απόφαση Mebarek ότι η προσωρινή τροποποίηση του καθεστώτος κράτησης που καταλήγει για τον ενδιαφερόμενο στην θέση του σε πειθαρχικό κελί, δεν δύναται, εν απουσία ειδικών συνθηκών, να θεωρηθεί από μόνη της ως συστατικό στοιχείο μια επείγουσας κατάστασης.⁵¹² Το Δικαστήριο ενέμεινε σε αυτήν την νομολογία και όσον αφορά στις υποθέσεις που σχετίζονται με την θέση των κρατουμένων σε απομόνωση. Όταν ο M. Khider, ζήτησε να ανασταλεί, επί τη βάση του άρθρου L.521-1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας η απόφαση παράτασης της χρονικής διάρκειας θέσης του στην απομόνωση, το Conseil d'État αρνήθηκε να τεκμαίρει τον επείγοντα χαρακτήρα. Ειδικότερα, διευκρίνισε ότι εκτιμώντας ότι η προϋπόθεση του επείγοντος χαρακτήρα, κατ'αρχάς, δεν διαπιστώθηκε στην περίπτωση εκτέλεσης μιας απόφασης θέσης σε απομόνωση ενός κρατουμένου και της επέκτασης της χρονικής διάρκειας του μέτρου και λαμβάνοντας υπ'όψιν την σοβαρότητα των συνεπειών του επίδικου μέτρου στον διάδικο ενόψει των ισχυρισμών που παρουσιάστηκαν,

⁵¹⁰ Assemblée Nationale, Commission des lois, Rapport n° 1899, 8-9-2009, σελ. 378.

⁵¹¹ E. Senna, « Changement d'affectation et pouvoir disciplinaire en détention sous le regard de la CEDH », Gaz. Pal. 2011, σελ. 14.

⁵¹² Conseil d'État, réf., 22-4-2010, no 338662, arrêt Mebarek. C.-A. Dubreuil, « Caractérisation de l'urgence dans une procédure de référé liberté », JCP G 2010, n° 19, 540, P. Poncela, « Quelques aspects du respect de la dignité en droit de l'exécution des peines », RSC 2010, σελ. 645.

έκρινε ότι ο Δικαστής των ασφαλιστικών μέτρων δεν υπέπεσε σε νομικό σφάλμα.⁵¹³ Συναφώς, στην υπόθεση Théron σχετικά με την αναστολή ενός υπηρεσιακού σημειώματος που οργάνωνε το καθεστώς των τυχαίων ερευνών στην έξοδο της αίθουσας επισκέψεων, το Conseil d'État έκρινε ότι εναπόκειται στον Δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων, στον οποίον υπεβλήθη το αίτημα αναστολής μιας τέτοιας απόφασης, να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψιν τους ισχυρισμούς που προβάλλονται από τον αιτούντα, εάν οι συνέπειες μιας τέτοιας απόφασης επί της καταστάσεως αυτού ή επί άλλων ενδιαφερόμενων προσώπων, μπορούν εκ της φύσεως τους να χαρακτηριστούν ως επείγουσες.⁵¹⁴ Ο διοικητικός Δικαστής επέκτεινε αυτήν την άρνηση αναγνώρισης ενός τεκμηρίου αναφορικά με τον επείγοντα χαρακτήρα των νυχτερινών αφυπνίσεων χαρακτηριζόμενες ως «ιδιαιτέρως σημαντικές».⁵¹⁵

2. Η διαδικασία του référé – liberté.

Σε εξαιρετικά επείγουσα περίπτωση και ενόψει μιας σοβαρής και προδήλως παράνομης προσβολής, εκ μέρους της διοίκησης, σε μια θεμελιώδη ελευθερία, ο κρατούμενος μπορεί να προσφύγει στο Δικαστήριο χρησιμοποιώντας την διαδικασία référé – liberté. Οι προϋποθέσεις άσκησης αυτής του ένδικου βοηθήματος είναι πολύ αυστηρότερες από αυτές του ένδικου βοηθήματος του référé – suspension, καθώς μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα έναντι μιας συμπεριφοράς της διοίκησης και όχι μόνο έναντι μιας εκ των πράξεων της. Κατ' αρχάς, πρέπει να υφίσταται προσβολή σε μια θεμελιώδη ελευθερία υπό την έννοια του άρθρου L. 521-2 του γαλλικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας. Αυτή η έννοια δεν περιλαμβάνει το σύνολο των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που έχουν αναγνωριστεί στο άτομο, αφορά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που λογίζονται ως θεμελιώδεις και χρήζουν ειδικής προστασίας. Εναπόκειται, λοιπόν, στον Δικαστή να καθορίσει ποια δικαιώματα και ποιες ελευθερίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως θεμελιώδεις. Συναφώς, ο αιτών πρέπει να υφίσταται προσωπικά και άμεσα την προσβολή στην θεμελιώδη ελευθερία την οποία επικαλείται.⁵¹⁶ Η παρανομία της προσβολής πρέπει να είναι πρόδηλη, παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση του

⁵¹³ Conseil d'État, 1-2-2012, no 350899, arrêt Khidder, J.-F. Calmette « Pas de présomption d'urgence pour le placement à l'isolement d'un détenu ou sa prolongation », AJDA 2012, σελ. 1177, J.-P. Céré, « Placement à l'isolement : le contrôle du juge administratif », AJ Pénal 2012, σελ. 237, C. Biget, « Pas de présomption d'urgence pour le placement à l'isolement d'un détenu ou sa prolongation », AJDA 2012, σελ. 241.

⁵¹⁴ Conseil d'État, 26-9-2012, no 359479, arrêt Théron. D. Poupeau, « Les mesures de fouille des détenus ne peuvent pas être systématiques », AJDA 2012, σελ. 1826.

⁵¹⁵ Tribunal Administratif de Limoges, 18-4-2014, no 1400678. M. Herzog-Evans, « Les réveils nocturnes de détenus soumis au juge des référés », AJ Pénal 2014, σελ. 382.

⁵¹⁶ Conseil d'État, 17-4-2002, no 245283, arrêt Meyet.

δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής του κρατούμενου η προσβολή πρέπει να είναι καταφανώς δυσανάλογη. Ο Δικαστής, στην προκειμένη διαδικασία, μπορεί να διατάξει την λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για την προστασία της θεμελιώδους ελευθερίας, η οποία σύμφωνα με τον αιτούντα, βρίσκεται σε κίνδυνο. Ωστόσο, ο Δικαστής μπορεί να διατάξει μόνον προληπτικά μέτρα και όχι να ακυρώσει την προσβαλλόμενη διοικητική πράξη, μεταξύ δε αυτών των μέτρων μπορεί να είναι και η αναστολή εκτέλεση της.⁵¹⁷ Στην διαδικασία *référé – liberté* ο Δικαστής πρέπει να αποφανθεί εντός προθεσμία 48 ωρών.

Η απόφαση El Shennawy της 14^{ης} Νοεμβρίου 2008 είναι ενδεικτική των δυσκολιών που μπορούν να συναντήσουν τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερία τους στον να αποδείξουν τον επείγοντα χαρακτήρα να λάβουν άμεση δικαστική προστασία εντός μιας προθεσμίας 48 ωρών.⁵¹⁸ Ο αιτών ήταν ένας κρατούμενος που υπόκειτο σε ειδικό καθεστώς ερευνών. Συγκεκριμένα, υπόκειτο, σε κάθε εμφάνισή του ενώπιον Δικαστηρίου, σε 4 έως 8 πρωκτικές έρευνες, οι οποίες μαγνητοσκοπούνταν συστηματικά και διεξάγονταν από άτομα που φορούσαν κουκούλες. Στην προκειμένη περίπτωση, ο Δικαστής απέρριψε την ύπαρξη του επείγοντος χαρακτήρα με το σκεπτικό ότι δεν αποδείχθηκε, αλλά ούτε προβλήθηκε, ότι ο M. El Shennawy όφειλε να υπαχθεί σύντομα σε διαδικασία παρουσίασης ενώπιον Δικαστηρίου για την οποία θα εφαρμοζόταν το επίδικο καθεστώς. Επομένως, το γεγονός ότι ο κρατούμενος δεν θα υπαγόταν σύντομα σε διαδικασία ενώπιον Δικαστηρίου, ήτοι εντός 48 ωρών, αρκούσε στο Δικαστήριο για να μην δεχτεί την ύπαρξη του επείγοντος χαρακτήρα και να απορρίψει το αίτημα της αναστολής του επίδικου μέτρου. Περαιτέρω, στην απόφαση Dezaine το Conseil d'État ασχολήθηκε με τον έλεγχο της εφαρμογής ενός ατομικού μέτρου που προέβλεπε την συστηματική ενδοσωματική έρευνα ενός κρατούμενου μετά από κάθε επίσκεψή του στην αίθουσα επισκεπτηρίου και τον επείγοντα χαρακτήρα της αναστολής του.⁵¹⁹ Για αυτόν τον λόγο, ο κρατούμενος έπρεπε να αποδείξει τον ειδικό χαρακτήρα του επείγοντος. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο εξέτασε εξονυχιστικά τον επείγοντα χαρακτήρα αναφορικά με την εκτέλεση της απόφασης έρευνας εντός του προβλεπόμενου χρόνου. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι προκειμένου για μια έρευνα που περιορίζεται μόνον στις επαφές του κρατούμενου με τον

⁵¹⁷ Conseil d'État, 1-5-2001, no 230794, arrêt Paturel.

⁵¹⁸ Conseil d'État, 14-11-2008, no 315622, arrêt El Shennawy, D. Pollet-Panoussis, « Une nouvelle hypothèse de contrôle du milieu carcéral par le juge administratif », RFDA 2009, σελ. 957, E. Geffray, S.-J. Lieber, « Le droit pénitentiaire, un droit en construction », AJDA 2008, σελ. 2389, J.-P. Céré, « Exécution des peines », Rec. Dalloz 2009, p. 1376, J.-M. Pastor, « Régime de fouille corporelle intégrale des détenus : compétence du juge administratif », AJDA 2009, σελ. 2145, E. Royer, « Fouille intégrale des détenus : compétence administrative », Rec. Dalloz 2008, σελ. 3013, E. Péchillon, « Compétence du Conseil d'État pour examiner la légalité des fouilles de détenu opérées à l'occasion d'une extraction judiciaire », AJ Pénal 2009, σελ. 89, M.-C. Rouault, « Le juge administratif connaît du régime de fouille intégrale des détenus », JCP G 2008, act. 682.

⁵¹⁹ Conseil d'État, réf., 9-9-2011, no 352372, arrêt Dezaine.

εξωτερικό κόσμο, και για τον Μ.Α. προκειμένου για μια φορά το δεκαπενθήμερο όταν έχει την άδεια να συναντά τους γονείς του στην αίθουσα επισκεπτηρίου, το επίδικο μέτρο δεν αρκεί για να δημιουργηθεί μια κατάσταση ιδιαιτέρως επείγουσα δικαιολογώντας την έκδοση μιας απόφασης του Δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων εντός σαράντα οχτώ ορών. Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι ο κρατούμενος δεν απέδειξε την ύπαρξη της ιδιαιτέρως επείγουσας κατάστασης καθώς είχε την δυνατότητα να δέχεται επισκέψεις στην αίθουσα επισκεπτηρίου μια φορά ανά δεκαπέντε ημέρες και η επόμενη ημέρα επισκεπτηρίου δεν ήταν σύντομα. Επομένως, ο επείγων χαρακτήρας να αποφανθεί το Δικαστήριο εντός προθεσμίας σαράντα οκτώ ορών, στην προκειμένη περίπτωση, δεν αποδείχθηκε. Κάποιες ημέρες αργότερα, ο συγκεκριμένος κρατούμενος προσέφυγε εκ νέου στο Διοικητικό Πρωτοδικείο της Marseille επί τη βάσει αυτήν την φορά του άρθρου L. 521-1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας προκειμένου να αναστείλει την απόφαση των συστηματικών ερευνών που διεξάγονταν εις βάρος του, με αποτέλεσμα να γίνει δεκτό το αίτημά του.⁵²⁰ Θα μπορούσε, λοιπόν, να ειπωθεί ότι η ορολογία που χρησιμοποιήθηκε από το Δικαστήριο της αρχικής απορριπτικής απόφασης προσανατόλισε τον κρατούμενο να προσφύγει μέσω μιας άλλης διαδικασίας για να επιτύχει την ανατολή του επίδικου μέτρου.

Κατόπιν τούτων, καθίσταται σαφές ότι αφ' ης στιγμής αποδειχθεί το εξαιρετικά επείγον, ο Δικαστής δεν έχει παρά να το λάβει υπ' όψιν του. Στην κατωτέρω περίπτωση ο Μ. Gutknecht είχε υπαχθεί σε ένα καθεστώς ειδικών ερευνών μετά από κάθε περίπατό του και καθώς οι τελευταίοι ήταν καθημερινοί, υπόκειντο καθημερινώς σε ενδοσωματικές έρευνες. Ο κρατούμενος προσέβαλε με επιτυχία την απόφαση που προέβλεπε αυτό το μέτρο καθώς ο Δικαστής έκρινε ότι ο καθημερινός χαρακτήρας των επίμαχων ενδοσωματικών ερευνών δημιουργεί μια επείγουσα κατάσταση υπό την έννοια του άρθρου L. 521-2.⁵²¹ Οι επικείμενες προσεχείς έρευνες ήταν αρκετές για να αναστείλει ο Δικαστής το επίδικο μέτρο κρίνοντας την συγκεκριμένη κατάσταση ως επείγουσα. Επίσης, κρίνεται ως σημαντικό να αναφερθεί και η απόφαση ΟΙΡ του Conseil d'État σύμφωνα με την οποία «3.882 άτομα είναι έγκλειστα στο κατάστημα κράτησης του Fleury – Mérogis, ..., ότι, προκειμένου για την περίοδο από την 17^η Απριλίου έως την 31^η Μαΐου 2013, περίπου 10.000 επισκέψεις στην αίθουσα επισκεπτηρίου έλαβαν χώρα στο κατάστημα κράτησης, ότι κατ' εφαρμογή του επίδικου υπηρεσιακού σημειώματος, το σύνολο αυτών των επισκέψεων στην αίθουσα επισκεπτηρίου οδήγησε, ως απόρροια, στο μέτρο της ενδοσωματικής έρευνας, ότι λαμβάνοντας υπ' όψιν τον αριθμό των

⁵²⁰ Tribunal Administratif de Marseille, réf., 16-9-2011, no 1105921.

⁵²¹ Conseil d'État, réf., 20-5-2010, no 339259, arrêt Gutknecht.

κρατουμένων που δύναται να υπαχθούν σε ένα τέτοιο μέτρο την 30^η Ιουνίου 2013, η συχνότητα και ο επαναλαμβανόμενος χαρακτήρας των πραγματοποιούμενων ενδοσωματικών ελέγχων στο σωφρονιστικό ίδρυμα δημιουργεί μια επείγουσα κατάσταση υπό την έννοια άρθρου L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας». ⁵²² Επομένως, δεν αρκεί το μέτρο των ερευνών απλώς να υπάρχει, αλλά πρέπει η εκτέλεσή του να επίκειται να λάβει χώρα σύντομα για να εγκαθιδρυθεί ο επείγων χαρακτήρας.

Η δυσκολία για τους εγκλείστους να αποδείξουν τον επείγοντα χαρακτήρα στην διαδικασία του *référé – liberté*, μπορεί, ωστόσο, να ξεπεραστεί από τα στοιχεία που εξετάζει ο Δικαστής. Στην απόφαση Section française de l’OIP, σχετικά με την διαπίστωση ανθυγιεινών συνθηκών στην φυλακή του Baumettes στην Marseille, το Conseil d’État έδρασε την κρίση του στην αναφορά του Γενικού Ελεγκτή των χώρων στέρησης της ελευθερίας (Contrôleur général des lieux de privation de liberté), για να αναγνωρίσει τον επείγοντα χαρακτήρα της κατάστασης και να διατάξει την διοίκηση να αναλάβει δράση. ⁵²³ Ο Γενικός Ελεγκτής εξέδωσε και δημοσίευσε τις συστάσεις του, μόλις για δεύτερη φορά από την δημιουργία αυτού του θεσμικού οργάνου, ⁵²⁴ υπογραμμίζοντας την σοβαρότητα της κατάστασης και το επείγον να ληφθούν άμεσα μέτρα προκειμένου να παύσει η προσβολή στα δικαιώματα των κρατουμένων. Οι διαπιστώσεις του Γενικού Ελεγκτή διευκόλυναν τελικά την αποτελεσματικότητα του ένδικου βοηθήματος. Από την εξέταση των ανωτέρω περιπτώσεων προκύπτει ότι ακόμα και αν ενέχει αρκετές δυσκολίες για τους κρατούμενους να αποδείξουν στον Δικαστή ότι συντρέχει επείγουσα κατάσταση για να αποφανθεί μέσα στην προθεσμία των σαράντα οχτώ ορών, μια τέτοια προϋπόθεση δεν είναι τελικά ανυπέρβλητη αφ’ης στιγμής ο Δικαστής εξετάζει την υπόθεση με πραγματιστικό τρόπο, συλλέγοντας στοιχεία από κάθε πρόσφορη πηγή.

⁵²² Conseil d’État, 6-6-2013, no 368816, arrêt OIP. A. Bretonneau, J. Lessi, « Référés : l’irrésistible ascension », AJDA 2014, σελ. 1484.

⁵²³ Conseil d’État, 22-12-2012, no 364584, 364620, 364621, 364647, arrêt Section française de l’OIP, S. Slama, « Constat d’insalubrité des Baumettes : de la justiciabilité à l’effectivité du contrôle sur les conditions de détention par le juge des référés-liberté », in, Lettre « Actualités Droits-Libertés », CREDOF, 27 décembre 2012.

⁵²⁴ Με το άρθρο 9 του νόμου της 30^{ης} Οκτωβρίου 2007 συστήθηκε το θεσμικό όργανο με την ονομασία Γενικός Ελεγκτής των χώρων στέρησης της ελευθερίας (Contrôleur général des lieux de privation de liberté). Οι πρώτες συστάσεις είχαν εκδοθεί και δημοσιευθεί το 2011 και αφορούσαν το σωφρονιστικό ίδρυμα του Nouméa.

3. Η διαδικασία των *référé – suspension* και *référé – mesures-utiles/conservatoire*.

Στην διαδικασία των *référé – suspension* και *référé – mesures-utiles/conservatoire* ο Δικαστής αναγνωρίζει με μεγαλύτερη ευκολία τον επείγοντα χαρακτήρα καθώς αυτός εκτιμάται λαμβάνοντα υπ' όψιν «την αναγκαιότητα για τον κρατούμενο να επωφεληθεί, εντός μιας πολύ σύντομης προθεσμίας, ενός προληπτικού μέτρου»,⁵²⁵ και όχι εντός μιας προθεσμίας 48 ωρών.

Με την διαδικασία *référé – suspension* δίνεται στον διάδικο – κρατούμενο η δυνατότητα της ολικής ή μερικής αναστολής εκτέλεσης μιας απόφασης της σωφρονιστικής διοίκησης κατά της οποίας έχει ασκηθεί αίτηση ακύρωσης. Η αίτηση υπόκειται σε δύο προϋποθέσεις για να γίνει δεκτή ως βάσιμη: κατά πρώτον να αποδεικνύεται ο επείγων χαρακτήρας της και κατά δεύτερον να υπάρχει βάσιμη αμφιβολία για την νομιμότητα της πράξης για την οποία ζητείται η αναστολή εκτέλεσης. Σύμφωνα με το Conseil d'État η προϋπόθεση του επείγοντος στην οποία υπόκειται η έκδοση ενός ανασταλτικού μέτρου πρέπει να θεωρείται ότι πληρούται όταν η προσβαλλόμενη διοικητική απόφαση προκαλεί βλάβη κατά τρόπο καταφανώς σοβαρό και άμεσο στην προσωπική κατάσταση του αιτούντος ή στα συμφέροντα που αυτός επιδιώκει να προασπίσει.⁵²⁶ Ο επείγων χαρακτήρας συνάγεται, λοιπόν, από τον συνδυασμό δύο κριτηρίων: την σοβαρότητα και την αμεσότητα των συνεπειών της προσβαλλόμενης απόφασης επί των δικαιωμάτων του αιτούντος. Η βλάβη πρέπει να είναι πραγματική και όχι καθαρά υποθετική. Ο Δικαστής απορρίπτει εύλογα το αίτημα περί αναστολής αφ' ης στιγμής η επίδικη απόφαση έχει εξ' ολοκλήρου εκτελεστεί κατά την στιγμή του δικαστικού ελέγχου.⁵²⁷ Η απόφαση του Conseil d'État καταδεικνύει ευκρινώς τον έλεγχο που ασκεί ο Δικαστής αναφορικά με τον επείγοντα χαρακτήρα στην διαδικασία του *référé – suspension*.⁵²⁸ Εν προκειμένω, το σωματείο ΟΙΡ ζήτησε οι κρατούμενοι που βρίσκονταν στο σωφρονιστικό ίδρυμα του Fleury – Mérogis να μην παραπέμπονται πλέον στους πειθαρχικούς τομείς του ιδρύματος καθώς το επίπεδο ερείπωσης αντέκειτο, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, σχετικά με την απαγόρευση της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης. Το Δικαστήριο απέρριψε το ένδικο βοήθημα ελλείψει επείγοντος χαρακτήρα, εδράζοντας το σκεπτικό τους σε πολλά στοιχεία τα οποία προσπάθησε να εξισορροπήσει. Διαπίστωσε, κατ' αρχάς, ότι δεν υπήρξε σοβαρή και άμεση προσβολή στα συμφέροντα που υπερασπίζεται το σωματείο καθώς κανένας

⁵²⁵ Tribunal Administratif de Paris, réf., 20-6-2006.

⁵²⁶ Conseil d'État, 19-1-2001, no 228815, arrêt “radios libres” και Conseil d'État, 28-2-2001, no 229562 229563 229721, arrêt Préfet des Alpes- Maritimes.

⁵²⁷ Conseil d'État, 27-11-2002, no 248050, arrêt Région Centre.

⁵²⁸ Conseil d'État, 9-4-2008, no 311707, arrêt OIP, J. Birnbaum, « Pas d'urgence à déplacer les détenus d'un quartier disciplinaire dégradé », AJDA 2008, σελ. 1447.

κρατούμενος δεν παραπονέθηκε για άσχημες συνθήκες κράτησης. Περαιτέρω, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι δεν αποδείχτηκε η ύπαρξη κινδύνου αυτοκτονίας κάποιου κρατούμενου μόνον για τον λόγο ότι αυτός κρατείτο υπό άσχημες συνθήκες, ούτε ότι η ιατρική υπηρεσία διαπίστωσε αύξηση των προβλημάτων στην φυσική κατάσταση των κρατουμένων. Επομένως, η επίδικη απόφαση δεν προσβάλλει σοβαρά την υγεία των κρατουμένων. Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχε εναλλακτική λύση σε περίπτωση που σφραγιζόταν ο πειθαρχικός τομέας, έλαβε δε υπ'όψιν ότι ένας νέος πειθαρχικός τομέας επρόκειτο να ανοίξει και να λειτουργήσει προσεχώς ενώ δέχτηκε ότι άπτεται του δημοσίου σωφρονιστικού συμφέροντος να διαθέτει ένα σωφρονιστικό ίδρυμα σε μόνιμη βάση έναν τέτοιο τομέα. Επομένως, ο Δικαστής φρόντισε να εκτιμήσει επισταμένως τα στοιχεία που χρίζουν εξισορρόπησης κατά την κρίση του και ότι παρίσταται ανάγκη να προστατευθούν συγκεκριμένα συμφέροντα, προκειμένου να καθοριστεί η ύπαρξη του επείγοντος χαρακτήρα. Δίχως επαρκή απόδειξη ότι οι αρνητικές συνέπειες των άσχημων συνθηκών κράτησης επί της υγείας των κρατουμένων, ικανή να γείρει την πλάστιγγα υπέρ της προστασίας του συγκεκριμένου δικαιώματος, απεφάνθη ότι ήταν απαραίτητη η λειτουργία του πειθαρχικού τομέα. Περαιτέρω, στην απόφαση Khider το 2007 το Conseil d'État προέβη σε μια ιδιότυπη εκτίμηση του επείγοντος χαρακτήρα καθώς έκρινε ότι δεν υφίσταται επείγων χαρακτήρας για να ανασταλεί η απόφαση που επιμήκυνε την διάρκεια της απομόνωσης του M. Khider καθώς τα προσκομιζόμενα ιατρικά πιστοποιητικά που διαπιστώνουν την ύπαρξη προβλημάτων δεν επαρκούν για να εγκαθιδρυθεί η ύπαρξη μιας τέτοιας σοβαρής κατάστασης που θα χαρακτηριζόταν ως επείγουσα κατάσταση.⁵²⁹ Η ύπαρξη ιατρικών πιστοποιητικών δεν επαρκεί για να πείσει τον Δικαστή περί της ύπαρξης μιας σοβαρής και άμεσης προσβολής και, ως εκ τούτου, επείγουσας, ακόμα και αν αναφέρουν προβλήματα, τα οποία δεν αμφισβητούνται. Αυτό καταδεικνύει την δυσκολία για τους εγκλείστους να αποδείξουν τον επείγοντα χαρακτήρα καθώς ο εγκλεισμός μοιάζει να δικαιολογεί τις ταλαιπωρίες των κρατουμένων, οι οποίες πρέπει να χαρακτηρίζονται από αυξημένη σοβαρότητα για να αναγνωρισθεί ο επείγων χαρακτήρας. Εν συνεχεία, το έτος 2012, ο M. Khider προσέφυγε κατά δυο ατομικών αποφάσεων, εκ των οποίων η πρώτη αφορούσε στην μεταφορά του και η δεύτερη στην συνέχιση της θέσης τους σε απομόνωση.⁵³⁰ Το Conseil d'État διευκρίνισε αναφορικά με το μέτρο της απομόνωσης ότι μπορεί να ληφθεί υπ'όψιν η διάρκεια της απομόνωσης προκειμένου να εκτιμηθεί ο επείγων χαρακτήρας και απέρριψε το αίτημα αναστολής. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι ο κρατούμενος υπήρξε έγκλειστος, κατά την διάρκεια πολλών ετών

⁵²⁹ Conseil d'État, 26-1-2007, no 299267, arrêt Khider.

⁵³⁰ Conseil d'État, 1-2-2012, no 350899, arrêt Khider.

σε καθεστώς απομόνωσης και, επομένως, είχε συνηθίσει το συγκεκριμένο αυστηρό καθεστώς που του είχε επιβληθεί παρά το γεγονός ότι δεν βρισκόταν υπό αυτό από ένα χρονικό διάστημα και εντεύθεν. Η νέα απόφαση για την θέση του υπό το καθεστώς απομόνωσης δεν επαρκούσε για να χαρακτηριστεί η κατάστασή του ως επείγουσα, καθώς ο M. Khider είχε ήδη βρεθεί υπό παρόμοιες συνθήκες στο παρελθόν κατά την διάρκεια του εγκλεισμού του. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο μοιάζει να αποδέχεται ότι «η συνήθεια» που είχε ένας κρατούμενος, να βρίσκεται δηλαδή σε απομόνωση, δικαιολογεί το γεγονός ότι δύναται εκ νέου να αντέξει την απομόνωση κάποιο διάστημα, έως ότου ο Δικαστής αποφανθεί οριστικά επί της υπόθεσης. Περαιτέρω, η απόφαση Payet σχετικά με ένα αίτημα αναστολής μιας απόφασης που προέβλεπε την διμηνιαία μεταγωγή του και ως εκ τούτου την αλλαγή της διαμονής του μεταξύ των σωφρονιστικών ιδρυμάτων (« rotations de sécurité ») επιβεβαιώνει την αυστηρή και περιοριστική προσέγγιση του επείγοντος προκειμένου να αποφανθεί ο Δικαστής εντός σύντομης προθεσμίας.⁵³¹ Το Conseil d'État, αφού υπογράμμισε ότι μια τέτοια απόφαση που εγκαθιδρύει ένα ειδικό καθεστώς κράτησης, δεν αποτελεί μέτρο εσωτερικής τάξης αλλά διοικητική πράξη που μπορεί να προσβληθεί με αίτηση ακύρωσης, απεφάνθη ότι εάν και η προσβαλλόμενη απόφαση, η οποία τύγγανε εφαρμογής από τον Μάιο του έτους 2003, πλήττει τις συνθήκες κράτησης του ενδιαφερόμενου, ανταποκρίνεται, λαμβάνοντας υπ'όψιν τις επαναλαμβανόμενες απόπειρες απόδρασης του ενδιαφερόμενου, την επικινδυνότητά του και την ποινική του κατηγορία, στις απαιτήσεις της δημόσιας ασφάλειας και ότι, περαιτέρω, η προϋπόθεση του επείγοντος χαρακτήρα που τίθεται από το άρθρο L. 521-1 του προαναφερθέντος Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει πληρωθεί. Δεν υφίσταται επείγουσα κατάσταση ούτως ώστε να ανασταλεί μια τέτοια απόφαση αφενός μεν διότι ο κρατούμενος έχει υπαχθεί στο προαναφερόμενο καθεστώς για πολλά έτη, αφετέρου δε διότι ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της δημόσιας ασφάλειας. Επιπρόσθετα, η διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας του σωφρονιστικού ιδρύματος προκρίνεται έναντι της ανάγκης να σταματήσουν οι δυσχερείς συνθήκες κράτησης. Η απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου της

⁵³¹ Conseil d'État, 14-12-2007, no 306432, arrêt Payet. Εν προκειμένω, ο διάδικος είχε αλλάξει 23 φορές σωφρονιστικό ίδρυμα από τον εγκλεισμό του στις 9-5-2003. Ενώπιον του Conseil d'État ζήτησε την ακύρωση της διαταγής του Διοικητικού Πρωτοδικείου του Παρισιού (Tribunal Administratif de Paris) της 25^{ης} Μαΐου 2007 η οποία απέρριψε το αίτημα αναστολής του μέτρου που τον έθετε σε ειδικό καθεστώς διμηνιαίας μεταγωγής του μεταξύ των σωφρονιστικών ιδρυμάτων της επικράτειας με το σκεπτικό ότι δεν υπήρχε μια και μοναδική απόφαση υπαγωγής του στο συγκεκριμένο καθεστώς αλλά διαδοχικές αποφάσεις αλλαγής του τόπου κράτησης που οδηγούσαν σε εκ νέου εξέταση της κάθε περίπτωσης. Περαιτέρω χαρακτήρισε την λήψη αυτών των διαδοχικών αποφάσεων ως μέτρων εσωτερικής τάξης, μη προσβλητών δικαστικά με αίτηση ακυρώσεως. Αντιθέτως, το Conseil d'État έκρινε ότι ενόψει του γεγονότος ότι ο διάδικος είχε αλλάξει τόπο κράτησης 23 φορές καταδείκνυε ότι είχε ληφθεί απόφαση υπαγωγής του σε καθεστώς συνεχών μεταγωγών, η οποία όμως δεν αποτελούσε μέτρο εσωτερική τάξης αλλά διοικητική πράξη, προσβλητή με αίτηση ακυρώσεως.

Nantes καταδεικνύει τον βαθμό της προσβολής που απαιτείται απαραίτητως για τον χαρακτηρισμό μιας κατάστασης ως επείγουσας.⁵³² Στην προκειμένη περίπτωση, ένας κρατούμενος αιτήθηκε την αναστολή της απόφασης της μεταγωγής του σε άλλο σωφρονιστικό ίδρυμα. Ο Δικαστής υπογραμμίζει, αρχικά, ότι η φυλακή που θα μετακινηθεί ο κρατούμενος είναι πεπαλαιωμένη και οι συνθήκες κράτησης σε αυτήν αντίκεινται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ωστόσο, εν συνεχεία έκρινε ότι δεν υφίσταται επείγουσα κατάσταση ούτως ώστε να αναστείλει την απόφαση, αφ'ης στιγμής η σωφρονιστική διοίκηση είχε επιφέρει κάποιες βελτιώσεις στο σωφρονιστικό ίδρυμα, επρόκειτο δε να προβεί και σε άλλες, ενώ ένα συμπληρωματικό ίδρυμα επρόκειτο σύντομα να δημιουργηθεί. Περαιτέρω, ακόμα και αν οι συνθήκες κράτησης δεν ήταν ανθρώπινες, δεν ήταν επαρκείς για να δικαιολογήσουν την αναστολή της απόφασης. Η απόφαση αυτή μοιάζει να μας εκπλήσσει με την αυστηρότητά της, καταδεικνύει όμως παράλληλα την διαρκή ισορροπία που αναζητά ο Δικαστής, συχνά εις βάρος των δικαιωμάτων των εγκλειστών. Αντίθετα, το Διοικητικό Πρωτοδικείο του Melun ανέστειλε τις αποφάσεις που καταδίκάζαν τον M. Khider σε πολυήμερη πειθαρχική ποινή εγκλεισμού σε πειθαρχικό κελί.⁵³³ Έκρινε, λοιπόν, ότι υφίσταται επείγων χαρακτήρας καθώς μια τέτοια ποινή έχει σοβαρές συνέπειες στην υγεία του κρατουμένου, ο οποίος έχει αναπτύξει φυσική και ψυχιατρική παθολογία εξαιτίας της παρατεταμένης απομόνωσής του. Ο επείγων χαρακτήρας αναγνωρίστηκε λόγω της απόδειξης της ειδικής προσβολής στην υγεία του κρατουμένου.

Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η περίπτωση σχετικά με τα σημειώματα των διευθυντών των σωφρονιστικών ιδρυμάτων που προέβλεπαν την συστηματική έρευνα όλων των κρατουμένων κατά την έξοδό τους από την αίθουσα επισκεπτηρίου, κάποιιοι δε διευθυντές σωφρονιστικών ιδρυμάτων έθεσαν σε λειτουργία ένα σύστημα τυχαίων ερευνών. Στην απόφαση Théron, ο Δικαστής εξέτασε αυτό το τελευταίο αυτό σύστημα και θεώρησε ότι υπήρχε επείγουσα κατάσταση για να αναστείλει το σημείωμα του διευθυντή σχετικά με τις τυχαίες έρευνες.⁵³⁴ Συγκεκριμένα, εξέτασε επισταμένως το περιεχόμενο του σημειώματος και της εφαρμογής του σε σχέση με την κατάσταση του αιτούντος κρατούμενου. Το επίδικο σημείωμα προέβλεπε ότι οι έρευνες διεξάγονται κατά μέσον όρο μια φορά στις δύο διελεύσεις. Ο κρατούμενος που αιτήθηκε την αναστολή του σημειώματος είχε δικαίωμα να δέχεται επισκεπτήριο κάθε εβδομάδα και, επομένως, επισκεπτόταν τακτικά την αίθουσα επισκεπτηρίου, με αποτέλεσμα να υπόκειται πολύ συχνά σε έρευνα. Ο Δικαστής αναγνώρισε την ύπαρξη του επειγόντος χαρακτήρα υπό την έννοια του άρθρου L. 521-1 του Κώδικα

⁵³² Tribunal Administratif de Nantes, 21-12-2007, no 64760.

⁵³³ Tribunal Administratif de Melun, 1-4-2008, no 802164.

⁵³⁴ Conseil d'État, 26-9-2012, no 359479, arrêt Théron.

Διοικητικής Δικονομίας κατά το μέτρο όπου οι έρευνες, με τον τακτικό ρυθμό που διεξάγονταν, προσέβαλαν κατά τρόπο σοβαρό και άμεσο την ανθρώπινη αξιοπρέπεια των κρατουμένων. Εξάλλου, το Διοικητικό Δικαστήριο της Limoges έκρινε ότι ένα μέτρο που προέβλεπε το συχνό νυχτερινό ξύπνημα⁵³⁵ ενός κρατουμένου, ο οποίο είχε χαρακτηριστεί ως επικίνδυνος, μπορούσε να ανασταλεί για λόγους επείγοντος.⁵³⁶ Το διακύβευμα συνίστατο στο να βρεθεί η δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην ανάγκη λήψης ενός τέτοιο μέτρου για την διαφύλαξη της ασφάλειας του σωφρονιστικού ιδρύματος και στην άμεση και σοβαρή προσβολή στην υγεία και την ιδιωτική ζωή των κρατουμένων. Ο Δικαστής αναφέρθηκε στις φυσικές βλάβες που προκαλούν τα αλλεπάλληλα νυχτερινά ξυπνήματα, καθώς και στους λόγους ασφαλείας που προέβλεπε η σωφρονιστική διοίκηση που οφείλονται σε περιστατικά που προκάλεσε ο κρατούμενος σε μακρινό βάθος χρόνου. Εν απουσία, λοιπόν, λόγων ασφαλείας πιο πρόσφατων, ο Δικαστής δέχθηκε τον επείγοντα χαρακτήρα και ανέστειλε το επίδικο μέτρο.

Στην διαδικασία του *référé – mesures-utiles/conservatoire* ο Δικαστής επιλέγει, κατά την κρίση του, τα καταλληλότερα μέτρα προκειμένου να ρυθμίσει μια κατάσταση με επείγοντα χαρακτήρα. Παραδείγματος χάριν, το Διοικητικό Πρωτοδικείο των Βερσαλλιών έκρινε ότι συντρέχει επείγουσα κατάσταση να διατάξει την σωφρονιστική διοίκηση να γνωστοποιεί το πρωτόκολλο καταγραφής των ερευνών μετά από κάθε επισκεπτήριο στην αίθουσα επισκεπτηρίου, προκειμένου να καταστεί δυνατόν να εξακριβωθεί ότι η παράνομη πρακτική των ενδοσωματικών ερευνών του γυμνού σώματος έχει σταματήσει στο σωφρονιστικό ίδρυμα.⁵³⁷ Συναφώς, το Διοικητικό Πρωτοδικείο της Marseille έκρινε ότι συνέτρεχε επείγουσα κατάσταση να διατάξει την σωφρονιστική διοίκηση να πραγματοποιήσει, εντός προθεσμίας τριών μηνών, εργασίες επισκευής στα κτήρια της φυλακής του Baumettes, καθώς το επίπεδο των ανθυγιεινών συνθηκών, όπως είχαν διαπιστωθεί από τον Γενικό Ελεγκτή των Χώρων Στέρησης της Ελευθερίας (*Contrôleur général des lieux de privation de liberté*), ήταν εξαιρετικά ανησυχητικό.⁵³⁸ Ομοίως, συνέτρεχε επείγουσα κατάσταση όταν διαπιστωθεί απουσία θέρμανσης τον χειμώνα και ο κρατούμενος δεν διαθέτει επαρκή μέσα για να θερμανθεί.⁵³⁹ Αντιθέτως, το Διοικητικό Πρωτοδικείο των Βερσαλλιών απέρριψε το αίτημα ενός κρατουμένου

⁵³⁵ Το μέτρο του νυχτερινού ξυπνήματος (*réveil nocturne*) χρησιμοποιείται για τον έλεγχο των κρατουμένων που έχουν χαρακτηριστεί ως επικίνδυνοι, και συνίσταται στον νυχτερινό άνοιγμα και έλεγχο του κελιού που βρίσκονται. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης των Βασανιστηρίων, με την από 19-4-2012 έκθεσή της, καταδίκασε το μέτρο του νυχτερινού ξυπνήματος και αφού επεσήμανε τις «επιβλαβείς συνέπειες για την υγεία των κρατουμένων», συνέστησε «να επανακαθοριστούν οι όροι της νυχτερινής επιτήρησης κάποιων διακεκριμένων κρατουμένων σε όλα τα σωφρονιστικά ιδρύματα της Γαλλίας».

⁵³⁶ Tribunal Administratif de Limoges, 18-4-2014, no 1400678.

⁵³⁷ Tribunal Administratif de Versailles, 2-8-2013, no 1304436.

⁵³⁸ Tribunal Administratif de Marseille, réf., 10-1-2013, no 1208146.

⁵³⁹ Conseil d'État, 15-7-2004, no 265594.

να διορίσει δικαστικό επιμελητή προκειμένου να διαπιστωθεί ότι συνέτρεχε επείγουσα κατάσταση λόγω των συνθηκών κράτησης στον πειθαρχικό τομέα στο σωφρονιστικό ίδρυμα του Fleury- Mérogis.⁵⁴⁰ Συγκεκριμένα, ζήτησε να καταγραφεί η θερμοκρασία των κελιών εντός του κτηρίου που κρατείτο, καθώς και η λειτουργία του συστήματος εξαερισμού. Ο Δικαστής, εν προκειμένω, έκρινε ότι ένα τέτοιο μέτρο δεν παρουσιάζει επείγοντα χαρακτήρα, λαμβανομένης υπ'όψιν της αλλαγής των κλιματολογικών συνθηκών στα φυσιολογικά για την εποχή επίπεδα. Τέλος, το Διοικητικό Πρωτοδικείο της Rennes απεφάνθη ότι συνέτρεχε επείγουσα κατάσταση να διατάξει την σωφρονιστική διοίκηση να πραγματοποιήσει εργασίες προκειμένου να διασφαλίσει το απόρρητο των τηλεφωνικών επικοινωνιών των κρατούμενων εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος.⁵⁴¹ Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει αυτή η απόφαση έγκειται στην αναγνώριση του επείγοντος χαρακτήρα, αλλά επίσης και στον ισχυρισμό που προέβαλε το κράτος για να πείσει τον Δικαστή ότι δεν υφίστατο στην προκειμένη περίπτωση επείγουσα κατάσταση. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Υπουργό Δικαιοσύνης δεν συνέτρεχε επείγουσα κατάσταση καθώς ήταν γνωστό τοις πάσι ότι υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός κινητών τηλεφώνων εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος και οι κρατούμενοι είχαν μέσω αυτών την δυνατότητα να τηλεφωνούν άκρως εμπιστευτικά. Ο Δικαστής απεφάνθη ότι μια τέτοια κατάσταση δεν επαρκούσε για την απόρριψη της ύπαρξης του επείγοντος χαρακτήρα. Επομένως, η σωφρονιστική διοίκηση δεν μπορεί να επικαλείται μια παράνομη κατάσταση για να αποφύγει της υποχρέωσής της, η οποία συνίσταται στην εξασφάλιση της διατήρησης του απορρήτου κατά την διάρκεια των τηλεφωνικών συνομιλιών των κρατούμενων με τους συνηγόρους τους. Το Conseil d'État επιβεβαίωσε αυτήν την λύση κρίνοντας ότι το μέτρο που αποφάσισε το πρωτόδικο Δικαστήριο ήταν επείγον και χρήσιμο και δεν επιδεχόταν μη εφαρμογής από το γεγονός της ύπαρξης κινητών τηλεφώνων εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Tribunal Administratif de Versailles, réf., 10-8-2006, no 606985.

⁵⁴¹ Tribunal Administratif de Rennes, réf., 23-4-2014, no 1401157. E. Péchillon, «Confidentialité des communications téléphonique en détention: le juge enjoint à l'administration de faire des travaux », AJ Pénal 2014, p. 311, M. Léna, « Droit des détenus à la confidentialité des conversations téléphoniques », Dalloz actualité 20 mai 2014.

⁵⁴² Conseil d'État, 23-7-2013, no 379875. D. Poupeau, « Un référé mesures utiles pour assurer la confidentialité des conversations téléphoniques des détenus », AJDA 2014, σελ. 1587.

4. Η απόδειξη της παρανομίας.

Σε κάθε μια από τις διαδικασίες των ασφαλιστικών μέτρων υφίσταται ένας προβληματισμός σχετικά με την νομιμότητα της επίδικης πράξης, ενώ παράλληλα χαρακτηρίζονται από την δυσκολία της απόδειξης της παρανομίας. Προκειμένου να επωφεληθεί από την διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, ο κρατούμενος πρέπει να αποδείξει την σοβαρότητα της προσβολής στα θεμελιώδη δικαιώματά του (*référé – liberté*) ή να αποδείξει την παρανομία της προσβαλλόμενης πράξης επιδιώκοντας την αναστολή της (*référé – suspension*).

Η σοβαρή και προδήλως παράνομη προσβολή μιας θεμελιώδους ελευθερίας που απαιτεί η άσκηση της διαδικασίας του *référé – liberté* δεν προϋποθέτει ότι όλα τα δικαιώματα και οι ελευθερίες υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της. Πρέπει, λοιπόν, να πρόκειται για μια θεμελιώδη ελευθερία υπό την έννοια του άρθρου L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.⁵⁴³ Η δυσκολία εναπόκειται στην απουσία ακριβούς ορισμού των θεμελιωδών ελευθεριών.⁵⁴⁴ Οι διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου βοήθησαν στον καθορισμό του περιεχομένου τους.⁵⁴⁵ Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θεωρεί ότι τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους διαθέτουν όλα τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση, πλην αυτού της φυσικής ελευθερίας. Ωστόσο, ακόμα και αν είναι αποδεκτό ότι οι κρατούμενοι κατά την διάρκεια του εγκλεισμού τους δεν στερούνται των δικαιωμάτων που προβλέπει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση, η άσκησή τους περιορίζεται από το λειτουργικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.⁵⁴⁶ Επιπρόσθετα, θα ήταν σχεδόν αδύνατο να αποτυπωθεί εξ'αρχής μια ακριβής λίστα των θεμελιωδών ελευθεριών που προστατεύονται από την διαδικασία του *référé – liberté*, καταλείποντας στον Δικαστή να περιχαρακώσει την έννοια τους. Μπορούν, επομένως, να θεωρηθούν ως θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζονται στους κρατούμενους, υπό την έννοια του άρθρου L. 521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, το δικαίωμα στην ζωή,⁵⁴⁷ το δικαίωμα να μην υφίσταται κάποιος απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση,⁵⁴⁸ το δικαίωμα

⁵⁴³ L. Favoreu, «La notion de liberté fondamentale devant le juge administratif des référés», Rec. Dalloz 2001, σελ. 1739.

⁵⁴⁴ P. Wachsmann, « L'atteinte grave à une liberté fondamentale », RFDA 2007, σελ. 58, J. Boucher, B. Bourgeois-Machureau, « Le juge administratif et le détenu », AJDA 2008, σελ. 132.

⁵⁴⁵ B. Belda, « L'innovante protection des droits du détenu élaborée par le juge européen des droits de l'homme », AJDA 2009, σελ. 406.

⁵⁴⁶ Conseil d'État, réf., 27-5-2005, no 280860, arrêt OIP, Bret et Blondin.

⁵⁴⁷ Conseil d'État, réf., 22-12-2012, no 364584.

⁵⁴⁸ Conseil d'État, réf., 20-5-2010, no 339259, arrêt Gutknecht.

στην αξιοπρέπεια,⁵⁴⁹ το δικαίωμα σεβασμού της φυσικής και ηθικής ακεραιότητας,⁵⁵⁰ η ελευθερία συναίνεσης του κρατουμένου στην παροχή ιατρικής φροντίδας,⁵⁵¹ η προσωπική ελευθερία,⁵⁵² το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή,⁵⁵³ το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή,⁵⁵⁴ το δικαίωμα άμυνας⁵⁵⁵ και το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο.⁵⁵⁶ Η συγκεκριμένη απαρίθμηση είναι περιορισμένη αλλά όχι περιοριστική καθώς τίποτα δεν εμποδίζει τον Δικαστή να προσθέσει σε αυτήν νέες θεμελιώδεις ελευθερίες κατά την κρίση των αιτημάτων των ασφαλιστικών μέτρων. Αντιθέτως, δεν θεωρούνται ως θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στους κρατουμένους υπό την έννοια του άρθρου L.521-2, η τροποποίηση του καθεστώτος κράτησης,⁵⁵⁷ ο σκοπός της κοινωνικής επανένταξης,⁵⁵⁸ η ελευθερία της γνώμης,⁵⁵⁹ η ελευθερία της έκφρασης.⁵⁶⁰ Εξάλλου, υπάρχουν και δικαιώματα των οποίων ο θεμελιώδης χαρακτήρας δεν είναι βέβαιος. Παραδείγματος χάριν, ο Δικαστής θεώρησε ότι η στέρηση της τηλεόρασης σε έναν ανήλικο κρατούμενο για δέκα ημέρες δεν προσβάλλει καμία θεμελιώδη ελευθερία, εφόσον αυτός βρίσκεται υπό το σύνηθες καθεστώς κράτησης. Περαιτέρω, το Conseil d'État θεώρησε ότι η ελευθερία σύναψης γάμου αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα, αναγνωρισμένο στους ελεύθερους ανθρώπους, υπό την έννοια του άρθρου L.521-2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.⁵⁶¹ Συναφώς, δεν θα αποτελούσε έκπληξη να αναγνωριστεί αυτή η θεμελιώδης ελευθερία και κατά την διάρκεια του εγκλεισμού δυνάμει της διαδικασίας των ασφαλιστικών μέτρων. Βέβαια, στην υποθετική αυτή περίπτωση, θα ήταν δύσκολο να αποδειχθεί ότι συντρέχει επείγουσα κατάσταση. Εξάλλου, το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή στον παρελθόν δεν εθεωρείτο ως θεμελιώδης ελευθερία ενός κρατουμένου

⁵⁴⁹ Conseil d'État, 6-6-2013, no 368816, arrêt OIP.

⁵⁵⁰ Tribunal Administratif de Grenoble, réf., 16-12-2009, no 0905563.

⁵⁵¹ Conseil d'État, 8-9-2005, no 284803, arrêt Bunel.

⁵⁵² Conseil d'État, 8-9-2005, no 284803, arrêt Bunel.

⁵⁵³ Conseil d'État, 26-10-2011, no 350081, arrêt Beaumont.

⁵⁵⁴ Conseil d'État, 6-6-2013, no 368816, arrêt OIP, Conseil d'État, 27-5-2009, no 322148, Conseil d'État, 19-1-2005, no 276562, arrêt Chevalier.

⁵⁵⁵ Conseil d'État, 19-1-2005, no 276562, arrêt Chevalier.

⁵⁵⁶ Conseil d'État, 20-1-2011, no 345052, arrêt Hubert A.

⁵⁵⁷ Conseil d'État, 10-2-2004, no 264182, arrêt Soltani.

⁵⁵⁸ Conseil d'État, 15-7-2010, no 340313, Conseil d'État, réf., 19-1-2005, no 276562, arrêt Chevalier.

⁵⁵⁹ Conseil d'État, 27-5-2005, no 280866, arrêt OIP, Bret et Blondin.

⁵⁶⁰ Tribunal Administratif de Basse-Terre, réf., 9-10-2014.

⁵⁶¹ Conseil d'État, réf., 9-7-2014, no 382145, αναφορικά με την σύναψη γάμου ενός αλλοδαπού υπηκόου και μιας Γαλλίδας. M.-C. de Montecler, « Le droit de se marier est une liberté fondamentale », AJDA 2014, σελ. 1418.

υπό την έννοια του άρθρου L.521-2.⁵⁶² Η εξέλιξη της νομολογίας όμως το ενέταξε κατόπιν στην λίστα με τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στους κρατούμενους.⁵⁶³

Η αποτελεσματικότητα της διαδικασία του *référé – liberté* είναι αδιαμφισβήτητη κατά το μέτρο όπου ο Δικαστής διαθέτει ευρείες εξουσίες, οι οποίες εφαρμόζονται ευχερώς κατά τον εγκλεισμό. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου του Fort-de-France.⁵⁶⁴ Συγκεκριμένα, το Διεθνές Παρατηρητήριο των Φυλακών (Observatoire International des prisons - OIP) ζήτησε να διαταχθεί η σωφρονιστική διοίκηση να πραγματοποιήσει εργασίες εξόντωσης των ποντικών στο σωφρονιστικό ίδρυμα, να θέσει στην διάθεση των κρατούμενων σακούλες σκουπιδιών, προϊόντα καθαρισμού, να ανανεώνει πιο τακτικά τον εξοπλισμό που δόθηκε στους κρατούμενους κατά την είσοδό τους στο σωφρονιστικό ίδρυμα, να πραγματοποιήσει εργασίες προκειμένου να βελτιώσει τις συνθήκες κράτησης. Συναφώς, ο Δικαστής διέταξε να τροποποιηθεί η σύμβαση εξόντωσης των ποντικών και καθαρισμού του σωφρονιστικού ιδρύματος που είχε συναφθεί με συμβαλλόμενη ιδιωτική εταιρεία. Αφ'ης στιγμής ο εγκλεισμός περιορίζει, εκ της φύσεως του, την άσκηση των δικαιωμάτων των κρατούμενων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η σοβαρή και παράνομη προσβολή πρέπει να υπερβαίνει έναν συγκεκριμένο βαθμό, ο οποίος αποδεικνύεται και συσχετίζεται με τον επείγοντα χαρακτήρα, επιτρέποντας την λήψη των προσφορότερων μέτρων από το Δικαστήριο. Ο Jean – Marie Sauvé συνοψίζει εξαιρετικά την προβληματική της άσκησης της διαδικασίας του *référé – liberté* από τους εγκλείστους. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτόν η προσβολή σε μια θεμελιώδη ελευθερία που αποτελεί προϋπόθεση για το ένδικο βοήθημα του *référé – liberté* είναι λιγότερο εύκολο να διαπιστωθεί σε ένα πλαίσιο όπου οι ελευθερίες είναι εκ φύσεως μειωμένες.⁵⁶⁵ Η διατήρηση της ευταξίας στους χώρους εγκλεισμού και οι ειδικοί περιορισμοί ασφαλείας μοιάζουν να νομιμοποιούν τις προσβολές στα δικαιώματα και ως εκ τούτο ο διοικητικός Δικαστής σπανίως δέχεται την ύπαρξη σοβαρής και παράνομης προσβολής σε μια θεμελιώδη ελευθερία. Το Conseil d'État, παραδείγματος χάριν, αρνήθηκε να αναγνωρίσει την σοβαρή προσβολή σε μια θεμελιώδη ελευθερία όταν ένας κρατούμενος μεταφέρθηκε σε πειθαρχικό κελί, καθώς η προσωρινή τροποποίηση του καθεστώτος κράτησης δεν δύναται, ελλείψει ειδικών συνθηκών, να θεωρείται από μόνη της ότι προσβάλλει σοβαρά μια θεμελιώδη

⁵⁶² Conseil d'État, réf., 9-7-2001, no 237005, arrêt Aït-Taleb, όπου κρίθηκε ότι η άρνηση χορήγησης άδειας να δέχεται ο κρατούμενος επισκέψεις δεν συνιστά προσβολή σε καμία θεμελιώδη ελευθερία.

⁵⁶³ Conseil d'État, 6-6-2013, no 368816, arrêt OIP, Conseil d'État, 27-5-2009, no 322148, Conseil d'État, 19-1-2005, no 276562, arrêt Chevalier.

⁵⁶⁴ Tribunal Administratif de Fort-de-France, réf., 17-10-2014, no 1400673.

⁵⁶⁵ J.-M. Sauvé, « Le contrôle de l'administration pénitentiaire par le juge administratif », 24 février 2009, in, J.-B. Auby, Le juge administratif, juge pénitentiaire, DA 2014, n° 3, repère 3.

ελευθερία.⁵⁶⁶ Επομένως, η προσβολή πρέπει να είναι επαρκώς σοβαρή για να ξεπεράσει τους συνήθεις περιορισμούς της κράτησης, ήτοι τους εκ φύσεως περιορισμούς των δικαιωμάτων λόγω του εγκλεισμού. Κάποιες, βέβαια, παρανομίες είναι αρκετά εύκολο να αποδειχθούν. Παραδείγματος χάριν, η παρακράτηση από την σωφρονιστική διοίκηση της αλληλογραφίας του κρατουμένου, που προορίζεται για τον συνήγορό του, επιφέρει σοβαρή προσβολή στο δικαίωμα να προσφύγει αποτελεσματικά ενώπιον Δικαστηρίου και να προετοιμάσει την άμυνά του, είναι δε παράνομη διότι απαγορεύεται από τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.⁵⁶⁷ Ομοίως, ο σωφρονιστικός νόμος επιτρέπει την διευκόλυνση της απόδειξης της παρανομίας των ερευνών του γυμνού σώματος, τόσο τις συστηματικές όσο και τις τυχαίες. Το Conseil d'État ανέστειλε πολλά σημειώματα που είχαν ληφθεί από τις διευθύνσεις των σωφρονιστικών ιδρυμάτων καθώς ήταν αντίθετα στις διατάξεις του σωφρονιστικού νόμου και στα δικαιώματα που κατοχυρώνει και προστατεύει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου.⁵⁶⁸ Περαιτέρω, το άρθρο 57 του προαναφερθέντος νόμου προβλέπει ήδη την εξαστομίκευση των ερευνών του γυμνού σώματος. Το άρθρο 22 του προαναφερθέντος νόμου εγγυάται την αξιοπρέπεια των εγκλείστων, όπως άλλωστε και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση όπου στο άρθρο 3 απαγορεύει την απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Είναι, επομένως, δυνατόν για τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους να αποδείξουν την παρανομία, εδραζόμενη, εκτός των άλλων, και στα ανωτέρω άρθρα, των συνθηκών εντός των οποίων διαβιούν, παρά το γεγονός ότι η απόδειξη εξαρτάται από την σοβαρότητα του βαθμού προσβολής της αξιοπρέπειάς τους.⁵⁶⁹

Αυτό που χαρακτηρίζει την διαδικασία του *référé – suspension* είναι ότι απαιτεί την απόδειξη της ύπαρξης βάσιμης αμφιβολίας σχετικά με την νομιμότητα της προσβαλλόμενης απόφασης κατά της οποίας ζητείται η αναστολή. Ο κρατούμενος μπορεί να επικαλεστεί όλες τις πλημμέλειες σχετικά με την εσωτερική και εξωτερική νομιμότητα της προσβαλλόμενης πράξης, ενώ μπορεί να επικαλεστεί και τις διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.⁵⁷⁰ Στην κατηγορία των ενδοσωματικών ερευνών το ένδικο βοήθημα του *référé – suspension* έχει ευρέως προτιμηθεί,⁵⁷¹ καθώς επιτρέπει την διευκόλυνση της απόδειξης της αμφιβολίας σχετικά με την

⁵⁶⁶ Conseil d'État, 10-2-2004, no 264182, arrêt Soltani. P. Poncela, « Chronique de l'exécution des peines », RSC 2006, p. 423. Το πρωτοβάθμιο Δικαστήριο είχε θεωρήσει ότι η προϋπόθεση του επείγοντος χαρακτήρα είχε πληρωθεί καθώς το επίδικο μέτρο ήταν στην φάση της εκτέλεσής του.

⁵⁶⁷ Tribunal Administratif de Nantes, 7-5-2002, no 02703, arrêt Cazé.

⁵⁶⁸ Conseil d'État, 6-6-2013, no 368816 & 368875, Conseil d'État, 11-7-2012, no 347146, Conseil d'État, 26-9-2012, no 359479.

⁵⁶⁹ F. Johannès, « La prison « inhumaine » de Ducos, en Martinique », Le Monde 16 octobre 2014, σελ. 15.

⁵⁷⁰ A. Zaradny, « Le contrôle de conventionalité du juge administratif des référés », JCP A 2011, n° 49, 2379.

⁵⁷¹ Tribunal Administratif de Rennes, réf., 15-12-2011, no 1104539, Tribunal Administratif de Poitiers, réf., 18-1-2012, no 1102847, Tribunal Administratif de Lyon, réf., 8-2-2012, no 1200663, Tribunal Administratif de Lyon, réf., 14-3-2012, no 1201254.

νομιμότητα της ανωτέρω πρακτικής εφόσον απαγορεύονται οι έρευνες εάν δεν είναι εξατομικευμένες.⁵⁷² Επιτρέπει ακόμα την απόδειξη αυτής της αμφιβολίας προκειμένου για ατομικές ή κανονιστικές αποφάσεις ερευνών, αφ'ης στιγμής αποδειχθεί ότι αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο μια απαγορευμένης πρακτικής.⁵⁷³ Πέραν αυτού, και άλλα μέτρα που σχετίζονταν με την ασφάλεια αποτέλεσαν αντικείμενο της διαδικασίας του *référé – suspension*. Ειδικότερα, το μέτρο της απομόνωσης που ελήφθη κατά παράβαση του νόμου της 11^{ης} Ιουλίου 1979 σχετικά με την αιτιολογία των διοικητικών πράξεων και του νόμου της 12^{ης} Απριλίου 2000 ανεστάλη από τον διοικητικό Δικαστή λόγω παρανομίας στην αιτιολογία, παράβαση της αρχής της προηγούμενης ακρόασης και μη κοινοποίησης του επίδικου μέτρου στον κρατούμενο.⁵⁷⁴ Είναι, λοιπόν, αναμενόμενο ότι ενόψει των ανωτέρω δημιουργήθηκε στον Δικαστή σοβαρή αμφιβολία σχετικά με την νομιμότητα της απόφασης απομόνωσης. Ομοίως, υφίσταται βάσιμη αμφιβολία για την νομιμότητα μιας σωφρονιστικής πράξης όταν δεν μπορεί να προσδιοριστεί ο εκδότης αυτής.⁵⁷⁵ Συναφώς, ο διοικητικός Δικαστής θεωρεί ότι υφίσταται αμφιβολία σχετικά με την νομιμότητα μιας απόφασης που ελήφθη από την διευθύντρια ενός σωφρονιστικού ιδρύματος και υπήγαγε έναν κρατούμενο στο καθεστώς των νυχτερινών ξυπνημάτων ούτως ώστε να εξασφαλιστεί η παραμονή του στο ίδρυμα και η αποτροπή ενδεχόμενης απόδρασής του.⁵⁷⁶ Η διευθύντρια δικαιολόγησε το ληφθέν μέτρο από το γεγονός ότι ο κρατούμενος είχε χαρακτηριστεί ως *διαζώντως επικίνδυνος*. Ο Δικαστής υπογράμμισε ότι ο χαρακτηρισμός ενός κρατούμενου ως *διαζώντως επικίνδυνου* δεν συνεπάγεται απαραίτητως ένα καθεστώς νυχτερινής επιτήρησης όπως αυτός που εφαρμόστηκε. Επιπρόσθετα, η διευθύντρια δεν κατάφερε να αιτιολογήσει το επίδικο μέτρο μόνον με την εγγραφή του κρατουμένου στον κατάλογο των *διαζώντως επικίνδυνων* κρατουμένων. Αντιθέτως, δεν είναι παράνομη μια απόφαση με την οποία απορρίφθηκε αίτημα να εξοπλιστούν όλα τα στρώματα των κρατουμένων με ένα άφλεκτο και μόνιμο κάλυμμα καθώς μια τέτοια άρνηση δεν είναι αντίθετη στο άρθρο 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.⁵⁷⁷ Ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα της διαδικασίας του *référé – suspension* εδράζεται στο γεγονός ότι είναι ευκολότερο να αποδειχθεί η αμφιβολία σχετικά με την νομιμότητα μιας πράξης και, συνεπώς, είναι πιθανότερο το σχετικό ένδικο βοήθημα να γίνει δεκτό από τον Δικαστή.

⁵⁷² Conseil d'État, réf., 20-5-2010, no 339259, arrêt Gutknecht, Conseil d'État, réf., 9-9-2011, no 352372, arrêt Dezaiere.

⁵⁷³ Tribunal Administratif de Marseille, réf., 16-9-2011, no 1105921.

⁵⁷⁴ Tribunal Administratif de Versailles, réf., 13-9-2005, no 507047.

⁵⁷⁵ Tribunal Administratif de Melun, 1-4-2004, no 802164, arrêt Khider et OIP.

⁵⁷⁶ Tribunal Administratif de Limoges, 18-4-2014, no 1400678.

⁵⁷⁷ Conseil d'État, réf., 11-7-2007, no 305595.

Τέλος, στην διαδικασία του *référé – mesures-utiles/conservatoire* δεν απαιτείται η απόδειξη κάποιας παρανομίας. Ειδικότερα, για το παραδεκτό του ένδικου βοηθήματος του *référé – mesures-utiles/conservatoire* του άρθρου L. 521-3 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας ο κρατούμενος δεν πρέπει να υφίσταται βλάβη εξαιτίας μιας απόφασης της σωφρονιστικής διοίκησης. Περαιτέρω, το αίτημά του δεν πρέπει να αποτελεί απόρροια μιας ρητής απόρριψης της σωφρονιστικής διοίκησης.⁵⁷⁸ Ο κρατούμενος πρέπει, κατ'αρχήν να υποβάλει ένα αίτημα ενώπιον της σωφρονιστικής διοίκησης⁵⁷⁹ και εφόσον αυτή δεν απαντήσει αυτός δύναται να ασκήσει το ένδικο βοήθημα του *référé – mesures-utiles/conservatoire*. Εάν η διοίκηση αρνηθεί ρητώς, λαμβάνει μια απόφαση της οποίας η εκτέλεση δεν μπορεί να εμποδιστεί με αίτημα ενώπιον του Δικαστή να διατάξει κάποιο σχετικό μέτρο. Περαιτέρω, στην περίπτωση της σιωπηρής άρνησης της διοίκησης, ο κρατούμενος έχει την ευχέρεια να ζητήσει την διαπίστωση των συνθηκών του εγκλεισμού και την λήψη οποιουδήποτε είδους πρόσφορου μέτρου. Παραδείγματος χάριν, θεωρήθηκε χρήσιμο το μέτρο του διορισμού δικαστικού επιμελητή που ζητήθηκε προκειμένου να διαπιστωθούν επειγόντως οι συνθήκες κράτησης σε πειθαρχικό κελί ούτως ώστε να διευκολυνθεί η αποδεικτική διαδικασία κατά την προσφυγή του ενδιαφερόμενου κρατούμενου ενώπιον Δικαστηρίου.⁵⁸⁰ Ο κρατούμενος επικαλέστηκε ότι η απουσία θέρμανσης πρέπει να διαπιστωθεί καθώς η έλλειψη σχετικού εξοπλισμού δύναται να θεμελιώσει την ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης. Συναφώς, το αίτημα κοινοποίησης εγγράφων με τα οποία είχε διαταχθεί η εκτέλεση εργασιών από τον Δικαστή κρίθηκε ως πρόσφορο μέτρο. Ο Δικαστής είχε διατάξει αρχικά την διοίκηση να πραγματοποιήσει επισκευαστικές εργασίες στα κτίρια του σωφρονιστικού ιδρύματος.⁵⁸¹ Αυτό το μέτρο επιτρέπει την εξακρίβωση ότι οι διαταχθείσες εργασίες όντως έχουν πραγματοποιηθεί και έχει δοθεί τέλος στις αναξιοπρεπείς συνθήκες που βίωναν οι κρατούμενοι εντός της φυλακής του Baumettes. Αυτή η απόφαση αποτέλεσε απόρροια του αιτήματος που είχε υποβάλλει το Διεθνές Παρατηρητήριο των Φυλακών (*Observatoire International des prisons - OIP*) ενώπιον των κρατικών αρχών ζητώντας την πραγματοποίηση των επισκευαστικών εργασιών, το οποίο όμως έμεινε αναπάντητο. Συνεπώς, όταν το αίτημα υποβλήθηκε εκ νέου ενώπιον της δικαστικής αρχής, είχε πληρωθεί η προϋπόθεση της σιωπηρής άρνησης. Το *Conseil d'État* επιβεβαίωσε την χρησιμότητα ενός αιτήματος κατά την διαδικασία του *référé – mesures-utiles/conservatoire* που

⁵⁷⁸ Σύμφωνα με το άρθρο L.521-3 του γαλλικού Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας προβλέπεται ότι «Ο Δικαστής των ασφαλιστικών μέτρων μπορεί να διατάξει κάθε πρόσφορο μέτρο δίχως να εμποδίζει την εκτέλεση καμίας άλλης διοικητικής απόφασης».

⁵⁷⁹ *Tribunal Administratif de Cergy-Pontoise*, 3-4-2001, no 9936439. E. Péchillon, « Actualité du droit de l'exécution des peines », *Rec. Dalloz* 2002, σελ. 110.

⁵⁸⁰ *Conseil d'État*, réf., 15-7-2004, no 265594.

⁵⁸¹ *Tribunal Administratif de Marseille*, 13-1-2013.

να αφορά στην ανάγκη να προστατευθεί το απόρρητο των τηλεφωνικών συνομιλιών ανάμεσα στους κρατούμενους και τους συνηγόρους τους. Διέταξε, λοιπόν, την σωφρονιστική διοίκηση να πραγματοποιήσει εργασίες εντός προθεσμίας τριών μηνών ούτως ώστε να εξασφαλίζεται το απόρρητο των επικοινωνιών.⁵⁸² Περαιτέρω, το Διοικητικό Πρωτοδικείο των Βερσαλλιών έκρινε ότι δεν είναι πρόσφορο το μέτρο της αύξησης της θερμοκρασίας εντός των κελιών του πειθαρχικού τομέα «λαμβανομένης υπ'όψιν της αλλαγής των κλιματικών συνθήκων στα φυσιολογικά για την εποχή επίπεδα».⁵⁸³ Ειδικότερα, έκρινε ότι το αίτημα του διορισμού ενός εμπειρογνώμονα προκειμένου να διαπιστωθούν οι συνθήκες της κράτησης δεν μπορεί να γίνει δεκτό εφόσον οι χώροι έγιναν ήδη αντικείμενα μιας τέτοιας διαπίστωσης και καμία εξέλιξη δεν ακολούθησε από εκείνη την στιγμή και έπειτα. Ομοίως, το Διοικητικό Πρωτοδικείο του Basse-Terre έκρινε ότι είναι απρόσφορο να διασφαλίσει την ελευθερία της έκφρασης των κρατουμένων καθώς ο σωφρονιστικός νόμος προβλέπει την διαβούλευση με τους κρατούμενους αναφορικά με τις δραστηριότητες που τους προτείνονται και επομένως δεν χρειάζεται να διαταχθεί κανένα άλλο επικουρικό μέτρο.⁵⁸⁴

III. Η αγωγή αποζημίωσης.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Η αγωγή αποζημίωσης αποτελεί ένα λιγότερο γνωστό και επομένως, λιγότερο χρησιμοποιούμενο ένδικο βοήθημα. Αρχικά, το εν λόγω ένδικο βοήθημα χρησιμοποιείτο για να καταδικάσει συμπεριφορές της σωφρονιστικής διοίκησης που οδηγούσαν σε προσβολή της ασφάλειας των κρατουμένων, των οποίων είχε την ευθύνη φύλαξης. Αργότερα άρχισε να χρησιμοποιείται για να καταδικαστούν συμπεριφορές των σωφρονιστικών οργάνων που έπλητταν την αξιοπρέπεια των κρατουμένων. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε αυτήν την διεύρυνση, κατά το μέτρο που αναγνώρισε την εφαρμογή των δικαιωμάτων που εμπεριέχονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση και κατά την διάρκεια του εγκλεισμού. Ο Δικαστής δεν διστάζει πλέον να εξετάσει λεπτομερώς τους

⁵⁸² Conseil d'État, 23-7-2014, no 379875, arrêt OIP-SF. D. Poupeau, « Un référé mesures-utiles pour assurer la confidentialité des conversations téléphoniques des détenus », AJDA 2014, p. 1587, E. Péchillon, « Confidentialité des communications téléphoniques an détention: le juge enjoint à l'administration de faire des travaux », AJ Pénal 2014, σελ. 311.

⁵⁸³ Tribunal Administratif de Versailles, réf., 10-8-2006, no 606985.

⁵⁸⁴ Tribunal Administratif de Basse-Terre, 9-10-2014.

κανόνες εκτέλεσης της σωφρονιστικής δημόσιας υπηρεσίας⁵⁸⁵ προκειμένου να προσεγγίσει το σημείο της απαιτούμενης ισορροπίας στις σωφρονιστικές διαφορές. Ο ουσιαστικός έλεγχος μετατρέπεται, επομένως, σε ένα αποτελεσματικό μέσο για να αναδυθεί η απουσία προστασίας ενός δικαιώματος ή η ανεπαρκής προστασία του. Ο Δικαστής προχωρά στην αναγνώριση των δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους, οριοθετώντας το νομικό πλαίσιο της συμπεριφοράς της σωφρονιστικής διοίκησης. Για να επωφεληθούν της αποτελεσματικότητας του συγκεκριμένου ένδικου μέσου, εναπόκειται στους κρατούμενους να αποδείξουν τα ακριβή πραγματικά περιστατικά που θεμελιώνουν την ευθύνη της διοίκησης, ήτοι την έκδοση εκ μέρους της παράνομης διοικητικής πράξης ή την τέλεση παράνομης υλικής ενέργειας ή παράλειψης. Ο Δικαστής επιδιώκει να εξασφαλίσει την δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην ανάγκη να ληφθούν υπ' όψιν οι ιδιαιτερότητες και οι περιορισμοί του κόσμου της φυλακής και στην εξασφάλιση των δικαιωμάτων των κρατουμένων.⁵⁸⁶ Ειδικότερα, ο διοικητικός Δικαστής καταστρώνει ένα νομικό πλαίσιο της σωφρονιστικής ευθύνης συνεκτικό καθώς επιδιώκει να εξισορροπήσει δίκαια, αλλά όχι χωρίς δυσκολίες, τους εγγενείς του εγκλεισμού περιορισμούς με τα δικαιώματα των εγκλείστων. Το νομικό καθεστώς της ευθύνης της διοίκησης απαιτεί την απόδειξη τριών στοιχείων και συγκεκριμένα, πρώτον, την διαπραχθείσα παρανομία εκ μέρους ενός διοικητικού οργάνου, δεύτερον, την ύπαρξη βλάβης και τρίτον, τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ της παρανομία και της βλάβης που επήλθε. Ο αιτιώδης σύνδεσμος πρέπει να είναι προσωπικός, άμεσος και βέβαιος, ν' αποτελεί δε την άμεση συνέπεια ενός σφάλματος της διοίκησης⁵⁸⁷ κατά την διαχείριση της δημόσιας υπηρεσίας που της έχει ανατεθεί..

Η σωφρονιστική παρανομία γνώρισε μια αργή αλλά σταθερή εξέλιξη η οποία οδήγησε στον επανακαθορισμό της έννοιάς της και στην αναδιαμόρφωση του περιεχομένου της. Ενώ, λοιπόν, αρχικά ο Δικαστής είχε προκρίνει τους περιορισμούς σχετικά με την ασφάλεια έναντι των δικαιωμάτων των εγκλείστων, σταδιακά προχώρησε στην πληρέστερη προστασία των δικαιωμάτων με το σκεπτικό ότι η προσβολή τους δεν ήταν δυνατόν να μείνει δίχως συνέπειες. Από νομοθετικής σκοπιάς, η λήψη υπ' όψιν των δικαιωμάτων των κρατουμένων υλοποιήθηκε με την οριοθέτηση του νομικού πλαισίου της σωφρονιστικής δραστηριότητας, δυνάμει του

⁵⁸⁵ I. Fouchard, « Les évolutions récentes de la responsabilité de l'État », AJDA 2011, σελ. 142.

⁵⁸⁶ M. Guyomar, « Le juge administratif, juge pénitentiaire », in, Terres de droit, mélanges en l'honneur de Yves Jégouzo, Dalloz, Paris, 2009, σελ. 477.

⁵⁸⁷ Το άρθρο 44 του σωφρονιστικού νόμου προβλέπει μια περίπτωση ευθύνης δίχως να έχει διαπραχθεί σφάλμα εκ μέρους των σωφρονιστικών οργάνων. Συγκεκριμένα, προκύπτει ευθύνη εφόσον συντρέχουν σωρευτικά τρεις προϋποθέσεις: ο θάνατος ενός κρατουμένου, ο οποίος προκλήθηκε από βιαιοπραγία, που διαπράχθηκε από συγκρατούμενό του.

νόμου της 22^{ης} Ιουνίου 1987.⁵⁸⁸ Ο σωφρονιστικός νόμος της 24^{ης} Νοεμβρίου 2009 προβλέπει πληθώρα δικαιωμάτων αναφορικά με τα πρόσωπα που στερούνται της ελευθερίας τους,⁵⁸⁹ όπως και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, της οποίας οι διατάξεις τυγχάνουν άμεσης εφαρμογής.⁵⁹⁰ Οι διατάξεις του τελευταίου αυτού νόμου συνέβαλαν στο να διευκρινιστεί η αποστολή της σωφρονιστικής δημόσιας υπηρεσίας και, κατά συνέπεια, τα δικαιώματα των εγκλειστών. Τα δύο όμως προαναφερθέντα νομοθετικά κείμενα προέβλεψαν και διατάξεις με τις οποίες καθόριζαν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παραγόντων του σωφρονιστικού περιβάλλοντος. Το συγκεκριμένο νομικό πλέγμα επανακαθόρισε το περίγραμμα της αποστολής της σωφρονιστικής διοίκησης και προέκρινε τις εγγυήσεις και τις παροχές προς όφελος των κρατουμένων. Προκειμένου, λοιπόν, να καταστούν αποτελεσματικές οι υποχρεώσεις που προβλέπονται από τα νομοθετικά κείμενα, οι νομοθετικές εξελίξεις πρέπει να συνοδεύονται από την εντατικοποίηση του ελέγχου του διοικητικού Δικαστή επί της νομιμότητας της σωφρονιστικής δραστηριότητας.

Για το παραδεκτό της άσκησης της αγωγής αποζημίωσης, θα πρέπει προηγουμένως ο ενάγων να έχει ζητήσει από την διοίκηση να του καταβάλει αποζημίωση, επικαλούμενος την βλάβη που του έχει προξενήσει η παρανομία της. Εάν η διοίκηση δεν απαντήσει εντός προθεσμίας δύο μηνών, τότε τεκμαίρεται ότι η αίτηση έχει απορριφθεί σιωπηρά. Η προθεσμία προσφυγής στο δικαστήριο είναι δίμηνη και αρχίζει να τρέχει από την κοινοποίηση της ρητής απόρριψης της αίτησης αποζημίωσης ή από την τεκμαιρόμενη απόρριψη αυτής, κατόπιν της παρόδου των δύο μηνών. Το δικαίωμα άσκησης αγωγής αποζημίωσης υπόκειται σε τετραετή παραγραφή, η οποία άρχεται από την 1 Ιανουαρίου του έτους που ακολουθεί την ημερομηνία που γεννήθηκε η αξίωση του ενάγοντος.

⁵⁸⁸ Νόμος no 87-432 σχετικά με την σωφρονιστική δημόσια υπηρεσία.

⁵⁸⁹ Νόμος no 2009-1436/24-11-2009.

⁵⁹⁰ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν περιέχει ειδικούς κανόνες αναφορικά με τους κρατούμενους, αλλά οι διατάξεις που περιέχει βρίσκουν εφαρμογή στις σωφρονιστικές διαφορές ουσίας. Βλ. σχετ. F. X. Fort, « La protection de la dignité de la personne détenue », AJDA 2010, p. 2249. P. Dourneau -Josette, « Les conditions de détention et la CEDH : les droits fondamentaux à l'assaut des prisons », Gaz. Pal. 2013, n° 40, σελ. 5, J. – P. Céré, « Les règles pénitentiaires européennes et les conditions de détention », Gaz. Pal. 2009, n° 39, σελ. 19.

1. Η αξίωση προς αποζημίωση κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 5 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προβλέπεται ότι κάθε πρόσωπο το οποίο είναι θύμα συλλήψεως ή κρατήσεως υπό συνθήκες αντίθετες προς τις διατάξεις των παρ. 1 έως 4 του αυτού άρθρου, έχει δικαίωμα επανορθώσεως. Το γεγονός ότι η στέρηση της ελευθερίας ήταν σύμφωνη προς το εθνικό δίκαιο και αναγνωρίστηκε ως τέτοια από τα εθνικά Δικαστήρια ή ότι στην εθνική νομοθεσία δεν υφίσταται πρόβλεψη επανόρθωσης, δεν συνεπάγεται ότι για την κράτηση αυτή δεν οφείλεται αποζημίωση.⁵⁹¹ Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 41 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην δίκαιη ικανοποίηση εάν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της και αν στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο δεν επιτρέπεται παρά μόνον ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής. Για την επιδίκαση της δίκαιης ικανοποίησης στον παθόντα απαιτείται η κατάθεση ατομικής προσφυγής από φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων, κατά τις επιταγές του άρθρου 34 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.⁵⁹² Για να θεωρηθεί ένα πρόσωπο θύμα παραβιάσεως, πρέπει να επηρεάζεται άμεσα από ένα μέτρο που έχει ληφθεί⁵⁹³ ή από μια κατάσταση. Ειδικότερα, ως ζημειωθείς νοείται ένα πρόσωπο που έχει ευθέως θιγεί από μια πράξη ή από μια παράλειψη, από μια πιθανολογούμενη παραβίαση, ακόμα και ελλείψει βλάβης ή συγκεκριμένης ζημίας.⁵⁹⁴ Η εν μέρει δικαίωση του προσφεύγοντος από τα εθνικά δικαστήρια δεν τον αποχαρακτηρίζει από την ιδιότητα του θύματος παραβιάσεως των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση.⁵⁹⁵ Ο προσφεύγων οφείλει να έχει επικαλεσθεί παραβίαση κάποιου δικαιώματός του, χωρίς να χρειάζεται να αναφέρει και την σχετική διάταξη που το κατοχυρώνει, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, αλλά και να έχει χρησιμοποιήσει όλες τις τυχόν διαθέσιμες δικονομικές διευκολύνσεις προκειμένου να παρεμποδίσει την προσβολή δικαιώματος που προστατεύεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση.⁵⁹⁶ Η έννοια του θύματος εντάσσεται στις αυτόνομες έννοιες⁵⁹⁷ και ερμηνεύεται ανεξάρτητα από

⁵⁹¹ ΕΔΔΑ, Fox, Campbell & Hartley κατά Ηνωμένου Βασιλείου (παρ. 46), 30-8-1990, ΕΔΔΑ, Dudovik κατά Ουκρανίας, 15-10-2009 (παρ. 74), ΕΔΔΑ, Svetlorusov κατά Ουκρανίας, 12-3-2009 (παρ. 69).

⁵⁹² ΕΔΔΑ, Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 29-4-2008 (παρ. 33).

⁵⁹³ ΕΔΔΑ, Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 29-4-2008 (παρ. 33).

⁵⁹⁴ ΕΔΔΑ, Lüdi κατά Ελβετίας, 15-6-1992 (παρ. 34).

⁵⁹⁵ ΕΔΔΑ, Dalban κατά Ρουμανία, 28-9-1999 (παρ. 44).

⁵⁹⁶ ΕΔΔΑ, Barberà, Messegue & Jabardo κατά Ισπανίας, 6-12-1988 (παρ. 58-59).

⁵⁹⁷ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει προσδώσει στις έννοιες αυτές ένα ξεχωριστό περιεχόμενο, λαμβανομένης υπ' όψιν της εξέλιξης του εσωτερικού δικαίου των συμβαλλομένων κρατών [ΕΔΔΑ, Chapman κατά Ην. Βασιλείου, 18-1-2001, παρ. 70], ώστε να κρίνει κατά πόσον η υστέρηση του συγκεκριμένου κράτους μπορεί να γίνει ανεκτή ή όχι, αλλά και των ενδεχόμενων επιστημονικών και κοινωνικών εξελίξεων [ΕΔΔΑ, Cossey κατά Ην. Βασιλείου, 27-9-1990, παρ. 35]. Περαιτέρω, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν επιτρέπει οι διατάξεις της

τα ισχύοντα στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο, ακόμα και αν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο πρέπει να λάβει υπ' όψιν του το γεγονός ότι ο προσφεύγων αποτέλεσε τμήμα της εσωτερικής διαδικασίας.⁵⁹⁸ Η έννοια του όρου του θύματος θα πρέπει να ερμηνεύεται με ελαστικότητα και δίχως υπερβάλλοντα φορμαλισμό,⁵⁹⁹ αρκεί δε και η πιθανολόγηση της βλάβης του προσφεύγοντα.⁶⁰⁰ Συναφώς, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ερμηνεύει διασταλτικά την έννοια του πιθανού θύματος.⁶⁰¹ Ειδικότερα, στην υπόθεση Μοδινός κατά Κύπρου της 22-4-1993 το Δικαστήριο έκρινε ότι ο προσφεύγων νομιμοποιείται να ασκήσει προσφυγή με την ιδιότητα του θύματος, ενόψει της ύπαρξης νομοθεσίας που ποινικοποιεί τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις ενηλίκων, παρά την διαβεβαίωση του Γενικού Εισαγγελέα της Κύπρου ότι η συγκεκριμένες ποινικές διατάξεις δεν πρόκειται να εφαρμοσθούν. Επίσης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει αποφανθεί με την απόφαση Klass και λοιποί κατά Γερμανίας της 6-9-1978 ότι μπορούν να θεωρηθούν κάποια πρόσωπα να θεωρηθούν ως θύματα παραβίασης, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, μόνον από την ύπαρξη μυστικών μέτρων σε βάρος τους ή από την νομοθέτηση μυστικών μέτρων, δίχως να χρειάζεται να υποστηρίζουν ότι τέτοια μέτρα εφαρμόστηκαν πράγματι σε βάρος τους(παρ. 34). Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι είναι παραδεκτή η προσφυγή των προσφευγόντων, οι οποίοι, λόγω αντικειμενικών συνθηκών, αγνοούσαν ότι ήταν θύματα, διότι δεν ήταν εις θέσιν να γνωρίζουν ότι παρακολουθούνταν οι τηλεφωνικές τους συνδιαλέξεις, προκειμένου να αμφισβητήσουν την νομιμότητα της ενέργειας αυτής.

Η δίκαιη ικανοποίηση στοχεύει στην αποζημίωση του θύματος της παραβίασης ενός δικαιώματος που κατοχυρώνεται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση και στην πλήρη αποκατάσταση της ζημίας που έχει υποστεί ο προσφεύγων αναφορικά με τις οικονομικές του απώλειες.⁶⁰² Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει εκτιμήσει ότι απολαμβάνει μίας σχετικής διακριτικής ευχέρειας στην άσκηση της εξουσίας με την οποία το περιβάλλει το άρθρο 41 της Σύμβασης, όπως μαρτυρούν το επίθετο «δίκαιη» και η φράση «εφόσον συντρέχει λόγος».⁶⁰³ Δεδομένου αυτού, και εκτός από την περίπτωση κατά την οποία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η διαπίστωση της παραβίασης παρέχει αφ' εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για την

Συμβάσεως να καταστούν ανενεργές ή να συρρικνωθεί το περιεχόμενό τους, αλλά επιτάσσει να ερμηνεύονται με τέτοιο τρόπο ώστε να καθιστούν τις εγγυήσεις της «πρακτικές και αποτελεσματικές» [ΕΔΔΑ, Soering κατά Ην. Βασιλείου, 7-7-1989, παρ. 87]. Η αρχή σύμφωνα με την οποία η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό κείμενο που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των επίκαιρων περιστάσεων είναι πάγια στην νομολογία του Δικαστηρίου [ΕΔΔΑ, Bancovic Vlastimir κατά Ελλάδος, 12-12-2001, παρ. 64].

⁵⁹⁸ ΕΔΔΑ, Micalef κατά Μάλτας, 15-10-2009 (παρ.48).

⁵⁹⁹ ΕΔΔΑ, Cardot κατά Γαλλίας, 19-3-1991 (παρ. 34).

⁶⁰⁰ ΕΔΔΑ, Groppera Radio AG κατά Ελβετίας, 28-3-1990 (παρ. 47).

⁶⁰¹ ΕΔΔΑ, Soering κατά Ην. Βασιλείου, 7-7-1989 (παρ. 90).

⁶⁰² ΕΔΔΑ, Denis Vasilev κατά Ρωσίας, 17-12-2009 (παρ. 166).

⁶⁰³ ΕΔΔΑ, Κακαμούκας και λοιποί κατά Ελλάδος, 15-2-2008 (παρ. 44).

ηθική βλάβη, το Δικαστήριο πρέπει να φροντίζει ώστε το επιδικαστέο ποσό να είναι εύλογο ως προς τη σοβαρότητα της διαπιστωθείσας παραβίασης.⁶⁰⁴ Σε κάθε περίπτωση, τίθενται δύο προϋποθέσεις προκειμένου να γίνει δεκτό το αίτημα προς αποζημίωση του θύματος. Πρώτον, το αίτημα της αποζημίωσης πρέπει να συνοδεύεται από λεπτομερή ανάλυση όλων των οικονομικών επιβαρύνσεων του προσφεύγοντος εξαιτίας της παραβίασης, συμπεριλαμβανομένων και των δικαστικών εξόδων.⁶⁰⁵ Δεύτερον, πρέπει να αναφέρεται η αποζημίωση που έχει ενδεχομένως επιδικαστεί στον προσφεύγοντα από τα εθνικά δικαστήρια.⁶⁰⁶ Το είδος του κανόνα του εσωτερικού δικαίου, κατ' επίκληση του οποίου τα εθνικά όργανα παραβίασαν την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, δεν δύναται να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για την διαπίστωση της παραβίασης και την επιβολή των προβλεπόμενων κυρώσεων εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.⁶⁰⁷ Παραδείγματος χάριν, στην υπόθεση Van Kujik κατά Ελλάδος της 19-2-1992, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδίκασε την Ελλάδα σε καταβολή αποζημίωσης στην προσφεύγουσα για την μην νόμιμη κράτησή της, καθώς και για τις κακές συνθήκες κράτησής της, παρά το γεγονός ότι αυτή δεν προέβαλε την παραβίαση της παρ. 5 του άρθρου 5 της Σύμβασης. Συγκεκριμένα, η προσφεύγουσα, ολλανδή υπήκοος, αρνούμενη να καταβάλει το πρόστιμο για τον μη εκτελωνισμό του παλαιού αυτοκινήτου της, μιας ηλεκτρικής σκούπας και ενός ποδηλάτου στην χώρα, συνελήφθη σε συνοριακό έλεγχο και κρατήθηκε για χρονικό διάστημα οχτώ μηνών στις φυλακές του Επταπυργίου (Γιεντί Κουλέ) Θεσσαλονίκης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαπίστωσε παραβίαση των άρθρων 3 (συνθήκες κράτησης), 5 (νομιμότητα κράτησης) και 6 (δίκαιη δίκη) και, κατόπιν φιλικού διακανονισμού, κατεβλήθη στην προσφεύγουσα ένα αρκετά μεγάλο ποσό (25.000.000 δρχ.) ως χρηματική ικανοποίηση.

Η αξίωση προς αποζημίωση εδράζεται είτε στην ηθική βλάβη είτε στην υλική ζημία του θύματος, ή ακόμα και στα δύο. Εάν προκύπτει ότι έχει ήδη επιδικαστεί αποζημίωση από τα εσωτερικά όργανα, αυτή συμψηφίζεται με την επιδικαζόμενη από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ή χορηγείται επιπρόσθετη χρηματική αποζημίωση.⁶⁰⁸ Ειδικότερα, εάν η ηθική βλάβη του προσφεύγοντος συναρτάται μόνον προς την διαπιστωθείσα παραβίαση από το

⁶⁰⁴ ΕΔΔΑ, Κακαμούκας και λοιποί κατά Ελλάδος, 15-2-2008 (παρ. 44).

⁶⁰⁵ ΕΔΔΑ, Belilos κατά Ελβετίας, 29-4-1988 (παρ. 81), ΕΔΔΑ, Éditions Plon κατά Γαλλίας, 18-5-2004 (παρ. 64).

⁶⁰⁶ ΕΔΔΑ, Πλατάκος κατά Ελλάδος, 11-1-2001 (παρ. 61).

⁶⁰⁷ Π. Παραρά, «Το κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού», Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2001, σελ. 548.

⁶⁰⁸ ΕΔΔΑ, Tomasi κατά Γαλλίας, 27-8-1992 (παρ. 131-133).

Δικαστήριο, το τελευταίο αποφαινεται ότι η αυτή απόφαση αποτελεί παράλληλα και ηθική ικανοποίηση για αυτόν.⁶⁰⁹

Το ποσό που επιδικάζεται λόγω ηθικής βλάβης του παθόντος στοχεύει στην επανόρθωση της αγωνίας, της ταλαιπωρίας και της αβεβαιότητας που απορρέουν από την παραβίαση αυτή⁶¹⁰ ενώ, περαιτέρω το ύψος του ποσού πρέπει να συναρτάται με την φύση του κατοχυρωμένου στην Σύμβαση δικαιώματος που έχει παραβιασθεί, με την σοβαρότητα της διαπιστωθείσας παραβίασης,⁶¹¹ και τις επιπτώσεις που επέφερε αυτή η παραβίαση στον παθόντα.⁶¹² Για την επιδίκαση χρηματικού ποσού λόγω ηθικής βλάβης, απαιτείται, σε κάθε περίπτωση, να αποδειχθεί η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην παραβίαση και στην ηθική βλάβη που προξενήθηκε στον παθόντα,⁶¹³ ενώ ο προσφεύγων δεν υποχρεούται να προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία αναφορικά με το αίτημα ηθικής βλάβης.⁶¹⁴ Αναφορικά με την επιδίκαση χρηματικού ποσού λόγω υλικής ζημίας, ο προσφεύγων πρέπει να αποδείξει τον αιτιώδη σύνδεσμο ανάμεσα στην βλάβη και την παραβίαση δικαιώματος προστατευθέντος από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση.⁶¹⁵

2. Η παρανομία της σωφρονιστικής διοίκησης.

Η σωφρονιστική διοίκηση για μεγάλο χρονικό διάστημα είχε επωφεληθεί από το ανεύθυνο κατά την διαχείριση των αρμοδιοτήτων που της είχαν ανατεθεί. Η ευθύνη των σωφρονιστικών υπηρεσιών εξετάστηκε για πρώτη φορά από το Conseil d'État το 1918 με τις αποφάσεις Zulémaro⁶¹⁶ και Duchesne⁶¹⁷. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι « μπορεί να προκύψει εκ μέρους της υπηρεσίας, μια πρόδηλη παρανομία ιδιαιτέρως σοβαρή, η οποία εκ της φύσεως της εγείρει την ευθύνη του κράτους». Αυτές οι αποφάσεις σηματοδότησαν το τέλος του ανεύθυνου της σωφρονιστικής διοίκησης και την απαρχή μιας εποχής αναζήτησης

⁶⁰⁹ ΕΔΔΑ, Sejdic & Finci κατά Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, 22-12-2009 (παρ. 63).

⁶¹⁰ ΕΔΔΑ, Κακαμούκας και λοιποί κατά Ελλάδος, 15-2-2008 (παρ. 39).

⁶¹¹ ΕΔΔΑ, Smith & Grady κατά Ην. Βασιλείου, 25-7-2000 (παρ. 12).

⁶¹² ΕΔΔΑ, Khudobin κατά Ρωσίας, 26-10-2006 (παρ. 142). Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η μη παροχή επαρκούς φροντίδας στον προσφεύγοντα κατά το χρονικό διάστημα του εγκλεισμού του δεν συνδεόταν αιτιωδώς με την επιδείνωση της υγείας του μετά την απελευθέρωσή του, διότι δεν είναι δυνατόν να διαγνωσθεί αν αιτία της επιδείνωσης της υγείας του ήταν πράγματι η ανεπαρκής ιατρική φροντίδα ή τα χρόνια προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε και πριν τον εγκλεισμό του.

⁶¹³ ΕΔΔΑ, Dickson κατά Ην. Βασιλείου, 4-12-2007 (παρ. 91).

⁶¹⁴ ΕΔΔΑ, Gridin κατά Ρωσίας, 1-6-2006 (παρ. 86).

⁶¹⁵ ΕΔΔΑ, Coka κατά Αλβανίας, 8-12-2009 (παρ. 120), ΕΔΔΑ, Shannon κατά Λετονίας, 24-11-2009 (παρ. 82).

⁶¹⁶ Conseil d'État, 4-1-1918, arrêt Mineur Zulémaro.

⁶¹⁷ Conseil d'État, 4-1-1918, arrêt Mineur Duchesne.

ευθυνών. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις προαναφερθείσες αποφάσεις, η παρανομία που θα καταλογιζόταν στην σωφρονιστικής διοίκηση έπρεπε να είναι πρόδηλη και ιδιαίτερης βαρύτητας, σύμφωνα με την αντίληψη που επικρατούσε την εποχή έκδοσης των αποφάσεων.⁶¹⁸ Η απόδειξη όμως της σοβαρότητας του διαπραχθέντος από τα σωφρονιστικά όργανα σφάλματος ήταν σχεδόν αδύνατη, με αποτέλεσμα να μην καταλογίζεται καμία ευθύνη σε αυτά. Ο διοικητικός Δικαστής πλειστάκις επιβεβαίωσε την ύπαρξη σφάλματος εκ μέρους των σωφρονιστικών οργάνων τέτοιου βαθμού σοβαρότητας που στην ουσία οδήγησε στην διατήρηση του ανεύθυνου αυτών.⁶¹⁹ Ήταν, επομένως, αρκετά δύσκολο να αναγνωριστεί η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης κατά το μέτρο που αυτή περιοριζόταν σε σφάλματα τέτοιας βαρύτητας που σήμερα θα την χαρακτηρίζαμε ως εξαιρετική. Ο Δικαστής, στο σκεπτικό των αποφάσεών του, έδινε έμφαση στην δυσκολία της διαχείρισης των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, προκρίνοντας τις απαιτήσεις της ασφάλειας επί των δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνταν την ελευθερία τους, παρά της δεδομένης ευαλωτότητάς τους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, ο Δικαστής θα αντικαταστήσει σταδιακά τον όρο «πρόδηλη και ιδιαίτερης βαρύτητας παρανομία» με αυτήν της «σοβαρής παρανομίας».⁶²⁰ Κατ' αρχάς, ο όρος της σοβαρής παρανομίας δεν διαφέρει τόσο πολύ από αυτόν της πρόδηλης παρανομίας, όμως αυτή η μεταστροφή από την νομολογία καταδεικνύει την επιθυμία του Δικαστή να διεισδύσει και να ελέγξει λίγο περισσότερο την ζωή κατά την διάρκεια του εγκλεισμού. Η απόφαση Rakotoarinovy της 3^{ης} Οκτωβρίου 1958 αποτελεί ορόσημο καθώς ο Δικαστής παραδέχθηκε ότι η σοβαρή παρανομία είναι ήδη επαρκής για να θεμελιωθεί η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης.⁶²¹ Εν προκειμένω, επρόκειτο για ένα σφάλμα κατά την επιτήρηση ενός κρατουμένου. Το σοβαρό σφάλμα, εκπηγάζει στην προκειμένη περίπτωση από την αντίληψη ότι η φύλαξη και η επιτήρηση των κρατουμένων αποτελεί μια δύσκολη αποστολή που δικαιολογεί τον περιορισμό της ευθύνης των σωφρονιστικών οργάνων. Συναφώς, κάθε παράνομη συμπεριφορά της σωφρονιστικής διοίκησης δεν μπορεί να θεμελιώσει την ευθύνη της. Η εκ νέου εξισορρόπηση των σχέσεων διοίκησης – κρατουμένου τον οδήγησε να εκτιμήσει διαφορετικά τις υποχρεώσεις της διοίκησης. Η απόφαση Dame Veuve Picard της 5^{ης}

⁶¹⁸ J.M. Auby, « Le contentieux du service public pénitentiaire », RDP 1987, tome 103, p. 547. Αντίληψη αυτή ήταν επηρεασμένη από τις ιδιαίτερες δυσκολίες των σωφρονιστικών υπηρεσιών στις γαλλικές αποικίες.

⁶¹⁹ Conseil d'État, 9-4-1948, Dame Veuve Ciaï, Rec. Lebon, σελ. 156, 30-4-1948, Dame Veuve Bernard, Rec. Lebon, σελ. 47, 10-11-1950, Dame Veuve Desjardins, Rec. Lebon, 549, 23-11-1951, Dame Veuve Gene, Rec. Lebon, σελ. 554, 13-2-1952, Dame Veuve Labat, Rec. Lebon, σελ. 107.

⁶²⁰ G. Chavrier, « Essai de justification et de conceptualisation de la faute lourde, AJDA 2003, p. 1026, J.-F. Couzinet, « La notion de faute lourde administrative », RDP 1977, p. 283, Conseil d'État, 18-3-1949, Pagliano, Rec. Lebon, σελ. 87, 24-5-1950, Bizière, Rec. Lebon, σελ. 191, 20-6-1951, Hilaire Darigrand, Rec. Lebon, p. 357, 24-10-1952, Laurent, Rec. Lebon, σελ. 468.

⁶²¹ Conseil d'État, 3-10-1958, no 34789, arrêt Rakotoarinovy.

Φεβρουαρίου 1971 σηματοδοτεί, κατά κάποιο τρόπο, την γενίκευση του όρου της σοβαρής παρανομίας.⁶²² Στην πραγματικότητα, η ευθύνη του κράτους που απορρέει από την δραστηριότητα των σωφρονιστικών οργάνων, εδραζόμενη σε σοβαρή παρανομία, λίγες φορές μπορούσε να θεμελιωθεί και επρόκειτο κυρίως για περιπτώσεις αυτοκτονίας⁶²³ ή βιαιοπραγίας που είχε υποστεί κρατούμενος από συγκρατούμενό του⁶²⁴. Με άλλα λόγια, επρόκειτο για σοβαρές περιπτώσεις όπως ο θάνατος ή η βιαιοπραγία εναντίον κρατούμενου που προκλήθηκαν από σοβαρό σφάλμα κατά την διάρκεια της φύλαξής τους. Όμως, με το πέρασμα του χρόνου, ο Δικαστής, άρχισε δειλά να εξετάζει την ευθύνη της εδραζόμενη επί απλής παρανομίας. Παραδείγματος χάριν, δέχτηκε την θεμελίωση της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης λόγω απλής παρανομίας που είχε διαπράξει ή άλλως «ενός σφάλματος που εκ της φύσεως του εγείρει την ευθύνη του κράτους» αναφορικά με αποζημίωση λόγω παραλείψεων της διοίκησης σχετικά με την διαχείρισή και συντήρηση των χώρων.⁶²⁵ Συναφώς, μια απλή παρανομία εκ μέρους των σωφρονιστικών οργάνων αναφορικά με τις καθημερινές δραστηριότητες των κρατουμένων⁶²⁶, αναφορικά με βλάβη που προκλήθηκε σε ανήλικο κρατούμενο⁶²⁷, η κατά την άσκηση μιας δραστηριότητας που έχει ανατεθεί στον κρατούμενο⁶²⁸ ή ασκείται εθελοντικά από αυτόν⁶²⁹, μπορεί να θεμελιώσει την ευθύνη του κράτους προς αποζημίωση.

Η θεμελίωση της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης εκπορευόμενη από μια απλή παρανομία που αυτή υπέπεσε είναι σχετικά πρόσφατη. Η απόφαση Marie σηματοδοτεί το πραγματικό σημείο έναρξης της εξέλιξης της εξισορρόπησης, αφενός μεν των επιταγών της ασφάλειας και των ιδιαιτεροτήτων της σωφρονιστικής δημόσιας υπηρεσίας, αφετέρου δε την απαίτηση να ληφθούν υπ' όψιν τα δικαιώματα των κρατουμένων εντός του πλαισίου της γενικής νομιμότητας. Αυτήν την περίοδο ο Δικαστής αρχίζει να διεισδύει στα άδυτα των φυλακών, χαρακτηριζόμενος όλο και περισσότερο ως σωφρονιστικός Δικαστής ή Δικαστής της

⁶²² Conseil d'État, 5-2-1971, arrêt Veuve Picard. Η σοβαρή παρανομία απαιτείται αναφορικά με την επιλογή της διοίκησης του σωφρονιστικού καταστήματος που θα εγκλειστεί ο κρατούμενος, με το καθεστώς της κράτησης και με σφάλματα κατά την επιτήρηση.

⁶²³ Conseil d'État, 14-11-1973, arrêt Dame Zanzi. F. Moderne, « Sont constitutives d'une faute lourde les négligences qui ont permis à un détenu suicidaire de mettre fin à ses jours », Dalloz 1974, σελ. 315.

⁶²⁴ Conseil d'État, 14-11-1973, arrêt Watcher, σχετικά με τον θάνατο ενός κρατουμένου που προκλήθηκε από φωτιά που άναψε συγκρατούμενός του. R. Hostiou, « La responsabilité pour faute de l'État à raison de sévices infligés à un détenu dans un établissement pénitentiaire », RFDA 1992, σελ. 269.

⁶²⁵ Conseil d'État, 31-5-1954, Dame Giou, Rec. Lebon, p. 200, 26-5-1944, Dlle Serveau, Rec. Lebon, σελ. 153 ; CE, 11-5-1956, Michel et Petit, Rec. Lebon, 190, αναφορικά με σφάλμα στην υπηρεσία πυρόσβεσης όταν ξέσπασε πυρκαγιά στο σωφρονιστικό ίδρυμα.

⁶²⁶ Conseil d'État, 25-1-1952, arrêt Vacqué, Rec. Lebon, σελ. 60.

⁶²⁷ Conseil d'État, 15-7-1958, arrêt Dufour, Rec. Lebon, σελ. 458.

⁶²⁸ Conseil d'État, 2-6-1950, arrêt Marly, Rec. Lebon, p. 875, σχετικά με την παράνομη παράλειψη να ληφθούν οι κατάλληλες προφυλάξεις κατά την διάρκεια εργασιών τοιχοποιίας.

⁶²⁹ Conseil d'État, 25-1-1952, arrêt Vacqué, Rec. Lebon, σελ. 60.

σωφρονιστικής δραστηριότητας.⁶³⁰ Περαιτέρω, με την απόφαση Chabba της 23^{ης} Μαΐου 2003, το Conseil d'État εγκατέλειψε την απαίτηση της διάπραξης σοβαρής παρανομίας για την θεμελίωση της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης.⁶³¹ Στην προκειμένη περίπτωση, ένας κρατούμενος, ο οποίος είχε προφυλακιστεί παραπονείτο στις εποπτικές αρχές για το γεγονός ότι κρατείτο δίχως την ύπαρξη έγκυρου τίτλου, καθώς η ημερομηνία έως την οποία έπρεπε να παραμείνει υπό κράτηση είχε εκπνεύσει και δεν κατανοούσε το λόγο που ήταν ακόμα έγκλειστος. Καμία πληροφορία σχετικά με τα παράπονα που εξέφρασε δεν του δόθηκε από την σωφρονιστική αρχή. Στην πραγματικότητα, η σωφρονιστική διοίκηση ουδέποτε τον ενημέρωσε ότι παρέμενε κρατούμενος δυνάμει απόφασης του Ανακριτή, με αποτέλεσμα να αγνοεί την παράταση της κράτησής του. Παρά τις αιτήσεις και τις επαναλαμβανόμενες διαμαρτυρίες του κρατούμενου, τα σωφρονιστικά όργανα ουδέποτε τον ενημέρωσαν για την εξέλιξη της υπόθεσής του. Ο κρατούμενος τελικά κρεμάστηκε στο κελί του, λίγο χρόνο μετά την έκφραση των διαμαρτυριών του. Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπό τις ιδιάζουσες συνθήκες της συγκεκριμένης περίπτωσης, η αυτοκτονία του M. Chabba πρέπει να θεωρηθεί ως άμεση συνέπεια διαδοχικών σφαλμάτων, καταλογιστών στην σωφρονιστική διοίκηση, η οποία, κατά πρώτον, παρέλειψε να τον ενημερώσει για την απόφαση παράταση της κράτησής του, εντός των πιο σύντομων προθεσμιών, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις, έπειτα, απείχε από το να εξετάσει το βάσιμο των ισχυρισμών του M. Chabba, ο οποίος, ελλείψει αυτής της ενημέρωσης, μπορούσε εύλογα να θεωρηθεί ότι συνεχίζει να είναι κρατούμενος δίχως νόμιμο τίτλο, τέλος, αρκέστηκε να τον ενημερώσει ότι αυτή η εξέταση θα λάβει χώρα αργότερα, χωρίς να λάβει τα μέτρα επιτήρησης που απαιτούσαν οι έντονες διαμαρτυρίες του. Κατά την εξέταση αυτής της απόφασης, παρατηρείται ότι το Δικαστήριο δεν χρησιμοποιεί τον όρο «σοβαρό σφάλμα», όπως κατά παράδοση χρησιμοποιούσε. Επομένως, είναι εύλογο να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ο δικαστικός έλεγχος αφορούσε σε απλή παρανομία της σωφρονιστικής διοίκησης. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο αποφεύγει να χρησιμοποιήσει τον όρο «σφάλμα», αλλά χρησιμοποιεί των όρο «διαδοχικά σφάλματα» που διαπράχθηκαν από την σωφρονιστική διοίκηση και τα απαριθμεί αναλυτικά.

⁶³⁰ M. Guyomar, « Le juge administratif, juge pénitentiaire », in, *Terres de droit, mélanges en l'honneur de Yves Jégouzo*, Dalloz, Paris, 2009.

⁶³¹ Conseil d'État, 23-5-2003, no 244663, arrêt Chabba. Βλ. σχετ. H. Arbousset, « La responsabilité de l'État en matière pénitentiaire : une clarté apparente », *AJDA* 2005, σελ. 2247, N. Albert, « L'abandon de l'exigence de la faute lourde pour engager la responsabilité de l'administration pénitentiaire », *AJDA* 2004, σελ. 157, H. Arbousset, « La responsabilité de l'État dans le domaine pénitentiaire, en débat : comment interpréter l'arrêt Chabba à la lumière des jurisprudences postérieures ? », *RPDP* 2007, n° 3, σελ. 563, S. Deliancourt, « Les régimes de détention, enjeux et perspectives de la loi pénitentiaire », *RPDP* 2009, σελ. 107.

Η μετάβαση από το σοβαρό σφάλμα στο απλό σφάλμα σταδιακά παγιώθηκε από το Conseil d'État. Η απόφαση Delorme του 2007 αποτέλεσε την ευκαιρία για το Δικαστήριο να επιβεβαιώσει την επιθυμία του να διευκολύνει την στοιχειοθέτηση της ευθύνης των σωφρονιστικών οργάνων εφόσον διαπραχθεί από αυτά απλό σφάλμα.⁶³² Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε στην αυτοκτονία ενός ανήλικου κρατούμενου. Το Δικαστήριο, αφού έλαβε υπ'όψιν ότι η ευθύνη του κράτους, λόγω των παρεχόμενων σωφρονιστικών υπηρεσιών, σε περίπτωση ζημίας που εδράζεται στην αυτοκτονία ενός κρατουμένου, ιδίως ανηλίκου, μπορεί να αναζητηθεί μόνον σε περίπτωση παρανομίας, διευκρίνισε ότι «μην εξετάζοντας την ύπαρξη ενός σφάλματος του οποίου η φύση να θεμελιώνει την ευθύνη της δημόσιας υπηρεσίας ενός σωφρονιστικού ιδρύματος, το Δικαστήριο διέπραξε σφάλμα στον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών». Το Δικαστήριο εκτίμησε ότι ένα σφάλμα στην επιτήρηση συνιστά σφάλμα που δύναται να θεμελιώσει την ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης σε περίπτωση αυτοκτονίας ανηλίκου. Συνεπώς, δεν είναι απαραίτητη η διαδοχή πολλών σφαλμάτων, αλλά μόνον μια παράνομη συμπεριφορά για να οδηγήσει την στοιχειοθέτηση της ευθύνης του κράτους. Συναφώς, στην απόφαση Boussouar, το Conseil d'État επεξέτεινε την πιθανότητα της θεμελίωσης της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης λόγω απλού σφάλματος σε περίπτωση πρόκλησης ζημίας στα υπάρχοντα των κρατουμένων.⁶³³ Περαιτέρω, στην απόφαση Zouïya της 17^{ης} Δεκεμβρίου 2008, η οποία αφορούσε στον θάνατο κρατούμενου από ασφυξία ως συνέπεια της εισπνοής καπνού που προήλθε από πυρκαγιά προκληθείσα από έναν συγκατούμενό του, το Conseil d'État απεφάνθη ότι στοιχειοθετείται η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης επί τη βάσει απλού σφάλματος.⁶³⁴ Το Δικαστήριο δέχτηκε την ύπαρξη ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης επί τη βάσει της απλής παρανομίας. Ειδικότερα, έκρινε ότι η σωφρονιστική διοίκηση δεν έλαβε υπ'όψιν την απειλή της φωτιάς παρά το γεγονός ότι ενημερώθηκε από τον κρατούμενο και συγκεκριμένα ότι υπήρξε αμέλεια ως προς την πρόληψη των γνωστών κινδύνων από την καύση των στρωμάτων, αμέλεια ως προς την κατάλληλη διαχείριση των συστημάτων απομάκρυνσης καπνού, καθώς και πολύ μεγάλη καθυστέρηση στο να επιτραπεί η

⁶³² Conseil d'État, 9-7-2007, no 281205, arrêt Delorme. M. Guyomar, « L'État est condamné à raison du suicide d'un détenu mineur », LPA 2007, n° 202, σελ. 14 ; H. Arbousset, « Responsabilité de l'État du fait des services pénitentiaires : une nouvelle évolution jurisprudentielle », AJDA 2007, σελ. 2094. Η έλλειψη επαγρύπνησης αποτελεί σφάλμα της σωφρονιστικής διοίκησης.

⁶³³ Conseil d'État, 9-7-2008, no 306666, arrêt Boussouar. E. Péchillon, « Responsabilité de l'administration du fait de dégradations et vols en détention », RPD 2008, n° 4, σελ. 892. Οι κλοπές και οι καταστροφές των υπάρχοντων των κρατουμένων ήταν πιθανές λόγω της πρακτικής να αφήνονται ανοιχτές οι πόρτες των κελιών κατά την διάρκεια της ημέρας. Αυτή η πρακτική είχε ως σκοπό να προετοιμάσει τους κρατούμενους για την επανένταξή τους κοινωνικοποιώντας τους.

⁶³⁴ Conseil d'État, 17-12-2008, no 292088, arrêt Zaouiya. E. Péchillon, « A propos de l'obligation à la charge de l'État de prendre des mesures propres à protéger la vie des détenus », AJ Pénal 2009, σελ. 86.

είσοδος στον επόπτη να έχει πρόσβαση στο υλικό πυρόσβεσης κατά της πυρκαγιάς. Συναφώς, το Δικαστήριο θεώρησε ότι καμία από αυτές τις περιστάσεις δεν έφερε τον χαρακτήρα της σοβαρής παρανομίας στην οργάνωση ή την λειτουργία της υπηρεσίας επιτήρησης των κρατουμένων. Επομένως, επεξέτεινε την όρο του «απλού σφάλματος» στις περιπτώσεις προσβολής της φυσικής ακεραιότητας των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους, πέραν από την περίπτωση της αυτοκτονίας, και εν προκειμένω, στην περίπτωση του τυχαίου θανάτου ενός κρατουμένου από πράξη συγκρατουμένου του. Ο δε M. Guyomar υπογραμμίζει ότι αυτή η λύση, κατ' αρχήν, ισχύει για όλες τις περιπτώσεις θεμελίωσης της ευθύνης της δημόσιας εξουσίας στο σωφρονιστικό τομέα.⁶³⁵

Η έννοια της παρανομίας, εκ φύσεως πολυμορφική, περιπλέκει τον ακριβή ορισμό της. Εάν η σοβαρή παρανομία μπορεί να οριστεί ως το πρόδηλο, σοβαρό σφάλμα τόσο καταφανούς βαρύτητας που θεωρείται ως τέτοια, ακόμα και στα μάτια ενός παρατηρητή ελάχιστα ενημερωμένου για τους κανόνες λειτουργίας της διοίκησης⁶³⁶, τότε καθίσταται ακόμα δυσκολότερο να οριστεί η έννοια της απλής παρανομίας της σωφρονιστικής διοίκησης.⁶³⁷ Ο Δικαστής δεν έχει συνάγει γενικά κριτήρια, ικανά να τύχουν γενικής εφαρμογής αναφορικά με την τελεσθείσα παρανομία της διοίκησης. Αντίθετα, προσαρμόζεται κάθε φορά στα δεδομένα που τίθενται ενώπιόν του, εξετάζοντας τα συστατικά στοιχεία της παρανομίας. Η απλή σωφρονιστική παρανομία εμφανίζεται σε διάφορες μορφές και μπορεί να αναδυθεί σε όλες τις παραμέτρους του εγκλεισμού. Τα σωφρονιστικά όργανα διαπράττουν παρανομία δια πράξεως, όταν, παραδείγματος χάριν, τοποθετούν έναν πρωτόπειρο δράστη με έναν κρατούμενο γνωστό για την επιθετικότητά του, ο οποίος βιαιοπραγεί τελικά εις βάρος του.⁶³⁸ Οι παράνομες πράξεις της διοίκησης μπορεί να λάβουν πολλές μορφές και είναι, επομένως, αδύνατον να αποτυπωθεί ένας ακριβής κατάλογος κατά το μέτρο όπου οποιαδήποτε πράξη διαχείρισης εκ μέρους της διοίκησης μπορεί να είναι παράνομη και να θεμελιώνει την ευθύνη της, εφόσον αποδεικνύεται η ζημία και ο αιτιώδης σύνδεσμος. Περαιτέρω, η παρανομία μπορεί να προέλθει και από παράλειψη της διοίκησης να προβεί σε μια νόμιμη ή ενδεδειγμένη ενέργεια. Παράνομη παράλειψη, παραδείγματος χάριν, συνιστά η απουσία έρευνας στα κελιά⁶³⁹ ή στην έξοδο του δωματίου επισκεπτηρίου, καθώς τα σωφρονιστικά όργανα δεν λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα

⁶³⁵ M. Guyomar, « Le juge administratif, juge pénitentiaire », in, *Terres de droit, mélanges en l'honneur de Yves Jégouzo*, Dalloz, Paris, 2009, σελ. 477.

⁶³⁶ N. Albert, « L'abandon de l'exigence d'une faute lourde pour engager la responsabilité de l'administration pénitentiaire », *AJDA* 2004, σελ. 158.

⁶³⁷ R. Chapus, *Droit administratif général*, Tome 1, Montchrestien, 15ème éd., Paris, 2001, no 1463. Η σοβαρή παρανομία αποτελεί μια παρανομία μεγαλύτερης βαρύτητας από την απλή παρανομία.

⁶³⁸ Tribunal Administratif de Nancy, 28-2-2008, *BAJDP* 2008, n° 13.

⁶³⁹ Conseil d'État, 4-3-2009, no 294134 και Conseil d'État, 31-3-2008, no 291342, arrêt *Seigner*.

σε περίπτωση πυρκαγιάς εντός του κελιού.⁶⁴⁰ Επίσης, παράνομη παράλειψη συνιστά η αδράνεια της διοίκησης να δεχτεί ιερείς που ανήκουν στο θρήσκευμα των μαρτύρων του Ιεχωβά.⁶⁴¹ Επιπρόσθετα, παράνομη παράλειψη συνιστά η απουσία ελέγχου με αποτέλεσμα να αφηθεί στα χέρια κρατούμενου αντικείμενο με το οποίο του δόθηκε η δυνατότητα να κρεμαστεί, παρά το γεγονός ότι ήταν γνωστές οι αυτοκτονικές του διαθέσεις.⁶⁴² Συναφώς, η αδράνεια των σωφρονιστικών οργάνων να προσφέρουν στον κρατούμενο την απαραίτητη ιατρική φροντίδα, η αδράνειά τους να ερευνήσουν και να αποκαλύψουν σοβαρές παράνομες πράξεις που λαμβάνουν χώρα στο περιβάλλον της φυλακής, η αδράνεια στο να διευκολύνουν τον κρατούμενο να επικοινωνήσει με τους οικείους του συνιστούν παράνομες παραλείψεις της σωφρονιστικής διοίκησης που μπορούν να στοιχειοθετήσουν την ευθύνη της. Η ανωτέρω απαρίθμηση είναι απλώς ενδεικτική, καθώς είναι αδύνατη η περιοριστική καταγραφή των ενδεχόμενων παράνομων παραλείψεων των σωφρονιστικών οργάνων. Στην πραγματικότητα, είναι ενδεχόμενο να υφίστανται παράνομες πράξεις ή παραλείψεις τις σωφρονιστικής διοίκησης που δύναται να στοιχειοθετήσουν την ευθύνη του κράτους και προκύπτουν από τις συνθήκες εγκλεισμού των κρατουμένων, κατά το μέτρο όπου η αύξηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων αποτελεί σημαντικό έναυσμα της ευθύνης.⁶⁴³ Επιπρόσθετα, το περιβάλλον του εγκλεισμού ευνοεί την χωρίς όρια φαντασία των κρατουμένων όσον αφορά στην παράκαμψη ή καταστρατήγηση των κανόνων. Συναφώς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι εφόσον η παρανομία είναι εγγενής με έναν τομέα δραστηριότητας που σχετίζεται με την ασφάλεια, η μορφή του εξαρτάται από την θέση που κατέχει η ασφάλεια κατά την στιγμή της βλάβης.⁶⁴⁴

Η γενίκευση της απαίτησης ύπαρξης απλού σφάλματος εξασφαλίζει την καλύτερη προστασία των δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους. Η απόδειξη διάπραξης απλής παρανομίας είναι ευκολότερη συγκριτικά με την απόδειξη της διάπραξης σοβαρής παρανομίας, εφόσον πρόκειται να καταδειχθεί η έλλειψη σεβασμού μιας υποχρέωσης, οποιασδήποτε σημασία και οποιουδήποτε βαθμού βαρύτητας. ο κρατούμενος πρέπει, κατ'αρχάς, να αποδείξει ότι υφίσταται μια υποχρέωση εκ μέρους της σωφρονιστικής διοίκησης. Μια τέτοια απόδειξη ήταν αδύνατον να προσκομιστεί την εποχή όπου ο Δικαστής θεωρούσε ως αναγκαία προϋπόθεση της θεμελίωσης της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης το σοβαρό

⁶⁴⁰ Cour d'Appel Administrative de Nancy, 15-3-2005, no 00NC00415.

⁶⁴¹ Conseil d'Etat, 16-10-2013, no 351115, arrêt Fuentes. M.-C. de Montecler, « Les détenus témoins de Jéhovah ont droit à des aumôniers », AJDA 2013, σελ. 2007

⁶⁴² Cour d'Appel Administrative de Nantes, 26-7-1991, arrêt Onno.

⁶⁴³ E. Péchillon, « Le recours en responsabilité : un terrain d'observation privilégié du droit », RPDP 2007, n° spécial, σελ. 46.

⁶⁴⁴ E. Péchillon, Sécurité et droit du service public pénitentiaire, thèse de Doctorat, Université de Rennes, éd. LGDJ, tome 204, 1998, σελ. 404.

σφάλμα και όπου το περιεχόμενο των υποχρεώσεων των σωφρονιστικών οργάνων δεν είχε οριστεί ξεκάθαρα, καθώς υπήρχαν ελάχιστα νομοθετικά κείμενα σχετικά με την σωφρονιστική δημόσια υπηρεσία.⁶⁴⁵ Η θέση σε ισχύ του νόμου της 22ας Ιουνίου 1987 σχετικά με την σωφρονιστική δημόσια υπηρεσία, και ιδίως ο σωφρονιστικός νόμος της 24^{ης} Νοεμβρίου 2009 επέτρεψαν να διορθωθεί αρκετά η κατάσταση. Ο τελευταίος, ειδικά, νόμος προβλέπει τις υποχρεώσεις των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους, αλλά προβλέπει και τα δικαιώματά τους. Τα προαναφερθέντα ορίζονται εντός του σωφρονιστικού νόμου στο Κεφάλαιο III με τίτλο «δικαιώματα και υποχρεώσεις των κρατούμενων προσώπων». Ως εκ τούτου, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων των κρατουμένων συνεπάγεται και συγκεκριμένες υποχρεώσεις εκ μέρους της σωφρονιστικής διοίκησης. Παραδείγματος χάριν, στο άρθρο 22 του σωφρονιστικού νόμου προβλέπεται ότι η σωφρονιστική διοίκηση εγγυάται σε όλα τα κρατούμενα πρόσωπα το σεβασμό της αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων τους.⁶⁴⁶ Μπορεί, επίσης, να αναφερθεί το άρθρο 25 σχετικά με την ελεύθερη επικοινωνία των κρατουμένων με τον συνήγορό τους, το άρθρο 26 σχετικά με ελευθερία της γνώμης, της συνείδησης και της θρησκείας και φυσικά η κατηγορία 3 του ως άνω κεφαλαίου αναφορικά με το δικαίωμα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των κρατουμένων. Υπάρχουν, λοιπόν δικαιώματα που έχουν αναγνωριστεί προς όφελος των εγκλειστών, που έχει οδηγήσει την θεωρία να τους χαρακτηρίσει ως χρήστες της δημόσιας σωφρονιστικής υπηρεσίας κατά το μέτρο όπου οι κρατούμενοι είναι φορείς δικαιωμάτων και η υπηρεσία υπόχρεη στην διασφάλιση της απρόσκοπτης άσκησης τους.⁶⁴⁷ Επομένως, είναι ενδεχόμενο να προκύψουν πολλές ευκαιρίες προσβολής των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των εγκλειστών εκ μέρους της σωφρονιστικής διοίκησης με συνέπεια να θεμελιώνεται η ευθύνη της.

Αυτό το σύστημα του βάρους απόδειξης ευνοεί αυτόν που διαπράττει την παρανομία, ήτοι υπάρχει ένα τεκμήριο ομαλής και νομότυπης λειτουργίας της σωφρονιστικής διοίκησης. Οι εγκλειστοί οφείλουν να αποδείξουν ότι το σφάλμα απορρέει από την παράνομη λειτουργία της σωφρονιστικής δημόσιας υπηρεσίας και έχει ως συνέπεια την άμεση προσβολή των

⁶⁴⁵ Η ισχνή διάχυση των νομοθετικών αυτών κειμένων συνδεόταν με την αδιαφάνεια του χώρου της φυλακής, με άμεση συνέπεια ο κρατούμενος να γνωρίζει παρά ελάχιστα για τα δικαιώματά που είχε κατά την διάρκεια του εγκλεισμού του. Πολλές, φορές, ωστόσο, τα σχετικά δικαιώματα διαπλάθονταν νομολογιακά. Βλ. σχετ. Conseil d'État, 26-5-1978, arrêt *Watcher*, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι «η σωφρονιστική διοίκηση είναι υπεύθυνη για την ασφάλεια των κρατουμένων». Επομένως, υφίσταται μια υποχρέωση διασφάλισης της ασφάλειας των κρατουμένων που βαρύνει τα σωφρονιστικά όργανα.

⁶⁴⁶ Αυτό το άρθρο είναι το πρώτο του Κεφαλαίου III με τίτλο «δικαιώματα και υποχρεώσεις των κρατούμενων προσώπων».

⁶⁴⁷ P. Poncela, « La responsabilité du service public pénitentiaire à l'égard de ses usagers détenus », RSC 2000, p. 232. Αυτός ο χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται κυρίως από τους θεωρητικούς του δημοσίου δικαίου.

δικαιωμάτων τους.⁶⁴⁸ Για αυτόν τον λόγο, κρίνεται απαραίτητο να υπάρχει πλήρης πρόσβαση στους κανόνες του σωφρονιστικού δικαίου. Ο διοικητικός Δικαστής είχε την ευκαιρία, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να αναστρέψει το βάρος απόδειξης. Στην απόφαση Thomas, το Διοικητικό Πρωτοδικείο της Rouen απαίτησε από την σωφρονιστική διοίκηση να αποδείξει την ορθή και νομότυπη λειτουργία του ιδρύματος, δικαιολογώντας ότι οι περίπολοι που είχαν λάβει χώρα ήταν επαρκείς και κατάλληλες για την συγκεκριμένη περίπτωση.⁶⁴⁹ Ο Δικαστής θεώρησε ότι υπήρξε παρανομία λόγω ελλিপών μέτρων κατά την επιτήρηση. Αυτή η απαίτηση του Δικαστηρίου απέρρεε από την ιδιαιτερότητα των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης. Εν προκειμένω, η σωφρονιστική διοίκηση γνώριζε αφενός μεν τον κίνδυνο αυτοκτονίας του κρατούμενου, αφετέρου δε ότι αυτός ελάμβανε ειδική φαρμακευτική αγωγή. Ο θεράπων ιατρός είχε δώσει ειδικές οδηγίες στα σωφρονιστικά όργανα τα οποία οφείλαν να διασφαλίσουν την εντατικοποίηση της επιτήρησης του κρατουμένου. Ως εκ τούτου, ο Δικαστής, θεώρησε ότι το βάρος απόδειξης της επαρκούς επιτήρησης και της ορθής εκτέλεσης των οδηγιών που είχαν δοθεί, βάρυνε την σωφρονιστική διοίκηση.

3. Η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς και της επελθούσας ζημίας.

Ο κρατούμενος φέρει το βάρος απόδειξης της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της παρανομίας της σωφρονιστικής διοίκησης και της ζημίας που έχει υποστεί. Το Διοικητικό Εφετείο του Bordeaux έκρινε ότι τα ωράρια περιπολίας, των οποίων η μη τήρηση μπορεί να συνιστά παράνομη συμπεριφορά της σωφρονιστικής διοίκησης, δεν βρίσκονται σε άμεση αιτιώδη συνάφεια με την αυτοκτονία ενός κρατουμένου.⁶⁵⁰ Συγκεκριμένα, ο Δικαστής θεώρησε ότι ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ του θανάτου ενός κρατουμένου που βρέθηκε νεκρός στο κελί του συνεπεία πνευμονικής εμβολής και του σφάλματος στην επιτήρηση που επέτρεψε στον κρατούμενο να καταπιεί χάπια δεν αποδείχθηκε. Ειδικότερα, ο θάνατος οφειλόταν σε επιπλοκές τις υγείας του κρατουμένου λόγω της παρατεταμένης αδράνειάς του, οι οποίες δεν μπορούσαν να προβλεφθούν από τα σωφρονιστικά όργανα.⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Cour d'Appel Administrative de Lyon, 17-10-2013, no 13LY00255, αναφορικά με έναν κρατούμενο ο οποίος δεν κατάφερε να αποδείξει ότι η δημοσίευση τμημάτων του προσωπικού του ημερολογίου οφειλόταν σε πράξεις της σωφρονιστικής διοίκησης.

⁶⁴⁹ Tribunal Administratif de Rouen, 5-7-2001, no 001105, arrêt Thomas. E. Péchillon, « Actualité du droit de l'exécution des peines », Rec. Dalloz 2003, σελ. 919.

⁶⁵⁰ Cour d'Appel Administrative de Bordeaux, 2-11-2004, no 00bx02358.

⁶⁵¹ E. Péchillon, « Droit de l'exécution des peines », Rec. Dalloz 2006, σελ. 1078.

Η έλλειψη σεβασμού στις διατάξεις σχετικά με τις έρευνες συνιστά παράνομη συμπεριφορά⁶⁵², η οποία, ωστόσο, δεν αποτελεί αυτόματα γενεσιουργό αιτία θεμελίωσης της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης. Η ζημία πρέπει να είναι το άμεσο αποτέλεσμα του απλού σφάλματος που διαπράχθηκε από τα σωφρονιστικά όργανα.⁶⁵³ Η απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου της Grenoble καταδεικνύει την επιθυμία του Δικαστή να εξεύρει την δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην προστασία των δικαιωμάτων του κρατούμενου και τις επιταγές της ασφάλειας, χάριν σε μια ακριβή εκτίμηση των δραστηριοτήτων.⁶⁵⁴ Συγκεκριμένα, κατηγορήθηκαν δύο σωφρονιστικοί υπάλληλοι ότι είχαν παρευρεθεί στην ιατρική εξέταση ενός κρατούμενου και ότι τον είχαν δεμένο με χειροπέδες κατά την διάρκεια της εξέτασης. Εν προκειμένω, ο Δικαστής διαπλάθει το σκεπτικό του διακρίνοντας σε δυο σημεία. Κατά πρώτον, μην εγκαταλείποντας το δωμάτιο ιατρικής εξέτασης, οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι προσέβαλαν το δικαίωμα στο ιατρικό απόρρητο, με αποτέλεσμα να κριθεί ότι ο κρατούμενος πρέπει να λάβει ως αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη το ποσό των 800 ευρώ. Αντίθετα, ο Δικαστής απέρριψε το αίτημα αποζημίωσης προς αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη ο κρατούμενος από την διατήρηση σε αυτόν των χειροπέδων κατά την διάρκεια της ιατρικής εξέτασης. Συγκεκριμένα, απεφάνθη ότι, ενόψει των απαιτήσεων της ασφάλειας, η διατήρηση των χειροπέδων ήταν δικαιολογημένη. Ο σκοπός του Δικαστή ήταν να διατηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στο δικαίωμα του ιατρικού απορρήτου και την αναγκαιότητα να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα ούτως ώστε να αποφευχθεί κάθε πιθανότητα απόδρασης του κρατούμενου. Αυτή, λοιπόν, η λεπτή ισορροπία δικαιολογεί την διατήρηση των χειροπέδων αλλά όχι την παρουσία των σωφρονιστικών υπαλλήλων κατά την διάρκεια της ιατρικής εξέτασης. Σε μια άλλη περίπτωση, ο διοικητικός Δικαστής έκρινε ότι θεμελιώνεται ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης αφ'ης στιγμής ένας κρατούμενος παρέμενε δεμένος με χειροπέδες κατά την διάρκεια κηδείας. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο θεώρησε ότι η διατήρηση των χειροπέδων στον κρατούμενο ήταν παράνομη, εφόσον δεν δικαιολογείτο από απαιτήσεις σχετικά με την ασφάλεια, ενώ δεν συνεκτιμήθηκε η ποινική του κατάσταση, τα προηγούμενα πειθαρχικά του παραπτώματα, την επικινδυνότητά του και την φυσική του κατάσταση.⁶⁵⁵ Συναφώς, σε μια άλλη περίπτωση, ο Δικαστής θεώρησε ότι η διατήρηση χειροπέδων σε έναν κρατούμενο κατά την διάρκεια μιας ιατρικής εξέτασης δεν ήταν δικαιολογημένη καθώς ο κρατούμενος είχε

⁶⁵² Cour d'Appel Administrative de Paris, 25-4-2013, no 12PA03318.

⁶⁵³ Cour d'Appel Administrative de Versailles, 10-4-2008, BAJDP 2008, n° 13, Cour d'Appel Administrative de Nancy, 8-1-2009, BAJDP 2009, n° 16.

⁶⁵⁴ Tribunal Administratif de Grenoble, 24-10-2012, no 1005725.

⁶⁵⁵ Tribunal Administratif de Nantes, 19-10-2011, no 0802478. J.-P. Céré, « Le contrôle de la motivation du port des menottes au détenu bénéficiant d'une permission de sortir », AJ Pénal 2012, σελ. 49.

πρόσφατα λάβει άδεια εξόδου, δίχως να την παραβιάσει, ενώ του έμενε λιγότερο από ένας χρόνο για να εκτίσει την ποινή του και να αποφυλακιστεί.⁶⁵⁶ Καμία επιταγή ασφάλειας δεν μπορούσε να δικαιολογήσει αυτό το μέτρο εφόσον ο κρατούμενος είχε ήδη επωφεληθεί από επανενταξιακά μέτρα που χαρακτηρίζονταν από την εμπιστοσύνη που έδειχνε η σωφρονιστική διοίκηση προς το πρόσωπό του. Ο Δικαστής υπογράμμισε, επίσης, το ανώφελο του επίδικου μέτρου ενόψει της ουσιαστικής ανυπαρξίας σκοπιμότητας, το όποιο οδήγησε στον χαρακτηρισμό της επίμαχης πράξης ως παράνομης.

Περαιτέρω, ο διοικητικός Δικαστής θεωρεί ότι θεμελιώνεται η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης προς αποζημίωση λόγω προσβολής του δικαιώματος των κρατουμένων στο απόρρητο της αλληλογραφίας τους.^{657 658} Ωστόσο, ο Δικαστής μοιάζει να θέλει να περιορίσει την έκταση της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης κατά το μέτρο όπου οι αποζημιώσεις που επιδικάζει είναι πολύ μικρές, σχεδόν αμελητέες. Συγκεκριμένα, υπήρξε περίπτωση όπου, για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης λόγω παραβίασης του απορρήτου της αλληλογραφίας κρίθηκε ότι η εύλογη αποζημίωση ανέρχεται στο ποσό του ενός ευρώ.⁶⁵⁹ Συναφώς, σε μια άλλη περίπτωση, ο Δικαστής δέχτηκε την θεμελίωση της ευθύνης των σωφρονιστικών οργάνων, που είχαν παρακρατήσει πολλά γράμματα με αποστολέα έναν κρατούμενο και αποδέκτες δύο συλλόγους, έναν βουλευτή και σε μια συνδρομητική υπηρεσία μια επιθεώρησης (επιστημονικό περιοδικό).⁶⁶⁰ Εν προκειμένω, κρίθηκε ως παράνομη μόνο μια περίπτωση παρακράτησης της αλληλογραφίας και επιδικάστηκε αποζημίωση ύψους 500 ευρώ, λόγω της απώλειας της ευκαιρίας που είχε ο κρατούμενος να βελτιώσει το επίπεδο των γνώσεων του και να διευκολύνει την επανένταξή του.

Εξάλλου, ο Δικαστής αποζημιώνει δίχως δισταγμό τα πρόσωπα που κρατούνται υπό συνθήκες που είναι αντίθετες στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Το Διοικητικό Πρωτοδικείο της Rouen δέχθηκε ότι θεμελιώνεται η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης και κατ' επέκταση του κράτους λόγω φιλοξενίας του M. Donat στην φυλακή της Rouen υπό συνθήκες που δεν σέβονταν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.⁶⁶¹ Αρκεί στον κρατούμενο, που επιδιώκει την επιδίκαση

⁶⁵⁶ Tribunal Administratif d' Amiens, 4-2-2010, Observatoire international des prisons (OIP), Le guide du prisonnier, σελ. 337.

⁶⁵⁷ Βλ. άρθρα R. 57-8-20 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

⁶⁵⁸ Tribunal Administratif de Limoges, 4-3-2004, BAJDP 2005, n° 6. Εν προκειμένω, κρίθηκε ότι υπήρξε προσβολή του απορρήτου της αλληλογραφίας αφ' ης στιγμής η σωφρονιστική διοίκηση άνοιξε αλληλογραφία ενός κρατουμένου δίχως επαρκή δικαιολογία. Ο κρατούμενος έλαβε τελικά αποζημίωση προς αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη, η οποία ανήλθε στο ποσό των 300 ευρώ.

⁶⁵⁹ Tribunal Administratif de Paris, 2-3-2006, no 0419823, arrêt Lopez de Lacalle. E. Péchillon, «Exécution des peines », Rec. Dalloz 2007, σελ. 1229.

⁶⁶⁰ Cour d'Appel Administrative de Nantes, 7-4-2013, no 12NT00030.

⁶⁶¹ Tribunal Administratif de Rouen, 27-3-2008, arrêt Donat, E. Péchillon, « Les conditions de détention en maison d'arrêt sous le contrôle du juge des référés : le référé provision », AJ Pénal 2009, σελ. 278 ; J.-P. Céré, « Droit

σε αυτόν αποζημίωσης λόγω παράνομης συμπεριφοράς της διοίκησης, να αποδείξει ότι οι συνθήκες της κράτησης είναι ασυνήθεις, για την θεμελίωση της ευθύνης της. Ειδικότερα, το Δικαστήριο προχωρά στην λεπτομερή ανάλυση των συνθηκών του εγκλεισμού και δεν διστάζει να προσφύγει στα αιτούμενα από τους διαδίκους μέτρα για να διαπιστωθούν οι ενδεχόμενες κακές συνθήκες της κράτησης. Εξετάζει, λοιπόν, τις πραγματικές συνθήκες όπως η ύπαρξη διαχωριστικού ανάμεσα στις τουαλέτες και στους κοιτώνες, η ύπαρξη εξαερισμού, η ύπαρξη μούχλας.⁶⁶² Επιπρόσθετα, λαμβάνει υπ' όψιν τον αριθμό των κρατούμενων που διαμένουν στο ίδιο κελί και το μέγεθος του κελιού, ούτως ώστε να καθορίσει εάν αυτό είναι υπέρπληρες⁶⁶³, ή εάν το μέγεθος του επαρκεί ακόμα και για έναν μόνο κρατούμενο⁶⁶⁴. Συναφώς, δύναται να θεμελιωθεί η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης προς αποζημίωση εάν οι ίδιοι οι κρατούμενοι μεταβάλλουν επί τα χείρω τις συνθήκες διαβίωσης σε ένα κελί.⁶⁶⁵ Περαιτέρω, έχει κριθεί ότι οι συνθήκες κράτησης πρέπει να είναι κατάλληλες για την φιλοξενία κρατούμενων οι οποίοι έχουν κάποιας μορφής αναπηρία⁶⁶⁶ ή ασθένεια⁶⁶⁷. Η μελέτη της νομολογίας καταδεικνύει ότι το ύψος της αποζημίωσης ποικίλει ανά περίπτωση⁶⁶⁸ και εξαρτάται από τα κριτήρια που έχει διαπλάσει ο Δικαστής για την διατήρηση της ισορροπίας εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Συγκεκριμένα, το Conseil d'État έχει κρίνει ότι εξαιτίας της κατάστασης της καθολικής εξάρτησης των κρατούμενων προσώπων έναντι της σωφρονιστικής διοίκησης, η εκτίμηση της προσβολής της αξιοπρέπειας αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης εξαρτάται ιδίως από την ευαλωτότητά τους, λαμβανομένων υπ' όψιν της ηλικίας τους, της κατάστασης της υγείας τους, της αναπηρίας τους και της προσωπικότητάς τους, καθώς και της φύσης και της διάρκειας των διαπιστωθεισών παραβιάσεων και τους

de l'exécution des peines », RPD 2009, σελ. 413, Cour d'Appel Administrative de Douai, 12-12-2009, no 09DA00782, M.-C. de Montecler, « Nouvelle condamnation de l'État pour des conditions de détention ne respectant pas la dignité humaine », AJDA 2009, σελ. 2142 .

⁶⁶² Cour d'Appel Administrative de Bordeaux, 18-10-2011, no 11BX00159, arrêt Paula L., Cour d'Appel Administrative de Nantes, 10-4-2014, no 13NT00633 .

⁶⁶³ Cour d'Appel Administrative de Nantes, 27-3-2014, no 13NT00096. Σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά στάνταρς τα πρόσωπα που κρατούνται πρέπει να διαμένουν σε χώρο ο οποίος δεν πρέπει να είναι μικρότερης έκτασης από 9 τ.μ. J. Murdoch, *Le traitement des détenus. Critères européens*, Les éditions du Conseil de l'Europe, 2007 ; OIP, *Le guide du prisonnier*, σελ. 105, J.-P. Céré, « Les règles pénitentiaires européennes et les conditions de détention », *Gaz. Pal.* 2009, n° 39, σελ. 19, V. M. Lena, « Surpopulation carcérale, triste première pour le pays des droits de l'homme », *Rec. Dalloz* 2013, σελ. 1138, note sous, CEDH, 25 avril 2013, Canali c/ France, req. n° 40119/09, CEDH, 8 janvier 2013, Torregiani c/ Italie, req. n° 43517/09.

⁶⁶⁴ Cour d'Appel Administrative de Versailles, 26-3-2013, no 11VE03158.

⁶⁶⁵ Conseil d'État, 8-9-2005, BAJDP 2005, n° 6. Αναφορικά με τα παράπονα που εξέφρασε κρατούμενος λόγω των κακών συνθηκών διαβίωσης στο κελί, λόγω ότι ο συγκρατούμενός του κάπνιζε.

⁶⁶⁶ Cour d'Appel Administrative de Paris, 2-7-2012, no 12PA00066, Cour d'Appel Administrative de Versailles, 26-3-2013, no 11VE03158.

⁶⁶⁷ Cour d'Appel Administrative de Nancy, 13-6-2013, no 12NC01134.

⁶⁶⁸ E. Cadeau, « Cour administrative d'appel de Nantes. Décisions juillet-décembre 2010 », *JCP A* 2011, n° 11, n° 2098, E. Péchillon, « Exécution des peines », *Rec. Dalloz* 2013, σελ. 1304.

λόγους που δικαιολογούν τις παραβιάσεις αυτές, οι οποίοι συνάπτονται με τις απαιτήσεις που συνεπάγεται η διατήρηση της ασφάλειας και της ευταξίας εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, η πρόληψη της υποτροπής και το συμφέρον των θυμάτων.⁶⁶⁹ Για τον καθορισμό του ύψους της αποζημίωσης σε περίπτωση θεμελίωσης της ευθύνης της σωφρονιστικής διοίκησης χρησιμοποιείται το κριτήριο των πραγματικών συνθηκών της κράτησης. Η διάρκεια του εγκλεισμού αποτελεί ένα κριτήριο που λαμβάνεται υπ' όψιν. Περαιτέρω, οι μικρές ελλείψεις που έχουν διαπιστωθεί κατά την διάρκεια της κράτησης, όπως η απουσία ζεστού γεύματος και καθημερινού καθαρισμού των μπάνιων, οι οποίες δεν υπερβαίνουν τους έξι μήνες, δεν αποτελούν, σύμφωνα με τον Δικαστή, παράνομη συμπεριφορά της σωφρονιστικής διοίκησης.⁶⁷⁰ Άλλωστε, πρέπει να γίνει δεκτό ότι όσο χειρότερες είναι οι συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων και όσο μεγαλύτερη είναι η διάρκεια του εγκλεισμού, τόσο είναι πιθανότερο να διακριβωθεί η ευθύνη της σωφρονιστικής διοίκησης και να αυξηθεί το ύψος της αποζημίωσης.⁶⁷¹ Ο διοικητικός Δικαστής θεωρεί ότι η σωφρονιστική διοίκηση δεν δύναται να απεκδυθεί της ευθύνης της επικαλούμενη περιορισμούς που συνάπτονται με την αποστολή της και ιδίως αυτήν σύμφωνα με την οποία πρέπει να αποδέχεται τους κρατούμενους που τις απευθύνονται.⁶⁷² Ομοίως, η πραγματοποίηση έργων ανοικοδόμησης και στεγανοποίησης των κελιών, δεν επιφέρουν καμία επίδραση αφ' ης στιγμής η κατάσταση του διαδίκου – κρατουμένου έχει μεταβληθεί.⁶⁷³ Συναφώς, ο κρατούμενος πρέπει να επωφελείται των βελτιώσεων που έχουν γίνει.⁶⁷⁴ Το γεγονός ότι καθίσταται ήδη δυνατόν να θεμελιωθεί η ευθύνη της του κράτους λόγω των συνθηκών του εγκλεισμού, οι οποίοι συνάπτονται με τον υπερπληθυσμό και τα κτιριακά ελαττώματα των σωφρονιστικών ιδρυμάτων προμηνύει ευοίωνες προοπτικές αναφορικά με την επιδίκαση αποζημίωσης.⁶⁷⁵ Ο E. Noël,⁶⁷⁶ δικηγόρος στην Rouen, διευκρινίζει ότι από το 2010, οι μαζικές αγωγές αποζημίωσης που κατατέθηκαν στο Δικαστήριο της Rouen επέτρεψαν σε 38 άτομα να λάβουν αποζημίωση, έπειτα, τον επόμενο χρόνο, έλαβαν αποζημίωση 120 άτομα

⁶⁶⁹ Conseil d'État, 6-12-2013, no 363290.

⁶⁷⁰ Cour d'Appel Administrative de Versailles, 26-3-2013, no 11VE03158.

⁶⁷¹ C. Fleuriot, « L'interminable moratoire sur l'encellulement individuel », Dalloz actualité 21 octobre 2014.

⁶⁷² Cour d'Appel Administrative de Bordeaux, 18-10-2011, no 11BX00162.

⁶⁷³ Cour d'Appel Administrative de Douai, 26-4-2012, no 11DA01130, Cour d'Appel Administrative de Nantes, 10-4-2014, no 13NT00633.

⁶⁷⁴ Cour d'Appel Administrative de Bordeaux, 18-10-2011, no 11BX00162.

⁶⁷⁵ A.-G. Robert, « Les conditions de détention s'invitent au débat sur la détention provisoire », Gaz. Pal. 2014, n° 194, σελ. 7.

⁶⁷⁶ E. Noël, « Contentieux sur les conditions de détention : une forme d'action collective ? », in, Défendre en justice la cause des personnes détenues, CNCDH, éd. La documentation française, σελ. 171, S. Slama, « Droit à la vie et prohibition des traitements inhumains et dégradants : constat d'insalubrité des Baumettes, de la justiciabilité à l'effectivité du contrôle sur les conditions de détention par le juge des référés-liberté », in, Lettre « Actualités Droits et Libertés », CREDOF, 27 décembre 2012.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΕΝΝΟΜΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Α. Το ισχύον νομικό πλαίσιο.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Η διαδικασία της εκτέλεσης της ποινής συνιστά αλληλένδετο στάδιο του ενιαίου συστήματος της ποινικής καταδίκης, η οποία περιλαμβάνει την προδικασία, την κύρια διαδικασία και την εκτέλεση των ποινών. Η έκτιση της ποινής, που αφορά στον τρόπο εκτέλεσής της δεν αποτελεί τμήμα του ποινικού δικονομικού δικαίου, αλλά έναν διακριτό κλάδο της νομικής επιστήμης, τον κλάδο του σωφρονιστικού δικαίου, έτσι όπως έχει αποτυπωθεί κυρίως στον Σωφρονιστικό Κώδικα (ν. 2776/1999).⁶⁷⁷ Τα τελευταία περίπου είκοσι έτη, η χώρα βρίσκεται σε μια διαρκή σωφρονιστική μεταρρύθμιση. Ως σημείο αφετηρίας ορίζεται η θέσπιση ενός νέου θεσμικού πλαισίου εγκλεισμού δυνάμει του Κώδικα Βασικών Κανόνων για την Μεταχείριση των Κρατουμένων (ν. 1851/1989), ο οποίος και αντικατέστησε τον προγενέστερο σωφρονιστικό Κώδικα του 1967.⁶⁷⁸ Στα χρόνια που ακολούθησαν υπήρξε αναβρασμός αναφορικά με το ποιος είναι τελικά ο σκοπός του σωφρονιστικού συστήματος, ενώ, παράλληλα επιδιώχθηκε η αποκλιμάκωση του υπερπληθυσμού των φυλακών, σε εκτέλεση, άλλωστε και των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Το 1999 θεσπίστηκε ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999), όπου σύμφωνα με την σχετική αιτιολογική έκθεση αυτό που προέχει είναι η έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας μέσα στο πλαίσιο των επιταγών του Συντάγματος, των Διεθνών Συμβάσεων που επέχουν θέση νόμου αυξημένης τυπικής ισχύος, των νόμων του Ελληνικού Κράτους, καθώς και άλλων διεθνών ή διακρατικών κειμένων γενικής αναγνώρισης, όπως προπάντων οι ευρωπαϊκοί σωφρονιστικοί κανόνες 1973 και 1987. Ιδίως κατά τη μεταχείριση των κρατουμένων επιδιώκεται να διασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης. Περαιτέρω, τα κύρια στοιχεία που προσδιόρισαν την μορφή του

⁶⁷⁷ Μ. Γαλανού, Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων, εκδ. Σάκκουλα, 2011, σελ. 476.

⁶⁷⁸ Ο ελληνικός ποινικός κώδικας ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1951 προβλέπει στο αρθρ. 56, ότι ο τρόπος της εκτέλεσης των ποινών και των μέτρων ασφαλείας κανονίζεται με ιδιαίτερους νόμους. Σύμφωνα λοιπόν με το εν λόγω άρθρο συστήθηκε (1952) στο Υπουργείο Δικαιοσύνης πενταμελής Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, για τη σύνταξη "Σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα εκτελέσεως ποινών και ασφαλιστικών μέτρων", η οποία άρχισε τις εργασίες της το 1953. Μετά από εννιά χρόνια (1962) δημοσιεύτηκε ένα τμήμα του Σχεδίου, συνοδευόμενο από αιτιολογική έκθεση και μετά την αποπεράτωση και του υπολοίπου έγινε ριζική αναθεώρηση ολοκλήρου του Σχεδίου, το οποίο δόθηκε στη δημοσιότητα μαζί με ολοκληρωμένη εισηγητική έκθεση. Το εν λόγω Σχέδιο Σωφρ. Κ. έγινε τελικά - με μικρές διαφοροποιήσεις - ο αν. ν. 125 της 24 Αυγ./ 4 Σεπτ. 1967 "Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και ασφαλιστικών μέτρων".

Σωφρονιστικού Κώδικα ήταν η ελληνική πραγματικότητα, η εμπειρία από τον αντίστοιχο σωφρονιστικό χώρο, οι αρχές που κυριαρχούν στη ζωή του ελληνικού λαού, το επίπεδο πολιτισμού μας και οι επιταγές του Ελληνικού Συντάγματος. Όπου και σε όση έκταση τα ξένα σωφρονιστικά πρότυπα, οι συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και τα διεθνή κείμενα για τη μεταχείριση των κρατουμένων ατόμων, πρόσφεραν κάποια θετική συμβολή, που μπορούσε να προσαρμοστεί στα πιο πάνω στοιχεία, δεν αγνοήθηκαν. Ο εν λόγω Κώδικας είναι ένας συστηματικός, ευσύνοπτος, με ξεκάθαρη έκφραση χάρτης των δικαιωμάτων, κατά πρώτο λόγο, και των υποχρεώσεων, κατά δεύτερο, των κρατουμένων σε ελληνικά καταστήματα κράτησης. Επίσης με τον παρόντα νόμο δίνονται περισσότερα από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο σχετικό νομοθέτημα δικαιώματα στους κρατουμένους, χωρίς ωστόσο να δημιουργείται από αυτό κίνδυνος για την εύρυθμη λειτουργία του καταστήματος ή για την τάξη και ασφάλεια της χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο νομοθέτημα ενισχύει το άνοιγμα των σωφρονιστικών ιδρυμάτων προς την κοινωνία υιοθετώντας θεσμούς όπως οι άδειες κρατουμένων, η ημι-ελεύθερη διαβίωση, η προσφορά εργασίας στην κοινότητα, καθώς και εναλλακτικούς τρόπους έκτισης των ποινών κατά της ελευθερίας.

Η σύνδεση του κρατουμένου με το κοινωνικό περιβάλλον αλλά και το αντίστροφο αναγνωρίζεται στον Σωφρονιστικό Κώδικα, ως ουσιώδης όρος της καλής λειτουργίας του συστήματος έκτισης των ποινών, γι' αυτό και ρυθμίζεται ιδιαίτερα στο έβδομο κεφάλαιο αυτού. Η επικοινωνία πραγματοποιείται με τις επισκέψεις, την ανταλλαγή επιστολών, την τηλεφωνική επικοινωνία, τις άδειες εξόδου από το κατάστημα και τους καθιερωμένους θεσμούς ημι-ελεύθερης διαβίωσης. Ακριβώς, επειδή οι εν λόγω θεσμοί αντιμετωπίζονται όχι ως προνόμια ή χαρίσματα προς τους κρατουμένους αλλ' ως εκφάνσεις ατομικών δικαιωμάτων τους ή ως δικλίδες ομαλής λειτουργίας τούτου του συστήματος έκτισης των ποινών, γι' αυτό τον λόγο καταβλήθηκε προσπάθεια άρτιας ρύθμισής τους χωρίς να διαστρέφεται το περιεχόμενό τους από τον φόβο ότι θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια του καταστήματος. Ειδικότερα δίνεται μεγαλύτερη δυνατότητα επισκέψεων αφενός σε εκπροσώπους κοινωνικών φορέων και αφετέρου σε συγγενείς, για τη διατήρηση των δεσμών του κρατούμενου με την οικογένειά του κάτω από συνθήκες που δεν φθείρουν αλλ' αντίθετα καθιστούν σεβαστό τον θεσμό της οικογένειας, όπως άλλωστε ορίζει τόσο το Σύνταγμα (άρθρο 21). Παραδείγματος χάριν, προβλέπονται επισκέψεις συζύγων και τέκνων των κρατουμένων σε ιδιαίτερο κατάλληλο χώρο του καταστήματος χωρίς οπτικοακουστικό έλεγχο. Επίσης, έχει προβλεφθεί για κάθε κρατούμενο ένας ελάχιστος αριθμός επισκέψεων (τουλάχιστο μια φορά την εβδομάδα με συγγενείς μέχρι τετάρτου βαθμού, διαρκείας τουλάχιστο μισής ώρας) και χωρίς αριθμητικό ή χρονικό περιορισμό επισκέψεις δικηγόρου, σύμφωνα με τον κανονισμό εσωτερικής λειτουργίας

του Καταστήματος. Όλες οι επισκέψεις πραγματοποιούνται σε κατάλληλο χώρο του καταστήματος χωρίς ακουστικό έλεγχο Αντίθετα, απαγορεύεται η χρήση και κατοχή κινητών τηλεφώνων. Την απαγόρευση αυτή επέβαλαν επιπλέον η ενδεχόμενη ανισότητα που θα δημιουργούσε η κατοχή κινητών από ορισμένους κρατουμένους και η τυχόν απειλή της ασφαλείας των καταστημάτων κράτησης. Καίριας σημασίας είναι η παράγραφος 4 του άρθρου 53, κατά την οποία το περιεχόμενο των επιστολών και της τηλεφωνικής και κάθε άλλης μορφής τηλεπικοινωνίας κατ' αρχήν δεν ελέγχεται. Η άρση του απορρήτου γίνεται με τις εγγυήσεις και τις προϋποθέσεις του άρθρου 19 του Συντάγματος 1975/1986 και του ν. 2225/1994 "Για την προστασία της ελευθερίας της ανταπόκρισης και επικοινωνίας". Η άρση του απορρήτου, επομένως, είναι επιτρεπτή μόνο, αν την επιβάλλουν λόγοι εθνικής ασφάλειας ή για τη διακρίβωση των κακουργημάτων που προβλέπονται από την παράγρ. 1 του άρθρου 4 του προαναφερόμενου νόμου. Περαιτέρω, οι άδειες αποτελούν τρόπο έκτισης των ποινών κατά της ελευθερίας και γι' αυτό χορηγούνται, σύμφωνα και με τη σχετική σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης (No R (82) 16), σε όσο το δυνατό περισσότερους κρατουμένους, ενώ δεν είναι δυνατή η απαγόρευσή τους ως πειθαρχική ποινή. Ο θεσμός αυτός, ύστερα από την εμπειρία της δεκάχρονης εφαρμογής του, έχει πλέον φιλελευθεροποιηθεί και καθιερωθεί. Από την απόλαυση του δικαιώματος αδειών εξαιρούνται μόνον οι υποκείμενοι σε μέτρα ασφαλείας του άρ. 69 Π.Κ. και οι κατάδικοι για το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας. Συναφώς, λαμβάνεται μέριμνα για τους κρατούμενους σε θεραπευτικά καταστήματα, ώστε αυτοί να διατηρούν το δικαίωμα αδειών με συνεκτίμηση των ειδικών συνθηκών κράτησής τους.

Το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδική διάταξη σχετικά με το δικαίωμα δικαστικής προστασίας του κρατουμένου, πέραν του δικαιώματος αποζημίωσης σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία, που προβλέπεται στην παρ. 4 του άρθρου 7. Το δικαίωμα όμως δικαστικής προστασίας των κρατουμένων δύναται να συναχθεί από την παρ. 1 του άρθρου 20 του Συντάγματος σύμφωνα με την οποία «καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή τα συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει». Στην παρ. 1 του άρθρου 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα οι σωφρονιστικοί κανόνες ρυθμίζουν τους όρους και τις συνθήκες εκτέλεσης ποινών και μέτρων ασφαλείας κατά της ελευθερίας, σύμφωνα με το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους και τις κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότησή τους. Ως εκ τούτου, σε περίπτωση προσβολής των δικαιωμάτων των κρατουμένων, αυτοί μπορούν να προσφύγουν είτε διοικητικά είτε δικαστικά, ή ακόμα και ενώπιον Ανεξάρτητων Διοικητικών Αρχών όπως ο

Συνήγορος του Πολίτη ή ο Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης.⁶⁷⁹ Επιπρόσθετα, οι κρατούμενοι διατηρούν το δικαίωμα αποζημίωσης είτε στο πλαίσιο των άρθρων 533-545 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας σε συνδυασμό με την παρ. 5 του άρθρου 5 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, λόγω μεταγενέστερης αθώωσής τους, είτε με βάση το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 41 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στην περίπτωση προσβολής άλλων, πλην της προσωπικής ελευθερίας, δικαιωμάτων, κατά την διάρκεια του εγκλεισμού τους.⁶⁸⁰ Περαιτέρω, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 6, στην περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος των κρατουμένων ή παράνομης εντολής οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται γραπτώς και μέσα σε εύλογο χρόνο στο Συμβούλιο Φυλακής⁶⁸¹, εφόσον, δεν τους παρέχεται άλλο ένδικο βοήθημα. Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την κοινοποίηση της απόφασης με την οποία απορρίπτεται το αίτημά τους ή μέσα σε ένα μήνα από την υποβολή της αναφοράς, αν δεν εκδόθηκε απόφαση, οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα προσφυγής στο Δικαστήριο Εκτέλεσης των Ποινών⁶⁸², το δε Δικαστήριο αυτό, εφόσον δεχθεί κατ' ουσίαν την προσφυγή, αίρει τα αποτελέσματα που απορρέουν από την παράνομη ενέργεια ή εντολή. Εν συνεχεία, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 6, η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, η οποία ασκεί την εποπτεία επί της λειτουργίας του καταστήματος, μεριμνά για την άμεση συμμόρφωση προς την απόφαση του Συμβουλίου Φυλακής, ανακαλεί την παράνομη ενέργεια, ικανοποιεί το αίτημα του κρατουμένου και ελέγχει τους υπευθύνους.⁶⁸³ Εξάλλου, σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου 6, η διεύθυνση του

⁶⁷⁹ Επ. Σηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σελ. 100-101.

⁶⁸⁰ Μ. Γαλανού, Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων, εκδ. Σάκκουλα, 2011, σελ. 466.

⁶⁸¹ Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 10 του Σωφρονιστικού Κώδικα προβλέπεται ότι «Το Συμβούλιο Φυλακής είναι τριμερές και απαρτίζεται από το διευθυντή του καταστήματος, ως πρόεδρο, τον αρχαιότερο κοινωνικό λειτουργό και τον αρχαιότερο ειδικό επιστήμονα (νομικό, ψυχολόγο, γεωπόνο, κοινωνιολόγο ή εκπαιδευτικό) του οικείου καταστήματος, ως μέλη..., 2..., 3..., 4..., 5..., 6...».

⁶⁸² Σύμφωνα με τις παρ. 1 και 2 του άρθρου 86 του Σωφρονιστικού Κώδικα προβλέπεται ότι «1. Το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, ως ειδικό τμήμα του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου στις έδρες των Πρωτοδικείων, Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Πατρών, Λαρίσης και Ηρακλείου και ως το αρμόδιο Τριμερές Πλημμελειοδικείο στις έδρες των λοιπών Πρωτοδικείων δικάζει, συνεδριάζοντας ως δικαστικό συμβούλιο, αφού ακούσει τον Εισαγγελέα και αποφαινεται σε κάθε περίπτωση που ασκείται, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον παρόντα Κώδικα, προσφυγή κατά απόφασης: α) του Συμβουλίου Φυλακών και β) του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού κατά το προηγούμενο άρθρο. 2. Κάθε Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών είναι τοπικό αρμόδιο για την εκδίκαση των υποθέσεων που αφορούν κρατούμενους σε κατάσταση που βρίσκεται στην περιφέρειά του. Το αρχικό αρμόδιο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών παραμένει αρμόδιο και σε περίπτωση μετακίνησης του κρατουμένου σε άλλο κατάστημα. 3..., 4..., 5..., 6...».

⁶⁸³ Άλλωστε, σύμφωνα με το άρθρο 83 του Σωφρονιστικού Κώδικα ορίζεται ότι «1. Η Διοικητική εποπτεία της ορθής εφαρμογής των διατάξεων του παρόντος Κώδικα ανήκει στο Υπουργείο Δικαιοσύνης. Οι διευθυντές των καταστημάτων κράτησης υποβάλλουν στο Υπουργείο Δικαιοσύνης εντός του Ιανουαρίου κάθε έτους έκθεση σχετικό με τη λειτουργία του καταστήματος κατά τον προηγούμενο χρόνο και προτάσεις. 2. Η προηγούμενη

καταστήματος υποχρεούται να διαβιβάζει το αργότερο μέσα σε τρεις ημέρες κάθε αναφορά ή επιστολή κρατουμένου απευθυνόμενη προς δημόσια αρχή ή διεθνή οργανισμό, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της, ενώ για τον σκοπό αυτόν τηρείται ιδιαίτερο βιβλίο πρωτοκόλλου.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει αποφανθεί αναφορικά με τα ένδικα βοηθήματα που προβλέπονται από τις σχετικές διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα. Ειδικότερα, υπενθυμίζει ότι θεμέλιο του κανόνα της εξάντλησης των εθνικών ένδικων μέσων που εκφράζεται στο άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης είναι το ότι πριν να προσφύγει στο Δικαστήριο, ο προσφεύγων πρέπει να έχει δώσει στο υπαίτιο της παραβίασης Κράτος την δυνατότητα να αποκαταστήσει με εθνικά μέσα τις επικαλούμενες παραβιάσεις, χρησιμοποιώντας τα δικαστικά μέσα που προσφέρει η εθνική νομοθεσία, αρκεί αυτά να αποδεικνύονται αποτελεσματικά και επαρκή. Περαιτέρω, το άρθρο 35 §1 της Σύμβασης επιτάσσει την εξάντληση ένδικων μέσων σχετικών με τις επίδικες παραβιάσεις και συγχρόνως διαθέσιμων και κατάλληλων. Πρέπει να είναι επαρκώς εξασφαλισμένα όχι μόνο στην θεωρία αλλά και στην πράξη, διαφορετικά στερούνται της επιθυμητής αποτελεσματικότητας και πρόσβασης. Εναπόκειται στο καθ' ου η προσφυγή κράτος να αποδείξει ότι πληρούνται οι απαιτήσεις αυτές.⁶⁸⁴

1. Η εισαγγελική εποπτεία.

Η εποπτεία της εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής έχει ανατεθεί στον εισαγγελέα πλημμελειοδικών του τόπου όπου εκτίεται η ποινή, σύμφωνα με το άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Συγκεκριμένα, ο εισαγγελέας των πλημμελειοδικών του τόπου όπου εκτίεται η ποινή ασκεί τις προβλεπόμενες στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων αρμοδιότητές του και μεριμνά για την έκτιση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφάλειας. Περαιτέρω, για την άσκηση των αρμοδιοτήτων του ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών επισκέπτεται τη φυλακή τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα. Κατά τις επισκέψεις αυτές δέχεται κρατουμένους που έχουν ζητήσει ακρόαση. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 85 του Σωφρονιστικού Κώδικα, ο αρμόδιος δικαστικός

παράγραφος δεν αφορά τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό και το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών κατά τη δικαιοδοτική λειτουργία τους».

⁶⁸⁴ ΕΔΔΑ, Α.Α. κατά Ελλάδος, 22-7-2010 (παρ. 43). Βλ. σχετ. και Vaden κατά Ελλάδος, 29-3-2007 (παρ. 30-33)), Τ κατά Ελλάδος, 6-12-2007 (παρ. 18-20)

λειτουργός αποφασίζει επί όσων θεμάτων του ανατίθενται στον παρόντα Κώδικα, ασκεί τις αρμοδιότητες του άρθρου 572 Κώδικα ποινικής Δικονομίας συμμετέχει στη σύνθεση του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών και δικαιούται να ασκεί προσφυγή κατ' αποφάσεων του Συμβουλίου Φυλακής, εξαιρούμενος στην περίπτωση αυτήν από τη σύνθεση του πιο κάτω Δικαστηρίου κατά την εκδίκαση της προσφυγής του. Ειδικότερα, στο άρθρο 6 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης και Αυτοτελών Τμημάτων Γ' τύπου (υπ' αριθμ. 88741/23-12-2014 απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων) προβλέπεται ότι ο έλεγχος της νομιμότητας κατά την εκτέλεση των ποινών κατά της ελευθερίας και κατά την κράτηση υποδίκων, ασκείται από τον αρμόδιο εισαγγελέα – επόπτη. Ο έλεγχος αυτός περιλαμβάνει: α) την παρακολούθηση της εφαρμογής των νόμων που αφορούν την εκτέλεση των ποινών και των μέτρων ασφαλείας, β) την εξασφάλιση δίκαιης μεταχείρισης και δικαστικής προστασίας για το σύνολο των κρατουμένων και γ) την ενημέρωση των κατά περίπτωση αρμόδιων δικαστικών και διοικητικών αρχών για το περιεχόμενο ακροάσεων ή αναφορών κρατουμένων ή μελών του προσωπικού, από τις οποίες προκύπτουν ενδείξεις για την τέλεση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών αδικημάτων κρατουμένων ή προσωπικού. Εν συνεχεία, ο εισαγγελέας – επόπτης ή ο αναπληρωτής του, ασκεί αρμοδιότητες δικαιοδοτικού, πειθαρχικού και ελεγκτικού χαρακτήρα. Ειδικότερα, ο εισαγγελέας – επόπτης υποχρεούται να μεριμνά για την εφαρμογή των διατάξεων που ισχύουν εκάστοτε για τη μεταχείριση των κρατουμένων καθώς και εκείνων του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών νόμων που αφορούν την εκτέλεση των ποινών και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας, προεδρεύει του Πειθαρχικού Συμβουλίου και του Συμβουλίου Εργασίας Κρατουμένων, ενώ, περαιτέρω, εξετάζει θέματα δικαστικής προστασίας των κρατουμένων, υποδεικνύοντας στους ενδιαφερομένους να προβούν στις ενδεδειγμένες ενέργειες και προωθεί στις αρμόδιες αρχές αιτήματα νομικής βοήθειας κρατουμένων, οι οποίοι βρίσκονται σε οικονομική αδυναμία πρόσβασης στη δικαιοσύνη και άσκησης των υπερασπιστικών δικαιωμάτων τους. Τέλος, η ίδια υπουργική απόφαση ορίζει στο άρθρο 31 με τίτλο «Δικαιώματα κρατουμένων» ότι κατά την εκτέλεση της ποινής ή την για οποιοδήποτε άλλο λόγο εισαγωγή και παραμονή των κρατουμένων στο κατάστημα, βάσει έγγραφης παραγγελίας αρμόδιου οργάνου συνοδευόμενης από σχετικό νόμιμο τίτλο, δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα αυτών εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία. Όλοι οι κρατούμενοι μπορούν να ασκούν τα δικαιώματα που τους αναγνωρίζουν το Σύνταγμα και οι ειδικοί κατά περίπτωση κανόνες δικαίου, αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο. Ειδικότερα οι κρατούμενοι δικαιούνται, μεταξύ άλλων, να αναφέρονται εγγράφως σε κάθε δημόσια αρχή, εντός ή εκτός καταστήματος κράτησης και να ζητούν έννομη προστασία από τα δικαστήρια.

Στο πλαίσιο αυτό δικαιούνται να αναφέρονται εγγράφως στο Συμβούλιο Φυλακής σε περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος τους ή παράνομης εντολής του προσωπικού για τις οποίες δεν προβλέπεται κάποιο ένδικο βοήθημα και προσφεύγουν στο Συμβούλιο Πλημμελειοδικών του τόπου έκτισης της ποινής αν απορριφθεί το αίτημά τους, εντός δεκαπέντε ημερών από την κοινοποίηση σε αυτούς της απόφασης ή, αν δεν ληφθεί απόφαση, εντός μηνός από την υποβολή της έγγραφης αναφοράς τους. Σε περίπτωση προσφυγής ενώπιον του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών δικαιούνται να καταθέσουν υπόμνημα ή, αν το ζητήσει το Συμβούλιο, να εμφανισθούν αυτοπροσώπως ή με συνήγορο. Επίσης, οι έγκλειστοι μπορούν να απευθύνουν αναφορές ή επιστολές σε διεθνείς οργανισμούς οι οποίες διαβιβάζονται από τη διεύθυνση του καταστήματος χωρίς να ελέγχεται το περιεχόμενό τους, το αργότερο εντός τριών ημερών από την πρωτοκόλλησή τους σε ιδιαίτερο βιβλίο, ενώ, περαιτέρω, δύνανται να ζητούν νομική βοήθεια, όταν βρίσκονται σε τεκμηριωμένη οικονομική αδυναμία πρόσβασης στη δικαιοσύνη και να προσφεύγουν στον αρμόδιο εισαγγελέα, αν υπάρξουν εμπόδια στο επισκεπτήριό τους ή στην τηλεφωνική ή άλλη επικοινωνία τους⁶⁸⁵.

Ο εισαγγελέας συμμετέχει στο Πειθαρχικό Συμβούλιο της φυλακής, όπως προβλέπεται από την παρ. 1 του άρθρου 70 του Σωφρονιστικού Κώδικα, από κοινού με τον Διευθυντή του σωφρονιστικού καταστήματος και του αρχαιότερου κοινωνικού λειτουργού. Η συμμετοχή του εισαγγελέα σε ένα συλλογικό όργανο της σωφρονιστικής διοίκησης συγχωρείται κατ'εξάιρεση, αν και η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς απαγορεύεται εκ των παρ. 2 και 3 του άρθρου 89 του Συντάγματος, σύμφωνα και με την σχετική γνωμοδότηση του Συνηγού του Πολίτη στην έκθεσή του για τις «Τακτικές άδειες κρατουμένων, δημοσιευθείσα το έτος 2008».⁶⁸⁶ Περαιτέρω, η έκθεση υπογραμμίζει ότι «Ωστόσο, εκ του λόγου τούτου – όπως παγίως γίνεται δεκτό σε θεωρία και νομολογία - δεν χάνεται σε καμία περίπτωση η φύση του οργάνου ως διοικητικού ή των αποφάσεων, που αυτό εκδίδει, ως διοικητικών πράξεων. Συνεπώς η επίκληση της συμμετοχής εισαγγελικού λειτουργού στη σύνθεση του Πειθαρχικού συμβουλίου ούτε δικαστικές καθιστά τις αποφάσεις του, ούτε αμάχητο τεκμήριο ορθότητας και νομιμότητας προσδίδει σ' αυτές, και, βεβαίως, ούτε εκτός θεσμικών ελέγχων τις θέτει. Άλλωστε, σε κάθε περίπτωση το κρίσιμο στοιχείο δεν είναι το πρόσωπο που συμμετέχει στη σύνθεση ορισμένου συλλογικού διοικητικού οργάνου, αλλά το ίδιο το όργανο και οι αποφάσεις

⁶⁸⁵ Επίσης στην παρ. 5 του άρθρου 52 του Σωφρονιστικού Κώδικα ορίζεται ότι «5. Σε περίπτωση απαγόρευσης ή περιορισμού ή μη πραγματοποίησης των επισκέψεων, κάθε κρατούμενος μπορεί να προσφύγει στον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό», ενώ περαιτέρω στην παρ. 7 του άρθρου 53 προβλέπεται ότι «7. Σε περίπτωση απαγόρευσης, περιορισμού της στέρησης των δυνατοτήτων επικοινωνίας των κρατουμένων κατά τις προηγούμενες διατάξεις, κάθε κρατούμενος μπορεί να προσφύγει στον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό, κατά τις προϋποθέσεις του νόμου 2225/1994».

⁶⁸⁶ www.synigoros.gr

του. Εν πάση περιπτώσει, εκ της συμμετοχής εισαγγελικού λειτουργού στη σύνθεσή του αλλά και της σχετικής αυτονομίας που αυτό διαθέτει, δεν παύει το πειθαρχικό συμβούλιο να αποτελεί ένα συλλογικό διοικητικό όργανο του Υπουργείου Δικαιοσύνης». Συναφώς, το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει κρίνει εν Ολομελεία, αναφορικά με τα κατά το άρθρο 10 παρ. 15 εδ. γ' του ν. 2298/1995 Πειθαρχικά Συμβούλια, που ασκούν την πειθαρχική δικαιοδοσία επί των μονίμων υπαλλήλων των καταστημάτων κράτησης, ότι «...είναι εντεταγμένα οργανωτικά στο διοικητικό μηχανισμό, ο οποίος επιτελεί το συμφύες με τη διοίκηση και όχι την απονομή της δικαιοσύνης σωφρονιστικών έργων. Η συγκρότησις των συμβουλίων αποκλειστικώς εκ δικαστικών λειτουργών δεν μεταβάλλει τον χαρακτήρα τους ως συλλογικών οργάνων της Διοικήσεως διότι ο χαρακτήρας αυτός προκύπτει ευθέως εκ της διοικητικής φύσεως της εξουσίας των πειθαρχικών συμβουλίων, τα οποία εκδικάζουν πειθαρχικά αδικήματα διοικητικών και όχι δικαστικών υπαλλήλων».⁶⁸⁷ Εκ των ανωτέρω, συνάγεται ότι η συμμετοχή του εισαγγελέα στην σύνθεση του Πειθαρχικού Συμβουλίου της φυλακής, δεν μεταβάλλει την φύση και τον χαρακτήρα του συγκεκριμένου συλλογικού οργάνου από διοικητικό σε δικαστικό.

Εξάλλου, πρέπει να επισημανθεί η Γνωμοδότηση του Εισαγγελέως του Αρείου Πάγου το έτος 1990 σύμφωνα με την οποία «...οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι δεν υπάγονται διοικητικώς υπό τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών ή άλλον Εισαγγελέα, αλλά υπάγονται στη Σωφρονιστική Διοίκηση, δηλαδή στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, σύμφωνα προς τα άρθρα 97 π. του Ν. 1851/1989, ενώ ειδικότερα το άρθρο 98 παρ. 1 του τελευταίου ρητώς προβλέπει την υπαγωγή τους και πειθαρχικώς στις διατάξεις του υπαλληλικού κώδικα. Ρητώς, όμως, προβλέπεται με το άρθρο 572 ΚΠΔ ότι ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών του τόπου εκτίσεως της ποινής εποπτεύει την έκτιση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας σύμφωνα προς τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών περί εκτελέσεως των ποινών νόμων...». Τα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελούν περιφερειακές υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ενώ η διοίκηση των καταστημάτων αυτών ασκείται από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, οι οποίοι ανήκουν στον διοικητικό μηχανισμό του εν λόγω Υπουργείου και διαθέτουν το δικό τους ιεραρχικώς διαρθρωμένο σύστημα. Επί τη βάσει λοιπόν των ανωτέρω, συνάγεται ότι οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι αποτελούν διοικητικά όργανα, ενταγμένα στην δημόσια διοίκηση και δη στην σωφρονιστική διοίκηση.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων και Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Συμπεριφοράς (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - CPT) σε σχετική έκθεσή της που

⁶⁸⁷ ΣτΕ Ολ., 2011/2003. Το ίδιο σκεπτικό επαναλήφθηκε και με την ΣτΕ 2627/2004.

δημοσιεύθηκε στις 13-9-2001⁶⁸⁸ ανέφερε ότι η εποπτεία του εισαγγελέα στα σωφρονιστικά ιδρύματα δεν λειτουργεί κατά τρόπο αποτελεσματικό καθώς οι κρατούμενοι δεν λάμβαναν ή λάμβαναν σπανίως και με μεγάλη καθυστέρηση απάντηση στις αιτιάσεις τους προς την σωφρονιστικής διοίκηση ή τον εισαγγελέα (παρ. 185). Το Υπουργείο Δικαιοσύνης με έγγραφό του προς την Επιτροπή απάντησε ότι γίνονται προσπάθειες (όπως διανομή σχετικών φυλλαδίων) για να ενημερωθούν οι κρατούμενοι για τα δικαιώματά τους και τις αρχές ενώπιον των οποίων μπορούν να προσφύγουν, ενώ προσέθεσε ότι πολλοί κρατούμενοι απευθύνονται στις σωφρονιστικές αρχές, οι οποίες διαβιβάζουν τα αιτήματά τους είτε στον αρμόδιο εισαγγελέα είτε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης. Εν συνεχεία, η Επιτροπή σε σχετική έκθεσή της που δημοσιεύθηκε στις 20-12-2006⁶⁸⁹ ανέφερε ότι τα σωφρονιστικά ιδρύματα πρέπει να εποπτεύονται από ανεξάρτητη αρχή, ενώ τα όργανά της θα έχουν την δυνατότητα να επισκέπτονται τα ιδρύματά σε τακτά χρονικά διαστήματα, δίχως να προηγείται ενημέρωση.

2. Η είσοδος στην φυλακή του συνηγόρου του πολίτη.

Ο Συνήγορος του Πολίτη, ως συνταγματικά κατοχυρωμένη Ανεξάρτητη Αρχή (άρθρα 103§9 και 101Α του Συντάγματος), αποτελεί τον επίσημο φορέα της πολιτείας «για την προστασία των δικαιωμάτων του πολίτη, την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης και την τήρηση της νομιμότητας» (άρ. 1§1 ν. 3094/2003) έναντι, κυρίως, των «δημοσίων υπηρεσιών» (άρ. 3 §1 ν. 2477/1977). Η επίτευξη αυτού του σκοπού τυγχάνει ιδιάζουσας σημασίας για τους πολίτες εκείνους που βρίσκονται σε ειδική σχέση εξουσίας ή στερούνται της δυνατότητας απρόσκοπτης άσκησης των δικαιωμάτων τους, με αποτέλεσμα να καθίστανται περισσότερο ευάλωτοι σε καταχρηστικές εκδηλώσεις εξουσίας - όπως κρατούμενοι. Ειδικότερα, ο Συνήγορος του Πολίτη, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 1, έχει ως αποστολή την διαμεσολάβηση μεταξύ των πολιτών και των δημοσίων υπηρεσιών, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, των Ν.Π.Δ.Δ. και των Ν.Π.Ι.Δ., για την προστασία των δικαιωμάτων του πολίτη. Οι φυλακές ως περιφερειακές υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ήτοι ως δημόσιες υπηρεσίες εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη. Εξάλλου, της

⁶⁸⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων και Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Συμπεριφοράς, έκθεση δημοσιευθείσα την 13-9-2001 ενόψει της επίσκεψης των αρμοδίων οργάνων από 25-5-1997 έως και 6-6-1997, μεταξύ άλλων, στα σωφρονιστικά ιδρύματα Κορυδαλλού, Κέρκυρας και Διαβατών.

⁶⁸⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων και Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Συμπεριφοράς, έκθεση δημοσιευθείσα την 20-12-2006 ενόψει της επίσκεψης των αρμοδίων οργάνων από 27-8-2005 έως και 9-9-2005, μεταξύ άλλων, στα σωφρονιστικά ιδρύματα Χίου, Κομοτηνής και Κορυδαλλού.

αρμοδιότητας της εν λόγω ανεξάρτητης αρχής δεν εκφεύγουν τα σωφρονιστικά καταστήματα, ενόψει και των ρητών εξαιρέσεων που τίθεται στις διατάξεις των παρ. 1 εδ. β, 2 και 4 του άρθρου 3 και της παρ. 3 του άρθρου 4 του ανωτέρω νόμου. Ο Συνήγορος του Πολίτη, σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου 3, ερευνά ατομικές διοικητικές πράξεις ή παραλείψεις ή υλικές ενέργειες οργάνων των δημοσίων υπηρεσιών που παραβιάζουν δικαιώματα ή προσβάλλουν νόμιμα συμφέροντα φυσικών ή νομικών προσώπων. Ιδίως ερευνά τις περιπτώσεις κατά τις οποίες όργανο δημόσιας υπηρεσίας ατομικό ή συλλογικό: i) Προσβάλλει, με πράξη ή παράλειψη, δικαίωμα ή συμφέρον προστατευόμενο από το Σύνταγμα και το νόμο, ii) αρνείται να εκπληρώσει συγκεκριμένη υποχρέωση που επιβάλλεται από τελεσίδικη ή προσωρινά εκτελεστή δικαστική απόφαση, iii) αρνείται να εκπληρώσει συγκεκριμένη υποχρέωση που επιβάλλεται από διάταξη νόμου ή από ατομική διοικητική πράξη, iv) ενεργεί ή παραλείπει νόμιμη οφειλόμενη ενέργεια, κατά παράβαση των αρχών της χρηστής διοίκησης και της διαφάνειας ή κατά κατάχρηση εξουσίας. Τα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελούν έναν από τους τομείς της διοίκησης, υπαγόμενα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα σωφρονιστικά ιδρύματα συνιστούν *sui generis* φορέα διοικητικής εξουσίας,⁶⁹⁰ δίχως αυτό να σημαίνει ότι η σωφρονιστική διοίκηση μπορεί να απεκδυθεί της υποχρέωσής της να τηρεί τις αρχές της νομιμότητας και της προστασίας του διοικουμένου (ήτοι να σέβεται τα δικαιώματα των κρατουμένων), όπως αυτές ισχύουν στο χώρο της Δημόσιας Διοίκησης συνολικά.⁶⁹¹ Επίσης, έχει διατυπωθεί η θέση ότι ο εγκλεισμός στην φυλακή είναι μια πραγματική συνθήκη άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων «των υπό εγκλεισμό διοικουμένων», οπότε τυχόν περιορισμοί ή συγκρούσεις δικαιωμάτων αυτών θα πρέπει να υπαχθούν στα ίδια ακριβώς κριτήρια και νομικές τεχνικές συγκεκριμένης στάθμισης (π.χ. πρακτικής αρμονίας, αναλογικότητας), όπως τα δικαιώματα κάθε άλλου πολίτη και με τις ίδιες ή περισσότερες διαδικαστικές εγγυήσεις προς αποφυγή αυθαίρετης άσκησης της εξουσίας των κρατουμένων.⁶⁹²

Η σχέση του Συνηγόρου του Πολίτη με τα σωφρονιστικά καταστήματα διήλθε διάφορες φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά στην έναρξη λειτουργίας της ανεξάρτητης αρχής και εκτείνεται στο χρονικό διάστημα από το 1998 έως το 2000, χαρακτηρίζεται δε ως αναγνωριστική, όπου η σωφρονιστική διοίκηση ακόμα ανίχνευε την νέα πραγματικότητα. Η δεύτερη φάση εκτείνεται

⁶⁹⁰ Μ. Γαλανού, «Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως φορέας διοικητικής εξουσίας», 2^ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημόνων – Σύγχρονες τάσεις στην διοικητική επιστήμη: «Νέα Δημόσια Διοίκηση», εταιρική κοινωνική ευθύνη και κοινωνία των πολιτών (11-13 Οκτωβρίου 2007, Χίος), εκδ. Σάκκουλα, σελ. 679-694.

⁶⁹¹ Μ. Γαλανού, Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων, εκδ. Σάκκουλα, 2011, σελ. 482.

⁶⁹² Χρ. Χατζή, «Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίσεως. Δικαιώματα υπό σκιά», Το Σύνταγμα, 2008, σελ. 298-299.

στο χρονικό διάστημα από το 2001 έως το 2004 όπου χαρακτηρίζεται από την επιφυλακτική στάση των σωφρονιστικών αρχών και την περιορισμένη ανταπόκριση στα αιτήματα συνεργασίας του Συνηγόρου. Η τρίτη φάση εκτείνεται στο χρονικό διάστημα από το 2004 μέχρι το 2009, κατά την διάρκεια της οποίας το Υπουργείο Δικαιοσύνης αντιλαμβανόταν τις φυλακές ως «άβατο», όπου ο Συνήγορος παρεμποδιζόταν να ασκήσει τον διαμεσολαβητικό του ρόλο. Μόλις το 2009 φαίνεται να υπήρξε μεταστροφή της σκιάδους κατάστασης με την ρητή θεσμοθέτηση της δυνατότητας του Συνηγόρου του Πολίτη να επισκέπτεται τις φυλακές, δυνάμει του άρθρου 75 παρ. 7 του Σωφρονιστικού Κώδικα που προστέθηκε με το άρθρο 20 παρ. 2 του ν. 3772/2009 (ΦΕΚ 112/2009). Ουσιαστικά η προαναφερόμενη διάταξη είναι απλώς επιβεβαιωτική, στοχεύοντας να άρει την σύγχυση που είχε δημιουργηθεί, δίχως να καθιερώνει το πρώτον την συγκεκριμένη αρμοδιότητα.⁶⁹³

Σημαντική τομή στην πορεία του Συνηγόρου του Πολίτη στην προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων αποτελεί η ανάθεση ειδικών αρμοδιοτήτων αφενός ως Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης των Βασανιστηρίων (ν. 4228/2014) και αφετέρου ως Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας (ν. 4443/2016). Η αρμοδιότητα του Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης των Βασανιστηρίων ανατέθηκε σε αυτόν με το δεύτερο άρθρο του ν. 4228/2014, με τον οποίο κυρώθηκε το Προαιρετικό Πρωτόκολλο (2002) στη Σύμβαση του Ο. Η. Ε. (1984) *«κατά των βασανιστηρίων και άλλων μορφών σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας»*. Η αποστολή του Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης (ΕΜΠ) περιλαμβάνει την τακτική εξέταση της μεταχείρισης των εγκλείστων, την κατάθεση αντίστοιχων συστάσεων βελτίωσης προς τις αρμόδιες αρχές και την παρακολούθηση της εφαρμογής τους, καθώς επίσης την υποβολή προτάσεων και παρατηρήσεων στην υφιστάμενη ή προτεινόμενη νομοθεσία. Η αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη ως Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας (ν. 4443/2016) προήλθε, σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση, ως αποτέλεσμα της διαπίστωσης των ελλειμμάτων ανεξαρτησίας και αποτελεσματικότητας του προϋπάρχοντος Γραφείου Αντιμετώπισης Περιστατικών Αυθαιρεσίας, που είχε συσταθεί με το αρ. 1 του ν. 3938/2011, αλλά και, γενικότερα, υπό το βάρος τόσο της εκδήλωσης περιστατικών κατάχρησης εξουσίας και αυθαίρετης συμπεριφοράς φορέων της κρατικής εξουσίας, που υπερβαίνουν το νόμιμο μέτρο καταναγκασμού, όσο και των καταδικών της χώρας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για παραβιάσεις των άρθρων 2 (δικαίωμα στη ζωή) και 3 (απαγόρευση βασανιστηρίων και άλλης

⁶⁹³ Β. Καρύδης – Ε. Φυτράκης, «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. XXVI.

απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας) της ΕΣΔΑ (αποφάσεις Μακαρατζής κατά Ελλάδας, 20.12.2004, Καραγιαννόπουλος κατά Ελλάδας, 21.6.2007, Celiknku κατά Ελλάδας, 5.7.2007, Λεωνίδης κατά Ελλάδας, 8.1.2009, Μπέκος και Κουτρόπουλος κατά Ελλάδας, 13.12.2005, Zelilof κατά Ελλάδας, 24.5.2007, Zontul κατά Ελλάδας, 17.1.2012).

Η ενασχόληση της ανεξάρτητης αρχής με τα παράπονα των κρατουμένων στηρίχθηκε σε δυο κυρίως άξονες. Κατά πρώτον, στην θέση ότι ο κρατούμενος είναι πολίτης – διοικούμενος και το σωφρονιστικό ίδρυμα μια ακόμα δημόσια υπηρεσία. Επομένως, κάθε διαμαρτυρία κρατουμένου προς την φυλακή δεν είναι παρά η αναφορά ενός διοικούμενου προς τις αρχές. Κατά δεύτερον, ο κρατούμενος, στερούμενος την φυσική ελευθερία του καθίσταται ευάλωτος και, εκ των πραγμάτων, διαθέτει περιορισμένες δυνατότητες και ευκαιρίες ουσιαστικής αποτελεσματικής άσκησης των δικαιωμάτων που του απονέμει το εσωτερικό και ευρωπαϊκό δίκαιο. Συνεπώς, η ενθάρρυνση και η υποβοήθηση στην άσκηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στην συνταγματική αποστολή του Συνηγόρου του Πολίτη για την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών.⁶⁹⁴ Ειδικότερα, μεταξύ των σημείων που απασχολούν την ανεξάρτητη αρχή, ως αιτήματα ή καταγγελίες κρατουμένων, εντάσσονται και τα δικαιώματα κοινωνικής επαφής και επικοινωνίας, όπως, παραδείγματος χάριν, η χορήγηση άδειας (τα κριτήρια χορήγησης, η αιτιολογία ιδίως των απορριπτικών αποφάσεων), οι μεταγωγές (τα κριτήρια μεταγωγής, η αιτιολογία, ο τόπος και ο τρόπος μεταγωγής), καθώς και οι συνθήκες διαβίωσης που σχετίζονται με τον υπερπληθυσμό, συνωστισμός και την ανυπαρξία ικανού ατομικού χώρου, οι ενδοσωματικοί έλεγχοι.

Τα πορίσματα και οι εκθέσεις του συνηγόρου του πολίτη λαμβάνονται υπ' όψιν από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κατά την μόρφωση της κρίσης του, γεγονός που καταδεικνύει την αναγνώριση της αξιοπιστίας τους. Παραδείγματος χάριν στην απόφαση Tabesh κατά Ελλάδος της 26-11-2009 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έλαβε υπ' όψιν και το πόρισμα του Συνηγόρου της 11-5-2007 για την παραμονή «ποινικών» κρατουμένων στα αστυνομικά κρατητήρια, το οποίο συντάχθηκε κατόπιν αυτοψίας στην Αστυνομική Υποδιεύθυνση Θεσσαλονίκης προκειμένου να εξετάσει, κυρίως, τις συνθήκες κράτησης, καθώς η Δικαστική Φυλακή Θεσσαλονίκης αρνούνταν να δεχθεί περισσότερους κρατούμενους, επικαλούμενη λόγους πληρότητας. Η επί μακρόν κράτηση στα αστυνομικά κρατητήρια χαρακτηρίστηκε από την ανεξάρτητη αρχή ως απάνθρωπη μεταχείριση κατά την έννοια του άρθρου 3 της

⁶⁹⁴ Β. Καρύδης – Ε. Φυτράκης, «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. XXVII.

Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Το ίδιο πόρισμα έλαβε υπ'όψιν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και στην απόφαση Shunaev κατά Ελλάδος της 29-10-2009, όπου κρίθηκε ότι κατά την παραμονή του στα κρατητήρια του Τμήματος Μεταγωγών της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Θεσσαλονίκης ο προσφεύγων αντιμετώπισε συνθήκες που συνιστούν εξευτελιστική και απάνθρωπη μεταχείριση κατά το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Περαιτέρω, στην απόφαση Σιάσιος και λοιποί κατά Ελλάδος της 4-6-2009 έκρινε ότι οι ισχυρισμοί των προσφευγόντων «δεν επιβεβαιώθηκαν από την αυτοψία που πραγματοποιήθηκε από τον εκπρόσωπο του Συνηγόρου του Πολίτη στις 3 Φεβρουαρίου 2007, όπως για παράδειγμα η ανθυγιεινότητα των χώρων ή η αμέλεια των αρχών στην αντιμετώπιση της τοξικομανίας του πρώτου και του τρίτου των προσφευγόντων. Από την έκθεση που συντάχθηκε από την αρχή αυτή μετά την αυτοψία προκύπτει πράγματι ότι η κατάσταση δεν ήταν όσο σοβαρή την περιέγραφαν οι προσφεύγοντες και ότι οι τελευταίοι είχαν τύχει της κατάλληλης ιατρικής περίθαλψης, κάθε φορά που αυτό αποδείχθηκε αναγκαίο» (παρ. 31). Τέλος, την έκθεση αυτοψίας της 29-10-2007 του Συνηγόρου του Πολίτη έλαβε υπ'όψιν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στην απόφαση S.D. κατά Ελλάδος της 11-6-2009 αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης στο Τμήμα συνοριακής φύλαξης στο Σουφλί και στην Διεύθυνση Αλλοδαπών Αθηνών, αλλοδαπών, τούρκικης ιθαγένειας, που επεδίωκαν την χορήγηση σε αυτούς του καθεστώτος του πρόσφυγα, και έκρινε ότι η διαβίωσή τους υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες συνιστούσε εξευτελιστική μεταχείριση.

3. Η περίπτωση χορήγησης αδειών.

Το μέτρο χορήγησης τακτικής άδειας στους κρατούμενους είναι ίσως από τα σημαντικότερα μέτρα διατήρησης της επικοινωνίας τους με το εξωτερικό περιβάλλον και αποφυγής διάρρηξης των διαπροσωπικών τους σχέσεων. Η κράτηση του ατόμου σε ένα περικλειστο, περιορισμένο χώρο δικαιολογείται κατ'αρχάς μόνο ως ποινή που του έχει επιβληθεί από Δικαστήριο και εκτίεται σύμφωνα με τους σωφρονιστικού κανόνες. Ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ατόμου αποτελεί πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας, η οποία μάλιστα επιτείνεται από το πραγματικό γεγονός των εξ αντικειμένου πολλαπλών παράπλευρων περιορισμών της ελευθερίας και της κοινωνικότητας, ως φυσική συνέπεια του εγκλεισμού. Η ποινή όμως δεν στοχεύει στην απομόνωση του προσώπου, αλλά αντίθετα οφείλει να μεριμνά για την μελλοντική του επάνοδο στον κοινωνικό βίο. Ακριβώς αυτόν τον στόχο εξυπηρετεί και η

νομοθετική κατοχύρωση της επικοινωνίας του κρατουμένου με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (άρθρο 51 του Σωφρονιστικού Κώδικα), αφού καθιστώντας δυνατή την δημιουργία και διατήρηση οικογενειακών και ευρύτερα κοινωνικών σχέσεων, συμβάλλει τελικά αφενός στην ομαλή διαβίωση του κρατουμένου και αφετέρου στην ταχύτερη κοινωνική επανένταξή του. Οι κυριότεροι θεσμοί με τους οποίους υλοποιείται η επικοινωνία των κρατουμένων είναι η υποδοχή επισκέψεων και οι άδειες εξόδου από την φυλακή. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να εστιαστεί η προσοχή και στις μεταγωγές των κρατουμένων, ώστε να διευκολύνεται η υποδοχή επισκέψεων και η αποτελεσματική χρήση της χορήγησης των τακτικών αδειών. Στον βαθμό που η μεταγωγή σε αγροτική φυλακή προϋποθέτει την καλή χρήση μιας ή και περισσότερων τακτικών αδειών, το αίτημα μεταγωγής αλλοδαπών κρατουμένων δυσχεραίνεται πραγματικά, αφού αυτοί δεν έχουν τύχει προηγούμενης τακτικής άδειας, συνήθως λόγω έλλειψης σταθερών οικογενειακών δεσμών στην χώρα. Επιπρόσθετα, δεδομένης της μεγάλης χιλιομετρικής απόστασης ορισμένων καταστημάτων κράτησης (π.χ. Μαλανδρινού, Χίου, Κέρκυρας, Δομοκού) από τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα – Θεσσαλονίκη), η πραγματοποίηση επισκέψεων στους κρατούμενους είναι εξαιρετικά δυσχερής και γι' αυτό σπάνια. Συνακόλουθα, η χορήγηση άδειας σε αυτούς τους κρατούμενους έχει ιδιαίτερη σημασία, ως κύριο μέσο άμεσης επικοινωνίας με το οικογενειακό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Η χορήγηση τακτικών αδειών κατά την έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής αντιμετωπίζεται τόσο ως εργαλείο για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, όσο και ως μέσο μείωσης των αρνητικών συνεπειών της κράτησης εν γένει.⁶⁹⁵

Ήδη, το άρθρο 54 του Σωφρονιστικού Κώδικα προβλέπει ότι στους κρατούμενους χορηγούνται τακτικές, έκτακτες και Εκπαιδευτικές άδειες απουσίας από τα καταστήματα κράτησης ενώ η απόρριψη αίτησης για χορήγηση αδειάς γίνεται με ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του αρμόδιου οργάνου. Νέα αίτηση για χορήγηση τακτικής ή εκπαιδευτικής άδειας δεν επιτρέπεται πριν παρέλθουν δύο μήνες από την οριστική απόρριψη της προηγούμενης. Σε περίπτωση δεύτερης συνεχόμενης απόρριψης της αίτησης για χορήγηση αδειάς, ο κρατούμενος δικαιούται να προσφύγει στο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών ως Συμβούλιο, μέσα σε δέκα ημέρες από την κοινοποίηση σε αυτόν της απορριπτικής απόφασης. Περαιτέρω, με το άρθρο 55 παρ. 2 του Σωφρονιστικού Κώδικα ορίζεται ότι αρμόδιο όργανο για την χορήγηση αδειών είναι το Συμβούλιο του άρθρου 70 παρ. 1 του ιδίου Κώδικα, ήτοι το Πειθαρχικό Συμβούλιο. Το Συμβούλιο αυτό συγκροτείται από τον αρμόδιο δικαστικό λειτουργό, ήτοι τον οικείο

⁶⁹⁵ Δ. Ζημιανίτη, Οι άδειες των κρατουμένων στα πλαίσια άμβλυνσης των δυσμενών συνεπειών του εγκλεισμού, Υπεράσπιση 1999, σελ. 1356.

εισαγγελέα επόπτη, τον διευθυντή του σωφρονιστικού καταστήματος και τον αρχαιότερο κοινωνικό λειτουργό. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα συλλογικό όργανο της διοίκησης, στο οποίο εκτός από διοικητικούς υπαλλήλους συμμετέχει και εισαγγελικός λειτουργός.⁶⁹⁶ Η συμμετοχή του εισαγγελικού λειτουργού στο Πειθαρχικό Συμβούλιο δεν αλλάζει την φύση του οργάνου αυτού από διοικητικό όργανο ή την φύση των πράξεων που εκδίδει από διοικητικές πράξεις.⁶⁹⁷ Σε κάθε περίπτωση το κρίσιμο στοιχείο που θα οδηγήσει στον χαρακτηρισμό ενός συλλογικού οργάνου δεν είναι η ιδιότητα του προσώπου που συμμετέχει στην σύνθεσή του αλλά η ίδια η φύση του καθώς και η φύση των πράξεων που εκδίδει.⁶⁹⁸ Εξάλλου, η απόρριψη της αίτησης χορήγησης άδειας γίνεται με ειδικά αιτιολογημένη απόφαση (άρθρο 54 παρ. 5). Η αιτιολογία της πράξης μπορεί να συμπληρώνεται από τα στοιχεία του φακέλου, δεν μπορεί όμως να αναπληρώνεται από αυτά. Η απουσία της εν λόγω αιτιολογίας συνιστά παράλειψη ουσιώδους τύπου και επιδρά στην νομιμότητα της εκδοθείσας πράξης. Η απλή επανάληψη των διατάξεων του νόμου, χωρίς συσχέτιση με τα συγκεκριμένα δεδομένα τη υπόθεσης, καθιστά την πράξη αναιτιολόγητη.⁶⁹⁹ Ειδικότερα, κρίνεται ως αιτιολογημένη απόρριψη του αιτήματος, εφόσον στο σώμα της πράξης αναφέρονται συγκεκριμένα γεγονότα, όπως, παραδείγματος χάριν, η απόδραση, η προηγούμενη παραβίαση των περιοριστικών όρων, η πειθαρχική τιμώρηση⁷⁰⁰ ή η συμπεριφορά κατά την διάρκεια της προηγούμενης άδειας.⁷⁰¹ Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η απόρριψη του αιτήματος χορήγησης άδειας στηρίζεται στην διάγνωση ότι ο κρατούμενος κρίνεται «ύποπτος φυγής» ή και «επικίνδυνος για διάπραξη και νέων αδικημάτων» ή τέλος εκτιμάται ότι «αυτός δεν θα κάνει καλή χρήση της άδειας». Κατά την κρίση του αιτήματος της άδειας, λαμβάνεται υπ' όψιν και εκτιμάται το πειθαρχικό παρελθόν (τα πειθαρχικά παραπτώματα που έχει ενδεχομένως διαπράξει ο αιτών την άδεια), οι τυχόν αποδράσεις ή απόπειρες αποδράσεων, οι οποίες και καθιστούν τον κρατούμενο ύποπτο φυγής,

⁶⁹⁶ Βλ. ΣυμβΠλημΘεσ 27/2006.

⁶⁹⁷ Βλ. και Στε Ολ 2011/2003 σύμφωνα με την οποία «τα κατά το άρθρον 10 παρ. 15 εδ. γ' του ν. 2298/1995 Πειθαρχικά Συμβούλια, που ασκούν την πειθαρχικήν δικαιοδοσίαν επί των μονίμων υπαλλήλων των καταστημάτων κράτησης, είναι εντεταγμένα οργανωτικά στο διοικητικό μηχανισμό, ο οποίος επιτελεί το συμφυές με τη διοίκηση και όχι την απονομή της δικαιοσύνης σωφρονιστικών έργων. Η συγκρότησις των συμβουλίων αποκλειστικώς εκ δικαστικών λειτουργών δεν μεταβάλλει τον χαρακτήρα τους ως συλλογικών οργάνων της Διοικήσεως διότι ο χαρακτήρας αυτός προκύπτει ευθέως εκ της διοικητικής φύσεως της εξουσίας των πειθαρχικών συμβουλίων, τα οποία εκδικάζουν πειθαρχικά αδικήματα διοικητικών και όχι δικαστικών υπαλλήλων. Κατά συνέπειαν, οι υπό των ανωτέρω δευτεροβαθμίων συμβουλίων εκδιδόμενες αποφάσεις, διά των οποίων επιβάλλονται εις τους μονίμους υπαλλήλους των καταστημάτων κράτησης οι πειθαρχικές ποινές της παύσεως ή του υποβιβασμού, υπόκεινται εις προσφυγήν ουσίας ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας σύμφωνα με το άρθρο 103 παρ. 4 του Συντάγματος» (σκ. 4).

⁶⁹⁸ Ευτ. Φυτράκης, «Τακτικές άδειες κρατουμένων», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 127.

⁶⁹⁹ Βλ. ΣυμβΠλημΘεσ 1225/2004.

⁷⁰⁰ Βλ. ΣυμβΠλημΛαρ 288/2001.

⁷⁰¹ Βλ. ΣυμβΠλημΠερ 678/2000.

καθώς και τα, εν γένει, χαρακτηριστικά του. Τα βασικά κριτήρια, στα οποία προσφεύγουν τα αρμόδια κατά περίπτωση όργανα (συνήθως συλλογικά: Συμβούλιο Φυλακής, Συμβούλιο Εργασίας, Πειθαρχικό Συμβούλιο) ανάγονται στη λειτουργική ευρυθμία των φυλακών με παράλληλη εξυπηρέτηση ορισμένων αναγκών των κρατουμένων (π.χ. οι άδειες των κρατουμένων εξυπηρετούν την ανάγκη της επικοινωνίας τους με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά λειτουργούν και ως κίνητρα για την αυτοπειθαρχήση των κρατουμένων και ως βαλβίδες εκτόνωσης των εντάσεων που συνεπάγεται ο ποινικός καταναγκασμός στον οποίο αυτοί υπόκεινται).⁷⁰²

Κατόπιν ερευνών του Συνηγόρου του Πολίτη, οι οποίες άπτονταν των αποφάσεων των αρμόδιων Πειθαρχικών Συμβουλίων σχετικά με τα αιτήματα χορήγησης άδειας εξήχθησαν τα κατωτέρω συμπεράσματα. Οι αποφάσεις των αρμοδίων Συμβουλίων αποτυπώνονται σε προτυπωμένα έντυπα, όπου σε ορισμένο σημείο προστίθεται χειρόγραφα ο λόγος απόρριψης. Η έκταση της αιτιολογίας κυμαίνεται από δύο λέξεις («υπόπτος φυγής») μέχρι και δύο ή τρεις σειρές. Από την διερεύνηση αριθμού απορριπτικών αποφάσεων φάνηκε ότι στην πλειονότητά τους δεν διαθέτουν καν στοιχειώδη αιτιολογία, η οποία να εξειδικεύει μέσα από την αναφορά σε συγκεκριμένα δεδομένα την συνδρομή ή μη των όρων του νόμου. Αντιθέτως, στο προτυπωμένο έντυπο απλώς προστίθεται με στερεότυπο τρόπο η αντίστοιχη πρόβλεψη του νόμου (π.χ. «τέλεση νέων αδικημάτων»). Διαπιστώθηκε, επομένως, ότι οι απορριπτικές αποφάσεις για την χορήγηση τακτικής άδειας δεν διαθέτουν, κατά κανόνα, ειδική αιτιολογία. Αντίθετα, συχνά επαναλαμβάνεται μέρος του γράμματος της επίμαχης διάταξης του Σωφρονιστικού Κώδικα, χωρίς όμως αναφορά στα πραγματικά περιστατικά που υπάγονται στο ρυθμιστικό πεδίο της διατάξεως. Εκ μέρους της Διοίκησης συχνά διατυπώνεται η άποψη ότι η ελλείπουσα από το σώμα της απόφασης αιτιολογία γνωστοποιείται προφορικώς στον κρατούμενο, αυτός δε ενημερώνεται για την δυνατότητα προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών, ενώ η αιτιολογία είναι συνοπτική λόγω του μεγάλου αριθμού των αιτημάτων. Πολλά προβλήματα παρουσιάζει και η χορήγηση τακτικών αδειών σε αλλοδαπούς κρατούμενους. Ως αιτιολογία των απορριπτικών αποφάσεων επί αιτήσεων χορήγησης άδειας αλλοδαπών κρατουμένων αναφέρεται, ότι αυτή οφείλεται στην «παντελή έλλειψη οικογενειακών και λοιπών υποχρεώσεων στην Ελλάδα» και ως εκ τούτου «εκτιμάται ότι δεν θα κάνει σωστή χρήση αυτής και υφίσταται κίνδυνος φυγής αυτού, δοθέντος ότι υπάρχει

⁷⁰² Ν. Κουλούρης, «Θέματα μεταχείρισης κρατουμένων στην Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού», www.cecl2.gr

«έλλειψη στενού οικογενειακού περιβάλλοντος στην Ελλάδα το οποίο να στηρίζει την όλη ενέργεια».⁷⁰³

Το Συμβούλιο της Ευρώπης [Σύσταση No R (82) 16] συνέστησε να χορηγούνται οι άδειες όσο πιο σύντομα και όσο πιο συχνά είναι δυνατόν, αφού αυτές διευκολύνουν την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Ως προϋποθέσεις που θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν, για την χορήγηση αδειών στους εγκλείστους, σύμφωνα με την σύσταση είναι: α) η φύση και σοβαρότητα του διαπραχθέντος αδικήματος καθώς και ο χρόνος που έχει διανυθεί στην φυλακή, β) η προσωπικότητα και η συμπεριφορά του εγκλείστου καθώς και η επικινδυνότητά του για την κοινωνία, γ) η οικογενειακή και κοινωνική του κατάσταση και δ) ο σκοπός, η διάρκεια και οι όροι της χορηγηθείσας άδειας. Εξανθρωπίζοντας, λοιπόν, τον θεσμό του εγκλεισμού και υποβοηθώντας την ομαλή υποδοχή του κρατουμένου στον ελεύθερο βίο, η άδεια συνιστά δικαίωμα του κρατουμένου και ταυτόχρονα εξυπηρετεί το σκοπό έκτισης της ποινής. Επιπρόσθετα, πρέπει να τονιστεί ότι, δεδομένων των δυσχερών συνθηκών κράτησης που υφίστανται σε πλείστα σωφρονιστικά ιδρύματα της χώρας και έχουν ως κύριο αίτιο των υπερπληθυσμό που υπάρχει σε αυτά, ο θεσμός των τακτικών αδειών συνιστά ένα ευεργετικό μέσο προληπτικής εκτόνωσης της έντασης που επικρατεί και της διασφάλισης της ειρήνης στους χώρους κράτησης.

4. Ο θεσμός της αποζημίωσης κατά τα άρθρα 533-545 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Ο θεσμός της αποζημίωσης, ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης κρατηθέντων και κατόπιν αθωωθέντων προσώπων, εισήχθη στην εθνική έννομη τάξη με τον ν. 4915/1931. Η εισαγωγή του εν λόγω θεσμού έβρισκε έρεισμα τόσο στο ότι η επιδίκαση αποζημίωσης στον αδίκως κρατηθέντα συνιστούσε εκπλήρωση της ηθικής υποχρέωσης του κράτους, όσο στο ότι η υποχρέωση προς αποζημίωση εξικνούνται από την αρχή της ισότητας των πολιτών ενώπιον του νόμου και ως προς την συνεισφορά τους στα δημόσια βάρη.⁷⁰⁴ Οι διατάξεις των άρθρων 533-545 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας που ρυθμίζουν το θέμα της αποζημίωσης κρατηθέντων και έπειτα αθωωθέντων, εντάχθηκαν εξ αρχής στο έβδομο βιβλίο του Κώδικα για τις έκτακτες διαδικασίες. Τα νομοτεχνικά προβλήματα των διατάξεων του αρχικού νόμου οδήγησαν στην τροποποίησή τους με τον ν. 2915/2001. Σύμφωνα δε με την αιτιολογική έκθεση

⁷⁰³ Ευτ. Φυτράκης, «Τακτικές άδειες κρατουμένων», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 134-136.

⁷⁰⁴ Ι. Ζησιάδης, Ποινική δικονομία, τόμος 3, εκδ. Αφοι Σάκκουλα, 1977, σελ. 403-404.

του νόμου, οι προισχύουσες διατάξεις, λόγω της απαρχαιωμένης δομής τους και των ασφυκτικών περιθωρίων του νόμου, ελάχιστα είχαν τύχει πρακτικής εφαρμογής, και τούτου μολονότι η σημασία του θέματος προβλέπεται ρητά και εμφαντικά τόσο από το Σύνταγμα (άρθρο 7 παρ. 4), όσο και από σειρά διεθνών συμβάσεων που έχει επικυρώσει η χώρα μας (άρθρο 5 παρ. 5 της ΕΣΔΑ, άρθρα 9 παρ. 5 και 14 παρ. 6 του Διεθνούς Συμφώνου Ο.Η.Ε. για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα – ν. 2462/1997). Ειδικότερα, έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν από το δημόσιο αποζημίωση: α) οι προσωρινά κρατηθέντες, που αθωώθηκαν αμετάκλητα με βούλευμα ή απόφαση δικαστηρίου, β) οι κρατηθέντες με καταδικαστική απόφαση, η οποία μετέπειτα εξαφανίσθηκε αμετάκλητα συνεπεία ένδικου μέσου και γ) οι καταδικασθέντες και κρατηθέντες, που αθωώθηκαν με δικαστική απόφαση ύστερα από επανάληψη της διαδικασίας. Επίσης αποζημίωση δικαιούνται όσα από τα παραπάνω πρόσωπα τιμωρήθηκαν μετέπειτα με ποινή μικρότερης διάρκειας από αυτή που εξέτισαν αρχικά. Όσοι κρατήθηκαν λόγω καταδίκης ή κρατήθηκαν προσωρινά έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν αποζημίωση, και αν ακόμη έχουν απαλλαγεί επειδή, μολονότι τέλεσαν την πράξη, δεν τους επιβλήθηκε ποινή για οποιονδήποτε λόγο. Σχετικά με την υποχρέωση του δημοσίου για αποζημίωση αποφαινεται το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση για την υπόθεση, με ιδιαίτερη ταυτόχρονη απόφαση, ύστερα από προφορική ή γραπτή αίτηση εκείνου που αθωώθηκε και αφού προηγουμένως ο αιτών και ο εισαγγελέας ακουσθούν. Σε περίπτωση που γίνει δεκτή η αίτηση εκείνου που αθωώθηκε, του επιδικάζεται κατ' αποκοπή ημερήσια αποζημίωση συνολικά για τεκμαρτή περιουσιακή ζημία και για ηθική βλάβη, η οποία δεν μπορεί να είναι κατώτερη των 8,804 ευρώ ούτε ανώτερη των 29,347 ευρώ την ημέρα και της οποίας το ύψος προσδιορίζεται αφού ληφθεί υπόψη και η οικονομική και οικογενειακή κατάσταση του δικαιούχου.

Περιέχεται, λοιπόν, πλήρης ρύθμιση για την αποζημίωση των αδίκως καταδικασθέντων, ή προσωρινώς κρατηθέντων που τελικώς αθωώθηκαν, όπως απαιτείται από το άρθρο 7 παρ. 4 του Συντάγματος. Ειδικότερα, προβλέπεται, σε αρμονία προς τις συνταγματικές διατάξεις περί χωριστών δικαιοδοσιών ότι αρμόδιο δικαστήριο για τη διάγνωση του άδικου ή παράνομου της προσωρινής κράτησης ή φυλάκισης είναι αποκλειστικώς το ποινικό δικαστήριο (ή δικαστικό συμβούλιο) που αθώωσε ή απήλλαξε ή τιμώρησε με ελαφρότερη ποινή τον κατηγορούμενο. Τα δε πολιτικά δικαστήρια είναι αρμόδια, εφόσον το ποινικό δικαστήριο έχει αναγνωρίσει την υποχρέωση του Δημοσίου προς αποζημίωση, να καθορίσουν το ύψος αυτής που περιλαμβάνει, τόσο την αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας του καταδικασθέντος ή κρατηθέντος, καθώς και των δικαιούχων διατροφής από αυτόν, όσο και την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη ο παρανόμως στερηθείς την ελευθερία του, με την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης.

Από τα ανωτέρω παρέπεται ότι η αξίωση αποζημιώσεως των αδίκως καταδικασθέντων ή στερηθέντων την ελευθερία τους, συνδεόμενη αρρήκτως με τη διαδικασία απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ρυθμίζεται ειδικώς από τις διατάξεις των άρθρων 533 – 545 του Κώδικα Ποιν. Δικονομίας. Ως εκ τούτου, η αξίωση αυτή δεν μπορεί να ικανοποιηθεί κατά τις περί αστικής ευθύνης του Δημοσίου από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του διατάξεις του άρθρου 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα. Συνεπώς, οι σχετικές διαφορές δεν αποτελούν διοικητικές διαφορές ουσίας κατά το άρθρο 1 παρ. 2, περ. η' του ν. 1406/1983 (Α' 182) και, επομένως, οι διαφορές αυτές δεν ανήκουν στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.⁷⁰⁵

5.Η αγωγή αποζημίωση κατά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ.

Ευθύνης της Διοίκησης είναι η υποχρέωση του Δημοσίου να αποζημιώσουν τρίτα πρόσωπα για ζημίες που έχουν υποστεί από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του, οι οποίες αποδίδονται σε αυτό.⁷⁰⁶ Ειδικότερα, στο άρθρο 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικος (ΕισΝΑΚ) ορίζεται: «Για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του Δημοσίου κατά την άσκηση της δημόσιας εξουσίας που τους έχει ανατεθεί, το δημόσιο ενέχεται σε αποζημίωση, εκτός αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης που υπάρχει για χάρη του γενικού συμφέροντος. Μαζί με το δημόσιο ευθύνεται εις ολόκληρον και το υπαίτιο πρόσωπο, με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων για την ευθύνη των υπουργών». Κατά την έννοια των διατάξεων αυτών, ευθύνη του Δημοσίου προς αποζημίωση γεννάται όχι μόνον από την έκδοση μη νομίμου εκτελεστικής διοικητικής πράξεως ή από τη μη νόμιμη παράλειψη εκδόσεως τέτοιας πράξεως αλλά και από μη νόμιμες υλικές ενέργειες των οργάνων του Δημοσίου ή από παραλείψεις οφειλομένων νομίμων υλικών ενεργειών αυτών, εφόσον οι υλικές αυτές ενέργειες ή παραλείψεις συνάπτονται με τα ιδιαίτερα καθήκοντα της θέσεώς των και την οργάνωση και λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών και δεν συνάπτονται με την ιδιωτική διαχείριση του Δημοσίου, ούτε οφείλονται σε προσωπικό πταίσμα οργάνου που ενήργησε εκτός του κύκλου των υπηρεσιακών του καθηκόντων. Εξ άλλου, υπάρχει ευθύνη του Δημοσίου, τηρουμένων και των λοιπών προϋποθέσεων του νόμου, όχι μόνον όταν με πράξη ή παράλειψη οργάνου του παραβιάζεται συγκεκριμένη διάταξη νόμου, αλλά και όταν

⁷⁰⁵ ΣτΕ 2574/2006.

⁷⁰⁶ Ε. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος Α', εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 225 επ.

παραλείπονται τα ιδιαίτερα καθήκοντα και υποχρεώσεις που προσιδιάζουν στη συγκεκριμένη υπηρεσία και προσδιορίζονται από την κειμένη εν γένει νομοθεσία, τα διδάγματα της κοινής πείρας και τις αρχές της καλής πίστεως. Ο κατά τα ανωτέρω παράνομος χαρακτήρας της ζημιογόνου πράξεως, παραλείψεως ή υλικής ενεργείας αρκεί για να στοιχειοθετηθεί ευθύνη του Δημοσίου, χωρίς να απαιτείται και η διαπίστωση πταίσματος του οργάνου του. Απαραίτητη, πάντως, προϋπόθεση για την επιδίκαση αποζημιώσεως είναι η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παρανόμου πράξεως ή παραλείψεως ή υλικής ενεργείας ή παραλείψεως υλικής ενεργείας του δημοσίου οργάνου και της επελθούσης ζημίας. Αιτιώδης δε σύνδεσμος υπάρχει, όταν, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας, η πράξη ή η παράλειψη είναι επαρκώς ικανή (πρόσφορη) και μπορεί αντικειμενικά κατά τη συνήθη και κανονική πορεία των πραγμάτων και χωρίς την μεσολάβηση άλλου περιστατικού να επιφέρει τη ζημία. Δεν αποκλείεται δε, κατ' αρχήν η ύπαρξη του αιτιώδους συνδέσμου από το γεγονός ότι στο αποτέλεσμα συνετέλεσε και συνυπαιτιότητα του βλαβέντος, εφ' όσον δεν διακόπτεται ο αιτιώδης σύνδεσμος.⁷⁰⁷

Οι διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα προβλέπονται, σε αρμονία με το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, που επιβάλλει τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, αφ' ενός τα δικαιώματα των κρατουμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα, αφ' ετέρου δε οι υποχρεώσεις των οργάνων των καταστημάτων αυτών. Ειδικότερα, με τις διατάξεις αυτές, οι οποίες έχουν τεθεί τόσο χάριν του γενικού συμφέροντος, ήτοι της διασφάλισης της τάξεως και της ασφαλείας στα σωφρονιστικά καταστήματα, όσον και χάριν της προστασίας των κρατουμένων και εν γένει των διαβιούντων ή ευρισκομένων στα εν λόγω καταστήματα, επιβάλλεται στα αρμόδια όργανα σειρά υποχρεώσεων σχετικών, μεταξύ άλλων, με τον έλεγχο των εισερχομένων στο σωφρονιστικό κατάστημα προσώπων και ειδών, την τήρηση της τάξεως και τον έλεγχο της ασφαλείας του καταστήματος, ιδίως κατά την έξοδο των κρατουμένων για προαυλισμό, την επάνοδό τους στα κελιά ή τους θαλάμους και λοιπά. Από τις διατάξεις δε αυτές απορρέει και σειρά παρεπομένων υποχρεώσεων που συνάπτονται προς την φύση της υπηρεσίας.⁷⁰⁸ Από τα ανωτέρω μπορεί να συναχθεί ότι ο έγκλειστος μπορεί να αξιώσει να αποζημιωθεί όταν θίγονται δικαιώματά του που άπτονται της ιδιωτικής του σφαίρας. Παραδείγματος χάριν, η παρακολούθηση της επικοινωνίας του κρατουμένου με τρίτους από την σωφρονιστική αρχή θα μπορούσε να δημιουργήσει αξίωση για αποζημίωση. Συναφώς, η μη κατάλληλα διαμορφωμένοι χώροι για την ανεμπόδιστη επικοινωνία ενός κρατουμένου με τα τέκνα του θα μπορούσε επίσης να δημιουργήσει αξίωση προς αποζημίωση λόγω

⁷⁰⁷ ΣτΕ 484/2018.

⁷⁰⁸ ΣτΕ 484/2018

παρεμπόδισης της απρόσκοπτης επικοινωνίας αυτού και των τέκνων του, η οποία θα βοηθούσε στην ανάπτυξη και στην διατήρηση της οικειότητας μεταξύ τους.

6. Το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και η ελληνική πραγματικότητα.

Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, το οποίο περιλαμβάνει και το δικαίωμα άσκησης πραγματικής προσφυγής, ανήκει στον κύκλο των θεμελιωδών διαδικαστικών δικαιωμάτων, τα οποία αποτελούν κατ'έξοχην δικαιώματα θετικής δράσης εκ μέρους του κράτους ως αποδέκτη αυτών. Τόσο η εισαγωγή του αναγκαίου θεσμικού πλαισίου όσο και η άσκηση της δικαιοδοτικής λειτουργίας συνιστούν θετική συμπεριφορά εκ μέρους του κράτους. Το άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ορίζει ότι ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών του τόπου όπου η ποινή εκτίεται ασκεί τις αρμοδιότητες που προβλέπονται από τον Κώδικα όσον αφορά την μεταχείριση των κρατουμένων και ελέγχει την εκτέλεση των ποινών και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας, ενώ με σκοπό την άσκηση των ανωτέρω καθηκόντων ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών επισκέπτεται την φυλακή τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα, όπου συναντά τους κρατουμένους που έχουν πρωτίτερα ζητήσει να ακουστούν. Περαιτέρω, στο άρθρο 6 του Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999) προβλέπεται ότι οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να απευθύνονται γραπτώς και σε εύλογα χρονικά διαστήματα στο συμβούλιο της φυλακής, σε περίπτωση παράνομων πράξεων ή διαταγών εναντίον τους και αν οι διατάξεις του Κώδικα δεν προβλέπουν άλλη προσφυγή, ενώ μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την κοινοποίηση μιας απορριπτικής απόφασης ή σε ένα μήνα μετά την κατάθεση της αίτησης, αν η διοίκηση παρέλειψε να λάβει απόφαση, οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να προσφύγουν στο αρμόδιο Δικαστήριο της Εκτέλεσης Ποινών⁷⁰⁹. Συναφώς, η υπ' αριθμ. 58819/2003 απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με τίτλο «Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β'» στο άρθρο 6 ορίζει ότι ο έλεγχος της νομιμότητας σχετικά με την εκτέλεση των στερητικών ποινών της ελευθερίας ασκείται από τον αρμόδιο Εισαγγελέα – Επόπτη, ο δε έλεγχος περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την εγγύηση δίκαιης μεταχείρισης και δικαστικής προστασίας για το σύνολο των κρατουμένων. Από την νομολογία προκύπτει ότι τόσο η αίτηση ενώπιον του Συμβουλίου της Φυλακής όσο και η προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών μπορούν να

⁷⁰⁹ Στην μεταβατική διάταξη του άρθρου 87 παρ. 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα ορίζεται ότι όπου στον παρόντα νόμο αναφέρεται Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών, τις αντίστοιχες αρμοδιότητες ασκεί μέχρι τη νομοθετική θέσπιση του οργάνου αυτού, το Συμβούλιο Πλημμ/κών του τόπου έκτισης της ποινής.

αφορούν τις συνθήκες εγκλεισμού στο σωφρονιστικό κατάστημα, όπως, παραδείγματος χάριν, την επιφάνεια του κελιού, την καταλληλότητα των συστημάτων εξαερισμού και θέρμανσης, καθώς και τους τρόπους επικοινωνίας του ενδιαφερομένου με τρίτα πρόσωπα.⁷¹⁰

Σε πλείστες υποθέσεις ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου το διάδικο ελληνικό κράτος έχει υποστηρίξει ότι οι προσφυγές που έχουν ασκηθεί και αφορούν σε ισχυρισμούς περί παράβασης του άρθρου 3 αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης και του άρθρου 8 αναφορικά με τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των κρατουμένων είναι απαράδεκτες λόγω μη εξάντλησης των εθνικών ένδικων μέσων, δεδομένου ότι δεν ασκήθηκε αγωγή δυνάμει του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Ειδικότερα, η ελληνική Κυβέρνηση έχει υποστηρίξει πολλάκις ότι κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να ζητήσει, δυνάμει του ανωτέρω ένδικου βοηθήματος, να διαπιστωθεί αφενός μεν η παραβίαση των προαναφερθέντων άρθρων και των οικείων

⁷¹⁰ ΣυμβΠλημΠειρ 175/2003, ΣυμβΠλημΠειρ 2075/2002. Εν προκειμένω, η κρατούμενη Α.Σ. (κατηγορούμενη για την συμμετοχή της στην τρομοκρατική οργάνωση της «17^{ης} Νοέμβρη» υπέβαλε ενώπιον του Συμβουλίου της Φυλακής αίτηση, με την οποία ζητούσε: 1) να της επιτραπεί η επικοινωνία της με το τέκνο της σε ιδιαίτερο χώρο, χωρίς την παρεμβολή υαλοπίνακα, 2) να ορισθεί ωράριο επικοινωνίας κατάλληλο ώστε να μην καθίσταται αυτή ανέφικτη, λόγω των σχολικών υποχρεώσεων του παιδιού και πάντως μετά την 04.00 απογευματινή, 3) Να επιτραπεί η επικοινωνία της με τον επίσης προσωρινά κρατούμενο για τον ίδιο λόγο, σύντροφό της Δ.Κ., επιπλέον, στα πλαίσια της τηλεφωνικής επικοινωνίας να της επιτραπεί και η τηλεφωνική επικοινωνία μαζί του, 4) να της επιτραπεί, επίσης, η τηλεφωνική επικοινωνία χωρίς περιορισμούς, καθώς ο περιορισμός των τηλεφωνικών συνδέσεων σε επτά, της δημιουργεί προβλήματα επικοινωνίας με το περιβάλλον της, 5) να ρυθμιστεί το θέμα επικοινωνίας της με την συνήγορό της, με την άρση των περιορισμών (έλεγχος συνομιλίας, χρονικός περιορισμός, ανταλλαγή σημειωμάτων και εγγράφων, υαλοπίνακας κ.λπ.), καθώς και το ωράριο επίσκεψης αυτής από πρωινό σε απογευματινό, 6) να αρθούν οι εις βάρος της περιορισμοί και διακριτική μεταχείριση και να τεθεί υπό καθεστώς κράτησης όμοιο με αυτό των λοιπών υπόδικων γυναικών. Στις 4.10.2002, το Συμβούλιο της Φυλακής, σε συνεδρίασή του, αποφάσισε να επιτραπεί η επικοινωνία της συγκεκριμένης κρατούμενης με το παιδί της σε ειδικό χώρο για δέκα λεπτά παρουσία υπαλλήλου και για είκοσι λεπτά στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο, ενώ όσον αφορά στα υπόλοιπα αιτήματα, παρέπεμψε σε προγενέστερη απόφασή του. Κατά της ως άνω απόφασης, η κρατούμενη προσέφυγε ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών το οποίο έκρινε εν συμβουλίω, μεταξύ άλλων ότι «δεν παραβιάζεται το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, σχετικά με τους τεθέντες περιορισμούς που αφορούν στον σεβασμό της κοινωνικής και οικογενειακής ζωής καθώς και της αλληλογραφίας της προσφεύγουσας... Στην προκειμένη περίπτωση, η επέμβαση, όπως αποφάσισε ο Επόπτης Εισαγγελέας και το Συμβούλιο της Φυλακής, στην ιδιωτική ζωή και στην αλληλογραφία της προσφεύγουσας καθώς και στην τηλεφωνική της επικοινωνία, δεν αντίκειται στο προαναφερόμενο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι αυτή: α) αφενός προβλέπεται από το νόμο και συγκεκριμένα στο άρθρο 53 παρ. 4 ΣΚ, στο οποίο ορίζεται ότι σε περίπτωση που το επιβάλλουν λόγοι εθνικής ασφάλειας ή προς διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, το περιεχόμενο των επιστολών και της τηλεφωνικής και κάθε άλλης μορφής επικοινωνιακής ανταπόκρισης ή επικοινωνίας, μπορεί να ελεγχθεί υπό τις εγγυήσεις που ορίζει ο νόμος και β) αποτελεί (επέμβαση) μέτρο αναγκαίο για την πρόληψη τοιούτου είδους ποινικών παραβάσεων». Εντούτοις, το Δικαστήριο αναφορικά με αίτημα επικοινωνίας της κρατούμενης με τον ανήλικο υιό της έκρινε ότι «η προσφεύγουσα, ισχυρίζεται ότι παραβιάζεται το δικαίωμα για επικοινωνία με το τέκνο της, όπως ορίζει το άρθρο 52 παρ. 3 ΣΚ, το οποίο προβλέπει ότι "οι επισκέψεις πραγματοποιούνται σε χώρο όπου υπάρχει μόνο οπτικός έλεγχος και ιδιαίτερα οι επισκέψεις συζύγων και τέκνων σε ιδιαίτερο κατάλληλο χώρο του καταστήματος", ενώ σ' αυτήν επιτρέπεται να το συναντά για είκοσι λεπτά πίσω από τον υαλοπίνακα στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο και χωρίς την μεσολάβηση υαλοπίνακα, αλλά με την παρουσία σωφρονιστικών υπαλλήλων για δέκα λεπτά σε ειδικό χώρο. Πράγματι, το Συμβούλιο της Φυλακής, με την από 4.10.2002 απόφασή του, η οποία μάλιστα στερείται επαρκούς αιτιολογίας, παρέβη την ανωτέρω διάταξη του Σωφρονιστικού Κώδικα, με το να επιτρέψει την επικοινωνία της προσφεύγουσας με το τέκνο της κατά τον προαναφερθέντα τρόπο. Πρέπει, επομένως, να γίνει δεκτός ο λόγος αυτός ως βάσιμος κατ' ουσία και να επιτραπεί η επικοινωνία της προσφεύγουσας με το τέκνο της στον ειδικό κατάλληλο χώρο του καταστήματος στον οποίο υπάρχει μόνο οπτικός έλεγχος, για μισή ώρα, τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα, όπως ορίζει το άρθρο 52 παρ. 1,3 του Σωφρονιστικού Κώδικα».

διατάξεων του εθνικού δικαίου, αφετέρου δε να επιδικαστεί αποζημίωση τόσο για την υλική όσο και για την ηθική βλάβη που έχει αυτός υποστεί. Συναφώς, η ελληνική κυβέρνηση μνημονεύει τις υπ' αριθμ. 2893/2008 και 1215/2010 αποφάσεις του Συμβουλίου τις Επικρατείας⁷¹¹ θεωρώντας ότι δυνάμει αυτών αποδεικνύεται η βούληση των δικαστικών αρχών να εξετάσουν τις καταγγελίες σχετικά με τις παράνομες πράξεις του κράτους που προκύπτουν από τις συνθήκες κράτησης. Σε αυτούς τους ισχυρισμούς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, κατά πάγια νομολογία, έχει αποφανθεί ότι η βάση του κανόνα της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων που διατυπώνεται στο άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης συνίσταται στο ότι πριν να προσφύγει σε διεθνές δικαστήριο, ο προσφεύγων πρέπει να έχει δώσει στο υπεύθυνο Κράτος τη δυνατότητα να δώσει λύση στις επικαλούμενες παραβάσεις με εθνικά μέσα, χρησιμοποιώντας τις δικαστικές πηγές που παρέχονται από την εθνική νομοθεσία, αρκεί εκείνες να αποδειχθούν αποτελεσματικές και επαρκείς.⁷¹² Ο κανόνας αυτός στηρίζεται στην υπόθεση, αντικείμενο του άρθρου 13 της Σύμβασης – με το οποίο παρουσιάζει μεγάλη συνάφεια –, ότι η εσωτερική τάξη παρέχει ένα αποτελεσματικό ένδικο μέσο ως προς την επικαλούμενη παράβαση.⁷¹³ Το άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης ορίζει την εξάντληση μόνο των ενδίκων μέσων σχετικά με τις επικαλούμενες παραβάσεις που είναι συγχρόνως διαθέσιμα και κατάλληλα, πρέπει δε να υφίστανται σε επαρκή βαθμό βεβαιότητας όχι μόνο στη θεωρία αλλά και στην πράξη την εποχή των γεγονότων, χωρίς την οποία τους λείπει η ζητούμενη αποτελεσματικότητα και προσβασιμότητα, ενώ εναπόκειται στο εναγόμενο Κράτος να αποδείξει ότι οι απαιτήσεις αυτές

⁷¹¹ Δυνάμει των υπ' αριθμ. 2893/2008 και 1215/2010 αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας, έγινε δεκτό ότι πρόσωπο που κρατείται για χρέος έναντι τρίτου και τοποθετείται, κατά παράβαση του άρθρου 1050 § 2 του Αστικού Κώδικα, στο ίδιο κελί με πρόσωπα που καταδικάστηκαν για ποινικές παραβάσεις υπέστη ηθική ζημία και για τον λόγο αυτό, σε εφαρμογή του άρθρου 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα και του άρθρου 57 του Αστικού Κώδικα, έχει δικαίωμα αποζημιώσεως. Αναφέρει ότι η δήλωση ακυρότητας της κράτησης του ενδιαφερομένου και η αποφυλάκισή του δεν αποτελούν αιτία εξαφάνισης της ηθικής βλάβης που υπέστη από αυτόν κατά την διάρκεια της κράτησής του. Διευκρίνισε επιπλέον ότι η έλλειψη καταλλήλων χώρων κράτησης των καταδίκων, ήτοι των προσώπων που έχουν καταδικασθεί για χρέη προς τρίτους, δεν εδύνατο να απαλλάξει ολικώς ή μερικώς την ευθύνη του Κράτους. Έκρινε, επίσης, ότι για τον καθορισμό του ποσού της αποζημιώσεως που πρέπει να χορηγηθεί στον ενδιαφερόμενο, θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν οι συνθήκες κράτησής του. Προσέθεσε, εντούτοις, ότι η εκτίμηση των εν λόγω συνθηκών δεν δύναται να οδηγήσει στον αποκλεισμό οποιασδήποτε ηθικής ζημίας, δεδομένου ότι αυτή δημιουργείται από μόνη την παρανομία της στέρησης της ελευθερίας του ενδιαφερομένου και αυτό ανεξάρτητα της εν λόγω εκτίμησης. Στις δύο προαναφερόμενες αποφάσεις, το Ανώτατο Δικαστήριο θεώρησε ότι οι ενδιαφερόμενοι, λόγω της κράτησής τους με πρόσωπα, τα οποία είχαν καταδικασθεί για ποινικές παραβάσεις, είχαν εκτεθεί σε υβρεολόγια, προσβολές, επιθέσεις κατά της σωματικής τους ακεραιότητας και άλλες βιαιότητες, αυτές δε οι διάφορες ενέργειες αφορούσαν κυρίως πρόσωπα, τα οποία δεν θεωρούνταν αυτοαυτοί ποινικής παραβάσεως σε παρόμοιους τύπους κράτησης.

⁷¹² ΕΔΔΑ, Τσίβης κατά Ελλάδος, 6-12-2007 (παρ. 17), ΕΔΔΑ, Σαμαράς και λοιποί κατά Ελλάδος, 28-2-2012 (παρ. 45), ΕΔΔΑ, Κανάκης κατά Ελλάδος, 12-12-2013 (παρ. 85), ΕΔΔΑ, Παπακωνσταντίνου κατά Ελλάδας, 13-11-2014 (παρ. 50), ΕΔΔΑ, Φιλιππόπουλος κατά Ελλάδος, 12-11-2015 (παρ. 50).

⁷¹³ ΕΔΔΑ, Kudla κατά Πολωνίας, 26-10-2000 (παρ. 152).

συντρέχουν.⁷¹⁴ Αναφορικά με το ζήτημα του ένδικου βοηθήματος της αγωγής εδραζόμενο στο άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, το Δικαστήριο έχει επαναλάβει ότι ένα αποκλειστικά αποζημιωτικό ένδικο βοήθημα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επαρκές σε ζητήματα συνθηκών εγκλεισμού ή κράτησης, στο βαθμό που, εκ φύσεως ένα τέτοιο ένδικο μέσο δεν έχει «προληπτική» ισχύ και επομένως, κατ' αυτήν την έννοια, δεν είναι εις θέσιν να αποτρέψει την συνέχιση της επικαλούμενης παράβασης ή να επιτρέψει στους κρατούμενους να λάβουν βελτίωση των υλικών συνθηκών κράτησής τους. Συνεπώς, ένα σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων που διασφαλίζονται από την Σύμβαση και αφορούν στις εν γένει συνθήκες κράτησης πρέπει να είναι αποτελεσματικό, τα δε προληπτικά και τα αποζημιωτικά ένδικα μέσα πρέπει να συνυπάρχουν με συμπληρωματικό τρόπο.⁷¹⁵ Επιβάλλεται, λοιπόν, στα κράτη να καθιερώνουν πέραν από μια απλή αγωγή αποζημίωσης, αποτελεσματικό μηχανισμό, ο οποίος θα επιτρέπει να τεθεί γρήγορα τέλος σε οποιαδήποτε μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3 της Συμβάσεως λόγω των κακών συνθηκών κράτησης. Ελλείψει παρόμοιου μηχανισμού, η προοπτική πιθανής αποζημίωσης θα έθετε σε κίνδυνο την νομιμοποίηση ταλαιπωριών ασυμβίβαστων με το προαναφερόμενο άρθρο και θα αποδυναμώνονταν σοβαρά η υποχρέωση των κρατών να εναρμονίσουν τους κανόνες τους με τις απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.⁷¹⁶ Το Δικαστήριο εξετάζει εάν οι διατάξεις μιας νομοθετικής ή κανονιστικής διάταξης, επίκληση των οποίων μπορεί να γίνει κατ' εφαρμογή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, είναι διατυπωμένες με όρους επαρκώς συγκεκριμένους και αν εγγυώνται δικαιώματα άξια δικαστικής προστασίας.⁷¹⁷ Ειδικότερα, αυτό ισχύει για πολλές διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα που κατοχυρώνει δικαιώματα κρατουμένων και των οποίων την παραβίαση μπορεί να επικαλεστεί ο προσφεύγων.⁷¹⁸ Ωστόσο, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θεωρεί, όσον αφορά στην εξάντληση των εθνικών ένδικων μέσων, ότι δύναται να υπάρξει διαφορά στην κατάσταση ενός προσώπου που κρατήθηκε υπό συνθήκες που ισχυρίζεται ότι είναι αντίθετες στο άρθρο 3 της Σύμβασης και το οποίο προσφεύγει ενώπιον του Δικαστηρίου μετά την απόλυσή του και ενός προσώπου που προσφεύγει στο Δικαστήριο ενώ εξακολουθεί

⁷¹⁴ ΕΔΔΑ, Σιάσιος και λοιποί κατά Ελλάδα, 4-6-2009 (παρ. 18), ΕΔΔΑ, Α.Α. κατά Ελλάδα, 22-7-2010 (παρ. 43), ΕΔΔΑ, Κανάκης κατά Ελλάδα, 12-12-2013 (παρ. 85), ΕΔΔΑ, Α.Λ. κατά Ελλάδα, 17-4-2014 (παρ. 36).

⁷¹⁵ ΕΔΔΑ, Κανάκης κατά Ελλάδα, 12-12-2013 (παρ. 85),

⁷¹⁶ ΕΔΔΑ, Χατζηβασιλιάδης κατά Ελλάδα, 26-12-2013 (παρ. 29). ΕΔΔΑ, Καβούρης και λοιποί κατά Ελλάδα, 17-4-2014 (παρ. 26), ΕΔΔΑ, Κουτσοσπύρος και λοιποί κατά Ελλάδα, 12-11-2015 (παρ. 42), ΕΔΔΑ, Κωνσταντινόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα, 28-1-2016 (παρ. 33).

⁷¹⁷ ΕΔΔΑ, Κωνσταντινόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα, 28-1-2016 (παρ. 33), ΕΔΔΑ, Καβούρης και λοιποί κατά Ελλάδα, 17-4-2014 (παρ. 29).

⁷¹⁸ ΕΔΔΑ, Κωνσταντινόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα, 28-1-2016 (παρ. 37), ΕΔΔΑ, Κουτσοσπύρος και λοιποί κατά Ελλάδα, 12-11-2015 (παρ. 43), ΕΔΔΑ, Καβούρης και λοιποί κατά Ελλάδα, 17-4-2014 (παρ. 29).

να κρατείται υπό τις συνθήκες που καταγγέλλει.⁷¹⁹ Παραδείγματος χάριν, στην υπόθεση Κανάκης κατά Ελλάδος της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2013, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι «ο ελληνικός σωφρονιστικός κώδικας περιλαμβάνει άρθρα που δημιουργούν προς όφελος των κρατούμενων δικαιώματα υποκείμενα στη δικαιοδοσία δικαστηρίου. Τούτο ισχύει για παράδειγμα για το άρθρο 21 § 4 που ορίζει ότι οι θάλαμοι πρέπει να έχουν επιφάνεια τουλάχιστον 6 τ.μ. για κάθε κρατούμενο. Το άρθρο αυτό, μεταξύ άλλων, θα μπορούσαν να επικαλεστούν οι κρατούμενοι σε μία αγωγή αποζημίωσης βασιζόμενη στο προαναφερθέν άρθρο 105 και στο άρθρο 57 του Αστικού Κώδικα. Σε υποθέσεις όπου αμφισβητούνται οι συνθήκες κράτησης, όπως αυτές που περιγράφονται από τον προσφεύγοντα στην προκειμένη περίπτωση, η άσκηση μίας τέτοιας αγωγής θα αποτελούσε ουσιαστικό προκαταρκτικό όρο για την προσφυγή στο Δικαστήριο, από την άποψη της εξάντλησης των εθνικών ένδικων μέσων, από έναν προσφεύγοντα που θα είχε ξαναβρεί την ελευθερία του πριν από την προσφυγή αυτή. Ας υποθέσουμε ότι τα δικαστήρια ακολουθούν τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, που διαγράφεται από τις αποφάσεις αριθ. 2893/2008 και αριθ. 1215/2010 (παράγραφος 67 παραπάνω) και χορηγούν αποζημίωση, τούτο θα κατέληγε στο ίδιο αποτέλεσμα με εκείνο που θα αναζητούσε ο προσφεύγων που προσφεύγει στο Δικαστήριο: λήψη αποζημίωσης για την επικαλούμενη ηθική βλάβη. Αντίθετα, για τον προσφεύγοντα που προσφεύγει στο Δικαστήριο ενώ είναι πάντα σε κράτηση, η λύση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματική με σκοπό την εξάντληση διότι της λείπει ο προληπτικός χαρακτήρας κατά την έννοια της προαναφερόμενης νομολογίας του Δικαστηρίου» (παρ. 88). Παρόμοια απάντηση έδωσε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και στην απόφαση Κωνσταντινόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδος της 28^{ης} Ιανουαρίου 2016 σύμφωνα με το σκεπτικό της οποίας σημειώθηκε ότι «οι προσφεύγοντες αριθ. 1, 6, 9, 23, 24 και 25, οι οποίοι επίσης προσέφυγαν σε αυτό στις 30 Οκτωβρίου 2013, δεν ήταν ελεύθεροι όπως οι πιο πάνω αναφερθέντες, αλλά είχαν εν τω μεταξύ μεταχθεί σε άλλες φυλακές για να συνεχίσουν την έκτιση της ποινής τους. Όθεν, η αγωγή του άρθρου 105 δεν θα τους χρησίμευε σε τίποτε, λαμβανομένων υπόψη των σκέψεων που αναπτύσσονται στην πιο πάνω παράγραφο 33 και της υπερπλήρωσης των φυλακών που υπάρχει ευρέως στην Ελλάδα» (παρ. 39).

Αξιοσημείωτο είναι να αναφερθεί ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει προχωρήσει σε μια διάκριση κατά την εξέταση του ισχυρισμού της ελληνικής κυβέρνησης περί απαράδεκτης άσκησης της προσφυγής λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων. Συγκεκριμένα,

⁷¹⁹ΕΔΔΑ, Κουτσοσπύρος και λοιποί κατά Ελλάδος, 12-11-2015 (παρ. 43), ΕΔΔΑ, Καβούρης και λοιποί κατά Ελλάδος, 17-4-2014 (παρ. 27), ΕΔΔΑ, Α.Λ. κατά Ελλάδος, 17-4-2014 (παρ. 37), ΕΔΔΑ, Α.Φ. κατά Ελλάδος, 13-6-2013 (παρ. 53).

σε δυο υποθέσεις έχει κρίνει ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν εξαντλήσει τα εθνικά ένδικα μέσα διότι παρέλειψαν ν' ασκήσουν τις προσφυγές που προβλέπονται από το άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (προσφυγή ενώπιον του εισαγγελέως εκτέλεσης των ποινών και εφαρμογής των μέτρων ασφαλείας) και από τα άρθρα 6 και 86 του νόμου 2776/1999 (προσφυγή ενώπιον του εισαγγελέως που εποπτεύει την φυλακή και προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών), καθώς οι προσφεύγοντες παραπονούνταν για ειδικές συνθήκες, οι οποίες τους επηρέαζαν προσωπικά ως άτομα και στις οποίες πίστευαν, ότι οι σωφρονιστικές αρχές θα μπορούσαν να θέσουν ένα τέλος, λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα. Πρόκειται ειδικότερα για την απόφαση Vaden κατά Ελλάδος της 29^{ης} Μαρτίου 2007, όπου ο προσφεύγων παραπονείτο κυρίως για το, ότι, ως μη καπνίζων, ήταν εκτεθειμένος σε παθητικό κάπνισμα εντός του κελιού όπου στεγαζόταν και για την απόφαση Τσίβης κατά Ελλάδος της 6^{ης} Δεκεμβρίου 2007, όπου ο προσφεύγων παραπονείτο, ότι ήταν υποχρεωμένος να μοιράζεται ένα χώρο στο κατάστημα κράτησης μαζί με αρρώστους ή με ανθρώπους, οι οποίοι είχαν καταδικασθεί για εγκλήματα, που αυτός χαρακτήριζε ως απεχθή. Αντίθετα, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι εάν ο προσφεύγων δεν παραπονείται μόνο για την προσωπική του κατάσταση, αλλά ισχυρίζεται, ότι οι συνθήκες που επικρατούσαν εντός της φυλακής τον επηρέαζαν προσωπικά, τότε οι προβλεπόμενες από το άρθρο 572 του ΚΠΔ προσφυγές καθώς και από τα άρθρα 6 και 86 του Νόμου 2776/1999 δεν θα είχαν καμία χρησιμότητα.⁷²⁰ Ειδικότερα, έχει κριθεί ότι η έλλειψη επαρκούς προσωπικού χώρου, ήτοι κατώτερου από το ελάχιστο ανθρωπιστικό όριο των 6 τ.μ. ανά κρατούμενο το οποίο έχει θεσπιστεί τόσο σε εθνικό επίπεδο με το άρθρο 21 παρ.4 του ν. 2776/1999 όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, συμπεριλαμβάνεται στις συνθήκες εγκλεισμού που μπορούν να θίξουν προσωπικά έναν κρατούμενο και επομένως οι προαναφερόμενες προσφυγές δεν έχουν καμία χρησιμότητα.⁷²¹ Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει κρίνει, στην απόφαση Λιάρτης κατά Ελλάδος της 10^{ης} Μαΐου 2012, αφορούσα σε περίπτωση

⁷²⁰ ΕΔΔΑ, Α.Α. κατά Ελλάδος, 22-7-2010 (παρ.47), ΕΔΔΑ, Σαμαράς και λοιποί κατά Ελλάδος, 28-2-2012 (παρ. 48), ΕΔΔΑ, Παπακωνσταντίνου κατά Ελλάδας, 13-11-2014 (παρ. 51), ΕΔΔΑ, Κουτσοσπύρος και λοιποί κατά Ελλάδος, 12-11-2015 (παρ. 61), ΕΔΔΑ, Κωνσταντινόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδος, 28-1-2016 (παρ. 40), ΕΔΔΑ, Adiele και λοιποί κατά Ελλάδος, 25-2-2016 (παρ. 54). Στην απόφαση Βουγιος και λοιποί κατά Ελλάδος της 12-3-2015 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ότι «Σε ό,τι αφορά την επικαλούμενη παράλειψη των προσφευγόντων να κάνουν χρήση των δυνατοτήτων που προσφέρονται από το άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, των εφαρμοστέων διατάξεων του σωφρονιστικού κώδικα καθώς και εκείνων της υπουργικής απόφασης αριθ. 58819/2003, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι εν προκειμένω οι προσφεύγοντες δεν παραπονούνται μόνον για την προσωπική κατάστασή τους, αλλά ισχυρίζονται ότι επηρεάστηκαν προσωπικά από τις συνθήκες που επικρατούν για το σύνολο των κρατουμένων μέσα στους χώρους της φυλακής της Λάρισας. Υπενθυμίζει την προηγούμενη νομολογία του σύμφωνα με την οποία σε αυτό το είδος των περιπτώσεων τα ένδικα μέσα που υποδείχθηκαν από την Κυβέρνηση δεν αρκούσαν αφ'εαυτών για την επανόρθωση της καταγγελλείσας κατάστασης» (παρ. 61).

⁷²¹ ΕΔΔΑ, Ταγκατίδης και λοιποί κατά Ελλάδος, 11-10-2011, ΕΔΔΑ, Σαμαράς και λοιποί κατά Ελλάδος, 28-2-2012, ΕΔΔΑ, Φιλιππόπουλος κατά Ελλάδος, 12-11-2015, Κωνσταντινόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδος, 28-1-2016, ΕΔΔΑ, Adiele και λοιποί κατά Ελλάδος, 25-2-2016.

κρατούμενου ασθενούς, ότι «η Κυβέρνηση δεν προσκομίζει καμία διοικητική ή δικαστική απόφαση ικανή να αποδείξει ότι ο προσφεύγων μπορούσε, μέσω των προβλεπόμενων από τα άρθρα 572 του κώδικα ποινικής δικονομίας και 6 του σωφρονιστικού κώδικα ενδίκων μέσων, να καταγγείλει αποτελεσματικά τις επικαλούμενες ελλείψεις ως προς τη θεραπευτική αγωγή εντός των φυλακών» (παρ. 42).⁷²² Διαφορετική, ωστόσο, ήταν η απάντηση του Δικαστηρίου αναφορικά με την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων σχετικά με τα παράπονα του προσφεύγοντος για ότι δεν μπορούσε να επικοινωνήσει ελεύθερα και επαρκώς, κατά τις επισκέψεις στον χώρο του «ανοιχτού επισκεπτηρίου», με τους συγγενείς του και ιδίως με την σύζυγό του.⁷²³ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο τόνισε ότι, εν προκειμένω, «ο προσφεύγων υπέβαλλε πολλά αιτήματα για να επωφεληθεί του λεγόμενου «ανοικτού» επισκεπτηρίου (στο οποίο ο έγκλειστος βρίσκεται σε άμεση επαφή με τον επισκέπτη), κυρίως για τις επισκέψεις της συζύγου του, της αδελφής του, των γονέων του, καθώς και δύο μαρτύρων για την υπόθεσή του... Όλα αυτά τα αιτήματα παρελήφθησαν από το Συμβούλιο Φυλακής. Εντούτοις, δεν προκύπτει από την δικογραφία, αν ο προσφεύγων αναφέρθηκε ρητά ενώπιον του Συμβουλίου Φυλακής ή αν προσέφυγε ενώπιον του αρμόδιου Εισαγγελέα (άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας) για την παρουσία ενός σωφρονιστικού υπαλλήλου κατά τις συναντήσεις στο λεγόμενο «ανοικτό» επισκεπτήριο με την σύζυγό του και για την απουσία διαμορφωμένου χώρου εντός του σωφρονιστικού καταστήματος, ο οποίος θα επέτρεπε να αναπτυχθεί οικειότητα μεταξύ τους. Επίσης, από την δικογραφία, δεν προκύπτει ότι η διοίκηση της φυλακής αρνήθηκε να του επιτρέψει, μετά από ειδικό αίτημα επί του θέματος, να επωφεληθεί από αυτού του τύπου τις επισκέψεις, που επικαλείται τώρα ενώπιον του Δικαστηρίου» (παρ. 65), και κατέληξε ότι «το γεγονός ότι προβλέπεται, από τα άρθρα 52 του Σωφρονιστικού Κώδικα και 21 της Υπουργικής Απόφασης 58819/2003, οι επισκέψεις των συζύγων και των παιδιών να διεξάγονται σε ένα ξεχωριστό χώρο του σωφρονιστικού καταστήματος, δεν αποκλείει την δυνατότητα για έναν κρατούμενο να ζητήσει επίσης να του χορηγηθεί η δυνατότητα να συναντηθεί με τα προαναφερόμενα μέλη της οικογένειάς του, απουσία σωφρονιστικού υπαλλήλου. Το αίτημα για χορήγηση αυτής της δυνατότητας αποτελεί συνεπώς

⁷²² Βλ. ομοίως και ΕΔΔΑ, Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδος, 9-7-2015 (παρ. 56).

⁷²³ ΕΔΔΑ, Παπακωνσταντίνου κατά Ελλάδας, 13-11-2014. Στις φυλακές Πατρών όπου κρατείτο ο προσφεύγων η επικοινωνία με τους επισκέπτες ήταν δύσκολη εξαιτίας της ύπαρξης θωρακισμένου κρυστάλλου με διάτρητη λαμαρίνα. Επομένως, η ορατότητα και οι συζητήσεις, που γίνονταν μέσω τηλεφώνων, ήταν περιορισμένες. Οι συναντήσεις στον χώρο του επισκεπτηρίου ήταν πολύ σύντομες εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των κρατουμένων και δυσχεραίνονταν από την οχλοβοή του περιβάλλοντος. Ακόμα και κατά τις επισκέψεις στο λεγόμενο «ανοικτό» επισκεπτήριο, που εγκρίνονταν μετά από αίτημα, πάντα ήταν παρών ένας σωφρονιστικός υπάλληλος και διέκοπτε την επίσκεψη μετά από δέκα λεπτά. Η φυλακή δεν διέθετε ειδικά διαμορφωμένο χώρο, ο οποίος να επιτρέπει σε συζύγους σε έλθουν σε διαπροσωπική επαφή.

μία προσφυγή, την οποία θα έπρεπε να έχει επιχειρήσει να υποβάλει κατά την έννοια της σχετικής, με το άρθρο 35 § 1, νομολογίας του Δικαστηρίου» (παρ. 67). Ενόψει των ανωτέρω, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η διαχωριστική γραμμή που έχει θέσει το Δικαστήριο του Στρασβούργου για την κατάφαση ή όχι της παραβίασης του άρθρου 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης, διακρίνοντας την περίπτωση που θίγεται η προσωπική κατάσταση του προσφεύγοντα και την περίπτωση όπου οι συνθήκες που επικρατούν εντός της φυλακής τον επηρεάζουν προσωπικά είναι ασαφής. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα γιατί να κρίνονται αναποτελεσματικές οι προσφυγές των άρθρων 572 του κώδικα ποινικής δικονομίας και 6 του σωφρονιστικού κώδικα στην περίπτωση όπου ο κρατούμενος παραπονείται για την ανεπάρκεια ιδιωτικού χώρου, λόγω των συνθηκών που επικρατούν στην φυλακή, και επομένως κατάφορη παραβίαση της ιδιωτικότητας του, ενώ, αντιθέτως, οι ίδιες προσφυγές κρίνονται ως αποτελεσματικές στην περίπτωση όπου ο κρατούμενος παραπονείται για την αδυναμία ανάπτυξης οικειότητας με τα μέλη της οικογένειάς του κατά την διάρκεια του επισκεπτηρίου, εξαιτίας πάλι των συνθηκών που επικρατούν (απουσία καταλλήλως διαμορφωμένων χώρων). Το τοπίο είναι ακόμα θολό, αλλά το Δικαστήριο προσπαθώντας να βρει τον βηματισμό του, δείχνει εμμέσως προς ποια κατεύθυνση επιθυμεί να κινηθεί. Η κρίση περί της αναποτελεσματικότητας των ανωτέρω προσφυγών (προσφυγή ενώπιον του εισαγγελέως που εποπτεύει την φυλακή και προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών) σηματοδοτεί την προοπτική ανάδυσης νέων μορφών δικαστικής προστασίας, πιο κατάλληλα προσαρμοσμένων στις απαιτήσεις προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Η προοπτική δικαστικού ελέγχου των σωφρονιστικών πράξεων από τον Διοικητικό Δικαστή.

Κατόπιν τούτων, τίθεται αναπόφευκτα το ερώτημα κατά πόσον είναι πράγματι αποτελεσματικό το πλαίσιο δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Το Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών συνεδριάζει εν συμβουλίω κατά την εκδίκαση της προσφυγής των κρατουμένων και δεν υποχρεούται, αλλά εναπόκειται στην διακριτική του ευχέρεια να καλέσει σε ακρόαση τον προσφεύγοντα, να παρουσιασθεί ενώπιον του και να διατυπώσει τους ισχυρισμούς του. Η έλλειψη δημοσιότητας της εκδίκασης της προσφυγής σε συνδυασμό τόσο με την απουσία δυνατότητας άσκησης ένδικου μέσου κατά της εκδοθείσας απόφασης, όσο και

με την απουσία πρόβλεψης διαδικασίας προσωρινής δικαστικής προστασίας, δημιουργεί αμφιβολίες για την επάρκεια του δικαστικού πλαισίου προστασίας των κρατουμένων και αφήνει ανοιχτή μια χαραμάδα για την εμφιλοχώρηση του πλαισίου δικαστικής προστασίας της διοικητικής δίκης. Περαιτέρω, η εισαγγελική εποπτεία περιορίζεται σε τυπικές επισκέψεις στους χώρους εγκλεισμού, στερείται ανεξαρτησίας και, τελικά, συχνά λειτουργεί ως σύμμαχος παρά ως ελεγκτής της εκάστοτε τοπικής σωφρονιστικής εξουσίας, η οποία λόγω της φύσης της, δεν καλύπτει το σύνολο της αναγκαίας προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την διάρκεια του εγκλεισμού. Συναφώς, η εισαγγελική εποπτεία των φυλακών προβάλλεται ως άλλοθι ελέγχου του διοικητικού μηχανισμού δυσχεραίνοντας την άσκηση νόμιμων αρμοδιοτήτων άλλων αρχών και δη με συνταγματική κατοχύρωση.⁷²⁴

Σύμφωνα με την αρχή του κράτους δικαίου, ο κρατούμενος πρέπει να έχει την δυνατότητα να προσβάλλει τις πράξεις της σωφρονιστικής διοίκησης ή του Υπουργείου Δικαιοσύνης, που θίγουν τα δικαιώματά του. Οι κανονιστικού περιεχομένου πράξεις, όπως ο εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας ενός σωφρονιστικού ιδρύματος, που εκδίδεται κατ'εξουσιοδότηση διάταξης του σωφρονιστικού κώδικα, και δημιουργεί δικαιώματα και υποχρεώσεις, υπόκειται σε έλεγχο νομιμότητας. Ενεργητικώς νομιμοποιούμενοι να προσβάλουν τον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας στο Συμβούλιο της Επικρατείας είναι οι κρατούμενοι, οι ενώσεις ή οι σύλλογοι για την προστασία των δικαιωμάτων των εγκλείστων και οι υπάλληλοι των φυλακών.⁷²⁵ Οι ατομικές πράξεις που εκδίδει η διοίκηση, όπως παραδείγματος χάριν η άρνηση χορήγησης άδειας ή η μεταγωγή από το ένα σωφρονιστικό ίδρυμα στο άλλο, σύμφωνα με αρκετά παλαιότερη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, δεν αποτελούν εκτελεστές διοικητικές πράξεις επειδή αφορούν στον τρόπο και στους όρους εκτέλεσης της ποινής που καταγνώστηκε από την δικαστική εξουσία, και δεν μπορούν επομένως να αχθούν προς έλεγχο ενώπιον του ακυρωτικού Δικαστή.⁷²⁶ Ενδεικτική είναι η υπ'αριθμ. 453/1973 απόφαση της Ολομελείας του ΣτΕ σχετικά με την άρνηση του Υπουργού Εθνικής Αμύνης να επιτρέψει την μεταγωγή του αντιστασιακού και ήρωα κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας, Αλ. Παναγούλη, από τις φυλακές Μπογατίου προς τις κοινές φυλακές και την απόρριψη χορήγησης άδειας επικοινωνίας σε αυτόν με τον δικηγόρο του. Συγκεκριμένα, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας την έως τότε πάγια

⁷²⁴ Β. Καρύδης – Ε. Φυτράκης, «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγούρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. XXII.

⁷²⁵ Α. Μανιτάκη, «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική τους προστασία», Ποινικά Χρονικά, τόμος ΛΘ' 1989, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 175.

⁷²⁶ Βλ. ΣτΕ 1486/1950, 1093/1955 και 453/1953.

νομολογία του, απεφάνθη ότι «η άρνησις μεταγωγής του ρηθέντος καταδίκου εκ των στρατιωτικών φυλακών εις τας κοινάς ποινικάς φυλακάς, ως και η σιωπηρά άρνησις χορηγήσεως αδείας εις τον αιτούντα συνήγορον αυτού όπως επισκεφθή τούτον εις την εν η εκτίει την ποινήν αυτού στρατιωτικήν φυλακήν, αφορώσαι εις τον τρόπον και τους όρους εκτίσεως της υπό του ποινικού δικαστηρίου καταγνωσθείσης ποινής, συνδέονται στενώς προς την εκτέλεσιν ποινικής αποφάσεως και την άσκησιν δικαστικής εξουσίας και συνεπώς δεν είναι δεκτικά προσβολής επί ακυρώσει ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Κατ' ακολουθίαν, η υπό κρίσιν αίτησις είναι απορριπτέα ως απαράδεκτος καθ' ο μέρος στρέφεται κατά της ρηθείσης αρνητικής πράξεως και της ως άνω παραλείψεως». Περαιτέρω, αποφάσεις που συνιστούν κυρίως πειθαρχικές ποινές ή πειθαρχικά μέτρα, θεωρούνται μέτρα εσωτερικής τάξεως και εκφεύγουν του δικαστικού ελέγχου. Η έννοια των μέτρων εσωτερικής τάξης καλύπτει μια ειδική κατηγορία ατομικών διοικητικών πράξεων που δεν είναι βλαπτικές, όχι διότι δεν έχουν έννομες συνέπειες για την κατάσταση του διοικουμένου, όπως πολλά προϊόντα της Διοίκησης που στερούνται κανονιστικού/ρυθμιστικού χαρακτήρα (πχ γνώμες, εισηγήσεις), αλλά διότι έχει κριθεί ότι οι συνέπειες αυτές δεν είναι αρκούντως σημαντικές ώστε να είναι δυνατή η δικαστική προσβολή τους.⁷²⁷ Όμως, στην περίπτωση του σωφρονιστικού εγκλεισμού υπάρχει εύφορο έδαφος να θιγούν θεμελιώδεις ελευθερίες και δικαιώματα των κρατουμένων καθώς λαμβάνονται μέτρα που θίγουν ή αλλοιώνουν την προσωπική νομική κατάσταση τους. Η βάνανση προσβολή της προσωπικότητας ενδέχεται να συντελείται υπό το πρόσχημα διατήρησης της σχέσης εξουσίας υπό την οποία τελούν τα μέλη μιας κοινότητας αναγκαστικής ομαδικής διαβίωσης. Όταν όμως τα ληφθέντα μέτρα θίγουν την αξιοπρέπεια και υποβαθμίζουν την προσωπικότητά των εγκλειστών, οι οποίοι τυγχάνουν ταυτόχρονα και χρήστες δημόσιας υπηρεσίας, δεν μπορούν να εκφεύγουν του δικαστικού ελέγχου με το επιχείρημα ότι θα κλονιζόταν ανεπανόρθωτα η πειθαρχία σε αυτές τις υπηρεσίες. Τα μέτρα που λαμβάνονται για τους χρήστες μιας δημόσιας υπηρεσίας, όπως ο στρατός, τα σχολεία και τα σωφρονιστικά ιδρύματα, είναι αναμφισβήτητα αναγκαία για την διατήρηση της πειθαρχίας και την ομαλή λειτουργία της υπηρεσίας, αποτελούν δε έκφραση της θεσμικής αυτονομίας που διαθέτει κάθε εξ αυτών υπηρεσία. Η αξίωση όμως διατήρησης της πειθαρχίας και της εσωτερικής αυτονομίας των δημοσίων αυτών υπηρεσιών δεν είναι δυνατόν να εκδηλώνεται με τρόπο που να θίγονται θεμελιώδεις αξίες της έννομης τάξης ή να καταστρατηγούνται αναγνωρισμένα δικαιώματα. Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου απαιτεί την αποφυγή της

⁷²⁷ Ε. Πρεβεδούρου, Νομολογιακές διευκρινίσεις σχετικά με τα μέτρα εσωτερικής τάξης. Διεύρυνση των κριτηρίων της έννοιας και ενίσχυση της έννομης προστασίας, prevedourou.gr.

μεταχείρισής του ως μέσο για την επίτευξη οποιουδήποτε σωφρονιστικού σκοπού. Ο έγκλειστος δεν παύει να είναι φορέας ανθρώπινης αξιοπρέπειας, πρόσωπο με ηθική και κοινωνική υπόσταση, την οποία δικαιούται να αναπτύσσει εφόσον δεν αναιρεί την στερητική της φυσικής του ελευθερίας ποινή. Την δίκαιη ισορροπία μεταξύ αυτών των δύο αξιώσεων καλείται να εξεύρει ο Δικαστής, καλείται δηλαδή αφενός μεν να προστατεύσει τις θεμελιώδεις ελευθερίες και δικαιώματα, δίχως όμως να αρνηθεί την εσωτερική, θεσμική και κανονιστική αυτονομία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, ενόψει των σκοπών που καλούνται να εκπληρώσουν.⁷²⁸

Στην γαλλική έννομη τάξη, όπως έχει ήδη εκτενώς αναλυθεί, οι διαφορές που προκύπτουν μεταξύ των κρατουμένων και της σωφρονιστικής διοίκησης, η οποία αντιμετωπίζεται ως «σωφρονιστική δημόσια υπηρεσία», υπάγονται στον έλεγχο του διοικητικού Δικαστή. Ο έλεγχος αυτός εκ μέρους των διοικητικών Δικαστηρίων ασκείται ανεξάρτητα από την δυνατότητα που έχουν οι κρατούμενοι, σύμφωνα με το γαλλικό δίκαιο, να προσφύγουν στον Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών. Οι υπηρεσίες των σωφρονιστικών ιδρυμάτων έχουν ως σκοπό την εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας αποφάσεων της δικαστικής λειτουργίας, η έκτιση, ωστόσο, της ποινής σε έναν περικλειστο χώρο, υπό τον έλεγχο της σωφρονιστικής διοίκησης που μπορεί να ενεργεί με ευρύτατη διακριτική ευχέρεια, λαμβάνοντας αποφάσεις ως φορέας δημόσιας εξουσίας και επιδρώντας στην προσωπική νομική κατάσταση των εγκλείστων, ελάχιστα συνδέεται με την απονομή της δικαιοσύνης. Τα σωφρονιστικά ιδρύματα συγκροτούν δημόσια υπηρεσία, η οποία συνδέεται έμμεσα με την απονομή της δικαιοσύνης και την εκτέλεση των αποφάσεών της, εμφανίζει, ωστόσο, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα υπηρεσίας εξοπλισμένης με προνόμια δημόσιας εξουσίας, αφού μπορεί να δρα αυτόνομα, καθορίζοντας κυριαρχικά και εξουσιαστικά τις σχέσεις της με τους χρήστες της δημόσιας υπηρεσίας, ήτοι με τους κρατούμενους.⁷²⁹ Οι αποφάσεις και τα μέτρα που λαμβάνονται από τα σωφρονιστικά όργανα συχνά επιδρούν στην προσωπική κατάσταση των κρατουμένων και ενδεχομένως θίγουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, ενόψει και της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που διαθέτουν τα συγκεκριμένα όργανα κατά την άσκηση της δημόσιας εξουσίας τους, εμπεριέχοντας αναπόφευκτα τον κίνδυνο διάπραξης αυθαιρεσιών. Η υπαγωγή της, επομένως, στον έλεγχο του διοικητικού Δικαστή είναι παραδεκτή, εφόσον οι αποφάσεις που λαμβάνονται ανάγονται οργανικά και ουσιαστικά στην άσκηση διοικητικής και όχι δικαστικής λειτουργίας.

⁷²⁸ Α. Μανιτάκη, «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική τους προστασία», Ποινικά Χρονικά, τόμος ΛΘ' 1989, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 177.

⁷²⁹ Α. Μανιτάκη, ό.π. σελ. 178.

Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, δεν θα αναιρέσει σαφώς το καθεστώς πειθαρχίας και εποπτείας των εγκλείστων, αλλά αντίθετα θα εξανθρωπίσει την σχέση ανάμεσα στην σωφρονιστική διοίκηση και στους χρήστες της και θα εκλογικεύσει την άσκηση του καταναγκασμού στους χώρους εγκλεισμού. Η είσοδος του δικαίου και του δικαστικού ελέγχου στους χώρους της φυλακής αποτελεί μια τάση που ανταποκρίνεται στις εξελίξεις του κοινωνικού βίου, διότι αντιμετωπίζει τους κρατούμενους προεχόντως ως υποκείμενα δικαίου και φορείς δικαιωμάτων και όχι ως «κοινωνικά απροσάρμοστα» και «περιθωριακά» άτομα.

Γενικά Συμπεράσματα.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει επέλθει μια σημαντική αλλαγή του σκοπού των θεμελιωδών δικαιωμάτων εν γένει. Δίχως να παραμερίζεται η κλασσική τους λειτουργία που συνίσταται στην διασφάλιση ενός πεδίου ελευθερίας στο οποίο δεν δύναται να υπεισέλθει η κρατική εξουσία, εδραιώνεται όλο και περισσότερο η προστατευτική διάσταση που υποχρεώνει το κράτος και τα όργανά του να παρεμβαίνουν και να προστατεύουν τους φορείς των δικαιωμάτων.⁷³⁰ Κατ'αρχήν, τα θεμελιώδη δικαιώματα κατοχυρώθηκαν με σκοπό να προστατεύσουν τους πολίτες, ελεύθερους ή μη, από τις επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας. Συναφώς, ο πρωταρχικός αποδέκτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι το κράτος κατά την άσκηση των τριών λειτουργιών του, την νομοθετική, την εκτελεστική και την δικαστική. Όμως, δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι η σοβαρότερη απειλή των θεμελιωδών δικαιωμάτων προέρχεται από τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας. Η απειλή αυτή θα μπορούσε να καταστεί σοβαρότερη ιδίως σε χώρους που είναι αθέατοι στο ευρύτερο μέρος της κοινωνίας, όπως οι φυλακές. Ο μηχανισμός προστασίας ο οποίος έχει θεσπιστεί από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση έχει, και είναι πρωταρχικό, επικουρικό χαρακτήρα σε σχέση με τα εθνικά συστήματα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει την αποστολή να επιβλέπει τον σεβασμό εκ μέρους των συμβαλλομένων Κρατών των απορρεουσών από την Σύμβαση υποχρεώσεών τους. Αυτό οφείλει να μην υποκαθίσταται στην θέση των συμβαλλομένων Κρατών, τα οποία έχουν την ευθύνη να επαγρυπνούν ώστε τα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες που εγγυάται η Σύμβαση να γίνονται σεβαστά και να προστατεύονται σε εθνικό επίπεδο.⁷³¹

Η Β. Bouloc θεώρησε χρήσιμο να υπενθυμίσει, στην εισήγηση της στο Συνέδριο με θέμα «Ένας σφραγιστικός νόμος. Γιατί; Για ποιόν;», το 2004⁷³², ότι η φυλάκιση έγκειται ουσιαστικά στην στέρηση της ελευθερίας και στις συνέπειες που απορρέουν για λόγους ασφαλείας, ενώ ο καταδικασθείς εξακολουθεί να διατηρεί το δικαίωμα του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των δεσμών με την οικογένειά του και τους φίλους του.⁷³³ Η ευρωπαϊκή νομολογία σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους επιβεβαιώνει αυτή τη διαπίστωση. Ο κρατούμενος, όπως, άλλωστε, όλοι οι

⁷³⁰ Σπ. Βλαχόπουλος, *Θεμελιώδη Δικαιώματα*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 8.

⁷³¹ ΕΔΔΑ, Αναγνωστάκης & λοιποί κατά Ελλάδος, 23-9-2021, παρ. 47.

⁷³² Το συνέδριο διοργανώθηκε από το Κέντρο Ποινικού Δικαίου του Τομέα Δικαίου του Πανεπιστημίου Jean Moulin, βλ. σχετ. *Revue pénitentiaire et de droit penal*, mars 2005.

⁷³³ Β. Bouloc, "Opportunité d'une loi pénitentiaire... Pour les détenus", *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 2005, σελ. 43.

άνθρωποι, απολαμβάνει το σύνολο των δικαιωμάτων που αφορούν τις προσωπικές του σχέσεις εν γένει. Είναι, πράγματι, σύμφυτη με την ανθρώπινη υπόσταση του, η δυνατότητα να συνάπτει ένα πρόσωπο σχέσεις με άλλα πρόσωπα. Η αναγνώριση από τον Ευρωπαϊό Δικαστή της εφαρμογής κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του δικαιώματος σεβασμού της αλληλογραφίας, της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της συνάψεως γάμου, δημιουργεί την αίσθηση μιας ανθρωπιστικής αντίληψης αυτού. Το άτομο, αν και στερούμενο της ελευθερίας του και περιορισμένο σε έναν περικλειστο χώρο, με την επιφύλαξη τήρησης των απαιτήσεων ασφαλείας, πρέπει να έχει την δυνατότητα να έλθει σε επαφή με τον εξωτερικό κόσμο. Αντιλαμβανόμενος της ανισότητας που υπάρχει μεταξύ των ελεύθερων ατόμων και των κρατουμένων κατά την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, ο Ευρωπαίος Δικαστής δεν σταμάτησε στην απλή αναγνώριση της εφαρμογής των δικαιωμάτων αυτών κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού αλλά μέσω μιας δυναμικής ερμηνείας, διευκόλυνε και ενθάρρυνε την ανάπτυξη των προσωπικών σχέσεων κατά τον εγκλεισμό. Καταφανώς εμπνευσμένος από το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όλων των προσώπων, ο Δικαστής χορήγησε στους κρατουμένους, χάριν της θεωρίας των θετικών υποχρεώσεων, μια ειδική προστασία των προσωπικών τους σχέσεων, με σκοπό ν' αντισταθμίσει αυτήν την ανισότητα στην εφαρμογή των συμβατικών δικαιωμάτων. Όμως, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι οι περιορισμοί των δικαιωμάτων της ιδιωτικότητας συνεπάγονται εν μέρει και προσβολή της αξιοπρέπειας ή εν πάση περιπτώσει καταδεικνύουν πως ούτε η αξιοπρέπεια προστατεύεται κατά απόλυτο τρόπο.⁷³⁴

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υπό το πρίσμα του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οποία εν τέλει έχει αναγνωρισθεί στα κρατούμενα πρόσωπα, χρησιμοποίησε εσκεμμένα εποικοδομητικές μεθόδους, όπως η θεωρία των θεωρητικών υποχρεώσεων των εθνικών κρατών, με σκοπό να προστατεύσει αποτελεσματικά τόσο την φυσική και ηθική ακεραιότητα των κρατουμένων όσο και των κοινωνικών του σχέσεων. Διευκολύνοντας την εφαρμογή των δικαιωμάτων της Σύμβασης και διευρύνοντας το περιεχόμενό τους, με τέτοιο τρόπο ώστε να προσιδιάζει στο καθεστώς των εγκλειστών, ο Δικαστής χορήγησε στους τελευταίους την δυνατότητα να απολαμβάνουν τις διατάξεις της Σύμβασης, εμπλουτισμένες με νέες δυνατότητες.

Η διείσδυση στην φυλακή των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι σήμερα αδιαμφισβήτητη. Ο Ευρωπαίος Δικαστής, μέσω μιας δυναμικής ερμηνείας, διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής των συμβατικών δικαιωμάτων, καθώς και τις συνθήκες άσκησής τους, όλα αυτά δε

⁷³⁴ Αντωνίου Θεοδ. «Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2010, σελ. 241.

προς όφελος των κρατουμένων. Η εισαγωγή αυτής της νέας «προβληματικής των δικαιωμάτων του ανθρώπου»⁷³⁵ στο περιβάλλον της φυλακής οδηγεί στο να εξεταστεί ο ενδεχόμενος ρόλος της από την άποψη της νομιμοποίησης της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, ιδίως αυτά που ευνοούν την επαφή του κρατούμενου με τους άλλους, οδηγούν στην επανεξέταση του θεσμού της στέρησης της ελευθερίας, τους στόχους και τα μέσα που χρησιμοποιούνται για να επιτευχθούν αυτοί. Εξάλλου, ο J. Wroblewski επισημαίνει ότι πρέπει να αναλογιστούμε την νομική ερμηνεία με τα χαρακτηριστικά της γλώσσας στην οποία τα γραπτά νομικά κείμενα διατυπώνονται, διότι, αυτή η γλώσσα είναι μια σημασιολογικά ασαφής γλώσσα, της οποίας οι εκφράσεις έχουν μια έννοια η οποία εξαρτάται από το περιεχόμενο στο οποίο χρησιμοποιούνται.⁷³⁶

Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή είναι ένα δικαίωμα ευρισκόμενο σε συνεχή εξέλιξη, διαπλασμένο σε μεγάλο βαθμό από την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο αποφεύγει, μάλλον εσκεμμένα, τον εξαντλητικό ορισμό της έννοιάς του. Πρόκειται, επομένως, για ένα δικαίωμα που επηρεάζεται συνεχώς από τις κοινωνικές εξελίξεις, δεν μπορεί όμως να χαρακτηριστεί ως απεριόριστο αν και καλύπτει σχεδόν κάθε έκφραση της ανθρώπινης ύπαρξης.⁷³⁷ Η ως άνω τακτική του Ευρωπαϊού Δικαστή δίνει την ευχέρεια στα εθνικά κράτη να προσδιορίζουν σύμφωνα με τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές τους αντιλήψεις το περιεχόμενο της έννοιας της ιδιωτικής ζωής, αποφεύγοντας έναν στεγανό και άκαμπτο εννοιολογικό ορισμό. Συναφώς, η διάσταση της οικογενειακής ζωής συνδέεται, από εννοιολογική άποψη, άρρηκτα με το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε ο Ευρωπαίος Δικαστής να χρησιμοποιεί την έκφραση «ιδιωτική και οικογενειακή ζωή», χωρίς να προχωρά σε διάκριση αυτών.⁷³⁸

Ο κρατούμενος διαθέτει έννομα μέσα προστασίας, αναγνωρισμένα από τον Ευρωπαίο Δικαστή, για να διατηρήσει τις σχέσεις του με τους οικείους του. Το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή συνεισφέρει, πράγματι, στο να ανοίξει κατά την διάρκεια του εγκλεισμού ένα παράθυρο, απαραίτητο για την διατήρηση της ισορροπίας των εγκλειστών. Ο κρατούμενος αποτελεί έναν άνθρωπο με πλήρη δικαιώματα και ως εκ τούτου πρέπει να διαθέτει αποτελεσματικά μέσα που θα του επιτρέπουν να συμμετέχει στην κοινωνία, στην οποία συνεχίζει να ανήκει παρά τον εγκλεισμό του. Η ποινική διαδικασία επιφέρει σοβαρές συνέπειες

⁷³⁵ J. – C. Froment, “Vers une prison de droit?”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1997, σελ.558.

⁷³⁶ J. Wroblewski, “L’ interpretation juridique”, Dictionnaire de théorie et de sociologie, LGDJ, 1993 (1er edition 1988), σελ.314.

⁷³⁷ Σαρμάς Ι. – Κοντιαδης Ξ. – Ανθόπουλος Χ., «ΕΣΔΑ – Κατ’άρθρο ερμηνεία», εκδ. Σάκκουλα, 2021, σελ. 463.

⁷³⁸ ΕΔΔΑ, Mikulic κατά Κροατίας, 4-9-2002, παρ. 57.

στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή ενός προσώπου που έχει διαπράξει έγκλημα, οι οποίες πρέπει να είναι συμβατές με το άρθρο 8 της Σύμβασης στο μέτρο που δεν ξεπερνούν τις αναπόφευκτες συνέπειες αυτού του είδους της συνθήκης.⁷³⁹

Στο χώρο «Ευρώπη» η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί την κορωνίδα του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού και το πεδίο της εμφανούς υπεροχής σε σύγκριση με την κατάσταση που επικρατεί σε άλλες ηπείρους και ιδιαίτερα εκείνης της αμερικανικής ηπείρου. Στο χώρο «Ευρώπη» η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων λαμβάνει χώρα σε επίπεδο εθνικού κράτους και σε επίπεδο Ένωσης.⁷⁴⁰ Η πολυεπίπεδη αυτή προστασία οφείλει να εκφράζεται και να συνυφαίνεται σε μια ιεραρχική άρθρωση, έτσι ώστε να αποτρέπεται ο κίνδυνος αντιφατικών και συγκρουομένων αποφάσεων των δικαιοδοτικών οργάνων. Ο Ευρωπαίος Δικαστής διέπλεσε, προς όφελος των κρατουμένων, μια νομολογιακή νόρμα που προορίζεται να είναι αποδοτική και αποτελεσματική. Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει κρίνει ότι η Σύμβαση έχει ως σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων όχι σε ένα θεωρητικό ή πλασματικό επίπεδο αλλά σε ένα επίπεδο συγκεκριμένο και αποτελεσματικό.⁷⁴¹ Η αποτελεσματικότητα της νομολογιακής νόρμας του Ευρωπαίου Δικαστή δεν αφορά μόνο τις υποθέσεις που άγονται ενώπιόν του, αλλά κυρίως την εφαρμογή της από τους εθνικούς Δικαστές των κρατών. Συνακόλουθα, εναπόκειται στον Ευρωπαίο Δικαστή να διευρύνει την συμβατική προστασία των εγκλείστων και κατ'επέκταση στον εθνικό Δικαστή να την εφαρμόσει κατ'αποτελεσματικό τρόπο. Η αποτελεσματικότητα του κοινού ευρωπαϊκού δικαίου της κράτησης, όπως έχει καταστρωθεί από τον Δικαστή του Στρασβούργου, εξαρτάται από την αντίληψη του κατά το εθνικό δίκαιο. Ειδικότερα, η αποτελεσματικότητα εξαρτάται από τον βαθμό εναρμόνισης της οπτικής τόσο του Ευρωπαίου Δικαστή όσο και του εθνικού Δικαστή σχετικά με την προστασία που θα χορηγηθεί στους εγκλείστους. Ένας «διάλογος» μεταξύ των Δικαστών είναι, επομένως, απαραίτητος, ώστε ο κρατούμενος να επωφεληθεί ευθέως κατά την κρίση της υποθέσεως του επί τη βάση του εθνικού δικαίου. Εξάλλου, σημειώνεται ότι το συμβατικό δίκαιο παραμένει νεκρό γράμμα εάν δεν εφαρμόζεται προσηκόντως από τα εθνικά κράτη και από τους εθνικούς δικαστές, οι οποίοι είναι επομένως ο ακρογωνιαίος λίθος του δικαστικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και διαδραματίζουν θεμελιώδη και απαραίτητο ρόλο για τη δημιουργία μιας ενιαίας ευρωπαϊκής τάξης, και υπό το πρίσμα των νομολογιακών επιλογών του Ευρωπαίου Δικαστή προς την κατεύθυνση της πλέον ενεργού συμμετοχής και της ενίσχυσης της ευθύνης των εθνικών

⁷³⁹ ΕΔΔΑ, Jankauskas κατά Λιθουανίας, 13-11-2017, παρ. 76.

⁷⁴⁰ Παπαγιάννης Δονάτος, «Ο διάλογος μεταξύ ΔΕΕ και ΕΔΔΑ», 2016, donpapagiannis.blogspot.com.

⁷⁴¹ ΕΔΔΑ, Airey κατά Ιρλανδίας, 9-10-1979 (παρ. 24).

δικαστών για την εφαρμογή του συμβατικού δικαίου. Συναφώς, για να καταστεί αποκεντρωμένη και ώριμη η συμβατική έννομη τάξη, οι εθνικοί δικαστές δεν πρέπει να περιθωριοποιούνται αλλά να τους ανατίθενται περισσότερες ευθύνες και να ενθαρρύνονται περαιτέρω στο ρόλο τους ως των πρώτων δικαστών του συμβατικού δικαίου. Προχωρώντας ένα βήμα ακόμα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ένας πραγματικά ενοποιημένος ευρωπαϊκός δικαστικός χώρος στον οποίο μπορεί να υπάρξει αποτελεσματική δικαστική συνεργασία προϋποθέτει όχι απλώς γνώση του ευρωπαϊκού δικαίου, αλλά και αμοιβαία γενική γνώση των νομικών συστημάτων των άλλων εθνικών καρτών.

Η μελέτη των παρεχόμενων ένδικων βοηθημάτων και της δυνατότητας πρόσβασης των κρατουμένων ενώπιον του Γάλλου διοικητικού Δικαστή, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μια πολύ αργή εξέλιξη, καθώς οι θεωρητικές σκέψεις για την βελτίωση των δυνατοτήτων πρόσβασης έρχονται αντιμέτωπες με τις δυσχέρειες της πρακτικής εφαρμογής τους από τους εγκλείστους. Ωστόσο, δεν πρέπει να υποτιμηθεί η συμβολή του Γάλλου διοικητικού Δικαστή στην προσπάθεια προστασίας τόσο των ουσιαστικών όσο και των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνται τις ελευθερίες τους. Ο Δικαστής, με μια πραγματιστική ματιά, διέπλασσε το σωφρονιστικό δίκαιο και κατέστρωσε νέες εγγυήσεις προς όφελος των κρατουμένων. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του λειτουργικού πλαισίου στο οποίο βρίσκονται οι κρατούμενοι δικαιολογεί πολλές φορές τις δικαστικές λύσεις που υιοθετούνται. Ειδικότερα, ο Δικαστής έχει επιδοθεί σε ένα αέναο κυνήγι της εξεύρεσης της δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα στην πραγματική προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων και τις επιταγές της ασφάλειας και της ευταξίας εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτή η ισορροπία, η προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα της στέρησης της ελευθερίας και του εγκλεισμού, το οποίο συνεπάγεται την ευαλωτότητα, την απουσία αυτονομίας, τον περιορισμό εκ φύσεως της άσκησης των δικαιωμάτων. Ακόμα, όμως, και αν είναι αποδεκτός ο περιορισμός της άσκησης των ουσιαστικών δικαιωμάτων λόγω των εγγενών απαιτήσεων του εγκλεισμού, δεν θα πρέπει να είναι δεκτός ο περιορισμός των διαδικαστικών δικαιωμάτων καθώς αυτά αποτελούν το αναγκαίο μέσο της προστασίας των ουσιαστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Το σωφρονιστικό δίκαιο έχει απασχολήσει ελάχιστα τον Έλληνα διοικητικό Δικαστή, καθώς αυτός έχει έρθει σε μια επιδερμική επαφή με αυτό κυρίως στα πλαίσια εκδίκασης των αγωγών αποζημίωσης για βλάβη που έχουν υποστεί οι κρατούμενοι ή τα συγγενικά τους πρόσωπα εξαιτίας της τέλεσης παράνομων πράξεων ή παραλείψεων των σωφρονιστικών οργάνων. Ο δικαστικός έλεγχος των σωφρονιστικών αποφάσεων και μέτρων που λαμβάνονται από τα σωφρονιστικά όργανα, παρά το γεγονός ότι επιδρούν στην προσωπική κατάσταση των

κρατούμενων και ενδεχομένως θίγουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, επαφίεται αποκλειστικά στον ποινικό Δικαστή, ο οποίος είναι ο κατεξοχήν σωφρονιστικός Δικαστής. Όμως, αν γίνει δεκτή η θέση ότι τα σωφρονιστικά ιδρύματα δεν παύουν να αποτελούν δημόσιες υπηρεσίες και οι κρατούμενοι ιδιότυποι χρήστες τους, τότε τίθεται ο προβληματισμός ποιος θα μπορούσε να γνωρίζει καλύτερα τον ορθό τρόπο λειτουργίας μιας δημόσιας υπηρεσίας και, κατ'επέκταση, να διαφυλάξει την νομιμότητα σε αυτήν εκτός από τον Διοικητικό Δικαστή.

Υπό την επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικαστή οι σωφρονιστικές διαφορές δεν σταμάτησαν να εξελίσσονται υπό το πρίσμα της επαρκέστερης προστασία των δικαιωμάτων των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους. Σε κάθε περίπτωση, το ζητούμενο είναι η βελτίωση της αποτελεσματικότητας των ασκούμενων ένδικων βοηθημάτων και μέσων. Αυτό προϋποθέτει, αφενός μεν την εντατικοποίηση του δικαστικού ελέγχου επί των σωφρονιστικών μέτρων που επιλέγει να λάβει η σωφρονιστική διοίκηση κάνοντας χρήση της διακριτικής της ευχέρειας αφετέρου δε, την αναδιαμόρφωση των αρμοδιοτήτων του Δικαστή. Αυτό δεν συνεπάγεται απαραίτητα την ουσιαστικοποίηση των σωφρονιστικών διαφορών, με την προσβολή των σωφρονιστικών πράξεων με προσφυγή ουσίας ενώπιον του Διοικητικού Δικαστή, αλλά την αναμόρφωση του ακυρωτικού ελέγχου. Η ιδιαιτερότητα των σωφρονιστικών διαφορών απαιτεί την ύπαρξη μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στους κρατούμενους και την διακριτική ευχέρεια, την οποία απαραιτήτως πρέπει να διαθέτουν τα σωφρονιστικά όργανα. Ο απώτερος σκοπός, λοιπόν, του Δικαστή είναι να καθοδηγήσει την σωφρονιστική διοίκηση να λαμβάνει αυτή, εξ'αρχής, ορθές αποφάσεις.⁷⁴²

Το σωφρονιστικό δίκαιο έχει αποτελέσει πεδίο εξερεύνησης σχετικά πρόσφατα. Η εξισορρόπηση ανάμεσα στην άσκηση των διαδικαστικών δικαιωμάτων, της οποίας σκοπός είναι η διασφάλιση του σεβασμού των ουσιαστικών δικαιωμάτων, και η στέρηση της ελευθερίας, η οποία περιορίζει την άσκηση των δικαιωμάτων, υποδηλώνει την ύπαρξη αρκετών δυνατοτήτων που μένουν ακόμα να ανακαλυφθούν. Εάν η φυλακή αποτελεί αναγκαιότητα μιας δημοκρατικής κοινωνίας, εντός της οποίας πρέπει να βασιλεύει η δικαιοκρατική αρχή, οι περιορισμοί του εγκλεισμού πρέπει να αφορούν μόνον τα άμεσα αποτελέσματα της στέρησης της ελευθερίας και δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να εμποδίζουν τα υπόλοιπα ουσιαστικά και διαδικαστικά δικαιώματα των κρατούμενων. Η ιστορική δικαίωση και η σύγχρονη καταξίωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου εξαρτώνται από την ικανότητά τους να λειτουργήσουν ως αντιστάσεις των εξουσιαζόμενων απέναντι σε κάθε μορφή εξουσίασης.

⁷⁴² A. Bretonneau, J. Lessi, « De l'opportunité et de la légalité en matière disciplinaire », note sous, CE, 6 juin 2014, Fédération de conseil des parents d'élèves (FCPE), req. n° 351582, AJDA 2014, σελ. 1478.

Η αναγνώριση και ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων στους χώρους εγκλεισμού και η άμεση επενέργειά τους στις σχέσεις των σωφρονιστικών οργάνων με τους κρατούμενους συντείνουν στον εξανθρωπισμό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και στην διαφύλαξη της αξιοπρέπειας των κρατούμενων. Εξάλλου, οι συνθήκες διαβίωσης στα σωφρονιστικά ιδρύματα είναι ένας από τους σπουδαιότερους δείκτες πολιτισμού μιας χώρας και η προστασία των δικαιωμάτων των εγκλείστων καταδεικνύει το επίπεδο λειτουργίας του κράτους δικαίου.⁷⁴³ Τέλος, πρέπει συνολικά να ειπωθεί ότι η προστασία που παρέχεται στον άνθρωπο με την καθιέρωση υπέρ αυτού δικαιωμάτων εκτείνεται πλέον σε όλο σχεδόν το φάσμα των έννομων σχέσεων διότι όπως ορθά έχει επισημανθεί «όπου Άνθρωπος εκεί και τα δικαιώματά του».⁷⁴⁴

⁷⁴³ Μανιτάκη Α., «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατούμενων και η δικαστική τους προστασία», Ποινικά Χρονικά, τόμος ΛΘ' 1989, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 180.

⁷⁴⁴ Κοστάλης Λ. – Τριανταφύλλου Γεώργιος, «Ανθρώπινα δικαιώματα και ποινικό δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, σελ. 46.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albert N., « L’abandon de l’exigence d’une faute lourde pour engager la responsabilité de l’administration pénitentiaire », AJDA 2004.
- Arbousset H., « La responsabilité de l’État dans le domaine pénitentiaire, en débat : comment interpréter l’arrêt Chabba à la lumière des jurisprudences postérieures ? », RPDP 2007.
- Arbousset H., « La responsabilité de l’État en matière pénitentiaire : une clarté apparente », AJDA 2005.
- Arbousset H., « Responsabilité de l’État du fait des services pénitentiaires : une nouvelle évolution jurisprudentielle », AJDA 2007.
- Auby J.M., « Le contentieux du service public pénitentiaire », RDP 1987, tome 103.
- Bailleuil D., « Les sanctions administratives relèvent du plein contentieux », JCP A n° 16, 13 avril 2009.
- Baranès & Frison – Roche, “Le souci de l’effectivité du droit”, Dalloz, 1996
- Belda B., “Les droits de l’homme des personnes privées de liberté”, Bruylant, 2010.
- Belda B., « L’innovante protection des droits du détenu élaborée par le juge européen des droits de l’homme », AJDA 2009.
- Belrhli – Bernard H., “Le juge administratif et le contrôle de l’administration pénitentiaire”, σε J.-C. Froment, M. Kaluszynsky, L’administration pénitentiaire face aux principes de la nouvelle gestion publique, PUG, 2011.
- Benvenisti E., «Margin of Appreciation, Consensus and Universal Standards», New York Journal International Law & Politics, 31 (1999).
- Biget , « Pas de présomption d’urgence pour le placement à l’isolement d’un détenu ou sa prolongation », AJDA 2012.
- Birnbaum J., « Pas d’urgence à déplacer les détenus d’un quartier disciplinaire dégradé », AJDA 2008.
- Birnbaum Juliette, “La Condition juridique des personnes en situation de subordination au regard des libertés”, Thèse, Strasbourg, 2006.
- Blanco F., “Pouvoirs du juge et contentieux administratif de légalité, Contribution à l’étude de l’évolution et du renouveau des techniques juridictionnelles dans le contentieux de l’excès de pouvoir”, coll. du centre de recherches administratives, Presses universitaires d’Aix-Marseille, Paris, 2010.

- Bonichot J.C., “Le juge administrative et l’Europe”, σε Justice et cassation, Revue annuelle des avocats au Conseil d’Etat et à la Cour de cassation, Dalloz, 2005,
- Boucher J., B. Bourgeois-Machureau, « Le juge administratif et le détenu », AJDA 2008.
- Boujou D., “Le détenu face aux mesures d’ordre intérieur”, RDP 2005.
- Bouloc B., “Opportunité d’une loi pénitentiaire... Pour les détenus”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 2005.
- Bretonneau A., Lessi J., « De l’opportunité et de la légalité en matière disciplinaire », note sous, CE, 6 juin 2014, Fédération de conseil des parents d’élèves (FCPE), req. n° 351582, AJDA 2014.
- Cadeau, « Cour administrative d’appel de Nantes. Décisions juillet-décembre 2010 », JCP A 2011.
- Caille P.-O., Le contentieux administratif. 1. Le juge administratif et les recours, La documentation française, 2014, n° 209.
- Calmette J.-F. « Pas de présomption d’urgence pour le placement à l’isolement d’un détenu ou sa prolongation », AJDA 2012.
- Cardet Ch., “La mise en oeuvre du placement sous surveillance électronique”, Dalloz, 2003.
- Cardon C., “L’organisation de la sexualité en prison comme instrument de gestion des longues peines”, Revue international de criminology, 1999.
- Céré J. – P. , “Etat actuel de l’application du droit pénitentiaire”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 2005.
- Céré J. –P., “Le droit disciplinaire pénitentiaire entre jurisprudence interne et européenne”, Actualité Juridique Pénale, 2005.
- Céré J. –P., “Les droits des détenus sous la Ve République: de reels progress?”, Revue français d’administration publique, no 99, juillet –septembre 2001.
- Céré J.-P., «Le décret du 2 avril 1996 et le nouveau régime disciplinaire applicable aux détenus», RFDA, 1997.
- Céré J.-P. , « Les règles pénitentiaires européennes et les conditions de détention », Gaz. Pal. 2009.
- Céré J.-P., « Droit de l’exécution des peines », RPDP 2009.
- Céré J.-P., « Exécution des peines», Rec. Dalloz 2009.
- Céré J.-P., « Le contrôle de la motivation du port des menottes au détenu bénéficiant d’une permission de sortir », AJ Pénal 2012.

- Céré J.-P., « Placement à l'isolement : le contrôle du juge administratif », AJ Pénal 2012.
- Céré J.P., M. Herzog – Evans, E. Péchillon, “Droit de l'exécution des peines: panorama 2005”, Dalloz, 2006.
- Chavrier G., « Essai de justification et de conceptualisation de la faute lourde, AJDA 2003.
- Chevalier J., “Preface”, σε Les droits de la personne détenue, Dalloz, coll. Thèmes et Commentaires, Paris, 2013.
- Colitti, “41Bis: le régime de detention special en Italie”, σε N. Zignoni – Fernandez & N. Giovannini, La detention en isolement dans les prisons européennes, Bruxelles, Bruylant, 2004.
- Costa D., “La condamnation retrospective de la France à raison de la qualification de l'isolement carcéral en mesure d'ordre intérieur” (παρατηρήσεις στην απόφαση της Ευρείας Σύνοψης του ΕΔΔΑ Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας της 27^{ης} Ιανουαρίου 2005), AJDA, 2005.
- Costa D., “La juridictionnalisation des mesures de l'administration pénitentiaire”, σε Les droits de la personne détenue, Dalloz, coll. Thèmes et Commentaires, Paris, 2013.
- Costa D., “La nouvelle frontière entre mesure d'ordre intérieur et acte administrative susceptible de recours en matière pénitentiaire”, Rogier, AJDA, 2008.
- Courvat P., “Le contrôle du juge sur les sanctions disciplinaires du milieu pénitentiaire” Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1995.
- Couvrat P., “Les règles pénitentiaires du Conseil de l'Europe”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1988.
- Couzinet J.-F. , « La notion de faute lourde administrative », RDP 1977.
- Darbéda P., “Le maintien des relations familiales des détenus en Europe”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1998.
- Dauber E. And Shichor D., “A Comparative Exploration of Prison Discipline”. Journal of 661 Criminal Justice, Vol. 7, 1979.
- de Bruyn D., “Le droit à un recours effectif” σε Mélanges en homage à P. Lambert, Les droits de l'homme au seuil du troisième millénaire, Bruyant, Bruxelles, 2000.
- de Montecler M.-C., « Le droit de se marier est une liberté fondamentale », AJDA 2014.
- de Montecler M.-C., « Les détenus témoins de Jéhovah ont droit à des aumôniers », AJDA 2013.
- de Montecler M.-C., « Nouvelle condamnation de l'État pour des conditions de détention ne respectant pas la dignité humaine », AJDA 2009.

- de Montecler M.-C., “Conditions de détention indignes, le Conseil d'Etat répond à la Cour européenne des droits de l'homme”, AJDA 2020.
- de Schutter N., “La Convention EDH à l' épreuve de la lutte contre la terrorisme”, RUDH, 2001.
- Defferrard F. & Durtette , “L'appel, le contradictoire et le prisonniers, Dalloz, 2006, no 18.
- Deflou A, “Le droit des détenus, sécurité ou réinsertion?”, coll. Thèmes et Commentaires, Dalloz, 2010.
- Deliancourt, « Les régimes de détention, enjeux et perspectives de la loi pénitentiaire », RPDP 2009.
- Delmas –Marty M., “Réflexions sur le pouvoir disciplinaire”, RTDH, 1995.
- Détienne , J. “Des faveurs aux droits: l'avant projet de loi pénitentiaire belge”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 1999.
- Détienne J., “Les droits fondamentaux des détenus et le droit belge”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 2003.
- Dourneau -Josette, « Les conditions de détention et la CEDH : les droits fondamentaux à l'assaut des prisons », Gaz. Pal. 2013.
- Favard J., “Le détenu citoyen”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 1989.
- Favoreu L., «La notion de liberté fondamentale devant le juge administratif des référés», Rec. Dalloz 2001.
- Fleuriot C., « L'interminable moratoire sur l'encellulement individuel », Dalloz actualité 21 octobre 2014.
- Fort F. X. , « La protection de la dignité de la personne détenue », AJDA 2010.
- Fouchard I., « Les évolutions récentes de la responsabilité de l'État », AJDA 2011.
- Froment J. -C., “Vers une prison de droit?”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1997.
- Froment J.-C., “Vers une prison de droit?”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1997.
- Fromont M., “Le principe de proportionnalité”, AJDA 1995.
- Frydman M., Conclusions, “Le contrôle juridictionnel des mesures disciplinaires dans les institutions fermées”, RFDA, 1995.
- Ganshop Van Der Meersch, “Le caractère ‘autonome’ des termes et la marge d'appréciation des gouvernements dans l'interprétation de la Convention EDH” σε Mélanges en hommage à G.- J.

Wiarda, Protection des droits de l'homme: la dimension européenne", Carl Heymanns Verlag K.G., 1988.

- Garcin C., "Le maintien des liens familiaux et la détention", Revue pénitentiaire et de droit pénal, 2005.
- Gassin R., "Remarques sur la sanction du droit pénitentiaire", σε Mélanges en hommage à P. Couvrat, La sanction du droit, PUF, 2001.
- Geffray E., Lieber S.-J., «Le droit pénitentiaire, un droit en construction », AJDA 2008.
- Gouttenoire A., "Les droits de l'homme en prison", Revue pénitentiaire et de droit pénal, 2005.
- Guyomar M., "La progressive consécration d'un droit pénitentiaire; l'apport des jurisprudences", Les cahiers de la fonction publique 2010.
- Guyomar M., « L'État est condamné à raison du suicide d'un détenu mineur », LPA 2007.
- Guyomar M., « Le juge administratif, juge pénitentiaire », in, Terres de droit, mélanges en l'honneur de Yves Jégouzo, Dalloz, Paris, 2009.
- Guyomar M., Collin P., « Les conditions de mise en œuvre du référé-suspension », AJDA 2001.
- Hecquard – Théron M., "De la mesure d'ordre intérieur", AJDA, 1981.
- Herzog – Evans M. & Céré J. – P., "La discipline pénitentiaire: naissance d'une jurisprudence", Dalloz, 1999.
- Herzog – Evans M. , "Droit civil commun, droit européen et incarcération", Le droit au respect de la vie familiale au sens de la Convention EDH, F.Sudre (Dir.), Bruxelles, Bruylant, coll. Droit et Justice, 2002.
- Herzog – Evans M., " Droit civil commun, droit européen et incarcération", in F. Sudre, Le droit au respect de la vie familiale au sens de la Convention EDH, Bruxelles, Bruylant, 2002, coll. Droit et Justice.
- Herzog – Evans M., "Droit commun pour les détenus", Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1995, p. 621-638, F.Moderne & J.-P. Céré, "A propos du contrôle des punitions en milieu carcéral", RFDA, 1995.
- Herzog – Evans M., Droit Pénitentiaire, 2ème éd. Dalloz, 2012-2013.
- Herzog – Evans M., La gestion du comportement du détenu, Essai de droit pénitentiaire, L'Harmattan, 1998.
- Herzog -Evans M., "Les particularités du droit pénitentiaire", Les Cahiers de la sécurité intérieure, 31, 1er trimestre 1998.

- Herzog-Evans M., « Les réveils nocturnes de détenus soumis au juge des référés », AJ Pénal 2014.
- Hostiou R., « La responsabilité pour faute de l'État à raison de sévices infligés à un détenu dans un établissement pénitentiaire », RFDA 1992.
- Jacot – Guillardmod O., “Règles, methods et principes d’interprétation dans la jurisprudence de la Cour EDH”, σε L.-E. Pettiti, E. Decaux, P.-H. Imbert, La Convention EDH, commentaire article par article, Economica, 1995.
- Johannès F., « La prison « inhumaine » de Ducos, en Martinique », Le Monde 16 octobre 2014.
- Kalflèche G., “Le contrôle de proportionnalité exercé par les juridictions administratives”, LPA 2009, no 46.
- Keller R., « L’aboutissement de l’arrêt Lebon : le choix de la sanction disciplinaire fait l’objet d’un contrôle plein du juge administratif », concl. sur, CE, Ass., 13 novembre 2013, Dahan, req. n° 347704, AJFP 2014.
- Lagerges Ch., Le défi de la réinsertion, Archives de Politique Criminelle, 2000.
- Lambert P., “Le sort des détenus au regard des droits de l’homme et du droit supranational”, RTDH, 1998.
- Lambert P., “Marge nationale d’appréciation et contrôle de proportionnalité”, L’interprétation de la Convention EDH, F.Sudre (Dir.), Bruxelles, Bruylant, coll. Droit et Justice, 1998.
- Lemire G., “Grandeurs et limites des droits des détenus”, σε J. Pradel (dir.), La condition juridique du détenu, Travaux de l’Institut de science criminelle de Poitiers, éd. Cujas, 1994.
- Lena M., « Surpopulation carcérale, triste première pour le pays des droits de l’homme », Rec. Dalloz 2013.
- Léna M., « Droit des détenus à la confidentialité des conversations téléphoniques », Dalloz actualité 20 mai 2014.
- Lorcy M., “L’évolution des conceptions de la peine privative de liberté”, Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux, no 3, 2004.
- M. Woehrling J., «Vers la fin du recours pour excès de pouvoir », Mélanges en l’honneur de Guy BRAIBANT, Dalloz 1996.
- Maliverni M., “L’exécution de la peine privative de liberté et les droits de l’individu”, colloque franco – allemande des 26-28 février 1975 à Paris, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 1975.

- Marguénaud Jean-Pierre, “La présence des détenus aux funérailles de leurs proches”, RSC 2019 σελ. 713.
- Massat E., “Vers l’introduction du référé – liberté en prison?”, JCP-G, 2004, II-10125.
- Maurer B., “Le principe de respect de la dignité humaine et la Convention EDH”, La Documentation Française, Monde européen et international, 1999.
- Melleray F., “De l’erreur manifeste d’appréciation au contrôle entier en matière de contentieux des sanctions”, DA 2010.
- Moderne F., « Sont constitutives d’une faute lourde les négligences qui ont permis à un détenu suicidaire de mettre fin à ses jours », Dalloz 1974.
- Mouchette Julien, “Téléphoner en prison : le coût du contrôle des communications incombe à l’Etat”, AJDA 2019.
- Odent R., Contentieux administrative, Les Cours de droit, IEP Paris, 1970-1971, fascicule no 3.
- Oligna A.D. et Picheral C., “La théorie de la marge d’appréciation dans la jurisprudence récente de la Cour EDH”, RTDH, 1995.
- Otekpó A., “La jurisprudence sur les mesures d’ordre intérieur: retours à la raison”, Les Petites Affiches, 4-8-1995.
- Pastor J.-M., « Régime de fouille corporelle intégrale des détenus : compétence du juge administratif », AJDA 2009.
- Pauliat H., « Chronique de jurisprudence administrative 2013 », RDP 2014, n° 2.
- Péchillon E., Sécurité et droit du service public pénitentiaire, thèse de Doctorat, Université de Rennes, éd. LGDJ, tome 204, 1998.
- Péchillon E., “L’ accès au droit et le droit au recours”, Cahiers de la recherche sur les droits fondamentaux, no3, 2004.
- Péchillon E., « A propos de l’obligation à la charge de l’État de prendre des mesures propres à protéger la vie des détenus », AJ Pénal 2009.
- Péchillon E., « Actualité du droit de l’exécution des peines », Rec. Dalloz 2003.
- Péchillon E., « Confidentialité des communications téléphoniques en détention: le juge enjoint à l’administration de faire des travaux », AJ Pénal 2014.
- Péchillon E., « Droit de l’exécution des peines », Rec. Dalloz 2006.
- Péchillon E., « Le recours en responsabilité : un terrain d’observation privilégié du droit », RPDP 2007.

- Péchillon E., « Les conditions de détention en maison d'arrêt sous le contrôle du juge des référés : le référé provision », AJ Pénal 2009.
- Pelloux P., "L' affaire Golder devant la Cour EDH", AFDI, 1975.
- Pelloux, "L' affaire Golder devant la Cour EDH", AFDI, 1975.
- Pettiti L.-E., "Les droits du détenu et la Convention EDH", Revue pénitentiaire et de droit penal, 1981.
- Plawsky, "Les droits de l'homme dans le process et l'exécution des peines", Revue pénitentiaire et de droit penal, 1978.
- Pollet-Panoussis D., « Une nouvelle hypothèse de contrôle du milieu carcéral par le juge administratif », RFDA 2009.
- Poncela P., "Chroniques de l'exécution des peines", RSC 2008.
- Poncela P., "Discipline pénitentiaire un droit en mouvement", RSC 2012.
- Poncela P., « La responsabilité du service public pénitentiaire à l'égard de ses usagers détenus », RSC 2000.
- Poncela P., « Quelques aspects du respect de la dignité en droit de l'exécution des peines », RSC 2010.
- Poupeau D., « Les mesures de fouille des détenus ne peuvent pas être systématiques », AJDA 2012.
- Poupeau D., « Un référé mesures utiles pour assurer la confidentialité des conversations téléphoniques des détenus », AJDA 2014.
- Pradel J. , "Les nouvelles règles pénitentiaires européennes", Revue pénitentiaire et de droit penal, 1988.
- Pradel J., "La correspondance écrite du détenu", Revue pénitentiaire et de droit penal, 1987.
- Pralus – Dupuy J., "L'article 6 de la Convention EDH et les contentieux de la repression disciplinaire" Revue de science criminelle et de droit pénal compare, 1995.
- Rabbiller, "Quelle vie privée en détention? Sur quelques aspects de la jurisprudence européenne?", σε J.- P. Céré, Panorama européen de la detention, L' Harmattan, 2002.
- Rainaud A., "La liberté de reunion n'a pas, en detention, la même portée qu' à l'extérieur", AJDA, 2005.
- Reiplinger Ch., "Les évolutions récentes du droit au recours des personnes détenues", Revue pénitentiaire et de droit penal, no 3, juillet – septembre 2006.

- Reiplinger Ch., « Les évolutions récentes du droit au recours des personnes détenues », RPD 2006.
- Remillieux P. , “Une loi pénitentiaire comme unique réponse au problème carcéral? Quelques constats pour agir sans attendre la ‘grande loi’...”, Revue pénitentiaire et de droit penal, 2005.
- Robert A.-G., « Les conditions de détention s’invitent au débat sur la détention provisoire », Gaz. Pal. 2014.
- Roets D., «Big brother au parloir», Dalloz, 2006, no 11.
- Rouault M.-C., « Le juge administratif connaît du régime de fouille intégrale des détenus », JCP G 2008.
- Roujou de Boubée G., “La protection des droits de l’homme en droit penal”, Revue internationale de droit penal, 1976.
- Roujou de Boudée G., “La protection des droits de l’homme dans la procedure pénale”, Revue internationale de droit penal, 1978.
- Royer E., « Fouille intégrale des détenus : compétence administrative », Rec. Dalloz 2008.
- Sauvé J.-M., « Le contrôle de l’administration pénitentiaire par le juge administratif », 24 février 2009, in, J.-B. Auby, Le juge administratif, juge pénitentiaire, DA 2014.
- Sauvé J.- M. , “Le contrôle de l’administration pénitentiaire par la juge administratif”, Le conseil d’État et la juridiction administrative, www.conseil-etat.fr
- Senna E., « Changement d’affectation et pouvoir disciplinaire en détention sous le regard de la CEDH », Gaz. Pal. 2011.
- Soyer J.-C., “La condition du détenu par rapport à la Convention EDH”, σε J. Pradel (dir.), La condition juridique du détenu, Travaux de l’ Institut de science criminelle de Poitiers, éd. Cujas, 1994.
- Spielmann A., “La protection des droits del’homme. Quid des droits des détenus?”, Mélanges G. Wiarda, Protection des droits de l’homme: la dimension européenne, ed. Carl Heymanns Verlag K.G., Cologne, 1988.
- Spielmann A., “Obligations positives et effet horizontal des dispositions de la Convention”, L’ interpretation de la Convention EDH, F.Sudre (Dir.), Bruxelles, Bruylant, coll. Droit et Justice, 1998.
- Sudre F. , “A propos du dynamism interprétatif de la Cour EDH”, JCP-G, 2001.
- Sudre F. : Le recours aux « notions autonomes », εις Fr. Sudre (dir.), "L'interprétation de la Convention Européenne des Droits de l'Homme", Bruylant, Bruxelles, 1998.

- Sudre F., “A propos du dialogue des juges et du contrôle de conventionnalité”, σε Etudes en l’honneur de J. – C. Gautron, Les dynamiques du droit européen en début de siècle, éd. Pedone, Paris, 2004,
- Sudre F., “Le recours aux notions autonomes”, σε L’interprétation de la Convention EDH, Bruylant, collec. Droit et Justice, 1998.
- Sudre F., “Les obligations positives dans la jurisprudence européenne des droits de l’homme”, RTDH, 1995.
- Tchen V., “Les droits fondamentaux du détenu à l’ épreuve des exigences du service public pénitentiaire”, RDFA, 1997.
- Tulkens F. & Donnay L., “L’usage de la marge d’ appréciation par le Cour européenne des droits de l’homme. Paravent juridique superflu ou mécanisme indispensable par nature?”, Revue de science criminelle et de droit penal compare, 2006.
- Tulkens F. , “Droit de l’homme et prison: jurisprudence de la nouvelle Cour EDH”, σε O. de Schutter & D. Kaminski (dir.), L’ institution du droit pénitentiaire, Enjeux de la reconnaissance des droits aux détenus, Bruylant, LGDJ, 2002.
- Tulkens F., “L’interdit de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants. Les développements récents de la jurisprudence de la Cour EDH”, σε Mélanges en hommage à P. Couvrat, La sanction du droit, PUF, 2001.
- Vandermeeren, « Commentaire de la loi n° 2000-597 du 30 juin 2000 relative aux référés devant les juridictions administratives », AJDA 2000,
- Vermeyleen P. , “Droits de l’homme et detention: à propos du 25e anniversaire de la Déclaration universelle des Droits de l’homme”, Revue internationale de criminology et de police technique, 1973.
- Vigouroux C., “La valeur de la justice en detention”, AJDA 2009.
- Wachsmann P., « L’atteinte grave à une liberté fondamentale », RFDA 2007.
- Wallerich M., “Pouvoirs du juge en matière de sanction disciplinaire infligée à un détenu”, AJDA 2010.
- Wroblewski J., “L’ interpretation juridique”, Dictionnaire de théorie et de sociologie, ed. LGDJ, 1993 (1er edition 1988).
- Zaradny A, « Le contrôle de conventionalité du juge administratif des référés », JCP A 2011.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ακριβοπούλου Χρ, «Μια θεωρία για ένα ‘εν εξελίξει’ δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή», Δικαιώματα του Ανθρώπου, Νο 59/2014.
- Ανδρέου Α., «Αρχή της αναλογικότητας, ένα νομικό εργαλείο για όλους», www.skai.gr.
- Αντωνίου Θεοδ. «Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2010.
- Αντωνίου Θεοδ. «Το απόρρητο της επικοινωνίας σε δοκιμασία – η Οδηγία 2006/24/EK υπό ενσωμάτωση», Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, έτος ΚΑ’2008, τεύχος Ι.
- Βασιλακάκης Γ., «Η αρχή της αναλογικότητας. Ο αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της από τον Άρειο Πάγο επί χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης», Νομικά Χρονικά, τευχ. 50, Ιούλιος – Αύγουστος 2008, εκδ. Σάκκουλα.
- Βλαχόπουλος Σπ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.
- Βουτσινού Μ. – Παντελίδου Φ., «Ενδοσωματικός έλεγχος κρατουμένων», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Γαλανού Μ., «Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως φορέας διοικητικής εξουσίας», 2^ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημόνων – Σύγχρονες τάσεις στην διοικητική επιστήμη: «Νέα Δημόσια Διοίκηση», εταιρική κοινωνική ευθύνη και κοινωνία των πολιτών (11-13 Οκτωβρίου 2007, Χίος), εκδ. Σάκκουλα.
- Γαλανού Μ., Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων, εκδ. Σάκκουλα, 2011.
- Γιοβανόγλου Σ., «Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζομένων», διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών, Θεσσαλονίκη 2002.
- Δημητράτος Γ.Ν., «Προβλήματα δημοσιότητας στην ποινική δίκη», Νομικό Βήμα, 1991.
- Ζησιάδης Ι., Ποινική δικονομία, τόμος 3, εκδ. Αφοι Σάκκουλα, 1977.
- Καρύδης Β. – Φυτράκης Ε., «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

- Καρύδης Β. – Φυτράκης Ε., «Φυλακή και Ελευθερίες: Επικίνδυνες Σχέσεις», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ., Η αρχή της αναλογικότητας στο δημόσιο δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1989.
- Κόρος Δ.Α., «Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: Ζητήματα και προοπτικές», διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Κομοτηνή, 2016.
- Κουλούρης Ν, «Θέματα μεταχείρισης κρατουμένων στην Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού», www.cecl2.gr
- Κουλούρης Ν. «Υποδειγματικοί» κρατούμενοι σε ιδανικές «ανθρωπαποθήκες»: Αναζητώντας θέση για τα δικαιώματα του ανθρώπου σε συνθήκες ακραίου συνωστισμού (Ζητούμενα και δεδομένα στο πλαίσιο της έρευνας «Κρατούμενοι και ανθρώπινα δικαιώματα στις φυλακές»). Στο Πιτσελά, Α. (επ.). Ο δρόμος προς τη δικαιοσύνη- Συνέδριο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη. Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012.
- Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα.
- Κωνσταντόπουλος Α., «Η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και αποφυλακισμένων», www.offlinepost.gr.
- Λαζαράτος Π., «Η γραμματική ερμηνεία στο ευρωπαϊκό Δίκαιο», Διοικητική Δίκη 18 (2006).
- Μαγκάκης Γ.Α., Ο συνήγορος: μια παράδοση κατάκτηση του πολιτισμού, Αθήνα-Κομοτηνή 2004.
- Μανιτάκη Α., «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική τους προστασία», Ποινικά Χρονικά, τόμος ΛΘ' 1989, εκδ. Σάκκουλα.
- Μανιτάκη Α., Η πολυσήμαντη επιστροφή του Κράτους Δικαίου σε Όψεις του Κράτους Δικαίου, 1990.
- Μανιτάκη Α., Κράτος Δικαίου και έλεγχος Συνταγματικότητας των Νόμων, Θεσσαλονίκη 1994.
- Μανωλάκογλου Κ., «Η αρχή της αναλογικότητας ως τεχνική του δικαστικού ελέγχου των πράξεων διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης», www.constitutionalism.gr.
- Μιχαλοπούλου Κ., «Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατικών οργάνων. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ελληνικό Σύνταγμα», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017.

- Νικολόπουλος Γ., «Ποινική μεταχείριση και κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων: μια προβληματική σχέση», <https://criminology.panteion.gr>.
- Πανούσης Γ. (1991), «Το Πειθαρχικό Δίκαιο των κρατουμένων (με ευκαιρία το Σχέδιο του Νέου 665 Σωφρονιστικού Κώδικα)», Χρονικά Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής, Τμήματος Νομικής, Πανεπιστημίου Θράκης, τ. 3.
- Παπαδόπουλος Ν., «Η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας», Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.
- Παπαθανασσόπουλος Ε., Τα πειθαρχικά παραπτώματα των κρατουμένων – Ο έλεγχος τους εργαλείο ανατομίας στη φυλακή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.
- Πρεβεδούρου Ε., Δέσμια αρμοδιότητα και διακριτική ευχέρεια της Διοίκησης, <https://www.prevedourou.gr>
- Πρεβεδούρου Ε., εις Θ. Αντωνίου, Γενικές αρχές δημοσίου δικαίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.
- Πρεβεδούρου Ε., Νομολογιακές διευκρινίσεις σχετικά με τα μέτρα εσωτερικής τάξης. Διεύρυνση των κριτηρίων της έννοιας και ενίσχυση της έννομης προστασίας, <https://www.prevedourou.gr>
- Σαρμάς Ι., «Η δίκαιη ισορροπία κατά την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», <https://www.constitutionalism.gr>
- Σαρμάς Ι. – Κοντιαδης Ξ. – Ανθόπουλος Χ., «ΕΣΔΑ – Κατ'άρθρο ερμηνεία», εκδ. Σάκκουλα, 2021
- Σγουρίτσας Γ., «Τίνα περί δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων», Νομικό Βήμα, 1957.
- Σισιλιάνος Λ.Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ'άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013.
- Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος 1, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Στράγγα – Ηλιοπούλου Τζ., «Γενική Θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο», εκδ. Σάκκουλα, 2018.
- Φυτράκης Ευτ., «Επικοινωνία κρατουμένου με το συνήγορό του», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

- Φυτράκης Ευτ., «Μεταγωγή κρατουμένου σε αγροτική φυλακή», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Φυτράκης Ευτ., «Τακτικές άδειες κρατουμένων», σε Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα – Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Συνήγορος του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Χατζή Χρ., «Η φυλάκιση ως ειδική σχέση εξουσίασης, δικαιώματα υπό σκιά», Το Σύνταγμα 2/1995.

Συντομογραφίες

AFDI Annuaire français de droit international

AJDA Actualité juridique de droit administratif

CDE Cahiers de droit européen

Gaz. Pal. Gazette du Palais

JCP Jurisclasseur périodique

JDI Journal de droit international

LPA Les Petites Affiches

PUF Presses Universitaires de France

RDP Revue de droit publique

RFDA Revue française de droit administratif

ΕΔΔΑ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΣτΕ Συμβούλιο της Επικρατείας